100
znamenitih
Srba u
Hrvatskoj

UREDNIK: Ivo Goldstein

UREDNIŠTVO: Ivo Goldstein
Dejan Jović
Dušan Marinković
Đorđe Matić
Milorad Pupovac
Milan Radanović
Čedomir Višnjić

SAVJETNIK ZA LIKOVNE UMJETNOSTI: Dragan Damjanović
AUTOR INICIJALNOG KONCEPTA: Čedomir Višnjić
SURADNIK NA PROJEKTU: Ilija Ranić
TAJNIK REDAKCIJE: Milorad Kondić

IZDAVAČ: Srpsko narodno vijeće,
Gajeva 7/1, Zagreb
ZA IZDAVAČA: Boris Milošević
RECENZENT: Tihomir Ponoš

LEKTURA I KOREKTURA: Zorana Jagodić
PRELOM KNJIŽNOG BLOKA: Ruta
DIZAJN KORICA: Parabureau
TISAK: Tehničar-Copyservis
NAKLADA: 600 komada

ISBN 978-953-7442-92-7

CIP zapis je dostupan u nacionalnom
skupnom katalogu knjižničnog sustava Bukinet
(katalog.bukinet.hr) pod brojem
991006043810809366.

100 znamenitih Srba u Hrvatskoj

SNV CHB
srpsko narodno vijeće | српско народно вијеће

Autori

Prof. dr. **Damir Bakić**, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb
Prof. dr. **Ivica Balen**, Medicinski fakultet, Osijek
Prof. dr. **Snježana Banović**, Akademija dramskih umjetnosti, Zagreb
Prof. dr. **Luka Bogdanić**, Filozofski fakultet, Zagreb
Dr. **Saša Ceci**, Institut Ruđer Bošković, Zagreb
Prof. dr. **Ankica Čakardić**, Filozofski fakultet, Zagreb
Borivoj Čalić, Vukovar
Leon Ćevanić, Zagreb
Branko Čolović, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta
Prof. dr. **Dragan Damjanović**, Filozofski fakultet, Zagreb
Igor Drvendžija, Arhiv Srba u Hrvatskoj
Prof. dr. **Nikica Gilić**, Filozofski fakultet, Zagreb
Prof. dr. **Ivo Goldstein**, Filozofski fakultet, Zagreb
Dr. **Nataša Ivančević**, Hrvatski muzej turizma, Opatija
Dr. **Milena Joksimović**, Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb-Pula
Prof. dr. **Dejan Jović**, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
Milorad Kondić, Zagreb
Prof. dr. **Todor Kuljić**, Filozofski fakultet, Beograd
Prof. dr. **Vjeran Kursar**, Filozofski fakultet, Zagreb
Prof. dr. **Goran Maksimović**, Filozofski fakultet, Niš
Prof. dr. **Dušan Marinković**, Filozofski fakultet, Zagreb
Đorđe Matić, Zagreb
Prof. dr. **Lidija Merenik**, Filozofski fakultet, Beograd
Boris Milošević, Srpsko narodno vijeće, Zagreb

Prof. dr. **Nenad Moačanin**, Filozofski fakultet, Zagreb
Dr. **Igor Mrkalj**, Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb-Glina
Đorđe Nešić, Bijelo Brdo
Prof. dr. **Nenad Ninković**, Filozofski fakultet, Novi Sad
Boris Pavelić, Nacional, Zagreb
Dr. **Luka Pejić**, Filozofski fakultet, Osijek
Prof. dr. **Milorad Pupovac**, Filozofski fakultet, Zagreb
Milan Radanović, Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Prof. dr. **Dario Rahelić**, Sveučilišna klinika za dijabetes, endokrinologiju i bolesti metabolizma Vuk Vrhovac, Zagreb
Zdravko Reić, Slobodna Dalmacija, Split
Dr. **Tea Rogić Musa**, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb
Tanja Rudež, Jutarnji list, Zagreb
Milorad Savić, Benkovac
Prof. dr. **Irina Subotić**, Akademija umetnosti, Novi Sad
Prof. dr. **Zlatko Šavor**, Građevinski fakultet, Zagreb
Prof. dr. **Juraj Šiftar**, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb
Prof. dr. **Siniša Tatalović,** Fakultet političkih znanosti, Zagreb
Leila Topić, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb
Prof. dr. **Goran Vasin**, Filozofski fakultet, Novi Sad
Čedomir Višnjić, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Zagreb
Dr. **Ivica Vučak**, Klinika za infektivne bolesti Dr. Fran Mihaljević, Zagreb

Sadržaj

Predgovor — 11

Aralica, Stojan — 29
Bakić, Vojin — 35
Bašičević Mangelos, Dimitrije-Mića — 43
Beara, Vladimir — 48
Bjelanović, Sava/Savo — 56
Blanuša, Danilo — 60
Borojević/Boroević, Svetozar — 65
Broz, Jovanka rođ. Budisavljević — 72
Bućan, Boris — 81
Budisavljević, Budimir Bude — 86
Budisavljević, Julije — 89
Buha, Boško — 97
Celjski, Katarina Kantakuzina rođ. Branković — 101
Čalić, Dušan — 107
Ćelap, Đorđe — 112
Daničić, Đuro — 116
Dedić, Arsen — 124
Demonja, Nikola — 131
Desnica, Vladan/Vladimir — 134
Dimić, Nada — 141
Dimitrijević, Mila rođ. Jovanović — 147
Dobrović, Nikola — 153
Dovniković, Borivoj/Boro/Bora - Bordo — 159

Dragosavac, Dušan — 166
Đurić, Miloš – Miša — 171
Gavella, Branko — 176
Grujić, Nikanor — 183
Grujić, Radoslav — 187
Hajdin, Nikola — 191
Jakšić, Pavle — 198
Janeković, Dara/Darinka — 204
Janković, Stojan (Janković-Mitrović) — 209
Jovanić, Đoko/Đorđe — 217
Kangrga, Milan — 223
Kašanin, Milan — 231
Končar, Rade — 238
Korać, Stanko — 245
Krleža, Bela — 252
Kurepa, Đuro — 264
Kvrgić, Pero/Petar — 266
Latas, Omer-paša — 274
Ljubović/Ljubojević, Atanasije — 282
Maksimović, Tomo/Toma — 288
Mamula, Branko — 295
Mamula, Lazar — 302
Manojlović, Gavro/Gavril/Gabriel/Gabro/Dragomir — 308
Marić, Luka — 314
Mašić, Nikola — 320
Matavulj, Simo — 327
Matijević, Vladimir — 334
Medaković, Bogdan — 340
Medaković, Dejan — 345
Micić, Ljubomir — 351
Mikašinović von Schlangenfeld, Mihajlo — 358
Milanković, Milutin — 363
Milaš, Nikodim — 370
Miletić, Stjepan — 375
Milić, Vojin — 382

Milinov, Svetozar — 388
Milišić, Milan — 395
Mirić, Jovan — 400
Mrkalj, Sava — 406
Mušicki, Lukijan – Luka — 413
Nikolić Ćasić, Vera — 418
Nikoliš, Gojko — 423
Opačić, Stanko-Ćanica — 431
Orfelin, Zaharija — 437
Pejnović, Kata rođ. Bogić — 443
Petranović, Božidar/Teodor — 450
Petrović, Boško — 457
Petrović, Gajo — 462
Plavšić, Dušan — 470
Popadić, Momčilo/Pope/Pop — 477
Preradović, Petar — 482
Pribićević, Svetozar — 490
Pucić, Medo/Orsat; Pozze, Orsatto — 498
Radičević, Branko — 503
Rajačić, Josif — 510
Runjanin, Josif/Jovan — 516
Solarić, Pavle — 522
Stanisavljević, Jovan/Jovo - Čaruga — 529
Stanković, Kristofor/Hristofor/Christofor — 535
Stojčević, Gojko - patrijarh Pavle — 539
Šumanović, Sava — 546
Tesla, Nikola — 553
Teslić, Petar — 566
Ugrešić, Dubravka — 571
Utješenović, Ognjeslav Ostrožinski — 579
Varićak, Vladimir — 587
Velebit, Vladimir — 594
Vitez, Grigor — 599
Vrhovac, Vuk — 605
Vucelić, Milojko — 612

Zec, Aleksandra — 617
Zelić, Gerasim — 625
Zloković, Simeon — 632
Žeželj, Branko — 640
Žicina, Milka — 646
Žigić, Rade — 651
Živković, Jovan — 656

Zahvale za fotografije — 662
Kratice — 665

Predgovor

Ideja o leksikonu Srba u Hrvatskoj začeta je početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća u krugu tadašnjih vodećih ljudi Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“. Ne samo zagovorom ideje, već i njezinom razradom u tom se krugu isticao Mile Joka (1916. – 1998.), član „Prosvjetina“ Glavnog odbora, urednik „Srpske riječi“, diplomat i zastupnik u Saboru, prevodilac s francuskog i pisac o francuskim utopijskim socijalistima. On je, naime, pripremio abecedarij Srba u Hrvatskoj, te počeo rad na njegovim odrednicama. Političkim i administrativnim onemogućavanjem rada „Prosvjete“ 1971. i oduzimanjem njezine imovine te davanjem u posjed Socijalističkom savezu radnog naroda Hrvatske, potom u posjed JAZU/HAZU nisu bile sasvim dokinute, ali su svakako bile smanjene mogućnosti za realizaciju posla koji je Joka započeo.

O Jokinom se abecedariju na poticaj Čedomira Višnjića počelo ponovo raspravljati u užem krugu obnovitelja rada „Prosvjete“ (Drago Kekanović, Milorad Novaković, Milorad Pupovac, Slobodan Uzelac) krajem devedesetih godina prošlog stoljeća. Nepovoljne materijal-

ne okolnosti s jedne i urgentnije potrebe Srba u Hrvatskoj kao što je pitanje povratka izbjeglih, mirne integracije istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, političkog i nacionalnog organiziranja, rada na ostvarivanju osnovnih prava poput povratka imovine i obnove uništenih kuća i zauzetih stanova, skrenule su pažnju većine sudionika od rasprave o leksikonu. Premda nikad nije sasvim prestala, njezina nova ozbiljna obnova započinje krajem drugog decenija ovog stoljeća kad Višnjić dolazi s prijedlogom Pupovcu i Saši Miloševiću, tadašnjem predsjedniku i generalnom sekretaru Srpskog narodnog vijeća, da se pripremi „azbučnik ili abecedarij znamenitih Srba u Hrvatskoj", s kojim su se njih dvojica bez mnogo rasprave suglasila. Nakon toga je Višnjić pripremio prijedlog izbora imena, a koju godinu kasnije Pupovac je započeo rad na formiranju uredništva Leksikona 100 znamenitih Srba u Hrvatskoj. To je uključivalo i izbor Ive Goldsteina za njegova urednika.

Rad uredništva u sastavu Ivo Goldstein, Dejan Jović, Dušan Marinković, Đorđe Matić, Milorad Pupovac, Milan Radanović i Čedomir Višnjić (Dragan Damjanović surađivao je s uredništvom kao njegov stručni savjetnik za područje likovnih umjetnosti) započeo je prvih dana 2024. godine, više od pola stoljeća nakon prvih početaka rada na sličnoj ideji. U tih pola stoljeća za Jugoslaviju, Hrvatsku i Srbe u njoj dogodile su se koliko velike toliko i dramatične promjene, koje su u značajnoj mjeri obilježene historijskom reverzijom i regresijom od postmodernog u predmoderno stanje. Dogodila su se politička i materijalna razaranja, kulturno-znanstvena i demografska devastiranja tragičnih razmjera. Ideje i snovi značajnog dijela onih koji su dio ovog leksikona tim su promjenama poništeni ako ne trajno onda za dugo vremena. Ovdje treba reći da su u većoj ili manjoj mjeri poništene ne samo njihove ideje i snovi nego i ideje i snovi značajnog dijela onih, poput hrvatskih vukovaca u filologiji, hrvatskih političkih zagovornika ujedinjenja u zajedničku državu ili hrvatskih antifašista u vrijeme Drugog svjetskog rata, s kojima su se ideje modernih društava i snovi o modernim nacijama i njihovim državama pretvarali u društvenu jednakost i nacionalnu ravnopravnost.

Od osamostaljenja Hrvatske Srbi gotovo sasvim nestaju iz udžbenika, studijskih priručnika, historiografskih, književnih, znanstvenih, umjetničkih, naučnih, tehničkih, sportskih i političkih kanona, te naziva ulica, trgova i javnih ustanova. Zbog toga je sve manje onih i među Hrvatima i među Srbima koji znaju tko su, osim Nikole Tesle, najistaknutiji pripadnici srpskog naroda u Hrvatskoj u posljednja dva vijeka. Štoviše, sve je manje onih koji znaju da ih je uopće bilo. Bez toga znanja, čvrsto smo uvjereni, poznavanje ukupne hrvatske moderne nacionalne povijesti ne može biti ni potpuno ni autentično. Poznavanje i razumijevanje uloge bana Jelačića bez poznavanja uloge patrijarha Josifa Rajačića, kao i Franje Račkog bez Đure Daničića ili Stjepana Radića bez Svetozara Pribićevića – teško je moguće. Ukoliko je moguće, a nažalost se događa, onda to ne može biti nego ili nepotpuna ili neautentična, lažna historiografija kojom se iskrivljuje i zatamnjuje povijesna stvarnost. Bez takvih znanja, kao što već danas možemo vidjeti, svijest o doprinosu Srba u Hrvatskoj u različitim područjima društvenog djelovanja i cjelokupnoj njezinoj modernoj povijesti teško može postojati ne samo unutar hrvatskog društva nego i unutar same srpske zajednice. Teško da može postojati i za ukupne hrvatske i srpske odnose. Odsustvo takvog znanja i na njemu razvijene svijesti o razmjerima i dosezima njihove ukorijenjenosti u Hrvatskoj za Srbe predstavlja odsustvo važne dimenzije samosaznavanja i samoosvještavanja kao njezine novonastale manjine. Da bismo umanjili štetu koja je u posljednjih 35 godina (u nekim slučajevima i znatno duže vrijeme) nastala za pripadnike srpske zajednice – usudimo se reći i za hrvatsko društvo u cjelini – odlučili smo napraviti prvi korak prema osiguravanju toga znanja i obnavljanju svijesti o njemu.

Obnavljanje svijesti o tom znanju ne bi trebalo počivati na ideal-tipskom gledanju na narod ili naciju. To, između ostalog, znači da kriteriji za utvrđivanje što jest a što nije jedan narod ili nacija, tko mu pripada a tko mu ne pripada ne bi mogli i ne bi smjeli biti jednostruki i ahistorijski, a njihove granice zamišljene i deklarirane kao kristalno jasne i nepropusne. Kriteriji su u pravilu višestruki i polihistorični, a granice nejasne, zasjenčane i propusne – neutvrdive, dinamične. Koliko god se to u nekim historijskim okolnostima činilo i koliko god se

to često narativno tako projiciralo, narodi ili nacije nisu jednoumni i monoidentitetski društveni organizmi niti su čvrsto i jasno utvrđene i omeđene utvrde. To je tako unatoč historijskim pojavama, manje ili više prisilnim ili nasilnim politikama pojednostavnjivanja ili uniformiranja i mjerama čišćenja ili „uništenja" naroda i nacija.

To što vrijedi za narode ili nacije jednako, ako ne i više, vrijedi za pojedince, pripadnike pojedinih naroda. Kao što se obilježja jednih dijele s drugim narodnosnim ili nacionalnim zajednicama, a granice im se bilo u kontinuitetu, bilo u diskontinuitetu preklapaju tako se i pojedinci mogu nalaziti u centru zamišljenog nacionalnog prototipa, a mogu biti uz njegovu granicu ili biti transgranični. Štoviše, mogu biti i s druge njezine strane i mogu vremenom postati dio drugog zamišljenog nacionalnog prototipa, kao što je to slučaj s političkim pravašem i književnikom Augustom Harambašićem. Treba reći da čak i oni koji se mogu smatrati očevima nacija ili oni koji su stradali zbog svoje nacionalne pripadnosti ne mogu biti svedeni samo na svoju nacionalnost kao takvu, već na svoje djelo, na okolnosti svojeg stradanja ili na motive onog tko je stradanje uzrokovao, koje čini njihovu simboličku snagu.

Sve to dugo postoji kao raspoloživo znanje. Međutim, na njega se pod utjecajem ideal-tipskog koncepta naroda i države, kakav je kod nas i u našem vremenu postao dominantan, lako zaboravi. Zato smo se u pripremi ove knjige, naročito u odabiru 100 znamenitih Srpkinja i Srba vodili upravo neideal-tipskim razumijevanjem naroda i iz njih proteklih ili među njima ostvarenih pojedinaca. Zato nisu svi koje smo odabrali, govoreno jezikom kategorizacije ili konceptualizacije, u centru ili oko centra zamišljenog srpskog nacionalnog prototipa nego su raširenи, raspršeni sve do ruba pa i preko njega u prostor hrvatskog ili nekog drugog nacionalnog prototipa. Uostalom, srpstvo Nikodima Milaša, Božidara Petranovića, Sime Matavulja i Arsena Dedića, da uzmemo samo četvoricu znamenitih Srba Šibenčana, već po logici dominantnih ideja njihova vremena, dominantnih ideja koje su sami dijelili i uloga koje su u društvu imali nije moglo biti isto.

Upravo životna postignuća u znanjima, vještinama i javnom djelovanju za društveno dobro ili životne sudbine ili uloge u danim

historijskim okolnostima primarno su odlučivali u odabiru između onih koji bi mogli biti uvršteni među 100 znamenitih ili istaknutih Srba i Srpkinja. (Ovdje „znamenitost“ i „istaknutost“ ne znače samo ostvarenje pojedinaca i njegove rezultate u vremenu nego obuhvaćaju i njihovo simboličko značenje). Tome je dodan kriterij reprezentativnosti prema različitim područjima društvenog djelovanja i prema različitim historijskim područjima današnje Hrvatske. Premda je uredništvo o tome vodilo računa zastupljenost žena u ovom formatu i ovom broju na žalost se zbog historijskih razloga nije mogla postići u većem broju od ostvarenog. Zbog istih razloga nije postignuta ni zastupljenost drugih područja ljudskog djelovanja poput novinarstva ili narodnog stvaralaštva.

Svi predstavljeni u ovoj knjizi u prvom redu predstavljaju svoja životna postignuća u sljedećim područjima djelovanja: vjeri i vjerskom životu Srba u Hrvatskoj (Nikodim Milaš, Lukijan Mušicki), političkim pravima Srba i njihovom državno-političkom jedinstvu s hrvatskim i drugim južnoslavenskim narodima (Bogdan Medaković, Sava Bjelanović, Svetozar Pribićević), razvoju hrvatske kulture (Stjepan Miletić), znanstveno-tehničkim i otkrićima u području geofizičke nauke i nauke o klimi (Nikola Tesla, Milutin Milanković), matematičkim disciplinama i matematičkom obrazovanju (Vladimir Varićak, Đuro Kurepa i Danilo Blanuša), filozofiji (Gajo Petrović, Milan Kangrga), filologiji i reformi narodnog jezika (Sava Mrkalj, Đuro Daničić), humanističkim i društvenim naukama (Miloš Đurić, Vojin Milić), političkim znanostima (Jovan Mirić), medicinskim naukama i vještinama (Julije Budisavljević, Vuk Vrhovac), slikarskom, grafičarskom i dizajnerskom stvaralaštvu (Sava Šumanović, Dimitrije Bašičević, Boris Bućan), kiparstvu (Vojin Bakić), književnosti (Petar Preradović, Simo Matavulj, Milan Kašanin, Vladan Desnica, Grigor Vitez), knjižarstvu (Đorđe Ćelap), glumi i režiji (Mila Dimitrijević, Branko Gavella, Pero Kvrgić), inžinjerstvu (Branko Žeželj, Nikola Hajdin), arhitekturi (Nikola Dobrović), industriji i bankarstvu (Toma Maksimović, Petar Teslić i Dušan Plavšić), sudstvu i državnoj upravi (Jovan Živković, Bude Budisavljević), vojsci i ratovanju (Svetozar Borojević, Mihajlo Mikašinović, Branko Mamula, Đoko Jovanić),

revoluciji i narodnooslobodilačkoj borbi (Rade Končar, Pavle Jakšić, Dušan Čalić), borbi i herojstvu žena (Kata Pejnović, Nada Dimić, Jovanka Broz), diplomaciji (Vladimir Velebit, Gojko Nikoliš), humanizmu i dobrotvorstvu (Vladimir Matijević), historijskim regionalnim studijama i kronikama (Ognjeslav Utješenović), novinarstvu (Dara Janeković), hajduštvu (Jovo Stanisavljević Čaruga).

Gotovo svi oni – u ovom predgovoru spomenuti i nespomenuti – predstavljaju i svoje vrijeme i njegove ideje. Uključivo i Čarugu kao svojevrsno slijepo crijevo svoga vremena i njegovih ideja, ali i kao najveći znamen kod Srba, pa i kod Hrvata, hajdučke tradicije koja je imala važno mjesto u narodnoj svijesti te pisanoj i usmenoj književnosti. Dobar dio njih aktivno ili pasivno predstavljaju i povijest naroda kojem su pripadali, narodâ s kojima su živjeli i državâ u kojima su živjeli. Velika većina, njih 82 rođeni su na području današnje Hrvatske. Od toga na području zapadne Slavonije 17, Dalmacije 16, Like 16, Korduna 9, Hrvatskog Podunavlja (Baranje, istočne Slavonije i zapadnog Srijema) 10, Banije šest, Zagreba šest, Gorskog kotara tri, te iz Srbije 13, od toga iz njezina sjevernog dijela – Vojvodine potječe njih 10, najvećim dijelom još iz vremena Habsburške Monarhije. Dva potječu iz današnje BiH, a po jedan s područja Crne Gore i današnje Mađarske, ondašnje Habsburške Monarhije. Njih 37 umrlo je i/ili sahranjeno u Zagrebu, a njih gotovo polovina cjeloživotno ili dio života je djelovala u Zagrebu. Dakle, riječ je o ljudima koji su i rođenjem i stremljenjem bili povezani s hrvatskim jezičnim, kulturnim i političkim prostorom, koji su akteri njezine jezične, kulturne i političke emancipacije, ukupne modernizacije.

To da je na području Zagreba rođeno njih šestoro (Miletić, Gavella, Dejan Medaković, Kangrga, Bućan, Zec) nije neočekivano, niti da su na području Šibenika rođena četvorica (Milaš, Petranović, Matavulj, Dedić), njih trojica na području Zadra (Gavro Manojlović, Desnica, Velebit), Karlovca (Mrkalj i Nikoliš u Sjeničaku, Gajo Petrović u gradu Karlovcu) ili Osijeka (Blanuša, Dovniković, Milanković u Dalju), ali da su na području današnjeg Gvozda/Vrginmosta rođena njih četvorica (Utješenović u Ostrožinu, Branko Mamula u Slavskom Polju, Jakšić u Blatuši, Stanko Korać u Čemernici), četvero na podru-

čju današnjeg Gospića (Teslić, Tesla i Pejnović u Smiljanu, Dimić u Divoselu) i Vinkovaca (Runjanin, Plavšić, Šumanović, Ćelap u Mirkovcima), trojica na području Gline (Kurepa u Majskim Poljanama, Micić sticajem okolnosti samo rođen u Sošicama inače odrastao u Majskim Poljanama, Demonja u Vlahoviću), trojica na području Otočca (Varićak u Švici, Mašić i Aralica u Škarama) i Vrbovskog (Lazar Mamula u Gomirju, Hajdin u Hajdinima, Kvrgić u Srpskim Moravicama) više je nego zanimljivo. To da su Daničić i Bogdan Medaković rođeni u Novom Sadu, kao i Hristofor Stanković i Radoslav Grujić u Zemunu, svakako je važna zanimljivost, ali to da je Bogdan Medaković bio predsjednik Sabora Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 1906. do 1918. i da je proglasio prekid „svih državno-pravnih veza s Austro-Ugarskom" jeste važna historijska činjenica. Historijska ironija je to da je nedugo nakon formiranja Kraljevine SHS napustio Zagreb i 1930. godine umro u Beču. To da su Mrkalj i Nikoliš rođeni u Sjeničaku vjerovatna je slučajnost, ali to da su dvojica istaknutih matematičara, Đuro i Svetozar Kurepa (koji je kao i neki drugi bio kandidat za uvrštenje u ovaj leksikon), oba rođeni u Majskim Poljanama (Glina) teško može biti i nije slučajnost. I kad smo već kod Gline i slučajnosti, svakako se ne može drugačije gledati nego kao slučajnost što je Josif Runjanin kao pukovnijski kadet završio u glinskoj pukovniji Josipa Jelačića, ali također teško može biti slučajnost da je tamo u kući trgovca Srbina Petra Peleša praizveo hrvatsku nacionalnu himnu „Lijepa naša". Mogli bismo još tako, ali ovo je ipak samo kratak predgovor za jedan nevelik leksikon.

Premda su vremena u kojima je značajan dio njih bio obrazovan i u kojima su mnogi od njih djelovali bila doba revolucija, napretka i prosvjetiteljstva, slobode pojedinaca i naroda, jednom riječju moderniteta, s obzirom na to odakle su poticali i s kojih su društvenih pozicija kretali ne može se ne prepoznati iznimnost njihovih postignuća, ali u mnogome i tragičnost njihova življenja. Kod nekih ne samo iznimnost postignuća nego i iznimnost trajanja, kao što je to slučaj s Budisavljevićima i Desnicama (Jankovićima) koji u kontinuitetu do danas traju od početka gotovo četiri stoljeća ili s Velebitima i Petrovićima koji u kontinuitetu traju preko dva i po stoljeća. Za veći-

nu se može reći da im je formativni društveni, kulturni i politički, a to znači i nacionalni okvir bio hrvatsko-srpski i jugoslavenski. Neki od njih su stekli iznimnu međunarodnu reputaciju. Ne samo Nikola Tesla, kao najistaknutiji među njima zbog svojih pronalazaka i njihovih učinaka na ukupan život čovječanstva, nego i Milutin Milanković, koji je, pored ostalog, otkrio kako periodične promjene ekscentriciteta Zemljine putanje i nagiba Zemljine rotacijske osi uzrokuju klimatske promjene, te utvrdio da period promjene nagiba Zemljine osi traje približno 41.000 godina i time postao jedan od najznačajnijih svjetskih znanstvenika srpskog porijekla; Đuro Daničić, svojim rječnikom srpskih starina, prijevodom Starog zavjeta i Rječnikom hrvatskog ili srpskog jezika JAZU; Vladimir Varićak, teorijom ravninskih krivulja, teorijom funkcija i teorijom relativnosti u matematici; Milojko Vucelić, inženjerskim radom na NASA-inim projektima Apolla; Vojin Bakić, iznimnim djelima apstraktnog kiparstva (*Bik*, *Razlistani oblici* i jedinstvena modernistička spomenička plastika); Gajo Petrović, po tome što je bio međunarodno najpoznatiji predstavnik jugoslavenske škole filozofije prakse, urednik časopisa *Praxis* i voditelj Korčulanske ljetne škole; Borivoj Dovniković Bordo, kao primatelj brojnih međunarodnih priznanja za režiju i animaciju filmova; Vera Nikolić, zato što je bila atletska prvakinja Evrope i svjetska rekorderka u trčanju na 800 m; Vladimir Beara, zbog toga što je bio jedan od najboljih hrvatskih, jugoslavenskih i svjetskih nogometnih golmana svoga vremena i Dara Janeković, koja je bila među najistaknutijim novinarima s prostora bivše Jugoslavije u međunarodnim okvirima. Većina su ostvarili pionirska ili nacionalno relevantna postignuća u svojim područjima djelovanja: Josif Runjanin, kao kompozitor nacionalne i državne himne „Lijepa naša“; Dušan Plavšić, jer je bio jedan od istaknutijih hrvatskih i jugoslavenskih bankara svoga vremena; Svetozar Pribićević, kao demokratski politički prvak Srba u Hrvatskoj i politički tragičar suradnje hrvatsko-srpskih i unutarjugoslavenskih odnosa; Vuk Vrhovac, koje je osnivanjem i razvojem endokrinologije, dijabetologije bio među evropskim i nacionalnim pionirima; Branko Žeželj, koji je bio pionir u gradnji mostova i zgrada s prednapregnutim betonom; Vladan Desnica, kao jedan od najistaknutijih hrvatskih

i srpskih romanopisaca; Arsen Dedić, zato što je bio i ostao jedan od najuspješnijih hrvatskih i jugoslavenskih kantautora; Grigor Vitez, koji je vjerovatno najuspješniji pjesnik za djecu na našem jezičnom prostoru i Aleksandra Zec, čije uvrštavanje izražava tragiku vremena i ponavljanja teške i mučne povijesti; ona nije simbol ni svojeg ni porodičnog postignuća, nego simbol stradanja djece tokom rata u Hrvatskoj i simbol stradanja Srba izvan prostora ratnog djelovanja.

Već smo rekli da četvorica najpoznatijih Šibenčana Srba Arsen Dedić, Simo Matavulj, Božidar Petranović i Nikodim Milaš nisu bili na isti način Srbi. Ne samo zato što je Arsenova majka Hrvatica, nego zato što je rastao te kao pjesnik i pjevač radio u društvu u kojem su se nacionalne granice više uklanjale nego li podizale i što se samorazumijevao kao umjetnik koji među ljudima uklanja granice. Prema svemu što se zna imao je svijest o svojoj vjerskoj i etničkoj pripadnosti, ali ona nije bila ni dio vjerskog, kao u slučaju Milaša, ni dio kulturno-političkog programa kao u slučaju Petranovića, a ni dio osviještene pripadnosti svojem dalmatinskom zavičaju i pripadnosti srpskom stvaralačkom krugu kao u slučaju Matavulja. Njegova je pripadnost bila njegova i onih s kojima je dijelio privatne osjećaje i privatne događaje.

Stvar s trojicom najznačajnijih Zagrepčana Srba, Borisom Bućanom, Brankom Gavellom i Stjepanom Miletićem drugačija je svaka na svoj način. Bućanu je, poput mnogih stvaralaca njegove biografije, u prvom planu bio njegov umjetnički identitet i njegova pripadnost gradskom društvu a ne njegova etnička ili vjerska pripadnost. Potkraj života to se promijenilo – u njegovoj je svijesti bilo više mjesta za njegovu srpsko-pravoslavnu pripadnost. Gavella, čije porijeklo je grčko-cincarsko, a porodična mitrovička i zagrebačka socijalizacija najprije odvijala posredstvom jasne pripadnosti srpsko-pravoslavnoj zajednici, se potom pod utjecajem „ujaka i političkih okolnosti“ počeo izjašnjavati kao Hrvat. Za razliku od Gavelle, Miletić je srpskog etničkog i vjerskog porijekla, ali se identificirao s hrvatskom nacionalno-kulturnom sredinom i kao takav sudjelovao u njezinu formiranju, ali tako da svoje porijeklo nije nijekao, a pripadnost srpsko-pravoslavnoj crkvi do kraja života nije mijenjao. Svoj trojici za-

jednička je višestruka pripadnost, pa zato za njih ima mjesta u ovom leksikonu kao što ga ima i u leksikonima s drugim etničkim ili nacionalnim imenovanjem.

Momčila Popadića, rođenog u srpsko-hrvatskom braku, autora rijetko uspješnog romana na čakavskom blaćanskom jeziku i iznimnih pjesama, odgajali su djed i baka s majčine strane u Blatu na Korčuli, obrazovao se kod oca u Beogradu, a srastao je sa Splitom u kojem je stvarao. Zato je i Popadić izniman primjer višestrukog pripadanja, koje sagledavamo s posebnim poštovanjem. Dubravka Ugrešić je rođena u srpsko-bugarskom braku, pripadala je i pripada jugoslavenskom kulturnom prostoru, a živjela je i djelovala u globalnom prostoru. S vremenom svjesno, kao oblik kritike nacionalizama, odabire etničku nepripadnost ne samo u samoidentifikaciji nego još i više u svojoj književnosti i filozofiji javnog djelovanja. Upravo je njezina književnost i filozofija javnog djelovanja bila najbolji izraz njezina vlastitog identiteta.

Nikog od njih izborom u ovaj leksikon nismo htjeli napraviti većim Srbinom nego što je itko od njih bio, a pogotovu nikoga nismo htjeli učiniti više Srbinom bilo po porijeklu, socijalizaciji ili svjesnim izborom nego je itko od njih stvarno bio. Jednako poštujemo politički izbor Dubravke Ugrešić, kao što poštujemo i izbor Mede Pucića. Njihovi su izbori bili njihovi stavovi prema pojavama njihova vremena. Nadamo se da nam nitko neće predbaciti uvrštavanje samog Pucića i posredstvom njega kruga njegovih suvremenika, dubrovačkih i dalmatinskih Srba katolika u ovaj leksikon. Njegov je izbor za nas ograničen vremenom i prostorom, ali je njihov – slobodan i samosvjestan izbor. To je zato – kao što smo na neki način rekli i ponovo ćemo reći – što ovaj naš izbor ne ide za tim da bude kategoričan i kanoničan. On ide za tim da bude što je bliži izboru samih onih koje smo izabrali kao 100 znamenitih.

Kao što smo vidjeli i na osnovi ovog izbora Srbi u Hrvatskoj su u mnogim i raznovrsnim područjima društvenog djelovanja postizali iznimna postignuća. Naročito u nauci (kako prirodnim tako i društveno-humanističkim naukama), tehnici, medicini, umjetnosti, književnosti i politici. Zbog dugog razdoblja – od sredine 16. do

gotovo kraja 19. stoljeća – mletačkih, a naročito habsburških vojno-krajiških područja, potom zbog iskustva Prvog i naročito Drugog svjetskog rata, udio i postignuća u području vojne službe izdvajaju se i svojim brojem i rangom. Od mletačkih vojno-civilnih komandanata u leksikonu je obrađen serdar Stojan Janković, nosilac časti viteza sv. Marka Mletačke Republike, vojskovođa u Kandijskom i Morejskom ratu, zatočenik koji je uspio pobjeći iz carigradskog zatvora i junak narodnih pjesama. U istom se razdoblju na jednak način u vojnoj vještini, junaštvu u bitkama s Osmanlijama i upravnom položaju isticao Jovan Petra Sinobad (16??. – 1715.), harambaša, serdar, nosilac časti viteza sv. Marka Mletačke Republike, pukovnik i superintendant kninskog i vrličkog kraja. Od habsburških vojskovođa Srba u leksikonu je predstavljen Svetozar Borojević, proslavljeni vojskovođa i jedini feldmaršal habsburške vojske koji nije bio austrijsko-njemačkog porijekla, ali i jedan od četvorice komandanata korpusa iz Hrvatske (u Prvom svjetskom ratu bilo ih je 32). Preostala trojica su bili: Pavle Puhalo (1856. – 1926.), Brlog kod Brinja od roditelja srpsko-pravoslavnog porijekla, Stevan Ljubičić (1855. – 1935.), Vrginmost, srpskog porijekla i Anton Lipošćak (1863. – 1924.), Hrvat porijeklom iz Ogulina. Osim njih u Prvom je svjetskom ratu, pred raspad Habsburške Monarhije, bio značajan broj generala kao što su podfeldmaršali Manojlo Cvjetićanin (Emanuel von Cvjetićanin, 1833. – 1919.), rodom iz Sadilovca na Kordunu. Rodno je mjesto posjećivao do kraja života i nije se odrekao srpsko-pravoslavne pripadnosti. Cvjetićanin je 1914. pratio u Sarajevu prestolonasljednika Franju Ferdinanda kad je na njega izvršen atentat. Milan Vojnović (1851. – 1927.) iz Petrinje bio je direktor Bečkog ratnog arhiva. Jovan Tarbuk (1856. – 1919.) iz Perjasice na Kordunu, nosilac plemićke titule, prihvatio je austrijski identitet. Još ćemo za ovu priliku spomenuti generala Milana Uzelca (1867. – 1954.) iz Vrhovina, zapovjednika austrougarskog ratnog zrakoplovstva, potom nakon 1918. zapovjednika ratnog zrakoplovstva Kraljevine SHS, te savjetnika u ratnom zrakoplovstvu NDH, kao i kontraadmirala Dragutina Pricu (1867. – 1960.), iz Sv. Jurja kod Senja, Srbina po porijeklu i deklariranju, koji je 1918. prešao u službu Države SHS, a potom i u službu Kraljevine SHS. Uzme li se u obzir

njihove očeve i djedove, nerijetko pradjedove i čukundjedove koji su bili u vojnoj službi dobiva se slika o važnosti vojne službe među Srbima u Hrvatskoj u vrijeme Habsburške Monarhije. To lijepo ilustrira slučaj vojne službe pet generacija Velebita, koji su porijeklom iz Gornje Pastuše kod Petrinje, od kojih su četiri bili školovani i viši oficiri, a trojica od njih bili su u činu generala – Dušan (1853. – 1941.), Ljubomir (1880. – 1945.) i Vladimir (1907. – 2004.).

Od mletačke i habsburške loze izdvaja se Omer paša Latas. On je kršten kao Mihajlo i školovan je kao kadet vojske Habsburške Monarhije. Pod ne sasvim jasnim okolnostima 1827. godine prebjegao je na teritorij Osmanskog Carstva, u Bosnu. Prešao je na islam i vremenom od učitelja prestolonasljednika Abdula Medžida I (kasnije sultana) postao paša, zapovjednik specijalnih osmanskih jedinica i istaknuti vojskovođa u nizu ratova i vojnih intervencija. Nije bio jedini prebjeg na osmansku stranu, ali je jedini srpsko-pravoslavnog porijekla s prostora Hrvatske koji je u Osmanskom Carstvu postao paša ranga mušira ili maršala. Dosegnutim rangom i vojnim uspjesima usporediv je s feldmaršalom Borojevićem.

Razmjeri i važnost vojne službe kakvu su Srbi u Hrvatskoj imali u Habsburškoj Monarhiji obnavljaju se u Drugom svjetskom ratu i razvijaju, štoviše, ekspandiraju u JNA. U leksikonu smo tu obnovu predstavili odabirom admirala, ministra obrane, načelnika GŠ JNA i publicista Branka Mamule (1921. – 2021.); borca internacionalnih brigada u Španjolskoj, liječnika, referenta saniteta Vrhovnog štaba NOVJ-a, general-pukovnika, narodnog heroja, diplomata i akademika Gojka Nikoliša (1911. – 1995.); general-pukovnika, narodnog heroja, narodnog poslanika i istraživača u području fizike Pavla Jakšića (1913. – 2005.) i revolucionara, ustanika, generala-pukovnika Đoku Jovanića (1917. – 2000.). Međutim, broj onih koji su bili istoga ili sličnog ranga veoma je velik, naročito među Ličanima, Kordunašima i Banijcima, poput Miloša Šumonje (1918. – 2006.), rodom iz Tušilovića, narodnog heroja, general-pukovnika, načelnika GŠ JNA i diplomata; Petra Babića (1919. – 2006.), iz Ličkog Tiškovca kod Srba, narodnog heroja, general-pukovnika i diplomata; Stanka Bjelajca (1912. – 2003.), iz Majskih Poljana kod Gline, narodnog heroja, ge-

neral-pukovnika i narodnog poslanika i Radu Bulata (1920. – 2013.), iz Vrginmosta, revolucionara, narodnog heroja, general-pukovnika i narodnog zastupnika. Spoj borbe za goli život, za opstanak, socijalističkih revolucionarnih političkih, društvenih-ekonomskih ideja i vojnih vještina ovu generaciju vojskovođa razlikuje od njihovih historijskih prethodnika Mletačke Republike i Habsburške Monarhije. I ne samo to, taj im je spoj po prvi put donio povijesnu priliku da se zajedno s hrvatskim narodom bore za slobode, jednakost i političko bratstvo u zajedničkoj državi.

Tema „generalata" Srba u Hrvatskoj pri izboru ličnosti predstavljenih u ovom leksikonu nekoliko je puta dotaknuta u uredničkim raspravama. Nikad, međutim, značajnije raspravljana. Nadamo se da će i za to doći vrijeme, bilo u nekom drugom formatu predstavljanja Srba u Hrvatskoj bilo u nekom zasebnom formatu, jer i površan uvid u ovo područje ne samo njihova djelovanja nego i njihove historije omogućava da se prepozna njegova iznimna važnost.

Slična je stvar i sa Srbima koji su porijeklom iz Hrvatske, a svoja su životna postignuća ostvarili u Srbiji. I oni su u ovom leksikonu zastupljeni u znatno manjem broju od broja onih koji su svojim djelom i djelovanjem obogatili Srbiju i time postali znameniti. Da je naš format bio nešto veći od broja 100 u ovom bi se leksikonu svakako našla i sljedeća imena: Jovan Gavrilović (1796. – 1877.), historiograf, političar i državnik, prvi predsjednik Srpskog učenog društva, preteče današnje SANU; Milica Bogdanović (1882. – 1973.), prva žena doktorica znanosti na Sveučilištu u Zagrebu, aktivistkinja za prava žena i prava mladih i siromašnih, književnica; Dušan Kanazir (1921. – 2009.), po starini porijeklom iz Kistanja (Knin), molekularni biolog, profesor univerziteta i predsjednik SANU; Slavko Borojević (1919. – 1999.), rođen u Knezovljanima kod Hrvatske Kostajnice, agronom-genetičar, tvorac brojnih sorti pšenice, univerzitetski profesor, član VANU/SANU; Slobodan Selenić (1933. – 1995.), rođen u Pakracu, pisac, književni kritičar, univerzitetski profesor, član SANU; Svetozar Petrović (1931. – 2005.), rođen u Karlovcu, teoretičar i povjesničar književnosti, naročito teorije i povijesti stiha, teoretičar književne kritike, indoloških studija, profesor Sveučilišta u Zagrebu, Univer-

ziteta u Novom Sadu i Univerziteta u Beogradu, član SANU i Petar Kralj (1941. -2011.), rođen u Zagrebu, rastao u Glini, kazališni, filmski i televizijski glumac. Svi oni i mnogi drugi zavređuju da o njihovim djelima postoji znanje među Srbima u Hrvatskoj, ali i svijest o njihovu doprinosu bivšoj zajedničkoj zemlji, Republici Srbiji i srpskom narodu u cjelini.

Uredništvo je, kao što je uobičajeno, mnogo raspravljalo o nizu imena, koja su uvrštena i koja nisu uvrštena, a naročito o Jovanu Raškoviću (1929. – 1992.), psihijatru, akademiku i političaru. On je u prvom redu kao političar kratkog, meteorskog trajanja, značajan zbog razbuđivanja nacionalnih osjećaja i nacionalne, nacionalističke politike među Srbima u Hrvatskoj (i do određene mjere u Bosni i Hercegovini) i njihova organiziranja i suprotstavljanja razbuđenim hrvatskim nacionalnim osjećajima i nacionalnim, nacionalističkim politikama krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Takvim je politikama proizveo dvije za Srbe u Hrvatskoj nepovoljne okolnosti: uveo ih je u politički prostor tada sve otvorenijeg sukoba između Zagreba i Beograda te pridonio njihovoj političkoj podjeli na one koji su živjeli u etnički većinskim srpskim sredinama i one koji su živjeli u etnički većinskim hrvatskim sredinama. Premda je prema vlastitom iskazu i sam „palio vatre“ u momentima kad su se one mogle rasplamsati u ratni požar, on je onima među Srbima koji su počeli tražiti oružje odgovorio da im to neće osigurati, jer ne želi da stradaju. Želio ih je zadržati na političkom putu ostvarivanja njihovih prava u procesu razrješavanja budućnosti zajedničke države. Međutim, to za što on nije bio spreman bili su spremni drugi (u prvom redu Milan Babić i Milan Martić) koji su njegovu politiku radikalizirali, a njegovu stranku i politički utjecaj marginalizirali. Pomoć toj marginalizaciji nije stigla samo sa srpske strane nego i s hrvatske. Nakon sastanka s predsjednikom Tuđmanom i razgovora o mogućnostima političkog dijaloga, iz Tuđmanovog je ureda pušten fragment iz Raškovićeva iskaza prema kojem je ispalo da je Srbe generalno, a ne uistinu samo neke pojedince iz njegove stranke, okarakterizirao kao „lud narod“. Nakon toga su oni među Srbima koji su bili protiv toga da Srbi u Hrvatskoj razgovaraju sa tadašnjim službenim

Zagrebom pokrenuli kampanju protiv njega među samim Srbima. Prije i nakon što je napustio Hrvatsku razvio je odnos sa Srbima koji su razvijali antinacionalističko i mirotvorno političko djelovanje. Danas je u Beogradu loše zaboravljen, a u Hrvatskoj loše zapamćen. Među 100 znamenitih nije uvršten jer je postao historijski znamen tragične sudbine svoje politike, a potom i tragične sudbine, koju nije želio, Srba u Hrvatskoj.

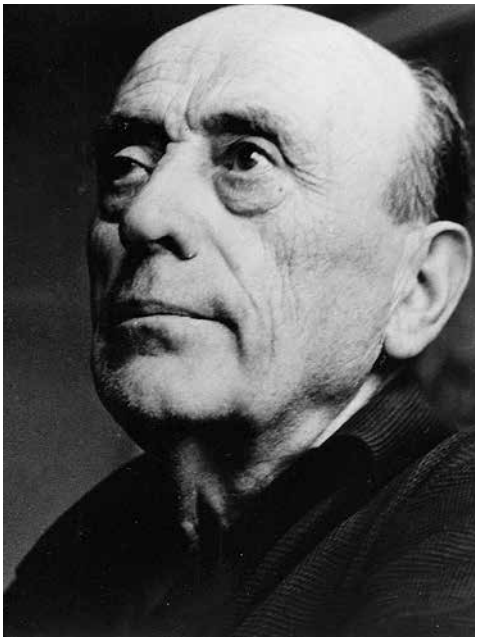
Među 100 znamenitih Srba iz Hrvatske nije ni jedna, ni jedan od živućih. A ima ih mnogo, više nego dovoljno da se sastavi još jedna ovakva knjiga. Za razliku od onih koji nisu više živi, o njima, premda nesistematizrano i necjelovito, uglavnom postoji opće javno znanje bilo zato što su još uvijek aktivni, poput glumca Rade Šerbedžije i književnika Drage Kekanovića, ili postoji živo sjećanje na njihovu doskorašnju aktivnost kao u slučaju crtača, animatora, ilustratora i režisera Nedjeljka Dragića ili Natašu Desnicu, sveučilišnu profesoricu romanistike i predanu čuvaricu naslijeđa porodice Desnica (Janković).

Naše predstavljanje znamenitih Srba nema za cilj njihovu idealizaciju, koliko god neki od njih već bili idealizirani poput Nikole Tesle ili Nade Dimić, ali i drugih danas manjeg stupnja ikoničnosti od njih dvoje. Idealizacija njihovih imena i njihovih ličnosti ili njihova nacionalna idolatrizacija nisu naši ciljevi. Toga je ionako previše oko nas. Zato su većina prikazani ne samo objektivno nego i kritički. Njihov odabir i leksikon sam po sebi nema za cilj ni harmonizaciju povijesti Srba u Hrvatskoj posredstvom ovog formata, jer ona, njihova povijest nije bila ni idilična ni harmonična. Uostalom, ta bi se historija tek trebala napisati.

Cilj njihova odabira nije bio ni u tome da se izgube razlike među njima, a još manje da se među njima postigne što je moguće veća sličnost u njihovu odnosu prema zamišljenoj slici srpstva. To, također, nije mogao niti trebao biti naš cilj. Zato ovih 100 znamenitih Srba i Srpkinja ne bi trebalo gledati ni kao neku vrstu kanona, jer koliko god smo sigurni da smo pažljivo birali i dobro odabrali, ipak smo svjesni da ovih 100 nisu u konačnici svih 100 – kako bi ih izabrao netko drugi birajući iz svoje perspektive.

Vremenski raspon lente znamenitih Srba u Hrvatskoj, kao što se iz knjige čita, kreće se od 15. stoljeća do 21. stoljeća, od svojevrsne bijele pčele Srba u ovom leksikonu, Katarine Kantakuzine Branković (1418. – 1492.), kćerke despota Đurđa Brankovića, supruge grofa Ulriha II Celjskog i vlasnice mnogih posjeda na sjeveru Hrvatske, uključivo i Medvedgrada poviše Zagreba, do Borivoja Borde Dovnikovića (1930. – 2022.), režisera, animatora, crtača, karikaturista i angažiranog javnog intelektualca. To je vrijeme od punih šest vijekova, ali vrijeme različite popunjenosti i gustoće. U početku su popunjenost i gustoća bile malene. Dugo je to popunjavanje i zgušnjavanje trajalo. Taman toliko dugo da stasaju i narodi i pojedinci, da dozriju prilike. Svoju najveću popunjenost to je vrijeme znamenitih Srba u Hrvatskoj imalo u zadnja dva od tih šest vijekova, u 19. i 20. stoljeću. Dakle, baš u vremenu kad su pokrenuti nacionalnointegracijski procesi u Srba i Hrvata, kad se stvarala jugoslavenska ideja. Kao što smo već rekli to se vrijeme urušilo i pri tome porušilo (bolje da kažemo tako, bezlično, da bismo razmišljali kakva je naša uloga bila u tom vremenu nego da se bezglavo optužujemo tko je porušio ili da to / samo/urušavanje slavimo), mnogo toga što je u njemu stvoreno, poput sigurnosti i slobode u jeziku kojim smo govorili i pisali, historije koju smo stvarali, zavičaja u kojima smo živjeli, te popunjenosti i gustoće zajednice koja bi iz sebe mogla porađati nove znamenite Srbe. Izvlačenje 100 znamenitih Srba iz ruševina historijskog nevremena nije i ne može biti revizija povijesti, niti je samo njezina historijsko-leksikografska rekonstrukcija. Ono bi trebalo biti gledano kao važan otisak i važan korak na vremenskoj lenti neizvjesne budućnosti Srba u Hrvatskoj.

Milorad Pupovac

Aralica, Stojan

ARALICA, Stojan (Škare kod Otočca, 24. XII. 1883. — Beograd, 4. II. 1980.), slikar i grafičar, sin Vase i Stake rođ. Hrkalović. Otac je bio carinski činovnik (ili u nekim navodima, finansijski službenik). Staka Aralica umrla je kada je njezin sin Stojan imao sedam godina. Imao je sestru i tri brata. Najstariji brat poginuo je 1941. godine.

U životu i stvaralaštvu Stojana Aralice razlikujemo nekoliko perioda: minhenski (1909. – 1925.), pariški (1926. – 1933.), zagrebački (1933. – 1941.) i beogradski (1948. – 1980.). U vreme okupacije, kao izbeglica od 1941. u Beogradu, nije slikao. Nastavak rada počinje crtežima oko 1945., te radom u Švedskoj (1946. – 1948.).

Osnovnu školu i nižu gimnaziju završio je u Otočcu. Učiteljsku školu pohađao je u Osijeku i već tu napravio prve početničke radove. Jedno vreme radio na više poslova u Osijeku i okolini, od učiteljevanja u Brestaču kod Rume do slikanja ikona i naručenih portreta. Tako dolazi do novca koji mu omogućuje da 1909. ode u München, gde najpre studira privatno kod Heinricha Knirra (1909.), a potom na Akademie der bildenden Künste (1910. – 1914.) kod Karla Marra i Ludwiga Hertericha. U Münchenu se druži sa Mirkom Kraljevićem, Vladimirom Becićem, Mirkom Račićem, Oskarom Hermanom, Todorom Manojlovićem, Živoradom Nastasijevićem i dr. U osvit rata, godine 1914. postaje predsednik studentskog društva Srbadija, ali ubrzo napušta München i u Zagrebu na Mažuranićevom trgu otvara malu privatnu slikarsku školu. U to vreme uglavnom slika portrete.

Kako bi se sklonio od rata, 1917. odlazi u Prag i usavršava grafiku kod prof. Augusta Brömsea. U Pragu se druži sa Petrom Palavičinijem, Milivojem Uzelcem i upoznaje Vlahu Bukovca. U Zagrebu je opet 1918. te se zapošljava u dnevniku *Novosti* i paralelno slika. Dve godine kasnije priređuje „kolektivnu“ izložbu u Salonu Ullrich u Zagrebu i izlaže 40 radova. Iste godine izlaže i u Osijeku. Potom odlazi sa Zlatkom Šulentićem na usavršavanje u Španiju, gde obilaze znamenite gradove, zatim putuju po Maroku, Tunisu i Alžiru. Tu nastaju slike sa orijentalnom tematikom i dekorom. Slike i crteže sa tog puta, njih dvojica izlažu u Salonu Ullrich 1921. godine. Rane slike, nastale u ovom periodu su uglavnom izgubljene, moguće i uništene. Poznato je da postoji nekoliko pastela, akvarela i ulja u privatnim kolekcijama. Godine 1923. Aralica odlazi na pet meseci u Firencu i Rim. U Rimu se druži sa Nikolom Beševićem.

Već od 1925. on je, na kratko, u Parizu povodom održavanja Svetske izložbe. Po povratku priređuje izložbu u Karlovcu i odlučuje da na duži period ode u Pariz. Novac za put sakupio je prodajom slika. U Parizu su na njega snažan utisak ostavili Van Gogh, Derain, Matisse, Bonnard i E. Villard. Sudeći po potonjim slikama, Bonnard ponajviše. Ipak, Aralica od 1926. uči u ateljeu Andréa Lhotea, gde ostaje oko godinu dana. Tu sreće Savu Šumanovića, Momčila Stevanovića i Sergija Glumca. Lhote ga je zainteresovao još 1921., kada je video

zagrebačku izložbu Save Šumanovića, nastalu posle školovanja kod Lhotea. U Lhoteovom ateljeu nastaje nekoliko slika manjeg formata (1927.), među kojima i *Mrtva priroda* danas u kolekciji Moderne galerije/Nacionalnom muzeju moderne umjetnosti u Zagrebu. U Parizu se druži intenzivno sa Ivom Andrićem („U Parizu 1926. dok je Ivo Andrić bio savjetnik u ambasadi, viđali smo se gotovo svakodnevno na Monparnasu…").

Pariški boravak se smatra prekretnicom u umetničkom radu Stojana Aralice – ključnim periodom ne samo učenja, izučavanja pariske umetničke scene i muzeja, već i začetkom onog tipa slikarstva koje će ostati njegov zaštitni znak. Slikao je u svom ateljeu u predgrađu Malakoff i putovao na jug Francuske, najčešće kod Marka Čelebonovića u Saint-Tropez. U jednom od tih boravaka nastaje i slika *Plava kapija* (1930.), koju je, kao i nekolicinu drugih, otkupio Pavle Beljanski za svoju kolekciju (danas Spomen zbirka Pavla Beljanskog, Novi Sad). Na pariškom Jesenjem salonu izlaže 1927. godine. Dvije godine kasnije izlaže u tek otvorenom Umetničkom paviljonu „Cvijeta Zuzorić" u Beogradu, gde je prvi samostalni izlagač. Tu konačno dolazi do izražaja njegovo opredeljenje za snažnu ekspresiju boje, a kritika pohvalno zaključuje da se Aralica pridružio Šumanoviću i Dobroviću za „potpunu pobedu kolorizma". Od 1926. je član beogradske grupe „Oblik" (1926. – 1939.).

Aralica se 1931. oženio Šveđankom Karin Vesterlund. Iste godine u pariskoj galeriji Bernheim-Jeune izlaže sa Milom Milunovićem, Milivojem Uzelcem i Markom Čelebonovićem. Po povratku u Zagreb (1933.) i boravka na Korčuli, nastaje niz vrhunskih koloristićkih slika, poput remekdela *Žene sa slamnatim šeširom* (Karin). Sliku je otkupio Pavle Beljanski, danas je u njegovoj Spomen zbirci. To je jedna od malog broja slika koje je Aralica uspeo da ponese kada je pred ratom, aprila 1941. užurbano napuštao Zagreb.

Po kolorizmu, mediteranskoj svetlosti, potezu i atmosferi na slikama je najočitiji Bonnardov uticaj. Na takvim fundamentima je Aralica dalje gradio sopstveni, autonomni stil koloriste, poete i „intimiste", svrstavši se u jednog od najistaknutijih srpskih slikara-kolorista tridesetih godina 20. veka. Još za vreme boravka u Parizu 1932.

godine, a u vreme diktature u Jugoslaviji, Aralica postaje član odbora jugoslovenske sekcije Lige za prava čoveka, čiji je predsednik bio njegov pariški drug Svetozar Pribićević. Tada nastaje Araličin *Portret Svetozara Pribićevića*.

Aralica se 1933. vraća u Zagreb. Odmah po povratku, otvara samostalnu izložbu pariških i mediteranskih slika u Salonu Ullrich. U početku se snalazi tako što predaje na IV. realnoj gimnaziji. Prvi atelje mu ustupa Hinko Juhn, da bi kasnije dobio atelje Otona Ivekovića. Druži se sa velikim brojem umetnika, posebno sa Marinom Tartagliom. Sa njim je boravio i slikao u Komiži na Visu i u Orebiću. Uglavnom slika morske pejsaže. Te rasvetljene, mediteranske pejsaže 1935. izlaže u Beogradu. Najbolji Araličin pejsaž nastaje na Korčuli 1937. godine (*Motiv sa Korčule*). Tada redovito izlaže na beogradskim i zagrebačkim grupnim izložbama: 1938. na izložbi „Pola vijeka hrvatske umjetnosti" te dve godine kasnije na XV. izložbi grupe hrvatskih umetnika. Najverovatnije da je lički motiv koloristićkog pejsaža *Škare* (1940.) njegova poslednja predratna slika.

Za vreme rata Aralica je izbeglica u Beogradu – bio period za njega je osobito mučan. Tada gotovo da ne slika, odvojen od porodice koja je odbegla u Švedsku. Vraća se polako slikanju tek po oslobođenju, da bi se 1946. obreo u Švedskoj i ponovo sreo sa ženom i malim sinom. Tu radi pejsaže Laponije, koje će 1948. izložiti na samostalnoj izložbi u Modernoj galeriji u Stockholmu. Međutim, iste godine porodica se vraća u Jugoslaviju i nastanjuje u Beogradu. Došavši u opasnost da stvara pod pritiskom socrealizma, Aralica pokušava da, poput mnogih međuratnih umetnika, na svaki način izbegne aktivno učešće u toj politički programiranoj umetnosti. Tih godina odlazio je u Liku ili na primorje, gde nastavlja sa slikanjem pejsaža. Kako se posle juna 1948. i raskida Jugoslavije sa SSSR-om i istočnim blokom atmosfera u umetnosti počela menjati, posebno od oko 1950/51., Aralica slobodnije radi i 1951. organizuje retrospektivu u Umetničkom paviljonu „Cvijeta Zuzorić". Otad do 1958. slika pejsaže i figure u enterijeru, ostajući dosledan svojoj sugestivnoj ekspresiji boje i širokom, razmahanom gestu. (*Žena za mašinom* (1950.), *Motiv iz Lošinja* (1953.), *Perunike* (1954?) i dr. Od 1957. povremeno boravi i radi i u Rovinju.

Konačnim smirenjem u Beogradu, i useljenjem u „zgradu umetnika“ u Pariskoj 14, 1960. godine (u čijem prizemlju se i danas nalazi Salon Muzeja savremene umetnosti), Aralica sve do svoje smrti, 1980., razvija hiperproduktivni, dosledni, majstorski usavršeni stil, najistaknutiji u mnogobrojnim pejsažima bašti, maslinjaka, mora i primorskih krajeva (Dubrovnik, Pelješac), a najviše svoje rodne Like (jedan od najpoznatijih pejsaža je *Jesen u Lici*).

U međuvremenu je, kao etablirani umetnik, dobio niz društvenih i stručnih priznanja – Oktobarsku nagradu grada Beograda 1959. te Sedmojulsku nagradu za naročito značajno ostvarenje u umetnosti dodelila mu je SR Srbija 1963. godine. Retrospektivnu izložbu imao je u Galeriji SANU 1973. godine, a iste godine je dobio nagradu AVNOJ-a. Bio je redovni član SANU-a od 1968. i dopisni član JAZU-a. Dobitnik je Ordena rada sa crvenom zastavom, Ordena zasluga za narod, Ordena bratstva i jedinstva i Ordena Republike sa zlatnim vencem.

Povodom Araličine smrti, Đorđe Zorkić se u *Slobodnoj Dalmaciji* od Aralice oprostio člankom naslovljenim *Slikarski gorostas* što dovoljno govori koliko je cijenjen Aralica bio.

Veliki broj slika i crteža iz međuratnog perioda čuva se u Spomen zbirci Pavla Beljanskog u Novom Sadu – te slike su od kapitalnog značaja i predstavljaju vrhunac Araličinog slikarstva uopšte.

Stojan Aralica je za života gradu Otočcu poklonio stotinjak predmeta iz svog vlasništva, pa je tako stalna izložba i memorijalna Araličina zbirka u Otočcu otvorena 1980. godine, ubrzo po njegovoj smrti. Danas ti predmeti čine drugu celinu stalnog postava Muzeja Gacke. U memorijalnoj zbirci nalazi se čak 548 predmeta. Pored Araličinih dela – ulja, akvarela, pastela, crteža olovkom, ugljenom i tušem, izložene su i fotografije, pribor za slikanje, dokumenti, nagrade, publikacije i druge Araličine lične stvari.

Na Bežanijskoj kosi (Novi Beograd) postoji ulica Stojana Aralice.

Sahranjen je u Aleji zaslužnih građana na Novom groblju u Beogradu.

Lidija Merenik

LITERATURA:

HBL 1, 218-220.
Јакшић Субић, Ј., *Павле Бељански – пријатељ уметника: Стојан Аралица*, Нови Сад 2016.
Јованов Ј., ур., *Спомен збирка Павла Бељанског*, Нови Сад 2009.
Кусовац, Н., *Стојан Аралица,* Београд 1981.
Протић М. Б., *Српско сликарство I, II,* Београд 1980.
Protić, M. B. i grupa autora, *Četvrta decenija/Ekspresionizam boje i poetski realizam,* Beograd 1971.
СБР 1, 240-241.
СЕ, т. I, књ. 1, 299.
Slobodna Dalmacija, 7. II. 1980.
Трифуновић, Л., *Српско сликарство 1900-1950,* Београд 1973.
Živković S., *Stojan Aralica (1883-1980),* Beograd 2002.
Живковић, С., *Стојан Аралица,* Београд 1973.
https://snv.hr/znameniti-srbi/stojan-aralica-slikar/; https://p-portal.net/stojan-aralica-slikarski-gorostas-iz-like, pristupljeno 25. III. 2025.

Bakić, Vojin

BAKIĆ, Vojin (Bjelovar, 5. VI. 1915. – Zagreb, 19. XII. 1992.), kipar, sin Konstantina i Jelene rođ. Schnautz. Otac je bio bjelovarski veletrgovac, a majka potječe iz aristokratske obitelji iz Bakra. Vojin odrasta s braćom Aleksandrom (1912.), Milanom (1913.), Nikolom (1916.) i Slobodanom (1919.) i sestrom Dušankom (1921. – 1989.) u Bjelovaru, u velikoj poslovno-stambenoj katnici. Bezbrižno djetinjstvo prekida očeva smrt 1925. kad majka preuzima brigu o obitelji. Vojin u Bjelovaru završava Srpsku osnovnu školu i realnu gimnaziju. Već tada pokazuje sklonost modeliranju, crtanju i slikanju. Od 1934. do 1939. studira na Državnoj umjetničkoj akademiji u Zagrebu (isprva u klasi Frane Kršinića, potom u klasi Roberta Frangeš-Mihanovića).

Prvi put izlaže na skupnoj izložbi zagrebačkih umjetnika 1939. u Zagrebu, a 1940. mu je priređena samostalna izložba u Bjelovaru. Od 1940. do 1941. je na specijalizaciji kod Kršinića, a modeliranje mu predaje Ivan Meštrović.

Po uspostavi NDH sva četvorica Vojinove braće uhapšena su i deportirana u logor Danica kod Koprivnice, a potom u Jadovno, gdje su ubijeni. Ustaše su Bakića 1941. zatočili u zatvoru iz kojeg je pušten zalaganjem Frane Kršinića. Tada, da bi se zaštitio i vjenčao s Ljubom Schneider, prelazi na katoličanstvo. Krajem godine rodio mu se sin Zoran (iz veze s Ksenijom Živković u Beogradu 1974. dobio je kćer Irenu.). Bakić provodi rat u Zagrebu, u javnosti je apolitičan, a privatno sklon lijevim idejama. Tijekom rata izlaže na nekoliko skupnih izložbi koje organiziraju vlasti NDH u Hrvatskoj i u inozemstvu.

Iz vremena školovanja i rata, ostalo je tek nekoliko crteža i skulptura ženskih aktova, portreta i bikova u kojima prepoznajemo utjecaje hrvatske i europske moderne kiparske tradicije (Frano Kršinić, Robert Frangeš-Mihanović, Auguste Rodin, Aristide Maillol). Harmoničan i zatvoren volumen ženskog tijela odiše nježnošću i lirizmom, a površina je meka i podatna. U crtežima lapidarnim potezom definira prikaz reducirajući ga na bitne elemente.

Završetkom rata Bakić posve napušta dotadašnje teme i dio radova stvara pod utjecajem socijalističkog realizma. Ipak, najbolji je u seriji portreta povijesnih ličnosti i bliskih prijatelja kojima se udaljava od doslovnog realizma (*Branko Ružić*, 1946.). Od 1946. započinje modeliranje portreta i figure Ivana Gorana Kovačića te za taj iznimno uspjeli portret dobiva nagradu Vlade NR Hrvatske. U Goranovoj je smrti prepoznao sudbinu svoje braće, kojoj je posvetio i poklonio Bjelovaru *Spomenik strijeljanima – Poziv na ustanak* (1947.). Spomenik je po kvaliteti kompozicijskog rješenja i isticanju heroizma koji nije podlegao patetici, prepoznat kao jedan od najuspjelijih antifašističkih spomenika poraća, te je za njega dobio nagradu Vlade FNRJ i nove narudžbe. Istovremeno osjeća snažnu potrebu da se oslobodi realizma. Sudjeluje na prvom predstavljanju jugoslavenskih umjetnika na Bijenalu u Veneciji 1950., a od Vlade FNRJ dvokratno dobiva stipendiju za boravak u Parizu (1950., 1951.). Godine 1951. tragično mu pogiba supruga Ljuba.

U skulpturama nastalim od 1951. do 1953. naglašena je redukcija i kubistička stilizacija forme plohama koje se spajaju u oštrim bridovima (*Autoportret*, studije za *Spomenik Marxu i Engelsu*, *Agitator*, studije za *Spomenik Stjepanu Filipoviću*, spomenik u Gudovcu). Članovi komisije odbijaju obje studije za *Spomenik Marxu i Engelsu* za trg u Beogradu što izaziva snažne kontroverze u stručnim krugovima.

Od 1953. do 1958. godine nastaju radovi u tematskim ciklusima – portret, akt, torzo, animalizam (bik, ptica). Daljnjim istraživanjem i redukcijom, dolazi do punoga, sažetoga volumena, proizašlog iz organskog svijeta, bliskog djelima Constantina Brâncuşija i Hansa Arpa. Maestralno kleše pune sferične volumene, a elementi fizionomije tek su sumarno naznačeni. Prva monografija o Bakiću autora Milana Preloga izlazi 1958. godine.

Bivši atelje Ivana Meštrovića koji od 1946. s nekolicinom umjetnika koristi kao radni prostor, izgorio je 1956. godine. Bakić tada gubi brojne radove. Seli u novi prostor u Rokovoj ulici gdje će raditi do smrti. Ta je nesreća i simbolički odredila početak njegove zrele i najproduktivnije faze, faze inovacije i apstraktnog izraza. Započinje intenzivna prisutnost njegovih radova na međunarodnim izložbama. Izlaže u Jugoslavenskom paviljonu na Bijenalu u Veneciji 1956., a izložba potom putuje u Amsterdam, Antwerpen i Bruxelles. Na Svjetskoj izložbi (*EXPO*) 1958. u Bruxellesu izlaže na centralnoj izložbi *50 godina moderne umjetnosti* uz bok najvećim imenima svjetske umjetnosti 20. stoljeća (Henri Matisse, Pablo Picasso, Vasilij Kandinski, Oskar Kokoschka, Alberto Giacometti, Henry Moore, Constantin Brâncuşi i drugi). Brončani odljev *Bika* krasi ulaz u Jugoslavenski paviljon Vjenceslava Richtera. Otkupljuje ga grad Antwerpen, za zbirku Middelheim muzeja na otvorenom, gdje se i danas nalazi, a drugi odljev 1959. i grad Marl. Figure bika radi u raznim dimenzijama i materijalima, pa je po njima šire prepoznatljiv. Minimalnom, sažetom formom i napetom masom, sugestivno izražava snagu arhaičnih oblika.

Paralelno s javnim i strukovnim priznanjima, Bakić 1958. započinje analitičku i kritičku fazu. Do tada napeti obli volumen, kipar blago udubljuje i tako daje prostoru značajniju ulogu (*Polivalentni*

oblik, 1958.) ili reducira volumen na istanjenu, prošupljenu i pokrenutu plohu (*Perforirani torzo*, 1958.). Počinje eksperimentirati s negativima dok ne dođe do *Razlistane forme* (1958.), kojom će pozitivu i negativu skulpture dati jednaku važnost.

U 1960-im upotrebom suvremenih materijala koji ne iziskuju dugotrajnost obrade, skraćuje radni proces. Uz dotadašnju broncu, radi u metalu, nehrđajućem čeliku, mjedi, duraluminiju, olovu, pleksi staklu, željezu, cementu, a prostor poprima aktivniju ulogu. To se očituje u daljnjim ciklusima, od *Razvijenih površina* (1960. – 1963.), *Prorezanih razvijenih površina* (1962. – 1963.), *Dijagonalno razvijenih površina* (1962. – 1963.) u kojima zarezuje metalnu ploču i savija je u raznim smjerovima, preko skulptura *Forme koje zrače* (1963.) kojima uvodi kružni oblik i nehrđajući čelik, pa *Svjetlonosnih oblika* (1963. – 1968.) i *Interferencija* (1964.), sve do kulminacije tog procesa u *Cirkulacijama u prostoru* (1970. – 1973.). U ciklusu *Svjetlonosnih oblika* metalnu ploču reže u konveksno-konkavne krugove, a njihov visoki sjaj reflektira okolni prostor. *Cirkulacije u prostoru* nastaju adiranjem kružnih prstenova koji se granaju u raznim smjerovima, upisujući u prostor trodimenzionalni linijski crtež.

U zagrebačkoj Galeriji suvremene umjetnosti (danas Muzej suvremene umjetnosti) održana mu je prva (1958.) i druga (1964.) samostalna izložba. Slijede samostalne izložbe u Beogradu, Ljubljani i Bjelovaru, te u Gliptoteci JAZU 1988. u Zagrebu. Direktnim pozivom organizatora izlaže na venecijanskom Biennalu 1972. godine.

Iznimnom snagom vizije i vrhunskom kreacijom, Vojin Bakić početkom 1960-ih čini odlučan zaokret u načinu oblikovanja monumentalnih spomenika na području Jugoslavije. Ideološki zadatak oslobađa naracije, a pročišćenom modernističkom apstraktnom formom uzdiže skulpturu do univerzalnog znaka. Spomenička rješenja proizlaze iz njegovih istraživanja komorne plastike. Na početku tog procesa je još figurativan, ali geometrijski stiliziran *Spomenik Stjepanu Filipoviću* podignut 1960. u Valjevu. Spomenik *Ivanu Goranu Kovačiću* za zagrebački park Ribnjak, Bakić kleše u granitu (1964.). Pojednostavljivanjem elemenata portreta dolazi do apstraktne forme kristaličnog oblika nastale spajanjem geometrijskih ploha oštrih bridova.

Na natječaju 1960. za *Spomenik pobjedi revolucije naroda Slavonije* u Kamenskoj na brežuljku Blažuj u blizini Požege dobiva izvedbu (suradnja s Josipom Seisselom). Koncept spomenika je nastao razradom formalnih elemenata skulpture *Razlistana forma*. Kako bi riješio niz zahtjevnih problema konstrukcije, gradnje i oplate spomenika surađuje s brojnim stručnjacima. U zračnom tunelu Vazduhoplovno tehničkog instituta u Žarkovu kraj Beograda model spomenika je podvrgnut ispitivanju na otpornost u realnim atmosferskim prilikama. Armirano-betonski temelji spomenika izvedeni su 1966. godine. Potom su od čeličnih dijelova glavnih nosača i niza rešetkastih rebara montirana krila. Oplošje spomenika je obloženo trokutastim limovima od visoko poliranog nehrđajućeg čelika. Spomenik, visok 30 metara, svečano je 1968. otkrio Josip Broz Tito. *Spomenik pobjedi* umnogome je utjecao na daljnji razvoj službene spomeničke plastike u socijalističkoj Jugoslaviji i uveo je u okrilje europske umjetnosti visokog modernizma. Smatra se najvećim apstraktnim spomenikom na tlu Europe.

Na svim realiziranim spomeničkim rješenjima na kojima je Bakić radio od 1960-ih svjetleća i reflektirajuća površina te čiste apstraktne forme nositelji su izrazite simboličko-metafizičke kvalitete. Posebna je pažnja usmjerena uvažavanju prostornog, prirodnog i povijesnog konteksta.

Vojin Bakić autor je centralnog spomenika posvećenog zagrebačkim žrtvama ustaškog terora postavljenog 1965. na ulazu u spomen-područje šume Dotrščina. Istraživanjem je došao do savršene apstraktne, ali i simboličke forme kristala. Spomenik je izveden u visokopoliranom nehrđajućem čeliku svjetlećih površina. U 1980-ima je unutar šume Dotrščina, u Dolini grobova, postavljeno još šest Bakićevih kristalnih oblika u nehrđajućem čeliku kao spomen-obilježja.

Istoj skupini pripada i spomenik *Ivanu Goranu Kovačiću* postavljen 1964. u Lukovdolu u blizini Goranove rodne kuće. Spomenik žrtvama željezničke nesreće postavljen 1978. na zagrebačkom Mirogoju također je izveden u nehrđajućem čeliku.

Na ponovljenom natječaju za spomenik na Petrovoj gori Bakićevo rješenje koje radi sa sinom Zoranom, arhitektom, dobiva 1974. prvu nagradu. Spomenik je otkriven 1981. nakon prilagodbi utilitarnim funkcijama memorijalnog centra s izložbenim prostorom i vidikovcem (suradnik Berislav Šerbetić). Spomenik visok 37,5 m građen je od betona, a na zakrivljenim plohama i željeznoj armaturi je aplicirana oplata od nehrđajućeg čelika. Bakić je formu razradio simbolički je povezavši s motivom zastava koje se vijore na petrovačkom vrhu.

Spomen-obilježje naroda Hrvatske žrtvama u *Kragujevcu*, u memorijalnom parku Šumarice, Bakić radi od 1978. do 1981. u suradnji s Josipom i Silvanom Seissel koristeći se temom svjetlonosnih oblika koje niže u vodoravnom nizu. Sedam velikih punih konkavno-konveksnih krugova od nehrđajućeg čelika simboliziraju žrtve koje padaju pod mecima.

Bakića je intrigirao lik Josipa Broza Tita te ga istražuje u raznim medijima (crtež, reljef, portretna plastika, spomenik). Bakić na natječaju za Titov spomenik u Zagrebu raspisanom 1986. zajedno sa sinom Zoranom osvaja prvu nagradu, ali realizaciju zaustavljaju političke promjene.

Vojin Bakić je primio brojne nagrade i priznanja (Nagrada Grada Zagreba 1956. i 1959., 3. nagrada za kiparstvo na Trijenalu likovnih umetnosti u Beogradu 1967., Nagrada 5. zagrebačkog salona 1970., Nagrada Vladimir Nazor za životno djelo 1980. i druge). Redoviti član JAZU-a postaje 1988. godine. Za života izlaže na brojnim izložbama u inozemstvu. Vrsni ga stručnjaci uvrštavaju u preglede svjetske moderne i suvremene skulpture (Michel Seuphor, Carole Giedion-Welcker, Herbert Read, Udo Kultermann). Javna mu se plastika nalazi u Zagrebu, Bjelovaru, Beogradu, Aranđelovcu, Antwerpenu, Mainzu, Marlu i Glonnu te u brojnim javnim i privatnim kolekcijama.

Početkom Domovinskog rata posve se povlači iz javnosti, zbog srpskog porijekla je izlagan neugodnostima i zastrašivanju, a njegova djela devastaciji i marginalizaciji. U rodnom Bjelovaru su 1990. preimenovani Ulica braće Bakić i Škola Milana Bakića, skinuta je spomen-ploča braći Bakić s obiteljske kuće u Bjelovaru, skinut je natpis s obiteljske grobnice na groblju Sv. Andrija u Bjelovaru. Bakićev *Spo-*

menik strijeljanima – poziv na ustanak u Bjelovaru miniran je 1991. godine. Miniran je i spomenik u Gudovcu, a spomenik ispred škole u Čazmi je uklonjen. Spomenik u Kamenskoj višekratno je u veljači 1992. minirala Hrvatska vojska te je srušen iz devetog pokušaja. Nitko nije procesuiran. Ostatke čelične oplate lokalno je stanovništvo odnosilo i koristilo kao sekundarni materijal.

Početkom 2000-ih obnavlja se interes za Bakićev rad u kontekstu propitivanja nasljeđa socijalističkog modernizma, kao i devastacije njegovih brojnih radova u 1990-im. *Spomenik strijeljanima – Poziv na ustanak* u Bjelovaru rekonstruirao je Alan Vlahov te je spomenik 2010. postavljen na Spomen-groblju Borik u Bjelovaru. Međutim, unatoč brojnim inicijativama i zahtjevima struke za očuvanje spomenika na Petrovoj gori, on ubrzano propada. Sandro Đukić je kao dio projekta *Tišina koja je srušila spomenik* 2023. realizirao jednodnevnu umjetničku instalaciju na mjestu srušenog spomenika u Kamenskoj vizualno ga rekreiravši „digitalnom rekonstrukcijom" na 20-metarskom LED ekranu.

Bakićev život i rad intrigiraju te je na tu temu objavljeno nekoliko knjiga (Tonko Maroević, Dušan Matić, Darko Bekić). Prva sveobuhvatna retrospektiva priređena mu je 2013. u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu (potom je gostovala u Banjoj Luci, Sarajevu i Mostaru).

Vojin Bakić snažno je utjecao na razvoj apstraktnog izraza i uvođenje modernizma u kiparstvo i spomeničku plastiku na tlu Jugoslavije. Svjetska ga kritika ubraja i među najvažnije europske kipare modernizma.

U tragičnim okolnostima u siječnju 1992. umire Bakićev sin Zoran.

Vojin Bakić sahranjen je na Mirogoju.

Ulica Vojina Bakića danas postoji u Zagrebu.

Nataša Ivančević

LITERATURA:

Bekić, D., *Vojin Bakić ili kratka povijest kiposlavije,* Zagreb 2007.

Denegri, J., Ivančević, N., Kirn, G., Maković, Z., Maroević, T. et al., u: *Svjetlonosne forme*, katalog izložbe, Zagreb 2013.

Denegri, J., Kolešnik, Lj., Prelog, M., Maković, Z. et al. u: *Vojin Bakić*, Novine Galerije Nova br. 12, Zagreb 2007.

HBL 1, 365-367.

HE 1, 556-557.

Ivančević, N., *Promjena tipologije spomeničkog rješenja Vojina Bakića – Spomenik pobjedi revolucije naroda Slavonije, Kamenska*, u: *ANALI Galerije Antuna Augustinčića*, 32–35, Klanjec 2012-2015, 405–426.

Maroević, T., *Vojin Bakić*, Zagreb 1998.

Matić, D., *Vojin Bakić – moj prijatelj*, Zagreb 2007.

Prelog, M., *Vojin Bakić*, Zagreb 1958.

Радојчић, Биографије, I, 556-557.

СЕ, т. I, књ. 1, 467.

Uzelac, Z., *Kamenska, vječni šum vjetra – svjedočenje o tome kako je godine 1992. uništen spomenik Vojina Bakića, jedno od najvažnijih djela hrvatske umjetnosti dvadesetog stoljeća*, Gordogan br. 31-32 (75-76), zima-jesen 2015., godište XIII (XXXII), 91-99.

Zidić, I., *Vojin Bakić*, katalog izložbe, Rovinj 2017.

https://snv.hr/znameniti-srbi/vojin-bakic-kipar/, https://www.telegram.hr/velike-price/nas-veliki-djed-vojin-bakic/, https://mup.gov.hr/muzej-policije-27/izlozbe/izlozba-ljepota-laznog-sjaja/izlosci/vojin-bakic/247765, pristupljeno 2. I. 2025.

Bašičević Mangelos, Dimitrije-Mića

BAŠIČEVIĆ MANGELOS, Dimitrije-Mića (Šid, 14. IV. 1921. – Zagreb, 18. XII. 1987.), povjesničar umjetnosti, likovni kritičar, kustos i umjetnik, sin Ilije Bašičevića, slikara (poznatog i pod umjetničkim imenom Ilija Bosilj). U umjetničkom kontekstu djelovao je pod pseudonimom Mangelos. Bio je jedan od osnivača neoavangardne grupe Gorgona i značajan promotor naivne i apstraktne umjetnosti u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji. Autor je niza teorijskih tekstova, pjesničkih zbirki te nekoliko važnih monografija o hrvatskoj umjetnosti.

Dimitrije Bašičević osnovnu školu završava u rodnom mjestu, dok gimnazijsko obrazovanje nastavlja u Srijemskoj Mitrovici, Srijemskim Karlovcima i Vukovaru. Po izbijanju Drugog svjetskog rata,

zajedno s obitelji odlazi u Beč, gdje studira povijest umjetnosti i filozofiju. Studij završava u Zagrebu 1949. godine. Radio je kao kustos u Modernoj galeriji odnosno u JAZU (danas HAZU) te u Galeriji primitivne umjetnosti, gdje je promovirao naivnu umjetnost.

Doktorirao je 1957. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu temom *Sava Šumanović – život i djelo*. Tijekom cijele karijere intenzivno je objavljivao teorijske tekstove i likovne kritike, a osobito se zalagao za afirmaciju apstraktne umjetnosti. Organizirao je prve izložbe apstraktne umjetnosti u Hrvatskoj (i tadašnjoj Jugoslaviji), uključujući *Salon 54* u Rijeci (1954.). Od 1960. bio je prvi voditelj Galerije primitivne umjetnosti u Zagrebu (danas Hrvatski muzej naivne umjetnosti). Kasnije, od 1971., vodio je Centar za film, fotografiju i televiziju u sklopu Galerije suvremene umjetnosti (danas MSU). Aktivno je sudjelovao u pokretanju i organizaciji izložbi unutar pokreta *Nove tendencije* te u uređivanju časopisa *Bit* i *Spot*. Umirovljen je 1982. godine.

Bašičević se isprva javlja na umjetničkoj sceni kao likovni kritičar. Od 1952. godine aktivno djeluje u Zagrebu, pišući kritike o suvremenim umjetničkim kretanjima, poput retrospektive slovenskih impresionista, djelima Tartaglie i nastupima mlađih autora poput Stančića i Vanište. Tekstom *Jezik apstraktne umjetnosti* (1953.) dao je značajan teorijski doprinos afirmaciji apstrakcije u hrvatskoj umjetnosti. Istodobno je podupirao naivnu umjetnost, organizirao izložbe te promovirao spontane izraze samoukih umjetnika, uključujući izložbu svoga oca Ilije Bosilja.

Paralelno s javnim djelovanjem kao kritičar i kustos, privatno razvija umjetnički opus pod pseudonimom Mangelos. Njegova umjetnička djelatnost počinje još u gimnaziji pisanjem poezije i kratke proze. Vrlo rano izabire jezik i pismo kao sredstva izražavanja, što ga izdvaja od tradicionalnih likovnih umjetnika. Slovo i tekst postaju središnja osnova njegova stvaranja, a njegova umjetnost nastaje u izolaciji, daleko od institucionalnog svijeta.

Početkom pedesetih godina nastaju serije radova *Paysages*, *Tabula rasa*, *Alphabet*, *Nostories*, *Negation de la peinture* i *Pythagore*. Ti radovi nastaju na podlogama poput dasaka, papira, bilježnica, knjiga

i globusa, a karakterizira ih oponašanje forme školske tablice, često ispisivane krasopisom na raznim pismima: latinici, ćirilici, glagoljici, grčkom alfabetu. Prvi radovi *Paysages de la mort* nastaju tijekom rata, kada crnim mrljama u bilježnicama bilježi smrti prijatelja i rodbine. Taj motiv kasnije evoluira u *Tabule rase*, crne pravokutnike koji predstavljaju radikalni prekid i novi početak.

U radovima *Tabula rasa* Mangelos uvodi simboliku školskih tablica odnosno ploča. Ispisujući abecede i elementarne znakove, naglašava nužnost početka „od nule", a negacija slikarstva provodi se kroz zamjenu slike tekstom i jezikom. Taj proces dodatno razvija kroz seriju *Pythagora*, u kojoj racionalnost i matematička logika postaju ključni estetski principi.

Serija *Antipeinture* dodatno potvrđuje njegovu negaciju slikarske tradicije. Prekrižene i prebojene reprodukcije poznatih slika nadopunjuje natpisima *negation de la peinture* i *antipeinture*, čime nastavlja niz umjetničkih negacija. Koncept *noarta* oblikuje se kao osobni eksperiment, negacija umjetnosti kroz racionalno mišljenje i jezik. U *Uvodu u noart* Mangelos sam opisuje proces transformacije od bilježenja smrti preko filozofske sumnje do borbe protiv umjetnosti kao mišljenja. Svjestan je paradoksa vlastitog postupanja, gdje istovremeno negira i potvrđuje umjetnost.

Mangelos je bio jedan od članova neformalne umjetničke grupe Gorgona (1959. – 1966.). Iako nije izlagao unutar Gorgone, njegov doprinos očitovao se kroz suradnju na antičasopisu *Gorgona*. Predložio je preskakanje jednog broja časopisa kao konceptualni čin, a projekt Gorgona no. 0 realiziran je prekrivanjem fotografija izloga crnim pravokutnicima.

U sedamdesetim godinama razvija manifestni oblik izražavanja. Njegovi manifesti, pisani na tablama, globusima, bilježnicama i novinskim stranicama, iznose teorije o civilizaciji, umjetnosti, znanju i smrti umjetnosti. Manifesti poput *Manifest o stroju*, *Manifest o psihičkom životu Picassa* i *Manifest Šid* odražavaju njegov kritički pogled na razvoj društva i stagnaciju umjetnosti. Posebnu pažnju pridaje datiranju svojih radova kroz koncept „Shid theory". Prema toj teoriji, svaki ciklus od sedam godina u životu čovjeka označava novu osobu,

što koristi za organizaciju vlastitih umjetničkih faza, označenih kao Mangelos no. 1 do Mangelos no. 9 i pol.

Prvu samostalnu izložbu *Fenomen Picasso* održava 1972. u Novom Sadu, a slijede izložbe *Manifesti* (1978.), *Shid-theory* (1978.), *Energija* (1979.) i *Retrospektiva* (1981.) u Zagrebu. Konačnu afirmaciju doživljava retrospektivnim izložbama u Beogradu i Zagrebu 1986. godine. Nakon smrti, njegovi radovi, zahvaljujući angažmanu kustosice Branke Stipančić, izlagani su u najvažnijim svjetskim galerijama poput MoMA-e u New Yorku, Centre Pompidoua u Parizu ili Tate Modern u Londonu.

Bašičevićeva najvažnija izdvojena djela su *Paysage de la mort* (1942. – 1944., serija slika), *Paysage de la guerre* (1971. – 1977., serija slika), *Paysage of Al Capone* (1952., rad na globusu), *Les paysages de tabula rasa* (1953., serija bilježnica), *Homage à Pythagora* (1953., serija crteža), *Antipeinture* (1951. – 1956., serija konceptualnih radova), *Negation de la peinture* (1951. – 1956., serija konceptualnih radova), *Antihommage (Račić Josip)* (1951. – 1956., konceptualni rad), *Nostories* (1960-ih, ciklus pjesama), *Alphabet [gl.]* (bilježnica), *Alphabet – gl.* i *Az* (bilježnice), *Antifoni* (1964., zbirka pjesama), *Dva antifona* (1964., zbirka pjesama), *Les Excercices* (1961., zbirka bilježaka), *Antiskice* (1963., zbirka bilježaka), *Manifest o stroju* (1970-ih, manifest), *Manifest o mišljenju* (1970-ih, manifest), *Manifest o psihičkom životu Picassa i phante altamirskog čovjeka* (1970-ih, manifest), *Shid-theory* (1978., teorijski projekt), *Mangelos no. 1–9 ½* (ciklus konceptualnih radova), *Noart* (1981., rad na školskoj tabli).

Zagrebačka Galerija Nova organizirala je 2019. samostalnu izložbu Dimitrija Bašičevića Mangelosa pod naslovom *Manifesti, teze, projekti i bilješke*, na kojoj su predstavljeni radovi nastali u posljednjem desetljeću njegova rada. Izložene su Mangelosove slike i iz kolekcija Branke Stipančić i Gorana Trbuljaka, te Marija Brukete, umjetnikova posinka koji živi u Kanadi.

Muzej suvremene umjetnosti organizirao je 2021. izložbu *Documents of an Experiment* povodom Bašičevićeve 100. godišnjice rođenja.

Bašičevićevo djelo predstavlja izniman doprinos razumijevanju razvoja konceptualne umjetnosti na prostoru srednje i istočne Europe. Njegova umjetnička praksa, temeljena na negaciji tradicionalnih likovnih sredstava, racionalizaciji jezika i umjetnosti, te povezivanju filozofskog mišljenja i vizualnog izraza, anticipirala je brojne tendencije kasnog modernizma i ranog postmodernizma. Mangelos nije težio estetici, nego razumijevanju umjetnosti kao misaonog procesa, a njegov „noart" bio je radikalna kritika i redefinicija same svrhe umjetničkog djelovanja. Relativno izolirano za života, njegovo djelo je tek posmrtno priznato kao jedno od najvažnijih i najautentičnijih ostvarenja konceptualne umjetnosti u drugoj polovini 20. stoljeća. Njegova intelektualna nezavisnost, otvorenost dijalogu između umjetnosti i znanosti, te neumorna težnja ka pronalaženju novih formi izraza, čine Mangelosa ključnom figurom suvremene umjetnosti, čiji utjecaj i dalje snažno odjekuje.

Leila Topić

LITERATURA:

Denegri, J., Dimitrije Bašičević Mangelos – jedna osoba s dva života, u: *Gorgona*, Zagreb 2018.

Fritz, D., Paralelne stvarnosti – pluralitet likovne scene u Hrvatskoj 1960-ih godina: od Novih tendencija do grupe Gorgona, u: *Prostor u jeziku/Književnost i kultura šezdesetih,* zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole, ur. K. Mićanović, Zagreb 2009., 127-135.

HBL 1, 513.

Kovač, L., Across Mangelos's landscape. *Zbornik Seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, Beograd 2023., 7–25.

Quorum, br. 24 (1989), blok tekstova posvećen Dimitriju Bašičeviću Mangelosu, ur. M. Stilinović, autori J. Denegri, A. Maračić, M. Šuvaković, V. Martek, Ž. Kipke, D. Šimičić, G. Petercol, D. Bašičević Mangelos, 145-219.

Stipančić, B. (ur.), *Mangelos: manifestos, theses, projects and notes*, Vienna 2017.

Piron, F. (ur.), *Mangelos: Miroirs noirs*, Pariz 2013. (autori: I. Bašičević Antić, J. Denegri, F. Piron).

CE, т. I, књ. 1, 657.

Stipančić, B. (ur.), *Mangelos no. 1–9 ½*, Zagreb 2007. (autori: B. Stipančić, M. Stilinović, M. Šuvaković, V. Martek, D. Šimičić, Z. Bašičević te više radova D. Bašičevića Mangelosa).

Šimičić, D., O Mangelosu, tekstovi o umjetnikovu životu i djelovanju, *Katalog izložbe Gorgona,* Zagreb 1977.

https://www.portalnovosti.com/fenomen-mangelos, https://zkm.de/en/person/dimitrije-basicevic-mangelos, http://www.msu.hr/dogadanja/mangelos_richter_100/770/en.html, pristupljeno 11. V. 2025.

Beara, Vladimir

BEARA, Vladimir (Zelovo kod Sinja 26. VIII. 1928. – Split 11. VIII. 2014.), nogometaš, sin Jakova (1897. – 1980.) i Marije rođ. Stojanac (1900. – 1976.). Rastao je uz dva starija brata – Ljubomira/Ljubu (1925. – 1989.), profesora na zagrebačkom Fakultetu strojarstva i brodogradnje i Svetomira/Svetu.

Vladimir Beara bio je najbolji jugoslavenski vratar svih vremena, često tretiran kao broj jedan svjetskog nogometa. Ostvario je vrhunsku nogometnu karijeru, protkanu trijumfima i priznanjima, ali i teškim trenucima podcjenjivanja i vrijeđanja.

Obitelj Beara preselila se iz Zelova u Split dvadesetih godina prošlog stoljeća. Kad bi majka Marija, kako je kasnije objašnjavao Vladi-

mir, osjetila da se bliži trenutak poroda, otišla bi u djedovinu, u Zelovo, selo na obroncima Svilaje, nadomak vrha Orlove stine („Majka je, kako je to bio običaj, porodila moja dva brata i mene na selu, poslije desetak dana smo se vratili u Split“).

Beare su živjeli u Plinarskoj ulici, na rubu Velog Varoša, radničkog kvarta, u neposrednoj blizini Hajdukova igrališta. Vladimir se kao petnaestogodišnjak, poslije kapitulacije Italije 8. rujna 1943. i prvog privremenog oslobođenja Splita priključio partizanima („prošao sam mnoge bitke sve do onih krvavih za Svetu Katarinu iznad Rijeke u svibnju 1945“). Po povratku u Split demobiliziran je i počeo je pohađati školu („prošao sam dva razreda gimnazije, ali sam zbog teške situacije u obitelji morao u zanat“). Izučio je za električara i radio u struci.

Bearina nogometna karijera počela je ujesen 1946., gotovo slučajno. Beara bi po navici preskočio drvenu ogradu između svoje kuće i igrališta Hajduka, kako bi gledao trening „bijelih“. Kako se jednom prilikom na treningu nisu pojavili vratari, veteran Jozo Matošić dobacio mu je: „Ajde mali, stani ti na branku“. Vladimir je uskočio među vratnice i refleksno branio udarce prvotimaca. To je potaklo Lea Lemešića, nekadašnjeg igrača, a tada trenera Hajdukovih juniora da ga pozove na trening. „I tako sam trenirao svako jutro u zoru, prije škole, nitko nije bio sretniji od mene…“, svjedočio je mnogo kasnije Beara, koji je u isto vrijeme bio član folklornog ansambla u Gotovčevoj operi *Ero s onoga svijeta* („zato sam nosio nadimak Ero“).

Beara je doživio meteorski uspon: seniorskoj je momčadi priključen 1947. godine, debitirao je za Hajduk u 10. kolu jugoslavenskog prvenstva 1948/49. protiv beogradskog Metalca (3:0) i otada je, sve do odlaska u Crvenu zvezdu 1955., bio nezamjenjivi prvotimac. Splitski „bijeli“ dobrim su dijelom zahvaljujući njegovim izvanrednim predstavama osvojili tri jugoslavenska prvenstva (1950., 1952. i 1955.)

Slijedom tih izvrsnih nastupa – a bilo ih je do tog trenutka u dresu Hajduka svega 27 – Beari je stigla pozivnica da se priključi reprezentaciji Jugoslavije. Premijerni je nastup imao u Beču 8. listopada 1950. protiv Austrije (2:7). Ušao je u igru u 68. minuti nakon što je dotad nezamjenjivi Srđan Mrkušić primio šest golova.

Fama o Beari, njegovim atraktivnim intervencijama, zapanjujućim i neočekivanim obranama, krenula je od trećeg nastupa i neodlučenog rezultata protiv Engleske (2:2) u Londonu na stadionu Highbury, kada su mu engleski novinari dodijelili brojne epitete – „Great (Veliki) Vlad", „Baletan među vratnicama", „Vratar čelične šake". Beara je na treninzima po uputama trenera Luke Kaliterne hvatao bejzbol lopticu i tako stjecao sigurnost.

S reprezentacijom sudjelovao je na tri svjetska nogometna prvenstva: 1950. u Brazilu (kao rezerva), 1954. u Švicarskoj i 1958. u Švedskoj (kao akter). Osvojio je i srebrnu medalju na Olimpijskim igrama u Helsinkiju 1952. godine. Najveće priznanje na nogometnom terenu dobio je 1953. kada je nastupio za službenu reprezentaciju Europe (u biti selekciju FIFA-e) protiv Engleske (4:4). Beara je branio drugo poluvrijeme, primio je jedan gol, a ostala tri austrijski golman Walter Zeman.

Beara je na vratima reprezentacije bio nezamjenjiv sve do 11. listopada 1959. i susreta protiv Mađarske u Beogradu (2:4). Nanizao je dotad 59 nastupa i u 32. godini života, što je tada bila poodmakla dob čak i za vratare, zamijenio ga je devet godina mlađi Milutin Šoškić.

Beara je bio karizmatičan, privlačne pojave, atletski građen, pristupačan, skromna ponašanja, a njegove intervencije bile su spektakularne. Branio je nenadmašnim stilom i tako stekao iznimnu popularnost, postavši idol navijača Hajduka. Oni su mu 1954. spjevali i pjesmicu: „Na vratima Ero stoji,/nikoga se on ne boji,/Jak je, tresan, čil je i zdrav,/branku čuva baš ka lav..."

Beari su suigrači priznavali kvalitetu, ali su ga često i zadirkivali, izmišljajući na njegov račun razne šale i anegdote i tretirajući ga kao „vlaja" (najčešće je to činio bek Ljubo Kokeza). Beara se žestio, tumačio da je „pravi Splićanin po svemu osim po mjestu rođenja". Podbadanja i vrijeđanja, koja su ponekad prelazila granicu dobrog ukusa, ali u duhu specifičnog splitskog mentaliteta, Beara je strpljivo podnosio. Kružila je, primjerice, izmišljena priča da je majci poslao razglednicu iz Amerike: „Draga majko, znam da ne znaš čitati brzo, zato ti pišem polako". Podmetalo mu se kako je prigodom turneje u Njemačkoj primijetio na željezničkim stanicama natpise „Ausgang",

pa je to navodno protumačio: „Ovo u Njemačkoj sve samo ausgangi, to kao kod nas sedam Kaštela...“ Isto tako na pitanje, kako je bilo prilikom prelaska ekvatora, odgovorio: „To je kao kad preskočiš svaki zidić“.

Jednom je na prijateljskoj utakmici protiv švicarskog kluba Chaux de Fondsa (8:2) primio gol kroz noge, pa mu je Frane Matošić s centra viknuo:

„Vlade, krpo od lavela (sudopera)“.

Znatno više ga je iritiralo podcjenjivanje njegova doprinosa momčadi, što je eruptiralo 1955. poslije trijumfa Hajduka u prvenstvu Jugoslavije. Bilo je uobičajeno slaviti Bernarda Vukasa, što je u pravilu radio Frane Matošić, legendarni kapetan momčadi. Međutim, znatno kasnije Matošić je priznao: „Bajdo je znao sam dobiti utakmicu, ali Beara nam je bio kao pola momčadi, presudna karika za naše uspjehe“.

Niz neugodnosti po Bearu dogodio se u finišu prvenstva 1955. godine. Na povratku iz Italije i velike pobjede Jugoslavije u Torinu (4:0), u vožnji vlakom pogodio ga je u oko ugarak iz lokomotive parnjače. „Nisam o tome vodio računa, oko mi je suzilo...Ipak sam branio protiv Spartaka i otišao s ekipom za Sarajevo da bi tamo, uslijed otekline oka morao u bolnicu...“

Srećom, dospio je u Očnu kliniku, kod dr. Vladimira Čavke, svjetski priznatog oftalmologa, ujedno navijača Hajduka. Podvrgnut je operaciji, spašeno mu je oko, ali je bio prisiljen ostati u bolnici. Hajduk je protiv sarajevskog Željezničara izgubio 3:2, pa kako su „bijeli“ još jednom morali u Sarajevo, dr. Čavka je inzistirao na nastavku liječenja. Beara će se kasnije žaliti: „u tih tjedan dana nitko iz kluba me nije nazvao, nije ih zanimalo moje stanje, zaključio sam da ih nije briga, to me neopisivo pogodilo“. Hajduk je i na Koševu poražen (1:3), ali naslov prvaka nije bio ugrožen – „bijeli“ su s Bearom na vratima u posljednjem kolu pobijedili beogradski Radnički (5:1) i osvojili prvenstvo.

Na svečanoj večeri u hotelu „Dalmacija“ Beara je doživio razočaranje. Naime, predsjednik kluba ing. Marko Markovina u prigodnom je govoru hvalio doprinos svakog igrača ponaosob, najviše Vukasa, kao najboljeg strijelca prvenstva, potom Joška Vidoševića, kojeg je

zagrebački dnevnik *Narodni sport* proglasio za najboljeg igrača prvenstva. Bearu nije spomenuo niti jednom riječju.

Bila je to kap koja je prelila čašu („Puka' mi je film, poludio sam, Markovinu sam pred svima pitao kako mene nema među zaslužnima. A on mi je odgovorio: 'Ma što si ti, što ti umišljaš, ti si obični vratar, mi imamo Vulića i Petkovića...'. Umalo sam bacio stol na predsjednika, pokupio sam se, otišao doma."). U njemu je sazrela odluka da napusti Hajduk. Nekoliko dana kasnije javio se telefonski u zagrebački Dinamo, ponudio se „plavima", ali se tadašnji tajnik maksimirskog kluba Otto Hofman prepao: „Beara doði nam, ali uz uvjet da te Hajduk pušta. U protivnom, shvati, ne želimo izazvati političke probleme."

Beara je nakon toga poslao brzojav na adresu Crvene zvezde. Ubrzo je od dr. Ace Obradovića, tada jednog od najmoćnijih nogometnih funkcionara, stigla poruka: „Dolazi odmah u Beograd i to sa suprugom". U subotu, 2. srpnja 1955., Beara se sa suprugom Boricom zaputio automobilom prijatelja Marija Katunarića na sinjski aerodrom, gdje se susreo sa začuđenim Vojkom Andrijaševićem, članom tehnike Hajduka. Andrijašević je zapitao otkud Beara na aerodromu i dobio odgovor: „Iden ća, neću vam se više vratit'".

Tako se dogodio najveći skandal u dotadašnjoj povijesti jugoslavenskog nogometa. Uprava Hajduka optužila je Crvenu zvezdu za vrbovanje Beare (što je tada bio nepojmljiv postupak), a navijači Hajduka bili su zapanjeni. Reakcije su bile burne i ponekad šokantne – neki od navijača čak su žiletima skidali Bearino ime s postave „bijelih" tetoviranih na rukama: Beara, Kokeza, Broketa, Luštica... Beara je svojim činom, iznenadnim odlaskom u Crvenu zvezdu, postao „izdajnik".

„Ljudi nisu znali ni po' mise, kako mi je bilo, što sam proživljavao. Ja nisam pobjegao, ja sam iz Hajduka otjeran", svjedočio je kasnije Beara.

Prijelaz iz Hajduka u Crvenu zvezdu jedna je od najkontroverznijih epizoda u povijesti splitskog kluba, ali su protokom vremena razlozi postajali jasniji. Iz Hajduka i krugova bliskih klubu nastojalo se diskreditirati Bearu – tvrdilo se da je postavljao nemoguće uvjete

(posao po završetku karijere, stan), što mu je navodno u Beogradu ispunjeno (što nije točno, jer to ni u Zvezdi nije dobio).

Crvena zvezda s Bearom na vratima je u narednih pet prvenstava osvojila četiri naslova prvaka i dva kupa, dok se Hajduk mučio, čak se ponekad borio za opstanak u prvoj ligi. Beara nikad nije htio braniti za Crvenu zvezdu na splitskom Starom placu, čak nije dugo ni dolazio u Split posjetiti roditelje.

U to doba nogometaši su mogli nastaviti karijeru u inozemstvu jedino uz posebnu dozvolu. Prvi je 1956. otišao Bernard Vukas u talijansku Bolognu, s 29 godina. No, Crvena zvezda nije Bearu puštala ni s navršene 32 godine: „Dobivao sam ponude iz Njemačke, molio sam i kumio za dozvolu. Na kraju sam iskoristio priliku u kabinetu maršala Tita, tamo se požalio. Netko je to prenio drugu Titu – tako sam dobio dozvolu", reći će o tome Beara kasnije.

U Njemačkoj je branio za Viktoriju iz Kölna i Alemaniju iz Aachena („imao sam veliku pegulu, dva puta lom noge"), U međuvremenu je stekao diplomu Visoke trenerske škole u Kölnu pod vodstvom glasovitog Seppa Herbergera (koji je kao trener vodio SR Njemačku 1954. do titule svjetskog prvaka), pa je počeo trenirati razne klubove. Kako je već s njima imao uspjeha, u ljeto 1969. pozvao ga je predsjednik Hajduka Tito Kirigin i ponudio mu da zajedno sa Slavkom Lušticom vodi „bijele". Tako se dogodio Bearin povratak u Split i na Stari plac, s trijumfalnim završetkom: Hajduk je poslije 16 godina čekanja opet osvojio titulu prvaka države. Međutim, Beara je ubrzo još jednom morao u „egzil" iz Splita, jer je za trenera Hajduka angažiran Branko Zebec, koji ga je u Njemačkoj podmuklo optužio da špijunira za Jugoslaviju.

Nanovo se „Great Vladimir" udaljio od Hajduka. Opet je kao trener otišao raditi u inozemstvo. Tako je u više od 20 godina Beara trenirao Freiburg, Sitardiju, Rijeku, Fortunu, Osijek, Troglav, vratare Crvene zvezde, Dinaru, Split i Bregalnicu. Bio je selektor reprezentacije Kameruna s kojom je osvojio Kup Afrike.

Povratak Beare u Split dogodio se 1995. godine. Te se jeseni vratio i na Hajdukovo igralište (sada na Poljudu). Naime, sjetio ga se predsjednik Franjo Tuđman koji je kao pasionirani ljubitelj nogometa, posebno Dinama, poželio da se uz njega na kvalifikacijskoj utakmici

između Hrvatske i Italije za prvenstvo Europe 1996. u svečanoj loži Poljuda nađu dva legendarna igrača Hajduka – Frane Matošić i Vladimir Beara. Njih je o pozivu obavijestio Ante Pavlović, dugogodišnji tajnik Nogometnog saveza Jugoslavije, a kasnije i Hrvatskog nogometnog saveza. Beara je dan uoči utakmice 7. listopada 1995. došao do službenog ulaza u dom Hajduka, obratio se portiru, koji je pregledao bunt koverata s pozivnicama, ali nije našao njegovo ime. „Molim Vas, pogledajte dobro…", inzistirao je Beara, zajedno s portirom listao je koverte, pregledali su listu uzvanika i otkrili da je njegovo ime i prezime precrtano, a dodano ime Vinka Cuzzija, bivšeg igrača i funkcionera, u devedesetima bliskog vlastima.

„A što sam mogao nego pokunjiti se i pobjeći kući", zaključit će Beara, osjetivši se još jednom izigran, pa i osramoćen.

Ipak, pet godina kasnije, novoizabrani predsjednik Hajduka Branko Grgić osobno je pozvao Bearu na Poljud. Tada je Beari priređena i svečana večera. On je otad dolazio na utakmice, a uz primjerene počasti u spomen sali velikana Hajduka uređena je i vitrina Vladimira Beare.

„Veliki Vladimir" proživio je u burnom životu i osobne tragedije. Godine 1985. preminula mu je supruga Borica, rođena Jonić (imala je dva brata, partizanskog heroja Antu i ustaškog tabornika Ivu). Pet godina kasnije preminuo mu je sin Predrag. Beara se potom vjenčao s Jadrankom Coce, koja se i brinula o njemu.

Vladimir Beara je umro od posljedica moždanog udara. Oko njegove sahrane bilo je i kontroverzi: po želji njegove supruge Jadranke pokopan je uz velike počasti na splitskom groblju Lovrinac, iako je on u Zelovu sagradio grobnicu na mjesnom pravoslavnom groblju za sebe i suprugu. Na vječni su ga počinak ispratila i tri katolička svećenika.

Beara je dobio niz priznanja: zaslužni sportaš Jugoslavije, Specijalna zlatna plaketa i Zlatna lopta Nogometnog saveza Jugoslavije, „Žuta majica" *Narodnog sporta* kao najbolji vratar Jugoslavije (1959/60.), Počasnik Kuće slave splitskog sporta 2007., odlikovanje Reda Danice Hrvatske s likom Franje Bučara 2008. predsjednika Republike Hrvatske Stjepana Mesića, Nagrada za životno djelo grada

Splita 2010. godine. Kultna engleska Facebook stranica „Mundial Style – Vintage Football", koju prati preko pola milijuna ljudi i koja se bavi nogometnom romantikom i nostalgijom, uvrstila je 2025. Vladimira Bearu u najbolju momčad Hrvatske u povijesti.

Sportsko rekreativno društvo Srba u Hrvatskoj je po ideji nogometnog menadžera Milana Martinovića 2022. ustanovilo „Nagradu Vladimir Beara" za doprinos razvoju sportske kulture i društvene tolerancije.

Zdravko Reić

IZVORI:

Fonoarhiva Kuće slave splitskog sporta.

LITERATURA:

HE 2, 1.
Enciklopedija fizičke kulture, sv. 1, Zagreb 1975., 141-142.
Gizdić, J., *Čuvari Hajdukove mreže,* Split 2008.
Nogometni leksikon, Zagreb 2004., 36-37.
CE, т. I, кн. 1, 661.
Sportski leksikon, Zagreb 1984., 36.
Jutarnji list, 20. VIII. 2015.
Lalić, D., *Nogomet i politika, Povijest i suvremenost međuodnosa u Hrvatskoj,* Zagreb 2018.
https://srds.hr/programi-i-projekti/nagrada-vladimir-beara/;
https://hns.family/vijesti/5009/preminuo-vladimir-beara/, https://www.facebook.com/mundialstyle/. pristupljeno 25. V. 2025.

Bjelanović, Sava/Savo

BJELANOVIĆ, Sava/Savo (Đevrske, 15. X. 1850. – Zadar, 2. III. 1897.), političar, publicist i književnik, sin Andrije i Ane rođ. Sabljić. Njegov djed Pane Sabljić bio je srpski zastupnik na prvom Dalmatinskom saboru u Zadru 1861. godine. Kao sedmogodišnjak Sava Bjelanović ostaje bez oca. No, kako je obitelj imućna, nakon završene osnovne i srednje škole na talijanskom jeziku u Zadru, upisuje se 1874. na Pravni fakultet u Beču. Tijekom studija osniva i predsjednik je đačkog društva „Jedinstvo“ u kojem se, njegovom zaslugom, njeguje srpski patriotizam. Nakon raskola 1879. u Narodnoj stranci u Dalmaciji (kad su se Hrvati i Srbi u njoj podijelili po nacionalnoj liniji), jedan je od osnivača i prvi predsjednik Srpske

narodne stranke na Primorju te pokreće i uređuje *Srpski list* (1880. – 1888.), a nakon njegove zabrane *Srpski glas* (1888. – 1897.), koji je učinio glasilom Srpske stranke. Prijelomni su bili izbori za Carevinsko vijeće 1879. godine, na kojima srpski birači u Obrovcu i Kistanjama, umjesto Mihovilu Klaiću kao do tada, podršku daju autonomaškom kandidatu. Sukobu pridonose i različiti stavovi o austrougarskoj okupaciji i pripadnosti Bosne i Hercegovine.

Bjelanović predvodi liberalnije krilo Srpske stranke, nasuprot konzervativnom krilu koje predvodi episkop Nikodim Milaš. Javno se sukobljava sa srpskim i hrvatskim klerikalcima.

Od 1883. do smrti je zastupnik u Dalmatinskom saboru – od prvog izbora do 1889. kao zastupnik za izborni kotar Benkovac, Obrovac i Kistanje u kuriji vanjskih općina, a od 1889. do 1895. za izborni kotar Drniš, Knin i Vrliku u kuriji trgovačko-obrtničkih komora. U mandatu od 1895. do 1897. zastupa isti izborni kotar u kuriji vanjskih općina. Pred smrt (1897.) izabran je za srpskog zastupnika u Carevinskom vijeću u izbornom kotaru Šibenik, Skradin, Knin i Drniš.

Bjelanovićeva rana smrt značila je veliki udarac za dalmatinsku srpsku zajednicu.

Bjelanovićevo idejno sazrijevanje složeno je i izaziva kontroverze. U svome političkom razvitku prošao je kroz dvije faze. U prvoj zagovara srpski nacionalizam, surađuje s autonomašima, napose za vrijeme izbora. Protivi se hrvatskomu državnom pravu i sjedinjenju Dalmacije s ostalom Hrvatskom. Od 1886. postupno se približava hrvatskim političarima u Dalmaciji, što će dovesti do tzv. zadarskog kompromisa između hrvatskih i srpskih političara (1888.) o zajedničkom istupu zastupnika hrvatskih i srpskih stranaka u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću. Dakle, promičući politiku otvorene suradnje s hrvatskim strankama radio je i na ideji izgradnje zajedničkog južnoslavenskog identiteta.

U cjelini uzevši, pripadaju mu velike zasluge za buđenje srpske nacionalne svijesti i širenje srpske nacionalne misli u Dalmaciji.

Bjelanović podupire razvoj narodne prosvjete pa je zahvaljujući njemu sagrađeno nekoliko osnovnih škola u selima Kninske krajine, Bukovice i Ravnih kotara, među njima i škola u njegovu rodnom selu, Đevrskama, koja je nosila njegovo ime.

Objavio je knjigu polemika s Mihovilom Pavlinovićem (*Don Miho na braniku*), prethodno objavljenih u *Srpskom listu*. U raspravi u Dalmatinskom saboru 1892. o imenu jezika na kojem se tiskaju udžbenici (a koja je evoluirala u diskusiju o ključnim identitetskim temama) Bjelanović je sudjelovao tri puta: prvi put brani spominjanje srpskog jezika u imenu jezika (po saborskoj odluci jezik se nazivao „hrvatski ili srpski" – to su kritizirali zastupnici predvođeni Jurjem Biankinijem koji je tvrdio da „jedino hrvatski narod ima pravo da postoji u ovoj zemlji"), u drugom govoru iznosi razloge i dokaze svojim tezama (o prisutnosti Srba na razne načine u Hrvatskoj od 10. stoljeća nadalje), u trećem hrvatskoj većini preporučuje umjerenost i pravičnost, ističući kako „uvijek stoji na našem visoko liberalnom stanovištu".

U putopisu *Kroz slavenske zemlje* opisao je, bez velikih pretenzija, putovanje od Beča do Praga, pa do Budimpešte, Beograda, Šumadije i Vranjske Banje. Na tom putovanju razgovara s povjesničarom, književnikom i bivšim srpskim premijerom Jovanom Ristićem (1831. – 1899.). Beograd (koji dosljedno naziva „Biograd") naziva „kućom svojom", ali ga opisuje neutralistički. Naposljetku se vraća „svojoj Dalmaciji".

Smatrao je da su Srbi nacija u kojoj postoje tri vjere, ne samo pravoslavna (nego i katolička i islam). Promičući tu tvrdnju skovao je i slogan *Brat je mio ma koje vjere bio*.

Još kao đak sudjeluje u pokretu Ujedinjene omladine srpske i u literarnoj družini „Prvenac" u Zadru. Već 1871. javlja se prvim novinarskim člankom u novosadskoj *Zastavi* Svetozara Miletića i u tršćanskom listu *Cittadino*. I poslije surađuje u *Zastavi* kao „Dopisnik iz Bukovice". Kao urednik, uvodničar i suradnik piše u svim godištima *Srpskoga lista* i *Srpskoga glasa* pod pseudonimom „Srbin katolik" ili pak inicijalima, odnosno punim imenom. Osim političkih članaka, piše putopise, feljtone, književne recenzije i kraće osvrte u *Srpskom listu* (1881. – 1884., 1886. – 1887.) i *Srpskom glasu* (1890. – 1896.).

Sahranjen je u Đevrskama, na groblju pokraj pravoslavne Crkve sv. proroka Ilije.

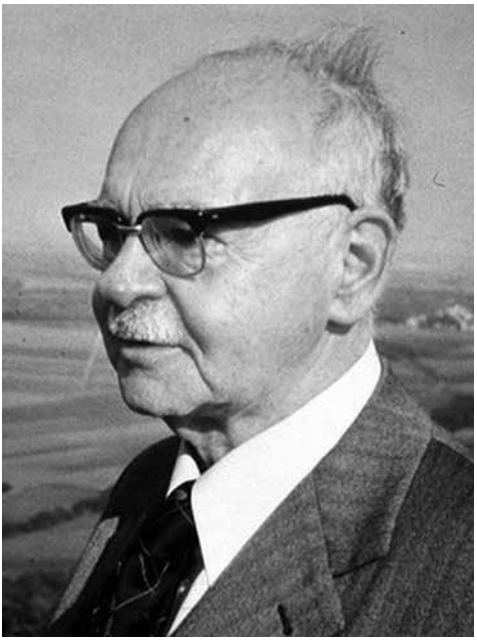
Ivo Goldstein

DJELA:

Don Miho na braniku, Zadar 1882.
Kroz slavenske zemlje, Zadar 1897.
O hrvatskom državnom pravu, govor zastupnika Save Bjelanovića u Dalmatinskom saboru, 2. izd., Zadar 1893.

LITERATURA:

HBL 2, 2-3.
HE 2, 156.
Macan, T., *Miho Klaić,* Zagreb 1980.
Milutinović, K., *Dalmacija i Vojvodina 1790–1914*, Novi Sad 1973.
Milutinović, K., *Srpsko-hrvatsko pitanje u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki 1888.*, Istorijski glasnik, 1981, 1/2, 7–31.
Perić, I., *Dalmatinski sabor 1861–1912 (1918) godine,* Zadar 1978.
Petrović, R., *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću,* Sarajevo 1968.
Радојчић, Биографије, I, 350-352.
СБР 1, 563.
СЕ, т. I, књ. 2, 199.
Stančić, N., *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji, Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.,* Zagreb 1980.
Znameniti Srbi XIX veka, god. II, 84-86.

Blanuša, Danilo

BLANUŠA, Danilo (Osijek, 7. XII. 1903. – Krapinske Toplice, 8. VIII. 1987.), matematičar, fizičar i elektroinženjer. Sin Isidora, kapetana u austrougarskoj vojsci i Marije, udove Štefinović, rođene Muczina, kućanice. Po majci je imao starijeg brata Josipa Štefinovića koji je bio doktor prava. Kao dijete oficira Danilo Blanuša se školovao u mjestima službe svog oca. Od 1907. živio je u Beču, gdje je od 1909. do 1912. pohađao prva tri razreda osnovne škole, dok je četvrti razred završio u Zagrebu. U Zagrebu je pohađao i realnu gimnaziju do šestog razreda. Nastavio je školovanje u Osijeku, gdje je 1921. maturirao. Studij elektrotehnike započeo je iste godine na Tehničkoj visokoj školi u Zagrebu, a sljedeće godine nastavio na Tehničkoj visokoj školi u Beču.

U Beču je 1934. godine diplomirao. Za vrijeme boravka u Beču završio je 1924./1925. abiturijentski tečaj na Trgovačkoj akademiji kroz koji je postao vješt u njemačkoj i hrvatskoj stenografiji. Razlog dugog studiranja bilo je Blanušino živo zanimanje za znanstvena područja izvan struke; pored redovitih kolegija slušao je i brojne izborne predmete iz matematike, a paralelno je bio upisan nekoliko semestara na Filozofskom fakultetu gdje je slušao niz kolegija iz matematike i teorijske fizike te bio aktivan sudionik Seminara za teorijsku fiziku (Seminar für sehr Fortgeschrittene) profesora Hansa Thiringa.

Nakon diplomiranja Blanuša se zaposlio u zagrebačkoj Električnoj centrali kao pogonski elektroinženjer. Oženio se 1938. Sofijom, udovom Ambrožić, rođenom Mileusnić koja je u brak dovela svoju kćerku Adelu (1926.). Zajednički su imali kćer Maju (1940.)

Zbog slabog vida bio je nesposoban za vojsku. Moguće da je bio proglašen za „neophodno potrebnog stručnjaka", pa je ratne godine proveo radeći. Godine 1942. predao je Tehničkom fakultetu u Zagrebu svoj rad *Jedna vrst integralnih teorema Besselovih funkcija* kao doktorsku disertaciju iz matematičkih znanosti. Obranio ju je 1943. godine, a iste godine je i habilitirao.

Od 1944. godine do kraja rata bio je izvanredni profesor matematike na Tehničkom fakultetu u Zagrebu. Kako su nakon završetka rata na Sveučilištu u Zagrebu bila poništena sva imenovanja i akademski naslovi iz ratnog razdoblja, Blanuša je najprije bio bez stalnog zaposlenja, ali je ostao honorarni docent. Tek je 1947. imenovan za izvanrednog, a 1949. za redovitog profesora. Bio je dekan Tehničkog fakulteta 1955./1956. godine, a nastankom Elektroteničkog fakulteta (ETF, danas Fakultet elektrotehnike i računarstva – FER) i njegov prvi dekan (1957./1958.). Na tom je fakultetu radio kao redoviti profesor sve do umirovljenja 1975. godine.

Danilo Blanuša je bio vrlo aktivan član stručnih društava matematičara i fizičara. U razdoblju 1952. – 1954. bio je predsjednik Društva matematičara i fizičara Hrvatske, a u razdoblju 1965. – 1970. predsjednik Saveza društava matematičara, fizičara i astronoma Jugoslavije. Bio je član redakcije *Glasnika matematičko-fizičkog i astronomskog* od osnutka 1946. do transformacije časopisa u *Glasnik mate-*

matički 1966. godine. Na nakon toga bio je član redakcije tog časopisa sve do smrti.

Danilo Blanuša je objavio preko 90 radova iz matematike i fizike, te nekoliko radova iz elektrotehnike i geodezije. Referatima i priopćenjima sudjelovao je na brojnim domaćim i međunarodnim znanstvenim skupovima, a održao je i više pozvanih predavanja u inozemnim matematičkim centrima. Njegov znanstveni interes bio je vrlo širok. Najznačajnije rezultate ostvario je u teoriji relativnosti, u diferencijalnoj geometriji, posebno u glatkom izometričkom smještavanju hiperboličkih prostora u euklidske prostore, u teoriji specijalnih funkcija te u teoriji grafova.

Osobito je vrijedan njegov rad u relativističkoj termodinamici u kojem je dao korekciju Planckovih formula za količinu topline i za apsolutnu temperaturu. To otkriće prezentirano je na kolokviju Društva matematičara, fizičara i astronoma Hrvatske u prosincu 1947. godine, o čemu postoji i sažetak na francuskom jeziku tiskan u *Glasniku matematičko-fizičkom i astronomskom*. Planckove relacije bile su objavljene 1908. godine, a Blanušina korekcija puna četiri desetljeća kasnije – u međuvremenu nitko nije posumnjao u Planckove formule. Tek 1967. u literaturi se te formule pojavljuju u ispravnom obliku, ali se korekcije pripisuju Heinrichu Ottu koji je do istih rezultata kao Blanuša došao 1960. godine, što znači punih 13 godina nakon Blanuše. Premda postoji materijalan dokaz (naime, spomenuta publikacija objavljena u *Glasniku* 1947. godine) da je Blanušin prioritet u ovome neosporan, sve do danas nije u internacionalnoj znanstvenoj zajednici u potpunosti korigirana pogrešna atribucija Blanušinih otkrića Ottu.

U teoriji grafova, u okviru problema tri, odnosno četiri boje, konstruirao je (1946.) drugi dotad poznati netrivijalni trivalentni graf neobojiv s tri boje. Iz svakog vrha tog grafa naime izlaze po tri grane, a nemoguće ih je obojiti s tri boje tako da iz svakog vrha izlaze sve tri boje. Taj graf poznat je u svijetu kao *Blanušin graf* ili *Blanuša's snark*. Danas je taj graf službeni vizualni znak Hrvatskog matematičkog društva (HMD), a 2000. objavljen je i na poštanskoj marki.

Na Tehničkom i Elektrotehničkom fakultetu predavao je niz predmeta. Uz skripta *Laplaceova transformacija* prihvatio se i pisanja opsežnog djela *Viša matematika* koje je nažalost ostalo nedovršeno. U izdanju Tehničke knjige objavljena su četiri sveska tog projekta. Napisao je i vrijedno popularnoznanstveno djelo *Teorija relativnosti.*

Danilo Blanuša je bio i vanjski suradnik Instituta Ruđer Bošković pa je u okviru poslijediplomskog studija koji su zajednički organizirali Institut Ruđer Bošković i Elektrotehnički fakultet predavao niz naprednih matematičkih kolegija. Na poslijediplomskom studiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta predavao je 1962./1963. predmet „Višedimenzionalna diferencijalna geometrija i problemi smještavanja".

Akademik Blanuša je bio svestrano obrazovan, govorio je njemački, francuski i engleski, a služio se talijanskim i ruskim jezikom. Imao je i glazbenu naobrazbu – svirao je glasovir. Bio je odličan i duhovit predavač i njegova su predavanja brojnim generacijama studenata ostala trajan izvor nadahnuća. Blanušin znanstveni i nastavni rad ostavili su neizbrisiv trag u našoj matematičkoj zajednici. Od 1958. je bio redoviti član JAZU-a, a bio je i dopisni član SANU-a i Austrijske akademije znanosti. Za svoje znanstvene doprinose kao i za nastavni rad dobio je više nagrada i priznanja: Nagradu Ruđer Bošković 1960., Orden rada sa crvenom zastavom 1965., Nagradu Grada Zagreba 1967., Nagradu za životno djelo 1974. i Orden zasluga za narod 1975. godine.

Svojim znanstvenim radom svrstava se Blanuša među najznačajnije hrvatske matematičare 20. stoljeća. Naš istaknuti matematičar Vladimir Devidé, isprva Blanušin student, a kasnije dugogodišnji suradnik najbolje je to sažeo sljedećim riječima: „Svoju knjigu *Matematička čitanka* posvetio sam Danilu Blanuši svjestan da mu time nisam vratio ništa za sve ono što sam osjećao da mu dugujem".

Damir Bakić

DJELA:

Über die Einbettung hyperbolischer Räume in euklidische Räume, Monatsh. Math. 59 (1955.), 217-229.
Sur les paradoxes de la notion d'energie, Glasnik Mat-Fiz. i Astr. Ser II 2 (1947.), 249-250.
Problem četiriju boja, Glasnik Mat-Fiz. i Astr. Ser I 2 (1946.), 31-42.
Imbeddings of some 3-dimensional Euclidian spatial forms in spaces of constant curvature, Rad JAZU 331 (1965.), 237-262.

LITERATURA:

Danilo Blanuša – na raskrižju matematike, fizike i elektrotehnike, prir. I. Ivanšić, Zagreb 2005.
Danilo Blanuša (1903.-1987.), član HAZU, Znanstveni skup u povodu 100. obljetnice rođenja, Zagreb 2003.
HBL 2, 12-13.
HE 2, 169.
CE, т. I, књ. 2, 222.

Borojević/Boroević, Svetozar

BOROJEVIĆ/BOROEVIĆ, Svetozar (Mečenčani ili Umetić, Hrvatska Kostajnica – Petrinja, 13. XII. 1856. – Celovac/Klagenfurt, 23. V. 1920.), austrougarski feldmaršal i vojskovođa, sin Adama i Stane rođ. Kovarbašić. Osnovnu školu pohađa u Zrinu gdje je Adam Borojević, kao vojnokrajiški poručnik, bio zapovjednik. Otkako je 1865. primljen u nižu vojnu realku (Militär-Unterrealschule) u Srijemskoj Kamenici više se ne vraća u roditeljsku kuću i tako je zapravo odabrao vojni poziv koji mu je kao djetetu s područja Vojne krajine gotovo pa bio suđen. Višu vojnu realku u Kisegu (*Köszeg*) završava 1872. i stupa u vojsku kao kadet u Pečuhu. Do 1874. pohađa pješačku kadetsku školu u Liebenauu kod Graza. Kako se već tada isticao,

1875. je izvanredno promaknut u čin poručnika. U sastavu 52. ugarske pukovnije 1878. sudjeluje u zauzimanju BiH, za što dobiva Križ za vojne zasluge – bilo je to Borojevićevo prvo odlikovanje i početak briljantne vojničke karijere.

Nakon ratovanja u Bosni napisao je „ilustrirani vodič" *Kroz Bosnu*, vrlo čitljiv i informativan tekst, a zapravo monografsku studiju o najvažnijim značajkama socijalnog, ekonomskog i kulturnog stanja u BiH, s posebnim interesom za vojne potrebe i procjene. Bio je to prvi tekst takva karaktera o BiH.

Borojević je u natporučnika unaprijeđen 1880. godine. Ratnu školu u Beču završava 1884. nakon čega služi u Sarajevu, pa u Bečkom Novom Mjestu, Plzeňu, Mostaru, Košicama i Pragu. Generalmajor postaje 1904. godine, a od naredne godine zapovjednik je 14. pješačke brigade u Petrovaradinu. Iste godine stječe barunat, pa postaje „von" odnosno „von Bojna" – ime Bojne (na Baniji, na granici s BiH) je uzeo jer mu je odatle bila majka Stana (Bojna je razgraničenjem 1699. Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije podijeljena – dio sela koji je ostao pod Osmanlijama nazvan je Bosanska Bojna, a onaj drugi postaje današnja Bojna. Bosanski dio se danas naziva Zbориште i nalazi se u općini Velika Kladuša). Borojević je 1907. postavljen za zapovjednika Zagrebačkog hrvatsko-slavonskog VII. domobranskog okružnog zapovjedništva, a sljedeće godine promaknut je u čin podmaršala. Od 1912. zapovjednik je 6. vojnog zbora u Košicama, a s tog položaja je unaprijeđen u čin generala pješaštva.

Sa 6. vojnim zborom kreće u Prvi svjetski rat, na Istočni front – u Galiciju, gdje u rujnu 1914. preuzima zapovjedništvo nad 3. armijom koja je u prethodnim bitkama pretrpjela teške gubitke i bila u povlačenju. Uspijeva stabilizirati front, odbija Ruse kod Limanove te u listopadu odbija i prvu rusku opsadu tvrđave Przemyśl. U proljeće 1915. kod prijevoja Dukla (na granici Poljske i Slovačke) održava položaje i tako sprečava prodor ruske vojske u Slovačku.

Pošto je Italija u svibnju 1915. ušla u rat na strani sila Antante Borojević je postavljen za komandanta 5. armije. Iako je general Franz Conrad von Hötzendorf predlagao djelomično povlačenje na liniju povoljniju za obranu, Borojević inzistira na držanju linije. Najmoti-

viranije regimente njegove vojske sastojale su se od Slovenaca, Hrvata i Srba iz Hrvatske i BiH, koji su znali da na Soči pred talijanskim imperijalizmom brane svoju zemlju.

Stav da se ne treba povlačiti i uspješna obrana donijeli su Borojeviću veliku popularnost u Sloveniji i Hrvatskoj, a prihvatio ga je i car i kralj Franjo Josip koji mu je predao zapovjedništvo nad frontom na Soči. Pod Borojevićevim zapovjedništvom austrougarska vojska je odbila 11 napada brojčano jačih Talijana, zbog čega su ga u Monarhiji pozdravljali kao „Viteza/Lava od Soče", dok su ga vlastiti vojnici obožavali i prozvali „Naš Sveto" (vojnici koji ga nisu voljeli zvali su ga „hrvatski glavonja").

Sveučilište u Zagrebu dodijelilo je 1916. Svetozaru Boroeviću počasni doktorat, „radi pobjeda nad neprijateljem i napose radi zaštite očinske grude, prava i kulturnog napretka Hrvata", te mu ga je sveučilišno izaslanstvo predvođeno rektorom Franom Barcem i kiparom Robertom Frangeš-Mihanovićem dodijelilo na frontu na Soči.

U međuvremenu ga je, od 1915. godine, niz hrvatskih i slovenskih gradova i općina proglasilo počasnim građaninom (Karlovac, Sinj, Požega, Slavonski Brod, Varaždin, Zagreb, Pazin, Janjina, Bakar, Koprivnica, Kostajnica, Petrinja, Ljubljana i drugi). Reljef s Borojevićevim portretom, rad Roberta Frangeš-Mihanovića, postavljen je 1917. na zgradu Rektorata Zagrebačkoga sveučilišta. Koji mjesec kasnije na njegovoj očinskoj kući u Mečenčanima Družba „Braća Hrvatskog Zmaja" postavila mu je spomen-ploču. Izdane su i medalje i značke s njegovim likom.

U svibnju 1916. dobio je čin general pukovnika. Svojom obrambenom strategijom svrstao se u red najznačajnijih vojskovođa Prvog svjetskoga rata. Radi vojničkih zasluga u veljači 1918. promaknut je u čin vojskovođe/feldmaršala. Bio je jedini austrougarski feldmaršal koji nije završio Terezijansku vojnu akademiju, najvišu i najprestižniju vojnu obrazovnu ustanovu, koja je tad bila preduvjet za napredovanje do najviših vojnih činova i službi. Nosilac je 20-ak najviših austrougarskih i njemačkih odlikovanja. U posljednje dvije godine rata zapovjednik je grupe armija – 1. i 2. armije (K.u.k. Heeresgruppenkommando FM. von Boroević). Na frontu je ostao do stu-

denoga 1918. godine, a na kraju je prisiljen na povlačenje zbog kaotičnog stanja u vojsci i u Monarhiji koja se dotad raspala.

Usprkos svemu tome, Borojević je ostao vjeran caru te mu je nakon povlačenja u Korušku ponudio svoje usluge u gušenju ustanka u Beču, što je car odbio. S dužnosti je odstupio u prosincu. Nakon što su austrijske vlasti saznale da je podnio molbu da dobije državljanstvo Kraljevstva SHS, ostao je i bez austrijske vojne mirovine. Jedini izvor prihoda ostala mu je naknada koju su dobivali nositelji odličja Vojničkog reda Marije Terezije, tako da je posljednje godine života proveo živeći vrlo skromno (neki tvrde da je „umro u bijedi").

Tih ga je mjeseci zadesila i obiteljska tragedija. Oženio se 1899. s Leontinom rođ. von Rosner (1877. – 1963.), kćeri austrijskoga časnika. U braku im se 1901. rodio sin Fritz. Fritz Borojević je polazio 3. godinu Više vojne realke u Mariboru kada je jedne rujanske noći 1918. nesretnim slučajem pao s oštećenoga mosta u nabujalu Dravu i utopio se.

Iako je bio sitne tjelesne građe, Borojević je imao reputaciju velikog vojnika i vođe. U donošenju planova bio je odlučan i tvrdoglav. Kao autoritativna osobnost, strog prema vojnicima, predan poslu, često je opisivan i kao vrlo oštar i težak čovjek.

Bio je tašt. Taština ga je skoro stajala i plemićkog naslova. Nakon što je dobio zapovjednički križ Reda Marije Terezije mogao je dobiti višu plemićku titulu baruna, no on je zahtijevao još višu – grofovsku. Car je taj zahtjev odbio, a Borojević je zadržao stari položaj u plemićkoj hijerarhiji.

Borojević je znao više jezika, a u „njegovu matičnom listu navedeno je da zna: njemački u riječi i pismu tečno i korektno s dobrim stilom, mađarski dovoljno za službenu upotrebu, hrvatski u riječi i pismu potpuno, francuski govori tečno, ruski čita i prevodi."

Svetozar Borojević od Bojne bio je jedan od najboljih stratega svoga vremena. Iako pobornik ofenzivnog ratovanja, spletom okolnosti istaknuo se u obrambenim bitkama u kojima se najčešće uopće nije povlačio ili je to dozvoljavao u najmanjoj mogućoj mjeri. Upornost u obrani svakog metra fronta mnogi mu zamjeraju kao nepotrebno žrtvovanje ljudskih života. No, neke njegove kvalitete nisu bile spor-

ne, o čemu svjedoči i čin feldmaršala koji se inače dodjeljivao isključivo austrijskom plemstvu – „Borojević nije bio neki strategijski genij, bio je surov, energičan i izdržljiv, majstor u defanzivnom ratu“, konstatirao je mnogo kasnije Josip Horvat.

Još od početka ratovanja na talijanskom ratištu 1915. Borojević se našao na meti talijanske propagande i Jugoslavenskog odbora, čije je sjedište tada bilo u Rimu. Talijani su ga optuživali za navodne brutalnosti u ratu, dok je projugoslavenskim političarima smetala njegova odanost caru i kralju, koja mu je donijela nadimak „Žuto-crni general“. U otvorenom pismu Ante Trumbić ga je pitao zašto služi Nijemcima i vodi mlade Jugoslavene u smrt, umjesto da im pomogne u borbi za oslobođenje. Premda su se među austrougarskim vojnicima iz južnoslavenskih zemalja na talijanskom frontu distribuirali promidžbeni leci u kojima se Borojevića prikazivalo kao izdajnika, to nije ugrozilo njegovu popularnost.

Nakon rata našao se u teškoj situaciji. Demobiliziran je iz tada već nepostojeće austrougarske vojske, a odbijen mu je zahtjev za državljanstvom novostvorenog Kraljevstva SHS. Čak mu je i povratak u Kraljevstvo SHS bio zabranjen. Neki od gradova su mu opozvali titulu počasnog građanina. Autori leksikona *Znameniti i zaslužni Hrvati* 1925. su neutralistički konstatirali kako ga „jedni smatraju neprijateljem naše države, drugi misle, da je u duši bio dobar Jugoslaven. Što je istina, o tome će odlučiti povijest“. Miroslav Krleža nije bio sklon Borojeviću; smatrao ga je, kao i druge ličnosti sličnog profila, inkarnacijom „graničarske carske slave“, odnosno služničkog, kolonijalnog mentaliteta i izdaje narodnih interesa.

Tada je Borojević napisao tekst *O ratu protiv Italije*. Riječ je o konciznom, ali i vrlo informativnom članku u kojem je sažeo iskustvo sa sočanskog fronta u širokim, strategijski intoniranim formulacijama, uspoređujući raspoložive vojne potencijale s obje strane, ciljeve, način vođenja i učinke pojedinih operacija, kao i širi političko-diplomatski kontekst.

Svetozar Borojević je umro u klagenfurtskoj bolnici od posljedica srčanog ili moždanog udara. Pokopan je bez vojnih počasti na gradskome groblju. Njegovi posmrtni ostaci preneseni su koji mjesec

kasnije u Beč i pokopani u arkadama na Bečkom središnjem groblju. Grob je platio bivši car i kralj Karlo I. Svečanome prijenosu lijesa nazočilo je i nekoliko tisuća Borojevićevih bivših vojnika i starih vojnih drugova. Govor na grobu održao je potpukovnik Stjepan Duić.

Iako o Borojeviću postoje različita mišljenja, sigurno je da bi mnoge stvari izgledale drugačije da on nije 1915/6. zaustavio Talijane na Soči. Naime, granice Kraljevine SHS izgledale bi drugačije. Točke koje su dosegnule vojske na kraju rata često su postajale međunarodne priznate granice ili su, u najmanju ruku, bile zalog za poratne teritorijalne trgovine na međunarodnim konferencijama. Borojevićeva je vojska značajno pridonijela da gotovo čitava Slovenija bude u novoj jugoslavenskoj državi, ali i da u poslijeratnom mirovnom raspletu Italija dobije manje jadranske obale i neposredne unutrašnjosti negoli je dobila (jer da nije bilo Borojevića talijanska bi vojska možda i za vrijeme rata prešla na hrvatsku obalu Jadrana).

Svetozar Borojević rođen je kao pravoslavac, u selu koje je bilo pravoslavno, od roditelja Srba. Potkraj života, za vrijeme Prvog svjetskoga rata, kad se proslavio, Borojević je počeo javno istupati te je u više navrata govorio o svojoj domovini i o ljudima u njoj pa je i sebe navodio kao „Hrvata“, „rodila me majka hrvatska“, itd. Iz konteksta tih izjava nije posve jasno je li se on tada smatrao Hrvatom samo u širem, građanskom smislu ili po nacionalnom određenju. No, budući da je kad se ženio prešao na katoličanstvo, moguće je da se stoga i nacionalno deklarirao kao Hrvat.

Vremenom je Borojević gotovo pa bio zaboravljen. Sjetio ga se Gojko Nikoliš kad je prenio anegdotu koju mu je 1980. ispričao njegov tada 83-godišnji suseljanin Mile Pavlov Rudan, zvani Car, o susretu s Borojevićem na Soči – kad su Carevi kompanjoni vidjeli da Borojević prilazi njihovu rovu „kud koji pobjegoše u latrine. Prisralo im se od strave, da li zbog kanonade ili poradi strogoće feldmaršalove, tek ja ostadoh sam samcat pred Borojevićem“. Kad je feldmaršalu potvrdio da je on Mile iz Sjeničaka, ovaj mu je dao cigarete s komentarom – „bolje je pušiti nego srati“.

Početkom 21. stoljeća obnavlja se interes za Borojevića – 2006. u Zagrebu je, povodom 150. obljetnice njegova rođenja, održan među-

narodni znanstveni skup (zbornik radova objavljen je 2011.). Po njemu su nazvane ulice u Bjelovaru i Zemunu. U Zagrebu je 2014. bio u upotrebi prigodni poštanski žig *Feldmaršal Svetozar Borojević von Bojna*, a izrađena je i izdana prigodna koverta. U Sloveniji je 2016. puštena poštanska marka Borojeviću u čast te mu podignut spomenik u podnožju Svete Gore kod Nove Gorice, čime je obilježena 100. obljetnica Prvoga svjetskog rata i 160. obljetnica njegova rođenja.

Ivo Goldstein

DJELA:

Durch Bosnien, illustrierter Führer auf der k. k. Bosna-Bahn und der bosnisch-hercegovinischen Staatsbahn Doboj-Siminhan, Sarajevo 1887.
Kroz Bosnu: ilustrirani vodič C.-k. bosanske željeznice i Bosanskohercegovačke državne željeznice Doboj-Simin Han, Zagreb – Sarajevo, 2018. (hrv. prijevod)
O ratu protiv Italije, Ljubljana 1923.

IZVOR:

Matični list Svetozara Boroevića/Qualifikationslisten, Österreichisches Staatarchiv, Kriegsarchiv, FA NFA HHK AK/AGKdo 5. Armee
LITERATURA:
Bauer, E., *Der Löwe vom Isonzo. Feldmarschall Svetozar Boroević de Bojna,* Graz-Wien-Köln 1985.
Cvijović Javorina, I., *Kobarid/Caporetto vs. Vittorio Veneto: konfliktne kulture sjećanja u zagrebačkom dnevniku Obzor,* Radovi ZHP 49, Zagreb 2017, 203-226.
Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856. – 1920.), zbornik radova, ur. M. Manin, Zagreb 2011.
Golec, I., *Petrinjski biografski leksikon,* Petrinja 1999.
HBL 2, 168-169.
HE 2, 243.
Horvat, J., *Prvi svjetski rat. Panorama zbivanja 1914 – 1918,* Zagreb 1967.
Krležijana, sv. 1, 75.
Mirnik, I., *Dvostruki počasni doktorat Zagrebačkoga sveučilišta nadvojvodi Eugenu Habsburško-Lotarinškom i generalu Svetozaru Boroeviću,* Zagreb 2012.
Nikoliš, G., *Korijen, stablo, pavetina – memoari,* Zagreb 1980.
Pojić, M., *Vojskovođa Svetozar Boroević 1856-1920,* Zagreb 2006.
Roksandić, D., *Svetozar Borojević od Bojne (1856-1920) Lav ili Lisica sa Soče?,* Zagreb 2007.
СБР 1, 720-721.
CE, т. I, књ. 2, 384-385.
Večernji list, 23. V. 2020.
Vojna enciklopedija, Beograd, 1970.
Znameniti i zaslužni Hrvati, 34.
https://www.portalnovosti.com/bojna-kroz-povijest; https://pescanik.net/spomenik-gubitniku/, pristupljeno 9. IV. 2024.

Broz, Jovanka

BROZ, Jovanka rođ. Budisavljević (Pećane, općina Korenica, 7. XII. 1924. – Beograd, 20. X. 2013.), partizanka i supruga Josipa Broza Tita, drugo dijete u braku Mihaila-Miće i Milice r. Svilar. Mihailo Budisavljević bio je povratnik iz SAD-a, poznavao je američki radnički pokret. U kući se čitalo glasilo Samostalne demokratske stranke (SDS) „Seljačko kolo“.

Jovanka Budisavljević je 1941. primljena u SKOJ, postaje partizanski kurir i vodi partijske ilegalce koji iz Zagreba i drugih gradova stižu u Liku. U kolovozu 1942. izabrana je među 80 omladinki u Prvu žensku omladinsku partizansku četu, a potom postaje borac u Drugoj brigadi Šeste ličke divizije, dvaput je bila ranjena. Iste je godine

primljena u KPJ. Ubrzo je postala najmlađa žena s oficirskim činom (već je 1944. postala poručnica), kasnije je unaprijeđena u čin majora. Preuzimala je potom razne odgovorne dužnosti da bi potkraj rata na Srijemskom frontu bila u Iloku upraviteljica prihvatilišta za transport ranjenika. Neko je vrijeme radila u Kadrovskom odjeljenju Generalštaba i Štabu Prve armije u Nišu. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine, a dva je puta odlikovana ordenom za hrabrost.

U prvim poslijeratnim godinama završila je tečaj stenodaktilografije te gimnaziju (jedan razred je položila u Zagrebu). U ratu je izgubila roditelje i oba brata – Petra i Maksima – jedan je poginuo u partizanima, drugi nakon rata u borbama s ostacima neprijateljskih grupa. Stoga je sama podizala sestre Nadu i Zoru, koje je nakon oslobođenja uspjela pronaći u domovima za ratnu siročad.

Potkraj 1945. raspoređena je u Kabinet maršala Jugoslavije, u radnu rezidenciju Josipa Broza Tita, kao higijeničarka zadužena za kontrolu hrane, čistoće i zdravlja osoblja. Na taj je način ušla u najuži krug oko Tita, jer su oni – a ključne osobe koje su je dovele na to mjesto – po nekima Aleksandar Ranković, po drugima Ivan Stevo Krajačić – znali da je „posve predana Partiji i njezinu vrhovnom šefu". Kasnije je, uz planiranje i nadzor domaćinstva, Jovanki Budisavljević kao sekretarici, bilo povjereno i organiziranje Titova predratnoga i ratnoga arhiva i drugih partijskih dokumenata. U takvoj se situaciji između Jovanke i Tita 1946. ili početkom 1947. rodila ljubav. Jovanka je kasnije tvrdila da joj je Tito tada rekao kako „osjeća da bi s njom mogao osigurati spokojan i sretan život", ali da je „dugo trajalo dok nije pristala", jer joj je smetala razlika u godinama. Osim toga, kako je bila iz „patrijarhalne sredine, bilo joj je nepojmljivo, zapravo smetalo ju je da se udaje za čovjeka koji ima tako nesređene obiteljske odnose". Naposljetku, „sviđala se momcima i imala je dosta udvarača". Jovanka tvrdi kako se „nije lako predala. Potrajalo je to. No, blizina i vrijeme, a svakako i moja opčinjenost ličnošću, učinili su svoje".

Poslije, kad su se „zbližili i zavoljeli... razlika u godinama više se nije osjećala, jer je Tito bio pun energije". S Jovankom je Tito bio vremenski najduže, a osjećajno možda najdublje. Njihov se odnos dosta dugo krio, barem od šireg kruga Titovih suradnika, a pogotovo

od javnosti. Tek poslije je Jovanka „izišla na javu iz uloge potajne ljubavnice“, a vjenčanje je upriličeno u travnju 1952. u dvorcu Dunavka kod Iloka. Kumovi su bili general Ivan Gošnjak (s Jovankine strane) i Aleksandar Ranković (s Titove strane): sukladno tadašnjoj, nikad javno izricanoj političkoj korektnosti, kum Srpkinji bio je Hrvat, a kum Hrvatu Srbin. Jovanka Broz kao Titova supruga prvi se put u javnosti pojavila u rujnu iste godine za posjeta britanskog ministra vanjskih poslova Anthonyja Edena Jugoslaviji. Uz Tita, dobrodržećeg šezdesetogodišnjaka, pojavila se 28-godišnja supruga očaravajućeg smiješka.

Kad je stigla u Titovu okolinu, Jovanka Broz znala je „više o kalibrima pušaka negoli o visokoj modi“: i sama je priznala da je nakon vjenčanja „imala tremu kako će se snaći među tim kraljevima i carevima. A poslije – ništa. Kad sam vidjela kako to sve izgleda, kada sam ih malo upoznala, vidjela sam da su oni obični ljudi i da se nimalo ne razlikuju od nas i meni je to poslije bilo sasvim normalno.“ No važnije je bilo da je u kuću uvodila red, iako ni sama u tome nije imala previše iskustva.

Kako bi funkcionirala kao supruga predsjednika Republike, Jovanka Broz se tih godina u raznim aspektima dodatno obrazovala, od političkih tema do protokolarnih vještina, pa se umnogome promijenila: boravila je neko vrijeme u Opatiji i Rimu, učila ruski, francuski i engleski. Učila je i od supruga najbližih Titovih suradnika. Tako je pored političke i kulturološke edukacije, stekla „tri hobija: arhitekturu, aranžiranje i kulinarstvo“. I o svemu tome imala je mišljenje. Milovan Đilas je uočio je i da su s Jovankinim dolaskom u Titovu blizinu oko njega zavladale urednost i savjesnost. Tvrdio je da je ona oko sebe počela okupljati umjetnike i novinare, sugerirajući im filmske teme o Titu, sebi i svojoj ratnoj jedinici.

Jovanka je tih godina postala Titu najbliža osoba (sa sinovima nije ostvario tako blizak odnos). Znao joj se povjeravati, pričati o svojim životnim epizodama (ponajprije ratnim) i prije negoli je to tako otvoreno objavljeno u memoarskim zapisima ili bilo snimljeno (naprimjer, na pitanje zainteresiranih „Je li Tito znao što se događa na Golom otoku?“ – odgovorila je: „Pa, kako da nije znao. Pa znali su svi u rukovodstvu.”). Kada su nakon Titove smrti krenule u Jugoslaviji

priče o tome da je njegova službena biografija lažirana (a u međunarodnoj javnosti te su priče kolale još za Titova života), Jovanka je rezolutno isticala kako „ako netko zna tko je bio Tito – ja znam... uopće ne sumnjam da je Tito ono što kaže njegova biografija", Ili, mogla je bolje od bilo kojeg od njegovih prijatelja i suradnika svjedočiti kako je za života Tito bio okružen poltronima, a da „poltron nije bio Koča Popović i još poneko". U prvih dvadesetak godina brak Brozovih bio je skladan: „uz poznatu žustrinu i nestrpljivost druga Tita, Jovanka je djelovala umirujuće i pomagala je i Titu i ljudima oko njega". Bračni par Broz postao je svojevrsna institucija jugoslavenskog socijalističkog poretka: „drug Tito i drugarica Jovanka" bila je formulacija kojom je javnost bila informirana o Titovu posjetu i boravku u određenoj sredini. Prema ustaljenom protokolu Tito i Jovanka srdačno su primani u različite sredine u cijeloj zemlji, iskazivane su im počasti, pioniri su im uručivali cvijeće, republički i lokalni rukovodioci natjecali su se tko će biti bolji domaćin.

Jovanka nije imala političke nego samo protokolarne dužnosti. U zemlji je imala tek neke počasne uloge ili bila pokroviteljica različitih manifestacija.

Konfekcijske kuće natjecale su se tko će Jovanki izraditi odjeću – ona je prilikom javnih pojavljivanja istupala kao patron domaće tekstilne industrije i na razne načine pokazivala pokroviteljski odnos prema jugoslavenskoj modi. Iako je, dakle, odjeća koju je nosila uglavnom bila konfekcijska, za nju se šivalo i u Rijeci, Zagrebu i Beogradu. Za Jovanku je šila i prva dama tadašnje jugoslavenske mode Žuži Jelinek, koja ju je zapamtila kao „šarmantnu i nasmijanu".

Pratila je predsjednika Tita na njegovim brojnim putovanjima po svijetu i na konferencije nesvrstanih. Ostvarila je i posebne srdačne odnose s nekim državnicima (Indira Gandhi) i njihovim obiteljima (Gamal Abdel Naser).

Početkom 1970-ih odnosi u braku Brozovih počeli su se narušavati. Posebno je počela naglašavati svoju važnost (govorila je da je ona ta „koja sve vodi, što Tito više može" ili „Tito ne bi bio ono što jest da nema mene").

Istovremeno je počela tvrditi kako je „žrtva ucjena“ te da su ljudi oko nje i Tita „špijuni“, uključujući saveznog sekretara za narodnu obranu Nikolu Ljubičića, Staneta Dolanca, tada sekretara Izvršnog biroa Predsjedništva CK SKJ te Ivana Miškovića, specijalnog Titova savjetnika za pitanja sigurnosti i sekretara Savjeta za poslove državne sigurnosti Predsjedništva SFRJ. Miješala se i u kadroviranje u Titovu uredu, diplomaciji i vojsci. Imala je uvid i u najpovjerljivije državne dokumente. Ustanovljeno je da je „neovlašteno pregledavala predsjednikovu poštu“, što se Ljubičića, Dolanca i Miškovića, kao direktno najodgovornije za osjetljive domene, neposredno ticalo. Mišković je tada, u dogovoru s Titom, kako njegov sukob s Jovankom ne bi dodatno eskalirao, podnio ostavku na sve dužnosti.

Do kraja 1973. i početkom 1974. do širih su krugova dopirale vijesti da su „odnosi Tita i Jovanke dramatični“. General Ljubičić je tvrdio da mu se Tito „u nekoliko navrata žalio kako ga Jovanka noću maltretira, kako dolazi u njegovu spavaću sobu i cijelu noć vrši pritisak na njega u pogledu kadrovskih i drugih pitanja...“.

Tito je na jednom sastanku na kojem se, uz prisustvo Jovanke i njegovih brojnih suradnika, raspravljalo o nepriličnom ponašanju njegove supruge, izjavio da „40 godina gradi Partiju i neću dopustiti da se na takav način ruši, kao što Ti, Jovanka, to radiš“. Zatražio je da se osnuje komisija koja bi istražila „slučaj drugarice Jovanke“, a „povodom njezina uplitanja u poslove Predsjednika i njenog odnosa prema Predsjedniku“. General Kosta Nađ, baš kao i mnogi drugi zaključio je: „dok je smjenjivala konobare i kuhare, mogla se i trpjeti, ali kada se počela miješati u više, to se već nije moglo dopustiti“.

U ožujku 1974. održane su dvije proširene sjednice Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ povodom „neprihvatljivog i destruktivnog ponašanja Jovanke Broz“. Više sudionika iznijelo je sumnju da je riječ o problemu njezina mentalnog zdravlja. Edvard Kardelj je konstatirao kako je „Jovanka do te mjere bolesna da postaje izravno opasna za Tita“. No, na tim sjednicama problem nije bio riješen, ali je na temelju Titova zahtjeva osnovana posebna komisija. Rato Dugonjić, koji je vodio tu komisiju, i Stane Dolanc razgovarali su s Jovankom, ali ona nije prihvatila njihove zahtjeve i nije pristala da preda dokumente koje je neovlašteno držala kod sebe.

Problemi su s vremenom poprimili takve razmjere da se sljedećih godina o stanju u braku Tita i Jovanke raspravljalo na 59 sjednica najviših državnih i političkih tijela. Jovankine optužbe protiv pojedinih visokih državnih dužnosnika postajale su s vremenom sve neutemeljenije i besmislenije. Njezino prikazivanje sebe kao žrtve urota je trajalo sve do njezine smrti, gotovo puna četiri desetljeća.

Mioljub Kušić Mića, sanitetski pukovnik, profesor gastroenterologije na Vojnomedicinskoj akademiji, šef liječničkog konzilija predsjednika Tita konstatirao je 1975. da je „psihičko stanje Jovanke Broz bilo posebno izmijenjeno i karakterizirano povećanom agresivnošću". Kušić i ostali članovi liječničkog konzilija „procijenili su da je zdravstveno stanje predsjednika Republike ovim ozbiljno ugroženo, a postoji objektivna i realna opasnost za nekontrolirano nasrtanje i izravno ugrožavanja njegovog života". O zaključcima konzilija Kušić je informirao Tita koji ga je „pažljivo saslušao i pri tome navodio primjere koji su govorili u prilog njegovih zapažanja", ali da se „nije složio s njegovim zaključkom da se radi o tipičnim paranoidnim idejama i o paranoidnoj ličnosti", nego da „razlog za takvo ponašanje leži u Jovankinoj nezreloj osobnosti i nedoraslosti situaciji te ulasku u klimakterij" . Potom su svi članovi konzilija, uključujući i istaknutog slovenskog liječnika prof. dr. Bogdana Brecelja, zajednički potpisali zahtjev da Jovanku Broz „neodgodivo pregleda stručnjak – psihijatar". Uz to su bili jedinstveni u tome da je treba „hitno odvojiti od predsjednika Republike".

Vremenom se stanje pogoršavalo i svađe su eskalirale. Iako se Tito i Jovanka nisu razveli, više nisu funkcionirali kao bračni par. Tito je, vjerojatno kako bi smirio stanje, odlikovao 1975. Jovanku ordenom jugoslovenske zvijezde s lentom, ali ga je ona odbila primiti. Šira je javnost mogla shvatiti da u braku Brozovih postoje problemi tek u ožujku 1976., kad prvi put Jovanka nije pratila Tita na put u inozemstvo (u Meksiko, Panamu i Venezuelu).

Pa ipak, na zajedničkom dočeku Nove godine 1977. javno su se poljubili, ali to je bilo posljednji put. Naime, ubrzo je poslije Titova povratka s puta po SSSR-u izbila žestoka svađa, nakon koje se Tito iselio iz zajedničkog kućanstva u Užičkoj 15. Otad se više nisu ni vidjeli ni čuli.

U siječnju 1980., nakon prve operacije, Titu se stanje poboljšalo, poželio je vidjeti sinove i oni su došli. Tada je i Jovanka stigla iz Beograda u Ljubljanu da ga vidi, ali Tito je to odbio.

Jovanka Broz je prisustvovala Titovu sprovodu. U javnosti se posebno isticala slika nje kako stoji pred suprugovim odrom i maramicom briše suze. Njezina prisutnost na sprovodu i činjenica da je u protokolu tretirana kao zakonita predsjednikova supruga za neke je diplomatske krugove predstavljalo iznenađenje.

Ubrzo nakon sprovoda, Jovanku je Predsjedništvo SFRJ zamolilo da napusti predsjedničku rezidenciju u Užičkoj 15. Ona je to doživjela kao fizičko i egzistencijalno ugrožavanje te kao poniženje. Nije se odazivala na višekratne zahtjeve za iseljenje, ali je na kraju ipak preselila u kuću na nedalekom Bulevaru mira (na Dedinju, u neposrednoj blizini ambasade SAD-a). Jovanka je 1981. u pismu starom partijskom drugu i ličkom zemljaku Jakovu Blaževiću napisala: „S Titom sam proživjela 35 godina. Čak 28 godina pred Jugoslavijom i svijetom bila sam njegova zakonita žena... S njime sam dijelila njegove goleme i mnogobrojne brige, slušala o njegovim sumnjama i neuspjesima. Vidjela i osjećala sam kako mu je katkada bilo teško. U takvim sam trenucima pokušavala na neki način preuzeti na sebe ili barem odvratiti udarce koji su mu bili upućeni, kako bih ga spasila barem od malih svakidašnjih briga i problema. Nije bilo lako biti Titova žena".

Jovanka Broz je i nakon Titove smrti bila zanimljiva medijima i javnosti. Ipak, nije javno istupala, odbijala je davati intervjue, čak i uglednim stranim novinarima, ali su kolale razne intrigantne priče o uvjetima u kojima živi, o oduzimanju njezine imovine i sudskom procesu kojim traži vraćanje oduzetih stvari, o pitanju nasljeđa Titove imovine, te o tome da piše memoare i sl. U ožujku 1987. Služba za pitanje zaštite ustavnog poretka Predsjedništva SFRJ izradila je opširni dokument pod nazivom „Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje i delovanje Jovanke Broz" na 212 stranica i s još nekoliko priloga.

Jovanka Broz nikad nije objavila memoare, ali je razgovarala sa Žarkom Jokanovićem koji je o tome objavio više knjiga, kao i s Draganom Bisenićem koji je od 2010. do 2013. snimio s njom nekoliko intervjua. I Mira Adanja Polak je objavila „ekskluzivni intervju" s

njom. Održavala je kontakte s Rasimom Ljajićem, koji je prvi od političara pokazao većeg interesa za nju i riješio joj neke egzistencijalne i statusne probleme. Međutim, iako joj je ponuđeno, odbijala je da se za nju izgradi nova kuća. Također, tužila je državu, i često pisala političarima, protestirajući protiv njihove pasivnosti ili neadekvatnih prijedloga za rješenje njena statusa. Inzistirala je do kraja na penziji koju bi dobila ne kao prvoborac nego kao Titova supruga.

Do smrti je je ostala pri tvrdnjama da je proganjana i obespravljivana, ali mnoge njezine tvrdnje su demantirane, a neke se ne mogu provjeriti tako da kontroverze o njoj ostaju.

Dobila je visoko švedsko, dansko i francusko odlikovanje (Orden Legije časti).

Jovanka Broz sahranjena je uz vojne počasti u Kući cvijeća u Beogradu u blizini svog supruga – Josipa Broza Tita.

U 2022. je snimljena dokumentarno-igrana serija u deset epizoda „Jovanka Broz i tajne službe“, koja je emitirana na Radio-televiziji Srbije. Sljedeće godine su njeni nasljednici – nećak Goran Aleksić i njegova supruga Svetlana – osnovali Fondaciju „Jovanka Broz“. U Srpskom kulturnom centru u Zagrebu organizirana je 2025. izložba „Glas Jovanke Broz“. Između ostaloga prikazani su brojni dotad nepoznati dokumenti. VIDA produkcija je prikazala izbor iz dotad neobjavljenih razgovora važnih jer su predstavljali specifičan pogled na privatni i javni život Josipa Broza Tita, kao i na bračni par Brozovih.

Ivo Goldstein

IZVORI:

Nenadović, A., *Mirko Tepavac: sećanja i komentari,* Beograd 1998.
Titovi transkripti, Zabranjena ljubav, prir. A. Galović i B. Rašeta, Zagreb, bez god. izd. (vjerojatno 2012.)

LITERATURA:

Bilandžić, D., *Povijest izbliza: Memoarski zapisi 1945-2005.,* Zagreb 2006.
Broz, B., *Moj život uz Tita*, Zagreb 1982.
Dedijer, V., *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita III,* Beograd 1984.
Despot, Z., *Tito, tajne vladara: Najnoviji prilozi za biografiju Josipa Broza,* Zagreb 2009.
Detoni, D., *Atlas života III.: Zapisi o vječnosti,* Zagreb 2013.
Đilas, M., *Vlast i pobuna,* Zagreb 2009.
Goldstein, I., – Goldstein, S., *Tito,* Zagreb 2015.
HBL 2, 370.
Ivanji, I., *Titov prevodilac,* Beograd 2014.
Jokanović, Ž., *Jovanka Broz: Moj život, moja istina*, Beograd 2013.
Jovanka, žena koja je previše znala, Zagreb, bez god. izd.
Lalević, P., *S Titom po svetu,* II. izd., Beograd 2010.
Le Monde, Pariz, 26. X. i 25. XI. 1977.
Mandić, B., *S Titom* – četvrt *veka u Kabinetu*, Beograd 2012.
Pantelić, I. *Uspon i pad „prve drugarice" Jugoslavije: Jovanka Broz i srpska javnost 1952-2013,* Beograd 2018.
Posljednji Titovi dani: Tajna šifra za preuzimanje vlasti, ur. B. Rašeta, Zagreb, bez god. izd. (očito 2012.)
Rašeta, B., *Tito, povjerljivo i osobno,* Zagreb 2023.
CE, т. I, књ. 2, 565.
Stojić, D., *Prva ženska partizanska četa,* Karlovac 1987.
Terzić, M., *Titova vještina vladanja: Maršal i maršalat 1943-1953,* Podgorica 2005.
Velimirović, D., *Moda, ideologija i politika: Odevanje Jovanke Broz,* Antropologija 1, Beograd 2006, 50-60.
Vrhunec, M., *Šest godina s Titom (1967-1973): Pogled s vrha i izbliza,* Zagreb-Rijeka 2001.
Zafranović, L., *Tito – svjedoci testamenta,* dokumentarna serija, Zagreb 2011.
Zečević, M. M., *Tako je bilo,* Beograd 2010.

Bućan, Boris

BUĆAN, Boris (Zagreb, 15. III. 1947. – Zagreb, 27. V. 2023.), vizualni umjetnik, grafički dizajner i slikar, sin Milovana i Ane. Jedan je od najuspješnijih i najpriznatijih hrvatskih umjetnika 20. stoljeća. Završio je Školu za primijenjenu umjetnost u Zagrebu 1967. godine, iste godine upisao Akademiju za likovnu umetnost in oblikovanje u Ljubljani, a potom nakon godinu dana prešao na zagrebačku Akademiju likovnih umjetnosti, gdje je i diplomirao 1972. godine. Već tada se istaknuo osebujnim vizualnim jezikom koji spaja grafički dizajn, konceptualnu umjetnost i duhovitost.

Njegovi radovi danas se nalaze u zbirkama najistaknutijih svjetskih muzeja: Museum of Modern Art (MoMA, New York), Victoria

& Albert Museum (London), Städtische Galerie im Lenbachhaus (München), Museum Folkwang (Essen), National Gallery of Victoria (Melbourne), u zagrebačkom Muzeju suvremene umjetnosti i mnogim drugima.

Dobitnik je više od 20 međunarodnih nagrada, uključujući brojne Grand Prixove, a 2006. godine dobio je i nagradu za životno djelo Hrvatskog dizajnerskog društva. Bio je redoviti član HAZU-a.

Bućan je još kao mladi umjetnik početkom 1970-ih u Zagrebu nastojao proširiti pojam umjetnosti izvan galerijskih prostora, uklanjajući granice između takozvane visoke umjetnosti i svakodnevnog. U suradnji s Josipom Stošićem (1969.) izveo je ambijentalnu intervenciju u nekadašnjoj Galeriji Centar koristeći plastično crijevo u boji, a godinu dana kasnije obojio je pločnik Varšavske ulice u plavo te intervenirao na fasadu u Savskoj ulici, oslanjajući se na potporu Vere Horvat Pintarić i njezine TV-emisije „Urbano slikarstvo".

Svoj status u javnom prostoru izgradio je i akcijom *Total* (1970.), s Davorom Tomičićem i Želimirom Koščevićem, u kojoj su crnim plakatima s bijelim geometrijskim formama oblijepili oglasne panoe u Zagrebu, istovremeno dijeleći letke s „Dekretom o demokratizaciji umjetnosti". Već tada je jasno artikulirao ideju da plakat ne treba samo informirati, nego mora sam biti umjetničko djelo – autonomno, misaono, vizualno odvažno.

Od 1970-ih započinje suradnju s Galerijom Studentskog centra za koju stvara niz kultnih plakata, te s Dramskim kazalištem Gavella. Njegov rad prepoznaje i Tonko Maroević, koji ga već tada ubraja među pionire „minimalne umjetnosti" i „nove apstrakcije". Na izložbi *Bucan art* (1973.) u Galeriji SC, provocira publiku predstavljanjem ulja na platnu s natpisom *Art* ugrađenim u logotipe multinacionalnih brendova (Coca-Cola, Shell, Ford), demonstrirajući popartistički i konceptualni hibridni jezik. Iste godine realizira rad *Laž*, svilenu tkaninu s natpisom koji se postavlja na ulaze u galerije, otvarajući pitanje autentičnosti i samosvijesti suvremene umjetnosti.

Njegova umjetnička neovisnost i nepopustljivost u estetskim kriterijima često su ga dovodile u konflikt s naručiteljima – no Bućan nikada nije pristajao na kompromise koji bi umanjili njegovu viziju.

Radije bi odustao od narudžbe nego podredio plakat funkcionalnoj konvenciji. Taj nepokolebljiv stav samo je dodatno učvrstio njegov status umjetnika jedinstvenih dosega.

Presudan trenutak međunarodnog priznanja zbio se 1984., kada ga je kustos Galerije suvremene umjetnosti (danas MSU) Davor Matičević pozvao da predstavlja Jugoslaviju na Venecijanskom bijenalu. Na koricama kataloga njegove izložbe plakata, legendarni američki umjetnik Robert Rauschenberg zapisao mu je: „Hvala Vam na predivnom iskustvu!" Još jedno izvanredno priznanje uslijedilo je 1998. kada se Bućanov plakat za balete Igora Stravinskog *Žar ptica* i *Petruška* (HNK Split, 1983.) našao na naslovnici knjige *The Power of the Poster* (Victoria and Albert Museum, London). Isti je rad uvršten i u stalni postav njujorške MoMA-e, čime je Bućan postao prvi hrvatski umjetnik čiji je rad postao dijelom te institucije.

Retrospektivna izložba *Doručak u štampariji* (MSU, 2016.), u suradnji s kustosicom Kristinom Bonjeković Stojković, predstavila je cjelovit Bućanov plakatni opus. Uz tekstove domaćih i stranih stručnjaka (Rick Poynor, Georges Raillard, Seadeta Midžić), izložba je istaknula njegovu međunarodnu važnost te inovativni vizualni jezik koji nadilazi nacionalne okvire.

U kasnijem razdoblju (od druge polovine 1980-ih) sve se više posvećuje slikarstvu. U novom tisućljeću stvara slikarske cikluse dnevničkog karaktera, u suradnji s Verom Horvat Pintarić. Ta platna, obilježena snažnim koloritom, tipografskim intervencijama i semantičkom slojevitošću, svjedoče o Bućanovoj sposobnosti da zadrži vlastitu ikonografiju dok se izražava u drugačijem mediju. Njegova djela, kako je istaknuo Miljenko Jergović, nemaju izravne srodnike na hrvatskoj umjetničkoj sceni – riječ je o autoru koji je stvorio vlastiti vizualni univerzum, jednako uvjerljiv u plakatima kao i u slikama.

Boris Bućan je izlagao na više od 70 samostalnih izložbi (Ljubljana, Edinburgh, Venecija, Sarajevo, Šangaj, Ankara, Zagreb, Melbourne, New Jersey, Kopenhagen, Adelaide, Jeruzalem, Dordrecht, Wiesbaden, Berlin, Osijek, Našice, Rijeka), te sudjelovao na više od 150 kolektivnih izložbi u zemlji i inozemstvu.

Brojne serije malih monografija njegovog recentnog slikarskog opusa i knjigu *Slike prije slika*, realizirao je Dragi Savićević.

Bućanovo porijeklo bilo je višeslojno, a njegova svijest o identitetu razvijala se s godinama, obogaćena osobnim i obiteljskim iskustvima. Obitelj je porijeklom iz Svinice Krstinjske (općina Vojnić). Premda je najčešće bio doživljavan kao Hrvat, u kasnijem životnom razdoblju sve više je produbljivao odnos prema svojoj obiteljskoj povijesti i kulturnim korijenima. Posebno je značajan bio trenutak 2018. godine, kada je prilikom posjeta Spomen-području Jasenovac na popisu žrtava ugledao ime svoga djeda Stevana. Taj je događaj snažno utjecao na njegovo razmišljanje te ga potaknuo da otvorenije govori o vlastitom podrijetlu i složenosti osobnog identiteta.

Njegova majka, židovskog imena Halja – u Hrvatskoj poznata kao Ana ili Hanka – odvedena je iz Ukrajine u Njemačku kada su 1941. nacisti okupirali zemlju. „U Trećoj Reich moja je majka pošla kao najmlađi član obitelji, sa 17 godina, jer je njen otac ostao održavati kuću. Putovali su željeznicom, u stočnim vagonima, iz Poltave do Beča gdje je radila u tvornici papira. Promijenila je ime u Ana što joj je vjerojatno spasilo život“, otkrio je Boris Bućan.

U Beču je upoznala Milovana Bućana (1919. – 1967.), Kordunaša i jugoslavenskog vojnika koji je nakon kapitulacije bio zarobljen i deportiran u Reich. Zajedno se 1944. vraćaju u Hrvatsku. Milovan je bio inovator i trgovac, Ana je radila u partizanskoj bolnici u Karlovcu, a potom u Grafičkom zavodu u Zagrebu.

Obitelj ubrzo pogađa tragedija. Milovana optužuju kao informbiroovca i šalju na Goli otok. „To je bilo kad sam bio dijete, prije osnovne škole, tako da ja nisam ni znao da oca nema. Najprije su ga odveli na Goli otok, a poslije je radio u rudniku. Kad se vratio, sve je bilo obavijeno velom tajne. Očeva preuranjena smrt je bila posljedica svega toga. Ni ja ni majka još ne znamo zašto je otac završio na Golom otoku“, ispričao je Bućan.

Leila Topić

DJELA:

Boris Bućan: Fenomen plakatne umjetnosti, Zagreb 2017.
Bucan Art 2: [Galerija SC, Zagreb, 12. 1. 2010. – 6. 2. 2010.], Zagreb 2010.

BIBLIOGRAFIJA:

Bonjeković Stojković, K. (ur.), *Boris Bućan: Doručak u štampariji*, Zagreb 2016.
Franceschi, B., Bućan Art goes global. u: *Oris: časopis za arhitekturu i kulturu*, 17 (92), 2015., 200–209.
EHU 1, 130.
HE 2, 375.
Horvat-Pintarić, V., *Boris Bućan*, Zagreb 2012.
Kalčić, S., Dizajn koji je postao umjetnost: Boris Bućan, u: *Kontura art magazin*, 26 (132), 2016., 30–35.
Maković, Z., „Bućan art": izložba slika i grafika Borisa Bućana u Galeriji „Sebastijan", Dubrovnik, lipanj 1973., u: *LL: časopis o likovnim umjetnostima*, 1 (2/3), 1973., 26–27.
Maroević, T., *Bućan: Plakati = Posters (1967–1984)*, Zagreb 1984.
Šimat Banov, I., Boris Bućan: (jedan nepotpuni portret) – u sukobu s vragovima sadašnjice, u: *Kontura art magazin*, 19 (100/101), 2009., 37–39.
Večernji list, 3. VI. 2015.
https://www.telegram.hr/kultura/cuveni-boris-bucan-radi-novu-umjetnost-ne-ocekujem-da-ce-me-hrvatska-razumjeti-morat-ce-to-opet-vidjeti-oni-u-moma-i/, https://www.telegram.hr/kultura/bucan-kad-me-moja-prijateljica-odvela-na-mreznicu-osjecao-sam-se-kao-monet/, pristupljeno 26. VI. 2025.

Budisavljević, Budimir Bude

BUDISAVLJEVIĆ, Budimir Bude (Bjelopolje kod Korenice, 29. VII. 1843. — Zagreb, 22. I. 1919.), visoki upravni službenik, književnik i publicist, sin krajiškog oficira Bude i Sofije rođ. Marić. Njegov djed Budislav (1790. – 1844.) bio je sin Marka Budisavljevića kojemu je kao potporučniku Ličke graničarske pukovnije car Josip II. u Beču 1787. dodijelio plemstvo s pridjevkom Prijedorski. Supruga mu je bila Hermina rođ. Albrecht, s kojom je imao četiri sina i tri kćeri. Sin Julije bio je kirurg, a Srđan odvjetnik i političar (predsjednik SDS-a nakon smrti Svetozara Pribićevića). Osnovnu školu i sedam razreda gimnazije završio je u Senju, osmi razred i maturu u Rijeci (1860.). U Beču je 1861. – 1863. polazio krajiški upravni tečaj (*Grenzverwal-*

tung). Poručnik 3. graničarske pukovnije u Ogulinu postao je 1863. godine, zatim je premješten u Oštarije, Primišlje i Berek te 1870. u Zagreb, u upravni odjel generalkomande. U narednim godinama njegova profesionalna karijera u postupnom je usponu: od 1871. privremeni je veliki bilježnik u Bjelovarskoj županiji, zatim je premješten u Vinkovce (1872.) i u Ogulin (1873.). Godine 1875. imenovan je za podžupana u Rumi, 1881. za velikog župana u Požegi, 1884. postaje veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije, 1889. veliki župan Ličko-krbavske županije u Gospiću te 1901. veliki župan u Zagrebu. Umirovljen je 1905. godine.

Istovremeno se pozicionira i u srpskoj zajednici: bio je više puta zastupnik na Srpskomu narodno-crkvenom saboru u Sremskim Karlovcima (1890., 1902., 1906.). Za člana književnog odjela Matice srpske izabran je 1894. godine. Budisavljević je angažman u srpskoj zajednici usklađivao s promoviranjem sloge Srba i Hrvata, te je pokušavao uravnoteženo afirmirati svoj srpski identitet i pripadnost hrvatskoj kulturi i društvu. Objavljivao je tekstove u hrvatskim i srpskim časopisima, i ćirilicom i latinicom.

Za svoj rad primio je značajna odlikovanja: viteški križ Franje Josipa (1872.) i austrijski red Leopolda (1889.).

Kako napreduje u profesionalnoj karijeri, sve su intenzivnije i njegove književne i publicističke aktivnosti: književnošću se počinje baviti još kao gimnazijalac u Rijeci. Prvi tiskani rad, članak o hrvatskoj Vojnoj Krajini objavio je u *Pozoru* (1863.), a prvu pripovijetku *Petar Gavran mrke sreće* u *Viencu* (1869.). Pripovijetkama, zapisima o suvremenicima, člancima o planinarstvu i medicini javljao se sve do smrti (*Obzor, Vienac, Narodne novine, Liječnički vjesnik, Brankovo kolo, Letopis Matice srpske, Srbobran, Nada, Savremenik* i dr.). Potpisivao se Milutinov, Stari Graničar, Jefta R...., Prijedorski pl. Bude, B. plemeniti B. U knjizi *Iz mojih uspomena* objavio je zapažanja o književnim i kulturnim radnicima svoga doba (Ivan Perkovac, Fran Kurelac, August Šenoa, Ivan Trnski, Jovan Jovanović Zmaj). Priredio je i izdao *Književno cvijeće Lavoslava Vukelića*, te o tom pjesniku i prevodiocu, njegovu zemljaku i vršnjaku, napisao oveću studiju. Neke su mu pripovijetke prevedene na njemački, a sam je prevodio prozu i članke

s ruskog. U rukopisu je ostavio autobiografski spis *Pomenci iz moga života*. Korespondencija se čuva u Arhivu HAZU-a.

Utemeljitelj je tzv. ličke proze i nastavljač hajdučko-turske novelistike, iako generacijski pripada književnom razdoblju realizma. Njegove su pripovijetke nastale pod utjecajem narodnih pripovjedača, ponekad s elementima humora i fantastike narodnog praznovjerja. Kao jedan od učenika Frana Kurelca u riječkoj gimnaziji oslanjao se, poglavito na početku, na jezikoslovne osobitosti Riječke filološke škole. Smatra ga se izrazitim regionalnim piscem koji se ograničio na „fotografiranje tipičnog života Like".

Bio je prvi urednik polumjesečnika *Srpsko kolo* (s podnaslovom „narodni list") od pokretanja 1903. u Zagrebu do 1912. godine, a koji su pokrenuli Bogdan Medaković i Vladimir Matijević, pristaše Hrvatsko-srpske koalicije.

Bavio se planinarenjem te je njegovom inicijativom, dok je službovao u Ogulinu, osnovano Hrvatsko planinarsko društvo u Zagrebu (1874.), prva organizacija te vrste na jugoistoku Evrope.

Pokopan je na zagrebačkom Mirogoju.

Ivo Goldstein

DJELA:

Iz mojih uspomena, Zagreb 1918.
Iz starog zavičaja, Novi Sad 1914.
Kako je postalo Hrvatsko planinsko družtvo, u: Poljak, Ž., *Hrvatska planinarska književnost,* Zagreb 1994, 38-41 (pretisak iz: *Hrvatski planinar 1898,* 36-42)
Književno cvijeće Lavoslava Vukelića, Zagreb 1882.
Mučni dani, Novi Sad 1910.
Pripovijesti i sjećanja, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* sv. 56, Zagreb 1963., 7-79.
S ličke grude, Zagreb 1913.

LITERATURA:

Blašković, V. *Povijest hrvatskog planinarstva,* u: *Hrvatsko planinarstvo,* Zagreb 1975, 1–144.
HBL 2, 434-435.
HE 2, 379.
HKE 1, 235.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
СБР 1, 860-861.
CE, т. I, књ. 2, 636.
Šicel, M., Budisavljević, Bude, *Hrvatska književna enciklopedija 1,* 235.
Vince, V., *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1978.
Znameniti i zaslužni Hrvati, 43.

Budisavljević, Julije

BUDISAVLJEVIĆ, Julije (Požega, 2. III. 1882. – Innsbruck, 5. V. 1981.), liječnik, sin Bude (1843. – 1919.) i Hermine rođ. Albrecht (1856. – 1922.). Djed po majci Adolf Albrecht bio je kožar u Vinkovcima i više godina općinski načelnik. Jedna je vinkovačka ulica nosila njegovo ime. Majčina mlađa sestra Judita Albrecht (1858. – 1922.) se udala za vinkovačkog ljekarnika Julija Domca (1853. – 1928.) koji je nakon studija farmacije završenoga u Beču doktorirao 1880. u Grazu kao prvi Hrvat s doktoratom iz kemije. Moguće je da je po njemu Julije Budisavljević dobio ime.

Osnovnu školu i gimnaziju te ispit zrelosti Julije je završio s odličnim uspjehom 1900. u Gospiću, a medicinu je studirao u Innsbruc-

ku. Dio vojnog roka, kao jednogodišnji dobrovoljac, proveo je 1903. u Zagrebu. Od 30. rujna 1904. primao je stipendiju od 1000 kruna godišnje iz graničarsko-imovne zaklade. Nakon promocije u Innsbrucku 1907. specijalizirao je, kao volonter, kirurgiju na tamošnjoj klinici prof. Hermanna Schloffera. I drugi dio vojnog roka odslužio je u Zagrebu od 1. travnja do 30. rujna 1907. kao zamjenik pomoćnog liječnika u posadnoj bolnici br. 23. Tijekom 1907. i 1908. primao je stipendiju Zemaljske vlade u Zagrebu. Nakon završetka specijalizacije imenovan je u svibnju 1910. za asistenta na Kirurškoj klinici u Innsbrucku, a po dolasku 1911. prof. Haberera na čelo Klinike postao je prvi asistent.

Ujesen 1912. odazvao se Budisavljević pozivu Srpskoga crvenog krsta i od 28. listopada 1912. vodio jednu od rezervnih bolnica u Beogradu. Izbijanjem Drugoga balkanskog rata u ljeto 1913. Budisavljević je s još dvojicom asistenata s klinike u Innsbrucku otputovao s prikupljenim sanitetskim materijalom i instrumentima u Beograd. O iskustvima stečenim na ratištu predavao je u Innsbrucku te pisao u stručnim časopisima. Mobiliziran je u rujnu 1914. i poslan na sjeverno ratište te u studenom 1914. unaprijeđen u pukovnijskoga liječnika. Do prosinca 1915. bio je šef kirurške grupe iz innsbruške klinike u posadnoj bolnici br. 10 u Bielitzu (poljski Bielsko) u Šleziji (Šljonsku). U svibnju 1915. odlikovan je viteškim križem Franje Josipa I. na vrpci vojničkoga križa za zasluge, a početkom 1917. odlikovan je „Previšnjim pohvalnim priznanjem“ (odlikovanje za zasluge u ratu dodjeljivano u ime cara i kralja). Od prosinca 1915. ponovno je bio asistent na Kirurškoj klinici u Innsbrucku i uz to pričuvni sanitetski kapetan na kliničkoj pričuvnoj bolnici. Posljednji mu je put produžen radni odnos na Kirurškoj klinici od 1. veljače 1918. na još godinu dana. No, u promijenjenim društvenim okolnostima raspada Austrougarske on je percipiran kao državljanin novostvorene Države Slovenaca, Hrvata i Srba te tako otpušten u studenom 1918. Vratio se u Zagreb, a za njim je doputovala supruga Diana rođ. Obexer (1891. – 1978.) koju je upoznao na klinici dok je pohađala tečaj za medicinske sestre. Vjenčali su se 1917. godine. U Innsbrucku im se rodila kćer Jelka (1918.), a u Zagrebu druga kći Ilse (1920.).

Budisavljević je 1919. izabran za redovnog profesora kirurgije na Medicinskom fakultetu na Sveučilištu u Zagrebu te je u zimskom semestru te godine počeo s predavanjima iz specijalne kirurgije. Povjereno mu je uređenje Kirurške klinike u dijelu zgrade bivše Više djevojačke škole domaćinskog smjera u Draškovićevoj ulici u Zagrebu u kojoj je tijekom rata bila pričuvna vojna bolnica (današnja Klinika za traumatologiju KBC Sestre milosrdnice). Primljen je u vojsku nove države u činu rezervnoga sanitetskog kapetana prve klase. Nakon godinu i pol dana pregradnji i rekonstrukcije Kirurška klinika otvorena je 13. lipnja 1921., a prva operacija izvedena 21. lipnja 1921. Nastupno predavanje „O razvitku kirurgije zadnjih decenija i njeno današnje stanje" održao je 24. listopada 1921. Vodio je kolegije Patologija i terapija kirurških bolesti s praktičnim vježbama, Operacijoni kurs na lješinama, Kurs o zavojima te Kurs o frakturama i luksacijama. Po njegovim predavanjima te udžbeniku prof. Garrèa i suradnika priređena je skripta za studente (237 stranica). U akademskoj godini 1927/1928. bio je dekan Medicinskog fakulteta.

Budisavljeviću je povjeren niz drugih odgovornih poslova: od 1919. član je Pokrajinskog zdravstvenog vijeća (za područje kirurgije), od 1920. do 1926. bio je potpredsjednik Zbora liječnika u Zagrebu, od 1923. do 1927. član Upravnog odbora Liječničke komore u Zagrebu. Više godina vodio je Društvo za operativnu medicinu (Kiruršku sekciju) u okrilju Zbora liječnika te uspješno organizirao jugoslavenske kongrese za operativnu medicinu (Zagrebu 1921., Split, 1930.). Pored brojnih predavanja pred kolegama u zemlji višekratno je sudjelovao na skupovima u inozemstvu (Karlovy Vary, Brno, Sofija). Bio je član Međunarodnog kirurškog društva (od 1932.), Kirurške akademije u Parizu (od 1936.), Njemačkog kirurškog društva, Međunarodnog urološkog društva te počasni član čehoslovačkog i bugarskog kirurškog društva.

Bavio se abdominalnom kirurgijom, napose problematikom peptičkog ulkusa, kirurškog liječenja ehinokoka i operativnim liječenjem strume. Unaprijedio je rad na Klinici uvođenjem novih operacijskih postupaka, a suradnike slao u inozemstvo radi usavršavanja (Francuska, Austrija, Njemačka). Liječnici koji su specijalizirali na

klinici i poslije vodili kirurške odjele u bolnicama ne samo u Hrvatskoj nego i širom države, od Slovenije do Makedonije, pripadali su Budisavljevićevoj kirurškoj školi. Za rezultate u kliničkom i nastavničkom radu odlikovan je ordenom Sv. Save III. reda i Ordenom jugoslavenske krune I. reda.

Svoje povlačenje s mjesta pročelnika Hrvatskog kirurškog društva u veljači 1940. objasnio je željom da omogući članovima potpuno slobodan izbor nove uprave, prema ocjeni prilika u Zboru liječnika nastalih nakon uspostave Banovine Hrvatske, i davanje povjerenja onima koji su „najpodesniji da u današnje vrijeme stoje na čelu Hrvatskog kirurškog društva".

Uspostavom NDH nastupile su promjene i na Medicinskom fakultetu. Neki su nastavnici umirovljeni, neki zatvoreni, neki otpušteni, a neki dobili premještaj. Uz „Srpsku iskaznicu br. 298a" koju je dobio 10. srpnja 1941. u Srpskom odsjeku Ravnateljstva ustaškog redarstva bio je i nalog podređenim vlastima da, do suprotne odluke, ne primjenjuju nikakve mjere koje se odnose na pravoslavne Srbe kad je riječ o slobodi kretanja prof. Budisavljevića – navedeni je nalog vrijedio kao iskaznica. Premda se i njegovo ime našlo u popisu masona objavljenom pred sam rat, nije progonjen jer njegovo članstvo nije potvrđeno u Izvještaju poslanom Paveliću u srpnju 1941. godine. Prema izvještajima koji su Kraljevskoj vladi izbjegloj u London stizali iz Hrvatske koncem 1941. bio je prof. Budisavljević među rijetkim Srbima ostavljenim na svome mjestu. To je pripisano zaštiti koju mu je navodno pružio ministar dr. Mile Budak. Ta „zaštita" nije dokumentirana, ali je poznato da je zbog bolesti žučnog mjehura Budak u ožujku 1941. operiran na klinici prof. Budisavljevića.

Tijekom rata Budisavljević se vjerojatno hotimično manje pojavljivao u javnosti. Njegovo ime nije spomenuto u prikazima predavanja koje je u Zagrebu u prosincu 1941. održao prof. Hans von Haberer, tada predstojnik Kirurške klinike u Kölnu, iako mu je Budisavljević osam godina bio asistent u Innsbrucku. No, Budisavljevićeva je biografija uvrštena u svesku *Hrvatske enciklopedije* (tiskane 1942.), a i sam je Budisavljević bio suradnik za medicinu u *Hrvatskoj enciklopediji*, a njegovi su prilozi objavljeni u svescima objavljenim 1941.,

1942. i 1945. Potkraj 1942. poklonio je prof. Budisavljević Hrvatskom liječničkom zboru pet udjela Zadruge za podizanje Liječničkog doma u Zagrebu (1000 Kn).

O životu obitelji od 1941. do 1947. mnogo se doznaje iz dnevnika koji je vodila Budisavljevićeva supruga Diana. Ona se snažno angažirala u nastojanju da spasi Srpkinje s djecom iz ustaških logora. Premda gđa Budisavljević izrijekom navodi da se njezin suprug bojao i za nju i za sebe i nije bio suglasan s njezinim radom, na više se mjesta pokazuje da se i sam angažirao davanjem materijalne potpore, pomaganjem u kontaktiranju mnogih svojih kolega liječnika zaposlenih u socijalno-medicinskim ustanovama te u bolnicama radi liječenja oboljelih logorašica i njihove djece. Višekratno je posjećivao Zavod za gluhonijemu djecu u Zagrebu u kojem su bila smještena djeca dopremljena iz logora u Loborgradu. Stoga bi se s pravom taj psihički i fizički težak, a u nekim situacijama i opasan pothvat mogao nazvati „Akcijom Diane i Julija Budisavljevića".

To mu nije zamjereno ni u doušničkom izvještaju dostavljenom redarstvenim vlastima NDH 25. travnja 1944. u kojem stoji „dr. Budisavljević je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije ideološki pripadao SDS-u, no politički se nije isticao. Od osnutka NDH izgleda da je potpuno lojalan te se politički ne ističe ni u kojem pravcu. Sigurno je da Ustaški pokret ne simpatizira, no svoje uvjerenje ne ispoljava nikakvim vanjskim znakovima. S pravoslavne je prešao na rimokatoličku vjeroispovijest. Kao liječnik i nadstojnik kirurške klinike vrlo je savjestan i marljiv, pored toga vrlo socijalan, tako da služi kao primjer mnogim liječnicima".

Odlukom Poglavnika Budisavljević je umirovljen u srpnju 1944. godine (s gotovo 37 godina radnog staža). Njegov nasljednik na mjestu predstojnika Klinike prof. Danko Riessner održao je svečano predavanje (najavljeno u novinama) „U čast i u znak zahvalnosti prof. dr. Juliju Budisavljeviću" u prisutnosti dekana i profesorskog kora te mnogih liječnika i studenata. S poštovanjem je opisao Budisavljevićevu ulogu u stvaranju klinike te tabelarno prikazao 50 000 operacija na klinici u 23 godine njegova vodstva. Tome treba pribrojiti i operacije izvan klinike poput one u kolovozu 1938. u Bolnici sestara

milosrdnica kad je hitnom intervencijom u noći Budisavljević spasio život nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu kojem je dijagnosticirana akutna upala slijepog crijeva. Nakon umirovljenja Budisavljević je nastavio raditi u vlastitoj ordinaciji u svom stanu na Svačićevom trgu.

Nove vlasti su 9. svibnja 1945. prof. Budisavljeviću oduzele automobil, telefon mu je bio tri dana iskopčan, ali je 11. svibnja vraćen na dužnost redovitog profesora i predstojnika Kirurške klinike.

Tih je mjeseci preuzeo vođenje Sekcije za narodno zdravlje u okviru SKPD „Prosvjete" te je sudjelovao u njezinom radu, uglavnom organiziranjem korisnih predavanja.

Budisavljević se 1946. javio za svjedoka obrane u sudskom procesu protiv nadbiskupa Stepinca, ali je odbijen. Po riječima dr. Marka Vidakovića koji je i sam, bezuspješno, pokušao svjedočiti na tom suđenju nastojanje prof. Budisavljevića bilo je „vrlo nepovoljno ocijenjeno".

U veljači 1947. izabran je za člana Glavnog odbora Zbora liječnika te za člana „Naučno-medicinskog Savjeta" Ministarstva narodnog zdravlja NRH. Suradnike s klinike upućivao je na edukaciju u SAD, Veliku Britaniju, Dansku i Švedsku.

U izjavi pred Okružnim sudom u Zagrebu u lipnju 1951. u predmetu protiv Ante Pavelića prof. Budisavljević je opisao svoj položaj u NDH te naglasio da je „na početku rata bio u uniformi (pričuvnog) sanitetskog potpukovnika (od 1928.) te mu je u prvim mjesecima nakon uspostave NDH dodijeljena, kao Srbinu, posebna iskaznica".

Dvobroj 5-6 časopisa *Acta chirurgica* u svibnju 1952. bio je posvećen prof. Budisavljeviću „koji se nakon 45 godina požrtvovnoga rada na polju kirurgije spremao povući u zasluženi mir". I opis rada Kirurške klinike od 1921. do 1951. u istom broju zapravo je posveta Budisavljeviću. Definitivno je umirovljen u kolovozu 1952. godine. No, i 1954. odlazi na kongres Njemačkog kirurškog društva u Münchenu te mu putne troškove i dnevnice financira Savjet za narodno zdravlje NRH. Zbor liječnika Hrvatske u kojem je bio član od 1913. godine, izabrao ga je 1957. za svoga počasnog člana. Medicinski fakultet i Zbor liječnika su 1962. obilježili njegovih 80 godina života i 40 godina nastavnoga rada otkrivanjem spomen-reljefa njemu u čast

u auli zgrade nekadašnje Kirurške klinike, djelo Viktora Bernfesta. U povodu 50-godišnjice osnutka Medicinskog fakulteta u Zagrebu Budisavljević je 1968. postao počasni doktor medicinskih znanosti zagrebačkog Sveučilišta. Bio je počasni doživotni predsjednik Društva neurokirurga Jugoslavije, član Slovenskog zdravniškog društva. Odlikovan je ordenom zasluge za narod I. reda. Diana i Julije Budisavljević prisustvovali su u prosincu 1969. prijemu koji je organizirao predsjednik Josip Broz Tito u vili „Zagorje" u Zagrebu.

Posljednjih godina života zdravlje mu se pogoršalo te se iz Zagreba sa suprugom preselio u Innsbruck. Sahranjen je u obiteljskoj grobnici na zagrebačkom Mirogoju.

Ivica Vučak

DJELA:

Kriegskirurgische Erfahrungen aus Serbien, Wiener klinischer wochenschrift 1913.; (19):752-6, 8.5.1913.

Pod Crvenim krstom. Ratno-kirurški prilozi, Liječnički vjesnik 1913/5, 223-229.

Pod Crvenim krstom. Ratno-kirurški prilozi, Beograd-Innsbruck, Srpski arhiv za celokupno lekarstvo 1913; (6):171-9.

Über einen Fall von Magentetanie, Wiener medizinische wochenschrift 1919/38, 1837-1841, 1919/39, 1897-1901.

Razvitak hirurgije zadnjih decenija i njeno današnje stanje, Liječnički vjesnik 1922/2, 49-58.

Stenoza pylora, Liječnički vjesnik 1923/5 (prilog – Staleške vijesti), 66.

Ulcus pepticum jejuni, Liječnički vjesnik 1925/10, 629-636.

Prilog terapiji jejunalnih grizlica, Medicinski pregled 1927; 2(6): 212-214.

Prof. dr. Miroslav Čačković-Vrhovinski, Liječnički vjesnik 1930/6 (prilog-Staleški glasnik), 235-246.

Echinococcus, Liječnički vjesnik 1930/12, 581-591.

Echinococcus, Treći sveslavenski liječnički kongres (Split 6-8.10.1930.), 1932., knj. 2, str. 10-12.

Das postoperative Jejunalulkus und seine Behandlung, Internationaler ärtzlicher Fortbildungskursus, sv. 12., Karlsbad 1930.

Pseudociste pankreasa, Liječnički vjesnik 1931/1 (prilog-Staleški glasnik), 6-8.

Terapija Morbus Basedowii s kirurškog stanovišta, Liječnički vjesnik 1932/11 (prilog-Staleški glasnik), 8-20.

Ectopia vesicae urinariae, Liječnički vjesnik 1933/3 (prilog-Staleški glasnik), 12-14.

Iskustva sa operativnim liječenjem Morbus Basedowii, Naučni rad V. Sveslavenskog liječničkog kongresa u Sofiji, 1936.

Ileus, u: V. Vuletić i suradnici, *Hitne intervencije praktičnog liječnika,* sv. 67-70, Zagreb 1938., 173-180.

Nikolaj Nilović Burdenko kao kirurg, Liječnički vjesnik 1947/7, 141-143.

IZVORI:

Budisavljević Julije. Zbirka personalija br. 42 388. Arhiv Medicinskog fakulteta u Zagrebu.
Budisavljević Julije. Dokumenti. Arhiv Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Innsbrucku.

LITERATURA:

Bakran I., *Prof. dr. Julije Budisavljević*. Liječnički vjesnik 1981/7, 316-317.
Barić N., *Dnevnik Diane Budisavljević*, ČSP 3/2020, 1046-1064.
Burazor, G., *Prilog istraživanju humanitarne akcije Diane Budisavljević*. Topola 2017;3(3):47-62.
Budisavljević, Julije, u: *Zbor liječnika Hrvatske 1874-1974*, Zagreb 1974, 343-344.
Dnevnik Diane Budisavljević 1941. – 1945., Zagreb 2003.
Đorđević S. P. Prof. dr Julije Budisavljević (2. III 1882–5. V 1981). Srpski arhiv za celokupno lekarstvo 1983;111(6):861–864.
Gjanković H., Kirurška klinika Medicinskog fakulteta u Zagrebu od 1921. do 1951. *Acta chirurgica 5-6*, Zagreb 1952, 533-552.
Glojnarić M., *Masonerija u Hrvatskoj*, Zagreb 1941.
HBL 2, 437.
HE 2, 379.
Hrvatska enciklopedija, sv. 3, Zagreb 1942., str. 454.
Jonjić, T., Matković S., *Iz korespondencije dr. Mile Budaka,* Zagreb 2013.
Katolički list br. 33-34, 18. i 25. VIII. 1938, str. 399 i 410.
Krizman, B., *Pavelić između Hitlera i Musolinija,* Zagreb 1980.
Liječnički vjesnik, Zagreb, 1913. – 1981.
Mužić, I., *Masonstvo u Hrvata,* 6. izd., Split 2000.
Nikoliš, G., *Korijen, stablo, pavetina – memoari*, Zagreb 1980.
Riessner D., *U čast i u znak zahvalnosti prof. dr. Juliju Budisavljeviću,* Liječnički vjesnik 1944/11, 249-253.
СБР 1, 863-864.
СЕ, т. I, књ. 2, 634-635.
Spehnjak, K., *Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva „Prosvjeta" 1945-1950,* ČSP 1-2, 1900, 111-129.
Znameniti i zaslužni Hrvati, 43.
https://www.geni.com/people/Julije;
http://foto.mij.rs/site/gallery/11581/photo/30, pristupljeno 25. XI.2024.

Buha, Boško

BUHA, Boško (Gradina kod Virovitice, 1926. – Jabuka kod Prijepolja, 28. IX. 1943.), partizan, narodni heroj, sin Rade i Marije (Mare). Rade Buha je odrastao u hercegovačkom selu Domrke (kod Gackog), gdje je upoznao buduću suprugu Mariju. Rade je nakon atentata na Franju Ferdinanda u Sarajevu 1914. bio pritvoren u Bileći. No, nakon nekog vremena je mobiliziran u austrougarsku vojsku. Upućen je na talijanski front s kojeg je prebjegao te je pristupio jugoslavenskim dobrovoljcima na Solunskom frontu. Nakon rata Buha je kao solunski dobrovoljac dobio zemlju u nekadašnjem vlasništvu grofa Julija Jankovića u Gradini kod Virovitice te je osnovao obitelj. Obitelj Boška Buhe bavila se zemljoradnjom, a imala je i ponešto stoke. Prvo

dijete bio im je Boško. Nakon što je završio četverogodišnju osnovnu školu, Boško Buha je ostao u rodnom selu sve do raspada Kraljevine Jugoslavije i osnivanja NDH.

Kad su u julu 1941. ustaške vlasti pokrenule masovna iseljavanja Srba, Buhina je porodica preseljena u zapadnu Srbiju, u Mačvu. Ubrzo po dolasku u novu sredinu Boško Buha se uputio na teritorij pod kontrolom partizana. Tu im se pokušao pridružiti, ali je zbog tek 15 godina starosti i malenog rasta odbijen. Nakon nekoliko pokušaja uspio je pristupiti Mačvanskom partizanskom odredu. Nakon Prve neprijateljske ofanzive i pada Užičke republike u novembru 1941., partizanske snage uzmiču na jug prema Sandžaku, a Buha se nalazi među njima. Kad je u Čajniču u martu 1942. osnovana Druga proleterska udarna brigada, Buha je s grupom svojih vršnjaka primljen u njen sastav. Buha se i prije pristupanja Drugoj proleterskoj, a pogotovo u njoj, pokazao vještim za prikradanje neprijateljskim bunkerima i za njihovo uništavanje ručnim granatama. To se dojmilo vodstva brigade pa je njegova jedinica, s mnogo mladih i djece, dobila nadimak „Partizanska artiljerija", a Buha je postavljen za vođu bombaškog odsjeka čitave brigade. U bitkama po Bosni i u prodoru od crnogorskih Plužina do Bihaća, u tzv. Dugom maršu partizanskih brigada tokom ljeta i jeseni 1942. Boško Buha je napravio niz novih podviga i njegovo je ime postupno prerastalo u legendu. U bici kod sela Dulići u općini Gacko Buha je bio ranjen.

Poslan je da kao delegat predstavlja svoj odred na osnivačkoj konferenciji USAOJ-a u decembru 1942. u Bihaću. Buha je izašao za govornicu i počeo govoriti o podvizima koje izvode pripadnici njegova odsjeka i on sam: o tome kako se zauzimaju bunkeri – šuljanjem i ubacivanjem ručnih bombi („ja ću da vam pričam, drugovi, kako mi idemo na bunkere"). Navodno je njegov govor bio prekidan oduševljenim aplauzima slušača. Činjenica da se u svakoj rečenici služio poštapalicom „naravna stvar", izazivala je i salve smijeha. Kako se Buha u jednom trenutku zbunio, tada je iz prvog reda ustao Josip Broz Tito i Boška očinski pogladio po glavi, javno ga pohvalio i poljubio te mu u znak zahvale poklonio sat.

Nakon bihaćkog događanja Buha neprekidno sudjeluje u borbama sve dok u septembru 1943. kod sela Jabuka, blizu crnogorske granice i Prijepolja (u jugozapadnoj Srbiji), kamion u kojem se nalazio nije upao u četničku zasjedu. Buha je poginuo u okršaju.

Proglašen je 1951. za narodnog heroja. Narednih godina i desetljeća Boško Buha je postao simbol, svojevrsna ikona u kulturi sjećanja socijalističke Jugoslavije. Priče o dječaku maloga rasta, ali izuzetne hrabrosti koji se bori protiv velikog naizgled nepobjedivog neprijatelja pronosile su se pripovjetkama, pjesmama, slikovnicama, filmom.

U Jabuci, naselju u kojem je stradao na cesti između Prijepolja i Pljevalja, podignut mu je spomenik uz spomen-dom koji je nosio njegovo ime. U okviru ovog memorijalnog kompleksa, jednog od najposjećenijih mjesta takve vrste u Jugoslaviji, nalazio se i Muzej pionira i omladine Jugoslavije. Muzej je postojao sve do 1990. godine kada je zatvoren.

Boško Buha otišao je u legendu. Kazalište u Beogradu osnovano 1953. dobilo je po njemu ime (Pozorište Boško Buha), a Branko Bauer snimio je 1978. film o njegovu životu. Boška Buhu u tom je filmu glumio Ivan Kojundžić, kasnije cijenjeni spiker Hrvatskog radija.

Snimljena je i TV serija, koja sadrži muzičku temu sa znamenitim stihovima Duška Radovića: *Nek nas sete ove slike/na tu decu, na te đake/što su mali, mali za vojnike/a veliki za junake* (muzika Zoran Simjanović; pjeva Oliver Dragojević).

Ulice Boška Buhe postoje u Podgorici, Obrenovcu, Novom Sadu, Nišu, Vrnjačkoj Banji, Kaluđerici, Jagodini, Kragujevcu i drugdje.

Međutim, reportaža *Novosti* o rodnom selu Boška Buhe iz 2019. svjedoči o nestanku sjećanju na dječaka junaka, koji je simbolizirao hrabrost i odvažnost partizanskog borca: „Danas u slavonskoj Gradini blijedi uspomena na malog bombaša – škola odavno ne nosi njegovo ime, na rodnoj kući više nema spomen-ploče. Ostale su rupe od vijaka koji su je držali, a poprsje djeteta-heroja je traktorom odvaljeno." Istovremeno je memorijalni kompleks u Jabuci stavljen na licitaciju kao dio imovine propale tvrtke Putnik. Postupak je obustavljen tek nakon pritiska javnosti.

Boškov nećak Nebojša Buha (1960.), rodom iz Gradine pokraj Virovitice, poginuo je kao časnički namjesnik u 81. gardijskoj bojni Hrvatske vojske u Cagama, na cesti Lipik – Okučani u svibnju 1995. za vrijeme vojno-redarstvene akcije Bljesak. Rođak Boška Buhe, također Boško Buha (1959.), rođen u Virovitici, bio je načelnik MUP-a grada Beograda i general-major policije, pomoćnik načelnika resora Javne bezbednosti MUP-a Srbije, ubijen je u Beogradu 2002. godine.

Ivo Goldstein – Milorad Kondić

LITERATURA:

Bauer, B., *Boško Buha*, igrani film, 1978.
Bihaćka republika, t. 2, zbornik dokumenata, ur. H. Kapetanović, Bihać, 1965.
Goldstein, I., – Goldstein, S., *Tito,* Zagreb 2015.
HBL 2, 447.
Lugarić Vukas, D., *Boško Buha i Pavlik Morozov: novi (jugoslavenski/sovjetski) čovjek u tijelu malenoga dječaka,* Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 51 (2014.), 2; 133-154.
Mikić, A., *Boško Buha*, Sarajevo 1989.
Narodni heroji Jugoslavije, ur. P. Kačavenda i D. Živković, Beograd – Titograd 1982. – 1983., 60.
Radovanović, J., *Boško Buha: veliki bombaš manji od puške*. Gornji Milanovac 1974.
Radovanović, J., *Boško Buha: životni put slavnog bombaša*, Gornji Milanovac 1981.
СБР 1, 913.
СЕ, т. I, књ. 2, 685.
Večernji list, 31. IV. 2013.
Vojna enciklopedija, Beograd 1971.
Vojni leksikon, 817.
https://www.youtube.com/watch?v=apbO9SbWzTc;
https://www.portalnovosti.com/u-rodnom-selu-boska-buhe/;
https://www.portalnovosti.com/posto-buha/, pristupljeno 21. VIII. 2025.

Celjska, Katarina Kantakuzina

CELJSKA, Katarina Kantakuzina rođ. Branković (Vučitrn, *c.* 1418./20. – Konča, prije 1492.), grofica, kneginja, kći srpskog despota Đurđa Brankovića i Irine Kantakuzin. Potomak je dinastije Nemanjića, praunuka kneza Lazara Hrebeljanovića te kneginje Milice. Po majčinoj strani porijeklo je vodila od carskih obitelji Paleologa, Kantakuzina i bugarske carske loze Asena. Po rođenju nazvana je Kantakuzina, a kada se udala za Ulrika II. Celjskog prihvatila je ime Katarina.

Rođena je u oblasti Brankovića na Kosovu, vjerojatno u Vučitrnu, gdje je Đurađ Branković stalno boravio. Po smrti Stefana Lazarevića 1427. Đurađ postaje despot i seli se s porodicom na sjever, u nekadaš-

nje zemlje Lazarevića. Po krunidbi u Žiči 1429. despot izdaje manastiru Esfigmenu povelju na kojoj je u minijaturi prikazana njegova obitelj. O njegovu utjecaju, bogatstvu i političkom položaju najbolje govori činjenica da je stariju kćer Maru udao za sultana Murata II., a mlađu Katarinu za Ulrika II. Celjskog. Na taj je način stekao saveznike i na istoku i zapadu.

Ulrik je bio sin Fridrika II. Celjskog i Elizabete Krško-Modruške (Frankapan), unuk Hermana II. Celjskog i Katarine Kosače Kotromanić, kćeri bosanskog bana Stjepana. Po majci je porijeklo vodio od obitelji Frankapana i Šubića. Celjski su u to vrijeme bili jedna od najutjecajnijih srednjoeuropskih obitelji, bračnim vezama tijesno povezani s hrvatsko-ugarskim kraljevima.

Od 1341. nosili su titulu grofova Celja, a od 1436. naslov kneževa Svetoga Rimskoga Carstva. U naponu snage posjedovali su 125 utvrda, 40 naselja i trgovišta na području današnje Slovenije, Hrvatske i Bosne. Herman II., Fridrik II. i Ulrik II. obnašali su čast bana Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Katarina je imala oko 15 godina kada se 1434. udala za gotovo dvostruko starijeg Ulrika. Dobili su troje djece: Hermana IV. (prije 1436. – 1452.), Elizabetu (1441. – 1455.) i Đurđa (1443.). Bračnu slogu ugrozila su česta izbivanja ambicioznog Ulrika, ali i njegova strast prema ženama.

Katarina je kao Ulrikova supruga upravljala, posebno tokom njegova odsustva. Imala je vlastite službenike i pečate sa simbolima Đurđa Brankovića, a pečatila je i crvenim voskom, što je bila posebna privilegija. Nosila je titulu „Slavna kneginja i gospodarica, gospođa Katarina, Božjom milošću grofica Celja, Ortemburga i Zagorja i banica kraljevine Slavonije“.

Brak Ulrika i Katarine potakao je naseljavanje Srba na područjima kojima su oni upravljali. Srpski su despoti i prije toga raspolagali izvjesnim posjedima u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, ali na njima nije bilo značajnijih naseljavanja. Rašani su služili u vojnim posadama Ulrika II., a dio njih došao je s Katarinom kao dio njezine pratnje. Rašani se spominju na Medvedgradu, u Rakovcu kod Vrbovca, Velikom i Malom Kalniku te Koprivnici.

Od posebnog značaja za Katarinu bio je zagrebački Gradec. Još 1439. župan Zagrebačkog polja bio je njezin čovjek od povjerenja Sebold Mayer. Po prvom padu Srpske despotovine Đurađ je 1440. posjetio Katarinu na Gradecu. Nakon što su Celjski osvojili Gradec 1441. Katarina je u njemu stolovala i njime upravljala. Primala je godišnja davanja i djelovala kao viša (prizivna) sudska instanca kada bi stanovnici, nezadovoljni presudama sudaca, tražili njezino mišljenje.

Na Gradecu je Katarina 1441. rodila Elizabetu i iste godine doznala da je Murat II., dao oslijepiti njezinu braću Stefana i Grgura. Dvije godine kasnije, 1443. rodila je sina Đurđa koji je umro u kolijevci. Najstariji sin Herman IV. umro je 1451. u približno 16. godini.

U narednom je razdoblju Katarina prebivala u Varaždinu. Ondje je 1454. godine zahvaljujući njezinu trudu („pri blagočestivoj i hristoljubivoj gospođi i knjeginji Katakuzini, kćeri despota Durda samodršca srpskog“) zapisan *Varaždinski praksapostol*, važna liturgijska knjiga i najstarija sačuvana srpska rukopisna ćirilična knjiga nastala na tlu današnje Hrvatske. Katarina je, naime, ostala u pravoslavnoj vjeri; pretpostavlja se da je u Celju ili u Varaždinu imala pridvornu crkvu.

Nakon smrti sinova, Katarini je ostala samo kći Elizabeta, ali je ona postala igračkom ambicioznog oca i djeda. Još kao dvogodišnja djevojčica, Elizabeta je 1443. zaručena za Ivana Goričkog, pet godina kasnije, 1448. za Ladislava, sina Janka Hunyadija, a zatim, 1451. za njegova mlađeg brata Matiju. Janko Hunyadi bio je glavni rival Đurđa Brankovića i Ulrika II. u borbi za prevlast u Ugarskoj, a zaruke Elizabete i njegovih sinova bile su dio nastojanja da se stišaju međusobna neprijateljstva. Zaruke je inicirao Đurađ, koji je inzistirao da Elizabeta ostane u pravoslavlju nakon udaje. Elizabeta se udala za Matiju (kasnije Matiju Korvina) u kolovozu 1455. godine, u dobi od 13 godina, ali je već u listopadu umrla. Tako je Katarina Celjska u 10 godina sahranila sve troje djece.

Godinu dana nakon Elizabetine smrti, Ulrik II. pao je u studenom 1456. u Beogradu kao žrtva urote Ladislava Hunyjadija. Potkraj prosinca 1456. umro je Đurađ Branković, a par mjeseci kasnije, u svibnju 1457. Katarinina majka Irina.

Katarina, jedina nasljednica Celjskih, morala se svim snagama boriti za svoje posjede. Odmah po Ulrikovoj smrti zavladao je opći grabež – pojavila su se čak 24 pretendenta na nasljeđe.

Ujedno, samo nekoliko mjeseci po Ulrikovoj smrti, gradečka općina, zagrebački Kaptol i pojedini stanovnici Gradeca i Medvedgrada stali su se pritуživati na Katarinu i njezine službenike, ne bi li vratili prava koja je sebi prisvojio Ulrik II.

Među pretendentima na nasljeđe Celjskih najmoćniji je bio rimsko-njemački car Fridrik III. Habsburški. On se obećanjima i silom do kraja 1457. dokopao brojnih utvrda na području današnje Austrije i Slovenije. Katarina pred njim uzmiče iz Celja u obližnji kaštel Žovnek, a zatim u Varaždin. Najzad je Fridriku u ožujku 1458. prepustila posjede na teritoriju Carstva u zamjenu za doživotno pravo na uživanje prihoda od Krškog, godišnju rentu te jednokratnu novčanu odštetu.

Hrvatsko-ugarski kralj Ladislav V. Posmrtni isprva je naložio pojedinim kaštelanima i Janu Vitovcu, zapovjedniku vojske Celjskih, da ostanu vjerni Katarini. Nekoliko mjeseci kasnije je, međutim, Katarinu lišio jurisdikcije nad Gradecom.

Jan Vitovac, novi slavonski ban i uskoro novi grof Zagorja postupno je potiskivao Katarinu s njezinih posjeda. Vitovac je najzad u svibnju 1461. Katarinu silom doveo u prostorije Požeškog kaptola i primorao da potpiše niz krivotvorenih isprava kojima mu je ustupila pravo na posjede u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, a članove spomenutog Kaptola zatočio i prinudio da ovjere te isprave.

Ugovor uglavljen u toj ispravi obuhvaćao je, između ostalog: Gradec, kaštele Medvedgrad, Rakovac, Vinicu, Mali i Veliki Kalnik, Koprivnicu, utvrdu i grad Varaždin, mjesto srušene utvrde Kamengrad (kod Koprivnice), te prihode od Čakovca, Štrigove i Đurđevca. U ugovoru se kao prodavatelj spominje i Stefan Slijepi, koji je, pošto je lišen krune despota (ožujka 1459.) došao k sestri Katarini. Činjenica da se oboje javljaju u kupoprodajnom ugovoru ukazuje da su prodavani posjedi naslijeđeni od Celjskih i posjedi kojima su raspolagali srpski despoti.

Katarina 1461. odlazi u Dubrovnik i u njemu boravi dva mjeseca nastojeći bezuspješno doći do depozita beogradske mitropolije koji je naslijedio njezin otac. Zatim odlazi na Krf gdje se sastala s obitelji ujaka, morejskog despota Tome Paleologa (tadašnja Moreja je danas Peloponez).

Katarina i Stefan kupili su oko 1465. od goričkog grofa Leonarda dvorac Belgrado blizu Udina. Katarina je 1469. Fridriku III. prodala svoja prava na Krško, prepustila Belgrado Stefanu i otišla u Osmansko Carstvo kod sestre Mare koja je po smrti sultana Murata II. živjela pod zaštitom posinka, Muratova sina Mehmeda II. Osvajača na svom dvoru u Ježevu (danas Dafni u Grčkoj).

Na Katarininu inicijativu sestre su od 1469. do 1475. posredovale u mirovnim pregovorima između Mletačke Republike i Porte – primale poslanike, pratile ih do Carigrada i prenosile poruke.

Katarina je 1476. pala u sultanovu nemilost, pa je bačena u tamnicu i fizički zlostavljana. Sultan je 1477. pokušao u Katarinino ime prodati Belgrado. U narednim godinama razvila se živa prepiska o prodaji Belgrada; u nju su se, pored sultana i Katarine, uključili i Leonard Gorički, Stefanova udovica Angelina, car Fridrik III., mletačke vlasti i bosanski sandžakbeg. Leonard Gorički odrastao je na dvoru Celjskih i bio blizak Katarini, koja ga je naučila srpskom jeziku. Pisala mu je na grčkom i na srpskom jeziku. Prepiska vezana uz prodaju Belgrada staje 1481. smrću Mehmeda II.

Katarina je nakon Marine smrti preuzela na sebe brigu da Dubrovnik redovito plaća Hilandaru i manastiru Sv. Pavla stonski dohodak (tribut na ime kupovine Stona od vremena kralja Dušana). Posljednje godine provela je u manastiru sv. Stefana u Konči (danas u Sjevernoj Makedoniji), gdje je, vjeruje se, i pokopana.

Povijesno je zanimljiva činjenica da je Katarina u patrijarhalnom srednjovjekovnom svijetu putovala od Smedereva, preko Gradca i Celja do Beča, od Venecije i Dubrovnika do Krfa i Carigrada. Preživjela je propast moćnih obitelji kojima je pripadala. Sudila je, zapovijedala kaštelanima i posadama, posredovala u mirovnim pregovorima ondašnjih velesila i pregovarala s najmoćnijim ličnostima Zapada i Istoka. Za sobom je ostavila pisane tragove na srpskom, latinskom, grčkom, njemačkom i talijanskom jeziku.

Mitropolija zagrebačko-ljubljanska od 2007. dodjeljuje Orden Kantakuzine Katarine Branković, a Srpska pravoslavna opća gimnazija u Zagrebu nosi njezino ime.

Milena Joksimović

LITERATURA:

HBL 2, 621-628.

Klaić, N., *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb 1982.

Kosi, M., Celjski, u: Šterbenc Svetina, Barbara *et al* (ur.). *Slovenska biografija. Novi Slovenski biografski leksikon 4: C.* Ljubljana, 2022.

Ređep, J., *Katarina Kantakuzina, povodom jednog zapisa iz Praksapostola pisanog 1454. god.*, *Zbornik Filozofskog Fakulteta IX*, Novi Sad 1966., 157-161.

Рељеп, Ј., *Катарина Катакузина – гроfица Цељска,* Београд 2010.

CE, т. I, књ. 2, 501.

Спремић, М., Кантакузина (Катарина) Бранковић, *Mons Aureus* 30, Smederevo 2010., 81-108.

Čalić, Dušan

ČALIĆ, Dušan (Smrtić kod Nove Gradiške, 18. VIII. 1918. – Zagreb, 17. IV. 1993.), partizan, narodni heroj, političar, ekonomist, sveučilišni profesor, akademik, sin Vase. Porodica Čalić potiče iz sela Donja Ploča, kotar Gračac. Dane Čalić, Dušanov pradjed, preselio je sredinom 19. stoljeća u Smrtić. Vaso Čalić, otac Dušana Čalića, otisnuo se iz Smrtića nedugo nakon što mu se rodio sin. Kraće vrijeme je bio lugar u Bujavici kod Lipika, gdje je Dušan završio prvi razred osnovne škole, da bi potom mijenjao zanimanja i na kraju postao radnik na željeznici u Osijeku. Dušan je do desete godine živio kod majčina oca, Mihajla Vučkovića, najbogatijeg seljaka u Benkovcu kod Okučana. Vaso Čalić je insistirao na tome da njegov sin upiše gimnaziju, iako

su materijalni uslovi za preseljenje porodice u Osijek i Dušanovo školovanje u tom gradu bili više nego oskudni.

Pod uticajem oca i njegovih drugova željezničara, odrastajući u siromaštvu radničkog predgrađa, Čalić je kao učenik prihvatio socijalističke ideje i postao član SKOJ-a. „Revolucija je tada za mene značila puno kruha i mesa, lijepe stanove i sigurna zaposlenja za susjede iz gradskih kuća, vesele i trijezne željezničare, sretne žene, a za mene osobno – sigurnost da ću i sljedeće godine ići u školu." Politizacija mladog Čalića produbljena je nakon što se porodica preselila u Zagreb, gdje je nastavio školovanje u Drugoj gimnaziji. Uoči izbijanja rata, kao student Pravnog fakulteta, postao je sekretar komunističke organizacije na Zagrebačkom sveučilištu i član Mjesnog komiteta KPH za Zagreb.

Nekoliko dana nakon proglašenja NDH, Rade Končar je naložio Čaliću da u svojstvu instruktora CK KPH ode u zavičaj. Čalić odlazi u majčino rodno selo Benkovac Okučanski. Nedugo po povratku uspostavlja kontakte s lokalnim komunistima i vrlo brzo postaje glavni organizator KPH u novogradiškom kotaru. Radi na učvršćivanju i omasovljenju komunističke organizacije, osobito na području Okučana, kako bi organizacija što spremnija dočekala ustanak u Slavoniji. Preko Čalića su komunistima novogradiškog, novljanskog i pakračkog kraja prenesene direktive CK KPH o organizovanju ustanka u tom kraju. Bio je inicijator objedinjavanja tri naoružane grupe u jedinstvenu psunjsku partizansku četu, koja je ubrzo postala jezgro partizanskog pokreta u zapadnom dijelu Slavonije. Ustaško redarstvo je već početkom decembra 1941. znalo Čalićev identitet i nadimak (Cule) te da se nalazi u „odmetništvu" na Psunju. Tokom 1942. u svojstvu instruktora CK KPH najviše boravi u brdskoj Slavoniji i Moslavini, organizujući partijski rad u partizanskim jedinicama i na terenu. Krajem godine postaje prvi sekretar Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju, koji je formiran nakon nakon prvog partijskog savjetovanja u Slavoniji, održanog na Zvečevu od 25. do 27. decembra 1942. godine. Opisujući jednu polemiku s Petrom Drapšinom, komandantom Dvanaeste slavonske divizije, naveo je svoje riječi koje su bile izraz samosvijesti o vlastitoj ulozi u stvaranju partizanskog pokreta u Slavoniji: „Ovu smo vojsku stvarali mi, komunisti Slavonije."

Njegov politički status dodatno je ojačan učešćem na zasjedanjima ZAVNOH-a i na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Istovremeno, Čalić je 1943. i 1944. kao politički komesar 6. korpusa NOVJ-a bio učesnik i svjedok najznačajnijih borbi i pobjeda partizanske vojske u Slavoniji. Januara 1945. prelazi u Šibenik, gdje obavlja dužnosti tajnika u okviru ZAVNOH-a. U prvoj Vladi NR Hrvatske izabran je za ministra trgovine (1945. – 1946.). Narednu godinu provodi na studijskom usavršavanju u moskovskom Ekonomskom institutu. Član CK KPH postaje 1949., a sve do 1968. bio je član CK SKH. Nosilac je Ordena narodnog heroja (1952.). U Saveznom izvršnom vijeću privremeno (1953.) obavlja dužnost saveznog sekretara za poslove industrije i privrede FNRJ.

Na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu 1953. izabran je za vanrednog profesora, a 1958. za redovnog profesora političke ekonomije. Na istom fakultetu kasnije je predavao i međunarodne ekonomske odnose te sociologiju. Tokom 1959. boravi na studijskom usavršavanju u SAD-u. Od 1961. godine bio je dopisni, a od 1965. godine redoviti član JAZU-a, te od 1972. godine dopisni član SANU-a. Bio je ambasador SFRJ u Mađarskoj između 1963. i 1967. godine. Član je Savjeta federacije od 1967. do 1989. godine.

Autor je brojnih knjiga, udžbenika, naučnih studija i članaka. Područje znanstvenog rada akademika Čalića pokrivalo je područje od automatizacije, robotizacije i kompjutorizacije, produktivnosti rada i privrednog rasta, političke ekonomije do uloge znanstveno-istraživačkog rada u privrednom i društvenom razvoju te međunarodnih ekonomskih odnosa.

Bio je urednik posebnih edicija JAZU *Suvremeni ekonomski problemi* i *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*. Jedan je od utemeljitelja Znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, osnovanog 1970. godine. Dugogodišnji je glavni urednik zbornika radova s tog naučnog skupa. Senat Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku dodijelio mu je 1989. počasni doktorat znanosti „zbog iznimnih i opće priznatih rezultata u razvoju ekonomskih znanosti i doprinosa u stvaranju i razvoju Sveučilišta u Osijeku“.

Čalić je bio i predsjednik Koordinacionog odbora za proučavanje povijesti i kulture srpskog naroda u Hrvatskoj osnovanog 1986. pri JAZU. Odbor je objavio dva toma *Zbornika radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u SR Hrvatskoj* (1988. – 1989.) kojima je Čalić bio glavni urednik. U prvom je obrađeno ranije razdoblje (doseljavanje Srba na prostor današnje Hrvatske, pravni i društveni položaj srpskog stanovništva u različitim državnim okvirima [npr. Habsburška Monarhija, Vojna krajina], kulturni razvoj – naročito u vezi sa SPC-om, školstvom i književnošću, doprinosima Srba u političkom, gospodarskom i obrazovnom životu, a u drugom 20. stoljećem, pa se govori o sudjelovanju Srba u antifašističkom pokretu i NOB-u položaju Srba u SRH-u, o srpskim kulturnim institucijama, književnosti, izdavaštvu, školstvu i medijima u SRH-u. U zbornicima su objavljeni tekstovi povjesničara, sociologa, pravnika i kulturnih djelatnika. Pisani su s jasnom intencijom afirmacije srpskog kulturno-povijesnog nasljeđa i identiteta u Hrvatskoj.

Čalić je bio autor najznačajnijih objavljenih ratnih memoara među učesnicima partizanskog pokreta u Slavoniji. To su memoarski zapisi pod nazivom *Svjedočenja o pokoljenju revolucionara* prvi put objavljeni 1982. godine, a potom, kao dopunjeno izdanje, 1987. godine. Čalićevi memoari nisu klasična autobiografija**,** već bi to bila u većoj mjeri zbirka portreta, svjedočanstava i razmišljanja o ključnim ličnostima i događajima iz vremena prije i nakon Drugog svjetskog rata. Fokusira se na tzv. „pokoljenje revolucionara" – komuniste koji su djelovali u međuratnom razdoblju, zatim u NOB-u i poslijeratnoj izgradnji socijalističke Jugoslavije.

Više puta je nagrađivan za naučni i društveni rad. Među nagradama koje je dobio ističu se Nagrada AVNOJ-a za sveukupan naučni rad (1973.), Državna nagrada za životno djelo (1987.) te republička nagrada „Božidar Adžija" za naučni rad, koju je dobio dva puta (1960. i 1968.).

Dušan Čalić pokopan je u arkadama zagrebačkog Mirogoja, gdje je pokopana i njegova supruga Vera (1931. – 2004.).

Milan Radanović

DJELA:

Zapisi sveučilištarca, Zagreb 1961.
Automatizacija u tehničkom napretku i privrednom razvitku Jugoslavije, Zagreb 1962.
Državni kapitalizam u okviru savremenog privrednog kretanja u svijetu, Zagreb 1964.
Ratni dnevnik bez datuma, Zagreb 1966.
„Izjava dr Dušana Čalića o stanju u Partiji 1941. god. na novogradiškom okrugu“, *Dokumenti i materijali o radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu na novogradiškom i okučanskom području 1918–1945.*, Slavonski Brod 1971., 162–167.
Marksizam i samoupravljanje, Zagreb 1974.
Aktualni problemi razvoja samoupravnog društva u SFRJ, Zagreb 1975.
Prilog sociologiji jugoslavenskog društva: opća socioekonomska razmatranja samoupravnog socijalističkog društva SFRJ, Zagreb 1978.
Tehnički progres i privredni razvoj SFRJ, Beograd 1979.
Izgradnja socijalizma i odnos ekonomike i politike: (članci i rasprave), Zagreb 1981.
Ekonomsko-sociološke teme, Zagreb 1983.
Analiza privrednog i društvenog razvoja socijalizma iz aspekta sistemskog pristupa, Zagreb 1986.
Socijalizam i ekonomske zakonitosti, Zagreb 1987.
Svjedočenja o pokoljenju revolucionara, Zagreb 1982, 1987.
Sistemski pristup privrednom razvoju samoupravnog socijalizma, Zagreb 1988.

LITERATURA:

Dušan Čalić: 1918.-1993., ur. A. Dragičević, HAZU, Zagreb 1995.
HBL 3, 17-18.
HE 2, 649.
Jugoslovenski savremenici: Ko je ko u Jugoslaviji, Beograd 1970., 160.
Leksikon Ekonomskog fakulteta – Zagreb, Zagreb 2022.
60 godina Ekonomskog fakulteta u Zagrebu – 1960-1980, ur. M. Novak, Zagreb 1980., 190-191.
https://sites.google.com/net.efzg.hr/lef/po%C4%8Detna/abecedarij/%C4%8D/du%C5%A1an-%C4%8Dali%C4%87, pristupljeno 25. VI. 2025.

Ćelap, Đorđe

ĆELAP, Đorđe (Mirkovci kod Vinkovaca, 17. IX. 1892. – Zagreb, 31. V. 1949.), knjižar, izdavač, sin Mileve. Prvi razred osnovne škole završava u Vinkovcima. S obitelji seli 1900. u Zagreb, gdje završava osnovnu školu i dva razreda Kraljevske velike donjogradske gimnazije koju je pohađao zajedno s Miroslavom Krležom. No, u 13. godini napušta školu i seli u Pančevo gdje šegrtuje kod štampara i knjižara Adolfa Horovica. Iz Pančeva se 1908. vraća u Zagreb gdje radi kod već etabliranih knjižara i nakladnika Stjepana Kuglija i Gjure Trpinca sve do 1918. godine. Potkraj tog razdoblja pokreće prve samostalne projekte – tijekom Prvog svjetskog rata zajedno s Milanom Grčićem, rođakom i bliskim suradnikom Adama Pribićevića, izdaje kalendar *Srpsko kolo*.

Kao samostalni izdavač prvu knjigu objavljuje 1918. godine – bila je to prva knjiga Miroslava Krleže *Hrvatska rapsodija* u kojoj su tiskane i Krležine drame *Kraljevo* i *Cristoval Colon* (drama *Cristoval Colon* kasnije je objavljena pod naslovom *Kristofor Kolumbo*). S Krležom je ostao prijatelj do smrti. Iste godine preuzima posao tiskanja edicija Društva hrvatskih književnika, uključujući i tiskanje *Savremenika*, časopisa Društva. Naposljetku, te 1918. godine otvara i izdavačku knjižaru „Ćelap i Popovac" na tadašnjem Trgu kralja Aleksandra (današnjem Trgu Republike Hrvatske, nekadašnjem Trgu maršala Tita). Knjižaru, koja je bila i papirnica i antikvarijat, 1926. je formalno preuzela njegova supruga Ana (1894. – 1984.) rođ. Jurčević, rodom iz Vrbanje, pa otad tvrtka nosi njezino ime. Knjižara je izdala mnoga važna djela poput monografije Koste Strajnića o Meštroviću, monografije o srpskim zadužbinama, o arhitektu Joži Plečniku i kiparu Petru Pallaviciniju, o bakrorescu i kartografu Martinu Koluniću-Roti (16. stoljeće) i drugima.

Ćelap je 1933. pokrenuo *Biblioteku francuskih pisaca* s komentarima, namijenjenu lektiri.

Vremenom se Ćelap prometnuo u poznatog izdavača lijevih autora. Godine 1937. izdao je knjigu istaknutog francuskog književnika Andréa Gidea *Povratak iz SSSR-a*. Gide se do tog puta u SSSR smatrao ljevičarem, ali se razočaran tadašnjom staljinističkom stvarnošću vratio individualističkim tezama i propovijedao je antikonformizam. Unatoč tome, raspačavanje *Povratka iz SSSR-a* zabranio je tadašnji ministar unutarnjih poslova Anton Korošec. U nakladi Ćelapove knjižare izdavana su djela Stevana Galogaže, Predraga Mitrinovića, a pred Drugi svjetski rat i djela Augusta Cesarca *Sin domovine* i *Kod sovjetskih malih naroda*.

U međuvremenu je Ćelap širio posao i po Zagrebu otvarao podružnice – prvu 1929. na nedalekom Wilsonovu trgu (današnjem Rooseveltovu trgu), drugu u Radišinoj ulici (današnjoj Ulici kneza Mislava).

Međuratno razdoblje bilo je za Ćelapovu knjižaru „najsretnije vrijeme, baš kao i za njega i njegovu porodicu, zlatno vrijeme, kad se u knjižari skuplja intelektualna elita, prodaju časopisi i novine, ali i

gramofonske ploče, među njima i prvi jazz; razmjenjuju se knjige i ideje, dolaze pisci, umjetnici i intelektualci. Knjižara je nezaobilazni punkt zagrebačkog kulturnog života".

Nakon uspostave NDH uhićen je i zatvoren u Zagrebu, potom je premješten u Kerestinec, a kasnije je interniran u Vinkovce odakle je pobjegao u Beograd. Njegova supruga Ana ostavila je svjedočanstvo o tom ratnom periodu u dokumentu *Kronološki pregled rada i prilika Knjižare A. Ćelap*. Iz tog dokumenta dolazi i njeno svjedočanstvo o događajima koji su uslijedili po uspostavi NDH.

„U to je došao rat i 10. april 1941. godine. Istoga dana pretila je Mačekova zaštita pod našim prozorima: 'Još će noćas Ćelap dobiti bombu.' Sklonili smo se kod majke, gdje je ostao moj muž do 14. IV. 1941. Kada ga je toga dana tražila policija, nije ga našla kod kuće, revolverom je prijetila našoj djevojci Dragici Vidović... te su odveli nju i našu 17-godišnju kćerku na policiju. Trčala sam na policiju, ali mi rekoše: 'Vas ne trebamo već vašega muža i dok on ne dođe kćerka tu ostaje.' Istoga dana otišao je Đorđe na policiju i kako je onda otišao, kući se nije vraćao sve do srpnja 1945. godine. Naša kćerka Ksenija bila je prva od Srba u ustaškom zatvoru i kako su toga dana mnogi pridolazili, to su joj svi uhapšeni Srbi, kada su čuli da će kući, predali nakit i novac, koji je iznijela i vratila njihovim porodicama. Moj muž Đorđe bio je sa Srbima zatočen u Kerestincu, nakon toga šupiran u Vinkovce za ere koljača Ivana Tolja, koji ga je držao najprije u uzama, a kasnije se je morao po pet puta dnevno javljati njemu. Kada su nastali pokolji Srba po Hrvatskoj, bojeći se za njegov život i život sina, otputovala sam sa sinom u Vinkovce, i odande su se obojica krišom s krivotvorenim propusnicama prebacili u Beograd i ostali tamo u emigraciji..."

Ana Ćelap je 1942. ponovno otvorila zagrebačku knjižaru i ona je radila do kraja rata. Đorđe Ćelap je u izbjeglištvu ostao sve do oslobođenja, kada se vraća u Zagreb i nastavlja voditi knjižaru sve do njene konfiskacije. Tada je protiv Đorđa i Ane Ćelap pokrenut postupak na Sudu za zaštitu časti Srba i Hrvata i na Okružnom sudu preko Zemaljskog zavoda za utvrđivanje ratnih zločina. Nakon konfiskacije knjižare i imovine, Ana Ćelap osuđena je na dvije godine prisilnog rada zbog „privredne suradnje s okupatorom". Tijekom

1947. i 1948. Đorđe Ćelap je radio u knjižarskom poduzeću Ratnih vojnih invalida u Zagrebu (kasnija Narodna knjiga) da bi potom bio umirovljen.

Đorđe Ćelap se u međuratnom razdoblju afirmirao i na širem poslovnom planu i bio član brojnih strukovnih udruženja. Obnašao je funkcije člana suda časti Trgovačke i obrtničke komore, člana uprave Kluba knjižara u Zagrebu, a u Beogradu je obnašao i funkciju člana Nadzornog odbora Saveza knjižarskih organizacija.

Đorđe Ćelap je imao dvoje djece – sina Branislava (1922. – 2016.) i kćer Kseniju. Branislav Ćelap bio je dugogodišnji direktor Izdavačkog poduzeća Prosvjeta, član Nadzornog i Glavnog odbora SKD Prosvjeta, te višestruki donator biblioteke Prosvjete.

Đorđe Ćelap pokopan je na zagrebačkom Mirogoju.

Milorad Kondić

LITERATURA:

HBL 3, 145.
HE 2, 708.
HKE 1, 326.
Krležijana 1, 125.
Matić, Đ., *Knjižara i korijeni,* https://p-portal.net/knjizara-i-korijeni, pristupljeno 30. IX. 2024.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
Višnjić, Č., *Branislav Ćelap – Dijete svog vijeka,* Časopis Prosvjeta, ožujak 2016.
https://snv.hr/znameniti-srbi/branislav-celap-knjizar/, pristupljeno 25. IX. 2024.

Daničić, Đuro

DANIČIĆ, Đuro (Novi Sad, 6. IV. 1825. – Zagreb, 17. XI. 1882.), sin Jovana Popovića, novosadskog svećenika i njegove supruge Ane, rođene Mojić. U knjigu krštenih upisan je kao Đorđe Popović. Pod tim će imenom biti upisivan u Novosadsku gimnaziju (1835.), u Evangeličku gimnaziju u Požunu/Bratislavi (1841.), gdje će njegovo ime i prezime biti upisano kao Popowich György ili potpisan u novosadskim *Srpskim novinama* (1844.) svojeg brata Miloša, peštanskom (1844.), a potom na bečkom (1845.) studiju prava. I tako sve dok ga u vlastitom samopreimenovanju ne preuzme slobodarska narodna ideja ispričana njezinim junačkim pjesmama i njihovim junacima – najprije Jugović, a potom i zauvijek Daničić, Đuro Daničić.

U Novosadskoj gimnaziji u doba Daničićeva školovanja nastavni jezici bili su mađarski, latinski, njemački i slavenosrpski, a vještine i znanja koja je stjecao u osnovi su bile podučavane prema srednjovjekovnom modelu sedam slobodnih vještina. U Požunskom liceju stjecao je znanja i vještine iz matematike, fizike, ekonomije, filozofije, filologije, estetike, literature i klasičnih jezika. Ovakav obrazovni program u Požunu obogaćen je učenjem slavenske komparativne filologije kod Ľudevita Štúra, slovačkog književnika i političara, kao i srpskog jezika u krugovima tamošnjih srpskih društava i čitaonica. Ta su društva bila mjesta entuzijastičnog stjecanja znanja o narodnom jeziku, njegovoj književnosti, ali i mjesta jačanja nacionalnih srpskih i sveslavenskih osjećaja.

Premda je njegovo novosadsko, a naročito požunsko obrazovanje bilo takvo da su ga stečeno filološko znanje i preuzete preporoditeljske narodne ideje činile gotovim za studij narodnog jezika i njegove književnosti, Daničić najprije upisuje studij prava u Pešti, a nakon godinu dana isti studij upisuje u Beču. I taj će studij napustiti nakon godinu dana nakon čega se vraća onom u čemu prepoznaje ne samo poziv svog vremena, nego i odziv svojih sklonosti. Od tad se u potpunosti posvećuje srpskom narodnom jeziku, suradnji s Vukom Stefanovićem Karadžićem, studiju slavenske filologije kod Franca Miklošiča i javnim raspravama posvećenim afirmaciji jezičnih reformi i modernih saznanja nauke o jeziku. Požunska društva zamijenit će bečkim krugom u kojem su osim Karadžića te Miklošiča i Jernej Kopitar, Jan Šafařík, Josef Dobrovský, kao i njegov prijatelj Branko Radičević, knez Mihailo Obrenović, Josif Rajačić i drugi.

Nakon nepune dvije godine suradnje s Vukom napisao je i pod imenom Đuro Daničić 1847. objavio *Rat za srpski jezik i pravopis (RSJP)*, knjižicu neveliku obimom (63 stranice), a golemu učinkom u osporavanju protivnika reforme pravopisa prema fonetskom principu, glasovnih promjena u narodnom jeziku i opisu njegovih leksičkih karakteristika. Pisana novom filološkom učenošću i narodnim jezikom ova je knjižica porazila dugogodišnjeg Vukovog najutjecajnijeg osporavatelja – Jovana Hadžića, alias Miloša Svetića. Istovremeno je izazvala oduševljenje i osvojila umove mnogih, naročito mladih

Daničićevih suvremenika. Taj će se njezin učinak dodatno pojačati zbog činjenice da su iste godine izašle još tri kapitalne knjige za pobjedu vukovske reforme narodnog jezika – Vukov prijevod *Novog zavjeta*, *Pesme* Branka Radičevića i Njegošev *Gorski vijenac*. Daničićev *RSJP* u području naučnih argumenata u prilog Vukove reforme je prijelomno mjesto njezina jačanja i širenja na cjelokupnom prostoru narodnog jezika.

Suradnja s Vukom na drugom izdanju njegova *Srpskoga rječnika* (*SR*) za Daničića je bila višestruko važna – stjecao je znanje o srpskom narodnom jeziku, prikupljanju i leksikografskoj obradi rječničke građe, akcentuaciji svake rječničke jedinice i njihovu prevođenju na njemački i latinski. U tom se poslu izgrađivao kao praktičan filolog, kao učenik koji je dobio priliku ne samo u pitanjima prevođenja i obrade rječničke građe već i utvrđivanju akcenatske strukture narodnog jezika, koja je u prvom Vukovom izdanju *SR* bila troakcenatska. Zahvaljujući Daničiću u drugom je izdanju postala četveroakcenatska. Time je utvrđena krupna sastavnica u standardnosti izgovora narodnog jezika

Uz Ivana Mažuranića, Dimitrija Demetra, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Vinka Pacela i Stjepana Pejakovića te Franca Miklošiča i Vuka Karadžića, Daničić će sudjelovati na historijskom dogovoru predstavnika srpske i hrvatske filologije i književnosti u Beču 1850. godine. Na tom su sastanku dogovorena osnovna načela srpsko-hrvatske moderne jezične standardizacije. Osnovu dogovora činilo je to da se od postojećih dijalekata njihovim miješanjem neće praviti novi zajednički jezik već da će najrasprostranjeniji „južni dijalekt" služiti kao zajednički književni jezik.

Te 1850. Daničić je uz Vukovu pomoć pisao *Malu srpsku gramatiku* (*MSG*). Ona će biti početak njegova bavljenja gramatikom. Nakon nje napisat će *Srpsku sintaksu* (1858.) i *Oblike srpskog jezika* (1863.). *Oblici* su doživjeli devet izdanja. U njima je Daničić razvio padežnu sintaksu koju je Miklošič hvalio kao jedinstvenu među slavenskim narodima. Vatroslav Jagić, Miklošičev nasljednik na katedri Bečkog univerziteta za slavenske jezike jako je nahvalio Daničićevu *Istoriju oblika srpskog ili hrvatskog jezika do svršetka XVII vijeka* (1874.). *Kori-*

jeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku (1877.), u kojima je posredstvom etimologije nastojao utvrditi indoevropski korijen, osim bogate građe, Daničiću nisu donijeli ni takve rezultate, a ni takve pohvale. Uz ove i druge veće radove Daničić je pisao brojne manje spise u domeni filološke kritike, čijem je razvoju značajno pridonio. Pisao je mnogo i o književnosti čime je osnaživao naučne rasprave o jeziku i prihvaćanje Vukova književnog jezika.

Nakon *MSG*, 1851., Daničić je počeo s izučavanjem sistema akcentuacije u srpskom jeziku, područja u kojem će pored leksikografije postići najveće i iza sebe ostaviti najznačajnije lingvističke rezultate. Milan Rešetar njegove će brojne članke o akcentima urediti i objaviti povodom stote godišnjice njegova rođenja pod naslovom Đuro Daničić, *Srpski akcenti* (1925.).

Dolazak u Beograd 1856. godine Daničiću je konačno osigurao i status i neophodan prihod. Imenovan je za bibliotekara Narodne biblioteke, čiji je knjižni fond značajno obnovio i popunio. Otvorio je čitaonicu, liberalizirao pravila o posuđivanju knjiga, zagovarao bolje kataloge i svojim javnim napisima ju je promovirao i učinio javnom ustanovom. U njoj se posvetio rijetkim i starim srpskim knjigama i spisima, njihovu skupljanju i proučavanju. Tu je započeo još jedan svoj izniman posao – obradu i objavljivanje starih srpskih tekstova. Ovdje je mogao činiti s njima što je Vuk činio s narodnim pjesmama i narodnim epovima – iznijeti ih na svjetlo historije i podijeliti s narodom i svijetom.

Prelaskom 1857. godine na mjesto sekretara Društva srpske slovesnosti (DSS) nastavlja objavljivati djela stare srpske književnosti u *Glasniku* DSS i u *Radu* JAZU kao što su *Teodosijev život svetog Save* (1860.), *Nikoljsko evanđelje* (1864.), *Žitje svetog Simeuna i svetog Save od Domantijana* (1865.), *Život kraljeva i episkopa srpskih od Danila i njegovih učenika* (1866.). Radeći na tome radio je i na izradi *Rječnika iz književnih starina srpskih I – III (RKSS)* (1863. – 1864.). Članovi DSS-a, međutim, ne podržavaju njegovo objavljivanje, pa Daničić uvrijeđen napušta mjesto i sekretara i člana. Na sreću, objavljivanje pomaže kneginja Julija (supruga kneza Mihajla Obrenovića). *RKSS* ubrzo dobiva evropska naučna priznanja, a Daničić postaje dopisnim

članom više akademija, poput Ruske akademije nauka i Kraljevske češke akademije nauka.

Za profesora Liceja u Beogradu imenovan je 1859. godine. Do 1863., kad se Licej pretvara u Veliku školu, predavao je slavensku filologiju studentima svih fakulteta. To mu je omogućilo da Vukove ideje i svoja znanja o narodnom jeziku širi među novim generacijama srpske inteligencije. Iz te je pozicije također odlučnije mogao utjecati na kneza i vladu da se Vukov jezik i pravopis počne učiti u školama. Zbog krutosti školskih vlasti i neslaganja s načinom na koji se s pozicije nadzornika administrativno vodilo Veliku školu i duh administrativnosti nametao njezinim profesorima, Daničić je 1864. napustio i Veliku školu.

Prevođenjem se bavio praktički cijeli život: pomaže Vuku Karadžiću u prevođenju *Novog zavjeta,* sam prevodi *Istoriju srpskog naroda* (1858.) Apolona Aleksandroviča Majkova, kao i *Psalme,* objavljene pod naslovom *Psaltir Davidov* (1864.). Najznačajniji je njegov prijevod *Starog zavjeta* s latinskog, objavljivan od 1865. do 1868. u Budimpešti u izdanju Britanskog biblijskog društva. Premda ni Pravoslavna ni Katolička crkva nisu prihvatile ovaj prijevod, to nije zaustavilo uskrsnje narodnog jezika u prijevodu iznimno zahtjevnog biblijskog teksta. Štoviše, jezik Daničićeva prijevoda pokazao je tada, a pokazuje i danas kako se iz skromnih jezičnih mogućnosti u uspješnom prijevodu može razviti impresivno jezično bogatstvo.

Josip Juraj Strossmayer poziva Daničića da se pridruži osnivačima JAZU-a kao njegov tajnik. Nakon niza administrativnih zapreka 1866. postaje član, a 1867. i tajnik JAZU-a. Sretan zbog promjene sredine, prihvaćenosti i prijateljstva s kojim je dočekan, naročito od strane Franje Račkog, Vatroslava Jagića i Petra Matkovića, Daničić se u potpunosti posvećuje svojem poslu, koji uključuje pokretanje časopisa, za koji je predložio naziv *Rad*, organiziranje i vođenje izdavačke djelatnosti i biblioteke Akademije. Atmosfera represije režima bana Levina Raucha zbog koje je Jagić morao napustiti Zagreb i otići u Berlin, ozbiljno su kvarili Daničićev početni spokoj i zadovoljstvo radom u Zagrebu. Zbog toga i zbog molbi njegovih prijatelja iz Beograda, koji su znali koliko je potreban i Beogradu, 1873. odlučuje se vratiti na mjesto profesora beogradske Velike škole.

Njegova majka Ana ovaj put neće krenuti s njim. Ona je bila jedna od tri žene u njegovu životu. Druga je bila njegova neostvarena simpatija Mina (Wilhelmina), kći Vukova, a treća njegova učenica, prijateljica i podržavateljica kneginja Julija. Majka mu umire početkom maja 1873. u Zagrebu, gdje je Daničić i sahranjuje. Potom je ostao sam s filologijom koja je bila jedina njegova veza, strast i potomstvo njegova života.

Nakon povratka u Beograd mogao je vidjeti da ni interesi studenata Velike škole, a ni ona sama nisu bili više isti. Žar interesa za narodnu filologiju je oslabio i preusmjerio se na druge nauke, a time je oslabila i snaga komunikacije između njega i studenata. Njegovi zagrebački prijatelji na čelu sa Strossmayerom nisu ga ostavljali na miru već su ga ustrajno pozivali da se vrati. Osim tih poziva natrag ga je vukao sam nezavršen posao. Posao ne samo njegova života već i nastojanja hrvatskih i srpskih književnika i filologa, patriota narodnojezičnih koji su u tom nezavršenom poslu na izradi *Rječnika* vidjeli krunu svojih slobodarskih i prosvjetiteljskih stremljenja. S knezom i vladom u Beogradu dogovorit će da zadrži mjesto i pripadajuću plaću te da se posveti završetku toga što je postala sva i jedina svrha njegova života, kao što je bila i svrha Akademije.

U Zagrebu su po njegovu povratku 1877. u njegovu čast povodom tridesete godišnjice objavljivanja *RSRP* pripremljene proslave. Tim povodom ga je u njegovoj hotelskoj sobi posjetila delegacija Srpske pravoslavne crkvene općine na čelu s Danilom Medakovićem, s kojim je Daničić gajio prijateljsku bliskost. Za boravka u Zagrebu bio je i član posebnog odbora za obnovu Sabornog hrama Preobraženja Gospodnjeg.

Premda je prikupljanje građe za *Rječnik* počelo kad i prvi korak prema osnivanjem JAZU-a, odlučujući korak u njegovu pripremanju i uređivanju poduzima Daničić s pisanjem njegova koncepta koji je obrazložio, a potom i objavio 1878. pod naslovom *Ogled – Rječnik srpskog ili hrvatskog jezika*. Unatoč neslaganjima dijela članova Akademije s njegovim konceptom – naročito oko obima i dužine trajanja njegove izrade te oko toga da li sva kajkavska književna građa treba biti njime obuhvaćena ili samo riječi koje su već ušle u upotrebu unu-

tar štokavskog – dobio je podršku, naročito Strossmayera i Račkog (a izvan Akademije i Miklošiča), da prema njemu nastavi prikupljanje rječničke građe i pripremanje rječnika. U četiri godine, sa sve izraženijim znakovima bolesti, priredio je četiri sveska, od A do češulja. Ukupno 960 stranica (koliko je iznosio i svaki od sljedećih 22 toma, osim 23. koji je obuhvaćao 564 stranica rječničke i 144 stranice Dodatka) koje će biti abecednim redom složene i latinicom štampane 1882. kao prvi tom velikog *Rječnika srpskog ili hrvatskog jezika*. Kao što je na početku rada na rječniku htio i vjerovao da može završiti cijeli rječnik, tako je u posljednjim mjesecima i danima svoga života htio završiti bar riječi na slovo č. Izdahnuo je u jesen 1882. završavajući obradu riječi čobo (od *čovo*, *čovjek*), koju je oprimjerio s rečenicom: „Ako u zvono čobo ne tegne, neće nikad zvoniti." Tri i pol arka od tih posljednjih obrada riječi pod slovom č bit će uvršteno u drugi tom. Obrada zadnje riječi velikog historijskog rječnika trajat će do 1976., kad će JAZU izdati njegov zadnji od 23 toma. Gotovo sto godina otkako ga je Daničić počeo priređivati. Sto godina uspona i padova politike i lingvistike hrvatskog ili srpskog jezika. Bolje reći uspona i padova onih koji njime upravljaju kao lingvisti koji posjeduju moć znanja ili kao političari koji posjeduju moć nacionalnih ideologija. Unatoč svim tim usponima i padovima, Đuro Daničić, kršten kao Đorđe Popović, i nakon dvjesto godina pamti se po tome što je bio „dragocjena kopča" zajedničkom filološkom i društvenom stremljenju Hrvata i Srba, i što je napravio sve ono što je najvećem dijelu „slavenskog juga" trebalo da bi imao jezik svoje historijske slobode. Kad kažemo sve mislimo na presudne bitke za pobjedu Vukove jezične reforme, na biblioteke koje je razvijao, na učena društva (akademije), na studije i studente, na prijevode, gramatike, na rječnike, na jedinstvenu jezičnu građu koju je ostavio zapisanu budućim generacijama u naslijeđe i na praksu filološke kritike s kojom je afirmirao jezik i nauku o njemu, kao i praksu javne kritike suženih i isključivih nacionalnih osjećaja i nacionalnog patriotizma.

Đuro Daničić je pokopan na beogradskom Novom groblju.

U Hrvatskoj kultura sjećanja o Đuri Daničiću postoji, ali je ambivalentna – neki mu odaju priznanje za njegov naučni rad, a neki

mu odriču svaku važnost i tvrde da je štetovao. Ulica Đure Daničića postojala je u Zagrebu od 1933. do 1941. te od 1945. do 1993. godine (danas ulica Andrije Žaje).

U Srbiji Daničićevo ime nose ulice, škole i ustanove (npr. u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu). U Beogradu mu je podignuta bista.

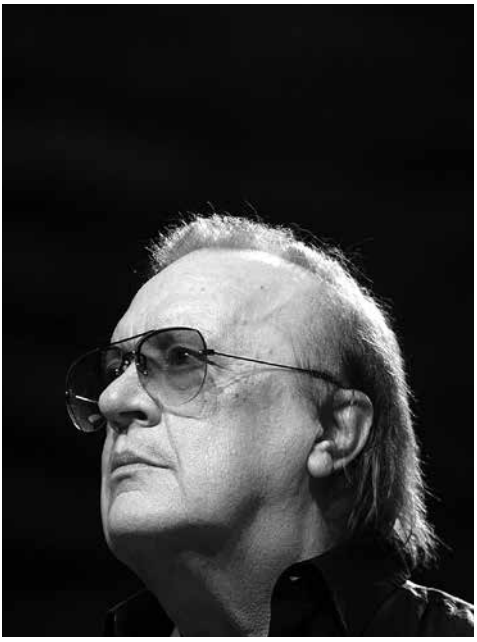
Milorad Pupovac

DJELA:

Rat za srpski jezik i pravopis, Budim 1847.
Mala srpska gramatika, Beč 1850.
Srbski akcenti, GDSS, knj. VIII, Beograd 1856., 1-61.
Razlike između jezika srpkoga i hrvatskoga, GDSS, knj. IX, Beogad 1857., 1-60.
Srbska sintaksa, Beograd 1857.
Oblici srpskoga jezika ili Srpska gramatika, dio III. Oblici, Beograd 1863.
Rječnik iz književnih starina srpskih, dio prvi A-K, Beograd 1863.; dio drugi L-P, Beograd 1863.; dio treći R-Ć, Beograd 1864.
Dioba slovenskih jezika, Beograd 1874.
Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka, Beograd 1874.
Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika, Beograd 1876.
Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku, Zagreb 1877.
Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1878.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-A-češulja, Zagreb 1880. – 1882., II-četa, čobo, 1884. – 1886.;
Sitniji spisi Đure Daničića, Posebna izdanja SKA, knj. LIX, Sremski Karlovci 1925., knj. II nije izašla, knj. III, Posebna izdanja SANU DCLXXXVI, Beograd 1975.
Srpski akcenti, (uredio M. Rešetar), SKA, Beograd-Zemun 1925.
Pripovijetke iz Staroga i Novoga zavjeta, Beč 1850. (prijevod)
Sveto pismo. Postanje ili prva knjiga Mojsijeva, Pešta 1868. (prijevod)

LITERATURA:

Belić, A. *Vuk i Daničić*, Beograd 1947.
Daničićev zbornik, Posebna izd. SKA LV, Beograd, Ljubljana 1925.
Đurić, V. *Knjiga o Đuri Daničiću*, Beograd: SKZ 1976.
Isaković, A. i Torbarina, J. (ur.), *Zbornik o Đuri Daničiću*, Beograd, Zagreb 1981.
https://novisad.rs/lat/danicic-dura, pristupljeno 11. VI. 2025.
Pavić, A. Djuro Daničić umro 17. studenog 1882. https://dizbi.hazu.hr/?pr=i&id=169430 pristupljeno 11. juna 2025.
Popović, M., *Đura Daničić*, Beograd 1959.
Vrhovac, R., *Karakter i rad Đure Daničića*, Novi Sad 1923.

Dedić, Arsen

DEDIĆ, Arsen (Šibenik, 28. VII. 1938. – Zagreb, 17. VIII. 2015.), kantautor, kompozitor, pjesnik, prevodilac i slikar. Kršten je kao Arsenije u hramu Vaznesenja Hristovog Sveti spas. Potječe iz stare šibenske težačke obitelji, sin Jovana (? – 1983.), zidara i radnika, i Veronike (1904. – 1995.), rođene Mišković, pralje. Imao je starijeg brata Milutina (Šibenik, 1935. – Beograd, 2021.), također umjetnika. Godine 1961. oženio se Vesnom Matoš, nećakinjom Antuna Gustava Matoša s kojom 1962. dobiva kćer Sandru. Drugi brak sklapa s pjevačicom Gabi Novak (Berlin, 1936. – Zagreb 2025.) 1973., a iste godine rodio mu se sin Matija, jazz-pijanist koji je osvario zavidnu karijeru (umro 2025.).

Obitelj Dedić u Šibenik je doselila sredinom 19. stoljeća iz Miočića kod Drniša. Arsenov pradjed Krste kupio je obiteljsku kuću u Varoši, u sadašnjoj Ulici Nikole Tesle. Kuća je i danas u vlasništvu obitelji. Osim trgovinom Dedići su se bavili i poljoprivredom.

Majka Veronika bila je porijeklom iz sela Rupe kraj Skradina, katolkinja. Nadimkom Jelka, Veronika se udala za Jovana Dedića tridesetih godina 20. stoljeća i prešla na pravoslavlje.

Jovan Dedić bio je aktivan u šibenskoj Pravoslavnoj opštini i istaknut član lokalne srpske zajednice. U biografijama i člancima, naročito u desetljećima nakon 1990. godine, isticano je pravoslavlje Dedića, čime je u drugi plan dolazila njihova srpska etnička pripadnost. Arsen Dedić imat će prema toj pripadnosti kompleksan i ambivalentan odnos.

Arsen je rano pokazao interes za muziku. Tome je zasigurno pridonio otac Jovan koji je i sam bio vrlo muzikalan i amaterski svirao više instrumenata u šibenskoj limenoj glazbi. Braća Milutin i Arsen svirali su zajedno s ocem u orkestru. Arsen je imao i veliku sklonost ka književnosti, poeziji napose. Poput brata Milutina bio je nadaren crtač i pokazivao ljubav prema slikarstvu. Milutin će i postati akademski slikar, a i Arsen je isprva razmišljao da upiše Akademiju likovnih umjetnosti. Iako to nije učinio nastavio je slikati i crtati, te je u nekoliko svojih zbirki pjesama uvrstio vlastite ilustracije, a u kasnoj karijeri svoje radove i izlagao.

Uz gimnaziju pohađao je srednju muzičku školu, a osnovao je i gimnazijsku klapu. Svirao je i u Šibenskom kazalištu u vrijeme kad je Lovro pl. Matačić ravnao tamošnjim orkestrom. Arsenov je razvio širok glazbeni ukus, što će se uočavati i kasnije u autorskom rukopisu, naročito u zrelijoj fazi. Pored francuske šansone i ruske (sovjetske) „avtorskaje pesne“ najjači utjecaj na Arsenov izraz i stil ostavit će talijanska muzika, naročito pravac zvan „canzone d’autore“ („autorska pjesma“), osoban način pisanja koji je stvorila takozvana „đenoveška škola“, autori kao što su Gino Paoli, Sergio Endrigo, Fabrizio de Andrè, Luigi Tenco i drugi. Endrigo će imati posebnu ulogu u Arsenovom životu i karijeri – razvit će s Dedićem prijateljstvo pa će obojica snimati i izvoditi kompozicije onoga drugog (*Kud plovi ovaj brod*). Kruna ovoga đenoveškog utjecaja i veza s Dedićem, međunarodna

je nagrada „Premio Tenco“, dodijeljena Arsenu 1982. godine u San Remu za doprinos šansoni.

Nakon svršene gimnazije, godine 1957. u Zagrebu upisuje pravo, ali ga nije završio. Naporedno završava i srednju muzičku školu, te nastupa kao pjevač po zagrebačkim plesnjacima. Objavljuje dvije pjesme s religioznim motivima u zagrebačkom časopisu *Prisutnosti.*

Godine 1959. upisuje Muzičku akademiju u Zagrebu, gdje 1964. diplomira flautu. Pored zabavne, Dedić će pisati i klasičnu glazbu, minijature za flautu i klavir, dok će se kasnije okušati i u pisanju tzv. avangardne i elektroničke muzike.

Piše šlagerske tekstove na muziku skladatelja popularnih festivala zabavne glazbe, poput onog splitskog. Ove tekstove Dedić objavljuje pod pseudonimom „Igor Krimov“.

Njegovo široko muzičko djelovanje očituje se i u suradnji s vokalnim kvartetom Prima. U zagrebačkim jazz ansamblima svira flautu i surađuje sa Zagrebačkim vokalnim kvartetom i kvartetom Melos. Odlučuje poći u profesionalne vode i živjeti jedino od muzike. Poeziju nastavlja objavljivati u književnim časopisima poput splitskih *Vidika*, zagrebačkog *Poleta* i *Književnika*.

Godina 1962. na festivalu „Zagreb ‘62“ debitira kao vokalni solist. Suviše drugačiji za šlagersku scenu, odvaja se od zabavne muzike i s još nekoliko autora stvara zasebnu scenu znanu kao „zagrebačka škola šansone“. Od 1963. piše i objavljuje bez pseudonima.

Za vrijeme služenja vojnog roka u JNA, 1964. godine u Otočcu sklada epohalnu *Kuću pored mora* i njome postavlja novi autorski princip. Dedić tada donosi osobit stil šansonjerskog parlanda i melodioznijih linija s utjecajima belkanta i mediteranske osjećajnosti. U skladbama čuli su se pastiši klasične glazbe, baroknih gudačkih i glasovirskih fraza i ukrasa, kantautorske ekonomičnosti harmonija do džezerskih i anglosaksonskih utjecaja i rješenja.

Iste 1964. godine objavljuje svoje drugo remek-djelo, pjesmu *Moderato cantabile*, vjerojatno prvu koja će tematizirati suvremenu ljubav. Tijekom šezdesetih Dedić će objavljivati seriju singl-ploča i nastupati na koncertima i recitalima. Na kraju desetljeća, 1969. godine snima prvi studijski album *Čovjek kao ja*, prvu pravu dugosvira-

juću kantautorsku ploču u nas, postavljenu gotovo konceptualno, s unutarnjom pripoviješću i potpuno osobnim, ispovjednim i jezično originalnim stilom. Kritičar Petar Peca Popović napisat će: „Arsen je prvi kod nas pevao u vlastito ime."

Dvije godine kasnije, 1971., objavljuje zbirku pjesama *Brod u boci* koja je prodana u preko 60.000 primjeraka i ostaje jedna od najprodavanijih kod nas.

Nakon albuma *Arsen 2* (1971.), nastavlja skladati za filmove i teatar, a na idućim albumima okreće se još eksperimentalnijem zvuku i sve većoj prisutnosti ironije u stihovima. To je najizrazitije na albumu *Homo volans* (1973.), vjerojatno prvoj pravoj konceptualnoj ploči u nas. Dedić je prisutan i u zabavnim emisijama televizijskih stanica, pa postaje jedno od najprepoznatljivijih lica. Ploče mu zbog zahtjevnosti postižu niže tiraže, ali dobivaju veliku naklonost dijela umjetničke branše, naročito rock-scene, kako tadašnje, tako i nadolazeće.

Rade Šerbedžija snimio je kao recitaciju Dedićevu pjesmu *Ne daj se Ines*, na sugestivnu muzičku temu i orkestraciju koje je napisao sam Arsen. Objavljena kao ploča 1974., ta će izvedba postati jedan od generacijskih kulturalnih simbola, znak „sentimentalnog vaspitanja naše generacije" (Momo Kapor).

Surađuje s drugim autorima pop-glazbe: s Kornelijem Kovačom radi na albumu Zdravka Čolića, a s Goranom Bregovićem piše pjesmu *Loše vino*.

Album *Pjevam pjesnike* na kojem će skladati na stihove klasičnih pjesnika (M. Krleža, T. Ujević, I. G. Kovačić, J. Kaštelan), označava još jedan iskorak, što će kulminirati sljedećim albumom *Rimska ploča* (1979.) gdje je uglazbio *Odlazak* Tina Ujevića, pjesmu koja će ostati neka vrsta sinonima za Dedića.

Piše mnogo za kazalište, film, primijenjenu muziku za televizijske serije TV Zagreb: *U registraturi*, *Prosjaci i sinovi* i za dječje serije. Piše i klapske pjesme od kojih se neke danas smatraju narodnima (*Zaludu me svitovala mati*, *Maslina je neobrana*, *Vratija se Šime*). Kao jedan od osnivača šibenskog Međunarodnog dječjeg festivala, piše i za djecu – pjesme poput *Kad se male ruke slože* (tema iz filma *Vlak u snijegu*), zatim *Kad bi svi ljudi na svijetu* i *Nije lako bubamarcu*.

Godine 1980. objavio je prvi album s Gabi Novak. To je desetljeće bilo za Dedića diskografski i najproduktivnije. U tom je razdoblju više od 10 albuma, među njima i komercijalno najuspješniji, album *Kino Sloboda* (1987.), prodan u zlatnoj nakladi, a s kojega će se kao autorov novi klasik izdvojiti balada *Otkako te ne volim*.

Igor Mandić sastavit će 1983. knjigu *Arsen* – izbor pjesama, diskografije i važnije literature o autoru.

Dedić nastavlja pisati za teatar i filmsku glazbu od koje se posebno istakao muzički skor za film *Glembajevi* Antuna Vrdoljaka (1988.), najzrelije Dedićevo djelo u opusu primijenjene glazbe.

Naročitu potvrdu svoga zasebnoga statusa dobio je novim naraštajem autora, ne iz šansonjerskog ili zabavnog žanra već iz rockmuzike i kulture: Goran Bregović, Bora Đorđević, Branimir Džoni Štulić, Zoran Predin, Darko Rundek, Đorđe Balašević, Andrej Šifrer i još nekoliko autora. S Borom Đorđevićem nastupit će 1987. godine na antologijskom koncertu u Beogradu. S Darkom Rundekom i Radom Šerbedžijom surađivao je na albumu *Na nešto me sjeća ovaj grad* (1986.), a krajem desetljeća sa Zoranom Predinom snimit će album *Svjedoci priče* (1989.). Na toj ploči u pjesmi *Domovina*, zajedno s Predinom i Đorđevićem tematizira pitanje patriotizma u jugoslavenskom ključu.

Devedesete godine, raspad zemlje i rat, za Arsena Dedića je razdoblje nemira. Našao se u poziciji da bira stranu, rastrzan između vlastite etničke pripadnosti, te kulture kojoj je pak pripadao rođenjem. Njegov je odabir, koliko razumljiv, djelovao ipak kao iznuđen.

S brojnim pjevačima i glazbenicima, te sa suprugom Gabi Novak nastupio je u videospotu za pjesmu *Moja domovina* tzv. Hrvatskog Band Aida. Uključio se i u projekt „Croatian Art Forces", a napisao je i glazbu za himnu 101. brigade Hrvatske vojske.

Na albumima *Tihi obrt* (1993.) i *Ministarstvo (straha)* (1997.), ton je drugačiji u odnosu na tada agresivno proklamirano domoljublje. Tekstovima vladaju osjećaji unutarnjih lomova, sukoba s okolinom i straha.

Nakon 1995. za Dedića počinje razdoblje kad ga otkrivaju nove generacije, a dobiva i priznanja institucija. Među njima izdvajaju se

nagrada „Vladimir Nazor“ za životno djelo i „Goranov vijenac“ za pjesnički opus i ukupan doprinos hrvatskoj književnosti.

Od početka sedamdesetih kad je počeo raditi za teatar, do 2003. godine napisao je muziku za preko stotinu kazališnih predstava. Redovito i koncertira, najčešće uz pratnju stalnog pijanista Branka Bulića, te sve češće i sa sinom Matijom. Početkom novog milenija, razbolijeva se pa mu je u Italiji presađena jetra. U bolnici piše poetsku zbirku *Padova*, neku vrst intimnog poetskog dnevnika o vlastitoj bolesti. Nakon oporavka, koncerti i recitali sve su brojniji. Poslije 2000. godine ponovo se otvaraju i granice država nastalih raspadom Jugoslavije, pa Dedić nastupa na čitavom eksjugoslavenskom prostoru. Među najznačajnijim, retrospektivni je koncert sa simfonijskim orkestrom u Beogradu, 2010. godine. S talijanskim kantautorom Ginom Paolijem, Dedić je 2006. održao koncert u zagrebačkoj dvorani „Vatroslav Lisinski“. U istoj dvorani na recitalu koji je 2015. priredio Rade Šerbedžija, zajedno su izveli i klasik *Ne daj se Ines*. Posljednji samostalni koncert, Dedić je održao u ljeto 2015. u Zagrebu, svega mjesec dana prije smrti.

Stanje mu se pogoršalo u kolovozu 2015. Prebačen je u KBC Zagreb gdje je i preminuo. Sahranjen je u obiteljskoj grobnici na Mirogoju, u krugu obitelji.

Arsenov doprinos muzici i poeziji Hrvatske i šireg prostora je jedinstven. „Pregovarač između Poezije i Mase“ (Veselko Tenžera), približio je intelektualce popularnijem izrazu i šansoni, a šansonu i popularnu muziku izdigao do visoke umjetnosti. Rano označen kao „pjesnik nostalgije“, njegovi su najuspjeliji radovi uhvatili i osjećaj modernog vremena. Dedić je bio „mala enciklopedija osjećaja generacije“ (Vjeran Zuppa), koji je sam stvorio vlastiti „rječnik samoće“ (*idem*), a umjetnički ga je krasila sinteza formi izražavanja, „uravnotežena raspoređenost pjesničkog, skladateljskog i izvodilačkog“ (Nikša Gligo). S Arsenom Dedićem počinje najzrelija faza domaće muzike.

Šibenčani su se najvećem ambasadoru svoga grada i njegova duha odužili preuređenjem dvorane nekadašnjeg kina Odeon i njegovim preimenovanjem u Kuću umjetnosti Arsen.

Đorđe Matić

LITERATURA:

HBL 3, 243-244.
HE 3, 51.
HKE 1, 348-349.
Mandić, I., *Arsen*, Zagreb 1983.
Matić, Đ., *Čistim svoj život ili o gorčini i ironiji,* u: *Tajni život pjesama*, Zagreb 2014., 37-52.
CE, т. III, књ. 1, 898-899.
Šetka, D., *Arsen, Sjećanja*, Zagreb 2022.
Škarica, S., *Tvornica glazbe – Priče iz Dubrave, knjiga prva (1947.-1969.)*, Zagreb 2017.
Škarica, S., *Tvornica glazbe – Priče iz Dubrave, knjiga druga (1970.-1989.)*, Zagreb 2019.
Škarica, S., *Knjiga o Gabi, soundtrack naših života*, Zagreb 2021.
https://snv.hr/znameniti-srbi/arsen-dedic-muzicar/, pristupljeno 23. VI. 2024.

Demonja, Nikola

DEMONJA, Nikola (Vlahović kod Gline, 6. XII. 1919. – Slavonska Požega, 6. IX. 1944.), partizan, potpukovnik, narodni heroj, sin Ilije i Ljubice. Otac mu je bio činovnik na željeznici, ali se obitelj dobrim dijelom izdržavala od poljoprivrede. Majka mu umire 1933. godine, a otac zbog posla često izbiva iz kuće, pa se Nikola uz pomoć djeda Ostoje i bake Ane brine o tri mlađa brata i dvije mlađe sestre. Osnovnu školu pohađa u rodnom selu, a stolarsku struku izučava u Glini. Zbog brige oko mlađe braće i sestara zapušta stolarski zanat. Na odsluženju je vojnog roka kada u travnju 1941. Treći Reich i njegovi saveznici napadaju Jugoslaviju. Nakon brzog povratka kući, bavi se poljoprivredom.

Nakon što je 19. srpnja 1941. u šumi Abez pored Vrginmosta donesena odluka Partije o podizanju ustanka na Baniji i Kordunu, Demonja se u sastavu odreda pod komandom Vasilja Gaćeše četiri dana kasnije ističe u oružanoj ustaničkoj akciji u Banskom Grabovcu, jednoj od prvih u Hrvatskoj. Ubrzo postaje vodnik prvog voda u Banijskom partizanskom odredu. Sljedećih mjeseci Demonja se izdvaja od drugih u učestalim okršajima s lokalnim ustaškim i domobranskim jedinicama zahvaljujući čemu ubrzo postaje poznat kao vrstan borac, bombaš i mitraljezac.

Borbeni uspjesi banijskih partizana alarmiraju ustaške vlasti koje u listopadu 1941. pokreću ofenzivu za uništenje partizanskog sjedišta u Šamarici. Demonjina jedinica odlučnim akcijama znatno pridonosi snažnom otporu partizana. Time pomaže banijskim partizanima da se održe kao značajna snaga u zaštiti lokalnog stanovništva od daljnjih ustaških zločina, unatoč puno brojnijim neprijateljskim snagama. U to vrijeme Demonja postaje i član KPJ/KPH.

Dana 1. travnja 1942. postaje komandir Banijske proleterske čete, sastavljene od 65 najboljih boraca – banijskih Srba i sisačkih Hrvata. Na njezinu čelu dva mjeseca kasnije odlazi u Slavoniju sa zadatkom učvršćivanja pozicija tamošnjih partizana. Borbenost Demonjine čete se vrlo brzo iskazuje pa Banijci sudjeluju u nizu uspješnih okršaja diljem Slavonije i na Kalniku. Sam Demonja zbog svojih zasluga postaje komandant bataljona, potom u svibnju 1943. komandant 17. slavonske udarne brigade, pa u svibnju 1944. komandant 12. udarne slavonske divizije s činom potpukovnika. Osim što vješto vodi borce pod svojom komandom, i sam hrabro sudjeluje u borbama, kao npr. u bici kod Voćina u svibnju 1943. kada uništava tenk skočivši na njega s bombama u rukama. Odvažnošću u borbi isticao se sve do smrti – u nizu uspješnih operacija (npr. Sirač 13. lipnja 1943., Ludbreg 3. listopada 1943., Čazma 28. studenoga 1943., Podgorač 19. travnja 1944. i Grubišno Polje 18. kolovoza 1944.).

Demonja se iskazuje i kao talentiran taktičar, ali nije mogao odoljeti izravnijem sudjelovanju u borbi, što je na kraju rezultiralo i njegovom pogibijom. U Slavonskoj Požegi je u rujnu 1944. poveo suborce u napad na neprijateljske položaje. Bacajući bombu na usta-

ški bunker pogođen je mitraljeskom vatrom i nedugo potom je preminuo.

Nikola Demonja postaje simbol beskompromisnog borca koji i kao komandant predvodi svoje vojnike u neposrednim okršajima s neprijateljem.

Prema vlastitoj želji, pokopan je na brdu Blažuj pored Kamenske – vjerojatno u spomen na jednu od njegovih prvih većih akcija u Slavoniji (u lipnju 1942).

Njegov grob i bista kasnije su podignuti u Striježevici (30-ak km od Požege, na cesti prema Slatini). Oštećeni su tokom rata devedesetih godina 20. stoljeća, pa su obnovljeni nakon 2010. godine.

Još za života, u rujnu 1944. godine, odlukom Predsjedništva AVNOJ-a, Demonja je odlikovan Ordenom partizanske zvijezde drugog reda, a za narodnog heroja posthumno je proglašen u lipnju 1945. godine.

Po Demonji su poslije rata dobile ime škole u Zagrebu, Požegi, Glini, ulice u Zagrebu (danas Gjure Szabe u Črnomercu), Vukovaru i mnogim drugim gradovima i naseljima u Hrvatskoj i u Srbiji (Beograd, Subotica). U Hrvatskoj je sjećanje na Nikolu Demonju do 2000. praktički izbrisano.

Ivo Goldstein – Milorad Kondić

LITERATURA:
Bekić, M. – Butković, I. – Goldstein, S., *Okrug Karlovac 1941,* Zagreb 1965.
Borojević, J., *Nikola Demonja: životni put i revolucionarno delo,* Gornji Milanovac 1980.
Jerković, M., *Nikola Demonja,* Beograd 1977.
Kokot, J., *Dvanaesta proleterska slavonska brigada,* Beograd 1987.
Narodni heroji Jugoslavije, sv. 1, 185.
Nožinić, M., *Demonja,* Zagreb 1962.
CBP 3, 160.
Vojna enciklopedija, sv. 2, 379.
Vojni leksikon, 834.
https://www.portalnovosti.com/oni-su-zivjeli-antifasizam, pristupljeno 2. XII. 2024.

Desnica, Vladan/Vladimir

DESNICA, Vladan/Vladimir (Zadar, 17. IX. 1905. – Zagreb, 4. III. 1967.), pripovjedač, romanopisac, pjesnik, dramski pisac, esejist, kompozitor, libretist, scenarist, kritičar i prevodilac, bio je drugo dijete u braku Uroša i Fanny rođ. Luković. Vladan je praunuk Dane/Danila, rodonačelnika obrovačke trgovačke porodice Desnica koji je doselio u Obrovac iz ličkog Srba u prvim decenijama 19. vijeka. Danilo je vrlo brzo naučio talijanski i postao službeni tumač pri državnim institucijama (otad poznavanje stranih jezika postaje u porodici kulturni obrazac: talijanski, njemački, francuski, ruski, engleski). Danilov sin jedinac Vladimir znatno će proširiti očevu trgovačku aktivnost s jedne strane, a sa druge će se baviti političkim radom iz-

rastajući u jednu od najutjecajnijih političkih figura među dalmatinskim Srbima (potpisnik je Zadarske rezolucije 1905. godine). Oženio se plemenitašicom Olgom Janković iz Islama Grčkog, direktnim potomkom Stojana Jankovića. Njihov najstariji sin Uroš, advokat, otac književnika Vladana, bavit će se i političkim radom.

Vladan Desnica u Zadru završava osnovnu školu i četiri razreda niže gimnazije. Pošto su Uroša Desnicu talijanske vlasti 1919. zbog protutalijanskih stavova osudile i internirale, da bi ga potom izgnale i zabranile mu povratak u Zadar, porodica seli u Split, pa će Vladan Desnica gimnaziju pohađati u Splitu i Šibeniku gdje će 1924. i maturirati. Iste godine u Zagrebu upisuje studij prava na kojem će 1930. diplomirati. U Parizu je akademske 1927./28. godine studirao filozofiju i pravo, ali je slušao i kolegije iz historije i teorije umjetnosti. Nakon diplome radi kao pripravnik u očevoj advokatskoj kancelariji u Splitu da bi se 1933. zaposlio u Državnom pravobranilaštvu. Od 1936. je pristav, ubrzo i viši pristav da bi iste godine na splitskom Apelicionom sudu položio sudski ispit.

Oženio se 1934. sa Ksenijom rođ. Carić. U braku su imali četvero djece: Olgu, Jelenu, Natašu i Uroša.

Budući pisac rodnim će se imenom Vladimir služiti do pod kraj studija da bi potom prihvatio oblik Vladan. Odrastao je u dvama kulturnim obrascima: u Zadru u okvirima mediteranskog multilingvalnog urbanititeta te u Islamu Grčkom, gdje Desnice posjeduju veliko imanje sa čuvenom Kulom Jankovića, na tradiciji legendarizirane krajišnosti i ravnokotarske ruralnosti. Izuzetan upliv na njegovo rano formiranje imala je intelektualna i opća atmosfera u porodici, jer se otac intenzivno družio s brojnim zadarskim intelektualcima i umjetnicima različitih profila i orijentacija.

Zarana počinje pisati, ali ništa ne objavljuje. Prvi objavljeni radovi su kritika u beogradskom časopisu *Život i rad* pod naslovom *Izložba vajara Dujma Penića u Splitu* te u šibenskom *Glasu* esej *Jedan pogled na ličnost Dositejevu 1*933. Uređuje naučno-kulturnu publikaciju *Magazin Sjeverne Dalmacije* gdje će izići njegov esej *Mirko Korolija i njegov kraj*, tri pjesme i prvi pripovjedački tekst *Životna staza Jandrije Kutlače* („skica za roman"). Istovremeno u suradnji s Ivanom Pa-

raćem kao kompozitorom formira libreto za operu *Adelova pjesma* na motive *Bijedne Mare* Luke Botića. Praizvedba će se realizirati u maju 1941. u Zagrebu, ali bez navođenja imena libretiste.

Prije rata prevodi brojne talijanske pjesnike, ali ni te tekstove ne objavljuje. Dugo bavljenje Benedettom Croceom rezultirat će objavljivanjem prijevoda njegovih eseja (*Eseji iz estetike*, 1938.).

Knjigu novela i knjigu pjesama poslat će u Beograd 1940., ali ubrzo rukopise povlači, zbog straha od rata. Uz brojne druge rukopise i te će dvije knjige biti izgubljene 1942. godine.

Talijanske okupacijske snage odvele su 1941. Desnicu iz Splita u Zadar za prevoditelja. Po kapitulaciji Italije sklonio se u Islam Grčki, a odatle je 1944. prešao na oslobođeni partizanski teritorij te je radio u pravnoj službi ZAVNOH-a. U Zagreb se preselio po oslobođenju. Otad do 1949. bio je načelnik pravnog odjela Ministarstva financija NR Hrvatske.

Dugo ne piše zbog traume prouzročene gubitkom brojnih rukopisa. Prve poratne tekstove počinje objavljivati od 1948., kad postepeno sazrijeva odluka da pređe u slobodne umjetnike. Nakon nekoliko pokušaja 1949. sporazumno raskida radni odnos i postaje član Društva književnika Hrvatske i Saveza književnika Jugoslavije. Već sljedeće godine objavljuje seriju tekstova različitih žanrova. Romanom *Zimsko ljetovanje* (1950.) izazvat će žestoku reakciju književne kritike i uglednih pojedinaca u književnim institucijama u Zagrebu. Osporavanje se temeljilo na neprihvaćanju da se NOB u romanu ne opisuje kao stradanje naroda i ne tematizira heroika partizanskog pokreta, već se u centru pripovjednog interesa nalazi grupa zadarskih građana talijanskog identiteta koji su nakon savezničkog bombardiranja Zadra 1943. izbjegli u Smiljevce, srpsko selo u zaleđu.

Pa ipak, Desnica je tih godina napisima o književnim, filmskim, kazališnim pojavama u hrvatskom kulturnom prostoru stjecao sve veći ugled te je za zbirku novela *Olupine na suncu* 1953. dobio nagradu Saveza književnika Jugoslavije za najbolje književno ostvarenje u Jugoslaviji, što će ga afirmirati u čitavoj zemlji.

Izbor je izazvao javni skandal jer se osporavala valjanost Desničine kandidature na natječaj. Međutim, mlađa generacija je podržavala

Desnicu, pa on u zagrebačkim *Krugovima* 1952. objavljuje seriju esejističkih tekstova *Zapisi o umjetnosti: iskustva i refleksije*, ali redakcija zbog pritisaka obustavlja daljnje objavljivanje. Potom će 1955. biti prvi gost Književnog petka, u budućnosti najznačajnije književne i kulturne manifestacije u Zagrebu.

Desnica je svojim protivnicima i osporavateljima (Ivanu Dončeviću, Novaku Simiću, Joži Horvatu, Marinu Franičeviću i dr.) kanio odgovoriti knjigom objavljenih i neobjavljenih esejističkih, kritičarskih i feljtonističkih radova. Rukopis je bio naslovljen *Članci i kozerije* te ga je predao izdavaču – Društvu književnika Hrvatske – krajem 1953. godine. Iako je rukopis bio gotovo pripremljen za objavu, do izdanja nije došlo, jer je Desnica u njega uključio i polemičke odgovore svojim osporavateljima. Kasnije će rukopis preimenovati u *Naličja*, ali ona za Desničina života nisu objavljena, nego tek 2001. u knjizi *Progutane polemike*.

Desnica je 1953. napisao scenarij za film *Koncert* prema ideji i sinopsisu režisera Branka Belana. Filmolozi općenito smatraju Desničin scenarij najboljim scenarijem u Jugoslaviji 1950-ih. Iste godine Desnica objavljuje samostalnu knjižicu pod istim naslovom.

Desničina multitalentiranost ogleda se i u njegovu interesu za muziku. Već kao gimnazijalac, 1921. godine, uglazbio je pjesmu na stihove Giacoma Leopardija *A se stesso* u vlastitom prijevodu. Želio je studirati pjevanje, ali ga je otac nagovorio da studira pravo. Autorskoj agenciji NR Hrvatske 1951. prijavio je 14 kompozicija. Po prvi put su izvođene u Beogradu 2005. o njegovoj stogodišnjici rođenja.

Desničin najproduktivniji stvaralački period bio je od objavljivanja romana *Zimsko ljetovanje* do izlaska monumentalnih *Proljeća Ivana Galeba* (1957.).

Već su njegovi prvi tekstovi pobudili interes i u inozemstvu, pa se od 1950. osobito njegove pripovijetke prevode na 20-ak jezika.

Istovremeno se intenzivno bavi prevodilaštvom – tri knjige objavljene 1954. otkrit će svu širinu Desničinih interesa. Prevodi knjigu *Povratak iz SSSR* i *Dopune mom povratku iz SSSR* Andréa Gidea, koja je u vrijeme objavljivanja 1936. izazvala međunarodnu senzaciju; zbirku eseja *Od Giotta do Chagalla* Lionella Venturija; te roman

Kruh i vino nobelovca Ignazia Silonea. Objavljivao je i prijevode značajnih talijanskih pjesnika (Cavalcantija, Foscola i dr.), Tolstoja itd.

Zbirkom pjesama *Slijepac na žalu* konačno se 1956. predstavio i kao pjesnik. Prve ocjene bile su uglavnom negativne, tek će novije interpretacije ukazivati i na vrijednosti koje su ranije bile nezamijećene. Iste godine objavljuje zbirku novela *Tu, odmah pored nas: priče o proljeću, o ljubavi, o smrti* u kojoj je stvaralačkom inovativnošću i na tematsko-motivskom i na oblikovnom planu pobudio živ javni interes. Društvo književnika Hrvatske nagrađuje ga svojom prestižnom nagradom.

U sarajevskoj Svjetlosti 1957. izlazi najcjenjenije Desničino djelo *Proljeća Ivana Galeba: igre proljeća i smrti.* (Iste godine roman je objavljen u Zagrebu u Radovima JAZU. Taj će roman svojom defabulacijskom, esejističkom i lirskom strukturiranošću afirmirati priču o umjetniku (mislećem ja) kao subjektu koji slobodno promišlja svoje opsesivne teme (smrt, umjetnost i zbilja, umjetnik, subjektivne i općevažeće istine, bog itd). Mnogi su ga kritičari žanrovski određivali kao roman-esej. Nagrađen je Zmajevom nagradom kao izuzetno umjetničko ostvarenje. Do početka 1990-ih izišao je u 30-ak izdanja.

U pripremi znamenite edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* od Desnice se tražilo da se odredi da li je hrvatski ili srpski pisac, a on izjavljuje da pripada objema: „Kad sam rekao da se smatram jugoslavenskim piscem, time sam mislio: u isti mah i hrvatskim i srpskim. Vaše pak strogo 'hrvatski ili srpski' u stvari znači 'ako hrvatski – onda ne srpski', i obratno. A to je upravo ono što stoji u čistoj suprotnosti s mojim stavom." I tako mu za života u toj prestižnoj ediciji nije izašla nijedna knjiga. Obje knjige bit će objavljene posmrtno – knjiga *Zimsko ljetovanje. Pripovijesti* 1968. godine, a *Proljeća Ivana Galeba* znatno kasnije (1977.).

U drami *Ljestve Jakovljeve* Desnica je tematizirao provokativnu temu – mimikričnu psihu predratnog pisca ljevičara koji u Drugom svjetskom ratu odbija pomoći svojim mladim ideološkim sljedbenicima zatvorenima pod sumnjom da su antifašistički aktivisti. Drama će prvi put biti izvedena 1961. u Jugoslovenskom dramskom pozorištu u Beogradu.

U rukopisu je ostao dovršeni dramski tekst *Gadni, mali gnom*. Po prvi put je u jugoslavenskom prostoru na temelju historiografski verificirane građe Desnica obradio pogrom Židova u Parizu za Drugog svjetskog rata.

Dvije će ga smrti snažno uzdrmati: u maju 1964. umire mu majka, a ubrzo i supruga Ksenija. Već je tada bio načet teškom bolešću: umro je u zagrebačkoj bolnici Rebro. Sahranjen je u porodičnoj grobnici u crkvici sv. Đorđa u Kuli Jankovića u Islamu Grčkom.

Desničini susreti, međunarodna naučna manifestacija kojoj je u središtu interesa rad i život Vladana Desnice, ali i teme koje se mogu vezivati za Desničin opus, utemeljeni 1989. i obnovljeni 2005. godine, održavaju se svake godine u mjestima koja su i njegov biografski hodogram: Zagreb, Zadar, Split i Kula Jankovića u Islamu Grčkom.

Vladan Desnica je ostvario nezaobilazan, raznovrstan i bogat literarni opus. Nema dvojbe da je on najznačajniji srpski pisac u Hrvatskoj.

Ulice Vladana Desnice danas postoje u Zadru i Beogradu.

Dušan Marinković

DJELA:

Jedan pogled na ličnost Dositejevu (esej), u: Glas privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju, br. 155-162, Šibenik 1933.
Životna staza Jandrije Kutlače (skica za roman), u: Magazin Sjeverne Dalmacije, br. 2, Split 1935.
Zimsko ljetovanje (roman), Zagreb 1950.
Olupine na suncu (zbirka pripovijedaka), Zagreb 1952.
Zapisi o umjetnosti (iskustva i refleksije), u: Krugovi, br. 4-7, Zagreb 1952.
Koncert: quasi una fantasia (filmski scenario), Filmski vjesnik III. br. 56-60, Zagreb 1954.
Proljeće u Badrovcu (pripovijetke), Beograd 1955.
Slijepac na žalu (zbirka pjesama), Zagreb 1956.
Tu, odmah pored nas: priče o proljeću, o ljubavi, o smrti (priče), Novi Sad 1956.
Proljeća Ivana Galeba (roman), Sarajevo 1957.
Pronalazak Athanatika (nedovršen roman), Zagreb 1957.
Ljestve Jakovljeve (drama), u: *Život pod reflektorima: sedam suvremenih drama i komedija*, Zagreb 1961.
Sabrana djela Vladana Desnice I-IV, Zagreb 1974-1975.
Izabrana dela Vladana Desnice I-IV, Beograd/Priština 1993.
Progutane polemike, ur. S. Korać i J. Radulović, Beograd 2001.
Hotimično iskustvo/Diskurzivna proza Vladana Desnice, Zagreb 2004/05.

Gadni, mali gnom, Književna republika, god. VI, br. 3-4, Zagreb, ožujak-travanj 2008.
Adelova pjesma (operni scenarij), Književna istorija, XXXIX, br. 133, Beograd 2007.
Desničin epistolar, sv. 1, 1910-1945, ur. D. Roksandić, Zagreb 2020.

LITERATURA:

Dukić, D., *Nekoliko imagoloških opaski o* Zimskom ljetovanju *i Desničinim susretima,* u: Desničini susreti 2005-2008, zbornik radova, ur. D. Roksandić, I. Cvijović Javorina, Zagreb 2010, 149-156.
HBL 3, 316-318.
HE 3, 99-100.
HKE 1, 360-362.
Korać, S., *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice,* Beograd 1972.
Marinković D., *Nove spoznaje o Vladanu Desnici,* u: Desničini susreti 2005-2008, zbornik radova, Zagreb 2010.
Marinković, D., *Biografija Vladana Desnice*. u: *Hotimično iskustvo*, Zagreb 2005.
Marinković, D., *Geneza jednog sukoba*. Ljetopis SKD Prosvjeta, sv. XI, 2006.
Marojević, T., *Osunčane strane, sjenovite strune,* u: *Igre proljeća i smrti,* Zagreb 2008.
Nemec, K., *Vladan Desnica,* Zagreb 1988.
Pavletić, V., *Pravda za Desnicu* (esej). Književna reč, god. XIV, br. 263, Beograd 1985.
Peleš, G., *Od općega do esejističke introspekcije*, u: *Poetika suvremenog jugoslavenskog romana (1945-1961),* Zagreb 1966.
Rapo, D., *Književni rad Vladana Desnice (doktorski rad)*, Filozofski fakultet, Zagreb 1984.
Rismondo, V., *Poezija Vladana Desnice,* u: *Slijepac na žalu/Vladan Desnica*, Zagreb 1956.
Roksandić, D., *Iluzije slobode: ogledi o Vladanu Desnici,* Zagreb 2017.
Rotar, J., *Novo v oblikovanju pripovedništva Vladana Desnice*, u: Dialogi, god. XII, br. 9, Maribor 1976.
CE, т. III, књ. 2, 88-89.
Wolfstein, E., *O prozie Vladany Desnicy,* Krakow 1964.
Zbornici radova sa znanstvenih skupova Desničini susreti; Zagreb 2010-2023.
https://snv.hr/znameniti-srbi/vladan-desnica-knjizevnik/, pristupljeno 17. XII. 2024.

Dimić, Nada

DIMIĆ, Nada (Divoselo kod Gospića, 1923. – Stara Gradiška, 21. III. 1942.?) partizanka, narodni heroj, radnica, kći Todora i Sare r. Potkonjak. Todor Dimić, rodom iz Ostrovice u Ravnim kotarima, odlazi 1904. u SAD, ali se 1908. vraća i ubrzo ženi Sarom Potkonjak iz Divosela i seli k njoj u kuću u zaseoku Klisa, gdje žive sa Sarinom majkom Mašom. U braku se rađa osmero djece — Anka, Bogdan, Bosiljka, Savka, Marko, Milica, Nada i Veljko. Obitelj živi vrlo skromno od poljoprivrede, na malom posjedu. Todor Dimić među prvima u svom kraju počinje s uzgojem stočne repe, nabavlja nova poljoprivredna oruđa, sjemenke, umjetno gnojivo i dr. Za potrebe školovanja djece, otac najprije prodaje dio livada, a 1928. odlazi u Sisak, gdje sljedećih dese-

tak godina radi u tvornici likera i alkoholnih pića. Nada 1930. kreće u prvi razred osnovne škole u rodnom selu. Majka ubrzo odlazi raditi u bolnicu u Kozarac kod Prijedora, pa Nada odlazi s njom i u Kozarcu završava prvi razred. No, ubrzo joj umire majka, pa se vraća u Gospić, gdje završava preostala tri razreda osnovne škole boraveći kod sestre Anke, bolničarke. Potom ujesen 1934. upisuje gimnaziju u Gospiću. U to vrijeme dolazi do izražaja Nadin talent za crtanje pa često radi i portrete svojih školskih prijateljica te piše literarne radove.

Po završetku četiri razreda niže gimnazije u Gospiću, seli u Zemun, gdje se upisuje na tamošnju Državnu ekonomsku akademiju. Od 1939. djeluje u akademijinom antifašističkom aktivu i u uredništvu školskih listova *Srednjoškolac* i *Zora*, s talentom za pisanje i grafiku. Sudjeluje u radničkim i studentskim demonstracijama na ulicama Beograda u prosincu 1939. protiv fašizma i visoke cijene kruha, a 1940. u protestima protiv vlade Cvetković – Maček na Košutnjaku. Od te je godine i članica KPJ. Političkim se angažmanom ističe među učenicima, na što škola ne gleda blagonaklono. Nada Dimić se represiji vlasti prema studentima ljevičarima suprotstavlja u književnom listu udruženja „Branko Radičević", zbog čega je uhapšena i zatvorena. Iz zemunskoga policijskoga zatvora zajedno sa školskom kolegicom Radojkom Katić prebačena je u beogradsku Glavnjaču, gdje batinama iz njih bezuspješno pokušavaju izvući informacije. Nada je potom izbačena iz škole, a prema Zakonu o zaštiti države, zabranjeno joj je školovanje na svim visokoškolskim ustanovama u Kraljevini Jugoslaviji.

Nakon napuštanja škole, posvećuje se političkom radu u Zemunu. Po partijskoj direktivi sljedeće godine odlazi u Sisak kod brata Bogdana i zapošljava se kao frizerka. Brat je upoznaje s lokalnim komunistima, tako da ubrzo postaje članica Kotarskoga komiteta SKOJ-a za Sisak. S vremenom je sve upućenija u rad tehnike, pa je zadužena za tiskanje edukativnog i propagandnog materijala. Uključuje se i u rad sindikata te se s drugim članicama i članovima SKOJ-a posvećuje organiziranju radničke omladine i širenju komunističkih ideja. Kad je Okružni komitet KPH za Sisak održao prošireni sastanak u selu Žabno, na obali Odre, istoga dana kad je Njemačka napa-

la SSSR (22. lipnja 1941.), i odlučio formirati oružani odred (kasnije poznat kao Sisački partizanski odred), Nada Dimić počinje obavljati kurirske poslove. Nakon snažnog ustaško-domobranskog napada 22. srpnja, djelovanje se Odreda premješta u šumu Brezovica. Nada Dimić, zvana i Žuta (taj joj je nadimak nadjenula neprijateljska vojska zapamtivši samo da je djevojka koja im je izmakla bila odjevena u žutu bluzu), zadužena je za opskrbu Odreda prijeko potrebnom opremom te održavanje komunikacije sa sisačkom partijskom organizacijom, radi čega nerijetko potajice odlazi u grad. Preodjevena u seljanku, Nada u sijenu i među kantama s mlijekom u konjskoj zaprezi uspijeva prokrijumčariti šapirograf, pisaći stroj i sirovinu za tiskanje materijala iz Siska. Prilikom pokušaja da obnovi prekinutu vezu Odreda s rukovodstvom partijske organizacije u gradu, prerušenu u muškarca, ustaške je vlasti prepoznaju i hapse, muče u sisačkome zatvoru i, kako tamo nisu uspjeli ništa saznati, premještaju je u zagrebački zatvor. Pretučenu i iscrpljenu, kako bi mogli nastaviti ispitivanja, ustaše je odvode u bolnicu Sv. Duh. Na putu do ondje pokušava se ubiti progutavši veliku količinu nekoga lijeka. U bolnici je spašavaju liječnici pod vodstvom dr. Slave Očko, članice KPJ-a i buduće ličke partizanske liječnice, s kojom su zagrebački komunisti, na čelu s Ankom Berus, na terenu osobito uz pomoć Ružice Turković i Milke Zorić Jovanović, koordinirali akciju spašavanja. Uz pomoć zagrebačke partijske organizacije i liječnika, partizanskih simpatizera, Nada Dimić uspijeva u listopadu 1941. pobjeći iz bolnice i prebaciti se na Petrovu goru. Do tog se trenutka već ističe hrabrošću, sposobnošću organiziranja i požrtvovnošću. S Petrove je gore raspoređena u Karlovac s ispravama na ime Anka Vinek (a služit će se i imenima Žuta, Mala i Milka).

Prvo radi za Okružni komitet SKOJ-a, a zatim i u Okružnom komitetu KPH za Karlovac, u kojem je, moguće je, i članica. Surađuje i s članovima CK KPH – Josipom Krašem i Ivom Marinkovićem te održava kontakt između slobodnoga i okupiranoga teritorija, vezu s banijskim i kordunaškim partizanskim odredima, ilegalcima i onima koji su se iz Zagreba i Karlovca prebacivali u partizane te prenosi vijesti, oružje i lijekove krećući se između Zagreba i Petrove gore. Za-

dužena je i za ustaničko glasilo *Partizan* s tiražom od oko 300 primjeraka. Prisustvuje sastanku u šumi Debela Kosa kod Veljuna na kojem je osnovan Štab partizanskih odreda Korduna i Banije. S Većeslavom Holjevcem, osmišljava i razrađuje plan spašavanja sekretara Mjesnoga komiteta KPH-a za Karlovac Marijana Čavića Grge (naime, dostavila je Holjevcu i njegovoj grupi koji su tada bili na Petrovoj gori detaljne informacije o prilikama oko Čavića). U Karlovcu je bila za vrijeme akcije i izvještava nadležne o njezinim posljedicama. Ostaje u gradu usprkos pojačanim policijskim mjerama te održava kontakte s drugim komunistima.

Ustaški agenti 3. prosinca zaustavljaju Nadu Dimić, dok je izvršavala neki zadatak, na putu od Dubovca prema Karlovcu i legitimiraju. Umjesto dokumenata, ona izvlači revolver, ubija jednoga i ranjava drugoga. No, pištolj joj je zatajio i njezin je otpor svladan uz pomoć talijanske policije, koja ju je predala ustašama. Zatvorena je najprije u Karlovcu, a onda u zatvoru na Savskoj cesti u Zagrebu.

Vlasti ni u Karlovcu ni u Zagrebu nisu saznale njezin identitet (na njezinu je kartonu u Staroj Gradiški pisalo Ankica Vinek), niti su mučenjima bilo što iz nje uspjele izvući. Nakon zatvorske torture donesena je na nosilima u veljači 1942. u Staru Gradišku. Logor je za Nadu značio „bar u prvi mah olakšanje i promjenu", jer više nije bila mučena, ali je „bila potpuno iscrpljena, život joj je bio ugrožen od same slabosti". Prikovana je uz krevet. Zatočenice su je dobro hranile, „vodile po ćeliji da se malo razgiba, ustvari, učile su je hodati kao malo dijete", prebacile u bolju ćeliju, poduzele sve kako bi je spasile. Nakon desetak dana Nada se počela oporavljati, radovala se nadolazećem proljeću, čak je „pokušavala skakutati po sobi". Sredinom ožujka najednom dobiva visoku temperaturu i počinje buncati u snu. Liječnik joj dijagnosticira pjegavac. Iz Jasenovca 17. ožujka dolazi Ljubo Miloš i nalaže da Ankica Vinek ide u bolnicu u Novu Gradišku (takve i slične izlike ustaše su često koristili kad su nekoga odvodili na likvidaciju). Nada Dimić odvedena je, moguće je, u neku od samica u zloglasnom Hotelu Gagro. Ubijena je koji dan kasnije, vjerojatno 21. ožujka 1942. godine.

Za narodnog heroja proglašena je 1951. godine.

Spajanjem više manjih poduzeća u Zagrebu je 1950. osnovano poduzeće za proizvodnju trikotaže i pozamanterije koje je dobilo ime Nada Dimić. Centrala tvrtke bila je na uglu Erdődyjeve i Branimirove ulice u Zagrebu, u zgradi iz 1910., koja je važan primjer zagrebačke industrijske baštine. Godine 1988. u poduzeću je bilo 1700 zaposlenih, ali ono nije preživjelo pretvorbu i privatizaciju, pa je likvidirano 2000. godine.

Brončana spomen-bista Nadi Dimić, rad Koste Angeli-Radovanija, postavljena 1959. u dvorištu tvornice, uklonjena je 1990-ih godina. Bivša trgovačka akademija koju je Nada Dimić pohađala, a sada srednja Ekonomska škola u Zemunu, nosi njezino ime. Ulice Nade Dimić postoje u Beogradu, Zrenjaninu, Subotici, Boru, Smederevu, Zemunu i Poreču.

Sjećanje na herojski lik i djelo Nade Dimić živo je i danas. Fond za druge Udruge Domino iz Zagreba, koji potiče „filantropiju i solidarnost", dodjeljuje godišnju Nagradu Nada Dimić za promicanje društvenih sloboda. Srpski demokratski forum od 2021. izdaje magazin *Nada*, u spomen na Nadu Dimić. Magazin je posvećen emancipaciji žena i izlazi kao podlistak u Samostalnom srpskom tjedniku *Novosti*.

Ivo Goldstein

IZVORI I GRAĐA:

Vjesnik, 17. III. 1942.
JUSP Jasenovac, *Popis žrtava*.
Goldstein, I., *Jasenovac,* 2. izd., Zagreb 2024.
Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, 1941-1945, t. I, Zagreb 1981.
Miletić, A., *Koncentracioni logor Jasenovac*, knj. 1-3, Beograd – Jasenovac 1986. – 1987.

LITERATURA:

Bekić, M., Butković, I., Goldstein, S., *Okrug Karlovac 1941,* Zagreb 1965.
Goldstein, I., *Jasenovac,* 2. izd., Zagreb 2024.
Marčeta, G., *Nada Dimić — životni put i revolucionarno delo*. Gornji Milanovac 1979.
Matovina, M., *Nada Dimić*, Beograd 1984.
Mojmir, M., *Primorska ulica – sukob i hapšenje 11. oktobar 1941.,* u: *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941-1945*, t. II, 79-89.
Narodni heroji Jugoslavije, 101-102.
Neugasla sjećanja, prir. R. Trivunčić, Jasenovac 1978.

Pretković, M., *Tvornica „Nada Dimić“ u Zagrebu – povijesni pregled, problemi zaštite i mogućnosti revitalizacije.* Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 37–38(2013–14), 119–132.
Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941-1945, sv. I, Zbornik povijesnih pregleda i sjećanja, Zagreb 1984.
Roksandić, D., *O tragediji, traumi i katarzi: Srbi u jasenovačkom logoru, 1941. – 1945. godine*, u: *Spomen-područje Jasenovac*, zbornik radova, ur. T. Benčić Rimay, Jasenovac 2006., 88-105.
СБР 3, 277-278.
СЕ, т. III, књ. 2, 241-242.
Šibl, I., *Zagreb 1941,* Zagreb 1967.
Zlatić, S., *Poslali su me na Kordun,* Zagreb 2005.
snv.hr/znameniti-srbi/nada-dimic-narodna-heroina/, https://voxfeminae.net/strasne-zene/nada-dimic-neustrasiva-borkinja-i-zaboravljena-heroina-2/; https://tehnika.lzmk.hr/nada-dimic-zagreb/, pristupljeno 26. III. 2024.

Dimitrijević, Mila

DIMITRIJEVIĆ, Mila, rođ. Jovanović (Kragujevac, 9. I. 1877. – Zagreb, 12. I. 1972.), glumica, kći Jovana i Katarine. Najstarija od sedmero djece. Otac je bio trgovac, makedonskog porijekla, a majka domaćica koja je Milu rodila sa 16 godina. Mila Dimitrijević svoju – preko osam decenija dugu glumačku karijeru – započinje kao četverogodišnja djevojčica u rodnome gradu, u izvedbi francuske komedije *Kartaš*. Završava osnovnu školu i dva razreda srednje škole pa s 12,5 godina, nakon smrti majke (od tuberkuloze, u 29. godini) bježi od kuće u Jagodinu. Ondje se pridružuje Pešićevoj putujućoj družini u kojoj tada nastupa glasovita glumica Mileva Marković – vrijeme je to „kad je biti glumica značilo biti lice iz podzemlja". Iste večeri treba nastupiti u komadu *Zulumčari*, ali prije izlaska na scenu – zaspi. Potom nailazi

na popularnu trupu Đorđa Protića, s kojom prvi put staje na scenu u Zemunu (1891.) i s kojom gostuje širom Srbije i Hrvatske, a na gostovanju u Karlovcu 1892. zapaža je na svečanoj predstavi otvaranja „Zorin doma" dramski prvak, redatelj, pedagog, prevoditelj i dramski autor Mihajlo Miša Dimitrijević (Šabac, 1854. – Zagreb, 1909.). Godinu dana poslije, ne mogavši zaboraviti prirodnost njezine glume, dovodi je sa sestrom Persidom, također glumicom, u Zagreb iz Vojvodine, u gornjogradsko kazalište gdje za malu svotu od 30 forinti mjesečno, kao „zborno osoblje" nastupa u dramskim, ali i u glazbenim i baletnim predstavama kao zamjena za bolesne i otpuštene kolegice, čak i one puno starije. U starom je kazalištu odigrala tridesetak uloga. Lekcije iz glume pohađa kod glasovite dramske i operetne prvakinje Karoline Norweg pa uskoro preuzima ulogu Karoline iz tada najpopularnijeg igrokaza *Graničari* Josipa Freudenreicha, napisanu baš za Norwegovu – njegovu suprugu, te doživljava svoj prvi veliki uspjeh.

Intendant Stjepan Miletić i ravnatelj Drame Adam Mandrović angažiraju je 1895. u ansamblu novoizgrađenog kazališta. Prvi njezin zabilježeni nastup na novoj sceni je u Vojnovićevu *Ekvinociju*, a nastavlja u salonskom, potom i suvremenom, realističnom repertoaru. U Beču se 1897. udaje za Mišu Dimitrijevića, na maloj ceremoniji u pravoslavnoj crkvi na kojoj im je kum u posljednji čas izabrani Mišin prijatelj – katolički svećenik.

U doba izgradnje svoje, po mnogočemu jedinstvene umjetničke osobnosti doživljava povijesne reforme hrvatskoga glumišta Miletića i Treščeca te nastupa s našim najvećim glumcima poput Andrije Fijana, Andrije Mandrovića, Marije Ružička-Strozzi, Milana Mihičića, Ljubice Šram, Dragutina Freudenreicha i sa suprugom Mišom. Započevši u vrijeme vladajućeg scenskog romantizma i patetike, u glumački stil unosi realistički doživljaj, čistu dikciju i prirodnost. Već od prvih nastupa spremna je najrazličitije i najsloženije uloge naučiti u vrlo kratkom vremenu pa je do samoga kraja mogla uskočiti u ulogu u zadnji čas. Bila je toliko slavna da je nakon predstava dobivala kolica puna cvijeća u koja bi je posjeli i doveli na poklon publici koja bi je, uobičajeno, ispratila dugim stajaćim ovacijama i usklicima.

U desetljeću prije Prvog svjetskoga rata, naročito u ljetnim mjesecima gostuje s *ad-hoc* trupama po Kvarneru i Istri (Rijeka, Trst, Pazin, Pula), Dalmaciji te Bosni i Hercegovini – u krajevima u kojima su uslijed austrijsko-talijanaške politike bili ugroženi hrvatski jezik i kultura. Naročito je aktivna bila *ad-hoc* dramska družina Hrvatsko narodno pokrajinsko kazalište sastavljena od glumaca zagrebačkoga kazališta s istaknutim glumcem i vještim organizatorom Mihajlom (Mišom) Markovićem (Užice, 1869. – Zagreb, 1946.) na čelu. Trupa je, između ostaloga, poznata po tome što održala predstave u Zadru (1907.), Rijeci (1907.) i Trstu (1908.), prve uopće na hrvatskom jeziku u tim gradovima.

Iako je prvi put umirovljena već 1925., nakon proslave 30. obljetnice rada, angažman joj je obnovljen 1946., a u HNK redovito nastupa i dalje, gotovo osam desetljeća.

U vrijeme NDH, uglavnom je pasivna, odigrala je Mandu u Budakovom *Ognjištu*, događaju sezone 1941./42. i nastupila u još nekoliko predstava krajem 1943. i tijekom 1944. (*Spletka i ljubav, Zlatarevo zlato*). U ljeto 1945. ispunila je svoj „personalni karton" u koji je u rubrici „politička orijentacija, aktivnost i način preživljavanja za vrijeme okupacije" velikim slovima upisala: *Antifašista*.

U poslijeratnom razdoblju i dalje neumorno gostuje po cijeloj zemlji, najčešće prikazujući (s kolegom Veljkom Maričićem) scene iz Nušićeve komedije *Gospođa ministarka* i drugih uspješnica HNK. Po pisanju onodobnog tiska, teško im je igrati zbog stalnih aplauza na otvorenoj sceni, a poslije činova nastupa „pravi urnebes: ne znaš tko je bio temperamentniji", Nušić ili ona.

Odigrala je u svojoj velebnoj karijeri više stotina uloga. Naročito se istakla kao Anica (M. Halbe, *Mladost*), Hanka (Gabriela Zapolska, *Moral gospođe Dulske*) i Mitzi (A. Schnitzler, *Ljubakanje*), a posebne sklonosti pokazivala je za ruske dramatičare interpretirajući često komične uloge udavača (V. N. Gogolj, *Revizor* i *Ženidba*), između ostalih Lizu (L. N. Tolstoj, *Živi leš*), Nastju (M. Gorki, *Na dnu*) i Grušenjku (F. M. Dostojevski, *Braća Karamazovi*) te Shakespeareova djela u kojima je igrala i muške uloge. U antologijska ostvarenja hrvatskog glumišta ušla je kreacijom Katjuše Maslove u Tolstojevu *Uskrsnuću,* koju

je igrala gotovo dva desetljeća. Ta je uloga nadahnula srednjoškolku Belu Krležu u izboru životnog poziva („Eto, toj Katjuši zahvaljujem svoj prvi susret s našim hudožestvenicima, jer je to bila samonikla hudožestvena kreacija koja je u svima koji su imali sreće da je vide, ostavila duboke tragove svjetla koja ne gasnu…“). Njih se dvije poslije često susreću na sceni.

Mila Dimitrijević uspješno je nastupala i u domaćem repertoaru, u dramama I. Cankara, M. Ogrizovića, S. Tucića, M. Dežmana, F. Markovića, V. Cara Emina, F. Hrčića, S. Miletića, J. Kulundžića, M. Krleže, J. Ivakića, K. Mesarića, S. Ćorovića, M. Matkovića, Zlate Kolarić-Kišur, R. Plaovića, M. Đokovića, Jelene Lobode-Zrinski, M. Božića, Mirjane Matić-Halle, P. Petrovića Pecije. Nastupila je 1901. u prvoj izvedbi Nušića na zagrebačkoj sceni, u drami *Tako je to moralo biti,* tumačeći Stanku, a lik od kojeg ju je bilo nemoguće odvojiti bila je glavna uloga Živke u *Gospođi ministarki.* Igrala ju je više od dva desetljeća (1929. – 1950.), a bila je i nezaboravna Simka u *Ožalošćenoj porodici* (1934.). Nušić je, nakon premijere *Gospođe ministarke* u HNK 1929., izjavio: „Naša beogradska glumica u toj ulozi glumi, Mila Dimitrijević u njoj – živi“. Za ulogu Živke je 1949. dobila najprestižniju nagradu „za zaslužne i istaknute trudbenike na polju nauke, kulture i prosvjete” Vlade NRH, a za ulogu Hane u Cankarevu *Kralju Betajnove* odlikovana je 1950. državnim priznanjem – Ordenom rada I. reda, uz još trojicu muških kolega, kao jedina jugoslavenska glumica. Ulogom Mande u *Mećavi* Pere Budaka (1952.) zaokružila je niz profiliranih ženskih uloga iz naroda, a šezdesetu obljetnicu djelovanja proslavila je naslovnom ulogom u Sarmentovoj komediji *Mamouret*. Bio je to jubilej koji je po dugotrajnim ovacijama ušao u anale našeg glumišta (1955.). U nadahnutu govoru je te večeri istaknula: „Šezdeset godina! Zar već? Došla samo ovamo još kao djevojčica u ovaj naš krasni grad, u moj premili Zagreb i ovo moje tako drago kazalište. Šezdeset godina stvarala sam na ovoj pozornici bezbroj likova još pred vašim djedovima, vašim roditeljima i pred Vama. Koliko sam zavoljela ja sve Vas i Vi mene najbolje dokazuje ovaj dugi niz godina koje smo proveli zajedno u uzajamnoj ljubavi.“

Postavši za života legendom glumišta, sudjeluje 1960. u proslavi 100. obljetnice zagrebačkoga kazališta ulogom u Cankarovoj drami *Sluge*. To je trebao biti njezin posljednji nastup, no pet godina poslije, a 70 godina od prvog zagrebačkog nastupa, ponovila je u 89. godini (10. ožujka 1965., da „spasi predstavu" umjesto naglo oboljele kolegice Ette Bortolazzi) ulogu Mande u *Mećavi*. Gledalištem se, kad je stupila na scenu, „pronio uzdah" potom i snažan aplauz jer su mnogi mislili da više nije živa. Kao i svi njezini prethodni nastupi, i taj, nenajavljen i nenadan, dogovoren tek koji sat prije početka predstave, bio je – trijumfalan.

Nastupala je i na radiju, snimala gramofonske ploče, a zajedno s V. Bekom glumila u prvoj televizijskoj drami zagrebačke proizvodnje, minijaturi *Jedno poslijepodne* P. Villara (1957.). Uspješna je bila i na filmu (*Sofka* R. Novakovića, 1948., *Sreća dolazi u devet* N. Tanhofera, 1961., *Dani* A. Petrovića, 1963.). God. 1971., neposredno pred smrt, snimljen je o njoj dokumentarni film *Portret glumice Mile Dimitrijević* (scenarij J. Stošić, režija D. Schneider, kamera O. Miletić). Dobitnica je Nagrade „Vladimir Nazor" za životno djelo 1964. godine. Uz više ulica nazvanih po njezinim kolegicama i kolegama na Trešnjevci, jedna mala ulica nosi i njezino ime.

Godine 1992. u HNK-u utemeljena je Nagrada „Mila Dimitrijević" koja se dodjeljuje svake godine za najbolje žensko glumačko ostvarenje u tome kazalištu.

Prostranu kuću na Šalati (četiri kata, 525 m^2, Mesićeva 19) počela je graditi 1925. godine, a novac je namaknula intenzivnim gostovanjima u pokrajini i kabaretskim nastupima te „čestim gladovanjima". Oporukom iz 1958. odlučila je kuću ostaviti svome kazalištu, tj. glumcima bez stana i njihovim gostima. Jedan od uvjeta je bilo osnivanje zaklade za glumačku nagradu koja će nositi njezino ime i spomen soba u kući. Mila Dimitrijević pokopana je na Mirogoju.

Nakon smrti njezine kćeri, istaknute liječnice Stanislave Staše Dimitrijević (1909. – 1988.) koja je po oporuci imala doživotno pravo uživanja, kuća je predana HNK-u. Početkom 2025. temeljito je preuređena i predana svrsi, tj. smještaju gostujućih umjetnika HNK.

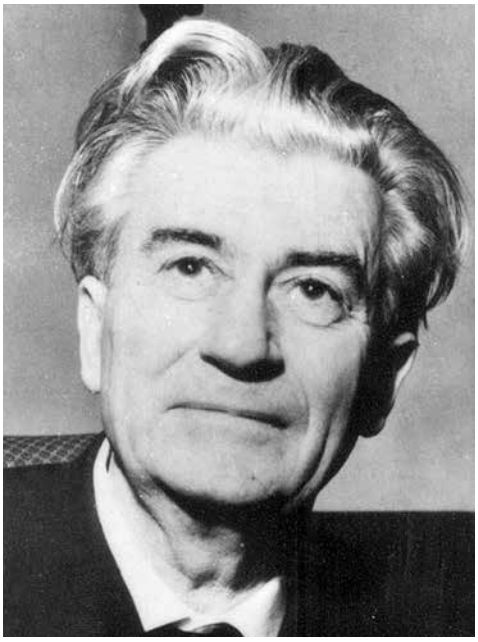
Snježana Banović

IZVORI:

Banović, S., osobna arhiva.

LITERATURA:

Cindrić, P., „Trijumf nakon trinaest godina", *Vjesnik*, 10. IV. 1985.
HBL 3, 386-387.
HE 3, 138.
Krleža, B., „Moj prvi susret s Milom Dimitrijević", *Kazališni list* br. 28, 1946/47.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu*, Novi Sad 2004.
СБР 3, 241-242.
СЕ, т. III, књ. 2, 220-221.
https://snv.hr/znameniti-srbi/mila-dimitrijevic-glumica/; pristupljeno 26. X. 2024.

Dobrović, Nikola

DOBROVIĆ, Nikola (Pečuh, 12. II. 1897. – Beograd, 11. XI. 1967.), arhitekt, sin Petra i Irene Marie rođ. Heigl. Rođen je u srpskoj trgovačkoj obitelji u Pečuhu u današnjem mađarskom dijelu Baranje (iz kojega potječe i slikar Zlatko Prica). U braku Petra i Irene, koja je bila njemačke narodnosti, rodila su se četiri sina – Petar, Stevan, Đorđe i Nikola. Stevan i Đorđe završili su u rodnome gradu Kadetsku školu Zrínyi Miklós (u njoj se obrazovao i Miroslav Krleža) i poginuli su kao austrougarski vojnici u prvoj godini Prvog svjetskog rata. Brat Petar nakon školovanja u Budimpešti i Parizu prometnut će se u jednog od najuglednijih jugoslavenskih slikara.

Nikola Dobrović završio je osnovnu školu i gimnaziju u Pečuhu te 1915. krenuo na studij arhitekture na Politehnici u Budimpešti, ali ga ubrzo prekida zbog mobilizacije. Studij nastavlja pred kraj rata, 1917./1918., da bi ga ponovno prekinuo zbog raspada Austro-Ugarske Monarhije. U godinama neposredno nakon rata Pečuh se nalazi pod kontrolom srpske vojske, a nakratko je u augustu 1921. postao glavni grad Srpsko-Mađarske Republike Baranja-Baja. Ubrzo se srpska vojska povukla iz Pečuha (na današnju granicu Mađarske sa Srbijom i Hrvatskom), pa i Nikola Dobrović koji je s njom surađivao, napušta rodni grad i preseljava u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca te se nakratko nastanjuje u Novom Sadu.

Godine 1919. upisuje se na Odsjek za arhitekturu pri Češkoj visokoj tehničkoj školi u Pragu (ČVUT) te na njoj diplomira u maju 1923. godine. Nakon završetka studija ostaje živjeti i raditi u Pragu. Zaposlen je najprije u arhitektonskim biroima Antonína Engela i Bohumila Hübschmanna (1923. –1925.), potom u poduzeću Dušek-Kozák-Máca (1925. – 1929.), gdje će imati prilike raditi na prvim prestižnijim projektima. Po svoj je prilici suautor jednog od prvih djela moderne arhitekture u Pragu, palače Avion na Václavskim Náměstima br. 41 (1925. – 1927.) te Masarykovih domova u Krču kod Praga (1926. – 1928.), koje projektira u suradnji s Bohumírom Kozákom. Od 1929. radi samostalno, šalje povremeno natječajne projekte i u Jugoslaviju (za kursalon na Pilama u Dubrovniku, kazalište u Novom Sadu, Terazijsku terasu u Beogradu, kupalište Bačvice i Banovinsku bolnicu u Splitu, Banovinsku palaču u Splitu i Skoplju, adaptaciju Gradske kavane u Dubrovniku, željeznički kolodvor Dunav u Beogradu), ali niti jedan od njih ne uspijeva dobiti. Najvažniji njegov samostalni rad u posljednjim godinama života u Pragu je zgrada studentskog doma jugoslavenskih studenata Aleksandrov koledž (1931. – 1933.).

Ključnu ulogu u njegovu radu te naposljetku preseljenju 1934. u Dubrovnik odigrao je Kosta Strajnić, likovni kritičar i glavni arbitar događanja na dubrovačkoj umjetničkoj sceni toga doba. Dobrović dobiva narudžbu 1931. za projekt pansiona – Grand hotela na Lopudu, investitora pomorskog kapetana Antuna Sesana te Antuna i Nike Glavovića, izvedenog 1934. – 1936. godine. Taj projekt predstavlja i nje-

govo najvažnije djelo realizirano na dubrovačkom području. Hotel Grand projektiran je s tri krila, no izvedena su dva, u obliku slova L, da bi treće bilo dograđeno tek 1972. godine, ali je kasnije uklonjeno. Hotel je sagrađen u dnu parcele kako bi se na prostoru između zgrade i mora uredio park/vrt koji je bio navodnjavan oborinskim vodama skupljanim na krovu hotela kao i kanalizacijskom vodom koju je hotel proizvodio. Malene sobe hotela bile su opremljene suvremenim ugrađenim namještajem, a na krovnoj terasi bilo je uređeno igralište za tenis. Hotel je imao i vlastitu proizvodnju električne energije, te uređen sustav klimatizacije i ventilacije. Budući da mu je nakon izbijanja Drugog svjetskog rata u nekoliko navrata mijenjana namjena (za rata služio je kao talijanski logor za internaciju Židova), u više je navrata pregrađivan, a od 1990-ih je zapušten, s malim nadama da bi u doglednoj budućnosti mogao biti obnovljen.

Dobrović je u Dubrovniku realizirao niz privatnih vila: vilu Rusalka kipara Petra Pallavicinija (1937. – 1940.), vilu Václava Naprsteka u Srebrenom (1937. – 1938.?), vilu Vesna za dr. Ivu Barića (1937. – 1940.), vilu Adonis za Krunoslava Stullija (1939. – 1940.), vilu Svid dr. Artura Sarace u Zatonu Malom (1940.), i dogradnju vile Wolff za Mimmy Wolff-Vuković (1939. – 1940.).

Sve Dobrovićeve realizirane projekte iz 1930-ih karakterizira korištenje elemenata moderne arhitekture – armiranobetonska konstrukcija, dokidanje krova, poigravanje s oblicima volumena, cilindrični volumeni, utilitarnost tlocrta, vješto osmišljavanje organizacije unutrašnjih prostora, ugrađeni i namjenski rađeni dijelovi namještaja, veliki prozori, ekspresivno riješeni balkoni, najčešće jednobojni vanjski zidovi i dokidanje dekoracije koja je zamijenjena, osobito u godinama uoči Drugog svjetskog rata, s pokrivanjem pročelja s kamenim pločama ili oblucima/šljunkom, koji pridonose ekspresivnosti objekta, ispisivanje naziva objekta i datacije (ponekad i imena i prezimena arhitekta) stiliziranim slovima izvedenima utorima u betonu i slično.

Dobrović je u Dubrovniku projektirao i izveo i spomenik češkom književniku i političaru Viktoru Dyku na Lunardovu (1936.), sačuvan do danas, koji predstavlja jedan od najmodernijih memorijalnih

građevina međuratnog perioda u Kraljevini Jugoslaviji. Realizirao je i spomenik obitelji Berdović na pravoslavnom groblju (atribucija, 1940.) te Dom Ferijalnog saveza na Montovjerni (1938. – 1940.) čija pročelja u cjelini prekriva kamenim pločama dajući im posebnu teksturu i šarolikost. Nastavlja sudjelovati i na natječajima za javne zgrade u Jugoslaviji (u Beogradu 1937. sudjeluje na natječaju za zgradu Privilegovane izvozne agrarne direkcije /PRIZAD/, koja poslije rata postaje sjedište TANJUG-a /Telegrafska agencija Nove Jugoslavije/), no ne uspijeva dobiti ni jednu prvu nagradu.

Iako je u Dubrovniku živio samo devet godina, u tom je gradu realizirao najveći i najvažniji dio svojega opusa. Njegove su građevine ujedno najkvalitetniji segment arhitektonske produkcije Dubrovnika između dva svjetska rata, kao i nedvojbeno najkvalitetnije građevine podignute između dva svjetska rata u internacionalnom stilu na dijelu Jadrana koji je bio u sastavu Kraljevine Jugoslavije. I u jednoj maloj i konzervativnoj sredini Dobrović se ovim djelima pokazao kao beskompromisan zagovornik moderne arhitekture usprkos tomu što mu je ta beskompromisnost onemogućila u pojedinim slučajevima realizaciju projekata.

Pred sam početak napada na Jugoslaviju, 4. marta 1941. ženi se Ivankom Hadži iz ugledne novosadske obitelji s kojom, nakon kratkog boravka u Vojvodini, živi na Lopudu. Na njemu ostaju i nakon talijanske okupacije te uspostave NDH sve do 1943. kada, nakon kapitulacije Italije, prelazi u Bari gdje se pridružuje Narodnooslobodilačkoj vojsci. Nakon kratkog boravka u Rimu odlazi na Vis, odakle se krajem 1944. avionom prebacuje u Srbiju. Po oslobođenju Beograda imenovan je za načelnika Arhitektonskog odelenja Ministarstva građevina DFJ, potom 1945. za direktora Urbanističkog instituta NR Srbije, da bi 1946. postao direktor Urbanističkog zavoda Izvršnog odbora Narodnog odbora grada Beograda (IONO) i glavni arhitekt grada. U to je vrijeme izradio s drugim kolegama iz navedenih institucija prve projekte za Novi Beograd (Beograd na lijevoj obali Save), zatim studije za djelomično rješenje starijih dijelova grada, kao i projekt za rješenje prometnih problema i namjenu površina tzv. Velikog Beograda.

S nizom suautora 1947. radi i natječajni projekt za zgradu CK KPJ u Beogradu, za koji dobivaju drugu nagradu. Sljedeće, 1948. godine, prešao je na beogradski Arhitektonski fakultet na kojemu će do 1967. raditi kao redovni profesor. U tom se razdoblju više posvetio nastavnom radu, pisanju studija i udžbenika (o povijesti urbanizma, modernoj arhitekturi, zaštiti spomenika, potresima i njihovom utjecaju na arhitekturu i slično). Objavio je dvadesetak monografija i sveučilišnih udžbenika, kao i mnoštvo kritičko-polemičkih ogleda, među kojima se izdvajaju edicije *Urbanizam kroz vekove* i *Savremena arhitektura* (1-5). Pisao je i o europskoj i dalmatinskoj novovjekovnoj arhitekturi. Među brojnim djelima koja je izdao izdvaja se i studija *Dubrovački dvorci* (Beograd 1946.).

Povremeno i dalje projektira. Najvažnije ostvarenje toga razdoblja u Beogradu mu je zgrada Državnog sekretarijata za narodnu obranu (tzv. zgrada Generalštaba) na raskršću ulica Nemanjine i kneza Miloša (1956. –1963.). Na ovome kompleksu najviše dolaze do izražaja gradotvorni elementi Dobrovićeve arhitekture. Kada već nije dobio priliku realizirati Terazijsku terasu ispod Hotela Moskva, Dobrović koristi rad na Generalštabu da bi pokazao kako bi se trebala artikulirati specifična brežuljkasta beogradska topografija. Pozicioniranjem dviju sličnih građevina u dnu zelene površine na terenu koji se uspinje, s krilima okrenutima Nemanjinoj ulici koja se stepeničasto sužuju prema vrhu, oblikuje svojevrsni klanac i portal prema parku Manjež i Slaviji. Postavljanjem nebodera u južnom krilu zgrade, ekspresivnim rješenjem prilaza ulazima, prekrivanjem dijela pročelja s kamenim pločama ružičaste boje, dinamizirao je kompoziciju kompleksa. To je istovremeno ključni projekt Dobrovićeva stvaralaštva i jedna od najboljih realizacija javne arhitekture u socijalističkoj Jugoslaviji. Kompleks Generalštaba stradao je u NATO-vom bombardiranju Srbije 1999. i još nije obnovljen. Njegova sudbina nije jasna, no za nadati se da će ipak biti obnovljen, odnosno rekonstruiran sukladno konzervatorskim načelima.

Osim u Beogradu Dobrović nakon Drugog svjetskog rata realizira i nekoliko projekata na crnogorskoj rivijeri (pošta i druge zgrade u Herceg Novom, Dječji odjel za fizikalnu terapiju u Igalu), regulacijske projekte Štipa i drugih mjesta.

Pred kraj života izabran je najprije 1961. za dopisnog, a potom 1965. i za stalnog člana Srpske akademije nauka i umetnosti. Od 1963. bio je i dopisni član JAZU-a, a izabran je 1959. i za počasnog dopisnog člana Kraljevskog instituta britanskih arhitekata (RIBA).

Sahranjen je na Novom groblju u Beogradu. Ostavština mu se čuva u Beogradu u Muzeju nauke i tehnike i Arhivu SANU-a.

U povodu 125-godišnjice rođenja Nikole Dobrovića održana je 2022. monografska izložba „Nikola Dobrović – pod zastavama modernih pokreta" u Galeriji SANU-a u Beogradu koju je popratio reprezentativan katalog. Održana je i međunarodna naučna konferencija „125 godina od rođenja arhitekte Nikole Dobrovića (1897-1922)." na kojoj je sudjelovalo 67 istraživača iz 10 država, među njima i iz Hrvatske.

Dragan Damjanović

LITERATURA:

Bačić, D., Nikola Dobrović – četiri Adonisova mjeseca = The four months of Adonis, *Oris*, 7 (2005), 31, 142-151.

Bačić, D., Spomenik Viktoru Dyku na Lopudu arhitekta Nikole Dobrovića, *Prostor*, 11 (2003), 1(25), 45-55.

Baće, A., *Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata*, Zagreb 2023., 325-360.

Damnjanović, T., *Češko-srpske arhitektonske veze 1910 – 1941*, Beograd 2004., 101-116.

Ivanišin, K., Arhitekt Nikola Dobrović i vizija demokratskoga grada, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 24 (2000), 127-134

Ivanišin, K., Hotel Grand s parkom, Vila Vesna, Vila Adonis, u: *Moderna arhitektura u Hrvatskoj*, ur. D. Radović Mahečić, Zagreb 2007., 263-266., 427-430., 431-434.

Ivanišin, K., Nikola Dobrović – Hotel Grand na Lopudu/ Grand hotel, otok Lopud, Hrvatska, 1934.-1936. = Grand Hotel at Lopud : the island of Lopud, Croatia, *Oris*, 1[!] (1999), 3, 126-139.

Ivanišin, K., Thaler, W., Blagojević, Lj., *Dobrović in Dubrovnik: a venture in modern architecture*, Berlin 2015.

Jutarnji list, 1. II. 2023.

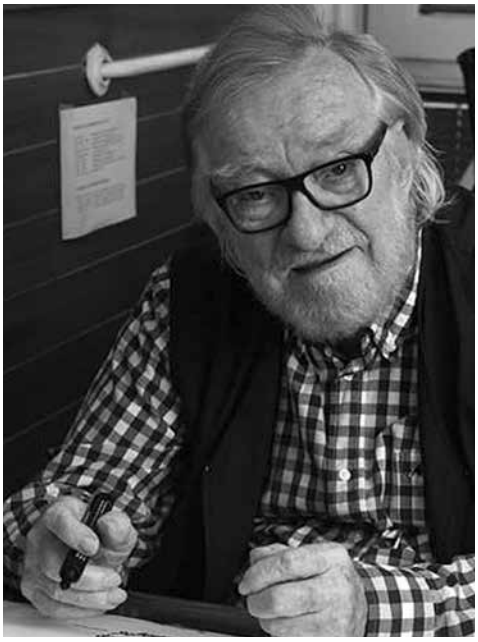
Kovačević, B., Od sabranosti ka celovitosti. Dela Nikole Dobrovića pod jednim krovom, u: *Nikola Dobrović: pod zastavama modernih pokreta*, ur. D. Otašević, Beograd 2022., 121-174.

CE, т. III, књ. 2, 316-317.

Vukotić Lazar, M., Nikola Dobrović (12. februar 1897. – 11. januar 1967.), u: *Nikola Dobrović: pod zastavama modernih pokreta*, ur. D. Otašević, Beograd 2022., 27-119.

СБР 3, 320-322.

https://www.jutarnji.hr/kultura/art/talijani-kupili-hotel-remek-djelo-hrvatskog-arhitekta-i-samostan-od-rusa-evo-kako-ce-sve-izgledati-15301035, pristupljeno 10. XI. 2024.

Dovniković, Borivoj/ Boro/Bora – Bordo

DOVNIKOVIĆ, Borivoj/Boro/Bora – Bordo (Osijek, 12. XII. 1930. – Zagreb, 8. II. 2022.), filmski redatelj, scenarist, animator, karikaturist, strip-crtač i grafički dizajner, sin Dušana i Marije rođ. Črepinko. Bio je jedan od najvažnijih hrvatskih umjetnika svoje generacije. Unatoč širokom rasponu stvaralaštva, najvažniji je kao sudionik Zagrebačke škole crtanog filma, s kojom je ušao u svjetski kanon pokretnih slika.

Po predaji, porodica Dovniković doselila se u Slavoniju početkom 18. stoljeća, na prostor današnjeg Čepina. Borivojev djed Lazo se samoozlijedio 1914. kako bi izbjegao mobilizaciju te je ostao poluslijep. Umro je 1943. u Čepinu prirodnom smrću. Otac Dušan je bio

policajac u Osijeku. Marija Dovniković bila je Slovenka iz Pragerskog kod Maribora koja je u Osijek stigla u potrazi za poslom. Godinu dana nakon Borivoja rodio mu se brat Milovan. Majka Marija je 1936. umrla od tuberkuloze, u 26. godini života, a godinu dana kasnije i Milovan. Nakon bratove smrti Borivoja su odgajale tetke i baka Savka i djed u Čepinu, a neko je vrijeme bio i u dječjem domu u Osijeku, u Strossmayerovoj ulici. Ljeto 1937. proveo je kod drugog djeda Jerneja u selu Loki kod Maribora, gdje se „vrlo brzo akomodirao, upoznao sa susjedskom djecom i do jeseni pretvorio u pravog malog Slovenca". Ljetne praznike narednih godina proveo je u Orahovici i u Novom Mestu.

Od djetinjstva je Borivoj Dovniković razvijao strast za crtanje. Već i prije rata susreo se sa stripovima, ponajviše u *Politikinom zabavniku*. Upoznao je tada i Osječanina Sebastijana-Vasu Lechnera i vidio ga kako crta stripove (koje je Lechner tada objavljivao). Jako je volio gledati i filmove, ponajviše kaubojske i Tarzana.

Rat, koji je u sjećanjima Bordo nazvao „ubistvom jednog djetinjstva", prisilio je oca i njega da bježe kod rodbine u Srbiju, pa se školovao u Beogradu i Požarevcu. Svo to vrijeme crta i s 13 godina uzima crtački nadimak Bordo, zanima se i za likovne oblike i za filmsku tehnologiju i za pripovijedanje. Nakon oslobođenja vraća se u Osijek, gdje je potom maturirao. Prvi strip objavljuje 1945. u osječkom *Glasu Slavonije*, a 1949. upisuje slikarstvo na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Odmah počinje crtati za popularni satirični časopis *Kerempuh*, u kojem ga je angažirao sveprisutni urednik i pokretač kulturnog života Fadil Hadžić. Bordo napušta studij već 1950. godine jer na Hadžićev poziv postaje i jedan od crtača i animatora propagandnog animiranog filma *Veliki miting* (1951.), nastalog pod autorskom kontrolom majstora diznijevskog stripa, braće Neugebauer. Tim filmom započinje poratna proizvodnja profesionalnog animiranog filma u Hrvatskoj, Bordo stječe dragocjena znanja te, kako je rado i često govorio, puno uči od crtača, animatora i redatelja Waltera Neugebauera, koji je umjetnički redovito surađivao s bratom Norbertom, scenaristom i redateljem.

Bordo, uz *Kerempuh,* uspješno crta za *Jež* i *Vjesnik u srijedu* (do 1958.) te se afirmira kao vješt i pouzdan crtač i animator u produkcijskim tvrtkama Duga film i Interpublic, a potom u Zagreb filmu. Već prvim autorskim animiranim djelom *Lutkica* iz 1961. osvaja priznanje u dalekom Acapulcu, što najavljuje daljnje svjetske uspjehe, premda se taj film ne ubraja u njegove autorske vrhunce. Od realizacije filma *Bez naslova* (1964.), nagrađenog na tada veoma utjecajnom festivalu u Oberhausenu, može se govoriti o autorovoj punoj stvaralačkoj zrelosti. Nakon sudjelovanja u radu prve faze Zagrebačke škole crtanog filma, u kojoj je produkcija bila klasično studijski organizirana u poduzeću Zagreb film, Dovniković umjetnički sazrijeva u razdoblju druge faze Zagrebačke škole, od sredine 1960-ih, kada autorstvo sve više dolazi do izražaja i autor ima veću kontrolu nad svojim radom, u skladu s autorskim tendencijama u kinematografiji općenito. No, radeći dijelom i na tragu diznijevskih stripova i crtanih filmova braće Neugebauer, Bordo koristi elemente gega i figuralnosti. Te klasične elemente, međutim, spaja s elementima larpurlartizma tipičnim za modernu umjetnost, eksperimentira s prikazom prostora i pozadina, a neke likove istančano psihološki nijansira. Druge likove pak koncipira plošno i jednoznačno, kako bi ih uklopio u moćne alegorijske strukture, govoreći o ljudskoj prirodi i svijetu u kojem djeluje i živi. Prepoznatljiv u crtežu i humoru, alegorijskom se komponentom rada približava poetici Dušana Vukotića, Nedeljka Dragića i drugih velikana Škole, baveći se čovjekom općenito, rjeđe lokalnim temama. Moderne elemente u animiranom filmu Dovniković redovito i uspješno razvija barem do razdoblja tik pred raspad SFRJ, kada nastaje njegovo metafilmsko ostvarenje *Uzbudljiva ljubavna priča* (1989.), nagrađeno u Beogradu, Zagrebu, Annecyju, Bourg-en-Bresseu i Trevisu.

Velik je broj nagrada Bordo dobio u domovini, u Beogradu i Zagrebu, a u inozemstvu su mu nagrađivani sljedeći filmovi: *Bez naslova* (1964., Oberhausen i London) – metafilmsko djelo o čovjeku koji pokušava ući u animirani film, *Kostimirani rendez-vous* (1965., Columbus i New York), *Ceremonija* (1965., London), *Znatiželja* (1966., Leipzig i Krakov), *Krek* (1967., Berlin i Gabrovo) – divna antiratna alegorija o prijateljstvu čovjeka i žapca, *Ljubitelji cvijeća* (1970., Krakov,

Bilbao, Hollywood, Trst, London, Bogota, Beč, Annecy, Los Angeles i Mannheim), *Orator* (1970., London i Barcelona), *Putnik drugog razreda* (1973., Teheran, London, Chicago, Melbourne, Sidney, Lucca i Beč), *N. N.* (1976., Leipzig i Espinho), i *Škola hodanja* (1978., Gijon, Oberhausen, San Antonio, Chicago, Sidney i Melbourne).

Čak i više nego druga ostvarenja, upravo *Škola hodanja,* jedno od najomiljenijih Bordinih djela, zavodljivom elegancijom animacije govori o autoritarnom društvu i odgovarajućoj psihologiji ljudi u takvom svijetu. Cijenjen je i njegov *Jedan dan života* (1982., nagrađen u Chicagu, Tampereu i Varni) a kao ugledni umjetnik, Dovniković je bio pozvan u SSSR te u Moskvi stvara animirani film *Čudna ptica* (1969., nagrađen u Baltimoreu).

Od 1976. u časopisu *Filmska kultura* Dovniković piše i crta instruktivnu seriju *Škola animacije,* iz koje je nastao sjajan i popularan udžbenik *Škola crtanog filma* iz 1983. (s ponovljenim hrvatskim izdanjima iz 1996. i 2008.), izdan i u Francuskoj, Srbiji, Sloveniji i Češkoj, cijenjen i kao pedagoški priručnik i kao primjer umjetnikova vladanja ilustracijom i crtežom. Na prestižnoj praškoj akademiji (Filmová a televizní fakulta Akademie múzických umění v Praze – FAMU) ta je knjiga postala udžbenik.

Bio je 1972. jedan od pokretača zagrebačkog Međunarodnog festivala animiranih filmova „Animafesta" i od početka je bio član njegovih rukovodećih tijela, da bi od 1985. do 1991. bio i njegov direktor. Kasnije je bio sudionik brojnih programa „Animafesta" kao selektor programa, savjetnik i nezamjenjivi prijatelj čitave animacijske zajednice. Bio je član Izvršnog odbora ASIFA (Association Internationale du Film d'Animation – Međunarodnog udruženja animiranog filma), a od 1994. do 2000. i njen generalni sekretar.

Dovniković je, poput Kubricka, Hitchcocka i drugih velikana pokretnih slika, jako dobro razumio i načela javne komunikacije, primijenjenog dizajna i reklama. Autor je prepoznatljivog i elegantnog loga produkcijske kuće Zagreb film, konjića koji je filmovima Zagrebačke škole crtanog filma postao svjetski poznat znak, a veoma je uspješno radio i za Croatia osiguranje, Podravku, Filmoteku 16, Jugoslavenski leksikografski zavod (danas LZ Miroslav Krleža) i druge

tvrtke. Oblikovao je i logo, plakat i najavnu špicu prvog „Animafesta“, koristeći i stilizaciju prepoznatljivih oblika i elemente apstrakcije. Osobito je zanimljivo njegovo vizualno živo rješenje loga koje se emancipiralo od slova Z i prvog izdanja festivala te postalo jedno od prepoznatljivih fokalnih točaka festivala i zagrebačke vizualne kulture. U dizajnu Bordina loga osjeti se kinetika animirane inspiracije tog rješenja, a plakat za njegov film *Putnik drugog razreda* donio mu je nagradu u Chicagu (SAD). Od knjiga na kojima je radio, posebno je zapamćen i *Ilustrirani bonton & protokol* Đorđa Zelmanovića (prvo izdanje 1963.), izašao u deset izdanja, u kojem je pokazao i svoju vještinu crtanja i kreativnost prikaza različitih situacija i emotivnih izazova, ali i prostornu inteligenciju prilagođavanja stranici knjige podjednako kao i bilo kojem drugom mediju u kojem je smješta svoje likove. Uspješno je ilustrirao i brojne slikovnice i druge knjige za djecu, npr. one Enesa Kiševića, Dubravka Detonija, Višnje Anić i drugih autora.

Uz plakate umjetničkih manifestacija (za 19. reviju dječjeg amaterskog filma iz 1981. ili za 14. izdanje „Animafesta“ 2000. godine), koje nije često radio, Bordo je izašao i u šire okvire javne komunikacije, pa je na velikoj cijeni i njegov plakat za Jugoslavenski festival mode iz 1974. godine. Veselo jaje koje je nacrtao kao maskotu prehrambenog poduzeća Agrokombinat/Agrokoka, jedan od njegovih najvećih uspjeha u području dizajna, Bordo je oplemenio i verbalno virtuoznim sloganom „Svako jutro jedno jaje/organizmu snagu daje“, koji je ušao u najširu jezičnu uporabu, što je san svakog reklamnog stručnjaka. Autor je i crtića s moržom (likom dizajnera Jovana Dodiga) i reklama za sardine Eva inspiriranih filmovima o Popaju.

U zrelim su godinama sve češće retrospektive i druge počasti, pa *Znatiželja* na festivalu u Annecyju 2000. ulazi u izbor najboljih animiranih filmova svih vremena, a retrospektive filmova Bordo je imao u uglednim institucijama i festivalima u Parizu (u La Cinémathèque française), Rimu, Anconi, Lucci, Moskvi, Erevanu, Varni, Barceloni, Pragu, Bratislavi, Tampereu, Ottawi, Montrealu (La Cinémathèque québécoise), Kijevu, New Yorku (Museum of Modern Art), Birminghamu (u SAD-u), Hirošimi, Kecskemetu, Ljubljani, Portu, Čačku, Bruxellesu, Goeteborgu, Isfahanu, Teheranu, Hangzhou, Pekingu, Banjoj Luci, Zagrebu i drugdje.

Nagradu Andrija Maurović za životno djelo na području stripa dobio je 2011. godine (u tom se aspektu njegova rada ističu *Mendo Mendović, Velika utakmica, Emil i detektivi* te *Čipko i djed Filip*). Tih se godina Bordo i dalje bavi karikaturom – njegove radove objavljivale su filmske publikacije (poput dugovječnog časopisa *Filmska kultura*), *Hrvatska ljevica*, potom časopis Srba u Hrvatskoj *Prosvjeta* te tjednik *Novosti*, gdje je do zadnjeg poglavlja života komentirao suvremena zbivanja, događaje i lokalne mentalitete. Zadnju je karikaturu za *Novosti*, objavljenu posthumno, nacrtao u bolnici, a u redakciju ju je donijela supruga Vesna Dovniković, međunarodno utjecajna organizatorica animacijskih institucija i događanja. Čisti crtež i intelektualna snaga karikature stavljali su Bordu uz bok najboljim jugoslavenskim i hrvatskim karikaturistima njegova i mlađih naraštaja (Voljevica, Puntarić, Corax ili Nik Titanik).

Brojne su nagrade i priznanja koje je dobio: bio je i laureat Nagrade Ivana Brlić-Mažuranić za ilustraciju dječje knjige 1990. godine. U Trevisu je 1995. dobio nagradu Mister Linea povodom 100 godina animacije. Nagrade za životno djelo dobio je u Birminghamu (Alabama, SAD, 2000.) te na Međunarodnom filmskom festivalu Motovun, Hrvatska (2001.); Nagradu Vladimir Nazor na području filma (2003.); Zlatnog Oktavijana Hrvatskog društva filmskih kritičara (2014.); Beogradskog festivala Balkanima (2004.), i 27. svjetskog festivala animiranog filma – Animafest Zagreb (2017.).

Zagrebačka Prosvjeta izdaje 2006. monografiju *B...Znači Bordo* (ur. Rade Dragojević), a o njegovu radu na stripu snimljen je i dokumentarni film *Bordo – vječna stripovska mladost* (2013.) u režiji Bernardina Modrića. Biografski dokumentarni film o Dovnikoviću *Škola hodanja 2*, u režiji Jelene Novaković doživio je premijeru u svibnju 2025. u Beogradu u sklopu Beldocsa. Više puta je biran za člana Vijeća srpske nacionalne manjine za grad Zagreb.

Gradska skupština Grada Zagreba imenovala je 2024. park u gradskoj četvrti Trešnjevka – sjever po Borivoju Dovnikoviću.

Pokopan je na zagrebačkom groblju Mirogoj.

Nikica Gilić

DJELA:

Dovniković, B. Bordo: „Život s olovkom: od rođenja do izbjeglištva (1930. – 1941.)“, *Tragovi*, g. 2, br. 2, 2019, str. 141-181.

LITERATURA:

Ajanović, I., *Animacija i realizam*, Zagreb, 2004.

Denney-Phelps, N., „Iconic Zagreb Animator Borivoj Dovnikovic passes at 91, *Animation World Network*, 2022. Iconic Zagreb Animator Borivoj Dovnikovic Passes at 92 | Animation World Network (awn.com)

Gilić, N., „Svjetski velikan animacije – Borivoj Dovniković-Bordo“, *Zadarska smotra*, 2022 (LXXI) br. 4.

Golub, M., „BORDOVA EMPATIČNA VEDRINA – O dizajnu i ilustraciji Borivoja Dovnikovića“, dizajn.hr, 13. 10. 2023. https://dizajn.hr/blog/bordova-empaticna-vedrina-borivoj-dovnikovic-tekst-marko-golub/

HBL 534-535.

HE 3, 228.

Hlevnjak, B., „Borivoj Dovniković Bordo. O stripu, animaciji i još koječemu...“, *Strip revija*, br. 11, veljača, Zagreb 2013.

Krelja, P., „Stilska koherentnost Dovnikovićeva opusa“, *Hrvatski filmski ljetopis*, g. 7, br. 26, 2001.

Krulčić, V., *Od Ratka do Čipka*, Zagreb 2011.

Krulčić, V., *Hrvatski poslijeratni strip*, Pula 1984.

Robinson, C., „Borivoj Dovniković-Bordo, Major Filmmaker From Zagreb Film, Dies At 91“, Cartoon Brew, 2022. Borivoj Dovniković-Bordo, Major Filmmaker From Zagreb Film, Dies At 91 (cartoonbrew.com)

CE, т. III, књ. 2, 333.

Škrabalo, I., 101 godina filma u Hrvatskoj 1896–1997, Zagreb 1998.

Turković, H. – Krelja, P., „Razgovor s Borivojem Dovnikovićem Bordom“, *Hrvatski filmski ljetopis*, g. 7, br. 26, 2001.

Zajović, M., „Umro je Bordo, legenda hrvatske animacije i karikature“, *Večernji list*, 8. II. 2022.

Dragosavac, Dušan

DRAGOSAVAC, Dušan (Vrebac kraj Gospića 1. XII. 1919. – Zagreb 21. XII. 2014.), partizan, pravnik i političar, sin Save i Jeke rođ. Ćurčić. Rođen u seljačkoj obitelji koja se bavila zemljoradnjom i stočarstvom. Djetinjstvo i odrastanje su mu obilježeni teškim radom i oskudicom, ali usprkos tome, završava nižu gimnaziju u Zagrebu i ekonomski tehnikum u Karlovcu.

Tijekom Drugog svjetskog rata priključuje se partizanskom pokretu. Član SKOJ-a postaje 1941. godine, a sljedeće godine i KPJ/KPH. Ubrzo je izabran za i člana Kotarskog komiteta u Gospiću te sekretara Kotarskog komiteta u Perušiću. Od 1943. do 1944. obnaša i funkciju člana Biroa Okružnog komiteta KPH za karlovački okrug.

Iako nije u borbenoj jedinici, njegova uloga u antifašističkom pokretu je vrlo važna u području političkog djelovanja. Razvija partijski rad na terenu i organizira civilnu podršku partizanima.

Poslije rata, Dragosavac se ponovno posvećuje školovanju. Prvo 1947. godine završava višu partijsku školu Đuro Đaković u Beogradu, a potom i gimnaziju u Karlovcu 1949. godine. Diplomira na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1952. godine, a potom i 1962. doktorira na istom fakultetu s doktoratom *Zakon vrijednosti u staljinističkoj koncepciji*.

Istovremeno je njegova društvenopolitička karijera u usponu. Dio je nove generacije kadrova koja izrasta iz partizanskog pokreta i postupno preuzima vodeće funkcije u zemlji. Obavlja više državnih i partijskih dužnosti. Predsjednik je Oblasnog NOO za Karlovac (1945. – 1950.), sekretar pojedinih državnih sekretarijata NRH, predsjednik Savezne vanjskotrgovinske komore (1961. – 1963.), potpredsjednik Savezne privredne komore (1963. – 1966.), predsjednik Privrednog vijeća Sabora SRH (1966. – 1968.). Bio je zastupnik u Saboru NRH/SRH 1951. – 55., 1961. – 65. i 1966. – 68. godine.

S vremenom je imenovan na sve više položaje i u SK. Tako je biran i za člana CK SKH od 1954. godine. Izabran je i u IK CK SKH 1965. godine. Tih godina je i jedna od najistaknutijih ličnosti unutar hrvatskog partijskog rukovodstva koje predvodi Vladimir Bakarić. Ne slaže se s novih hrvatskim reformističkim partijskim vodstvom na čelu s Mikom Tripalom i Savkom Dabčević Kučar, u strahu od porasta nacionalizma i političkih napetosti unutar Jugoslavije. Na 22. sjednici CK SKH 5. i 6. studenog 1971. Savka Dabčević Kučar drži referat koji se usvaja kao programski dokument i koji treba značiti obračun s „protureformskim" dijelom Partije. Dragosavac drugog dana zasjedanja drži kontrareferat kojim osuđuje, kako kaže, partijsko sektaštvo, što je bio znak da uživa podršku moćnih partijskih struktura. Zbog tog istupa među pristalicama Hrvatskog proljeća postaje omrznut. Ni mjesec dana kasnije (1. prosinca) na sjednici Predsjedništva SKJ u Karađorđevu (kod Bačke Palanke) hrvatsko proljećarsko vodstvo žestoko je kritizirano. Tito izlazi s ocjenom da se nije oduprlo „jačanju nacionalizma, šovinizma i klasnog neprijatelja", pa se pokazuje da je Dragosavčev istup tome bio zapravo svojevrsna predigra. Vrlo brzo je

struja predvođena Tripalom i Dabčević Kučar prisiljena na ostavke te je tako tzv. masovni pokret skršen.

U sedamdesetim godinama postaje jedna od najutjecajnijih ličnosti u hrvatskom državno-partijskom rukovodstvu, svakako najznačajniji među Srbima u Hrvatskoj. Od 1974. do 1978. Dragosavac je bio sekretar Predsjedništva CK SKH.

Zapažena je njegova ocjena iz 1977. da „nacionalizam nije iskorijenjen, niti će to u doglednoj budućnosti biti, jer uslovi za to nisu do kraja ostvareni. Štoviše, uočljivo je njegovo širenje i rast. I to hrvatskog nacionalizma, koji ima svoju specifičnu težinu, ali i nacionalizma među Srbima u Hrvatskoj" (*Zbivanja i svjedočenja*, 175.).

Krajem sedamdesetih dolazi i do njegove političke promocije na saveznoj razini, u CK SKJ. Od 1978. godine je član CK SKJ i njegova Predsjedništva, pa, zahvaljujući rotaciji, 1981. postaje i predsjednik Predsjedništva CK SKJ s mandatom od godinu dana. Nije to bila uobičajena rotacija, jer tada SK Srbije nije želio da predsjednik Predsjedništva bude Miloš Minić, a drugi se nisu usuglasili da to bude Dragoslav (Draža) Marković. Stoga je napravljen presedan, pa je srpska partija privremeno „preskočena", te je dužnost preuzeo član iz SKH. Dragosavčev mandat u Predsjedništvu SKJ poklapa se s izazovnim periodom za Jugoslaviju, jer je zemlja suočena s ekonomskom krizom i rastućim nacionalnim tenzijama, posebno na Kosovu, gdje izbijaju nemiri 1981. godine. Kao predsjednik Predsjedništva CK SKJ, Dragosavac je među vodećim političarima koji pokušavaju stabilizirati situaciju u zemlji i očuvati socijalistički poredak.

Baš kao što se 1970/1. suprotstavlja onome što je smatrao da je hrvatski nacionalizam tako potkraj 80-ih ulazi u otvoreni sukob s tadašnjom politikom SK Srbije predvođenom Slobodanom Miloševićem. U ljeto 1989. Dragosavac proziva srpsko rukovodstvo za nacionalizam, a Miloševićev govor na Gazimestanu ocjenjuje uzrokom tadašnjih nacionalnih sukoba, osporava tezu da su Srbi jedini „ovlašteni" da se bore za Jugoslaviju te otvoreno kritizira angažman SPC-a u politici. Zbog ovakvih stavova Dragosavac nailazi na žestoku kritiku srpskog partijskog rukovodstva i članstva, kao i javnosti. Čak je i u uglednoj *Politici*, dnevniku pod Miloševićevom kontrolom, optuživan da svojim istupima vrijeđa srpsku tradiciju, žrtve i cijeli narod.

Nakon napuštanja visokih funkcija u SK, a posebno nakon raspada Jugoslavije početkom 1990-ih, Dragosavac se povlači iz političkog života.

Dragosavac piše i objavljuje stručne i znanstvene radove s područja ekonomije te publicistička djela memoarskog i političkog karaktera. Surađujući u Institutu za vanjsku trgovinu i Institutu za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu (1961. – 70.) te u Ekonomskom institutu u Zagrebu (1970. – 78.), radove s područja politike i ekonomije objavljuje u časopisima *Naše teme* (1963., 1966., 1968. – 69., 1971, 1973.), *Socijalizam* (1963. – 65., 1983., 1985. – 88.), *Ekonomist* (1964. – 65.), *Marksistička misao* (1977.), *Međunarodna politika* (1980., 1982.), *Kumrovečki zapisi* (1984.), *Socijalizam u svetu* (1984., 1986.) te u dnevnim listovima i tjednicima.

Od sredine 1970-ih objavljuje i knjige koje rijetko nadilaze razinu standardnog partijskog narativa. Najvažniji među njima su memoari *Zbivanja i svjedočenja,* dijelom razgovori koje je s Dragosavcem vodio novinar Stevo Ostojić, dijelom izvodi iz raznih dokumenata i razgovora koji su imali veze s Dragosavcem i njegovom karijerom. U Arhivu Srba u Zagrebu ostavlja rukopis (neobjavljen) knjige o Josipu Brozu Titu.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941., Ordena bratstva i jedinstva prvog reda, Ordena rada prvog reda, Ordena zasluga za narod drugog reda i Ordena za hrabrost.

Neko vrijeme je aktivan i u srpskim organizacijama. Od 1954. do 1965. predsjednik je SKD Prosvjeta. U svojim se memoarima Dragosavac nije osvrtao na tu svoju životnu epizodu, ali su brojni istaknuti članovi Prosvjete kasnije vrlo negativno ocjenjivali njegovu ulogu u gašenju Prosvjete nakon 1971. godine, u doba kad je bio na visokim funkcijama u SKH.

Jedan od posljednjih javnih istupa Dušana Dragosavca bio je na konferenciji „Srbi u Hrvatskoj – jučer, danas, sutra“ koju je 1997. u Zagrebu organizirao Hrvatski helsinški odbor. Tom je prilikom pročitao svoje iscrpno i poduže izlaganje.

Bio je oženjen Nevenkom Dragosavac (1927. – 1979.), učesnicom Narodnooslobodilačkog rata. Sahranjen je na zagrebačkom groblju Mirogoj.

Ivo Goldstein – Milorad Kondić

DJELA:

Protiv građansko-konzervativnih shvaćanja i dogmatizma, Split 1975.
Zakon vrijednosti u staljinističkoj koncepciji, Zagreb 1976.
Nacionalno i internacionalno, Zagreb 1978.
Klase i inteligencija, sloboda i kritika, Zagreb 1981.
Političke rasprave, Zagreb 1981.
Aktualni aspekti nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, Zagreb 1984.
Društveno-ekonomski aspekti socijalističkog samoupravljanja, Zagreb 1984.
Jugoslavensko jučer, danas, sutra, Zagreb 1988.
Zbivanja i svjedočenja, 2. dopunjeno izd., Zagreb 1987.

LITERATURA:

Popović, D., *Vreli dalmatinski srpanj 1989.*, Tragovi – Časopis za srpske i hrvatske teme 4 (2021), 2., 93 – 122.
HBL 3, 572.
HE 3, 236.
CE, т. III, књ. 2, 462-463.
Радојчић, Биографије, II, 1037-1038.

Đurić, Miloš – Miša

ĐURIĆ, Miloš – Miša (Benkovac kod Nove Gradiške, 14. I. 1892. – Beograd, 5. XII. 1967.), klasični filolog, filozof, sveučilišni profesor, akademik, sin Nikole i Teofanije rođ. Radaković. Rođen je u brojnoj obitelji. Nikola Đurić bio je učitelj (i književnik), pa se zbog njegova zanimanja obitelj često selila. Miloš je osnovnu školu pohađao u Slavonskom Brodu i Bodegraju, a klasičnu gimnaziju u Požegi i Zagrebu. Studij filozofije i klasične filologije započeo je 1911. u Zagrebu. Diplomirao je 1920. u Beogradu.

Od 1916. do 1920. predavao je latinski i srpski jezik, logiku i psihologiju u gimnaziji u Sremskoj Mitrovici, potom u gimnaziji u Zemunu i naposljetku u Drugoj muškoj gimnaziji u Beogradu. Od 1928.

zaposlen je na Katedri za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Doktorirao je u Zagrebu 1929. tezom *Problemi filosofije kulture*. Na beogradskom Filozofskom fakultetu izabran je 1933. u zvanje docenta, a od 1939. izvanrednog profesora.

Kad je u augustu 1941. kvislinška vlast u Srbiji zahtijevala od intelektualaca da potpišu *Apel srpskom narodu,* drugim riječima pozvala na suradnju s okupatorom i borbu protiv komunista koji su podigli ustanak, Đurić je to odbio. Kada ga je izvjesni kolega, nastavnik Muzičke akademije, upozorio da se izlaže opasnosti, odgovorio je: „Lako je tebi, ti u diple sviraš, a ja studentima etiku predajem!". Ta je anegdota postala paradigmom etičke dosljednosti. Đurić je 1942. umirovljen i poslan u logor na beogradskoj Banjici. Potkraj rata je njegov sin jedinac Rastko, kao maturant, poginuo na Srijemskom frontu.

Nakon rata vratio se na Filozofski fakultet u Beogradu i na Katedri za klasičnu filologiju predavao Grčki jezik i Istoriju helenske književnosti. Za redovitog profesora izabran je 1950. godine. Na Akademiji za pozorište predavao je Istoriju antičke drame i kazališta. Za dopisnog člana SANU izabran je 1955., a 1961. za redovitog. Umirovio se 1962., ali je i dalje predavao Istoriju helenske književnosti do tjedan dana pred smrt. Sahranjen je na Novom groblju u Beogradu. Bio je oženjen Milicom Velenderić iz Osijeka, a kasnije Zorom Đurić.

Bavio se problemima povijesti filozofije, etike, filozofije kulture, estetike, opće i srpske povijesti književnosti te prevođenjem s latinskoga, engleskog, njemačkog, ruskog, a ponajviše s grčkog jezika.

Još je kao student, uvjeren da je srpska narodna poezija dragocjena kao ključna karika za razumijevanje najstarijih grčkih epova, 1912. u zagrebačkom *Srpskom glasniku* objavio prilog *Iz narodne poezije*, a kasnije 1925. višetomne antologije *Srpske narodne pesme* (I-XIV) i *Srpske narodne pripovetke* (I/1-2, II).

Svoj prvi prijevod *Okovani Prometej* objavio je u zagrebačkom listu *Vihor* koji je pokrenuo 1914. s Vladimirom Čerinom. Oko lista su se okupili mladi pisci projugoslavenske orijentacije, ali je ubrzo zabranjen. Pisao je i za almanah *Grič* i časopise *Savremenik* i *Srbija*.

Njegovu raspravu *Smrt majke Jugovića* Kraljevsko državno odvjetništvo u Osijeku proglasilo je lipnja 1918. opasnom po državne in-

terese Austro-Ugarske Monarhije te zabranilo njezin objavljivanje. Samo šest mjeseci kasnije u listu *Hrvatska država,* kad je ta rasprava kao knjiga ugledala svjetlo dana, stoji da taj tekst treba proučiti svaki dobar Srbin, Hrvat i Slovenac.

Bio je jedan je od najplodnijih prevoditelja klasične literature na srpski jezik. Preveo je djela grčkih filozofa: Platonove traktate, Aristotela, Epikura, Arijana, Ksenofonta, Eshilove, Sofoklove i Euripidove tragedije, Aristofanove komedije, Herodotova, Tukididova, Ksenofontova, Plutrahova i Pauzanijina historiografska djela, Lukijana i Longa, s latinskog Seneku, a kao krunu svega epove *Ilijadu* i *Odiseju*. Objavio je i opsežnu *Antologiju stare helenske lirike*. Obimna uvodna pojašnjenja koja su prethodila prijevodima u ono su vrijeme bili glavni izvori za poznavanje antičke književnosti i filozofije.

Bio je poliglot. Preveo je s njemačkog djela Alfreda Adlera i Carla Gustava Junga, s engleskog Willa Duranta i Rabindranatha Tagorea, s ruskog Maksima Gorkog i Nikolaja Berdjajeva.

Njegova se kapitalna djela *Istorija helenske književnosti* (1951.) i *Istorija helenske etike* (1961.) i danas koriste kao udžbenici na sveučilištima. Autor je niza studija o antičkoj filozofiji. Objavio je više od 400 radova.

Njegovom je zaslugom grčka filozofija uvedena na fakultete u Srbiji i drugdje u Jugoslaviji.

Surađivao je u brojnim kulturno-umjetničkim i znanstvenim ustanovama i udrugama. Bio je član srpskog akademskog društva „Njegoš“ u Zagrebu, Matice srpske (od 1921.), predsjednik Muzičkog društva „Kornelije Stanković“ (od 1946.), član i predsjednik Srpske književne zadruge (1952. – 1957.), vanjski suradnik Instituta za proučavanje književnosti SANU, suradnik Istorijskog instituta SANU, predsjednik Saveza književnih prevodilaca Jugoslavije, te član Srpskog filozofskog društva, Udruženja književnika Srbije, Udruženja prevodilaca Srbije i Evropske zajednice pisaca (Comunità europea degli scrittori).

Bio je jedan od osnivača i urednika časopisa *Vihor, Živa antika* (Skoplje), *Živa filosofija* i *Društvena obnova*.

Odlikovan je Ordenom svetoga Save V. reda (1940.), Oktobarskom nagradom grada Beograda (1961.), Ordenom rada sa crvenom zastavom (1964.), Sedmojulskom nagradom Skupštine SR Srbije (1966.) te Poveljom Saveza književnih prevodilaca Jugoslavije (1966.). Filozofski fakultet u Beogradu izdao je 1966. *Spomenicu Miloša N. Đurića*. Njegova izabrana djela objavljena su 1998. u Beogradu.

Svoju biblioteku, zadužbinu pri seminaru za klasičnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, posvetio je sinu Rastku.

U Novoj Gradiški biblioteka u sklopu Narodnog sveučilišta nazvana je 1978. Općinska knjižnica i čitaonica „Dr Miloš Đurić" , a 1982. u Gradskom parku otkrivena mu je bista, rad vajara Ivana Vujičića. Od 1999. knjižnica djeluje kao samostalna ustanova pod imenom Gradska knjižnica Nova Gradiška.

Nagrada za najbolje prevodilačko ostvarenje Udruženja književnih prevoditelja Srbije nosi njegovo ime. Njegova supruga Zora 1968. osnovala je Fond dr Miloša Đurića, akademika za dodjelu novčane nagrade svršenom maturantu klasičnog smjera. Njegovo ime nosi jedna beogradska ulica, a Kalemegdan od 1978. krasi njegova bista, rad Miodraga Živkovića. U Univerzitetskoj biblioteci u Beogradu priređena je 2008. izložba u njegovu čast.

Milena Joksimović

DJELA (IZBOR):

Видовданска етика, Загреб 1914.
Смрт Мајке Југовића, Загреб 1918.
Философија Панхуманизма, Београд 1922.
Мит о сунчевој сестри, Београд 1925.
Пред словенским видицима, Београд 1928.
Рационализам у савременој немачкој филозофији, Београд 1928.
Проблеми филозофије културе, Београд 1929.
Огледи из грчке филозофије и уметности, Београд 1936.
Етика и политика у Есхиловој трагедији, Београд 1937.
Аристотелово етичко учење, Београд 1940.
Хеленска агонистика и ликовне уметности, Београд 1940.
Историја хеленске књижевности у времену политичке самосталности, Београд 1951.
Софисти и њихов историјски значај, Београд 1955.
Кроз хеленску историју, књижевност и музику, Београд 1955.
Софоклове тебанске трагедије, Цетиње 1955.

На изворима уметничке лепоте, огледи о Хомеру, Београд 1957.
Из хеленских ризница, Београд 1959.
Аристотел, Београд 1959.
Платонова академија и њен политички рад, Београд 1960.
Историја хеленске етике, Београд 1961.

LITERATURA:

Црепајац, Љ., Милош Н. Ђурић, *Мостови*, 1982., 123-126.
Гласник Друштва српско-грчког пријатељства, 1993., бр. 3.
Gortan, V., Na spomen profesoru M. Đuriću. *Živa antika* 17, 1967., 11–12.
HBL 3, 772.
HE 3, 340.
Kravar, M., O heksametru srpskoga Homera. *Živa antika* 20, 1970., 55–72.
Кораћ, С., *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, Загреб 1987., 253.
Леовац, С., Књижевник и хеленист Милош Н. Ђурић, *Сусрети*, 1962., бр. 4, 257-268.
Леовац, С., Хеленист Милош Н. Ђурић, у: *Античке студије код Срба*, САНУ, Посебна издања, књ. 37, 1989., str. 95-107.
Марковић, М., Поводом шездесетогодишњице професора Милоша Ђурића, *ЖиА*, 1952., бр. 2, 125-128.
Невенић Грабовац, Д., Милош Н. Ђурић, *Мостови*, 1970., бр. 4, 335-339.
Петровић, С., Др Милош Н. Ђурић, *Мостови*, 1972., бр. 4, 329-334.
Поповић, А., В., Милош Ђурић у потрази за идеалним владаром, *Saecula confluentia*, Београд 2004., 115-131.
Радојчић, Биографије, I, 1142-1143.
СБР 3, 653-656.
СЕ, т. III, књ. 2, 943-945.
Sironić, M., Sjećanja na profesora Đurića. *Živa antika* 17, 1967., 13–14.
Скуп у САНУ 15. XII 1992. посвећен академику Милошу Н. Ђурићу (1892-1992).
Споменица посвећена преминулом академику Милошу Н. Ђурићу, Београд, 1972.
Српска енциклопедија (III-2), 653-656.
Живанов, М., Кратка биографија МИЛОША Н. ЂУРИЋА, *у:* Живанов, М., Цајић, Р., *Библиографија Милоша Н. Ђурића*, Београд 1983., 10-31.

Gavella, Branko

GAVELLA, Branko (Zagreb, 29. VII. 1885. – Zagreb, 8. IV. 1962.), kazališni redatelj, pedagog, teatrolog, kritičar i prevoditelj. Rođen je u obitelji grčko-cincarskog podrijetla, a u Zagreb je došla iz Sremske Mitrovice gdje je rođen Brankov djed Đuro (1812. – 1880.). On je na Harmici (danas Trg bana Jelačića 6) otvorio trgovinu te postao gradski zastupnik i ugledni dobročinitelj: sa suprugom Anastazijom stipendirao je među ostalima i Vatroslava Lisinskog, donirao novac za izgradnju HNK i Sabornog hrama Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu. Nakon njegove smrti trgovinu su preuzeli sinovi Nikola (1856. – 1925.) i Brankov otac Đuro ml. (1848. – 1937.), srušili staru kuću i izgradili dvokatnicu koja i danas stoji, a naslijedili su i veliki vinog-

rad na Sv. Duhu, na mjestu gdje je danas bolnica. Nikola je bio sudac, a Đuro ml. se nastavio baviti trgovinom, no, morao ju je likvidirati 1891. godine. Oženio je Olgu Mussulin (1863. – 1953.) iz zagrebačke obitelji industrijalaca i dobrotvora. Gavella je još kao dijete zavolio kazalište, a obitelj u kojoj su rođene i njegove sestre Irena ud. Šilović i Lela ud. Brolich, pretplatila se na ložu broj četiri mezanin desno te dobro poznavala Stjepana Miletića.

Pravoslavne vjere po krštenju, Gavella se kao i dio viđenijih sunarodnjaka (neki članovi obitelji Demeter, Malin...) deklarirao kao Hrvat, što je bila posljedica vlastita izbora, obiteljske klime, ali i političkih stavova praujaka Dušana Kotura („Srbin po ocu, osjećao je niz aktualnih problema duboko hrvatski", zapisat će Gavella). Nakon mature (1903.) u zagrebačkoj gornjogradskoj gimnaziji, upisuje u Beču filozofiju i germanistiku, slavistiku sluša kod Vatroslava Jagića. Doktorirao 1908. disertacijom iz teorije spoznaje *Die erkenntnistheoretische Bedeutung des Urteils*. Po povratku u Zagreb namjerava habilitirati na katedri filozofije, ali ne uspijeva pa se zapošljava u Sveučilišnoj knjižnici i redovito, od 1910. do 1918. objavljuje oko 200 kazališnih kritika (*Agramer Tagblatt*, *Hrvatska njiva, Savremenik*). U njima se, osim modernizma europskih estetskih utjecaja i široke erudicije iščitava i njegov duboki osjećaj za scenu. U kazalište ulazi 1913. kao konferansije uoči premijera što mu otvara put za prvu režiju (F. Schiller, *Messinska vjerenica*, 1914). Početak kazališne karijere mu prekida rat pa od 1915. do 1917. ratuje na galicijskom ratištu s kojega će se vratiti kao rezervni topnički poručnik s nizom trauma, ali i nepresušnoga vrela motiva koje će sublimirati u nizu prizora budućih predstava, osjećajući „intuitivnije i sugestivnije od ikoga sulude atmosfere austrijskih ratnih logora i kadaverične mirise od raspadanje trupla čitave naše malograđanštine" (M. Krleža).

Na poziv ravnatelja drame Josipa Bacha 1918. zapošljava se u zagrebačkom HNK kao redatelj u Drami i Operi, potom dramaturg te ravnatelj Drame (1922. – 1926.). Osniva (1919.) i vodi Državnu glumačku školu pri HNK, a prva predstava koju režira je Mussetov *Svijećnjak* nakon kojeg odmah slijedi i prva opera – Zajčev *Ban Leget*. U tom razdoblju, u kojem jednu za drugom ostvaruje 78 režija (samo

u sezoni 1921/22. čak 20!) dogodila su se za Gavellu dva sudbinska susreta: onaj s europski iskusnim glumcem i redateljem Ivom Raićem od kojeg je učio o rješavanju scenskoga prostora, radu s glumcima i stvaranju atmosfere na sceni te onaj s Miroslavom Krležom koji će u njemu pokrenuti svjetonazorske promjene u smjeru lijevih ideologijskih stremljenja.

Taj će umjetnički tandem označiti novo poglavlje u razvoju našega glumišta. Gavella postaje prvi kazališni redatelj Krležinih drama: postavlja u HNK *Galiciju*, telefonski zabranjenu samo sat prije premijere (30. XII. 1920., dan poslije *Obznane*). O njoj se do danas raspredaju legende, naročito ona da je Gavella na scenu „montirao pravu kišu" da bi vjerno ocrtao galicijsko beznađe. Potom, kao inauguracijsku u mandatu ravnatelja Drame režira *Golgotu* kao prvu javno prikazanu Krležinu dramu (3. XI. 1922.). Slijedili su *Vučjak* (30. XII. 1923.), *Michelangelo Buonarroti* (19. V. 1925.), *Adam i Eva* (29. V. 1925.). Nakon hajke na kazališnu upravu na čelu s Julijem Benešićem koja se u tisku proglašava nedovoljno hrvatskom, čak velikosrpskom, Gavella ogorčen odlazi u Beograd gdje je 1926. – 1929. angažiran na mjestu direktora Drame Narodnoga pozorišta i gdje nastavlja bavljenje Krležom (*U agoniji*, 1928., *Gospoda Glembajevi,* 1929.). Iste godine putuje kao državni izaslanik u Oslo na proslavu 100. obljetnice rođenja Henrika Ibsena, pa u Moskvu kao gost Konstantina Stanislavskog na proslavu 30. obljetnice Moskovskoga hudožestvenog akademskog teatra koji je dobro upoznao za njihova dugog gostovanja u Zagrebu 1922. godine (tada je Stanislavskog oduševila *Golgota*). Nakon povratka objavljuje članke o dojmovima iz SSSR-a zbog čega je smijenjen s položaja u kazalištu i ukazom ministra Antona Korošeca premješten u Ministarstvo prosvjete. Na to je Gavella iz prosvjeda dao otkaz pa od 1929. provodi cijelo desetljeće u umjetničkom egzilu. Obraća se pismima Stanislavskom, nadajući se angažmanu u Moskvi, bez uspjeha, ali na njegovu preporuku režira u Brnu gdje je angažiran od 1931. (Zemské dívadlo) i gdje s prekidima ostaje do proljeća 1939. potpisujući 60 režija.

To je razdoblje njegovih kontinuiranih selidbi od kazališta do kazališta, od mjesta do mjesta, ujedno i druga faza bavljenja Krle-

žom, naročito glembajevskim ciklusom koji pojedinačno postavlja u Somboru (1930.), Ljubljani (1931., 1932., 1933.), Mariboru (1933.) i Brnu (1931.,1934.). Do Drugog svjetskog rata radi još u ljubljanskoj i zagrebačkoj Operi, Novom Sadu, milanskoj Scali (Rimski-Korsakov, *Sadko*), Sofiji, Operi praškog Národnog dívadla i drugdje. Uspostavom Banovine Hrvatske vraća se u Zagreb, gdje je od jeseni 1939. stalno angažiran i gdje 4. listopada proslavlja 25. obljetnicu umjetničkog rada. U tom razdoblju prevodi niz komedija i opereta koje potpisuje grčko-njemačkom inačicom svoga imena: Aleksandar Mautner.

Nastavlja djelovati i u NDH. U travnju 1941. poglavnik Ante Pavelić za intendanta postavlja kazališnog kritičara i pripadnika pokreta Dušana Žanka koji odmah uvodi „čistu hrvatsku i etičku orijentaciju hrvatskog kazališta u Zagrebu". Slijedom toga, 30-ak pravoslavaca iz kazališta, među njima i Gavella, odvedeno je u zatvor u Petrinjskoj ulici gdje su im ispunjeni kartoni s osnovnim podacima uključivo i tjelesne karakteristike. Nakon nekoliko dana uprava Kazališta uviđa da je bez njih nemoguće organizirati željeni program pa gotovo svi, nakon obaveznog prijelaza na katoličku vjeru, ostaju u kazalištu. No, Gavellina pozicija postaje paradoksalna, postaje tragična: u Pavelićevoj i Budakovoj kulturnoj politici „pluga i tla" s jedne, a reichovskih i duceovskih repertoarnih okvira s druge strane, u manje od tri godine brojnih pritisaka, cenzure i neopisiva straha, u HNK (tada Hrvatsko državno kazalište) potpisuje čak 10 velebnih režija, ali i veliki broj režimskih obljetnica i prigodnica, kako kazališnih, tako i radijskih. Na kompromis s ustaškim režimom prisiljen je zbog „krivog" porijekla, ali i ljevičarskoga pedigrea u čemu mu nije pomogla ni brzopleto odaslana poslanica (kolovoz 1942.) intendantu Žanku o NDH kao ostvarenju njegovih „davnih čežnja". No, iako se u člancima tijekom NDH nije bavio aktualitetima u hrvatskom kazalištu, u tekstu objavljenom u tjedniku *Spremnost* 1943. pisao je – za ustaše kriptiranim stilom – o „bolesnom društvu" koje je preuzelo vodstvo koje je u „narodni mehanizam" utisnulo „šablonizirano nekritički primljene krilatice" pretvarajući svoj „misaoni aparat u gramofon, koji nema druge zadaće nego svirati stare otrcane šlagere". Ocjenjujući da je njegov daljnji ostanak u Zagrebu opasan, ujesen 1943. odlazi iz Zagreba u

bečko uredništvo *Hrvatskoga krugovala,* da bi u siječnju 1944. prešao u Češko-moravski protektorat te kraj rata dočekao u Pragu. U Zagreb se vraća tek 1949., a prije toga, od 1947. radi u Slovenskom narodnom gledališču u Ljubljani i predaje na tamošnjoj kazališnoj Akademiji koja će mu predstavljati uzor za osnutak zagrebačke. U tih 20 godina intenzivna djelovanja promijenio je desetak nacionalno-kazališnih sredina.

Po povratku u Zagreb, ponovno se posvećuje Krleži: opet režira *Vučjaka* u zagrebačkom HNK (1950.) i u ljubljanskom Slovenskom narodnom gledališču (1951.), *Gospodu Glembajeve* u slovenskom kazalištu u Trstu (1951.) i *Ledu* u HNK Zagreb (1953.). Sveukupno, režirao je 20 predstava na temelju devet Krležinih dramskih tekstova, no tim je režijama bio uglavnom nezadovoljan. U glembajevskom ciklusu koji nikad nije uspio postaviti kao cjelinu ustvrdio je da nije uspio svladati sve zahtjevne „scensko-psihološke slojeve". Iako je napisao više članaka o Krleži, ovaj se rijetko osvrtao na njegov redateljski rad. No, od iznimnog je značenja nekrolog sastavljen dan nakon Gavelline smrti u kojem, uz niz pohvala redateljevom „istančanom sluhu za najskriveniju tajnu ljudske riječ" i, te o postojanosti političkih i etičkih načela (lijevi, liberalni nonkonformist), zapisuje da se, zbog mnogih razlika, u „pogledima na publiku, na pojave i na događaje", njihovo „drugovanje" godinama odvijalo „u znaku stalne i podjednako strastvene prepirke".

Gavella je režirao u gotovo svim jugoslavenskim kazalištima te na Dubrovačkim ljetnim igrama (posljednja režija: I. Gundulić, *Dubravka*, 13. VIII. 1961.) sveukupno čak 279 dramskih i opernih djela, među kojima se uz Krležu ističu režije djela J. Kosora, I. Vojnovića, M. Begovića, W. Shakespearea, J. W. Goethea, G. B. Shawa, L. Pirandella, F. Schillera, M. P. Musorgskoga, B. Smetane, G. Donizzetija i R. Wagnera. Sam je formulirao vlastiti redateljski pristup kao „zastupanje književnosti u kazalištu" u čemu je posebnu pozornost posvećivao domaćoj baštini (Lucić, Držić, Gundulić, Brezovački, Kukuljević), smatrajući i svoje suvremenike – od Vojnovića preko Krleže i Begovića, Cesarca i Papandopula pa do Matkovića – ishodištem za ispitivanje vlastitih teorijskih i praktičnih pristupa. Redovito je, kako u re-

dateljskom, tako i teorijskom radu, isticao „prožetost našega kulturnoga života s političkim momentima“ ali je, s druge strane, kroz dugi stvaralački vijek kontinuirano težio ideji novoga teatra kao „poprišta za konkuriranje svjetskim ostvarenjima izvan ideološke inicijative“. Po svemu, nedvojbeno mu pripada mjesto u samome vrhu europske režije XX. stoljeća, a naša ga teatrologija smatra svojim neupitnim prvakom. Utemeljitelj je Akademije za kazališnu umjetnost u Zagrebu (1950.) na kojoj je kao pročelnik i nastavnik odjela Glume i Režije odgojio generacije studenata, a jedan je od osnivača Zagrebačkoga dramskoga kazališta (1953., od 1972. Dramsko kazalište Gavella) koje je započelo s radom 22. III. 1954. u Subotici (zgrada u Frankopanskoj nije bila završena) njegovom režijom Krležinih drama *Golgota* i *U logoru*, a osnivanje kojeg je bilo moguće zbog buđenja pluralizma na području kulturnog stvaralaštva kojem je i sam pridonio, a koje se manifestiralo u jačanju profesionalizma, slabljenju cenzure i boljem sustavu financiranja kulture.

Gavellu se smatra za najvećeg intelektualca u povijesti našega kazališta: objavio je više od 300 tekstova u kojima se teorijski bavio pitanjima scenskoga govora i govorne realizacije dramskog teksta. Metodom teatrološke estetike i sociologije analizirao je u više izdanja stilska obilježja našega glumišta i njegov odnos prema „kazališnom susjedstvu“ od kojih je najvažnije *Hrvatsko glumište* (1953.), jedina knjiga objavljena za života. Istraživanja o estetici kazališta i glume objavljena su u knjizi *Glumac i kazalište* (1967.), a niz studija i portreta o hrvatskim književnicima u knjizi *Književnost i kazalište* (1971.).

Vehementna karaktera i stalne strasti za potvrđivanjem na svim poljima interesa, bio je i vrsni bridžist i šahist. Suosnivač je Hrvatskoga sveučilišnog kluba Academia za koji je i nastupao kao nogometaš. Bio je i nogometni sudac na prvom javnom susretu HAŠK-a i PNIŠK-a (1906.), kao i na prvom nogometnom prvenstvu Hrvatske uopće („Croatia” i „Zagreb”, 1912.). U braku je bio triput: s prvom suprugom, profesoricom francuskog Emmom Füllep (Budimpešta, 1886. – Zagreb, 1972.) imao je dvoje djece – Ivanu ud. Batušić (istaknutu romanisticu, 1912. – 2010.) i sina Mihovila – Milka (Zagreb, 1914. – Zagreb, sanatorij Brestovac, 1946.). Njegovi unuci (koje je upoznao tek

1947.) su Yvonne Vrhovac, također istaknuta romanistica (1940. – 2023.) i Nikola Batušić (1938. – 2010.), teatrolog, sveučilišni profesor i akademik. S glasovitom opernom primadonom Zlatom Gjungjenac za koju je tvrdio da je ideal operne pjevačice, u braku je bio – dvaput. Redoviti član JAZU-a postao je 1961., nekoliko mjeseci prije smrti.

Snježana Banović

LITERATURA:

Banović, S., *Država i njezino kazalište*, Zagreb 2012.
Batušić, N., *Gavella – književnost i kazalište*, Zagreb 1983.
HE 4, 131.
HBL 4, 607-611.
HKE 1, 581-582.
Krleža, M., U spomen Branka Gavelle, *Forum*, 1962.
Krležijana 1, 282-284.
LMD, 240-242.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu*, Novi Sad 2004.
СБР 2, 561-562.
https://www.gavella.hr/o-kazalistu/dr.-branko-gavella, https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/%EF%BB%BFgavella-branko/, pristupljeno 19. XI. 2024.

Grujić, Nikanor

GRUJIĆ, Nikanor (Lipova, Baranja, 13. XII. 1810. – Pakrac, 20. IV. 1887.), episkop, pjesnik, sin Prokopija i Agripine rođ. Kosić. Rođen je u obitelji svještenika pod svjetovnim imenom Milutin. Otac mu je bio paroh u Lipovu. U rodnom mjestu završio je njemačku i srpsku osnovnu školu, a potom nižu gimnaziju u Mohaču i višu u Pečuhu. Također u Pečuhu je diplomirao pravo i filozofiju. Po završetku fakulteta 1837. godine, odlazi u Bogosloviju u Sremskim Karlovcima. Bogosloviju je završio 1840. godine, a godinu poslije zamonašio se u manastiru Kuveždinu na Fruškoj gori. Tada je dobio monaško ime Nikanor. Iz njegove obitelji poteklo je još jedno svešteno lice. Njegov brat Dragutin bio je paroh u Jagodnjaku u Baranji.

Nikanor Grujić postao je 1848. arhimandrit manastira Kuveždin, a potom je od 1850. u nedalekom manastiru Krušedol obnašao funkciju arhimandrita sve do 1861. godine. Bio je vrlo blizak mitropolitu Josifu Rajačiću. Pratio ga je 1843. u Požun (Bratislavu) na Ugarski sabor i tom prilikom mu bio osobni prevoditelj za mađarski jezik.

U cijeloj onovremenoj Europi 1848. bila je iznimno turbulentna. Diljem Europe izbijale su revolucije. Revolucionarni zamah nije zaobišao ni Habsburšku Monarhiju ni njezin ugarski dio. Povodom revolucionarnih događaja 1848. godine, mitropolit Rajačić sazvao je Majsku skupštinu u Srijemskim Karlovcima. Učesnici te skupštine izabrali su Josifa Rajačića za patrijarha, a Stevana Šupljikca za srpskog vojvodu. Nikanor Grujić se na skupštini posebno istaknuo svojim govorničkim talentom. Okupljenim učesnicima je pročitao Srpska prava koja je skupština donijela kao reakciju na rastući mađarski nacionalni pokret. U tim pravima iskazana je težnja za autonomijom Srba unutar Monarhije pa je tako na Majskoj skupštini proglašena i Srpska Vojvodina. Sudjelovao je i u radu Sveslavenskog kongresa u Pragu.

Polije revolucionarne 1848. ostao je u manastirima Kuveždinu i Krušedolu sve do izbora za episkopa. Prvo je od 1859. godine obnašao funkciju vladike u Gornjokarlovačkoj eparhiji. Potom ga je patrijarh Rajačić 1861. postavio za episkopa bez eparhije kojom bi upravljao. Konačno je 1864. imenovan administratorom, a iste godine i episkopom Pakračke eparhije (današnje Pakračko-slavonske eparhije). Bio je vrlo aktivan sudionik profiliranja Crkve u odnosu na važna politička pitanja onog vremena. Snažno se zalagao za ulogu Crkve u očuvanju srpske autonomije u okvirima Austro-Ugarske Monarhije. Na Blagoveštenskom saboru u Sremskim Karlovcima 1861. iznio je svoj temeljni politički stav da su srpske privilegije „osnova i suština srpskog položaja u Monarhiji, sveti ugovor predaka za svoje potomstvo". U pogledu Srpske Vojvodine zastupao je realističko gledište da nije moguće osigurati jedinstvo prostora na kojima žive Srbi jer se u dijelu govori mađarski, a što se tiče srpskog vojvode smatrao je da ga treba birati srpski narod na teritoriju cijele Karlovačke mitropolije kao jedine institucije koja obuhvaća sve Srbe u Monarhiji.

Na crkveno-narodnom saboru 1869. – 1870. godine isticao je da je Crkva ključna institucija koja čuva položaj i jedinstvo Srba u Mo-

narhiji. Tako je došao u sukob s liberalnim političkim idejama koje je artikulirao Svetozar Miletić. Liberali su se zalagali za sekularizaciju društva, a na Crkvu su gledali kao na prepreku modernizacijskim promjenama. Grujić je bio najistaknutija ličnost tog sukoba s liberalima na saboru. Držao je gorljive govore kojima je branio stav Crkve. Nije prihvaćao promjene unutar Crkve ni njezinog odnosa prema svjetovnim vlastima, ostajući u okviru tradicionalnog oslonca na državne vlasti.

Obnašao je funkciju patrijaršijskog administratora i administratora Karlovačke eparhije od 1872. godine. Na tu funkciju došao je nakon smijenjenog episkopa Arsenija Stojkovića, koji je jednoglasno izabran za patrijarha 1874. godine, ali je Bečki dvor bio protiv njegova izbora i nije ga potvrdio. Zauzimanjem Arsenijeve pozicije kao administrator Karlovačke eparhije, Nikanor Grujić okarakteriziran je kao osoba bliska Dvoru. Takav dojam o njemu posebno su naglašavali liberalni krugovi koji su se protivili njegovu izboru za patrijarha. To je bio jedan od razloga zbog kojeg nije izabran. Nakon toga je otišao u Pakrac, a u Srijemske Karlovce se više nije vraćao.

Interes za poezijom pokazivao je u vrlo ranim fazama svog života. Još kao student objavljivao je pjesme u *Srpskom narodnom listu*, kao i u *Danici Ilirskoj* i *Letopisu Matice srpske*. Pjesme je često potpisivao pseudonimima Srb-Milutin, Nenad, Naum i N. Gruič. Činio je to iz osobne skromnosti, da ne bi narušio svoj monaški autoritet, jer piše o svjetovnim temama i zbog mogućih pritisaka koji su zbog tog pisanja mogli uslijediti. Kasnije je svoje pjesme objavljivao i u listovima *Srbobran*, *Sedmica*, *Srbski dnevnik*, *Srbski narod* i *Javor*. Neke od njegovih najpoznatijih pjesama su *Lulo moja srebrom okovana*, *Gde Fruška gora u Dunav silazi* i *Smokvica*.

Vladika Grujić se prilikom boravka u Gornjokarlovačkoj eparhiji u Plaškom upoznao s pričom o ljubavi između Mihajla Latasa i djevojke Milke, pa je o toj ljubavi napisao pjesmu *Milkina kuća na kraju* koja je kasnije postala poznata varoška pjesma (korištena je i za signalno oglašavanje radio Beograda na početku njegova emitiranja 1929. godine). Iznimno značajan bio je i njegov spjev *Sveti Sava Nemanjić* čiji je prvi dio objavio 1861. godine.

Tih se godina u književnom radu sve više odmicao od poezije te je počeo pisati književnost protkanu religijskom simbolikom. Objavio je *Uvod u tumačenje Svetog pisma* i *Iz života svetih ugodnika božjih*. Bavio se i prevođenjem. Preveo je djelo *Dva prijatelja*, francuskog pisca Alain-Renéa Lesagea. Vuk Stefanović Karadžić mu je bio prijatelj, ali je Grujić 1852. u tekstu *Polemike* objavio i kritiku Karadžićeva prijevoda Novog zavjeta.

Pred sam kraj života napisao je autobiografiju koja je izdana posmrtno u Srijemskim Karlovcima u *Bogoslovskom glasniku* tijekom 1904. i 1905. godine, a potom i zasebno 1907. pod naslovom *Avtobiografija Nikanora Grujića nekad episkopa pakračkoga*.

Nikanor Grujić se razbolio 1884. i većinu vremena provodio u eparhijskom središtu u Pakracu. Ondje je i umro 1887. godine. Po vlastitoj želji sahranjen je na pravoslavnom groblju u Pakracu na Gavrinici. Novosadski književni list *Javor*, čiji je vlasnik bio Jovan Jovanović Zmaj, objavio je 1887. nekrolog Nikanoru Grujiću.

Tijekom svog života bio je i počasni član Matice srpske i Matice slovačke. Dao je prilog od 6000 forinti za fond za svešteničke udovice u Eparhiji pakračkoj, a dao je i prilog za podizanje spomenika srpanjskim žrtvama 1845. u Zagrebu.

Vladika Nikanor Grujić spadao je u red najboljih govornika svog vremena.

Milorad Kondić

DJELA:

Sveti Sava, Karlovci 1861.
Svetkovanje blagovesti godine 1846, Zemun 1850.
Crkvene besede, Zemun 1892
Avtobiografija Nikanora Grujića, Sremski Karlovci 1907.

LITERATURA:

HBL 4, 265-266.
HE 4, 381.
Радојчић, Биографије, I, 895.
СБР 2, 843-844.
Vasin, G., *Nikanor Grujić – besednik, naučnik, jerarh*, Balkanske sveske 2017, 65-71.
Znameniti Srbi XIX veka, god. II, 15-16.
https://eparhija-slavonska.com/hr/eparhija/episkopi/, pristupljeno 2. IV. 2025.

Grujić, Radoslav

GRUJIĆ, Radoslav (Zemun, 29. VI. 1878. – Hvar, 25. V. 1955.), historičar i teolog, sin Miloša i Mileve rođ. Ilić. Potječe iz učiteljske porodice. Majka mu je bila porijeklom iz Srijemskih Karlovaca, a tijekom života je radila kao učiteljica u Zemunu. Otac mu se rodio u Šidu, završio je gimnaziju u Srijemskim Karlovcima i učiteljsku školu u Somboru. Radio je u Buđanovcima, Šidu i Zemunu. Radoslav Grujić je kršten dva dana po rođenju u crkvi Svete Trojice u Zemunu. U Zemunu je završio i osnovnu i srednju školu. U Srijemskim Karlovcima je 1899. završio i Bogosloviju. Obnašao je svešteničku službu parohijskog pomoćnika u crkvi Svete Trojice u Zemunu. Teološki rad nastavio je kao vjeroučitelj Velike gimnazije u Bjelovaru gdje osta-

je sve do početka Prvog svjetskog rata. Tijekom boravka u Bjelovaru počeo je prikupljati povijesnu građu o Srbima u Slavoniji. Dodatno se obrazovao završivši studij prava u Beču 1908. i studij geografije i povijesti u Zagrebu 1911. godine. U Zagrebu je stekao i doktorat disertacijom *Građa za kulturnu istoriju Slavonije.* O povijesti Srba u Slavoniji objavio je brojne radove – najpoznatiji je *Apologija srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji i njegovih glavnih obeležja* (1909.). Nastala je kao odgovor na optužnicu u zagrebačkome veleizdajničkom procesu 1908. – 1909. Pišući u o podrijetlu Srba u Hrvatskoj, njihovim naseljima, „nacionalnoj svijesti", jeziku i pismu, crkvi i školi, zastavi i grbu, Grujić je opovrgnuo povijesnu argumentaciju optužnice, ali je i sâm donio „više neutemeljenih tvrdnja i dvojbenih zaključaka".

Početkom Prvog svjetskog rata austrougarske vlasti su ga pritvorile označivši ga veleizdajnikom. Iz zatvora je pušten 1915. uz određenje kućnog pritvora. Potom je iste godine prisilno premješten u Gospić uz ograničenje slobode kretanja. Dvije godine je proveo u Gospiću, a potom se vraća u Bjelovar gdje je dočekao kraj rata. Nakon rata odlazi u Beograd, gdje je radio kao profesor na Drugoj beogradskoj gimnaziji, a potom i u Bogosloviji Sveti Sava. Za profesora nacionalne povijesti na Filozofskom fakultetu u Skopju izabran je 1920. godine. Dva puta je obnašao funkciju dekana Filozofskog fakulteta u Skopju (od 1930. do 1933. i od 1935. do 1937). Tijekom svog boravka u Skopju ostavio je značajan doprinos razvoju historiografije i znanosti općenito. Osnovao je Skopsko naučno društvo kojim je predsjedao od 1921. do 1937. godine. Pokrenuo je i *Glasnik skopskog naučnog društva* 1925. godine. Glasnik je uživao vrlo značajnu reputaciju u međuratnoj Jugoslaviji. Bio je osnivač i upravitelj Muzeja južne Srbije u Skopju od 1921. do 1937. godine.

U Beograd se vraća 1937. kad je imenovan za profesora historije SPC-a na beogradskom Bogoslovskom fakultetu. Tada se posvećuje i obnovi muzeja SPC-a u Konaku kneginje Ljubice. Bio je član Matice srpske, hrvatske i slovenske, počasni član Studentskog istorijskog društva i suradnik Srpskog geografskog društva i Jugoslovenskog istorijskog društva. Od 1939. bio je dopisni član SKA.

Tijekom Drugog svjetskog rata istaknuo se na zbrinjavanju Srba izbjeglih s ratnih područja i očuvanju povijesne crkvene i umjetničke baštine, posebice iz fruškogorskih manastira. Iskoristio je svoja poznanstva s ratnim savjetnikom pri Upravnom štabu za Srbiju majorom baronom Johannom Albrechtom von Reiswitzom kako bi odatle prenio mošti srpskih vladara. Mošti kneza Lazara prenosi iz manastira Bešenova, mošti cara Uroša iz manastira Jazak i mošti despota Stefana Štiljanovića iz manastira Šišatovac u Beograd i tako ih čuva od uništenja. Kako je još 1927. pronašao posmrtne ostatke cara Dušana u crkvi Svetih Arhanđela u kanjonu Bistrice nedaleko od Prizrena, za vrijeme rata prenio ih je u Beograd i osobno ih čuvao do oslobođenja. Kosti su kasnije prenijete u kapelu Patrijašije, a danas se čuvaju u crkvi Svetog Marka u Beogradu.

Još tijekom rata se posvetio dokumentiranju zločina koje su ustaške vlasti vršile nad Srbima u NDH. Njegov blizak suradnik dr. Đoko Slijepčević označio ga je kao glavnog inicijatora sastavljanja *Memoranduma* o ustaškim zločinima nad srpskim stanovništvom u NDH. Taj Memorandum je SPC uputila vojnim zapovjednicima na prostoru Srbije Ludwigu von Schröderu i Heinrichu Danckelmannu u ljeto 1941. godine. Tu su dokumentaciju koristile i poslijeratne vlasti.

Nakon Drugog svjetskog rata našao se u nemilosti. Sud časti Univerziteta u Beogradu u travnju 1945. kaznio ga je udaljavanjem s Univerziteta. U rujnu 1945. lišen je i srpske nacionalne časti odlukom Narodnog odbora Rejona I. Na teret mu je stavljena suradnja s okupatorom tijekom rata te osobito činjenica da je potpisao Nedićev *Apel srpskom narodu*.

Nakon rata većinu vremena proveo je radeći u Muzeju Srpske pravoslavne crkve i biblioteci Patrijašije. Izravno je 1946. sudjelovao u osnivanju Muzeja Srba u Hrvatskoj u Zagrebu. Tih godina njegov istraživački fokus ostaje na temama povijesti Srba i crkvene povijesti.

Objavljivao je izvore o temama iz srpske crkvene, kulturne, političke i pravne povijesti, arheologije te povijesti umjetnosti, u rasponu od srednjeg vijeka do 20. stoljeća. Istaknuto mjesto u njegovu opusu zauzima povijest Srba u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću te povijest SPC-a u Hrvatskoj.

Zdravlje mu je postupno bilo sve gore. Već dobrano narušenog zdravlja otišao je 1955. na Hvar na odmor i kako bi se oporavio. U Hvaru je i umro. Sahranjen je 1. lipnja na beogradskom Novom groblju uz suprugu Milicu koja je umrla još 1937. godine. U braku s Milicom nije imao potomstva. Na sahrani mu je opijelo vodio patrijarh Vikentije. Prema njegovoj osobnoj želji, posmrtni ostaci njega i njegove supruge prenijeti su u manastir Grgeteg na Fruškoj Gori.

Viši sud u Beogradu ga je rehabilitirao 2014. za presude poslije Drugog svjetskog rata. U Zemunu mu je 2020. podignuta bista. Po njemu nosi ime ulica u beogradskom naselju Vračar. O Grujićevu životu je snimljena i jedna epizoda igrano-dokumentarne serije *Zaboravljeni umovi Srbije* u produkciji RTS-a. U Univerzitetskoj biblioteci Svetozar Marković u Beogradu je 2023. održana i izložba posvećena njegovu životu i djelu.

Milorad Kondić

DJELA:

Apologija srpskoga naroda u Hrvatskoj i Slavoniji i njegovih glavnih obeležja, Novi Sad 1909, 2. izd. Beograd 1989.
Građa za istoriju Pakračkog vladičanstva, Sremski Karlovci 1907.
Problemi istorije Karlovačke mitropolije, Sremski Karlovci 1929.
Pakračka eparhija, Novi Sad 1931.
Pravoslavna srpska crkva, Beograd 1921., pretisak Kragujevac 1989.
Građa za kulturnu istoriju Slavonije, Zagreb 1913.

LITERATURA:

HE 3, 381.
HBL 4, 266-267.
Stojanović, A., *Radoslav Grujić o prenosu moštiju srpskih svetitelja aprila 1942. godine iz NDH u okupiranu Srbiju,* Tokovi istorije, Beograd 2012., 69.-86.
Радојчић, Биографије, I, 895.
СБР 2, 846-848.
http://istorijska-biblioteka.wikidot.com/art:radoslav-grujic, pristupljeno 11. XI. 2024.

Hajdin, Nikola

HAJDIN, Nikola (Hajdine kod Vrbovskog, 4. IV. 1923. – Beograd, 17. VII. 2019.), građevinski inženjer, doktor tehničkih znanosti, profesor, znanstvenik, projektant, akademik, sin Manojla/Mane i Božice r. Hajdin. Hajdine su malo selo kod Vrbovskog u Gorskom kotaru. Preci Nikole Hajdina u taj su kraj doselili nakon 1596. iz Kliškog sandžaka. To je jedno od prvih naselja čiji je duhovni centar bio manastir Gomirje. Svi stanovnici se prezivaju Hajdin, ali nisu svi u krvnom srodstvu. Tako je otac iz Gornjih Hajdina, a majka iz Donjih Hajdina. Otac, predsjednik crkvene općine, trgovac drvetom u početku je živio i radio u Vrbovskom, pa u Novom Vinodolskom (gdje je Nikola započeo školovanje), Moravicama i ponovno u Vrbovskom, centru tr-

govine drvetom, gdje je Nikola s bratom Georgijem (kasnije također profesorom Građevinskog fakulteta u Beogradu) završio osnovnu školu. Gimnaziju je pohađao u Zagrebu, Ogulinu, Sušaku i Karlovcu. Po uspostavi NDH izbjegao je u Srbiju, u Beograd. Ubrzo je vidio ljude obješene o telegrafske stupove, pa je shvatio da je „i u Srbiji užasna situacija", ali je on s familijom „kao izbeglica primljen sa velikim prijateljstvom i ljubavlju".

Maturirao je na Drugoj muškoj gimnaziji u Beogradu. Studij građevine odredio je njegov život („Nisam baš tačno znao razliku između građevine i arhitekture, mislio sam da je to jedno isto, znao sam samo da sam imao smisla za matematiku"). Građevinski fakultet u Beogradu je zbog rata upisao s trogodišnjim zakašnjenjem. Diplomirao je 1951. i doktorirao 1956. godine. Za znanstvenog suradnika tog fakulteta izabran je 1958. godine, za docenta 1960. godine, za izvanrednog profesora 1961. godine, a za redovnog profesora 1966. godine. Osim predmeta na osnovnom studiju: Teorija konstrukcija, Otpornost materijala i Teorija površinskih nosača, predavao je na postdiplomskom studiju Teoriju plastičnosti, Nelinearnu elastičnost i Teoriju tankostijenih nosača. Za dopisnog člana SANU-a izabran je 1970. godine, a za redovnog člana 1976. godine. Bio je potpredsjednik SANU-a od 1994. do 2003. godine i predsjednik SANU-a u tri mandata od 2003. do 2015. godine.

U toku svoje profesionalne karijere Nikola Hajdin je obavljao niz znanstvenih i stručnih funkcija u različitim domaćim i inozemnim društvima među kojima su sljedeće: predsjednik Jugoslavenske grupe Međunarodnog udruženja za mostove i visokogradnju (IABSE) i član stalnog komiteta te organizacije, predsjednik Jugoslavenskog komiteta Međunarodne unije za teorijsku i primijenjenu mehaniku, dekan Građevinskog fakulteta u Beogradu, predsjednik Jugoslavenskog društva građevinskih konstruktera.

Bio je inozemni član Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, Europske akademije znanosti, umjetnosti i literature sa sjedištem u Parizu, Europske akademije znanosti i umjetnosti sa sjedištem u Salzburgu. Izabran je 2000. godine za počasnog doktora Nacionalnog tehničkog univerziteta u Ateni.

Znanstveni rad Nikole Hajdina se najvećim dijelom odnosio na radove iz područja primijenjene mehanike, posebno teorije konstrukcija. Njegov stvaralački opus u kojem je dao značajan doprinos znanosti i njenim primjenama u građevinarstvu odnosi se na sljedeća područja: numeričke metode u teoriji elastičnosti, spregnute konstrukcije od čelika i betona, tankostijene štapove, mostove s kosim zategama, dinamiku udara na inženjerske konstrukcije i lokalno djelovanje opterećenja (Stabilnost i nosivost čeličnih nosača).

Predložio je (1954.) i razradio metodu za numeričko rješavanje problema graničnih vrijednosti teorije elastičnosti, koju je nazvao *metoda integralnih jednadžbi.* Ta metoda utemeljena je na osnovnim diferencijalnim jednadžbama teorije elastičnosti primijenjenim na dvodimenzionalne probleme. Pretvarajući osnovne diferencijalne jednadžbe u integralne duž usvojenih linija mreže i njihovim približnim rješavanjem numeričkim putem, dobiva se sistem linearnih jednadžbi koji vodi rješenju problema. Od mnogih autorovih radova iz tog područja izdvajaju se radovi *Integral Equation Method for Solution of Boundary Value Problems of Structural Mechanics, Parts I and II* objavljeni u časopisu *International Journal for Numerical Methods in Engineering* (1972.). Taj postupak je prije upotrebe elektroničkih računala (danas se koristi metoda konačnih elemenata) bio učinkovitiji od metode konačnih razlika za proračune ploča, lučnih brana i sličnih konstrukcija zbog manjeg broja linearnih jednadžbi, koje je trebalo numerički riješiti.

Baveći se teorijom konstrukcija i aktuelnim znanstvenim problemima ove grane primijenjene mehanike Nikola Hajdin je posvetio jedno razdoblje svoje aktivnosti spregnutim konstrukcijama sastavljenim iz betona i čelika tako da čine jedinstveni sustav. Kao osnovni znanstveni problem koji se počeo ozbiljnije proučavati nakon Drugog svjetskog rata bilo je izučavanje fenomena puzanja i skupljanja betona koji dovodi tokom vremena do preraspodjele naprezanja u jedinstvenom sustavu. Analiziran je sustav s betonskom kolničkom pločom iznad i čeličnim nosačem ispod u poprečnom presjeku. Hajdin je generalizirao analizu razmatrajući spregnuti nosač s proizvoljnim rasporedom čeličnog i betonskog dijela u ukupnom poprečnom presjeku.

Međutim, vrlo brzo je shvatio da teorijski radovi dobivaju na značenju ako se primijene u praksi. Projektiranje realnih konstrukcija kao paralelne aktivnosti u početku je shvaćao kao hobi, a kasnije kao krajnje odgovoran posao, u koji je unosio svoje znanstvene rezultate, pri čemu su neke praktične primjene poslužile kao njihova verifikacija.

Već spomenute teorijske osnove poslužile su mu za projektiranje i izgradnju originalnih spregnutih konstrukcija. Tako je (1968.) projektirao most Orašje preko Save rekordnog središnjeg raspona 134 m, na kome je prvi put u svijetu osim betonske kolničke ploče ugrađena i betonska ploča u donjoj zoni glavnog nosača iznad oslonaca tzv. dvostruko sprezanje. Takvo konstrukcijsko rješenje pojavilo se u Njemačkoj, vodećoj u tom području, kao novost tek 20 godina kasnije. Most Orašje je srušen 1991. u ratnim operacijama i obnovljen (1998.) u drugačijem obliku. Ovom eksperimentiranju sa spregnutim konstrukcijama treba dodati nadvožnjake u Ljubljani s originalnim načinom sprezanja u donjoj zoni po cijeloj duljini nadvožnjaka, most preko rijeke Ibar kod Rožaja i most preko akumulacije za hidrocentralu Špilje (u Makedoniji).

Znanstveno područje teorije konstrukcija u kojoj je Nikola Hajdin dao izuzetan doprinos su tankostijene konstrukcije. One se zbog svojih osobina upotrebljavaju u više tehničkih grana – u građevinarstvu, strojarstvu, brodogradnji i aeronautici. Njegovi radovi iz ovog područja objavljeni su uglavnom u inozemstvu u više časopisa i stručnih publikacija, a citirani su i korišteni u brojnim radovima i publikacijama stranih i domaćih znanstvenika. U tom području surađivao je duže od 20 godina s profesorom na *Eidgenössische Technische Hochschule* (ETH – Savezno visoko tehničko učilište) u Zürichu Curtom Kollbrunnerom, svjetski poznatim stručnjakom za stabilnost čeličnih konstrukcija. Hajdin je neko vrijeme radio i predavao u Zürichu, pa su on i Kollbruner tada i kasnije objavili 20-ak zajedničkih publikacija na preko 2000 stranica. Sintezu te suradnje predstavljaju dva sveska *Dünnwandige Stäbe*, objavljena 1972. i 1975. godine. Monografije su po sadržaju jedinstveno djelo s nizom priloga i inovacija u oblikovanju konstrukcija izazvanih širokom primjenom tehnologije zavarivanja. Pobudile su velik interes stručne javnosti.

Krajem devedesetih 20. stoljeća se znanstveno posvetio nelinearnim dinamičkim problemima mehanike, posebno izučavanju udara prometnih sredstava na građevinske konstrukcije, kao što su udari vlakova i plovila. Ovi radovi, pretežno objavljeni u Švicarskoj, nastali su prvenstveno zbog potrebe da se stupovi mostova na kopnenim plovnim putovima zaštite od mogućnosti udara plovila, a rezultirali su službenim preporukama za proračun mostova na to izvanredno djelovanje.

Nikola Hajdin je sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća objavio više radova koji se bave problemima stabilnosti punostijenih nosača, odnosno problemima izbočivanja ploča. Kasnije se posebno koncentrirao na problem stabilnosti pri lokalnom djelovanju opterećenja tzv. *patch loading* i rukovodio istraživanjima tog problema organizirajući suradnju s britanskim engleskim i češkim naučnim institucijama (University College Cardiff u Cardiffu i Institut za teorijsku i primijenjenu mehaniku Češke akademije nauka u Pragu). Između ostalog, analiziran je i učinak uzdužnih ukruta hrpta u zoni unosa opterećenja na izbočivanje punostijenih nosača. Dani prijedlog izraza kojim se taj učinak uzima u obzir prihvaćen je u potpunosti u novoj verziji britanskih propisa (2001.).

Znanstveni opus akademika Hajdina čini više od 230 radova, od čega je približno polovina objavljena u inozemstvu u uglednim časopisima ili izložena na značajnim znanstvenim konferencijama.

Nikola Hajdin je vrlo poznat i cijenjen autor niza čeličnih, betonskih i spregnutih konstrukcija.

Posebno je značajan njegov teorijski i stručni doprinos projektiranju mostova s kosim zategama, koji su se kao inovacija u mostogradnji pojavili početkom 1960-ih. U vrijeme kad je u svijetu bilo izgrađeno samo dvadesetak cestovnih mostova ove vrste Hajdin je (s koautorom Ljubomirom Jevtovićem) prvi u svijetu projektirao željeznički most s kosim zategama, iako je tada među stručnjacima u svijetu vladalo mišljenje da takav relativno fleksibilan konstrukcijski sustav nije primjenjiv za željeznički promet. Most s kosim zategama smještenim u dvije vertikalne ravnine, središnjeg raspona 254 m, izgrađen je u Beogradu 1979. godine. Potom je projektirao most

Slobode u Novom Sadu, sa središnjim rasponom od 351 m, što je u to doba bio svjetski rekord za mostove s kosim zategama u srednjoj ravnini. Most, često citiran u svjetskoj literaturi, pušten je u promet 1981. godine. Porušen je 1999. godine projektilima NATO-a, a obnovljen je u potpunosti u izvornom obliku i pušten u promet 2005. godine. U seriji mostova ove vrste krunu autorovog stvaranja (s koautorom Bratislavom Stipanićem) predstavlja most Solidarnošći preko rijeke Visle u poljskom Plocku, nagrađen na međunarodnom natječaju prvom nagradom. S rekordnim rasponom od 375 metara za mostove s kosim zategama (sa zategama u srednjoj ravnini i pilonima upetim u gredu) predstavlja daljnji napredak u odnosu na most Slobode.

Nikola Hajdin spomenut je među 43 projektanta najznačajnijih mostova Europe i Amerike u posljednjih 200 godina, navedenih u kineskoj monografiji *Design Thinking of Europe and America Bridges*, objavljenoj 2007. godine. Prikazani su njegovi mostovi Orašje, željeznički most preko Save s kosim zategama, most Slobode i most Solidarnošći.

Baveći se u početku svoje karijere teorijom lučnih brana, utemeljenoj na izvornoj autorovoj metodi integralnih jednadžbi, Hajdin je sudjelovao kao konzultant na nizu hidrotehničkih konstrukcija. Kao svoj prilog realizaciji lučnih brana projektirao je branu Glažnja u Makedoniji, treću po visini (85m) u bivšoj Jugoslaviji.

Nikola Hajdin je kao međunarodno priznati ekspert bio konzultant više svjetski poznatih građevinskih tvrtki iz Švicarske, Indije, Kanade, Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske i Poljske, najvećim dijelom za mostove, naročito mostove s kosim zategama.

Bio je gostujući profesor za predmet Tankostijeni štapovi na Saveznoj visokoj školi (ETH) u Zürichu (1971. – 1973.), gost znanstvenik Švicarskog udruženja za čelične konstrukcije. Boravio je u više navrata u Švicarskoj i sudjelovao u istraživanjima u području Teorije tankostijenih štapova. Osim toga održao je čitav niz predavanja na znanstvenim skupovima, na inozemnim sveučilištima i znanstvenim i stručnim institucijama u Ujedinjenom Kraljevstvu, Švicarskoj, Češkoj, Slovačkoj, Njemačkoj, Kini, Indiji, Austriji, Iraku, Grčkoj, Rumunjskoj, Italiji i drugima.

Nikola Hajdin bio je izuzetna osoba, koja je ne samo svojim bogatim znanstvenim opusom i građevinskim projektima, nego i svojim utjecajem i djelovanjem u akademskom i javnom životu aktivno obilježila razdoblje od sedam desetljeća. Ostat će najpoznatiji po svojim mostovima. Sam je govorio da „su od svih objekata koje radi ljudska ruka u arhitekturi i građevinarstvu mostovi najeminentniji dio stvaranja" i „da su se mostovi nametnuli kao primena mojih teorijskih istraživanja, kojima se ona najlepše mogu dočarati".

Nikola Hajdin bio je potpredsjednik SANU-a od 1994. do 2003. godine te predsjednik SANU-a od 2003. do 2015. godine. Vladimir Kostić, njegov nasljednik na mjestu predsjednika SANU-a na Hajdinovoj sahrani podsjetio je na njegove riječi da „političari ne vole naučnike i da su naučnici korisni za zemlju, ali smetnja za vlast" te istaknuo da je Nikola Hajdin svoju „mudrost usmerio na očuvanje dostojanstva, integritet i autonomije SANU".

Od važnijih priznanja i nagrada Nikola Hajdin je dobio Oktobarsku nagradu Beograda (1959.), Oktobarsku nagradu Novog Sada (1981.), te Nagradu AVNOJ-a (1987.).

Zlatko Šavor

DJELA:

Dünnwandige Stäbe (zajedno s Curtom F. Kollbrunnerom), 1-2, Springer, Berlin 1972.-1975.

Izbočavanje vitkih vertikalnih limova, Beograd 1976.

Teorija površinskih nosača: ploče napregnute na savijanje, ploče napregnute u svojoj ravni, 2. izd., Beograd 1979.

LITERATURA:

Rajković, M., *Nauka kao život: akademik Nikola Hajdin,* Planeta Magazin za nauku, istraživanja i otkrića br. 19, Beograd 2006.

Šumarac D., Stipanić B., Marković N. (2008), *Najznačajniji naučni i stručni radovi Nikole Hajdina u komentarima inostrane literature – u čast osamdeset pet godina života*, Institut tehničkih nauka SANU, Beograd 2008.

Zloković Đ., Srećković G., Marković N., *Zbornik radova u čast Nikole Hajdina povodom devedesetog rođendana,* Pančevo 2013.

https://www.nedeljnik.rs/plakao-sam-za-kraljem-aleksandrom-za-titom-nisam-a-kada-su-ubili-dindica-bio-sam-star-za-suze-tako-je-govorio-nikola-hajdin/;
https://www.gradnja.rs/in-memoriam-nikola-hajdin, pristupljeno 12. V. 2025.

Jakšić, Pavle

JAKŠIĆ, Pavle (Blatuša kod Vrginmosta, 2. XII. 1913. – Beograd, 4. II. 2005.), fizičar, partizan, narodni heroj, general-pukovnik i pisac, najstariji sin Đure i Marice. Poslije završene četverogodišnje osnovne škole u susjednom selu Perna, nastavio je školovanje na nižoj gimnaziji u Glini. Kao darovito i siromašno srpsko dijete dobio je stipendiju sisačkog industrijalca Petra Teslića kako bi završio višu gimnaziju u Bjelovaru. Dobio je i kraljevu stipendiju, pa je na Filozofskom fakultetu u Beogradu diplomirao 1937. fiziku i primijenjenu matematiku. Tu dolazi u dodir s komunističkim idejama i postaje simpatizer KPJ.

U Sarajevu je 1938. završio Školu rezervnih artiljerijskih oficira te vojni topografski kurs u Kalinoviku, poslije čega je dobio čin re-

zervnog potporučnika Jugoslovenske vojske. Godine 1938/39. započeo je studij na elektro-smjeru Tehničkog fakulteta u Beogradu, ali se u jesen 1939. zaposlio kao profesor fizike i matematike u gimnaziji u Kraljevu. Početkom 1940. dobio je stipendiju francuske vlade i otišao iz Kraljeva u Pariz na studij Visoke škole za optiku (*L'ecole supérieure d'optique*), gdje je diplomirao stekavši, prvi u Jugoslaviji, zvanje inženjera optike. Ostao je u Parizu i počeo spremati doktorsku disertaciju iz područja kosmičkog zračenja. Istovremeno je surađivao s Komitetom za repatrijaciju jugoslavenskih španjolskih boraca. Međutim, sredinom 1940. u Parizu ga je zatekla njemačka agresija i okupacija Francuske, pa se nakon niza neprilika krajem 1940. vratio u Jugoslaviju, u Kraljevo.

Kao rezervni oficir Jugoslavenske vojske učestvovao je u Aprilskom ratu 1941. godine. Poslije sloma i kapitulacije, izbjegao je njemačko zarobljavanje i vratio se u Kraljevo. Kada su Nijemci počeli s represalijama u tom kraju, s grupom đaka iz kraljevačke gimnazije i grupom radnika iz Kraljeva, sklonio se na obližnju planinu Goč te krajem lipnja formirao Kraljevački partizanski odred i postao njegov komandant. U srpnju postaje i član KPJ. Od prosinca 1941. je bio komandant Četvrtog kraljevačkog bataljona 1. proleterske brigade, s kojom od lipnja do studenoga u okviru „dugog marša" partizanskih brigada od Crne Gore do Bihaća učestvuje u borbama na pruzi Sarajevo-Mostar, zatim u borbama kod Prozora, Bugojna, Duvna, Livna i Grahova. U studenom 1942. je postavljen za komandanta novoformirane Sedme banijske divizije s kojom učestvuje u bitkama na Neretvi i Sutjesci.

Tako je za vrijeme bitke na Neretvi (siječanj – ožujak 1943.) na čelu divizije vodio uspješnu manevarsku obranu od Bihaća i Bosanskog Petrovca do Prozora, osiguravajući evakuaciju Centralne bolnice NOVJ, da bi, zatim, na frontu između Gornjeg Vakufa i Prozora, organizirao i uspješno izvodio višednevnu pozicionu obranu. Jakšić je uspješno komandovao divizijom i za vrijeme bitke na Sutjesci (svibanj – lipanj), posebno u njenoj završnoj fazi, kada je vješto izveo diviziju iz njemačkog obruča. U zadnjem proboju je i ranjen. Kada su u kolovozu uvedeni činovi u NOVJ, dodijeljen mu je čin potpukovnika.

Nedugo potom, u rujnu, njegova je Sedma banijska prešla Unu i nakon gotovo godinu dana došla „kući“ – od 4.100 boraca koji su otišli vratilo ih se svega 550.

Obnovljena divizija pod Jakšićevom komandom je učestvovala u borbama kod Ogulina, Cazina i Gline u studenom 1943., da bi u siječnju 1944. oslobodila Glinu. Jakšić će kasnije napisati da mu je bilo drago što je on komandirao divizijom koja je „donela slobodu ovom namučenom gradiću, mestu onog nečuvenog pokolja u crkvi“. Ubrzo je imenovan za komandanta Jedanaestog korpusa, čija je zona odgovornosti bila sjeverozapadni dio Like, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istra. U svibnju 1944. je postavljen za načelnika Glavnog štaba Hrvatske. U tom svojstvu imao je i prve diplomatske aktivnosti tako što je za vrijeme Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a u Topuskom, kao znalac stranih jezika, komunicirao sa šefovima američke, britanske i sovjetske vojne misije. U rujnu 1944. stekao je čin generalmajora, a kada je u listopadu u Glini osnovano Srpsko pjevačko društvo Obilić, što je bio još jedan vid rada na emancipaciji Srba u Hrvatskoj, izabran je za potpredsjednika. Ubrzo potom, u studenom u Glini, izabran je i za potpredsjednika Srpskog kulturno-prosvjetnog društva „Prosvjeta“.

Kad je u ožujku 1945. formirana Četvrta armija JA, Jakšić je postavljen za načelnika štaba. Tako je do kraja rata učestvovao u strateškom planiranju frontalnog ratovanja i velikih ofanzivnih poduhvata, Ličko-primorske i Tršćanske operacije, čiji je uspjeh znatno pridonio i kasnije uspješnom političkom i diplomatskom rješenju na tom prostoru.

Jakšić je bio jedan od inicijatora i učesnika Prvog kongresa Srba u Hrvatskoj u Zagrebu u rujnu 1945. godine. U narednom je razdoblju obavljao visoke vojne dužnosti: komandanta pozadine JA (1946.), pomoćnika ministra narodne odbrane (1946.) i komandanta artiljerije JA (1946. – 1948.). Završio je Višu vojnu akademiju (1950.) nakon čega je u Beogradu bio komandant Prve vojne oblasti (1950. – 1956.). U međuvremenu, kako Jugoslavija sve intenzivnije surađuje sa Zapadom, Jakšić je 1952. šef jugoslavenske delegacije na sastancima u Ateni i Ankari, nakon čega je 1953. između Jugoslavije, Grčke i Turske formiran Balkanski pakt. Od 1956. bio je na mjestu načelnika IV. (nastavne) uprave Generalštaba JNA.

Tih godina je dobio niz domaćih i stranih odlikovanja te 1951. i Orden narodnog heroja. U čin general-pukovnika unaprijeđen je 1955. godine. U Klasniću kod Gline svečano je 1960. otkrio spomenik Sedmoj banijskoj udarnoj diviziji.

Za vrijeme vojne službe bio je i aktivni društveno-politički radnik. Biran je za republičkog i saveznog poslanika. Bio je član Opunomoćstva CK SKJ za JNA i Glavnog odbora SUBNOR-a Jugoslavije. Njegovi intervjui, članci i govori o povijesti partizanskoga pokreta i JNA objavljivani su u novinama, časopisima i knjigama.

Jakšić se na prijelazu u 1960-te suprotstavio razvoju „načela doktrine općenarodnog obrambenog rata" te procesu „podruštvljavanja obrambenog sistema". Implicirana su bila i kadrovska rješenja kao i odnosi unutar JNA i SKJ. Kao postojana i principijelna osoba, Jakšić je dosljedno zastupao svoje stavove, pa je došao u sukob sa svojim pretpostavljenim, državnim sekretarom za obranu Ivanom Gošnjakom, kao i drugim političkim i sigurnosnim strukturama. Suočavajući se sa birokratskim preprekama i ostavši bez podrške Josipa Broza Tita, na vlastiti je zahtjev 1962. razriješen dužnosti i prijevremeno umirovljen u 49. godini.

Iste godine bio je jedan od inicijatora i osnivača Instituta za fiziku (bio je prvi predsjednik savjeta Instituta), a naredne 1963. imenovan je za višeg predavača (u rangu izvanrednog profesora) na Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu. Međutim, kako je od državnih vlasti neformalno označen za opozicionara, i u tim aktivnostima imao je smetnji i poteškoća. Bio je isključen iz javnosti i politički marginaliziran te mu je onemogućeno prisustvovanje jubilejima jedinica kojima je komandovao. Tako se posvetio pisanju. Izdao je knjigu *Savremeni rat* (1969.) u kojoj se usprotivio provedbi koncepta općenarodne obrane i decentralizaciji Teritorijalne obrane po republikama. Isticao je da bi to u jugoslavenskim republikama stvorenim po etničkim linijama bila uvertira u građanski rat. Općenito je bio plodan pisac. Sa suprugom Danicom prevodio je s francuskog i ruskog djela iz fizike i političke povijesti. SKJ je napustio 1984. godine.

U dvotomnim memoarima *Nad uspomenama* (1990.) pisao je „o svojim htenjima i uverenjima, o tome kako je on video svet u kome

je stasavao, oslobodilački rat, vojsku koju je stvarao i budućnost zemlje koju je voleo." Boljelo ga je navodno umanjivanje i prešućivanje stvarne uloge banijskih boraca i njihova nespornog doprinosa u mnogim borbenim operacijama „za račun poželjne slike prošlosti." Pišući u završnim poglavljima svojih memoara ocjenjivao je mnoge povijesne događaje sa stanovišta krize u koju je jugoslavenska država tih godina sve više tonula. Prihvatio je tezu o povijesnoj „katoličko-komunističkoj zavjeri" protiv srpskog naroda. U kronici svoje borbe za istinu i pravdu mnogima od svojih bivših suboraca zamjerao je da su iznevjerili ideale za koje su se borili, a mnogi i žrtvovali. Za razliku od svog zemljaka i generala Gojka Nikoliša, koji se protivio bilo kakvom oružanom sukobu i vojnoj intervenciji, Jakšić se u srpskim medijima 1991. zalagao za vojni obračun s novim hrvatskim političkim vodstvom, smatrajući da je „Jugoslavija (ustrojena po konceptu kakav je on zagovarao) i dalje najbolje rješenje". Idućih godina kritički je pisao o Titu.

Preminuo je 2005. u Beogradu. Sahranjen je po vlastitoj želji na Novom groblju, iako mu je pripadalo mjesto u Aleji narodnih heroja i Aleji zaslužnih građana. Sa suprugom Danicom imao je kćerku Tanju, diplomiranog arhitektu, i sinove Boška, danas jednog od najpoznatijih srpskih novinara, i Miomira, redovnog profesora i dekana Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Igor Mrkalj

DJELA (IZBOR):

Jugoslovenska harizma titoizam, Beograd 2002.
Nad uspomenama, 1–2, Beograd 1990.
Oslobodilački pohod na Trst Četvrte Jugoslavenske armije, s grupom suradnika, Beograd 1952.
Savremeni rat, 1–2, Beograd 1961.
Sedma divizija u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, *Vojnoistorijski glasnik*, Beograd, 6/1951, 3–26, i djelomično dorađen, u: *Sedma banijska udarna divizija*, zbornik radova, Beograd 1967., 173–198.

IZVORI:

„Рад Срба у Хрватској на културном уздизању – основано је Српско културно-просвјетно друштво ‘Просвјета’“, *Српска ријеч: орган Српског клуба вијећника ЗАВНОХ-а*, 23. XI. 1944., 3.

„Велико славље у Глини. Поводом освећења барјака Српског пјевачког друштва ‘Обилић’ литургија, парастос, благодарење и посвета барјака“, *Српска ријеч: орган Српског клуба вијећника ЗАВНОХ-а*, 1. XI 1944., 3.

Vjesnik, 24. XI. 1960.

LITERATURA:

Bekić, D., *Jugoslavija u hladnom ratu 1949–1955.*, Zagreb 1988.

Бјелајац, М., „Генерал-пуковник Павле Јакшић, народни херој“, *Љетопис СКД ‘Просвјета’*, Загреб 10/2005., 511–514.

Дрчелић, С., „Разговор с поводом: генерал Павле Јакшић, прослављени командант Седме банијске ударне дивизије о новој 41. у Хрватској“, *Вечерње новости*, 23. VII. 1991.

Georgievski, J., „Drugi svetski rat, antifašizam i revizionizam“, *BBC News na srpskom*, 16. lipnja 2020., https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-53027167.

Goldstein, I., *Podruštvljavanje obrambenog sistema u SFRJ 1945–1983. godine, ČSP*, 1/1985, 141–157.

Goldstein, S., *1941. Godina koja se vraća*, Zagreb 2007.

HBL 6, 283.

Kladarin, Đ., „Uvod“, u: *Sedma banijska udarna divizija*, zbornik radova, Beograd, 1967.

Kljakić, Lj., „Pogovor“ u: Pavle Jakšić, *Nad uspomenama*, 2, 691–699.

Korać, D., *Kordun i Banija u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1986.

Крњаић, Б., *Лексикон Срба Баније*, Београд 2019., 176–177.

Leksikon NOR-a i revolucije u Jugoslaviji, 1, Beograd 1980., 405.

Мркаљ, И., „Српско пјевачко друштво ‘Обилић’ (Глина, 1944. – Загреб, 1949.)“, *Љетопис СКД „Просвјета“*, Загреб, 14/2020., 391–422.

Narodni heroji Jugoslavije, 310–311.

Политика, 6. II. 2005.

Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985, knj. 24, Beograd 1990.

СБР IV, 249–250.

Stambolija, N., „General Pavle Jakšić – naučnik u uniformi“, u: *Intelektualci i rat 1939.–1947.*, zbornik radova, Zagreb 2013., 229–237.

Trifković, G., *Sea of Blood. A Military History of the Partisan Movement in Yugoslavia 1941-45.*, Warwick 2022.

Vojna enciklopedija, 2. izd., sv. 4, 2.

FOTOGRAFIJA:

General-pukovnik JNA i narodni heroj Pavle Jakšić na fotografiji iz 1959. godine (*Nad uspomenama*, 2).

Janeković, Dara/Darinka

JANEKOVIĆ, Dara/Darinka (Stepanovićevo kod Novog Sada, 1. XII. 1924. – Zagreb, 29. VII. 2021.), novinarka i spisateljica, kći Dušana i Danice rođ. Kovačević. Bila je peto od devetero djece. Rođena kao Darinka Škarić u obitelji čije je daljnje porijeklo iz Donjeg Kosinja u Lici, odakle se obitelj Škarić u drugoj polovini 19. stoljeća doselila u Petrinju. Prezime Janeković preuzima udajom za Slavka Janekovića, partizanskog suborca, kasnije generala JNA, s kojim se razvela nekoliko godina nakon udaje i s kojim ima kćer Dubravku.

Kad je počeo Prvi svjetski rat Dušan Škarić je bio mobiliziran u austrougarsku vojsku, ali je prebjegao te se kao dobrovoljac pridružio srpskoj vojsci. S obzirom da je bio nosilac Albanske spomenice obitelj

je poslije Prvog svjetskog rata dobila zemlju u Vojvodini. No, ubrzo po Darinkinu rođenju vraćaju se u Petrinju. Međutim, pred Drugi svjetski rat obitelj se seli na Kosovo i Metohiju (u Obilić) gdje kupuju zemlju. Darinka neko vrijeme živi kod obitelji u Beogradu i Sarajevu, gdje pohađa završne razrede osnovne i prve razrede srednje škole, a potom se vraća u Petrinju gdje ide u učiteljsku školu. U školi se uključuje u Seljačko kolo, a potom (1940.) ulazi u SKOJ.

Već početkom srpnja 1941., s prvim partijskim i skojevskim aktivistima i antifašističkim borcima, povlači se u prvu ustaničku bazu na Kaline kod sela Komogovine na Šamarici.

U ratu se ističe u informativnim, kulturnim i propagandnim aktivnostima, ali i kao aktivna borkinja, najprije u prvoj partizanskoj grupi, pa u Banijskom partizanskom odredu, a kasnije u 15. brigadi Osme kordunaške divizije. U 1942. postaje glavna urednica *Pionira*, lista za djecu, i urednica *Omladinskog borca*, glasila USAOJ-a. Sudjeluje 1944. u radu Prvog kongresa kulturnih radnika – partizana u Topuskom. U srpnju 1944. odlazi kao delegatkinja ZAVNOH-a u Italiju gdje organizira smještaj djece palih boraca i žrtava fašizma koji su evakuirani iz Jugoslavije. Kraj rata dočekuje u Glini. Rat je završila s činom kapetana I. klase, te pripada uskom krugu najpoznatijih partizanki NOB-a u Hrvatskoj.

Nakon rata angažirana je na socijalnim pitanjima povezanim s djecom – žrtvama rata, surađujući s Tatjanom Marinić, načelnicom Odjela za socijalnu zaštitu i skrb u Ministarstvu socijalne politike NR i poznatom humanitarkom.

Uz to, završava sedmi i osmi razred gimnazije, studira pravo, uči daktilografiju i stenografiju te francuski jezik. Zapošljava se u Direkciji za informiranje jugoslavenske vlade, a zatim kao novinarka, urednica i komentatorica na Radiju Jugoslavija. Od 1949. radi kao novinarka u novinsko-izdavačkom poduzeću Vjesnik, gdje prati vanjsku politiku sve do ranog umirovljenja na vlastiti zahtjev (1974.) nakon čega postaje samostalna (freelance) novinarka i spisateljica. U *Vjesniku* je bila zamjenica glavnog urednika, te urednica *Vjesnika u srijedu*. Bila je izvjestiteljica *Vjesnika* iz Francuske i zemalja Beneluksa (od 1956. do 1961.), a potom od 1962. i iz zemalja sjeverne Afrike (Alžir,

Tunis, Maroko i Libija) sa sjedištem u Alžiru. Bila je tada svakako najpoznatija jugoslavenska izvjestiteljica iz inozemstva. Iz Pariza je morala otići jer su joj prijetile radikalne francuske nacionalističke grupe, koje su joj zbog njenog stava o pravu alžirskog naroda na samoodređenje postavile bombu u stan. U Alžiru je bila jedina žena među inozemnim novinarima. Rodni aspekt vlastita identiteta bio joj je važan, te je s ponosom isticala da je bila borkinja, novinarka, majka koja sama brine o svojoj kćeri, a istodobno razvija karijeru u teškoj profesiji, punoj opasnosti i neizvjesnosti. Sebe nije smatrala feministicom – a u kasnijoj fazi života ni komunistkinjom ili marksistkinjom (premda je bila članica KPJ/SKJ od 1941. do njena raspada 1991.) – nego prije svega humanistkinjom. S divljenjem je govorila i pisala o Simone de Beauvoir, koju je, kao i Jean-Paula Sartrea intervjuirala 1968. godine. Iako iz srpske familije, što je isticala kad bi ju se pitalo, smatrala se kozmopolitom, građankom svijeta, odanoj ideji jugoslavenstva. Oštro se protivila partikularističkim nacionalizmima te je često kritizirala smjer u kojem se Jugoslavija razvijala kroz favoriziranje partikularističkog i zanemarivanje zajedničkog.

Njene reportaže iz alžirske Sahare, Egipta, Sirije, Jordana, Ugande, Malija, Kenije, Tanzanije, Zambije, Libanona, Sudana, Iraka, Kuvajta i Kurdistana bile su prenošene u glavnim svjetskim medijima, pa su je mnogi uspoređivali s najvećim novinarskim imenima njenoga doba. Naročito su zapaženi njeni intervjui s vodećim svjetskim političkim ličnostima, kao što su Zhou Enlai, Hua Guofeng, Deng Xiaoping, Jaser Afarat, kralj Mulaj Hasan II, Norodom Sihanouk, Sirimavo Bandaranaike, Hafez el Asad, Anvar el Sadat, Muamer al-Gadafi, Habib Burgiba, Idi Amin Dada, Ahmed Ben Bela i dr.

Između 1972. i 1976. objavila je u *Vjesniku* tri vrlo zapažena i politički važna intervjua s Josipom Brozom Titom, kojeg je veoma cijenila i kao ratnog vođu i kao političara, naročito na polju vanjske politike. Kasnije se žalila da *Vjesnik* nikad nje objavio njezine cjelovite intervjue s Titom, nego ih je „cenzurirao".

Primala je brojna pisma građana koji su je molili da obavijesti jugoslavenskog predsjednika o stvarnoj situaciji u zemlji, prema kojoj je u sedamdesetim godinama, a naročito u osamdesetima, i ona postajala sve kritičnija.

Nakon što se umirovila i postala slobodna novinarka, Dara Janeković posvetila se pisanju knjiga, pokazujući naročit interes za Bliski istok i Kinu, ali i druga globalna pitanja. O Bliskom istoku – s kojeg je neposredno izvještavala i za vrijeme izraelsko-arapskog rata 1967. godine objavila je knjigu: *Jošuini nasljednici: Izrael, Arapi, Palestina*. U njoj je inzistirala na tezi o imperijalističkom karakteru ratnih sukoba na Bliskom istoku i pravu palestinskog naroda na vlastitu državu. U knjizi *Kad mora uzavriju* također se bavi Bliskim istokom ali i drugim povezanim temama globalne i međunarodne sigurnosti i politike. Godine 1979. objavljuje prvu knjigu o Kini: *Veliki mir... tada bi zavladao svijetom*, a 1989. još jednu knjigu reportaža i intervjua iz Kine: *Deveto nebo*. Izuzetno je cijenila napore kineskog naroda u socijalističkoj društvenoj preobrazbi i razvitku, ali je propustila kritički progovoriti o pogubnim posljedicama „kulturne revolucije".

Nakon 11 godina stanke – uzrokovane situacijom unutarnjeg egzila na koji se odlučila (i na kojeg je djelomično bila primorana) zbog protesta prema nacionalističkom karakteru post-jugoslavenske Hrvatske – objavila je 2000. knjigu svojih najvažnijih intervjua *Susreti s poviješću*. Već je od sredine osamdesetih bila kritična prema politici SKJ, smatrajući da ona vodi u nacionalizam i raspad zemlje koju je smatrala svojom domovinom. Javno je osuđivala nacionalizam i ratno nasilje, zbog čega joj je bilo praktički onemogućeno javno djelovanje. Usamljena u svom stanu u Lopašićevoj 12 u Zagrebu pisala je dnevnik koji je zapravo jedna vrsta izvještavanja iz vlastite zemlje. Selektivne dnevničke zapise objavila je u vlastitoj nakladi u knjigama *Crni as i dvije grlice* i *U kakvom to svijetu živimo* koje nisu dobile zasluženo mjesto u narodnim i gradskim knjižnicama pa su ostale jedva dostupne široj javnosti.

Dara Janeković bila je predsjednica Društva novinara Hrvatske od 1972. do 1978., kao prva žena na toj dužnosti. Bila je i potpredsjednica Saveza novinara Jugoslavije. U tom je razdoblju uspjela postići da se novinarskom društvu vrati na upravljanje Novinarski dom u Perkovčevoj ulici u Zagrebu, te je predlagala da se novinarima prizna povlašteni (beneficirani) radni staž, zbog teških radnih uvjeta koje sa sobom nosi novinarska profesija. U kasnim osamdesetim bila je aktivna u

rukovodstvu Saveza udruženja boraca Narodno-oslobodilačkog rata (SUBNOR-u). Izbjegavala je bilo kakvu funkciju u Savezu komunista. Bila je novinarska fotografkinja, pa je njena fototeka, kao i fonoteka snimljenih intervjua među najbogatijim privatnim arhivskim zbirkama toga vremena – no, nažalost, do danas nije dostupna javnosti. Među snimljenim razgovorima bio je i dugi biografski intervju s Ivanom Krajačićem – Stevom, koji nikada nije objavljen.

Dobitnica je brojnih novinarskih nagrada, među kojima su „Zlatno pero" (1972.) i „Otokar Keršovani" (za životno djelo, nagrada Društva novinara Hrvatske), te „Moša Pijade" (za životno djelo, nagrada Saveza novinara Jugoslavije). Uz brojne ordene za vojne i mirnodopske zasluge, nositeljica je Partizanske spomenice 1941.

Sahranjena je na zagrebačkom groblju Mirogoj.

Dejan Jović

DJELA:

Veliki mir... tada bi zavladao svijetom: zapisi iz Kine, Zagreb 1979, 2. izd. 2005.
Jošuini nasljednici: Izrael, Arapi, Palestina, Zagreb 1982, 2. izd. 2005.
Kad mora uzavriju, Zagreb 1985 (2. izd. 1987).
Deveto nebo: putopisi i zapisi iz Kine, Zagreb 1987.
Susreti s poviješću, Zagreb 2000.
Crni as i dvije grlice, Zagreb 2003.
U kakvom to svijetu živimo: zapisi iz Zagreba, Zagreb 2009.

LITERATURA:

HE 5, 285.
HBL 6, 315-316.
Jović, D., *Dara Janeković (1924. – 2021.)*, Tragovi 4 (2), 2021, 195-200.
https://www.portalnovosti.com/in-memoriam-dara-janekovic-1924-2021; https://voxfeminae.net/strasne-zene/dara-janekovic-jugoslavenska-novinarka-izvjestiteljica-i-fotoreporterka/; pristupljeno 10. II. 2025.

Janković, Stojan (Janković-Mitrović)

JANKOVIĆ, Stojan (Janković-Mitrović) (Žegar, oko 1635. — okolica Duvna, 23. VIII. 1687), ratnik, vojskovođa, serdar, sin glavnog vođe morlaka Janka Mitrovića (po očevu imenu on i braća Ilija i Zaviša dobili su prezime).

Početkom Kandijskog rata (1645. – 1669.) Republika Venecija nastoji ojačati obranu naseljavanjem uskoka na svoj dio Dalmacije. Stoga Mlečani u ljeto 1648. naseljavaju porodice iz Žegara kod Obrovca pod vodstvom Janka Mitrovića na gradinu Budin kod Posedarja (a nedaleko od turskog Islama). Zadatak odreda narodne vojske pod zapovjedništvom Mitrovića i drugih vođa bio je da uskaču na teritorij pod kontrolom Osmanlija, poraze neprijatelja, dovode nove podani-

ke, pljačkaju, pale i zarobljavaju (jer su, osim oficira, bili neplaćena vojska). Učestvovali su s mletačkim plaćenicima i stanovnicima i u velikim odbranama, poput osmanske opsade Šibenika te u osvajanjima tvrđava u unutrašnjosti. Osim toga, njihov je zadatak bio napadati osmanske snage, kule i gradove u Lici i Bosni, počevši od Save, preko Glamoča, Livna i Duvna, do Mostara i Gabele.

Janko Mitrović je 1651. porazio bosanskog pašu kod Biljana i Kožlovca (istočno od Benkovca). Slijede upadi u Liku i Krbavu sa žrtvama na strani neprijatelja, zarobljenicima i plijenom. Sljedeće godine postaje „capo principale di Morlacchi". Smrtno je ranjen 1659. u bici blizu rijeke Cetine te sa svim počastima sahranjen u pravoslavnoj crkvi Sv. Ilije u Zadru.

Stojan Janković je rano počeo ratovati: dana 1. februara 1650. generalni providur Leonardo Foskolo određuje mu mjesečnu platu od četiri dukata, jer je u „nedorasloj dobi" učestvovao u okršajima. Sljedeće godine je u očevim snagama i ističe su u borbi, pa mu providur Dolfin povećava platu na šest dukata. Godine 1658. učestvuje s ocem i Budinjanima u obrani Posedarja, a 1663. se spominje kao jedan od glavara Posedarja i Budina.

Kotarski i šibenski morlaci upadaju 1666. na osmanski teritorij te zapodjevaju bitku protiv alajbega Atlagića i Barakovića kod sela Obrovca Sinjskog (na lijevoj obali Cetine). Poginula su oba osmanska zapovjednika te alajbeg Čengić, ali su Osmanlije zarobili Stojana Jankovića. Kao poznati uskočki harambaša Janković je odveden u Carigrad i darovan sultanu, što svjedoči o njegovom velikom ugledu i čuvenosti kao ratnika. Nakon 14 mjeseci pobjegao je iz zatočeništva te se vratio kući u Ravne kotare. Taj ga je bijeg učinio slavnim i kod naroda i kod mletačkih vlasti. Nakon povratka se s još više žestine borio u brojnim bitkama. Krajem 1668. Stojan Janković i Smoljan Smiljanić kod Bribira poraziše vojsku Ibrahim age Kovačevića, od koje se spasilo jedva njih petnaestak, dok su morlaci sasjekli oko 100 osmanskih vojnika iz osvete za jedan raniji poraz. Po navodima providura Janković se u narednim godinama sa svojim četama istakao u bitkama u okolini Zadra, gdje je svojom rukom odsjekao glavu Redžep age Filipovića, kod rijeke Cetine je pobijeno 70 neprijatelja i do-

vedeno 30 robova. U Udbini je ubijeno devet neprijateljskih vojnika, a sedam zarobljeno. Kod Otresa je Janković ubio agu Velagića i sa svojim ratnicima još njih 90, dok u Gračacu zarobiše 30 neprijatelja. Kod Kožlovca sabljom je odsjekao glavu alagi Pajalitoviću te se proslavio i u drugim bitkama.

Početkom 1670. godine Janković moli dužda da ga postavi za kapetana konjičke čete i odlikuje znakom javnog priznanja na „diku njemu i porodici". Senat mu u martu investiturom udjeljuje titulu viteza Sv. Marka sa zlatnim lancem s likom Sv. Marka i jednu dolamu. Potom dobiva od generalnog providura Barbara kuće i imanje u Islamu Grčkom na zapadnom dijelu Ravnih kotara „koje su bile u posjedu Jusuf Age Tunića Turčina iz istog mjesta, i više od 400 gonjala zemalja za oranje, pod vinogradima, livadama, neobrađenih". Tako postaje jedan od glavnih oslonaca mletačke vlasti. Te kuće i zemlje mogao je uživati do smrti, što znači da te nekretnine nisu postale baština potonjih Jankovića. Na drugoj poziciji su kuće koje je 1719. kupio pukovnik Todorin Dede Mitrović, muž Zavišine kćerke Jelene. Taj kompleks zgrada, poznat kao Dvori Jankovića, bio je središte serdara Gornjeg Kotara. Tako je i danas u vlasništvu porodice Desnica.

Serdari, glavari i suci upravljali su narodom i bili u sistemu mletačke vlasti, koje Jankoviću i drugim serdarima povjeravaju nadzor i rješavanje sporova među morlacima i između novodoseljenoga stanovništva i starosjedilaca te hvatanje i kažnjavanje prekršilaca. Tokom 17. vijeka vlasti dozvoljavaju sazivanje stare narodne zakonodavno-izvršne ustanove lige ili zbora starješina i sudaca grupa sela kojem priključuju uglednike. Među njima su i Stojan Janković i brat mu Zaviša.

Mirovni ugovor između Venecije i Osmanlija zaključen je 1671. godine (*linea Nanni*) po sistemu „šta je ko zaposjeo", pa je Venecija dobila samo Klis. Tada je dalmatinski generalni providur postavio Jankovića za zapovjednika strateškog utvrđenja Ostrovice te 1681. na mjesto vođe ravnokotarskih morlaka. Uoči novoga, Morejskoga rata (1684. – 1699.) Janković je nadzirao mletačko-osmansku granicu.

Prije bitke kod Beča u septembru 1683. godine, završene prvim velikim porazom sultanove vojske, brat Stojana Jankovića Ilija stu-

pa u akciju: „hara i pustoši po turskom kraju“. Mletačka je Republika isprva željela ostati neutralna pa providur Lorenco Dona „naređuje glavarima, sucima i narodu da Iliju uhvate živa ili mrtva.“ Providur šalje Ilijinu braću Stojana i Zavišu u internaciju u Veneciju da slomi Ilijin neposluh, međutim bezuspješno. Uz pomoć Ilije Jankovića i njegovih morlaka veliki dio hrišćana s osmanske strane granice podigao je snažan opšti ustanak protiv Osmanlija. Providur je javio senatu u Veneciju – „Pokret je sveopšti!“. Uvidjevši da se ustanak širi te da bi mogao izbiti rat, Mlečani mijenjaju stav i Stojana krajem novembra te godine oslobađaju kako bi pripremio obranu. U međuvremenu su ustaničke čete protjerale Osmanlije iz svih mjesta u Dalmaciji izuzev Knina i Sinja i njihove okolice.

Vrativši se u Ravne kotare, Stojan nadalje provodi službenu mletačku politiku – nastoji primiriti ustanike i svog brata. To mu u potpunosti ne uspijeva, pošto se izbjegavanje boja protiv Osmanlija smatra kukavičlukom. Odvraća Ilijine ustanike od osvete nakon poraza u Plavnu (sjeverno od Knina) u februaru 1684. godine, a vlada mu potvrđuje zasluge i povećava platu na 40 dukata mjesečno.

Veneciji je narodni pokret praktički oslobodio cijelu kopnenu Dalmaciju, pa je ona trebala taj dobitak potvrditi osvajanjem tvrđava u Kninu i Sinju. Krajem aprila 1684. Venecija stupa u Svetu ligu sa Svetim Rimskim Carstvom, Poljsko-Litavskom Unijom i Rusijom. Tada je i definitivno odlučeno da se kreće u rat, pa Venecija viteza Stojana Jankovića imenuje za jednog od četvorice morlačkih serdara. Pošto su se počele operacije, u maju su se morlačke čete primakle Kninu. Tada je jedna osmanska četa napala morlake, ali su joj jače morlačke snage pritekle u pomoć. Stojan Janković je junački lično udario na Osmanlije, pa su njegovi ljudi, ohrabreni primjerom, izvojevali veliku pobjedu. Stojan Janković je tom prilikom ranjen u ruku.

Ubrzo je Stojan Janković predvodio odred koji je zapalio dva sela u Krbavi te se vratio s robljem i plijenom. Mjesec dana kasnije napada Glamoč, pali sela i dvor alajbega Filipovića, potom napada Grahovo. Tih dana providur Jankoviću kao i drugoj dvojici morlačkih vođa (Smoljanu Smiljaniću i Šimunu Bortulačiću) iskazuje poštovanje i pohvalu zbog zasluga i određuje nagradu od 10 dukata mjesečno, dok traje rat.

Prvi napad Mlečana na Sinj završio je neuspjehom zbog kolebanja providura Pietra Valiera. U aprilu 1685. opet se atakovalo na Sinj – i ovaj puta neuspješno. Providur Valier javljao je da je u bici pod Sinjom Stojan Janković pokazao svoju uobičajenu hrabrost i gotovo jedini od Morlaka nije utekao iz boja, već je okružen neprijateljskom vojskom ubio nekoliko Osmanlija.

Istovremeno se Stojan Janković ističe u doseljavanju hrišćana s osmanskog teritorija i organizovanju uskočke vojske. U nekoliko seobenih talasa tokom 1685. dovodi u Dalmaciju 1587 porodica sa 5297 ratnika, najviše od svih vođa narodne vojske.

Krajem juna, nakon poraza kod rijeke Cetine, Janković zaposjeda položaje u planini u cetinskom zaleđu te dobija naređenje da ugrozi Knin, da izvrši noćni prepad na Vrgorac i Ljubuški pa da se vrati na položaje kod Zadvarja. Zatim odlazi u pohod na Čitluk i Ljubuški da spriječi sakupljanje pješadije za pašinu vojsku.

S obzirom da je pljačka vojnicima bila jedini izvor prihoda, da je rizik od smrti bio velik, svi ti pohodi bili su popraćeni pljačkom, otmicama ljudi, krađom stoke i paležom muslimanskih sela. Od jula 1685. pa do početka 1686. Janković nekoliko puta provaljuje u Liku. Karlovački general Ivan Josip Herberstein je bezuspješno nastojao uskladiti upade s Mlečanima i Jankovićem. U svakom od tih pohoda na mletačku je stranu prevedeno više hiljada porodica i sposobnih ratnika. U aprilu Janković ratuje oko Knina, od juna (pa opet u septembru) 1686. pokreće vojsku prema Bosni i Hercegovini – pobjeđuje i pustoši okolicu Majdana, potom Livna, Duvna i Glamoča. Sinj je 30. septembra konačno pao u mletačke ruke. Morlaci pod vodstvom Jankovića u kritičnom trenutku u bici priskočili su u pomoć, što se pokazalo presudnim.

Krajem te godine Mehmed Atlagić s velikom vojskom prodire do Kotara. Janković mu ide ususret kod Bribira, ali se povlači zbog izostajanja pomoći drugih serdara, pa sa svojom konjicom presreće jednu osmansku pljačkašku jedinicu kod Perušića, ubija barjaktara, uzima barjak, a njihov plijen u konjima i volovima preotima. Iz straha da im se ne presiječe odstupnica osmanlijska vojska se povukla prema Kninu.

U međuvremenu, Janković postaje sve omraženiji – drugi morlački glavari zbog ugleda koji uživa kod Mlečana, a narod navodno zbog despotskoga ponašanja na svojim posjedima. Tuže Jankoviće Mlečanima, ali je pitanje koliko su te optužbe bile vjerodostojne. Naime, providur se na njih nije obazirao, već dozvoljava Jankoviću da sakupi regimentu od 500 oltramarinskih (slavenskih) pješaka, pod komandom njegova sina Nikole, a drugom sinu Konstantinu da sakupi konjaničku četu, koja je uklopljena u mletačku plaćenu vojsku.

U augustu 1687. Janković kreće s vojskom u područje Duvna. Za vrijeme napada na Duvno 23. avgusta: nakon početnoga uspjeha, zbog dolaska pojačanja Osmanlijama, većina se Jankovićevih ljudi povukla u brdo. On je s malobrojnom pratnjom hrabro navalio na brojnijeg neprijatelja, ali je bio opkoljen. Nedovoljna pomoć mu je stigla od Antonija Zena, a morlačke čete nisu se ni pomakle. „Pogođen puščanim metkom i udarcem sablje preko leđa, predao je, poslije nekoliko sati, dušu Spasitelju". Providur konjice Antonio Zen javio je o njegovoj pogibiji: „Poginuo je doista kako je živio: kao veliki vojnik".

Stojan Janković je opjevan u narodnim pjesmama kao nasljednik svog oca ratnika Janka Mitrovića, serdar Gornjeg kotara, poglavar morlaka, vitez Svetog Marka, za Kačića Miošića – junak nad junacima. Za grob mu se ne zna sa sigurnošću. Tijelo je odneseno u Ravne kotare i vjerojatno sahranjeno u crkvi naselja Budin, ali ima i vijesti da su mu kosti prenesene u crkvu Sv. Georgija u Islamu Grčkom, u kojoj su sahranjeni Ilija i više serdara Jankovića te nasljednici Kule Jankovića.

Nakon Stojanove smrti upravu nad kotarskim morlacima preuzeo je Zaviša Janković. Mlečani 1688. osvajaju kninsku tvrđavu. Morejski rat između osmanskih i mletačkih snaga i Veliki rat Svete lige protiv Osmanlija završen je 1699. mirom u Sremskim Karlovcima. Venecija je dobila u Dalmaciji ono što su osvojili plaćenici i u najvećoj mjeri morlaci predvođeni Stojanom Jankovićem i drugim morlačkim vojskovođama.

Stojan Janković je s prvom ženom Vukom imao tri sina i tri kćeri, a s drugom Antonijom tri sina. Svi su ili mladi umrli ili kao odrasli nisu imali potomstva.

Veći dio života Janković je živio u Budinu, ali se nesumnjivo prije 1675. preselio u Zadar; svoj dom imao je u Rajskoj ulici (Via del Paradiso). U zadarskoj pravoslavnoj crkvi Sv. Ilije krstio je i sahranio djecu. Tu se vjenčao on i brat mu Zaviša. Janković je 1686. u gradu kupio kasnogotičku palatu, vlasništvo plemićke porodice Grizogono. Zajedno s porodicom bio je član pravoslavne zajednice crkve Sv. Ilije.

Jankovićevi podvizi opjevani su u narodnim pjesmama (npr. *Ropstvo Janković Stojana, Janković Stojan i Smiljanić Ilija, Ženidba Janković Stojana, Janko kapetan i turski sužnji*). Prijevodom pjesme *Ženidba Janković Stojana* služio se Alphonse de Lamartine u spjevu *La Chute d'un Ange (Pad anđela)*. G. Ferrari Cupilli je o njemu napisao dramski spjev, *Janko*.

Ulice Stojana Jankovića postoje u Zadru, Beogradu, Mišaru (kod Šapca), Banjoj Luci.

Milorad Savić

LITERATURA:

Десница, Б., *Историја котарских ускока I-II,* Beograd 1950-1951.
Десница, Б., *Сабрана дјела,* прир. М. Савић, Загреб 2008.
Diedo, G., *Storia della Republica di Venezia,* t. III, Venezia 1751.
Difnik, F., *Povijest kandijskog rata u Dalmaciji,* Split 1986.
Ferrari Cupilli, G., *Janko*, La Domenica, Zadar, br. 42-44, 1889.
HBL 6, 333-334.
Јачов, М., *Ускочки сердар Јанко Митровић и његови синови у Кандијском и Морејском рату*, Историјски часопис Историјског института књ. XXIX-XXX, Београд 1983, 223-239.
Јачов, М., *Срби у млетачко-турским ратовима у XVII веку,* Београд 1990.
Kačić Miošić, A., *Razgovor ugodni naroda slovinskog,* Mleci 1756.
Милутиновић, К., *Од Стојана Јанковића до Владана Десница, Вјетром вијани,* Загреб 1971.
Самарџић, Р., *Срби у ратовима Турске до 1683,* Историја српског народа III-1, Београд 1981., 117-424.
Савић, М., *Баштина Двора Јанковића*, Београд 2006.
Савић, М., *Шта је Кула Стојанова, шта су Двори Јанковића,* Просвјета 82, Загреб, новембар 2007., 37-42.
Савић, М., *Породична збирка докумената из Двора Јанковића: STAMPE COO FRATELLI DEDE MITROVICH,* Српско-далматински магазин за годину 2015., свезак X, Сплит 2015, 16-61.
Синобад, М., *Прилог познавању Куле Јанковић Стојана,* Љетопис, Загреб 2008, 168-177.
Spaho, F. Dž., *Prilog istoriji grada Islama u Ravnim kotarima u XVII stoljeću,* Zadarska revija 4-5, Zadar 1985, 353-361.

Spaho, F. Dž., *Arhivska građa na turskom jeziku za područje sjeverne Dalmacije s posebnim osvrtom na benkovački kraj*, Benkovački kraj kroz vjekove, zbornik 1, Benkovac, 1987., 133-142.
Stanojević, G., *Dalmacija u doba Morejskog rata 1684-1699.*, Beograd 1962.
Станојевић, Г., *Југославенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII вијека,* Београд 1970.
Стефановић Караџић, В., *Српске народне пјесне, трећа књига у којој су пјесме средњих времена,* Беч 1846.
Šabanović, H., *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela,* Sarajevo 1982.
Vinjalić, G., *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514. – 1769.*, Split 2010.

Jovanić, Đoko/Đorđe

JOVANIĆ, Đoko/Đorđe (Suvaja kod Gračaca, 9. X. 1917. – Beograd, 29. V. 2000.), partizan, general, narodni heroj, sin Milana i Soke rođ. Ćopić. Milan Jovanić se kao invalid 1913. vratio u Liku iz SAD-a, gdje je radio nekoliko godina. Obitelj se bavila zemljoradnjom te se 1922. preselila iz Like u selo Žednik kod Subotice. Četverogodišnju osnovnu školu Đoko Jovanić završava u tom mjestu, a potom prva četiri razreda gimnazije u Subotici. Peti i šesti razred završava u Bijeljini, gdje stupa u kontakt s nekim članovima KPJ. Kontakti s komunistima se intenziviraju povratkom u Suboticu, u sedmi razred gimnazije. Član KPJ postaje 1936. godine. Ubrzo su ga vlasti otkrile, pa je uhapšen, osuđen na devet mjeseci zatvora, izbačen iz škole te mu je zabranjen

nastavak školovanja. Nakon izlaska na slobodu poslan je na odsluženje vojnog roka. Vraća se u Žednik u junu 1939. te nastavlja s aktivnostima u SKOJ-u i KPJ. Sa suradnicima uspijeva okupiti čak oko 90 mladih simpatizera. U Subotici je neko vrijeme uređivao *Narodni glas*, legalni organ Stranke radnog naroda (tadašnjeg paravana zabranjene KPJ). Ponovo je uhapšen početkom 1941. godine, a raspad Kraljevine Jugoslavije je dočekao u zatvoru. Nakon mađarske okupacije Vojvodine, u maju 1941. s dijelom obitelji se vraća u rodni kraj, gdje u Suvaji stupa u kontakt s malobrojnim komunistima i simpatizerima te s njima formira „revolucionarni odbor" koji je trebao pripremiti uvjete za ustanak i biti koordinaciono tijelo budućih ustaničkih jedinica. U suradnji s vodstvom KP u Donjem Lapcu i Bosanskoj krajini (Drvar), sudjeluje u masovnom narodnom ustanku 27. jula, koji će u doba jugoslavenskog socijalizma biti slavljen kao Dan ustanka naroda Hrvatske (i BiH). Jovanić postaje komandir borbene ustaničke grupe za Srb i okolicu, a kako se ustanak širio, narednih će mjeseci preuzimati sve odgovornije dužnosti.

U danima nakon izbijanja ustanka među ustaničkom se masom počelo odvijati raslojavanje između simpatizera KPJ (koji su se zalagali za široki antifašistički front i borbu protiv svih fašističkih vojski) s jedne strane, te monarhistički i velikosrpski nastrojenih pojedinaca s druge strane, koji su u Italiji vidjeli mogućeg saveznika u borbi protiv ustaša. Jovanić će, u kasnijim mjesecima, kao komandant i politički komesar nekoliko ustaničkih jedinica, ustrajavati u pokušajima da uvjeri srpske ustanike o potrebi borbe protiv svih okupatora, pa tako i talijanske vojske, no u tome u početku nije imao previše uspjeha. Stoga je u dogovoru s Gojkom Polovinom (tada načelnikom Štaba gerilskih odreda za Lapac), ali bez konzultacija s višim organima KPJ, otišao u Otrić 11. kolovoza na sastanak s predstavnicima talijanske vojske u organizaciji nekolicine utjecajnih srpskih nacionalističkih političara iz Like. Na tom sastanku nije mogao bitno utjecati na zaključke kojima su se predstavnici srpskih ustanika obvezali da će zaustaviti sve neprijateljske aktivnosti uperene protiv talijanske vojske, ali i da će suzbijati „komunističke akcije" na teritoriju pod njihovom kontrolom. Jovanić je apsolutno bio protiv takvog dogovo-

ra, iako je sporazum potpisao, te je po povratku u Liku nastavio djelovati na liniji KPJ i zagovarati borbu protiv talijanske vojske. Usprkos tome, nekoliko dana kasnije ga je zbog potpisivanja Otrićkog sporazuma oštro prekorio Marko Orešković-Krntija (član CK KPH i CK KPJ) i zaprijetio mu izbacivanjem iz Partije.

Jovanić je, sukladno direktivama iz KPH i KPJ, činio sve što je mogao da spriječi osvetnički gnjev i revanšističke akcije srpskih ustanika prema Hrvatima i Muslimanima, nakon pokolja koji su ustaše izvršili nad civilnim stanovništvom sela Suvaje, Bubanj i Osredak (1.-3. srpnja). S drugim komunistima pokušao je ojačati autoritet KPJ u većinom stihijski organiziranim ustaničkim jedinicama, no s malo uspjeha.

Kad su ustanici početkom septembra 1941. zauzeli Kulen Vakuf, u koji su se sklonili i stanovnici hrvatskih sela Boričevca i Brotnja, Jovanić je sa svojom borbenom grupom upućen na zadatak izvan Kulen Vakufa pa su nacionalistički orijentirani ustanici, uz podršku osvetnički raspoloženih civila, izvršili masovni pokolj nad Muslimanima i dijelom Hrvatima. Masovnog pokolja u tom pograničnom bosanskom gradiću Jovanić se kasnije prisjećao kao najtragičnijeg trenutka svoga ratnog puta. Desnica općenito, kao i desni mediji u Hrvatskoj od devedesetih godina 20. stoljeća optužuju Jovanića, ali je detaljno istraživanje Maxa Bergholza, američkog povjesničara, pokazalo da Jovanić u Kulen Vakufu nije imao priliku i načina kontrolirati osvetoljubivu ustaničku masu. Za takvo što među podređenima jednostavno nije imao dovoljno pouzdanih ljudi, posebno poslije pogibije Stevana Pilipovića Maćuke, jednog od najistaknutijih ustaničkih vođa.

Jovanićeve se naredbe slušalo jedino kada je on, svojom blizinom i autoritetom, borce uspijevao nagovoriti na njihovo izvršavanje. Čak je postojala opasnost da ga njegovi formalno podređeni i ubiju. I mnogo godina kasnije Jovanića je deprimiralo da nije mogao zaustaviti osvetničko nasilje. U memoarima, objavljenima 1988. godine, napisao je da se promatrajući zapaljeni Kulen Vakuf osjećao „slomljeno i nesrećno". No, znao je što mu je činiti. Kako je napisao: „Sve ovo trebalo je upornim političkim radom prevazići, budeći ono najčasni-

je i najhumanije u ljudima trebalo je postupno razvijati bratstvo i jedinstvo između Hrvata, Srba i Muslimana, što je bio osnovni zadatak komunista i drugih progresivnih snaga."

I zaista, taj je teški, gotovo herkulski podvig zaustavljanja začaranog kruga osvete na sebe preuzela KPJ i u tome je uspjela. Centralni komitet KPH je već u septembru 1941. pozvao borce da stanu na kraj revanšizmu, izričito spominjući negativne primjere Boričevca (gdje je Jovanićeva jedinica također bila) i Kulen Vakufa. Jovanić je zajedno sa sekretarom KPH za Gračac Gojkom Polovinom planirao izvesti zločince iz Kulen Vakufa pred prijeki sud, a neke su buduće četnike htjeli uhapsiti još u augustu. Tada su još bili preslabi, no za nekoliko mjeseci uspjeli su prevladati, pa tako pod njihovom komandom više nije bilo osvetničkih akcija.

Hrvatski povijesni revizionisti i neoustaše u konstrukciji mita o „komunističkom genocidu" prešućuju ulogu Hrvata u ustanku, primjerice Jakova Blaževića ili legendarnog Marka Oreškovića Krntije te napadaju najlakše mete – srpske komuniste. Najpoznatija žrtva ove difamacijske kampanje jest Jovanić koji je, zajedno s Polovinom i drugima, riskirao i život pokušavajući zaštititi svoje nesrpske susjede.

Sredinom septembra 1941. Jovanić postaje zapovjednik prve prave (mobilne) partizanske jedinice u Lici – Letećeg odreda „Čapajev" (nazvan po legendarnom heroju Oktobarske revolucije). Jezgru boraca „Čapajeva" čine mladi ustanici iz okolice, dok su zapovjedni kadar formirali članovi i simpatizeri KP. Odred je pod Jovanićevim zapovjedništvom početkom oktobra organizirao uspješnu zasjedu ustaškoj jedinici na cesti kod Kulen Vakufa, da bi se potom sredinom mjeseca prebacio u središnju i zapadnu Liku, s ciljem širenja područja borbe i dizanja morala lokalnih ustaničkih jedinica. Dana 24. oktobra odred je predvođen Jovanićem i članom Okružnog komiteta KPH za Liku Jakovom Blaževićem upao u Smiljan kod Gospića i uništio općinski ured.

Nakon formiranja još jedne čete i nakon pogibije Marka Oreškovića-Krntije, odred „Čapajev" je 29. novembra 1941. preimenovan u bataljon „Marko Orešković" s Jovanićem kao komandantom. Bata-

ljonu se ubrzo pridružila i treća (dalmatinska) četa, te je on potkraj 1941. i početkom 1942. vodio brojne borbe protiv ustaških i talijanskih snaga u Lici. Dana 27. februara bataljon je napao i oslobodio Donji Lapac koji su držale jake talijanske i lokalne četničke snage. Jovanić je u bici bio ranjen u ruku te je bio prisiljen privremeno odstupiti s položaja komandanta te preuzeti manje stresnu dužnost vojnog zapovjednika Donjeg Lapca.

U aprilu 1942. Jovanić je imenovan za komandanta Trećeg ličkog partizanskog odreda (u koji su ušli njegov i još dva bataljona te još jedna samostalna četa). Nastavlja s borbama protiv talijanske vojske i četnika, a u septembru 1942. preuzima dužnost pomoćnika komandanta Glavnog štaba Hrvatske. Od trenutka konstituiranja početkom 1943. član je Inicijativnog i Izvršnog odbora ZAVNOH-a.

Od aprila 1943. pa do kraja rata komandant je Šeste ličke divizije. Ona je prilikom njemačkog desanta na Drvar u maju 1944. odigrala značajnu ulogu u spašavanju Vrhovnog štaba. S divizijom sudjeluje i u oslobođenju Srbije ujesen 1944. (uključujući Beogradsku operaciju) te je bio jedan od značajnijih komandanata na Srijemskom frontu. Na čelu Šeste ličke u maju 1945. sudjelovat će u oslobođenju Zagreba. Divizija će biti angažirana u završnim borbama protiv ostataka Hrvatskih oružanih snaga i njemačkih snaga na Medvednici.

Jovanić je 1948. završio Višu vojnu akademiju „K. E. Vorošilov" u Moskvi, potom je od 1950. do 1952. bio načelnik Opštega fakulteta Više vojne akademije u Beogradu, a od 1952. do 1967. zapovjednik Ljubljanskoga korpusa, načelnik Vojnoistorijskoga instituta u Beogradu i upravâ Generalštaba JNA. Od 1967. do 1974. bio je komandant Zagrebačke vojne oblasti. Za člana CK SKJ izabran je 1974. te je do umirovljenja 1977. u činu general-pukovnika bio podsekretar u Saveznom sekretarijatu za narodnu obranu.

Bio je blizak prijatelj Jovanke Broz koju je, kao Ličanku, poznavao još iz partizanskih dana.

Njegovi prilozi, intervjui i govori o povijesti partizanskoga pokreta, posebno u Lici, te o jugoslavenskoj politici i JNA objavljivani su u raznim izdanjima u Beogradu, Zagrebu i drugdje. Pošto su mu 1988. tiskani memoari *Ratna sjećanja*, u beogradskom su mu tisku 1990. ob-

javljeni feljtoni s novim autobiografskim kazivanjima (*Borba;* prikaz 1971. godine u Hrvatskoj izazvao je polemiku s Jankom Bobetkom) i potom 2000. godine (u *NIN-u).*

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine, 1951. proglašen je za narodnog heroja.

Ivo Goldstein

DJELA:

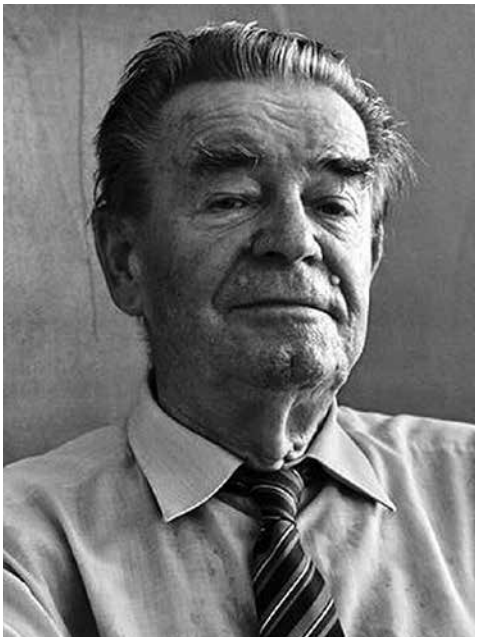
Ratna sjećanja, Beograd – Zagreb 1988.

IZVORI:

Dabčević-Kučar, S., *'71. Hrvatski snovi i stvarnost,* 1–2. Zagreb 1997.
Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Gline, Like, Gorskog Kotara, Pokuplja i Žumberka, Karlovac 1971.
Treća godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka, Karlovac 1977.
ZAVNOH 1943, t. 1, Zagreb 1964.
Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda: borbe u Hrvatskoj 1941. godine, T. 5., razne knjige, *Beograd 1952.*

LITERATURA:

Bergholz, M., *Nasilje kao generativna sila, Identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici,* Sarajevo/Zagreb 2018.
Damjanović Danić, D., *Ustanak naroda Hrvatske 1941. u Srbu i okolini*, Zagreb 1972.
Goldstein, I. – Goldstein, S., *Tito,* Zagreb 2015.
Goldstein, I., *Zagreb 1941.-1945.,* Zagreb 2011.
HBL 6, 523.
Jelić-Butić, F., *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945*, Zagreb 1986.
Lika u NOB: 1941, zbornik, Beograd 1963.
Mihaljčić, Đ., *Ustaničke iskre u Hrvatskoj: 1941.,* Zagreb 1977.
Narodni heroji Jugoslavije, Beograd – Podgorica 1982.
NIN, Beograd, 28. IX., 5., 12., 19., 26. X., 3. XI. 2000.
Orlović, Đ., *Šesta lička proleterska divizija „Nikola Tesla"*, Beograd 1990.
Plenča, D., *Kninska ratna vremena 1850-1946.*, Zagreb 1986.
Polovina, G., *Svedočenje. Sećanja na događaje iz prve godine ustanka u Lici*, Beograd 1988.
СБР IV, 441-442.
Šesta proleterska divizija, Zagreb 1964.
Trnjaković, M., *Na tromeđi Bosanske krajine, Like i Dalmacije 1941*, Beograd 1972.
Vojni leksikon, 898.
https://www.portalnovosti.com/desnicarsko-pakovanje-doki-jovanicu, pristupljeno 8. V. 2024.

Kangrga, Milan

KANGRGA, Milan (Zagreb, 1. V. 1923. — Zagreb, 25. IV. 2008.), filozof, sveučilišni profesor, sin Dušana i Štefanije r. Premužić. Dušan Kangrga bio je brat Leposave alias Bele, supruge Miroslava Krleže. Obitelj živi u tadašnjoj Kožarskoj ulici u Zagrebu (danas Medvedgradskoj). Oko 1927. obitelj seli na Medvednicu gdje Kangrgini roditelji u zakupu drže tada poznatu gostionicu „Rauchova lugarnica". Kangrga se školovao u osnovnoj školi na Kaptolu i gimnaziji na Gornjem gradu te maturirao 1942. godine.

Dok su njegovi školski kolege bili mobilizirani u domobranstvo odmah nakon mature, Kangrga je mobiliziran putem javnog oglasa tek u srpnju 1943. te je poslan u Austriju (u Stockerau i Neusiedl am

See) gdje je do ljeta 1944. pohađao oficirsku školu. Povratkom u Zagreb, služio je kao domobranski zastavnik. Prema vlastitom prisjećanju, jednom prilikom boravio je u bolnici bez valjane vojničke dokumentacije, što je bio dovoljan razlog da ga upute u zloglasnu zgradu ustaških policijskih službi u Zvonimirovoj 9. Život mu je tada spasio jedan partizanski simpatizer koji je ondje radio, nabavivši mu krivotvorenu vojnu knjižicu. Nakon oslobođenja u svibnju 1945., JNA ga mobilizira te odlazi s jedinicom u Smederevsku Palanku i Niš. Potkraj 1945. je demobiliziran. Po povratku u Zagreb upisuje Filozofski fakultet, filozofsku grupu predmeta.

Roditelji napuštaju „Rauchovu lugarnicu" 1943. godine, jer su ustaše prijetili da će ubiti Dušana Kangrgu. Spasio ga je prijatelj, čuveni nogometaš Ico Hitrec, našavši im smještaj u klupskim prostorijama HAŠK-a, a kasnije u „Mladosti" gdje su roditelji radili kao domari kluba. Prema svjedočenju Milana Kangrge, njegov je otac za vrijeme NDH bio tri puta zatvaran, a život su mu svaki put spašavali prijatelji.

Na Filozofskom fakultetu Milan Kangrga je diplomirao 1950. i doktorirao 1961. tezom *Etički problem u djelu Karla Marxa*. Na Katedri za etiku Odsjeka za filozofiju počinje raditi kao asistent 1950. te napreduje sve do zvanja redovnog profesora (1972). Na istom Odsjeku će kontinuirano do umirovljenja 1993. godine predavati Etiku. U mirovini nastavlja sa svojim mnogovrsnim društveno angažiranim i intelektualnim djelovanjem u javnom polju. Objavljuje novinske članke, komentare, polemike i knjige u kojima kritički promišlja suvremena politička zbivanja, suprotstavljajući se nacionalističkim tendencijama u hrvatskom društvu i drugim bivšim jugoslavenskim republikama.

Kao stipendist Humboldtove zaklade usavršavao se na Sveučilištu u Heidelbergu 1962. – 1964., te je predavao na prestižnim europskim sveučilištima (većinom u SR Njemačkoj).

Napisao je i objavio 15 knjiga, preko 60 znanstvenih članaka na više stranih jezika, brojne novinske članke, polemike i prikaze. Prevodio je s francuskoga i njemačkoga radove E. Blocha, R. Descartesa, G. W. Leibniza, G. Lukácsa, H. Marcusea. Pisao je predgovore i pogovore hrvatskim/jugoslavenskim izdanjima svjetski poznatih

filozofa. Uređivao filozofsku biblioteku zagrebačkoga Naprijeda te bio suradnik u izdanjima *Opće enciklopedije* Leksikografskog zavoda. Suutemeljitelj je Hrvatskoga filozofskoga društva (1957.), višegodišnji sekretar Jugoslavenskog udruženja za filozofiju, dobitnik Nagrade „Božidar Adžija" 1966. i 1986. godine.

Svoj prvi članak *O Etici* objavljuje u *Studentskom listu* 1948. godine. S kolegama pokreće i časopis *Pogledi* (1952.–1954.) u kojem piše svoje prve veće radove poput rasprave *Problem ideologije*. Supokretač je općeteorijskog časopisa *Naše teme* (1956. – 1958., 1960. – 1964.). Tekstove je objavljivao u nizu časopisa u Hrvatskoj i Jugoslaviji te europskim i izvaneuropskim zemljama.

Premda su *Naše teme* objavljivale i filozofske sadržaje, s vremenom u Kangrginu krugu sazrijeva ideja da se pokrene časopis koji će se sustavnije baviti filozofijom te Kangrga zajedno s Gajom Petrovićem i nekolicinom kolega s Odsjeka za filozofiju pokreće filozofijsko-marksistički časopis *Praxis* (1964. – 1974.). Zajedno s Rudijem Supekom Kangrga osniva Korčulansku ljetnu školu. Na taj način Kangrga sudjeluje u formiranju jezgre tzv. Praksis škole, kojoj uz zagrebačke pristupa i dio beogradskih filozofa i sociologa (Ljubomir Tadić, Mihailo Marković, Miladin Životić i dr.). Riječ je o filozofsko-sociološkoj tradiciji koja označava smjer stvaralačkog i nedogmatskog marksizma, intelektualne i angažirane filozofske misli koja se oblikovala 1960-ih i 1970-ih godina u Jugoslaviji, prije svega u Hrvatskoj, a potom Srbiji i drugim republikama. Zbog međunarodnog karaktera i velike popularnosti koju je Praksis škola uživala u svoje vrijeme, ona i danas čini nezaobilazan topos europske i svjetske povijesti angažiranog mišljenja i marksističke teorije druge polovine 20. stoljeća. Praksis škola ujedno je obilježila i tzv. „zlatno doba" jugoslavenske/hrvatske filozofije.

Pojavu Praksis škole vežemo za 1960. kada je na Bledskom savjetovanju jugoslavenskih filozofa i sociologa došlo do prvog šireg kritičkog sučeljavanja budućih praksisovaca sa staljinističkim strujama u marksističkoj teoriji. Susret je završio razilaženjem, kada su se s jedne strane našli protagonisti tzv. teorije odraza, „dogmatici", a s druge „humanisti", tj. budući praksisovci. Dogmatsko-staljinistič-

ki smjer marksizma optuživao je humanističku-*praxis* struju da nije dovoljno socijalistička, da je napustila autentičnu marksističko-lenjinističku koncepciju dijalektičkog materijalizma („dijamat"), uključujući dijalektiku prirode, teoriju odraza, estetiku socijalističkog realizma, za volju idealizma i apstraktnog humanizma. Kritike na račun Praksis škole neće ostati samo unutar marksističkih krugova, pojavit će se i u različitim političkim debatama.

Praksisovci su među prvima filozofski i politički kritizirali staljinizam, ali i birokratski socijalizam u Jugoslaviji pa su optuživani za marksistički revizionizam i građanski humanizam. Neki su isticali da praksisovci „zacrnjuju socijalističke temelje" i da je stoga opravdano zabraniti *Praxis* jer potiče sentimente protiv Jugoslavije i samoupravljanja. U događajima 1971. kritizirani su zbog svog antinacionalističkog stava, čak i za „velikosrpstvo". Kritike Praksis škole stizale su i nakon raspada Jugoslavije, pa se zagrebačke praksisovce (u prvom redu Kangrgu i Petrovića) optužuje da su „jugoslavenski unitaristi", „srpski šovinisti", „crveni radikali", „hrvatsko-nacionalni nihilisti" te „antihrvatski teroristi". Kangrga je bio snažan polemičar pa je na takve i slične objede znao komentirati da se plasiraju u javnosti „samo zato što su Kangrga i Petrović – *Srbi*!".

Premda se smatrao Srbinom, Kangrgi je inzistiranje na nacionalnom određenju uvijek bilo problematično. Primarno je isticao svoj zagrebački identitet i hrvatsku pripadnost, a pri popisu stanovništva 1971., prema vlastitom prepričavanju, nacionalno se izjasnio kao „marksist". U duhu ranijih praksisovskih kritika nacionalizma, tijekom 90-ih pa do smrti oštro je kritizirao hrvatski nacionalizam i vlast HDZ-a, zbog čega je nerijetko bio meta žestokih nacionalističkih invektiva. Tvrdio je da patriotizam predstavlja blažu verziju nacionalizma i svojevrsni plemensko-nacionalni egoizam koji pojedince ne obavezuje da iskazuju brigu za „tuđe domovine". Poznata je njegova teza, na tragu socijalne filozofije Rose Luxemburg, da ne postoji nešto poput „dobrog nacionalizma", jer bi samo kozmopolitizam ili internacionalizam mogli predstavljati „dobar nacionalizam", a tu se radi o bitno drugačijim fenomenima, suprotnima nacionalističkim težnjama.

Početkom 90-ih bio je jedan od rijetkih sveučilišnih profesora (uz Nikolu Viskovića, Ivana Šibera, Žarka Puhovskog, Gaju Petrovića, Rudija Supeka, Jovana Mirića i Stipu Šuvara) koji su se angažirali protiv rata bilo javnim izjavama, bilo odlaskom među ljude u mješovitim etničkim sredinama.

Kangrgina se filozofija mahom centrira oko etičke problematike, klasičnog njemačkog idealizma (čiji je bio jedan od najboljih poznavatelja u Hrvatskoj i šire) te Marxove filozofije, sa zadatkom da se filozofijski i povijesno-spekulativno dopre do bitnog pitanja o samoj mogućnosti etike, tj. do pitanja o njezinim smislenim i ljudskim granicama i povijesnim ograničenjima. Tako je za Kangrgu bitno prekoračenje uskog etičko-moralnog horizonta raspravljanja pa je otuda uslijedilo njegovo problematiziranje i drugih filozofijskih i marksističkih područja, fenomena i koncepata poput: slobode, otuđenja, postvarenja, povijesti, prakse, vremena, svijeta, kao i ljubavi, smisla čovjekova života, njegove ljudske i društvene emancipacije i sreće, a u vezi s time i potvrđenja njegove stvaralačke biti. Utoliko Kangrga u svojim djelima nastoji pokazati i filozofijski izvesti svoju osnovnu tezu kako je re-evolucija sama srž i pravi povijesni smisao čovjeka.

Zbog njegove specifične kritike etike i moralne svijesti te odbijanja mogućnosti svake izvanjske, običajne, objektivne etike, Kangrgi se pogrešno predbacuje da je zagovarao ukidanje etike, što nije nikako u skladu s njegovim čitanjem Kanta, Fichtea, Hegela i Marxa. Za Kangrgu je bilo važno Kantovo određenje volje kao svrhovitog ili umnog htijenja, koje je već iskazano u Kantovu pojmu „maksime" kao subjektivnog principa kojim se čovjek, kao biće koje razumije kako i zašto nešto čini, razlikuje od životinje kao bića instinkta. Fichte je za Kangrgu nezaobilazna referenca, napose zbog kantovskog isticanja primata praktičkog uma koji u Fichteovoj verziji ulazi u temelje „idealnog aktivizma". Međutim, radi se istovremeno i o misaonom prevladavanju Kantovog dualizma (teorije i prakse, bitka i trebanja) čime Fichteova filozofija slobode sačinjava sponu i prijelaz od Kanta prema Hegelu, a potom i od Hegela prema Marxu. U Kangrginoj filozofiji Hegelovo mišljenje povijesnoga zauzima ključno mjesto i za njega Hegel predstavlja najdubljeg i najsistematičnijeg mislioca svih

vremena. Hegel je stvaralac koji je na najprimjereniji način izrazio bit europskog duha modernog vremena jer je ukazao na uzajamnost postojanja čovjeka i njegova svijeta u povijesnom događanju. Upravo je time Hegel, prema Kangrginu mišljenju, najdublje utjecao na Marxovu revolucionarnu misao i djelo. Kangrgino čitanje Marxa s jedne strane polazi od pitanja je li Marx uspio prevladati Hegela, a s druge strane polazi od tvrdnje da se tek pomoću Marxa može kritički razumjeti sám Hegel. Smisao Marxove filozofije leži u težnji i naporu za djelatnim, realnim, revolucionarnim ukidanjem postojećih kapitalističkih društvenih odnosa, Kangrginim riječima „ukidanjem faktičkog besmisla". Time čovjek dolazi u mogućnost da ozbilji svoju stvaralačku prirodu, a time i svoju vlastitu povijest, što za Kangrgu predstavlja neiscrpnu i revolucionarnu snagu koja može uslijediti samo iz principa budućnosti.

Osim što je zadužio hrvatsku i jugoslavensku filozofiju svojim interpretacijama klasičnog njemačkog idealizma i marksističkom filozofijom, Kangrgine javne i oštre intervencije i analize suvremenosti tek moraju naći svoje zasluženo mjesto u hrvatskom javnosti i na široj intelektualnoj sceni. Kangrga je živio princip drskog filozofiranja, oslanjajući se jedino na smjelost duha i vlastitog vitalnog temperamenta koji mu je omogućio da iskorači preko definiranih granica moralnog, kulturnog i običajnog te da se konačno i održi u tom radikalno-humanističkom iskoraku.

Milan Kangrga bio je jedan od najvažnijih filozofa na prostoru tadašnje Jugoslavije i međunarodno prepoznat po svojim analizama klasične njemačke filozofije i Marxa. Angažirani intelektualac, marksist, istaknuti ljevičar, gorljivi antinacionalist, kritičar staljinizma i konzervativnih društvenih skretanja. Bio je supokretač Korčulanske ljetne škole te suosnivač i član redakcije časopisa *Praxis*, dvaju ključnih mjesta filozofirajuće jugoslavenske/hrvatske misli koja su omogućila filozofiji međunarodni ugled i prepoznatljivost, čime je tadašnja Jugoslavija dobila značajan potisak u procesima demokratizacije i liberalizacije tijekom 1960-ih i 1970-ih godina. Bio je i predsjednik Savjeta Socijalističke radničke partije (SRP) koju je osnovao i vodio Stipe Šuvar.

Nakon 15-godišnje pauze, tijekom akademske godine 2006./2007., vraća se predavanjima na Odsjeku za filozofiju te drži seminar o klasičnom njemačkom idealizmu. Predavanja su snimljena i objavljena 2008. u knjizi *Klasični njemački idealizam* koja je iz tiska izašla nekoliko dana nakon Kangrgine smrti, na njegov 85. rođendan. Pokopan je na groblju Mirogoj.

Ankica Čakardić

DJELA:

Racionalistička filozofija, Zagreb 1957. (četiri izd. do 1983.).
Etički problem u djelu Karla Marxa, Zagreb 1963, Beograd 1980.
Etika i sloboda, Zagreb 1966. (slovačko izdanje Bratislava 1967.).
Razmišljanja o etici, Zagreb 1970.
Smisao povijesnoga, Zagreb 1970.
Čovjek i svijet, Zagreb 1975.
Etika ili revolucija, Beograd 1983.
Praksa – vrijeme – svijet, Beograd 1984. (njem. prijevod Würzburg 2004.).
Filozofija i društveni život, Zagreb—Samobor 1988.
Hegel – Marx, Zagreb 1988.
Odabrana djela, 1–4, Zagreb 1989.
Izvan povijesnog događanja, Split 1997.
Šverceri vlastitog života, Beograd 2001, Split 2002.
Nacionalizam ili demokracija, Sremski Karlovci – Novi Sad 2002., Zagreb 2003.
Etika, Zagreb 2004.
Klasični njemački idealizam, Zagreb 2008.

IZVORI:

Kangrga, M., *Personalni dosje*, arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

LITERATURA:

Čakardić, A., Praxis škola i feminizam: marksistički humanizam i nevolje s rodom, *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme*, Vol. 6 No. 2, 2023., str. 102-136.
Golubović, V., *Zagrebačka filozofija prakse: na putu k povijesnom mišljenju novog*, Zagreb 2018.
Jurić, H., Filozofski razgovor s Kangrgom, *H-alter*, 2006, pristupljeno 5. I. 2025. <https://arhiva.h-alter.org/vijesti/filozofski-razgovor-s-kangrgom-1-dio>.
HBL 7, 21-23.
HE 5, 490.
Lešaja, A., *Praksis orijentacija, časopis Praxis i Korčulanska ljetna škola*, Beograd 2014.
Lešaja, A., *Milan Kangrga: Hrabri kritičar naše zbilje, kako do 1990. godine, tako i nakon nje*, <https://lupiga.com/vijesti/milan-kangrga-hrabri-kriticar-nase-zbilje-kako-do-1990-godine-tako-i-nakon-nje>, pristupljeno 5. I. 2025.

Mikulić, B., *Nauk neznanja. Retrospekcije o Kangrgi i nasljeđu* praxisa, Zagreb 2014.
Popov, N., (ur.). *Sloboda i nasilje: razgovor o časopisu* Praxis *i Korčulanskoj letnjoj školi*, Beograd 2003.
Puhovski, Ž., „Povijest časopisa *Praxis*, I. i II.“, *Treći program Hrvatskoga radija,* Povijest četvrtkom, https://pametni-radio.org/povijest-casopisa-praxis, pristupljeno 5. I. 2025.
Sher, G. S., *Praxis. Marxist Criticism and Dissent in Socialist Yugoslavia*, Bloomington & London 1977.
Veljak, L., Tipologija kritike *praxisa*, u *Aspekti* praxisa*: refleksije uz 50. obljetnicu*, B. Mikulić i M. Žitko (ur.),. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2015., 48-58.

Kašanin, Milan

KAŠANIN, Milan (Beli Manastir, 21. II. 1895. – Beograd, 22. XI. 1981.), esejista, književni i likovni kritičar, književnik, sin Nikole Popovića i Anke Kašanin. Rođen je u siromašnoj porodici („prokažen zbog siromaštva, nisam u svoje mlade dane zavoleo ljude, već knjige, i što sam više želeo društva, sve više sam bio bez njega“) . Sa suprugom Katarinom (1898. – 1985.) imao je četvero djece. U vrijeme kad su se rodili Milan Kašanin i njegov stariji brat Radivoje, budući matematičar i akademik, njihovi roditelji nisu bili vjenčani, te su braća upisana u knjige rođenih pod majčinim prezimenom, koje su i zadržali. Anka Kašanin umrla je veoma mlada, a brigu o djeci preuzela je njena sestra Latinka. Bistra djeca skrenula su pažnju na sebe

u početnim razredima osnovne škole, pa je učitelj Jovan Slavković, Somborac, pomogao Milanu da se upiše u gimnaziju u Novom Sadu, a direktor gimnazije Vasa Pušibrk obezbijedio mu je stipendiju.

Zbog učešća u demonstracijama u Kosovskoj Mitrovici, kad se, nakon atentata na Franju Ferdinanda, iskazivala podrška Gavrilu Principu i Mladoj Bosni, Kašaninu je suđeno na vojnom sudu u Segedinu, ali nije osuđen. U Budimpešti je 1915. upisao romansku i slovensku filologiju, ali je poslije prvog semestra mobilisan u osječku domobransku regimentu. Poslije suđenja prebačen je u oficirsku školu u Zagreb. Da bi izbjegao odlazak na ratište, uz pomoć lažnih ljekarskih dijagnoza pune tri godine boravio je po bolnicama u Novom Sadu, Požegi, Sarajevu i Zagrebu. U Zagrebu je našao smještaj u Bolnici Sestara milosrdnica skupa s mnogim intelektualcima integralnojugoslovenskih opredjeljenja – Ivom Andrićem, Ivom Vojnovićem, Vladimirom Ćorovićem, Nikom Bartulovićem.

Po završetku Prvog svjetskog rata u Novom Sadu je postavljen za pomoćnika šefa Presbiroa Narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju. Radi i u redakciji *Srpskog lista*, glasila Srpskog narodnog odbora te sarađuje i u novopokrenutom novosadskom dnevniku *Jedinstvo,* organu Demokratske stranke. Ubrzo odlazi u Pariz gdje studira na Sorboni istoriju umjetnosti, uporednu istoriju književnosti i ruski jezik s književnošću. Kao dopisnik iz Pariza, češće se javljao tekstovima književnog i umjetničkog sadržaja, nego političkim temama. Stipendiju dobiva tek krajem 1920., kad se i oženio studentkinjom Katarinom Martinović Ljaljom, kćerkom ruskog emigranta crnogorskog porijekla. U proljeće 1923. diplomirao je estetiku i istoriju umjetnosti te odlazi u Beograd (pariski studentski period biće tema njegove pripovijetke *U senci slave*).

U Umetničkom odeljenju Ministarstva prosvete zapošljava se 1924. kao pisar. S tezom *Bela crkva Karanska. Njena historija, arhitektura i živopis* doktorirao je 1926. godine. U vrijeme priprema za obilježavanje stogodišnjice Matice srpske, primio se obaveze da, skupa s Veljkom Petrovićem, proputuje Vojvodinu i istraži njenu staru umjetnost. Tada je nastao prvi dio monografije *Srpska umetnost u Vojvodini* u kojoj su obrađeni arhitektura, slikarstvo, minijature, gravire

i primijenjena umjetnost do prve polovine 18. vijeka. Monografija je zaslužila nagradu Matice srpske.

Za kustosa beogradskog Muzeja savremene umetnosti imenovan je 1927., a sledeće godine i za upravnika. Knez Pavle Karađorđević povjerio mu je 1936. direktorsko mjesto u muzeju koji je nosio njegovo ime (Muzej kneza Pavla, danas Narodni muzej u Beogradu). Na toj dužnosti organizovao je prve izuzetne evropske izložbe u Beogradu: *Italijanski portret kroz vekove* (1938.) i *Francusko slikarstvo 19. veka* (1939.). Pokrenuo je i uređivao časopis velikog međunarodnog ugleda *Umetnički pregled* (1937. – 1941.). Objavljivao je likovne kritike u *Politici, Vremenu*, časopisu *Reč i slika* i dr. Predavao je istoriju umjetnosti u Umetničkoj školi u Beogradu. Bio je urednik *Srpskog književnog glasnika* i *Letopisa Matice srpske.*

Tokom Drugog svjetskog rata spasio je od bombardovanja i razaranja skoro cijelu umjetničku kolekciju Muzeja, uzidavši je u depoe. Stan u kome je živio izgorio je 1944. godine. U plamenu su nestali kolekcija umjetnina, biblioteka i rukopisi, među njima i *Srpska književnost srednjeg veka*. Po oslobođenju zemlje, zbog djelovanja za vrijeme okupacije, a i kao prijatelj kneza Pavla i monarhist, izopšten je iz javnog života. Smijenjen je s mjesta upravnika muzeja, a na njegovo mjesto imenovan je Veljko Petrović. Primopredaja dužnosti bila je jedna od najmučnijih scena susreta nekadašnjih saradnika i prijatelja. Kako je ostao i bez posla, preživljavao je prevodeći ponešto s ruskog i francuskog, a pojedine je tekstove objavljivao anonimno.

Ključna osoba u povratku Kašanina u javni život pedesetih godina bio je Miroslav Krleža. Kada je 1953. otvorena Galerija fresaka, Kašanin je postavljen za njenog upravnika, gdje je i poslije isteka mandata 1961. ostao do 1963. kao savjetnik. Organizovao je izložbe srpskih fresaka u Londonu, Edinburgu, Amsterdamu, Briselu, Stokholmu, Helsinkiju, Minhenu i u Južnoj Americi.

Pozivan je da održi predavanja na više univerziteta u inostranstvu. Pored nagrade Matice srpske (zajedno s Veljkom Petrovićem), Kašanin je dobio i Orden Sv. Save V., III. i I. reda, francuski Orden Legije časti te druga inostrana priznanja.

Milan Kašanin je bio svestrana intelektualna i stvaralačka ličnost. Njegovo unutrašnje duhovno bogatstvo i velika stvaralačka energija inicirali su mnoštvo kulturnih aktivnosti i raznorodan stvaralački opus. Kašaninov pripovjedački i romansijerski opus obuhvata preko dvadeset pripovjedaka i tri romana. Riječ je o zbirkama pripovjedaka *Jutrenja i bdenja* (1925., 1926.), *Zaljubljenici* (1928.), *U senci slave* (1961.) i romanima *Trokošuljnik* (1930.), *Pijana zemlja* (1932.) i *Priviđenja* (1981.).

O svojim porivima da se bavi pisanjem Kašanin kaže: („Kao što ni ptice ne pevaju zato što hoće, već što moraju, tako i čovek piše zato što je to jedan oblik njegova života, što je to za njega olakšanje, potreba, zadovoljstvo") (*Slučajna otkrića*).Vlastiti izbor predratnih pripovijetki, izmijenjenih i prerađenih, koje je, „gajeći ih kao voćke, oplemenjavao ih i kresao, dok im nije našao konačan oblik" *(Zaljubljenici*, str. 87), Kašanin objavio u knjizi *U senci slave*. Među Kašaninovim književnim precima naziru se Jakov Ignjatović i Stevan Sremac, a od savremenika bliski su mu Crnjanski i Veljko Petrović. Među najuspjelije pripovijetke ubrajaju se *Udovica, Zaljubljenik, Braća pravoslavna i Nemoć.* O izvjesnom piščevom nezadovoljstvu ostvarenim djelom i naknadnim preradama svjedoči i činjenica da su od Kašaninova tri romana dva ostala nedovršena. Nedovršeni roman *Pijana zemlja* „turobna je povest o propadanju jedne porodice u plesnivoj varoši kraj mutne Drave" (*Zaljubljenici*, str. 14). Glavni likovi romana su članovi porodice Bošnjak – Ilija i njegovi sinovi Milutin i Proka, te zet Žarko i majka Milica. Sudar tradicionalnog, oličenog u *krvnom i bojnom* Iliji i savremenog svijeta, čije se vrijednosti raspadaju, vode u ljudski poraz.

„'Trokošuljnik' je vratolomna, temperamentna, burleskna povest o nonšalantnom prevarantu, šarmantnom pozeru, beskupuloznom lažljivcu, nametljivom lakrdijašu Momiru Tošiću, čije pravo lice od maske više ni on sam ne razaznaje" (Šop, 157). Roman je Kašanin posvetio Čarliju Čaplinu, „jer Gogolj nije živ". Namjera pisca nije bila samo da stvori humoristički roman, nego da osvijetli savremeni gradski život s etičkog aspekta.

U uvodnoj napomeni romana *Priviđenja* autor iznosi i svoje autopoetičko stajalište: „Nijedna ličnost u ovom romanu nije izmišljena i nijedna od njih nije postojala...Magija umetnosti i jeste u tome što od realnih ljudi čini priviđenja i što apstraktna priviđenja pretvara u žive ljude“ (*Priviđenja*). Ovo predsmrtno Kašaninovo djelo (donesено mu je na bolničko uzglavlje) ostalo je bez planiranog drugog dijela. Okosnicu romana čini priča o nekoliko beogradskih i vojvođanskih građanskih porodica povezanih prijateljskim i porodičnim vezama. Autor je namjeravao da donese socijalnu i psihološku dijagnozu pripadnika visoke građanske klase, stavljajući akcent na njihove lične životne dileme. Pored naučnika Pavla Despinića roman obilježava lik Joce Četvrtka, pored Momira Tošića iz *Trokošuljnika*, još jedne osebujne ličnosti Kašaninove imaginacije.

Kašanin je autor i značajnih monografija iz oblasti književne kritike, esejistike, i istorije srpske književnosti: *Pronađene stvari*, *Sudbine i ljudi*, *Susreti i pisma*, *Srpska književnost u srednjem veku*, kao i mnogih književnokritičkih i esejističkih tekstova, objavljenih u dnevnoj i književnoj periodici tokom Prvog i u periodu između dva svjetska rata.

Najznačajniji doprinos i najveću uticaj u srpskoj književnosti imaju Kašaninova knjiga eseja o srpskim piscima 19. i 20. vijeka *Sudbine i ljudi* i monografska studija *Srpska književnost u srednjem veku*, napisana ponovo nakon verzije izgorjele u požaru 1944. godine. U knjizi *Sudbine i ljudi*, Kašanin je primjenom integralne kritike iznio originalna tumačenja i okolnosti u kojima su nastajala djela velikih srpskih pjesnika Branka Radičevića, Zmaja, Laze Kostića, Đure Jakšića i Jovana Dučića, prozaista Jakova Ignjatovića, Laze Lazarevića, Sime Matavulja i Stevana Sremca, kritičara Jovana Skerlića, Ljubomira Nedića i Bogdana Popovića. Ovi ogledi pisani su izvanrednim stilom, komponovani tako da se u njima smjenjuju afirmativni, kritički i polemički tonovi. Sofisticiranim književnim znanjem i autoritetom Kašanin je poetički, aksiološki i kulturološki kontekstualizovao srpsku književnost s kraja 19. i početka 20. vijeka u onovremene evropske književne tokove. Novo izdanje knjige objavila je SKD Prosvjeta u Zagrebu 2001. godine.

Veliku sintezu srpske umjetnosti srednjeg vijeka i osvjetljavanje zatamnjene kulturne epohe predstavlja Kašaninova monografija *Srpska književnost u srednjem veku*. Prepoznavajući duh vremena, „odjek poznatog glasa iz velikih daljina" (str. 14), Kašanin je, tragajući za suštinom, uspijevao da protumači djela i cjeline, objasni razloge njihova nastajanja i poveže ih s evropskim kulturnim kontekstom. Dolazi do aksiološkog zaključka da su Sava, Domentijan, Teodosije i Danilo pisci djela svjetske vrijednosti. Ukazuje na to da srpska srednjovjekovna književnost nije samo sakralna, da je stvarana i u gradovima i da su naručioci književnih djela bili obrazovani ljudi. Ovim djelom Kašanin je sklopio cjelokupni narativ o srpskom književnom srednjem vijeku

Milan Kašanin, polihistor, „aristokrat duha" (R. Popović), jedan je od najreprezentativnijih srpskih intelektualaca 20. vijeka, podsticajan za razumijevanje pojedinih srpskih autora u evropskom književnom kontekstu, pa i za razumijevanje čitavih epoha, pogotovo srpske književnosti i umjetnosti srednjeg vijeka. Pokretač srpskog kulturnog života između dva svjetska rata, doživio je sudbinu *personae non gratae* poslije Drugog svjetskog rata, da bi u novije vrijeme stekao mjesto koje zaslužuje u srpskoj kulturi, s aktuelnim djelom koje tek sada nalazi svoje objektivne i afirmativne tumače u svim oblastima u kojima je djelovao. Radio je i stvarao vođen urođenim smislom za stvaranje jer kako je zapisao: „Ne leti lasta što je gladna, već što ima krila" (*Susreti i pisma*, 325).

Đorđe Nešić

DJELA:

Srpska umetnost u Vojvodini (koautor V. Petrović), Novi Sad 1927.
Pronađene stvari, Beograd 1961.
Sudbine i ljudi, Beograd 1968 (2. izd. Zagreb 2001.).
Susreti i pisma, Novi Sad 1974.
Srpska književnost u srednjem veku, Beograd 1975.
Prepiska dvojice mladića (koautor S. Marić), Novi Sad 1991.
Izabrana dela I – VII, Beograd 2004.

LITERATURA:

Bojić, M., Moj otac Milan Kašanin, u: J. Nedić, *Braća Kašanin, znameniti Baranjci,* Beli Manastir 2007.
Deretić, J., *Istorija srpske književnosti,* Beograd 2004.
Dimitrijević, K., *Razgovori s Milanom Kašaninom*, Beograd 2015.
Džadžić, P., *Iz dana u dan III,* Beograd 2000.
Gordić, S., *Pripovedač i romansijer Milan Kašanin,* Letopis Matice srpske, knj. 179. sv. 3., Novi Sad 2003., 400-418.
HKE 2, 272.
Hristić, J., *S merom neizbežne gorčine,* Letopis Matice srpske, knj. 413. sv. 1., Novi Sad 1969., 229-234.
Književni i kritičarski opus Milana Kašanina, zbornik radova, ur. J. Aleksić i Đ. Nešić, Dalj – Beograd 2018.
Kovaček, B. *Milan Kašanin i Matica srpska*, Letopis Matice srpske, knj. 476. sv. 5., Novi Sad 2005., 929-983.
Medaković, D., *Ephemeris 2, Hronika jedne porodice*, Beograd 1993.
Popović, R., *Aristokrat duha – Životopis Milana Kašanina*, Novi Sad 2016.
Šop, Lj., *Proza Milana Kašanina u periodu između dva svetska rata,* Savremenik 8-9, Beograd 1976., 156-164.
Trifunović. Đ., *Stara srpska književnost,* Beograd 2009.
Udovički, I., *Književni kritičar Milan Kašanin,* Beograd 1982.

Končar, Rade

KONČAR, Rade (Končarev Kraj kraj Korenice, 28. X. 1911. – Šibenik, 22. V. 1942.), radnik, revolucionar, sekretar KPH, organizator ustanka. Sin Gedeona (Gece) i Stake rođ. Končar, po obiteljskoj predaji potomaka Krajišnika koji su u 16. stoljeću doselili na taj prostor iz područja između Pive i Tare. Prvi poznati predak Rade Končara bio je Vasilije, djed Vasilija, pradjeda Rade Končara. Mile i Milija, roditelji Gedeona (Gece) Končara, umrli su kad je on imao tri-četiri godine, pa je Radin otac rastao uz djeda. Geca Končar oženio se u svojoj 22. godini Stakom, djevojkom iz susjedstva, kćeri Vaje i Latinke Končar. Imali su dvanaestero djece od kojih je Rade bio treći. Obitelj je preživljavala baveći se ratarstvom i stočarstvom. Početkom 20. stoljeća lički kraj bio je u teškoj ekonomskoj situaciji. Mnoge Ličane je to po-

taklo da emigriraju u SAD. U proljeće 1906. otišao je i Geca Končar, ali se vratio već 1910. godine. Nedugo nakon Radina rođenja, izbio je Prvi svjetski rat: Geca Končar je mobiliziran i poslan na ruski front. Zarobljen je, ali se iz zarobljeništva vratio. Rade osnovnu školu završava 1922. u susjednom selu Babin Potok. Na preporuku učitelja Miloša Delića kao „bistar, radin, dobar i poslušan dečko" u organizaciji Srpskog privrednog društva „Privrednik" odlazi u Leskovac na školovanje za bravara. Ondje je ubrajan „među najodličnije" i u lokalnoj radionici Kukara i Jovića, i u večernjoj šegrtskoj školi. Majstorski ispit polaže 1925. te počinje raditi kao kalfa. Naredne godine seli u Beograd, gdje dobiva posao u Direkciji tramvaja i osvetljenja grada Beograda. Zbog smanjenja broja zaposlenih početkom 1931. dobiva otkaz, ali razlog otkazu bio je i da se, kao radnički povjerenik, previše isticao u borbi za radnička prava. Nakon pobune radnika dva mjeseca kasnije vraćen je na posao. U međuvremenu završava Višu zanatsku majstorsku školu i jedan je od najaktivnijih sportaša u radničkom sportskom društvu „Električna centrala". Od ljeta 1932. služi vojni rok u 22. sarajevskom artiljerijskom puku, u Kalinoviku, ali je mjesec dana kasnije zbog bolesti demobiliziran. Vraća se u Beograd i radi u beogradskoj Elektrocentrali. Tada je već organizirani član SKOJ-a, a ubrzo u poduzeću osniva i skojevsku ćeliju.

U proljeće 1933. godine, kad je osnovana podružnica metalaca Ujedinjenih radničkih sindikata (URS-a) u Elektrocentrali, izabran je za sekretara podružnice. Nešto kasnije, u srpnju 1933. godine, kad je Blagoje Parović reorganizirao beogradsku partijsku organizaciju, postaje član KPJ. Deset mjeseci kasnije pozvan je na dosluženje vojnog roka (opet u Kalinovik). U međuvremenu u beogradskoj partijskoj organizaciji dolazi do provale. Policija tada otkriva da je Končar član KPJ, pa ga vraćaju iz vojske, vezanog, u Beograd. Na saslušanju, mučen u zatvoru Glavnjača, jedini je od dvadesetak uhapšenih koji ništa nije priznao. Potkraj 1934. osuđen je na godinu dana zatvora, a u presudi je obrazloženo da je „pri odmjeri kazne kao olakšano uvaženo kod svih, osim Končara Rade, priznanje, odnosno djelomično priznanje". Iz sremskomitrovičkog zatvora otpušten je u kolovozu 1935. godine.

Končar, nakon kratkog boravka u rodnom kraju, po direktivi partijskog rukovodstva potkraj rujna dolazi u Zagreb. Uključuje se u ilegalnu partijsku aktivnost, djelujući ponajviše u bravarskoj sekciji zagrebačke podružnice URS-a (pod kontrolom ilegalne KPJ) i u radničkom sportskom društvu „Metalac". Kod bravara Diminića zapošljava se u siječnju 1936. godine, a od ožujka radi u „Jugoslavenskom Siemens d. d". U toj sredini odmah osniva prvu partijsku ćeliju, a u srpnju organizira prvi uspjeli štrajk. U Zagrebu postaje sindikalni i partijski rukovodilac. Bio je jedan od najautoritativnijih sindikalnih organizatora. Poveo je niz štrajkačkih akcija. Poslije velikog štrajka zagrebačkih bravara, u kolovozu 1936. godine, izabran je za člana Mjesnog komiteta KPH. Ubrzo dolazi do velike provale u zagrebačku partijsku organizaciju, pa je Končar potkraj godine uhapšen. On je jedini šutnjom odgovarao na sva pitanja. U svim zapisnicima, na sve optužbe i nakon višemjesečnog mučenja, uvijek ima samo jedan odgovor: „Nije istina da sam sa spomenutim licima bilo kakve veze imao, niti ih uopće poznajem!" Grupi optuženih, među kojima je i Končar, sudi se pred Sudom za zaštitu države ujesen 1937. godine. Zahvaljujući Končarevu držanju u istrazi, svi optuženi poriču izjave pred policijom i na Sudu se drže kao Končar pa su oslobođeni.

Nakon izlaska iz zatvora ponovo radi u „Siemensu", reaktivira se u Mjesnom komitetu i u rukovodstvu sindikata metalaca („savezni povjerenik"). Posebno značajnu ulogu ima na IX. kongresu Saveza metalskih radnika Jugoslavije, u travnju 1938. kada je pod njegovim utjecajem prihvaćena lijeva orijentacija organizacije. U ljeto te godine Končar je drugi put pozvan na dosluženje vojnog roka. Prije odlaska u vojsku priprema štrajk. On je održan u vrijeme kad je Končar već bio u vojsci, i u njemu su sudjelovali svi Siemensovi radnici. Iz vojske je otpušten ujesen 1939. godine. U međuvremenu je, u vrijeme odsustva, sudjelovao u radu povijesnog savjetovanja na Tacenu, pod Šmartnom gorom, kad je odlučeno da se reorganizira partijsko rukovodstvo u Hrvatskoj i da u KPH – umjesto suspendiranog CK – vodeću ulogu preuzmu Rade Končar, Mirko Bukovec i Marijan Krajačić. Tada putuje u razne dijelove Hrvatske te u Karlovcu, u siječnju 1939. godine, osniva Mjesni komitet KPH. Početkom 1940. godine,

Končar prelazi u ilegalu. U ožujku organizira partijsko savjetovanje KPH, kad je formirano i novo rukovodstvo KP Hrvatske. U tom rukovodstvu Končar je *de facto* prvi čovjek. Organizira i Prvu konferenciju KPH u kolovozu 1940. godine, kad je izabran za političkog sekretara CK KPH. U ljeto 1940. kooptiran je i u Politbiro CK KPJ. Bio je jedan od Titovih najbližih suradnika u pripremama Pete zemaljske konferencije KPH u Zagrebu (19. – 23. listopada 1940.), na kojoj je ponovo izabran za člana Politbiroa. Kao sposoban organizator, a po odluci Politbiroa CK KPJ, od siječnja do 8. travnja 1941. rukovodio je Pokrajinskim komitetom KPJ za Srbiju.

Odmah po napadu Sila osovine na Jugoslaviju vraća se u Zagreb (8. travnja) da bi već 13. travnja po Titovoj direktivi pisao i štampao proglas CK KPH (ne priznajući novonastalo stanje, CK KPH poziva „radnike i seljake, povezane i udružene u čvrsti borbeni savez", da odmah krenu u borbu, i da u toj borbi „pod vodstvom KP" trebaju uspostaviti „novo društveno uređenje"). Sudjeluje u radu svih zagrebačkih sjednica CK KPJ i odluke tih sjednica prenosi vodstvu KPH. U lipnju, srpnju i kolovozu obilazi gotovo cijelu Hrvatsku (npr. 19. srpnja bio je u šumi Abez kod Vrginmosta) i organizira operativna partijska rukovodstva (npr. u Karlovcu), koja su se ubrzo transformirala u štabove tada pokrenutog ustanka. Tako postaje ključna ličnost u organiziranju ustanka u Hrvatskoj, ali i neposredan organizator i vođa udarnih grupa koje su tih mjeseci izvodile diverzije u Zagrebu. Potkraj rujna sudjeluje na povijesnom savjetovanju u Stolicama kod Valjeva u Srbiji. Nakratko se potom vraća u Zagreb, ali i po Titovoj direktivi i temeljem vlastite procjene da je u gradu sve nesigurnije, ubrzo iz njega odlazi. Smješta se u Split: nastoji otkloniti kolebanja među komunistima koji su u Dalmaciji zazirali od nastavka oružane borbe, nakon sloma prvih odreda i velikih gubitaka toga ljeta. Oštro kritizira lokalno komunističko vodstvo, ali ga ne smjenjuje u uvjerenju da postoje snage i raspoloženje za dizanje ustanka. Komunisti tada Končara oslovljavaju konspirativnim imenom Brko. Pod njegovim vodstvom Pokrajinski komitet KPH izdaje 20. listopada proglas „Radnicima, seljacima, građanima, intelektualcima, omladini, rodoljubima porobljene Dalmacije" koji završava riječima: „Diži se, na-

rode u Dalmaciji! Mi ne smijemo zaostati! Stupajmo složno u JNOF s ostalim narodima Jugoslavije!(...) Ulazimo u partizanske odrede! Dižimo oružani ustanak!" Organizirane su razne sabotaže na brodovima, a 9. studenoga su bačene bombe na talijansku vojnu glazbu u Splitu. Končar pokreće i organiziranje i naoružavanje novih oružanih odreda i zapovjedništava na području Dalmacije.

Vicko Krstulović, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Dalmaciju, upozorava Končara da treba biti oprezniji, da se treba više čuvati i skrivati, ali izgleda da Končar ne mari za ta upozorenja. Talijanska je policija 17. studenoga ušla Končaru u trag. U pokušaju bijega ozlijedio je nogu, a potom je ranjen u koljeno pa su ga uspjeli uhapsiti. Iako je prebačen u bolnicu, policajci su ga brutalno mučili, pa je 22. studenoga skočio s drugog kata bolnice pri čemu mu je na dva mjesta napukla lubanja. Policija isprva nije znala ni kako se točno Končar zove. On je tvrdio da se zove Rosario Reić – uostalom, imao je dokumente na to ime i prezime, ali je ta osoba prije rata emigrirala u Argentinu. Talijani su tada doveli pravu Rosarijevu majku Mariju Reić u zatvor i pitali je da li prepoznaje tog čovjeka, ali je ona odgovorila negativno. Potom su Talijani od nadležnih službi NDH u Zagrebu zatražili informacije o Končaru. Ubrzo su im stigli dokumenti preuzeti iz arhiva jugoslavenske kraljevske policije koji su im omogućili da otkriju pravo Končarevo ime i prezime. U dokumentaciji je stajalo da je Končar „agitator i najsposobniji komunist, sposoban da vodi i organizira svaki revolucionarni pokret", da je „član komunističkog centralnog rukovodstva, vođa i jugoslavenskog, i posebno hrvatskog komunističkog pokreta", da je „organizator atentata i sabotaža, veoma vješt voditelj masa", a pri tome „najinteligentniji, najlukaviji i najbistriji komunist Jugoslavije, koji je i pored višekratnih hapšenja redovno uspijevao pobjeći policiji". Svi pokušaji da ga njegovi partijski drugovi spase propali su jedan za drugim. Htjeli su ga zamijeniti za talijanskog oficira Antonija Vivarelija, kojeg su zarobili. Međutim, Vivarelija je jedan partizan samoinicijativno ubio.

Končar je iz splitskog zatvora u teškom stanju (jedva se kretao uz pomoć štapa) odveden u Šibenik, gdje je osuđen na smrt. Ni u istražnom zatvoru, ni na suđenju, nije rekao ni riječi. Kada su ga poslije

presude upitali hoće li tražiti pomilovanje, rekao je: „Niti bih ga ja dao vama, niti ga od vas tražim."

Strijeljan je u Šibeniku, na Šubićevcu, 22. svibnja 1942. zajedno s 25 antifašista. Budući da su ga vezali za stup tako da streljačkom stroju bude okrenut leđima, Končar je izjavio: „Pucajte u prsa kukavice". O njemu je Milovan Đilas u autobiografskoj knjizi *Ideal i profesija: uspomene jednog revolucionara,* napisao: „Bio je čedo klase i revolucije, rođeno da za njih izgori..."

Dragica Končar, Radina supruga, nastavila je ilegalno djelovati u Zagrebu. Ustaški agenti su je 16. kolovoza uhvatili na zagrebačkom Črnomercu te je otpremljena u zatvor na Savskoj cesti. Pet dana kasnije, nakon mučenja, ubijena je kad je bačena s drugog kata u zatvorsko dvorište.

Tijelo Rade Končara ekshumirano je 1950. i u prisutnosti velikog broja Šibenčana vlakom prebačeno u grobnicu narodnih heroja na zagrebačkom Mirogoju. Dragica Končar je također proglašena za narodnog heroja. Rat je preživio Radin sin – Rade, rođen 4. ožujka 1942. kojeg je majka zbog konspiracije morala ostaviti drugima na čuvanje i kojeg je do hapšenja vidjela tek nekoliko puta (odrastao u obitelji prijatelja svojih roditelja, završio Pomorsku školu u Bakru, Pravni fakultet u Beogradu, potom bio uspješan direktor i odvjetnik, iznenada umro 1989. godine).

Rade Končar ubrzo nakon smrti postaje jedna od najvećih partizanskih ikona. CK KPH je nekoliko dana poslije Končareve smrti pisao Centralnom komitetu KPJ: „Junačka smrt druga Brke teško nas je pogodila. Prilikom strijeljanja, i on i ostali osuđeni junački su se držali. Pali su pjevajući Internacionalu".

U *Proleteru* za jun/jul/august 1942. godine, kad je CK KPJ objavio ukaz o deset prvih narodnih heroja, na prvom mjestu je ime Rade Končara: „Na prijedlog CK KPH i Glavnog štaba NOP-a za Hrvatsku, dodjeljuje se naziv narodnog heroja Radu Končaru, sekretaru KPH i organizatoru partizanskih odreda u Hrvatskoj i Dalmaciji..." Nekoliko mjeseci kasnije, u prosincu 1942. godine, 13. proleterska brigada NOV-a (dotad je nosila ime Josipa Kraša) dobila je ime po njemu, kao simbolu jedinstva Hrvata i Srba u partizanskom pokretu.

Do raspada socijalističke Jugoslavije Rade Končar predstavlja simbol hrabrog revolucionara i beskompromisnog borca za radnička prava pa se to odrazilo i na kulturu sjećanja o njemu. Najpoznatija tvrtka nazvana po njemu je bio zagrebački „Rade Končar", nastao 1946. iz dotadašnje tvornice Siemens. U narednim desetljećima je izrastao u jedno od najvećih poduzeća na prostoru tadašnje Jugoslaviju i u elektrotehničku tvrtku s međunarodnom reputacijom. Na vrhuncu je imao do 25.000 zaposlenih u raznim proizvodnim pogonima od Samobora do Skopja. Od početka 1991. organiziran je kao dioničko društvo i djeluje pod imenom Končar – Elektroindustrija. Po Radi Končaru ime su dobivale mnoge ulice. I danas postoje ulice imenovane po njemu u Sisku, Poreču, Selcima, Zemunu, Beogradu, a nestale su početkom devedesetih u Zagrebu, Osijeku i drugdje. Više srednjih škola (mahom tehničkih i elektrotehničkih) na prostoru bivše Jugoslavije, i danas nosi njegovo ime (i u Zagrebu).

Ivo Goldstein

LITERATURA:

Bekić, M. – Butković, I. – Goldstein, S., *Okrug Karlovac 1941,* Zagreb 1965.
EJ 5, 300.
Đilas, M., *Ideal i profesija: uspomene jednog revolucionara,* Beograd 2024.
Gizdić, D., *Dalmacija 1941,* Zagreb 1959.
HBL 7, 565-566.
HE 6, 87.
Krstulović, V., *Memoari jugoslavenskog revolucionera, t. I, Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva 1905-1943,* Beograd – Sarajevo – Zagreb 2012.
Narodni heroji Jugoslavije, 231-233.
Očak, I., – Popović, J., *Končar – sekretar Partije,* Zagreb 1976.
Popović, J., *Rade Končar Brko: životni put i revolucionarno djelo,* Gornji Milanovac 1983.
Rade Končar: 1946 – 1986, ur. Đ. Burić, Zagreb 1987.
Радојчић, Биографије, II, 382-383.
СБР 5, 216-217.
Štaubringer, Z., *Rade Končar,* Beograd 1964.
Vojni leksikon, 920.
https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/kalendar/8/6/124/; https://skd-prosvjeta.hr/rade-koncar-borac-za-pravdu-medu-ljudima/; https://www.sebenico.com/our-works/najveci-pogrebni-isparacaj-rade-koncar/; pristupljeno 1. IV. 2024.

Korać, Stanko

KORAĆ, Stanko (Čemernica kraj Vrginmosta na Kordunu, 28. VIII 1929. – Beograd, 13. X 1994.), književni historičar, urednik naučnih, stručnih, kulturnih zbornika i časopisa te animator proučavanja književne djelatnosti i kulture Srba u Hrvatskoj. Rođen je kao treće dijete u zemljoradničkoj porodici Bogdana i Evice Korać u sedmočlanoj zajednici. Osnovno četverogodišnje obrazovanje završava u Vrginmostu. Kao 13-godišnjak ostaje ratno siroče nakon pogibije oca i brata u ustaškom pogromu (lažnom „pokrstu“) početkom augusta 1941. te nestanka starije sestre 1942. i smrti majke u proljeće 1943. od tifusa. Od jeseni te godine je partizanski kurir, a od jeseni 1944. polaznik Prve partizanske gimnazije u Glini pa u

Karlovcu, gdje će živeći u đačkom domu dovršiti niže gimnazijsko obrazovanje. U Karlovcu diplomira na Učiteljskoj školi 1951. te radi kao odgajatelj u Kninu, Karlovcu i Zagrebu.

Upisuje studij narodnog jezika i književnosti (buduća jugoslavistika) i ruskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1951. kao izvanredni student i diplomira 1956. Od 1956. do 1961. radi kao profesor srpskohrvatskog jezika u Sremskoj Mitrovici. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu obranio je 1961. doktorsku disertaciju na temu *Hrvatski roman u razdoblju moderne*. Istodobno je postavljen za profesora historije jugoslavenskih književnosti na Pedagoškoj akademiji u Karlovcu, a od 1962. do 1967. obnašao je i funkciju direktora te institucije. Intenzivno proučava romanesknu produkciju u hrvatskoj književnosti u periodu između 1918. i 1941. godine. Sveobuhvatnu monografiju *Hrvatski roman između dva rata* završava 1967., ali će biti objavljena pet godina kasnije i imati tri izdanja. Uređivanjem knjige *Treščec Borotha/Tkalčec/Lovinac* (1965.) potvrđuje svoju znanstvenu i stručnu poziciju u hrvatskom kulturnom i književnom prostoru te je učvršćuje objavljivanjem osam studija/ogleda o hrvatskim autorima.

Po objavljivanju *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* 1967. javno osporava intencije *Deklaracije* s pozicije da Srbi u Hrvatskoj imaju pravo svoj jezik nazivati srpsko-hrvatskim i da ne pristaju na snažnu kroatizaciju jezika. Time je navukao animozitet na sebe ne samo u karlovačkoj sredini.

Pošto je karlovačka Pedagoška akademija ukinuta, ostaje bez posla. Godinu i pol dana prijavljen je na burzi rada. Intenzivno pak radi na studiji o romanima Ive Andrića te literarnom opusu Vladana Desnice.

Ujesen 1969. zaposlen je kao urednik i lektor u SKD „Prosvjeta". Tim angažmanom fundamentalno se mijenja Koraćev kako naučni tako i kulturni interes. Postepeno se sve više bavi historijatom SKD „Prosvjete" te značajnim književnim opusom srpskih autora iz Hrvatske. Ubrzo izbija na glas kao intelektualac koji se javno zalaže da se pokrene sistematsko proučavanje kulture i historije Srba u Hrvatskoj. I da se rezultati istraživanja javno prezentiraju.

Radom na publikaciji *Vjetrom vijani. Spomenica Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta"* (bio je urednik i autor predgovora) kojom je Društvo htjelo da obilježi 25 godina rada (1944. – 1969.) osvještava svekoliku zapuštenost i zanemarenost proučavanja historije i kulture Srba u Hrvatskoj, posebno s obzirom na činjenicu da su srpske kulturne, stručne i naučne institucije koje su bile formirane nakon Drugog svjetskog rata (Arhiv Srba, Centralna biblioteka Srba, Muzej Srba, Srpsko pjevačko društvo „Obilić") vremenom ugašene. Ubrzo je kooptiran za člana Izvršnog odbora Prosvjete. U vrijeme turbulentnih događanja u Hrvatskoj (1969. – 1971.) često će javno polemički nastupati i postati svojevrsni neformalni glasnogovornik Prosvjete. Zbog tih aktivnosti bio je prokazivan kao srpski nacionalist, ali zbog toga nije trpio nikakve sankcije.

Koraćeva studija o romanesknom svijetu našeg nobelovca pod naslovom *Romani Ive Andrića ili svijet bez boga* (1972.) dugo će predstavljati prvu sistematičnu interpretaciju tog kanonskog opusa srpske i jugoslavenskih književnosti. Tokom 1970. i 1971. užurbano dovršava knjigu *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice*. Ta će monografija, objavljena 1972. u Beogradu, o jednom od najprovokativnijih autora nakon Drugog svjetskog rata dugo biti jedina. Tada Korać pokreće projekt naučnog zbornika kojim bi se predstavilo književno stvaralaštvo Srba u Hrvatskoj. Bit će glavni urednik i autor trećine priloga. Rukopis će biti gotov 1973., ali će izići tek šest godina kasnije pod naslovom *Književna hrestomatija. Iz kulturne baštine Srba u Hrvatsko*j. Izazvat će višemjesečnu polemiku: temeljna optužba je bila da se tom publikacijom izdvajaju srpski pisci u Hrvatskoj i time razgrađuje monolitnost hrvatske književnosti, odnosno da je to atak na kulturno zajedništvo Srba i Hrvata. Polemika je naprasno prekinuta.

Potkraj ljeta 1971. prestaje financiranje rada Prosvjete, a potom i prekid i zabrana rada 1972. godine, pa Korać ostaje bez ikakvih primanja. Teško je bilo podnositi teret stigmatiziranog krivca bez krivnje. Godinama potom istrajavao je na čuvanju arhive Društva, i njezine imovine, odgovarao na sve rjeđe dopise zainteresiranih za stanje Društva itd. Postaje tako za upućene u status SKD „Prosvjeta" živim svjedokom vremena u kojem nije bilo jednostavno biti stigmatizira-

ni Drugi. U nedovršenoj autobiografiji *Sjećanja čovjeka bez domovine* reći će: „Svoju sudbinu vezao sam za ovo društvo i posvetio sam se proučavanju srpske kulture u Hrvatskoj i objavljivanju djela."

Sporadično se odazivao na naučne i stručne skupove o opusima srpskih pisaca u Hrvatskoj, ali uglavnom u Srbiji. O sedamdesetogodišnjici Desničina rođenja priređuje u četiri toma *Sabrana djela Vladana Desnice*. U akademskoj 1975/76. godini bio je lektor srpskohrvatskog jezika i književnosti na Slavistici Kijevskog univerziteta. Ipak će 1982. godina biti prelomna, jer će biti skinuto desetogodišnje blokiranje objavljivanja Koraćevih radova – izlaze tri njegove autorske knjige koje su čekale godinama na zeleno svjetlo. Rukopis *Književno djelo Sime Matavulja* objavit će Srpska književna zadruga sedam godina nakon što je napisan. U izdanju Nolita u Beogradu izlazi iscrpna monografija *Srpski roman između dva rata 1918-1941*. Te 1982. godine izlazi i zbirka eseja *Patnja i nada* u izdanju zagrebačke „Prosvjete". Obimnu studiju o opusu, a osobito romanima Iva Ćipika *Prirodno stanje svijesti u Ćipikovom djelu* objavit će 1987. u Gornjem Milanovcu skrećući pažnju na Ćipikov romaneskni opus, jer je smatrao da je bio naučno zapostavljen i nedovoljno istražen.

U izdanju zagrebačke „Prosvjete" izići će njegovo kapitalno djelo o književnom djelovanju Srba u Hrvatskoj od početka 19. do 70-ih godina 20. vijeka *Pregled književnog rada Srba u Hrvatskoj*. Sistematično, uporno, a bez ičije bilo stručne bilo financijske pomoći, radio je na njemu nakon završetka *Književne hrestomatije*. Uvrstio je 151 autora i autoricu od Zaharija Stefanovića Orfelina i Dositeja Obradovića posljednjih decenija 18. vijeka do recentnih autora mlađe generacije Nebojše Devetaka i Nikole Vujčića. Međutim, Korać *Pregled* vidi i kao priliku da se čitaocima pruži osnovne informacije o kulturnom, ekonomskom, političkom te historijskom iskustvu Srba u Hrvatskoj od prvih doseljenja tokom 15. vijeka nadalje do kraja Drugog svjetskog rata. U tom opisu posebno se izdvaja dionica o Srpskoj pravoslavnoj crkvi u čuvanju narodnog (nacionalnog) identiteta što je bio snažan afirmativan iskorak u odnosu na dotadašnje sagledavanje djelovanja srpskih crkvenih institucija u Hrvatskoj.

Najveći dio *Pregleda* posvećen je sistematskoj prezentaciji književne djelatnosti Srba u Hrvatskoj. Autor je tu dvjestogodišnju tradiciju koncipirao prema principu stilskih formacija, ali smatra da *Pregled* „nije i ne može biti istorija književnosti". Bilo je pojedinaca koji su prepoznali vrijednost i važnost tog unikatnog izdanja pa će jedan karlovački inžinjer otkupiti čak 50 primjeraka i poklanjati onima koji su bili zainteresirani da se upoznaju sa jednim sistematskim djelom u kojem se opisuje kultura Srba u Hrvatskoj i osobito njihova književna djelatnost.

Da je skinuta stigmatizirana aura i na njegov javni rad, uviđa kad se na poziv akademika JAZU-a Dušana Čalića prihvaća dužnosti tajnika Koordinacijskog odbora za proučavanje povijesti i kulture srpskog naroda u SR Hrvatskoj, sekcije JAZU-a koja nakon 15-ak godina zapuštanja proučavanja srpske kulture u Hrvatskoj nastoji pokrenuti istraživanja o tim temama. Zbog neslaganja s konceptualizacijom rada, a bivajući i jedan od suurednika *Zbornika radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*, 1–2 (Zagreb 1988. – 1989.), daje ostavku na tu funkciju.

Kako su tokom 1988. i 1989. učestali zahtjevi za obnavljanjem rada SKD „Prosvjeta", Stanko Korać će ujesen 1989. biti izabran za glavnog koordinatora za pripremu i provođenje postupka obnavljanja. Na obnoviteljskoj skupštini u februaru 1990. godine izabran je za sekretara Društva i nakon toga nastoji da Društvo otpočne realizirati sve obaveze određene prihvaćenim i verificiranim Statutom. Razdoblje je turbulentno: provode se parlamentarni izbori koji na vlast dovode HDZ. Nastaju dramatična događanja koja će ubrzo otkriti realnu nemogućnost da se radi na provedbi zacrtanih ciljeva. Sve učestalije doživljava prijetnje koje će u septembru 1991. dovesti do odluke da emigrira iz Zagreba i Hrvatske.

U takvom ozračju završava knjigu *Modeli pripovijedanja* u izdanju Prosvjete. To je posljednja Koraćeva autorska knjiga, knjiga eseja i studija koji se tiču proučavanja specifičnih pitanja strukture proznih tekstova. Ona pokazuje koliko Korać slijedi nove uvide u shvaćanju književnosti, približavajući se recentnim poststrukturalističkim, odnosno naratološkim koncepcijama. Bio je urednik *Sabranih djela*

Sime Matavulja koja su planirana da izađu u osam tomova, ali su objavljena samo prva dva.

U Beogradu, gdje se nastanio, naići će na punu podršku: zaposlen je kao stručni saradnik u arhivi SANU-a i bio je stambeno zbrinut. Neovisno o već uznapredovalom lošem zdravstvenom stanju pokušava da brine o „Prosvjeti" i da pomaže u projektima kojima se afirmira rad Vladana Desnice. Taj će angažman u mnogo čemu pridonijeti prezentaciji i afirmaciji Desničine literature u srpskoj kulturi. U saradnji sa Jovanom Radulovićem pripremit će i objaviti *Sabrana dela Vladana Desnice* u četiri knjige te otkriti javnosti Desničin polemički dio opusa u *Progutanim polemikama*.

Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu održan je 2024. dvodnevni međunarodni simpozij povodom 30 godina od Koraćeve smrti pod naslovom *Književnost/književni rad Srba u Hrvatskoj*.

Dušan Marinković

DJELA:

Dvadeset godina hrvatskog romana (1895-1914), Radovi JAZU, knj. 333, Zagreb 1963.
Vladimir Treščec Borotha/Milkan Lovinac/Mato Lisičar, u: Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1969.
Andrićevi romani ili svijet bez boga, Zagreb 1970.
Vjetrom vijani. Spomenica Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta", zbornik radova, Zagreb 1971.
Свијет, људи и реализам Владана Деснице, Београд 1972.
Hrvatski roman između dva rata 1914-1941, Zagreb 1972 (1974. i 1975)
Sabrana djela Vladana Desnice, I – IV, Zagreb 1974-1975.
Književna hrestomatija. Iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj, Zagreb 1979.
Srpski roman između dva rata 1918-1941, Beograd 1982.
Književno djelo Sime Matavulja, Beograd 1982.
Patnja i nada (eseji), Zagreb 1982.
Природно стање свијести у Ћипиковом дјелу, Горњи Милановац 1987.
Pregled književnog rada Srba u Hrvatskoj, Zagreb 1987.
Modeli pripovijedanja (zbirka eseja i studija), Zagreb 1991.
Sjećanja čovjeka bez domovine (autobiografska memoaristika, rukopis)
Изабрана дела Владана Деснице I–IV, прир. С. Кораћ и Ј. Радуловић, Београд/Приштина 1993.

IZVORI:

A.B.: Kronika i dokumenti Koordinacionog odbora za proučavanje povijesti i kulture srpskog naroda u Hrvatskoj. u: *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*. knj. 2, JAZU, Zagreb 1989.

Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
Arhiv Izdavačkog poduzeća „Prosvjeta”, Zagreb
Arhiv JAZU/HAZU, Zagreb
Arhiv SKD „Prosvjeta”, Zagreb
Hrvatski državni arhiv, Zagreb

LITERATURA:

HKE 2, 366.
Enciklopedija srpskog naroda, Beograd 2008.
HKE 2, 366.
Maloča, M., *Most koji deli,* NIN, br. 1480, Beograd, 20. V. 1979.
Plevnik, D., *Ljudi Karlovca,* Zagreb 2018.
Marinković, D., *Nalaženja Stanka Koraća/Otpor institucionalnoj asimilaciji,* Zagreb 2024.
Pavičić, J., *Protiv kriterija zajedništva,* Vjesnik 10. V. 1979.
Radeka, M., *Provokacije i denuncijacije*, OKO, 31. V. – 14. VI 1979.
Salečić, I., *Kostimirana hrestomatija,* OKO, Zagreb, 17. – 31. V. 1979.

Krleža, Bela

KRLEŽA, Bela (Kangrga, Leposava), glumica (Senj, 26. X. 1896. - Zagreb, 23. IV. 1981.), najstarije dijete u obitelji poštanskog službenika Milana Kangrge i domaćice Katarine (Kate) Vuksan, katolkinje iz Otočca. Odmah po rođenju krštena je kao Leposava u pravoslavnoj crkvi, a kad joj je bilo tri godine, roditelji je ispisuju iz grčko-istočne matice krštenih i u Senju naknadno upisuju u rimokatoličku. Obitelj tada već godinu dana živi u Zagrebu gdje je Milan Kangrga dobio ugledno mjesto pristava Kraljevske pošte.

Osnovnu Autonomnu srpsku obospolnu pučku školu na Preradovićevu trgu (zgrada se nalazila na mjestu današnjeg trgovačkog centra) pohađala je od 1903. do 1907. godine. Već je tada prozvana Belom, po svijetloj, gotovo bijeloj kosi i isto takvoj puti. Potom upisuje

Evangeličku djevojačku školu (Gundulićeva 28) gdje uči njemački i francuski. S oba je jezika dobro ovladala te je s njemačkog prevela i nekoliko dramskih tekstova koji su 1930-ih premijerno izvedeni u HNK (*Bijeli jorgovan* G. F. Lennoxa, *Velika ljubav* F. Molnára, *Matura* L. Fodora). Usporedo s osnovnom, pohađa i Glazbenu školu Hrvatskoga glazbenog zavoda u kojoj uči klavir kao glavni, a pjevanje kao drugi predmet. Obavezne mimiku i recitaciju predaje joj glasovita glumica, pjevačica i pedagoginja Micika Freudenreich. Školovanje prekida 1908. na duže vrijeme zbog tuberkuloze koju liječi u Otočcu, kod djeda Dane Vuksana, imućnog trgovca i veleposjednika.

U Otočcu će 1909. prvi put vidjeti Miroslava Krležu, tada vojnog pitomca u Pečuhu koji je u grad stigao u posjet Belinu ujaku Dani Vuksanu (isto ime imao je njegov otac, Belin djed). Ponovno će se vidjeti u gornjogradskoj crkvi sv. Marka kamo je Bela dopratila „tetu iz provincije". Prvi put izbliza vidjeli su se sljedeće godine u kući Kangrginih i Vuksanovih u Đorđićevoj ulici 16 u Zagrebu – upravo će ta adresa postati tajna šifra u čestoj korespondenciji ovoga para. U tim pismima Krleža Belu u početku zove *dete* (katkad i *moje*) *drago*, ona njega *milo, mili, najmiliji,* ali najčešće - *Krleža.*

Bela se 1914. donekle oporavila od bolesti te nastavila školovanje upisavši Učiteljsku školu u Medulićevoj 33. Završava je 1919. osrednjim uspjehom, čime postaje „kvalificirana učiteljica pučkih škola". Kao glumica debitira naredne godine s amaterskom trupom u samoborskoj gostionici Lavica. U drami *Za srećom* S. Przybyszewskoga igra Olgu.

Od njezina rođendana u listopadu 1917. ljubavna veza s Krležom je javna stvar. No, njezini roditelji nisu željeli da im se kćer uda za ljevičara i književnika bez ikakva imetka te su odbili Krležinu prosidbu. Pa ipak, par će se u tajnosti i bez prisutnosti ikoga iz obitelji vjenčati u studenom 1919. u zagrebačkoj crkvi sv. Blaža. Vjenčao ih je kapelnik Mihael Razum, kumovi su im Milan Begović i Ljubo Babić, a prisutan je bio i prijatelj Moša Pijade. Bilo je „veselo i uzbudljivo", zapisat će svjedoci – Krleža je došao na vjenčanje po bljuzgavici s kišobranom i u starim cipelama punim rupa na potplatima: „luknja do luknje"!

Već 1. prosinca, zahvaljujući Juliju Benešiću (koji će uskoro Krležu, kao intendant HNK prvi postaviti na scenu) Bela vladinim dekretom dobiva posao u Dugoj Rijeci (31 km zapadno od Koprivnice), ali ga zbog bolesti koja se vratila, preuzima tek u ljeto 1920. godine. Tada se s Krležom „taljigala (...) na seljačkim kolima čas nizbrdo, čas uzbrdo", preko kalničkog gorja kroz vinograde i nepožnjevena polja.

Boravak na selu potrajat će manje od godinu dana, ali će Krležu inspirirati za pisanje drame *Vučjak,* prijelomnoga teksta u njegovu dramskom stvaralaštvu objavljenog i praizvedenog u HNK 1923. u Gavellinoj režiji: „Daleko je od vladina imenovanja do Vučjaka. 31 km od pruge u ovo blato, u ove šume (...) ni vrag ne bi došao da mu milijune platiš." Bela se, zbog bolesti, zapošljava tek 1924. u Kraljevskoj sveučilišnoj biblioteci na Marulićevu trgu, a 1927. je na radnom mjestu „arhivskog činovnika".

No, kako Krleža postaje kućni autor u susjednom HNK, kod Bele se javlja stari „glumački crv" te započinje glumački nauk kod istaknutih prvaka HNK Milice Mihičić i Ive Badalića. Uskoro se prijavljuje na audiciju za angažman i to za ravnateljstva Dramom njihova vjenčanog kuma Milana Begovića. Audiciju uspješno prolazi s ulogom Kraljice Marie-Aimée u drami *Diktator* Julesa Romainsa te dobiva ulogu Barunice Castelli u *Gospodi Glembajevima* koju je Krleža i pisao za nju. Praizvedba je održana 14. veljače 1929. godine.

O toj je večeri Bela Krleža zapisala: „Izašla sam na scenu. U gledalištu tama. Žao mi je što ne vidim oči ljudi koji su ispunili do posljednjeg mjesta teatar, osjećam ih, međutim, osjećam i Krležu. Predstava je počela, u vazduhu se sluti uspjeh. Kolege me podržavaju na najljepši način. I već od prve minute predstava teče u najboljem mogućem toku. Osjetila sam u jednom trenu, i ta misao me oslobodila, da je scena moj život, moj pravi život. Bilo je to moje novo rođenje."

Nakon uspješnog debija, postaje članica Drame HNK, odbivši ponudu beogradskog Narodnog pozorišta za angažman. Svjedočanstvo o njezinoj izvanrednoj dikciji ostalo je u radijskoj snimci *Gospode Glembajevih* iz 1940. u režiji Tita Strozzija (i u ulozi Leonea) – njih dvoje su dugo bili jedan od najuspješnijih krležijanskih parova na na-

šim scenama. Uloga Barunice Castelli ju je trajno obilježila, a i obratno – Bela je svoju ulogu (koju je tumačila i u produkcijama 1941., skinuto s repertoara odmah nakon proglašenja NDH, 1946., 1954. i 1960., u prigodi 100. godišnjice HNK, usto i u Beogradu 1929. i 1953. te u Sarajevu 1953.) „ljubomorno čuvala za sebe" (E. Gerner) odigravši je posljednji put u 64. godini.

Na početku karijere igrala je raznovrsne uloge koje nisu naišle na naročit odjek kod kritike i publike, no, sve je više pokazivala talent za komične likove poput Béline (Molière, *Umišljeni bolesnik,* 1933.) i za one psihološko-realistične (Gospodja Linden, H. Ibsen, *Nora,* 1934.; Ana, M. Gorki, *Na dnu,* 1936.; Anisja, L. N. Tolstoj, *Moć tmine,* 1939.). kojima je vladala besprijekorno i dalje, do kraja karijere duge 37 godina.

Iako je odmah, već krajem travnja 1941., nakon svog supruga i sama završila u zatvoru s ovećom skupinom pravoslavaca iz HNK (tada preimenovano u Hrvatsko državno kazalište), karijera Bele Krleže bila je na vrhuncu za vrijeme Drugog svjetskog rata. U zatvoru je odsjedila (kako Krleža poslije zapisuje) nekoliko dana „"u rukavicama i sa šeširom na glavi", a vratila se kući „"nakon osam dana provedenih u buturnici u Petrinjskoj (...) mrka, bijesna. U dobrom stilu. Duboko uvrijeđena". To je bilo ponajviše stoga što je ustaški aparat imao veliku želju privući njezina supruga na svoju stranu i aktivno ga angažirati na nekoj funkciji u čemu nikada nije uspio jer se on nepokolebljivo držao pozicije „striktne neutralnosti" (S. Lasić). Nakon uhićenja para Krleža, Pavelićev je doglavnik Mile Budak – riješivši se svog najvećeg takmaca i inauguriravši sebe za najvećega hrvatskog pisca – odlučio iz daleka pomagati, s jedne strane Beli (pri čemu je ulogu igrala i činjenica da je Srpkinja, jer je režim želio pokazati, barem u zagrebačkoj građanskoj sredini, da nije antisrpski), a s druge i samom Krleži, „"valjda kao književnik književniku, vjerojatno uz odobrenje i blagoslov samog Pavelića". Naime, uslijedio je odmah Belin svakodnevni angažman na sceni kazališta koji im je omogućio egzistencijalnu i svaku drugu sigurnost. Usto je ona za vrijeme NDH imala velik publicitet – voljele su je i publika i kritika, ali i obje uprave koje su se prema njoj ponašale zaštitnički – loše kritike za njezi-

ne nastupe su u tome razdoblju posve rijetke. Repertoar joj je, osim malobrojnih iznimaka, redovito bio zabavljački, pomno osmišljavan u eskapističkom tonu s ciljem da razonodi brojnu publiku koja je od teških ratnih prilika koje su svakim danom, naročito nakon ljeta 1943. bivale sve lošijima, bježala upravo u kazalište. U svemu, odigrala je u četiri ratne sezone čak 20 premijera, profiliravši se za uloge u satiričnim i salonskim komadima (Štefanija, G. Drégely, *Dobar frak,* 1941.; Mrs. Hope-Clarke, E. Knoblock, *Faun,* 1941.; Gđa Đurković, F. Herczeg, *Kćeri gđe Đurković,* 1944.; Kitty Warren, G. B. Shaw, *Zanat gospođe Warren,* 1944. i dr.) Većina predstava u kojima je tada nastupala bila je postavljena u Malom kazalištu u Frankopanskoj, specijaliziranom za komedije i općenito „lake komade" koji su tradicionalno punili blagajnu HNK. Od onih pak s velike scene HNK ističu se Držićev *Plakir* u kojem je igrala Vukosavu i „nepotrebno miješala ličke akcente u zvučni stari dubrovački govor" (V. Kovačić) te spektakularno *Ognjište* Mile Budaka čija praizvedba je (u adaptaciji i režiji Tita Strozzija) u listopadu 1941. „naišla na zanosan primitak". No, ne i Belina gluma – u sve četiri godine nije dobila tako lošu kritiku kao za Budakovu Jelu. Iako ju je Hinko Wolf u *Hrvatskom narodu* pohvalio za govor, što je i očekivano jer je rodom Ličanka, kritičar *Plave revije* (za Kazalište najkritičnije tiskovine tijekom NDH) Velimir Pustajac narugao se njezinu „karikiranju" koje „možda dobro dolazi u ulozi Židovke u *Dobrom fraku*", ali ovdje „uopće nije shvatila što bi trebala dati te je po svojoj maniri bezobzirno karikirala pojavu Jele". Zabilježeno je u tisku i da se prije premijere sam Budak pojavio na pokusu *Ognjišta.* Bio je oduševljen izvedbom , pa mu je Strozzi u uredu intendanta predstavio glumce. Među njima je bila i Bela – „čuvši njezino ime Budak je zagrli, točnije rečeno srdačno prodrma, i upita: 'A kako je Krleža?'". Bela nije morala odgovoriti na to pitanje, Budak je, kao moćnik u vrhu vlasti, zasigurno znao gdje je onaj koji možda baš u tom trenutku u svome dnevniku sebe, u strahu, opisuje kao „kandidata smrti (...) u noći endehazijskoj, apsolutnoj".

Iz dostupnih evidencija nastupa članova Kazališta – od rujna 1941. do veljače 1942. – Bela redovito zauzima vodeće mjesto u broju odigranih predstava pa dok je, primjerice, najpopularnija salonska

heroina i Belina najbolja prijateljica Ela Hafner-Gjermanović u istom razdoblju imala tek četiri odigrane izvedbe, Bela ih je odigrala čak 75. Od nje je tek neznatno aktivniji bio samo popularni Dejan Dubajić (također Srbin – „pravoslavac“) sa 76 odigranih predstava. Sve je to, nakon pada NDH i dolaska nove vlasti, bilo nužno prešutjeti, a da bi uopće bilo moguće izgraditi socijalistički mit o nedodirljivosti para Krleža. Ujesen 1945., dok su njezini kolege i prijatelji bili osuđivani na Sudu časti, nju je od svakog progona spasila upravo Krležina četverogodišnja uporna šutnja, ali i potreba žurnoga izglađivanja njegova prijeratnog sukoba s Titom i Partijom. U taj je „sporazum“ očigledno ušlo i aboliranje Bele Krleže kao istaknute umjetnice endehaške *kulture novog duha*. Novoj Titovoj kulturnoj politici koju je u velikoj mjeri trasirao upravo Miroslav Krleža nije odgovarala puna istina o njezinu životu u NDH, a informacije o tome i danas su vrlo rijetke.

Nakon rata Bela Krleža nastavlja svoj niz komičnih, salonskih, ali i dramskih likova s tragedskom crtom. Unatoč stalnim sukobima s ravnateljem Drame Rankom Marinkovićem („znala je prenaglašeno biti svjesna čija je žena“), kao i s intendantom Ivom Tijardovićem, sve više nastupa na Velikoj sceni HNK (Sida, S. Sremac, *Pop Ćira i pop Spira*, 1946.; Kleopatra Ljvovna Mamajeva, A. N. Ostrovski, *Dolijala lija,* 1947.; Elvira, J. Horvat, *Prst pred nosom,* 1947.) te u ulogama malograđanki i mondenki iz svijeta novopečenih ili umišljenih bogataša: Regina Giddens (Lillian Hellman, *Male lisice,* 1950. – uloga koja će je, uz ponovljenu Kitty Warren napokon dovesti do statusa dramske prvakinje), Ema (S. Kulenović, *Večera,* 1951.), Amalia (E. De Filippo, *Milijunaški Napulj,* 1952.), Erlynne (O. Wilde, *Lepeza lady Windermere,* 1954.) i Carlotta Vance (G. S. Kaufman i Edna Ferber, *Večera u osam,* 1955.). Bila je iznimno uspješna u ulogama dominantnih, snažnih žena i majki: Majka (T. Williams, *Staklena menažerija,* 1952.), gđa Vang (S. I. Hsiung, *Gospođa Biserna rijeka,* 1954.), Aleksandra (J. Anouilh, *Colombe,* 1956.). Pod kraj karijere se istaknula kao Claire Zachanassian (F. Dürrenmatt, *Posjet stare dame,* 1959.) i Aurélie (J. Giraudoux, *Luđakinja iz Chaillota,* 1963.). Osobito uspješna bila je u ulogama Nušićevih junakinja (Nata, *Gospođa ministarka,* 1929.; Spirinica, *Narodni poslanik,* 1933.; Spasićka, *Uježˇ,* 1935.; Draga, *Dr.,* 1936.;

Sarka, *Ožalošćena porodica,* 1938.). U hrvatskom repertoaru je uz spomenute Vukosavu i Jelu dojmljivo nastupila u ulogama Mare (P. Petrović Pecija, *Pljusak,* 1934. i H. Lucić i M. Držić, *Pir mladog Derenčina,* 1939.) i Bare (I. Lamza, *Kontrolor,* 1942.). Ipak, u Krležinim je dramama ostala zapisana za povijest: odigrala je uz Barunicu Castelli sve glavne ženske likove (Lauru, *U agoniji*, 1933. – zamjena za V. Podgorsku, listom loše kritike te je više nije ponovila, Melitu, *Leda,* 1930.; Klaru, *Leda,* 1953; Margetićku, *Vučjak*, 1924. od kojeg je odmah odustala jer na sceni prikazuje „bijedu i sirotinju", Klaru Anitu i Liviju Ancilu, *Aretej,* 1959.). Najviše se istaknula (sporednom) ulogom Madeleine Petrovne koja joj je postala zaštitni znak (*U agoniji,* 1947. kada je uskočila umjesto svoje učiteljice M. Mihičić, potom 1951. na zagrebačkoj Radio stanici te opet u HNK 1959.). Posljednji put na scenu stala u listopadu 1964. (kao Ana Antonovna Atujeva, A. V. Suhovo-Kobilin, *Svadba M. V. Krečinskog*), umirovljena je tek u kolovozu 1966. godine.

Premda nadarena za karakternu komiku, sama je bila sklonija realističnim, salonskim komadima s raskošnom scenografskom, a naročito kostimografskom opremom, ali i dramskim ulogama jakih žena. Bez formalne naobrazbe, stoga često kritizirana kao privilegirana u umjetničkom i društvenom smislu što se pripisivalo Krležinu utjecaju, ponekad je znala zamijeniti životnu s kazališnim ulogama. No, već i kroz površan pregled njezine karijere evidentno je da se urođenim darom, inteligencijom, spontanošću, ali nadasve studioznim radom na ulogama, uspjela izboriti za mjesto u ansamblu. Odlikovao ju je vulkanski temperament, ljepolika i izražajna scenska pojava, urođeni šarm i eros, no iznad svega besprijekorna dikcija čime je konkurirala svojim školovanim i afirmiranijim kolegicama.

Bela Krleža preminula je nakon duže bolesti u bolnici u Vinogradskoj ulici (tada zvanoj po dr. Mladenu Stojanoviću). Pokopana je na Mirogoju, nakon što je lijes s njezinim posmrtnim ostacima bio izložen u vestibulu HNK. Miroslav Krleža je i sam tada bio teško bolestan. Njegov oproštajni buket žutih ruža s posvetom *Posljednji pozdrav iz Gj. 16* (Đorđićeve 16, gdje je „sve započelo") bio je jedini na lijesu. Tih je dana, „posve slomljen", izjavio: „Uz mene je imala težak

život. Stalni napadaji na mene, premetačine, hapšenja, skrivanja (...) Uvijek je željela umrijeti prije mene. Bojala se ljudi koji bi joj se poslije moje smrti osvećivali."

Bela Krleža je privremeno položena u grobnicu u arkadama. Sedam mjeseci kasnije, u studenom 1981. godine, preseljena je u netom završenu grobnicu Krležinih. U siječnju 1982. kraj nje će biti položen i lijes s posmrtnim ostacima njezina supruga s kojim je u nedjeljivom partnerstvu, umjetničkom i životnom, proživjela više od šest intenzivnih desetljeća. Njoj samoj – orijentiranoj na kazališni pa poslije na građanski i na društveni identitet umjetnice i Krležine supruge – porijeklo nije bilo važno. Međutim, kadgod se tema njezina srpskog identiteta pojavila u javnosti, neovisno o društvenom i političkom trenutku, Miroslav Krleža je smatrao svojom dužnošću štititi njezino dostojanstvo – bio je uvjeren da se takvi komentari pojavljuju samo zato što je Bela njegova supruga.

Bela Krleža je objavila nekoliko putopisa i biografskih članaka, npr. o Mili Dimitrijević i Mariji Nikolajevnoj Germanovoj, ruskoj glumačkoj divi MHAT-a koju je gledala u Zagrebu i u Parizu. Bila je suosnivačica izrazito lijevog Dramskog studija pri HNK koji je djelovao od 1931. do 1934. pod vodstvom Branka Tepavca.

Godine 1948. odlikovana je Republičkom nagradom (uloga Elvire u komediji *Prst pred nosom* J. Horvata), a dobitnica je i Nagrade „Vladimir Nazor" za životno djelo 1973. te Posebnog priznanja na Smotri profesionalnih kazališta u Slavonskom Brodu 1979. godine.

Krleža joj je posvetio tek jednu pjesmu, na Badnjak 1928. napisao je snažnu i potresnu *Pjesmu starinskoga ormara*. Kolega i prijatelj Mato Grković o stotoj izvedbi Glembajevih 1949. napisao je prigodni ditiramb u slavu njezina lika i djela (*Kad te gledam kako glumiš...*) koji je na primanju poslije predstave izvela slavljeničina prijateljica, glumačka prvakinja Gizela Huml.

Beline ikoničke portrete koji se nalaze u njihovoj Memorijalnoj zbirci na Krležinu Gvozdu 23 slikali su: Jerolim Miše (1931.), Stojan Aralica (1930-ih), Nikola Reiser (1946., za prvu poratnu obnovu *Gospode Glembajevih*), Cata Dujšin-Ribar (1950.) te Milo Milunović (1954.).

Snježana Banović

LITERATURA:

Banović, S., "Bela i Miroslav Krleža u NDH – vedri repertoar kao cijena za život", *Intelektualci i rat 1939 – 1947: Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.* (ur. D. Roksandić i I. Cvijović Javorina), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu/Plejada, Zagreb 2012., 9-24.

Banović, S., *Kazalište za narod*, Zagreb 2020.

Batušić, N., "Bela Krleža – kronologija", Zagreb 2001.

Miroslav Krleža: Bela, dijete drago (prir. V. Bogišić), Zagreb 2015.

Gršković, B. (Gama), "Nastup gdje Krleže i gdje Lukatele u *Agoniji*, *Jutarnji list*, 20. II. 1933.

HBL 8, 182-183, 184-192.

Kancijan, A., "Bela se sutra udaje!", *Vjesnik*, 7. VII. 1983.

Krleža, B., "Iza zastora...", *Ilustrirani Vjesnik*, 5. II. 1949.

Krležijana, sv. 1, 502-504; sv. 2, 552-589.

Matić, Đ., "Bela Krleža, glumica koja je pripadala samo teatru", https://p-portal.net/bela-krleza-glumica-koja-je-pripadala-samo-teatru, pristupljeno 20. XII. 2024.

Visković, V., "Miroslav Krleža – kronologija", Zagreb 2001.

https://www.youtube.com/watch?v=oah5TiaLTDw (Bela Krleža kao barunica Castelli u radio adpataciji drame 'Gospoda Glembajevi), Krležin Gvozd, službena YT stranica Ive Štivičića

Memorijalni prostor Miroslava i Bele Krleže: https://www.mgz.hr/hr/zbirke/memorijalni-prostor-miroslava-i-bele-krleza,96.html, pristupljeno 22. XII. 2024.

Kurepa, Đuro

KUREPA, Đuro (Majske Poljane kraj Gline, 16. VIII. 1907. – Beograd, 2. XI. 1993.), matematičar, sveučilišni profesor, akademik. Rođen kao četrnaesto dijete u obitelji Rade i Anđelije rođ. Mraković. Paralelno je pohađao i završio Realnu gimnaziju i Srednju poljoprivrednu školu u Križevcima. Studij matematike i fizike diplomirao je 1931. godine na Filozofskom (tada Mudroslovnom) fakultetu u Zagrebu. U razdoblju od 1932. do 1936. boravio je na pariškoj Sorbonnei gdje se usavršavao pod vodstvom profesora Mauricea Frécheta. Doktorsku disertaciju obranio je 1935. godine. Jedan semestar 1937. godine proveo je i na specijalizaciji u Varšavi usavršavajući se kod profesora Wacława Śierpińskog.

Nakon povratka u Zagreb izabran je 1938. za docenta na Filozofskom fakultetu. U Zagrebu Kurepa ostaje za vreme rata. Na istom je fakultetu 1945. izabran za izvanrednog profesora, a sljedeće godine, kad se iz Filozofskog fakulteta kao samostalan fakultet izdvojio Prirodoslovno-matematički fakultet (PMF), izabran je u zvanje redovitog profesora. Na PMF-u je u tom svojstvu djelovao do 1965. kad je prešao na Prirodno-matematički fakultet u Beogradu gdje je, također kao redoviti profesor, djelovao do umirovljenja 1977. godine. Iste godine je izabran u zvanje professor emeritus.

Za dopisnog člana JAZU-a (danas HAZU) izabran je 1951., redoviti član ANUBiH-a od 1984. i SANU-a od 1988. godine. Bio je član mnogih znanstvenih društava u zemlji i inozemstvu, uključujući Société mathématique de France, American Mathematical Society i Deutsche Mathematiker Vereinigung.

Za vrijeme karijere obnašao je niz važnih funkcija u Hrvatskoj, Jugoslaviji i svijetu. Bio je predstojnik Matematičkog zavoda na Filozofskom, kasnije Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu (1943. – 1965.), čelnik Matematičkog zavoda na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu (1969. – 1976.), predsjednik Prosvetnog saveta Srbije (1968. – 1972.) te predsjednik Naučnog veća beogradskog Matematičkog instituta (1966. – 1968.).

Đuro Kurepa je bio i jedan od osnivača i prvi predsjednik Društva matematičara i fizičara Hrvatske, također i predsjednik Saveza društava matematičara, fizičara i astronoma Jugoslavije (1955. – 1960.). Bio je i predsjednik Jugoslavenskog nacionalnog komiteta za matematiku (1970. – 1980.), predsjednik Balkanske matematičke unije (1977. – 1983.) i potpredsjednik Međunarodne komisije za nastavu matematike Međunarodne matematičke unije (1952. – 1962.).

Bio je i osnivač i prvi glavni urednik znanstvenih časopisa *Glasnik matematičko-fizički i astronomski* Društva matematičara i fizičara Hrvatske i *Mathematica Balcanica*, te član uređivačkih odbora nekolicine drugih međunarodnih znanstvenih časopisa. Bio je i organizator više međunarodnih matematičkih konferencija od kojih se ističu topološke konferencije u Herceg-Novom (1968.), Budvi (1972.) i Beogradu (1977.).

Profesor Kurepa je proveo semestar 1959. kao gostujući znanstvenik na Institute for Advanced Study u Princetonu i također jedan semestar, 1960. godine, kao gostujući profesor na University of Boulder u Coloradu, SAD. Sudjelovao je u radu velikog broja međunarodnih matematičkih konferencija, uključujući i svjetske matematičke kongrese. Gostovao je i držao predavanja u gotovo svim europskim državama te u SAD-u, Kubi, Iraku, Iranu, Izraelu, Kini i Japanu. Kao svjetski priznat matematičar surađivao je i susretao se s brojnim istaknutim matematičarima i istraživačima iz drugih oblasti, poput Kurta Friedricha Gödela, Alberta Einsteina ili Nikole Tesle.

Objavljivao je u mnogim časopisima diljem svijeta, od kojih su neki bili i vrlo ugledni poput *Comptes rendus de l'Académie des sciences*, *Mathematische Annalen, Acta Mathematica, Izvestiya akademii nauk SSSR*, *Pacific Journal of Mathematics.* Za međunarodne referativne časopise napisao je gotovo tisuću referata (prikaza znanstvenih radova drugih autora), a tome treba pridodati i brojne recenzije, prikaze, izvještaje i novinske članke.

U svom znanstvenom radu Đuro Kurepa se bavio raznim područjima matematike: osnovama matematike, teorijom skupova, teorijom brojeva, algebrom, topologijom te metodikom nastave matematike. Od svih njegovih znanstvenih rezultata najveći odjek su izazvali oni koji se odnose na teoriju stabala i čuveni Suslinov problem. Kurepa je u teoriju stabala uveo niz pojmova i slutnji (hipoteza) koji u standardnoj literaturi nose njegovo ime; u najpoznatije takve primjere spadaju *Kurepin kontinuum, Kurepino stablo* i *Kurepina hipoteza*.

U nastavnom radu predavao je niz sveučilišnih kolegija iz raznih područja matematike. Pod njegovim vodstvom gotovo stotinu matematičara postiglo je stupanj magistra ili doktora matematičkih znanosti. Autor je sveučilišnih udžbenika *Teorija skupova* (Zagreb 1951.) i *Viša algebra*, 1–2 (Zagreb 1965.) te priručnika *Univerzalni računski sistem CII 10070* (Beograd 1968.).

Bio je vrlo zainteresiran za nastavu matematike na svim razinama te je aktivno sudjelovao u obnavljanju i kreiranju nastavnih programa, a kao autor ili koautor objavio je oko 50 školskih udžbenika.

Đuro Kurepa je bio znanstvenik neiscrpne radne energije i golemog entuzijazma te poletan i angažiran predavač. Bio je predan svojim idejama koje se nisu ograničavale samo na matematiku; objavljivao je s golemim entuzijazmom, premda katkad i bez potrebne kritičnosti, i oglede iz drugih disciplina ili područja poput, primjerice, jezika ili prometa. Na znanstvenom skupu „Glina. Glinski kraj kroz stoljeća" u Glini 1984. održao je izlaganje *O riječima koje imaju isti ili sličan korijen kao riječ Glina*.

Svojim djelovanjem, osobito uvođenjem i predanim propagiranjem modernih matematičkih ideja i pogleda, mnogo je zadužio našu matematičku zajednicu.

Kao priznanje za svoj cjelokupni rad dobio je 1976. nagradu AVNOJ-a. Bio je član američko-kanadskog Teslinog memorijalnog društva (1982.) i dobitnik povelje Bernhard Bolzano Češke akademije znanosti (Prag 1981.) te Marin Drinov Bugarske akademije znanosti (Sofija 1987.).

Dana 2. studenoga 1993. Kurepa je podigao svoju mirovinu. Vrebali su ga razbojnici i usred bijela dana oteli mu novac i pretukli na smrt nasred ulice.

Damir Bakić

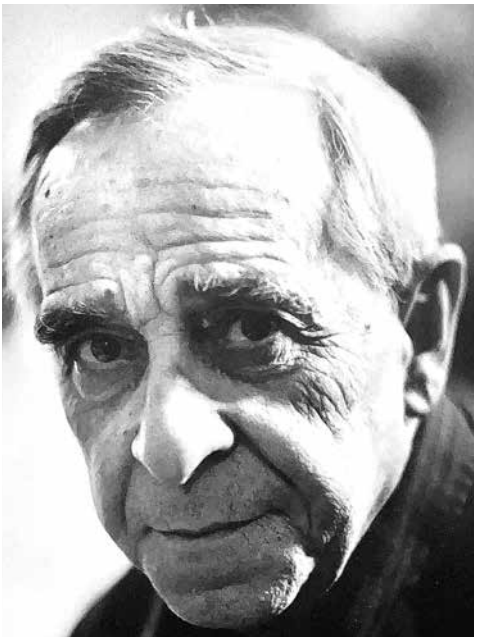
DJELA:

L'hypothèse de ramification, C. R. Acad. Sci, Pariz 202 (1936.), 185-187.
Le problème de Souslin et les espaces abstraits, C. R. Acad. Sci, Pariz 203 (1936.), 1049-1052.
Über das Auswahlaxiom, Math. Ann 126 (1953.), 381-384.
Selected works of Đuro Kurepa, ed. A. Ivić, Z. Mamuzić, Ž. Mijajlović i S. Todorčević, Beograd 1996.
Sur une classe de continues ordonnés, C. R. Acad. Sci, Pariz 240 (1955.), 2283-2284.

LITERATURA:

EJ 5, 456.
HE 6, 360.
HBL 8, 420-421.
Jergović, M., Petak četrnaesti, Majske Poljane, kratka povijest jednoga sela u Hrvatskoj, pristupljeno 30. V. 2025.
Kurepa Đ., *O riječima koje imaju isti ili sličan korijen kao riječ Glina,* Portal Novosti, 2021., referat predstavljen na simpoziju održanom 1984. povodom 700. godišnjice prvog spomena Gline u povijesnim izvorima, https://www.portalnovosti.com/o-rijecima-koje-imaju-isti-ili-slican-korijen-kao-rijec-glina; pristupljeno 6. X. 2024.

Mardešić, S., *In memoriam profesor Đuro Kurepa*, Glasnik matematički 28(48) 1993., 333-343.
Радојчић, Биографије, II, 527-528.
СБР 5, 447-448.
https://banija.rs/banija/14183-poznati-banijci-profesor-djuro-kurepa.html, pristupljeno 30. V. 2025.

Kvrgić, Pero/Petar

KVRGIĆ, Pero/Petar (Srpske Moravice, danas Moravice, Gorski kotar, 4. III. 1927. – Zagreb, 23. XII. 2020.), glumac, sin Milana i Julijane rođ. Šume (kćeri Josipa i Rozalije rođ. Pettauer). Majka Julijana bila je slovensko-austrijskog podrijetla, a otac Milan rodom iz Crne Gore. Po struci konobar, bio je vlasnik gostionice na željezničkoj stanici u Moravicama. Pero Kvrgić je u rodnom mjestu završio osnovnu školu i prije rata krenuo u gimnaziju u Ogulinu. Ubrzo nakon proglašenja NDH ustaše su Milana Kvrgića uhapsili i odveli u vagonu s natpisom „pokvarena roba" čemu je 14-godišnji Pero svjedočio sa sestrom Nadom („kroz rešetku vagonskog prozorčića ugledao sam posljednji očev pogled i njegov zlatni zub…"). Po svemu sudeći je Milan Kvrgić ubijen u gospićkom logorskom sustavu (na Velebitu ili na Pagu). Cije-

li obiteljski imetak bio je izgubljen u pljački i požaru – spašena je tek jedna porculanska zdjela s kukuruznim brašnom – rat su preživjeli oviseći o dobroti susjeda i rođaka. Tada je, zapisat će Kvrgić poslije, „prijevremeno odrastao" pa se manično bacio na čitanje. Među knjigama koje je strastveno „gutao" isticale su se one „krvave": Krležina *Golgota* i Shakespeareova tragedija *Richard III*.

S „pravom" glumom susreće se 1944. kad je partizanska kazališna skupina „Ivan Goran Kovačić" stigla u oslobođene Moravice i pozvala ga da im se pridruži što je s oduševljenjem učinio odustavši od željene liječničke profesije. U tzv. šarenim partizanskim programima je recitirao (Ivan Goran Kovačić, *Jama*, Branko Ćopić, *O, puško moja, o torbo ti*, Vladimir Nazor, *Majka pravoslavna*) i glumio (*Sin*, K. Čapek, *Mati*, *Ustaša u bijegu*, u nekom skeču). U Glini, gdje je u proljeće iste godine, uoči Kongresa kulturnih radnika u Topuskom, prošao tromjesečni „glumački kurs", upoznao je svoje buduće kolegice i kolege (između ostalih Miru Župan, Dragu Krču, Irenu Kolesar, Augusta Cilića, kao i svog budućeg profesora Dragu Ivaniševića) i glumio Hitlera u panici od gubitka rata (Ivo Čaće, *Zmije u procijepu*) i to u programu Centralne kazališne družine pri ZAVNOH-u. Potom je „prekomandiran" u Banijsku kazališnu družinu „August Cesarec" s kojom je 1945. stigao u Trst gdje je gledao prvu profesionalnu predstavu u životu – Bizetovu *Carmen*. Uskoro je družina stigla u Zagreb (kamo se doselila i Kvrgićeva sestra Nada, buduća profesorica njemačkoga) gdje je završio gimnaziju, a 1947., uz pomoć stipendije Ministarstva prosvjete upisuje Zemaljsku glumačku školu. Istaknuo se u ulozi starog Profesora Serebrjakova, pod maskom, s bradom, brkovima i perikom, u iznimno hvaljenoj predstavi A. P. Čehova *Ujak Vanja*. Iste je godine angažiran u Dramskom studiju pri HNK, odmah potom i u ansamblu HNK (1948.) gdje je isprva statirao (glasovita Strozzijeva režija Shakespeareova *Otela*) i tumačio male uloge. Od njih se najviše ističe Munuo u *Skupu* M. Držića, u znamenitoj režiji B. Gavelle (1950.) za koju je odlikovan Medaljom zasluga za narod. Rad s Gavellom (koji ga je zvao Pešekan – morski pas) presudno je utjecao na njegovo formiranje kao glumca.

Od 1953. angažiran je u Zagrebačkom dramskom kazalištu (od 1972. Dramsko kazalište „Gavella"), kojega je (uz ostalih 24 kolegica i kolega na čelu s Gavellom) i suutemeljitelj i u kojem je debitirao 1954. ulogom Poljskog Židova (Miroslav Krleža, *U logoru*), predstavi u kojoj se izgovarala cijela kakofonija idiomskih govora, a on je govorio nekom čudnom mješavinom iskvarenoga njemačkog i jidiša. Bio je Držićev Pomet (1955.), Djetić Zlatikumov (1959.) i Zlatikum (1974.), Marinkovićev Don Zane i Biskup (*Glorija*, 1970.), Šjor Bepo (*Zagrljaj*, 1974.) te Krležin Janez (*Kraljevo*, 1970.) i mnogi drugi. Od 1986. do umirovljenja 1988., ponovno je u HNK gdje igra, jednu za drugom značajne uloge u klasičnim dramskim djelima od kojih se ističu Hadrović (Krleža, *Vučjak*, 1986.), Stari Ekdal (Ibsen, *Divlja patka*, 1987.), Knez Gavrilo (F. M. Dostojevski, *Ujakov san*, 1987.), Policajac te još šest lica (M. Crnjanski, *Roman o Londonu*, 1988.), Sudac (Paro-Marinković, *Zajednička kupka*, 1989.).

Paralelno s brojnim ulogama u dva duga angažmana u HNK i ZDK, Kvrgić je tijekom svoje rijetko uspješne i plodne karijere duge više od sedam desetljeća, redovito glumio i u drugim kazalištima i kazališnim skupinama u Hrvatskoj te na festivalima: u Teatru &TD, u ZKM-u, u splitskom HNK, dubrovačkom Kazalištu Marina Držića, Satiričkom kazalištu Jazavac pa Kerempuh, Kazalištu Komedija, riječkom HKD teatru**,** Teatru u gostima, Epilog teatru, u Kazalištu Žar ptica, Istarskom narodnom kazalištu u Puli, Glumačkoj družini „Histrion", u kazalištu „Planet Art", Narodnom kazalištu Banja Luka te Kazalištu lutaka.

Posebno poglavlje Kvrgićeve karijere jesu Dubrovačke ljetne igre kojih je od samih početaka bio zaštitni znak, a njegov odnos prema teatralnosti i melodioznosti dubrovačkog jezika nalazio se u temeljima njegove glume. Bio je, između ostaloga: Pomet, Dugi Nos i Prolog Držićeva, Dundo Maroje i Negromant (Marin Držić, *Dundo Maroje*); Gospar Đono, Luco, Dum Marin, Šiško, Sabo, Niko (Ivo Vojnović, *Dubrovačka trilogija*); Biskup, (R. Marinković, *Glorija*); Lear (E. Bond, *Lear*); Prvi glumac i Duh Hamletova oca (William Shakespeare, *Hamlet*); Parok (M. Vodopić, *Tužna Jele*); Reno (M. Tudišević i Molière, *Nemoćnik u pameti*); Kralj (M. de Ghelderode, *Columbo*); Prvi starac,

Pilad i Atena (Eshil, *Orestija*) i dr. Od drugih festivala, nastupao je na Brijunima u Teatru Ulysses i na Splitskom ljetu.

Sitnoga stasa, oštrih crta lica na kojem su se isticale prodorne oči i izražajni nos, bio je glumac nepresušne energije i snažnog scenskog magnetizma. Odlikovale su ga iznimno prorađene geste, živa mimika i spretan pokret, prodorni, ponešto hrapavi glas velika raspona uz koje je vrhunski baratao urođenim osjećajem za ritam i nebrojene modulacije i nijanse govora. S posebnim je žarom i rijetko viđenom disciplinom uranjao u posebnosti svih hrvatskih idioma, kao i drugih slavenskih jezika i narječja, volio ih je čak i sam kreirati. Najviše je volio tumačiti komične, tragikomične i groteskne likove: mrzovoljne, hvalisave i zlovoljne starce (koje je kreirao „glumeći svoju budućnost" još od mladih dana, na početku karijere, npr. imao je 31 godinu kad je tumačio Starog od 95 godina u Ionescovim *Stolicama*), prevarene muževe, spletkare, škrce, lopove, diktatore i fanatike, ali i ironične intelektualce i mediteranske osobenjake. Svaku je svoju izvedbu odigrao kao prvu i/ili kao zadnju, bez imalo spuštanja najviših scenskih kriterija, a u najtananijem odnosu s piscem, partnerima na sceni, redateljskom idejom i što je najvažnije – s publikom.

Kvrgić je ostvario oko 200 uloga, a teško je precizno odrediti im broja jer je neke ponovio u više produkcija, u nekim je predstavama igrao više uloga – u jednoj s brojnim licima čak sve, a gotovo nemoguće je navesti sve njegove radijske uloge – kako u nizu klasika, tako i u djelima suvremenih autora, inozemnih i domaćih. Antologijske uloge ostvario je još na počecima karijere (1959.) kad je u jednoj večeri igrao Advokata Pathelina (istoimena farsa nepoznatog autora) i sva lica iz srednjovjekovne farse *Mesar iz Abbevillea* E. D'Amiensa (Mesar, Žena, Pop, Popova supruga, Sluškinja, Pastir) što je zahtijevalo „atletsku izdržljivost" koju je Gavella nazvao Kvrgićevim glumačkim samoubojstvom u čemu je na sreću bio u krivu. Više od 170 puta odigrao je lakrdijaša Klarina (P. Calderón de la Barca, *Život je san*), a nastupio je i u prvim predstavama kazališta apsurda u nas (Stari, E. Ionesco, *Stolice*, Nagg, S. Beckett, *Svršetak igre*). Slične uloge tumačio je i u domaćim dramskim groteskama, kao Profesor (I. Bakmaz, *Ispit iz hrvatske književnosti*), Profesor II (M. Matišić, *Anđeli Babilona*). Pokazao se i jednim od najboljih tumača u dramama i adaptacijama

romana Ranka Marinkovića: Don Zane i Biskup (*Glorija*), Šjor Bepo (*Zagrljaj*), Inspektor (*Politheia ili Inspektorove spletke*) Zande Rotte (*Albatros*), Sudac i još dva lica (*Zajedničke kupke* – uloge s kojima je u HNK proslavio pola stoljeća karijere). Ne mogu se zaobići ni brojne Kvrgićeve uloge u rasponu od zahtjevnih tragičnih i dramskih karaktera te do u detalje razrađenih sporednih likova od kojih se izdvajaju Gilles Corey (A. Miller, *Vještice iz Salema*), Sudac Croz (U. Betti, *Korupcija u palači pravde*), Phil Hogan (E. O'Neill, *Mjesečina za jadnike*), Čovjek (E. Bond, *Uski put prema dubokom sjeveru*), Antonio Salieri (P. Shaffer, *Amadeus*), Diler (B.M. Koltès, *U samoći pamučnih polja*), Ivan Pavlovič Pjetrov (J. Głowacki, *Četvrta sestra*). Od novijih domaćih tekstova pamte se vrhunske interpretacije Pipe (P. Budak, *Tišina! Snimamo!*), Hrkanja solo (R. Tomović, *Koncerti*), Wengera Ugarkovića i Titusa Fabriczyja (Krleža, *Vučjak*, i *Gospoda Glembajevi*), Nepoznatog i još sedam lica (M. Begović, *Pustolov pred vratima*). Ipak, po mnogima vrhunac te vrhunske karijere postigao je Kvrgić kao On u *Stilskim vježbama* – najduže igranom komadu u povijesti hrvatskog kazališta (po Guinessovoj knjizi rekorda od 2008. i svjetskoga – u kategoriji s istom glumačkom postavom) premijerno prikazanom 19. siječnja 1968. godine. Predstava koju su prema prozi Raymonda Queneaua priredili Tonko Maroević i Tomislav Radić, bila je na repertoaru pet desetljeća, a igrao ju je gotovo do smrti (izvorno u Teatru &TD, od 2007. u Kazalištu Planet Art – od 1968. u paru s Mijom Oremović, a od 1970. do kraja s Lelom Margitić). Baš tu je ulogu i odigrao kao posljednju u životu i to u Kazalištu „Mala scena", 29. svibnja 2018., 74 godine nakon prve (partizanske) uloge, što ga čini najdugovječnijim glumcem u povijesti našega kazališta.

Manje je nastupao na filmu, uvijek u sporednim ulogama (*Opsada*, *H-8*, *Tri četvrtine sunca*, *Drug predsjednik centarfor*, *Sreća dolazi u 9*, *La steppa*, *Prijeki sud*, *U sredini mojih dana*, *Kamenita vrata*, *Nausikaja*, *Pont Neuf*, *Crveno i crno*, *Noćni brodovi*...) češće u brojnim TV-dramama i serijama (*Gledalac i mi*, *U časovima zatišja*, *Noćni gost*, *Čovjek u futroli*, *Varalice*, *Seoba duša*, *Nepokoreni grad*, *Nitko se neće smijati* i dr). Snimio je mnoge uloge za dramski program zagrebačkog Radija („Igrao sam brojne radijske uloge: živa bića, mrtvace, ergelu raznoraznih životinja..."). Najstariji sačuvani inserti iz TV drama u kojima je

glumio su iz 1963. *(Oblaci, crni oblaci; Arina)*, a u integralnom obliku sačuvane su one snimljene 1967. godine.

Svoje je glumačke vrhunce ostvarivao u prisnom glumačko-redateljskom partnerstvu s redateljima, na počecima s Gavellom, potom s njegovim učenicima: Kostom Spaićem, Dinom Radojevićem, Mladenom Škiljanom, Georgijem Parom, Joškom Juvančićem, kao i s Božidarom Violićem, Petrom Večekom, Ivicom Kunčevićem, Jiřijem Menzelom... Surađivao je rado i s mladim redateljima i sa studentima režije. Njegov je otvoreni, i blagi karakter u kojem nikada nije bilo mjesta za povišene tonove bio naširoko omiljen. Bio je ljudski i glumački uzor mnogima, po mnogo čemu neponovljiv. Georgij Paro opisao ga je kao „glumca instituciju".

Kvrgić je bio uza sve naobražen i vješt pisac: svoje kolumne, prave teatrografijske bisere pod imenom *Stilske vježbe*, objavljivao je tjedno, od 2000. do 2002. u *Vijencu*, a istoimena knjiga s izabranima izdana je 2004. godine. Monografiju o Kvrgićevu životu i djelu (*Kazališno doba Pere Kvrgića*, 2012.) napisao je i uredio Hrvoje Ivanković. U cijelosti su mu posvećene brojne TV emisije u produkciji zagrebačke televizije, a Lawrence Kiiru snimio je 2007. za HTV dokumentarni film *U potrazi za glumcem Negromantom*. Zvonimir Mrkonjić je o njemu napisao sonet *Kvrgićeva preobrazba.*

Kvrgić je najnagrađivaniji glumac u povijesti hrvatskog kazališta. Od prvog do posljednjeg priznanja, rijetke su godine prošle bez jedne, često i više nagrada za njegova glumačka postignuća, a skupa s odlikovanjima i sličnim priznanjima dobio ih je oko 50, mnoge i više puta, a najvažnije su: Nagrada grada Zagreba (1956. i 1995.), Nagrada Gavellinih večeri (1973., 1974., 1975., 1977., 1979.), Sterijina nagradu (1956, dvije 1959. – i žirija i publike, 1970., 1989. opet dvije: glumačka i Nagrada za naročite zasluge na unapređenju jug. kult. i umjetnosti), Prvomajska nagrada Udruženja dramskih umjetnika Hrvatske (koja nakon 1990. nosi naziv Nagrada hrvatskog glumišta – glumačku ili za životno djelo dobio je 1968., 1979., 1994., 1995. i 2006.). Potom: Nagrada HNK „Tito Strozzi" (2002., 2005.), Zlatni lovor-vijenac MESS-a (1968., 1979., 1987. za životno djelo i 1989.), Nagrada „Orlando" (Dubrovačke ljetne igre 1964., 1981.), Nagrada „Zlatni smi-

jeh" na Danima satire (1984., 1992., 2000., 2008.), Nagrada „Mladen Crnobrnja Gumbek" na istom festivalu (2006.), Nagrada „Vladimir Nazor" (1970.), Nagrada za životno djelo (1986.), Nagrada „Dubravko Dujšin" (1986.), Nagrada „Eleonora Duse" Festivala u Asolu (1988.), Povelja Dubrovačkih ljetnih igara za posebne zasluge (1989.), Nagrada Festivala Marulićevi dani (1996., 2000., 2004.), Nagrada Veljko Maričić Festivala malih scena u Rijeci (1998., 2008.), Držićev zlatni pečatnjak (1998.), Nagrada Festivala glumca u Vinkovcima (1999.), Nagrada za životno djelo grada Dubrovnika (1999.). Godine 2006. odlikovan je Redom kneza Branimira za izniman i dugogodišnji doprinos kulturi RH, a 2018. Poveljom za osobiti doprinos u promicanju kulturnog razvitka RH. Godine 2007. godine dobio je zvijezdu u Ulici slavnih na opatijskoj šetnici, a od 2016., Kazališna scena u Delnicama nosi njegovo ime što je prvi put u nas da je neko kazalište nazvano imenom živoga glumca. Posmrtno mu je u travnju 2022. na željezničkoj stanici u Moravicama postavljena spomen ploča.

O svom srpskom identitetu, ako se izuzmu biografski zapisi o djetinjstvu, nikada nije govorio ni pisao, a trač-primjedbe o njegovu porijeklu koje su se katkada širile kroz kazališne krugove devedesetih godina nije komentirao. Najvjerojatnije zbog traume koju je preživio zbog smrti oca, odlučio je ne iskazivati političke stavove i toga se principijelno držao do kraja života. Sa suprugom Nevenkom Stipančić, zvanom Stipa (Zagreb, 12. XII. 1936. – 4. VIII. 2019.), glumicom koja je cijeli glumački vijek provela u Kazalištu Komedija, bio je u braku pola stoljeća. Na sceni su se susreli jednom, 1993. u komediji Neila Simona *Zatočenik Druge avenije* Teatra u gostima. I njihova kći Ana (r. 1970.) je glumica, članica ansambla ZDK Gavella. S njom je na sceni bio više puta. Zajedno su odigrali glumca na odlasku i mladu glumicu u dolasku u predstavi *Garderobijer*. Upravo mu je ta uloga, kako je više puta izjavljivao (uz Pometa, predstavu *Stilske vježbe*, Starca iz *Stolica* i Mockinpota) i bila najdraža.

U rodnim Moravicama, na kući u kojoj je Pero Kvrgić proveo djetinjstvo, Primorsko-goranska županija je u prigodi obilježavanja Svjetskog dana kazališta postavila spomen-ploču (2022.).

Snježana Banović

DJELA:

Stilske vježbe, Zagreb 2004.

LITERATURA:

Banović, S., *Kazalište za narod*, Zagreb 2020.
HBL 8, 492-494.
HE 6, 383.
Ivanković, H., *Kazališno doba Pere Kvrgića*, Dubrovnik 2012.
LMD, 427-428.
Večernji list, 4. VII. 2016.
https://www.gavella.hr/natuknice/kvrgic-pero; https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/kvrgic-pero/; https://www.vecernji.hr/kultura/kazalisna-scena-u-delnicama-dobila-ime-legendarnog-pere-kvrgica-1096810; https://p-portal.net/pero-kvrgic-glumac-koji-je-lijecio-dusu; https://www.index.hr/magazin/clanak/pero-kvrgic-1990-ustase-su-mi-odveli-oca-u-stocnom-vagonu-bilo-je-strasno/2241252.aspx; https://hrvatskoglumiste.hr/samozatajna-i-brizna-glumica-odana-komediji-i-glumackoj-obitelji/; pristupljeno 24. IX. 2024.

Latas, Omer-paša

LATAS, Omer-paša (Janja Gora kod Plaškog, 24. IX. 1806. – Istanbul, 18. IV. 1871.), vojskovođa, osmanski maršal, sin Sofronija i Mande. Rođen je u pravoslavnoj obitelji kao Mihajlo/Mićo Latas. Službeno je rođen u Janjoj Gori, ali je pravo mjesto rođenja zapravo stari grad Jesenica u blizini Plaškog, gdje mu je otac kao potporučnik u to vrijeme službovao.

Kao vojničko dijete Mihajlo Latas je pohađao i završio kadetsku školu u Gospiću. Istakavši se kao odličan đak, ubrzo postaje narednik, a potom i poručnik. Služio je u Gospiću i Ogulinu. Unatoč tome što je bio časnik, Mihajlo Latas se 1827. odlučuje dezertirati iz habsburške vojske i prebjeći u osmansku Bosnu. O razlozima njegova bi-

jega postoje razna nagađanja: prema jednom, Mihajlov otac Sofronije je pronevjerio stotinu dukata iz lokalne vojne blagajne, a potom je njegov sin preuzeo krivnju, i pobjegao u Bosnu, žrtvovavši se za oca. Prema drugom, Mihajlo je zbog očevih dugova upao u novčane neprilike, i, ne mogavši uzdržavati oca, sestru i majku, odlučio se potražiti bolji život u Bosni. Prema trećoj verziji, Mihajlo je sam upao u dugove te je potom posegnuo za novcem iz vojne blagajne, zbog čega je morao pobjeći. Četvrta pak verzija kaže da je posrijedi bila nesretna ljubavna priča, prema kojoj je Mihajlo došao u sukob sa zaručnikom svoje drage i ubio ga, ili ga teško ranio.

Po dolasku u Bosnu Latas je bio dobro primljen u Glamoču kod begova Filipovića. Ubrzo potom odlazi u Banju Luku gdje je smještaj našao u kući bogatog trgovca Hadži Alije Bojića, za kojeg je radio kao knjigovođa i pisar. Tada je prešao na islam i uzeo ime Omer (Omer Lutfi) – po jednoj je verziji priče to učinio da bi se bolje uklopio u novu sredinu i proširio mogućnosti napredovanja u karijeri. Prema drugoj verziji, posrijedi je opet bila ljubavna priča, prema kojoj se Latas zaljubio u Nejemu, kćerku bogatog banjalučkog trgovca Hasana, koju je mogao legalno oženiti jedino primivši islam.

Dvije godine kasnije odlazi iz Bosne u Vidin u današnjoj Bugarskoj, gdje stupa u službu Ibrahim-paše, komandanta vidinske tvrđave. Ibrahim-paša je zamijetio Latasove vještine i moderna vojnička znanja koja je stekao u habsburškoj vojnoj službi, kao i poznavanje jezika (njemački, talijanski, francuski, osmanski turski, srpski), te ga je preporučio velikom veziru Rešid Mehmed-paši (1829. – 1833.). Po dolasku u Istanbul, Omer postaje profesor crtanja u novoj vojnoj školi, potom i privatni učitelj prijestolonasljednika princa Abdulmedžida. Ubrzo dobiva i čin kapetana (*yüzbaşı*). U glavnoj komandi osmanske vojske (*seraskerlik*) Latas je prevodio tekstove iz domene modernih vojnih znanosti sa zapadnih jezika. Osim toga, sudjeluje i u modernizaciji osmanske vojske.

Uskoro se istakao i na bojnom polju. Od 1839. uspješno ratuje u Siriji, a 1841. upućen je u Libanon, gdje zavodi red, no, zbog uplitanja zapadnih sila 1842. prisiljen je napustiti to područje. Imao je važnu ulogu u gušenju pobuna u raznim dijelovima Osmanskog Carstva

protiv reformi *tanzimata*, kojima je cilj bila modernizacija države, centralizacija uprave, reforma poreza, modernizacija školstva i vojna reforma. U okviru društvene reforme trebalo je osigurati jednakost svih stanovnika Carstva bez obzira na vjeroispovijest, u skladu s politikom *osmanizma*, i tako dokinuti neke odredbe šerijata. Po izbijanju pobune Albanaca poslan je u Rumeliju (europski dio Osmanskog Carstva), te je 1844. uspio pobjedom nad albanskim pobunjenicima kod Skoplja pacificirati regiju i time ukloniti zapreke za provedbu reformi. Godine 1845. poslan je u misiju gušenja pobune Kurda na jugoistoku današnje Turske, što je s uspjehom obavio. Po izbijanju revolucionarnih nemira u Vlaškoj i Moldaviji 1848., Latas je upućen u Vlašku prema dogovoru sultana s ruskim carem, čija vojska je intervenirala u Moldaviji. Za uspješno izvršenu intervenciju, kao i radi rješavanja problema prijema i inkorporacije poljskih i mađarskih izbjeglica iz revolucije 1848., nagrađen je činom vezira i maršala rumelijske vojske.

Nakon višestrukih pokušaja provođenja reformi tanzimata (1839. – 1876.) u Bosni, vlada u Istanbulu je uvidjela da će žestoko protivljenje muslimanskih velikaša moći skršiti jedino sirovom vojnom snagom. Bio je to zadatak za već proslavljenog zapovjednika Omer-pašu, u to doba vrhovnog zapovjednika osmanske vojske u Rumeliji. Omer-paša je po dolasku u Bosnu 1850. pregovorima uspio umiriti ustanike u Bosanskoj krajini, kao i osigurati novačenje novih vojnika (*redifa*). No, uskoro nakon toga, simultano su izbile pobune uglednih aga i begova u Posavini i Hercegovini. Energičnom akcijom, vrsnom vojnom taktikom, kao i nadmoćnom vatrenom moći, Omer-paša je s brojčano manjom vojskom uspio poraziti ustanike i prisiliti ih na pokornost. Potom je neočekivano izbio veliki ustanak u Bosanskoj krajini, koji se pokazao opasnijim od dva prethodna. I u ovom slučaju je Omer-paša izvojevao pobjedu i pacificirao područje. Vođe ustanika su bili uhapšeni i suđeni u zemlji, a oni važniji su bili poslani na suđenje u Istanbul. Među uhapšenima su se našli i najugledniji bosanski velikaši, poput Ali-bega Rizvanbegovića, koji je poginuo nesretnim slučajem pod ne sasvim razjašnjenim okolnostima u Omer-pašinom zarobljeništvu, dok su ostali odvedeni u Istanbul i protjerani iz Bosne i Hercegovine.

Uklonivši protivnike reformi, Omer-paša je pristupio uvođenju tanzimatskih odredbi u Bosnu reformiravši upravu, sudstvo, poreze i školstvo. U lokalnim vijećima i nemuslimani su dobili pravo predstavništva. Kršćani su polagali velike nade u tanzimatske reforme očekujući jednakost s muslimanima, no, Omer-paša je te reforme provodio vrlo sporo, ne želeći dodatno provocirati muslimane, koji su ga kao nosioca reformi doživljavali kao „đaura", odnosno nevjernika (osm. tur. *vulg*. gavur < kafir, „nevjernik"), pri čemu je Latasovo kršćansko porijeklo služilo kao potvrda njegovog „nevjerništva".

Na Latasa su negativno kao „otpadnika" od prave vjere, kršćanstva, gledali i predstavnici habsburških vlasti u Bosni, poput generalnog konzula Dimitrija Atanaskovića. Njegove postupke, koji su bili protivni habsburškim interesima, tumačili su kao osvetu jednog „renegata" i dezertera prema svojoj izvornoj domovini i vjeri. Ukupno gledano, položaj kršćana u Bosni se popravio, no, bilo kakvo problematično djelovanje moglo je pojedince dovesti pod udar državne vlasti, što se desilo bosanskom polihistoru i aktivistu za vjerska i narodna prava katolika u Bosni fra Ivanu Franji Jukiću. Polažući velike nade u reforme i Latasa, on je posvetio drugi broj prosvjetiteljskog časopisa za književnost i kulturu *Bosanski prijatelj* upravo Omer-paši, koji ga je pak dva mjeseca po objavljivanju broja protjerao iz Bosne.

Nakon završetka svoje misije u Bosni, Omer-paša je dobio zadatak da uguši ustanak koji je izbio u autonomnoj Crnoj Gori krajem 1852. godine. Poslije gušenja ustanka i potpisivanja ugovora s Crnom Gorom 3. ožujka 1853., kojim je autonomija vraćena na prijašnji status, Omer-paša je pristupio jačanju osmanske vlasti i uvođenju reformi. Tu zadaću nije mogao provesti do kraja zbog izbijanja Krimskog rata 1853., u kojem će također igrati važnu ulogu. Povod za izbijanje Krimskog rata bio je ultimatum Rusije za protektorat nad pravoslavnim stanovništvom u Osmanskom Carstvu, koje je tada činilo trećinu stanovništva. Uz potporu Francuske i Velike Britanije, Osmansko Carstvo je odbilo ultimatum, pa je došlo do rata. U rat se na osmanskoj strani 1854. uključuju i Francuska i Velika Britanija, dok se glavne akcije odvijaju na području Krima, po čemu rat dobiva i ime. Nakon upada ruske vojske u Vlašku i Moldaviju, Omer-paša

se kao zapovjednik osmanske vojske istakao na dunavskom frontu. Prešavši Dunav uspio je nanijeti znatno brojnijim Rusima teške poraze. Zbog tih uspjeha dobio je najvišu vojnu titulu *serdâr-i ekrem* (vrhovni vojni zapovjednik), koja je inače bila rezervirana za velikog vezira. Nakon što je Habsburška Monarhija prihvatila okupirati Vlašku i Moldaviju i time izbaciti Ruse, Omer-paši je bilo povjereno zapovjedništvo osmanske vojske na Krimu. Svojim pobjedama na Krimu, kao i dobrom koordinacijom sa zapovjednicima francuskih i britanskih snaga, stekao je vojnu slavu, a zahvaljujući tisku postao je poznat i popularan i u francuskoj i britanskoj javnosti.

Nakon osvajanja Sevastopola u rujnu 1855., čime je pobjeda nad Rusima u Krimskom ratu bila zapečaćena, Omer-paša je prebačen na kavkaski front, gdje je ratovao s relativnim uspjehom. Zbog svojih zasluga u Krimskom ratu, Britanci su ga odlikovali počasnim Velikim križem Reda kupelji (*Order of the Bath*), dok su ga Francuzi odlikovali Velikim križem Legije časti (*Légion d'honneur*). Savezništvo s Velikom Britanijom i Francuskom povoljno je djelovalo na imidž Osmanlija na Zapadu, kao i to što je velik broj savezničkih vojnika boravio u kasarnama i šatorima u samom Istanbulu i njegovoj okolici. Tome je pridonijela i činjenica da je u nekadašnjoj kasarni Selimiye bila smještena bolnica za ranjenike, u kojoj je kao upraviteljica djelovala i čuvena Florence Nightingale, kasnije osnivačica moderne sestrinske službe.

Mirom u Parizu 1856. godine Osmansko Carstvo je steklo status ravnopravan drugim europskim silama. Omer-paša Latas uživao je ugled i izvan kruga osmanskih saveznika, uključujući i protivničku stranu, te je među ostalim dobio i brojna odlikovanja poput sardinijskog Savojskog križa (*Croce di Savoia*), španjolskog odlikovanja Elisabeth, austrijskog Leopoldovog ordena, te ruskog ordena Svete Ane. Od osmanskih priznanja Omer-paša je dobio odlikovanja *İftihar Nişanı*, *Mecidi Nişanı* i *Osmani Nişanı*.

Nakon povratka u Istanbul Omer-paša postaje član novog reformiranog Visokog vijeća (*Meclis-i Ali*). No, po izbijanju nemira u Iraku, odnosno Bagdadskom vilajetu, gdje su sukobi plemena izazivali velike probleme, Omer-paša je dobio zadatak da sredi situaciju i u

ovoj pokrajini (1857. – 1859.). Nešto kasnije sultan ga šalje da uguši ustanak u istočnoj Hercegovini i porazi Crnu Goru, koja je podupirala ustanike (1861. – 1862.). Od potpunog poraza Crnu Goru je spasila samo intervencija velikih sila. Vrativši se u Istanbul, ponovo sudjeluje u radu Visokog vijeća, radi na organizaciji žandarmerije, kao i na pitanju uključivanja nemuslimana u osmansku vojsku. Ponovno je poslan u vojnu misiju 1866. da uguši i ustanak na Kreti, gdje pobunjenicima nanosi poraz i započinje provoditi tanzimatske reforme, no, uskoro je bio opozvan s dužnosti. Poslije povratka u Istanbul obnašao je funkciju ministra rata.

Iako Omer-pašu u domaćoj literaturi bije loš glas kao pretjerano nemilosrdnog, brutalnog i krvožednog vojskovođu spremnog na sve, treba spomenuti i drugu stranu njegova djelovanja, koja baca drugačiju sliku na njegovu kompleksnu ličnost i djelo. Latas 1868. sudjeluje u osnivanju Društva za pomoć i podršku ranjenim i bolesnim vojnicima (*Mecrûhîn ve Marzâ-yi Askeriyyeye İmdad ve Muâvenet Cemiyeti*), preteče osmanskog i turskog Crvenog polumjeseca. Tijekom Krimskog rata Omer-paša je zabranio svojim snagama ubijanje zarobljenika i sakaćenje tijela poginulih neprijatelja, što je do tada bila praksa, koju su Rusi nastavili i za vrijeme rata. Kao vojnik, Latas je morao provoditi naredbe nadređenih, dok je konkretno u bosanskom slučaju, sili pristupao uglavnom tek nakon neuspjelih poziva na pregovore i polaganje oružja, rukovođen zadaćom provođenja dugo odgađanih reformi u ovoj udaljenoj osmanskoj provinciji.

Omer-paša se ženio tri puta. O prvoj ženi Fitnat Hanım ne zna se mnogo, osim da je iz braka s njom imao kćer, koja je nakon razvoda živjela s ocem. Drugi puta se oženio u Bukureštu sa 17-godišnjom Annom Simonich (Simonis), protestantkinjom porijeklom iz Transilvanije, koja je po sklapanju braka vjerojatno primila islam i uzela ime Zübeyda. Jedino njihovo dijete umrlo je nedugo nakon poroda. Godine 1857. razvela se od Omer-paše i otišla živjeti u Francusku. Bila je glazbenica i u Omer-pašinu čast komponirala je jedan marš. S trećom ženom Emine Adviye Hanım, kćerkom Hafız Mehmed-paše, imao je dvoje djece. Potomci Omer-paše Latasa i danas žive u Turskoj, a neki od njih ostvarili su uspješne karijere.

Omer-paša Latas pokopan je na groblju u vrtu kompleksa džamije i mauzoleja Eyüp Sultana na Zlatnom rogu.

Lik Omer-paše Latasa često je privlačio pažnju umjetnika. Roman Ive Andrića *Omerpaša Latas* objavljen je posthumno 1977., i smatra se nedovršenim djelom. Slikar Vjekoslav Karas izradio je portret Omer-paše tijekom njegova boravka u Sarajevu početkom 1850-ih, ali on nije sačuvan. U čast Omer-paše, britanski kompozitor Henry William Goodban skladao je *Omer-pašin valcer*, koji je izveden u pašinu čast na večeri koju je organizirala kraljica Viktorija u Buckinghamskoj palači 1854. godine. Charles Wells i Stephen Glover skladali su *Omer-pašin marš*, a Henry William West *Omer-pašinu polku*.

Vjeran Kursar

LITERATURA:

Aracı, E., Buckingham Sarayı'nda 'Ömer Paşa Valsi' ve Ömer Paşa'nın Piyanist Hanımı, *Andante* 114, 13, 2016, str. 56-60.

Balić, S., Ömer Lûtfî Pasha, u: *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, ur. Mathias Bernath i Felix von Schroeder, sv. 3, München 1979, 351-352, mrežno izdanje. Pristupljeno 11. VI. 2025. <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=1474>

Baltić, J., *Godišnjak od događaja crkvenih, svjetskih i promine vrimena u Bosni*, Sarajevo 1991.

Demiryürek, H. *Hilâl-i Ahmer'in İlk Hâmîsi Serdâr-ı Ekrem Ömer Lütfî Paşa,* Istanbul 2024.

Gavranović, B., *Bosna i Hercegovina od 1853.–1870.,* Sarajevo 1956.

Ertuna, H., *Büyük Türk Askerleri. 1. Cezzar Ahmet Paşa. 2. Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa*, Ankara 1981.

Gölen, Z., 1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları, *History Studies*, 1, 1, 2019, str. 212-296.

Gölen, Z., *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Durum*, Ankara 2010.

Gölen, Z., i A. Temizer, Serdâr-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa (Latas)'ın Biyografisine Katkı, u: *Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı. Atatürk ve Balkanlar*, ur. N. Macit i F. Sansar, Izmir 2023, str. 355-373.

HBL 8, 576.

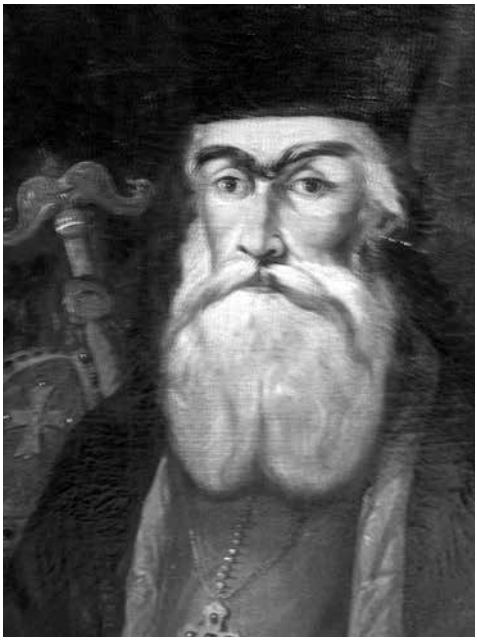
HE 6, 445.

Iorga, N., Lettres d'Omer-Pacha et de sa famille, *Revue Historique du sud-est européen*, 10-12, 17 (1940), str. 325-331.

Koetschet, J., *Erinnerungen aus dem Leben des Serdar Ekrem Ömer Pascha (Michael Lattas)*, Sarajevo 1885.

Koller, M., Ömer Pasha Latas and the Ottoman Reform Policy in Bosnia and Herzegovina (1850-1851), u: *The Piety of Learning. Islamic Studies in Honor of Stefan Reichmuth*, ur. M. Kemper i R. Elger, Leiden-Boston 2017, str. 250-269.

Koller, M., Omer Pasha Lattas – from the Balkans to the Crimea, u: *The Crimean War*, ur. J. W. Borejsza, Varšava 2011, str. 39–52.
Muvekkit, S. S. H., *Povijest Bosne*, sv. 2, Sarajevo 1999.
Saydam, A., Ömer Lutfi Paşa (1806-1871), *Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*, sv. 34, Istanbul 2007., str. 74-76.
СБР 5, 554-555.
Smiley, W., *From Slaves to Prisoners of War. The Ottoman Empire, Russia, and International Law*, Oxford 2018.
Šljivo, G., *Omer Lutfi-paša u Bosni i Hercegovini 1850.–1852.*, Tešanj 2007.
Šišić, F., *Bosna i Hercegovina za vrijeme vezirovanja Omer-paše Latasa*, Subotica 1938.
von Wurzbach, C., Omer Pascha, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, sv. 21, Beč 1870, str. 59-64.

Ljubović/Ljubojević, Atanasije

LJUBOVIĆ/LJUBOJEVIĆ, Atanasije (Sarajevo/Popovo polje, o. 1635. – Medak?/Komogovina?, XII. 1712.), sveštenik, mitropolit. Godina njegova rođenja nije pouzdano utvrđena (1630. ili 1635. ili 1637.), a kao mjesto spominju se Popovo polje i Sarajevo. Nakon smrti dabrobosanskog mitropolita Hristofora Pivljanina 1681. pećki patrijarh Arsenije III. postavio je Ljubojevića na funkciju novog mitropolita dabrobosanskog na kojoj je bio do 1688. godine. Upravljao je iz starog manastira Svetog Nikole u Banji kod Priboja na Limu, tada u okviru osmanskog ejaleta (pašaluka) Bosna. Njegova eparhija obuhvaćala je prostor koji se u dobroj mjeri podudarao s teritorijem Bosanskog sandžaka zajedno s dijelovima Bihaćkog i Krčko-ličkog

sandžaka, tako da su u polje njegove nadležnosti ulazili i krajevi koji će nedugo zatim pripasti Habsburškoj Monarhiji i Veneciji. To će izazivati dosta komplikacija i sporova te napokon rezultirati novom organizacijom koja će opstati do danas.

Ljubojeviću je pripala značajna uloga u migratornim pokretima Srba prema hrvatskim zemljama koje su tada bile unutar Habsburške monarhije. Kad je 1683. počeo Veliki bečki rat habsburški car Leopold I. pozvao je balkanske narode na ustanak (*littera invitatoria)*, pa je došlo do značajnog gibanja i među pravoslavnim stanovništvom. Osmanske vlasti sumnjičile su mitropolita Ljubojevića za nelojalnost, pa je on odlučio prijeći na mletački teritorij u Dalmaciji. U Dalmaciji je, kao i na obližnjim prostorima prema sjeverozapadu pod habsburškom kontrolom, Ljubojević otprije imao utjecaja u skladu s prethodnom preporukom patrijarha Arsenija III. U to vrijeme su senjski biskupi (Sebastijan Glavinić i Martin Brajković), čija se jurisdikcija poslije povlačenja Osmanlija proširila na Liku i Krbavu, pravoslavni narod na tim prostorima smatrali podložnim marčanskim grkokatoličkim vladikama. Biskup Glavinić je „šizmatika" Atanasija nazivao i „vukom nemilim". U to je vrijeme vođa protuosmanskih operacija kanonik Marko Mesić mjestimično provodio i prevođenje na rimokatoličanstvo. Pritisci na pravoslavno stanovništvo kako bi prihvatilo unijaćenje ponekad su uključivali i pokušaje prisile na plaćanje desetine biskupima.

Ljubojević je ubrzo shvatio da mu je iz Dalmacije teško upravljati eparhijom, a kad su ga mletačke vlasti i protjerale iz Ravnih kotara, na tragu carske potvrde privilegija pravoslavnim arhijerejima, prešao je u Liku, na habsburški teritorij te se s 80 domova naselio u Medak. Unatoč zalaganju patrijarha Arsenija III. ubrzo se i iz Metka morao povući, jer mu je biskup Glavinić u Lici zabranio boravak, ali je Atanasije uspio (1695.) dobiti odobrenje od cara Leopolda I. i zaštitnu diplomu od grofa Adáma II. Batthyánya (1696.) kao hrvatskog bana čime je osiguran njegov boravak i djelovanje na Baniji. U prilog tome išla je činjenica da se rat protiv Osmanlija odužio te da je sukladno tome trebalo imati elastičniji odnos prema Srbima. Tada je Ljubojević stekao naslov episkopa Zrinopolja (prostor Banije u današnjem

smislu, ali i šire). Dakle, na prvi se pogled morao povući, ali je svoj položaj formalizirao i ojačao. U novostvorenim je okolnostima po završetku rata, utemeljio manastir Komogovinu (blizu Hrvatske Kostajnice) na posjedu koji je hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin još 1482. darovao srpskom despotu Vuku Brankoviću.

Komogovina je postala jedan od duhovnih nasljednika više puta spaljivane Moštanice u Potkozarju. Mitropolit je istovremeno pružio znatnu materijalnu pomoć preživjelim moštaničkim monasima. Iako je manastir Komogovina postojao samo do 1781. godine, bio je snažan crkveni, politički i kulturni centar Srba u tim krajevima. Mitropolit ga je povjerio na upravu svom vikaru Dionisiju Popoviću. Inače, područje Banije na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće kao gotovo ničija zemlja naseljavano je srpskim stanovništvom u vlaškom statusu, ali kapilarno i na duge staze.

Marko Mesić je oko 1700. godine (nakon završetka rata) iznova počeo vršiti pritisak na pravoslavno stanovništvo i to je umnogome otežavalo Ljubojevićevo djelovanje na tom prostoru. No, on je tu razvijao aktivnosti djelujući iz mletačkog Karlobaga. Potom se zahvaljujući Leopoldovom privilegiju iz 1695. godine preselio u Medak u Lici i sagradio sebi dvor, a dobivanjem patenta za crkvenu upravu nad Karlovačkim generalatom i Banijom, po potrebi je stanovao u Metku i Komogovini.

Po završetku rata 1701. oko Gospića je došlo do pobune povodom zavođenja civilne uprave pri čemu je za to optužen Atanasije. Kada je patrijarh Arsenije III. morao 1703. ograničiti svoje ovlasti na Sentandreju (Szentendre, sjeverno od Budima i Pešte), iz Beča je stigla naredba da se mitropolit Ljubojević trajno protjera s habsburškog teritorija. U takvim složenim okolnostima stjecali su se preduvjeti za formiranje eparhije gornjokarlovačke. Situacija se bitno promijenila u vrijeme izbijanja Rákóczyjevog protuhabsburškog ustanka 1704., kada je vladaru (tada Josip I., 1705. – 1711.) trebala podrška protiv ugarskih ustanika. U takvoj je situaciji mitropolitu bilo lakše uz potvrđene privilegije oduprijeti se pokušajima vjerskog podčinjavanja, te je Atanasije uspio ishoditi da se patrijarhova jurisdikcija protegne do Gornje Krajine, odnosno karlovačkog generalata, a njegova

osobna nadležnost za pravoslavne vjernike na Liku i Krbavu. Inače, u tim je vremenima vrlo karakteristična praksa da se u predstavkama vladaru i općenito višim vlastima položaj naroda prikazuje čak i gorim nego što je bio, kako bi se ostvarile određene olakšice.

Patrijarh Arsenije III. je iznenada umro u Beču 27. oktobra 1706. pa se postavilo pitanje njegova nasljednika. Episkop Isaija Đaković je radio na tome da se što prije popuni mjesto duhovnog poglavara. U pogledu odnosa s Pećkom patrijaršijom zastupao je stav, suprotno od ostalih arhijereja, da se izabere novi patrijarh i uspostavi posebna patrijaršija. Drugi su, na čelu s fruškogorskim episkopom Stefanom Metohijcem zastupali stav da se srpska crkva u ovim krajevima organizira kao autonomna mitropolija u sastavu Pećke patrijaršije. Čini se da je Atanasije bio bliži prvoj struji.

U Beču je 3. marta 1707. održana zajednička konferencija predstavnika Dvorskog ratnog savjeta (Hofkriegsrat) i Kraljevske ugarske dvorske komore (Königliche Ungarische Hofkammer) i tom prigodom je donijeta odluka koja je bila protiv oba srpska stava. Konferencija je odlučila da prilikom izbora novog crkvenog poglavara Srba u Monarhiji valja težiti tome da se on proglasi potpuno nezavisnim od svih patrijarha pod Osmanlijama, ali da sam ne može nositi titulu patrijarha.

Nedugo zatim, 1708., nakon dosta političkih komplikacija koje je vješto razriješio (protivno nastojanju više vlasti da na sabor ne dolaze predstavnici s područja Karlovačkog i Varaždinskog generalata; na kraju je carski povjerenik popustio, bojeći se izbijanja bune), Atanasije Ljubojević je uspio da sudjeluje na krušedolskom crkveno-narodnom saboru (Krušedol – manastir na padinama Fruške gore), u visokoj dobi po zimi i bez potrebnih isprava. Ondje se potpisivao kao mitropolit Bosne i Zrinopolja, odnosno Bosanske krajine, Like i Krbave.

Ljubojevića je 1711. marčanski grkokatolički episkop Rafajlo Marković optužio da potiče bunu i širi crkveno raskolništvo. No, s time se nije složio vrhovni zapovjednik banske Krajine u Pounju Petar Keglević koji je bio svjestan da su za previranja odgovorni krajiški oficiri. Ban Ivan Pálffy naredio je da se provede istraga i pravi krivci kazne, ali time nezakonito postupanje nije prestalo. Posljednji Atanasijev istup bilo je da Kegleviću preporuči žalbe krajišnika.

Najveći je uspjeh bio u tome da je u sastav Karlovačke mitropolije ušla i Gornjokarlovačka eparhija. Poslije sabora vladika se smjestio u Plaškom kao novom boravištu, da bi sredinom decembra umro, vjerojatno u Metku (mjesto sahrane nije utvrđeno).

Atanasije Ljubojević je odigrao ključnu ulogu u integraciji srpsko-pravoslavnih vjernika na području Hrvatske odnosno u uspostavi srpsko-pravoslavne crkvene organizacije u Hrvatskoj. Do njegovog dolaska u novim okolnostima, nakon potiskivanja Osmanskog Carstva do manje ili više današnjih granica, Srbi su se u Hrvatskoj, nekada pod vlaškim imenom, a nekada raškim ili srpskim, nalazili u crkvenom smislu teoretski podređeni grkokatoličkoj organizaciji, premda se prema njoj nije uvijek i svuda izražavala striktna lojalnost. Sami pak čelnici nominalno grkokatoličke Marčanske episkopije najčešće su manevrirali između centra svjetovne moći u Beču i središta duhovnog autoriteta srpske crkve. Pri svemu tome trajao je, i bližio se kraju, proces pomicanja identitetskog akcenta s vlaškog, kao više socijalne odrednice, na moderni srpski kao etnički i štoviše protonacionalni.

Atanasije Ljubojević je u bitnim, sudbonosnim administrativno-političkim pitanjima pokazao izraziti smisao za realizam i snalažljivost i kao jedini između najviših crkvenih dostojanstvenika eparhijsku službu obavljao je i pod osmanskom, mletačkom i habsburškom vlašću. Na taj je način i praktičnim radom dao značajan doprinos protomodernoj artikulaciji srpskog nacionalnog identiteta.

Nenad Moačanin

LITERATURA:

Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb 1959.
Blažević, Z., Srpski ilirizam prije ilirizma: nacionalno-identifikacijski modeli u historiografskim djelima grofa Đorđa Brankovića (1645–1711), *Književna istorija 44*, Beograd 2012., 23-39.
Dabić, V., *Banska krajina 1688–1751,* Beograd–Zagreb 1984.
Kudelić, Z., *Marčanska biskupija: Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611-1755),* Zagreb 2007.
Orlović, S., *Pravoslavna eparhija gornjokarlovačka*, Beograd – Karlovac 2017.
Radeka, M., *Gornja krajina ili Karlovačko vladičanstvo,* Zagreb 1975.
Radeka, M., *Srbi i pravoslavlje Gornje krajine,* Zagreb 1963.
СБР 5, 714-715.
https://www.eparhija-gornjokarlovacka.hr/old_site/Episkop-Ljubojevic-L.htm, pristupljeno 28. III. 2025.

Maksimović, Tomo/Toma

MAKSIMOVIĆ, Tomo/Toma (Brčko, 29. III. 1895. – Beograd, 16. II. 1958.), privrednik, političar, sin Stanka i Jovanke. Rođen je kao najmlađe, jedanaesto dijete u obitelji. Otac mu umire kad je imao godinu dana, pa brigu o njemu preuzima majka, najzaslužnija za njegov daljnji razvoj (a kasnije i starija braća i sestre). Jovanka Maksimović je bila iz trgovačke porodice te je posjedovala svoju trgovinu.

Tomo Maksimović je nakon četverogodišnje osnovne škole završio trgovački zanat i potom radio u obiteljskoj trgovini. Kada je 1914. izvršen atentat na austrougarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda, uhapšen je pod sumnjom da je član Mlade Bosne. Vrijeme do punoljetnosti (21. rođendana) provest će u zatvoru u Tuzli da bi

potom bio mobiliziran u austrougarsku vojsku i raspoređen u radni bataljon. Jedinica je uglavnom obavljala inženjerske poslove. U ljeto 1918. godine, dok je s jedinicom boravio u Makedoniji, obolijeva od malarije. Nakon dva mjeseca oporavka dezertira i bježi natrag u Brčko. Maksimovićev stariji brat Stevan postaje tada direktor lokalne tvornice špirita, pa u njoj zapošljava Tomu. Istovremeno Toma Maksimović postaje član sokolskog pokreta, sudjeluje u brojnim sletovima i sportskim manifestacijama, sastancima i zabavama te igra nogomet u novoosnovanom Fudbalskom klubu Sloga.

Za vrijeme službenog puta u Čehoslovačku Stevan Maksimović u vlaku upoznaje Čeha koji radi u Zlinu (u istočnoj Češkoj, odnosno Moravskoj) kao kontrolor u tvornici cipela i guma Bata. U razgovoru dolaze do ideje da Bata, koji već posluje u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, otvori prodavaonicu cipela u Brčkom. Prvi poslovođa prodavaonice postaje Toma Maksimović. Toma se ubrzo iskazao sposobnošću te biva unaprijeđen na mjesto pomoćnika Uroša Grbića, kao poslovođa (zastupnik) beogradske filijale Bata cipele i koža d.d. u Zemunu. Na tom poslu Maksimović širi prodajnu mrežu Bate po cijeloj Kraljevini SHS, bilo otvaranjem specijaliziranih prodavaonica, bilo sklapanjem ugovora s lokalnim trgovcima. Ti su uspjesi zapaženi i u sjedištu Bate, pa Maksimović 1924. odlazi na školovanje i na rad u Zlin, u sjedište Batina koncerna, gdje uči i stječe znanje koje će kasnije prenijeti u Borovo. Planiralo se da po povratku preuzme rukovođenje poslovima Bate u Kraljevini SHS.

U narednim godinama, Bata će promijeniti strategiju, pa, zbog visokih jugoslavenskih zaštitnih carina, umjesto da samo izvozi obuću u Jugoslaviju, planira u njoj izgraditi novu, modernu tvornicu. Tako je Maksimović krenuo u izgradnju tvornice – prvobitno je to želio realizirati u Brčkom, ali je, zbog visokih cijena zemljišta morao odustati. Međutim, od srpske pravoslavne eparhije iz Dalja vlasnik tvornice Tomaš Bata kupuje veliko zemljište uz Dunav, između sela Borova i Vukovara, po vrlo niskoj cijeni (zemlja je u postupku agrarne reforme trebala biti eksproprirana, pa ju je Crkva davala samo da nešto uprihodi). Tako u martu 1931. u Borovu počinje izgradnja tvornice. Proizvodnja obuće počinje već sljedeće godine, a tvornica je službeno

otvorena 1934. godine. U međuvremenu Tomo Maksimović postaje akcionar Bate, a 1933. imenovan je za generalnog direktora Bate u Borovu.

Nema sumnje da je Toma Maksimović najzaslužniji za rast Bata – Borova u 1930-ima. Osnovna djelatnost tvornice bila je proizvodnja i prodaja cipela, kože, čarapa i gumene robe. U početcima, 1931. godine, u tvornici je zaposleno radilo 510 ljudi, da bi 1939. broj zaposlenih dosegao brojku od 6290. U početku se proizvodilo oko milijun pari kožne i gumene obuće godišnje, da bi 1938. proizvodnja narasla na preko sedam milijuna. Usporedo s tim rastao je i broj prodavaonica u Jugoslaviji u kojima se prodavala obuća Borovo s početnih 88 do 565, koliko ih je bilo 1940. godine. U 1938. godini tvornica Bata postaje i prvi proizvođač autoguma u Hrvatskoj.

Proizvodnja cipela u Borovu je diljem Jugoslavije umnogome promijenila strukturu potrošnje što se tiče obuće: relativno skupu obuću koju su ručno proizvodili postolari sve je više zamjenjivala znatno jeftinija, ali i kvalitetna obuća proizvedena industrijski. Bio je to i snažan potisak rastu standarda gradskog, ali sve više i seoskog stanovništva.

Maksimovićev odnos prema radnicima opisao je Đorđe Mirosavljević (1923. – 2021.), radnik Borova, dugogodišnji predsjednik Saveza antifašističkih boraca, koji je kao 17-godišnjak počeo raditi u tvornici. Mirosavljević se 2015. prisjećao Maksimovića: „Njega treba slaviti kao sveca. On je podigao ovo selo na takav nivo da se može ravnati sa nekim manjim gradovima. Službeno sam odlazio kod njega u kancelariju za potrebe odeljenja u kojem sam radio. Svaki put mi se obraćao kao roditelj jer sam tada imao samo 17 godina i imao sam tremu. On je bio izuzetno prijatan, pošten, a rad i radnika je najviše cenio."

Kompanija Bata je u okolini svojih tvornica koje je gradila širom Evrope razvila praksu gradnje satelitskih industrijskih gradova, pa će se onaj izgrađen kod Borova isprva zvati Borovo-Bata, da bi kasnije bio preimenovan u Borovo Naselje. Povodom početka izgradnje naselja, Maksimović će izgovoriti: „Mi moramo ovdje na obali Dunava izgraditi grad s najsretnijim žiteljima u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji." Borovo Naselje, po mnogo čemu unikatno u Jugoslaviji, izvedeno je

kao ogledni primjer modernog novog naselja izrazito funkcionalne topografije, građeno „po mjeri čovjeka“, u ambijentu prožetom zelenilom.

Na lokalnim izborima 1936. u Borovu Toma Maksimović je bio nosilac liste koja je prema tadašnjem izbornom zakonu osvojila svih 18 mandata, pa je on otad, sve do Drugog svjetskog rata, i predsjednik općine Borovo. Tako je, u dvostrukoj ulozi – kao predsjednik općine i direktor tvornice, uistinu alfa i omega uspona Borova u tom razdoblju. Za samo nekoliko godina izgrađeno je više škola, vatrogasni dom, sportski aerodrom, društveni dom s bibliotekom i kinom, robna kuća, kao i stadion i kompletna infrastruktura potrebna za samostalno funkcioniranje naselja. Ideja da se Vukovar, Borovo Naselje, Borovo i Dalj spoje tramvajskom prugom nije realizirana.

Samo naselje Borovo je 1936. dobilo struju te novu zgradu škole, tada jednu od najmodernijih u Kraljevini Jugoslaviji.

Maksimovićevi politički stavovi bili su pretežno projugoslavenski, pa i panslavenski. To je bilo povezano i s njegovim bliskim vezama s Čehoslovačkom – osim što je bio direktor ispostave češke tvrtke, bio je i oženjen Vlastom Žaludek, kćeri veletrgovca iz Zlina. U tom su se braku rodila dva sina – Tomislav (Tomik) i Stevan (Štefanek).

Maksimović je bio i posvećeni pravoslavni vjernik, tako da je inicirao izgradnju hrama Srpske Pravoslavne Crkve u Borovu Naselju. U te svrhe, poklonio je 1940. tvorničko zemljište i darovao 200.000 dinara, a tim povodom je rekao: „Naša dužnost je, kada nam je Svemogući dao uma, snage i zdravlja, da se i mi Njemu odužimo i da u našem Naselju izgradimo hram Božji, da ne zaboravimo Boga dok živimo u blagostanju, jer Njega ljudi obično dozivaju onda kada su u bedi.“ S druge strane, kasnija svjedočanstva katoličkih svećenika bila su mu manje blagonaklona, tako da je Flavijan Šolc, nekadašnji župnik Borova Sela, naveo: „Ondašnja uprava tvornice, koju su u većini i na najvažnijim funkcijama činili Srbi, opstruirala je izgradnju katoličke bogomolje. U tome se osobito isticao Toma Maksimović. On je svojim sunarodnjacima omogućio bolja radna mjesta, dodijelio im najplodniju zemlju i još štošta.“ Ovu tvrdnju donekle demantira činjenica da je Maksimović podržao i gradnju katoličke crkve (baš kao i pravoslavne) te dao dobrovoljni prilog od 25.000 dinara za nju.

Maksimović tokom 1930-ih obavlja i niz drugih javnih dužnosti. Potiče osnivanje sokolskog društva u Borovu, postaje njegov starješina i daje društvu na raspolaganje prostorije velike dvorane bivše obućarske radionice. Često ističe značaj sokolstva, pripisujući svoje uspjehe članstvu u sokolskom pokretu u mladosti. Također, bio je i sekretar vukovarskog Rotary kluba te 1936. osnivač Jugoslovensko-čehoslovačke lige u Borovu.

Toma Maksimović je pokrenuo i novine *Borovo*, *Prodavač* i *Izbor*. U okviru tvornice list *Borovo* je od 1936. izlazio kao tjednik koji je bio pod strogom kontrolom tvorničke uprave.

Pomagao je i Srpsko privredno društvo „Privrednik", financirajući siromašnu djecu, kakvo je bio i on sam u djetinjstvu (neki autori navode da je on bio i predsjednik Privrednika, međutim, u sačuvanim izvorima za to ne postoji potvrda, ali je bio „član Patronata Privrednikovih donatora").

Neposredno po proglašenju NDH, ustaše hapse Maksimovića i odvode ga u Zagreb, odakle je u junu 1941. deportiran u Beograd (to je očito bio poseban slučaj, jer su masovna iseljavanja Srba iz NDH u Srbiju počela u Zagrebu 5. jula, u ostatku NDH šest dana kasnije). Kako bi mu pomogli da izbjegne iz ratnog okruženja, čelnici tvornice Bata nude Maksimoviću mjesto pomoćnika direktora tvornice u neutralnoj Švicarskoj. Iako je dobio pasoš koji bi mu omogućio da s obitelji ode iz Srbije, Maksimović odbija ponudu. Kasnije će se navoditi da nije htio otići iz zemlje jer je „video u kakvom se stanju nalazi srpski narod".

Isprva nastoji održati poslovanje Bate u Srbiji. No, 20. oktobra 1941., ukazom predsjednika kolaboracionističke vlade Milana Nedića, postavljen je na čelo Komesarijata za izbeglice i preseljenike u Srbiju. Maksimović je kasnije tvrdio da je njegov uvjet prihvaćanju tog posla bio da se politika ne miješa u rad komesarijata te da je Nedić taj zahtjev ispoštovao. Maksimović i na novom poslu pokazuje izvanredne organizacione sposobnosti.

Komesarijat uspješno organizira smještaj izbjeglica i zadovoljavanje njihovih osnovnih potreba po izbjegličkim domovima koji su organizirani diljem Srbije. Kao moto komesarijata, Maksimović je

nametnuo maksimu „brza pomoć – dvostruka pomoć“. Otvaraju se i zasebni dječji izbjeglički domovi; organiziraju se i tečajevi zanata za izbjeglu djecu. Prema sačuvanim podacima, u augustu 1944. u Srbiji je bilo registrirano 238.964 izbjeglica (tadašnje njemačke procjene su bile da je izbjeglica oko 420.000, uključujući oko 86.000 djece koja su ostala bez oba roditelja).

Uoči oslobođenja Beograda u oktobru 1944. godine, Maksimović je odbio da se povuče s Nijemcima. Kasnije je tvrdio da je ostao jer je smatrao da se nema čega bojati, jer je samo spašavao svoj narod. Uhapšen je već 24. oktobra 1944. godine. Poslije 14 mjeseci u istražnom zatvoru, vojni sud ga osuđuje na četiri godine zatvora, proglašava ga narodnim neprijateljem i oduzima mu građanska prava u trajanju od pet godina nakon izdržane kazne zatvora. Tada mu je konfiscirana i cijela imovina. Maksimovića se teretilo, pored visoke funkcije u kolaboracionističkoj vlasti, za novčano pomaganje četnika, kao i za vraćanje izbjeglica na Kordun i Baniju da se bore protiv partizana. Postojala su svjedočenja da je Maksimović tijekom rata pomagao i partizane, ali njih sud nije uvažio.

U ljeto 1945. proglašena je amnestija, pa je Maksimović pušten na slobodu, ali je već u februaru 1946. ponovo uhapšen, da bi krajem iste godine bio osuđen na pet godina robije, zbog bliske suradnje s njemačkim okupacionim snagama. U zatvoru je Maksimović bio uzoran zatočenik. Pripadnici UDB-e u zatvoru razgovaraju s njim i traže da im da planove gradnje tvornice Bata koja je bila u međuvremenu nacionalizirana i ponovo radila pod imenom Kombinat Borovo. Maksimović odbija ponudu da postane direktor i tako izađe iz zatvora uz obrazloženje da nema uvjeta za organizaciju posla po sistemu koji je vodio prije rata. Stoga ostaje na robiji do isteka kazne 1951. godine.

Nakon izlaska iz zatvora, Maksimović prihvaća ponudu vlade Bosne i Hercegovine da preuzme brigu o trgovini na veliko na republičkoj razini. Dvije godine kasnije dobio je otkaz jer je navodno bio glavni krivac što je došlo do porasta cijena. Nakon toga honorarno radi u Beogradu u vanjskotrgovinskom poduzeću „Balkanija“, ali će i odatle ubrzo biti otpušten zbog stava da osuđeni „narodni neprijatelj“ ne može raditi u vanjskoj trgovini. Godine 1956. odlazi u Kranj,

gdje je angažiran kao savjetnik u osnivanju tvornice obuće „Planika". Dobiva pasoš i uspješno prodaje Planikine proizvode u Francuskoj. Potkraj 1957. je teško obolio i vraća se u Beograd. U očekivanju operacije je preminuo. Sahranjen je na Novom groblju u Beogradu. Bivši radnici Borova su mu 1960-ih podigli spomenik.

U historiografskoj raspravi o ulozi i odgovornosti Tome Maksimovića u kolaboracionističkoj Nedićevoj vladi Milan Ristović je, ne poričući sluganski karakter te vlade, konstatirao da je „rad komesarijata i komesara Tome Maksimovića bio, sa humanitarne tačke gledišta, jedina svetla tačka u radu celokupne kolaboracionističke uprave."

U Novom Sadu je 1993. osnovan Fond za pomoć Srbima „Toma Maksimović". Od 2004. u Beogradu, na Vračaru, jedna ulica nosi Maksimovićevo ime. U zgradi vijeća općine Borovo nalazi se njegova bista, rad borovskog kipara Mićuna Nenezića. U Borovu je 2015. organizirana tribina pod nazivom „Toma Maksimović – narodni prijatelj".

Okružni sud u Novom Sadu je 2008. rehabilitirao Tomu Maksimovića.

Ivo Goldstein

LITERATURA:

Bubalo, S., *Borovo – sumrak jednog svitanja*, 2. izm. i dop. izd., Vukovar 2023.

Nešić, Đ., *Tragom iščezle civilizacije,* Borovo 2018.

Ristović, M., *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991.

СБР 5, 792.

Tomasevich, J., *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941 -1945. Okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010.

https://www.portalnovosti.com/zivot-je-u-borovu-cvetao; https://p-portal.net/toma-maksimovic-covek-koji-je-podigao-borovo; https://os-borovo.skole.hr/povijest-nase-skole/, pristupljeno 8. XII. 2024.

Mamula, Branko

MAMULA, Branko (Slavsko Polje, 30. V. 1921. – Tivat, 19. X. 2021.), partizan, admiral flote, sin Mihajla i Đurđije rođ. Šimulija. Rođen u selu Slavsko Polje, u općini Vrginmost (Gvozd). Potječe iz stare krajiške porodice Mamula. Njegov predak Andrija Mamula, iz porodice kojoj je pripadao i habsburški general Lazar Mamula, doselio je iz Gomirja na Kordun oko 1840. godine. Branko osnovnu školu završava u rodnom selu te četiri razreda realne gimnazije u Glini. Potom je blagajnik u poduzeću Našička d.d. Iako ponosan na graničarsko porijeklo, ne želi postati profesionalni vojnik. Stoga izvanredno upisuje Trgovačku akademiju u Karlovcu. Završava je 1939. godine, te se zapošljava kao činovnik. U NOB se kao borac uključuje 23. oktobra

1941. godine. Već se tada ističe sposobnošću, inteligencijom i obrazovanjem, pa dobiva sve važnije vojne i političke dužnosti: isprva je omladinski rukovodilac bataljona Prvog kordunaškog partizanskog odreda, potom politički komesar čete i Drugog bataljona Prve brigade NOV-a i PO-a Hrvatske. Nakon toga je politički komesar Trećeg bataljona 15. brigade Osme kordunaške divizije, pa onda i politički komesar 15. brigade, dok u februaru 1943. ne oboli od tifusa. Nakon oporavka, najprije kratko odlazi na rad u Štab Osme kordunaške divizije. Ubrzo je imenovan za političkog komesara Oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske, gdje ostaje do kapitulacije Italije. Zatim preuzima dužnost političkog komesara 3. brigade Osme kordunaške divizije. U međuvremenu napreduje: čin majora dobio je 1943. godine, a potpukovnika 1945. godine.

U proljeće 1944. imenovan je za političkog komesara Štaba mornarice II. pomorskog sektora u Hrvatskom primorju i Istri. Kako u to vrijeme štab nije imao komandanta, Mamula je i komandant, dakle, bio je u dvojnoj ulozi – i političkoj i vojnoj. Na toj poziciji ostaje do kraja rata. Iako ima samo 23 godine, postupa vrlo zrelo – u okviru svojih ovlasti, a po instrukcijama nadređenih štabova, vješto se suprotstavlja, između ostaloga, zahtjevu saveznika da s Dugog otoka ne krene u oslobađanje kvarnerskih otoka i Istre. Pokreće svoje jedinice i time značajno pridonosi uspjehu JA u oslobađanju hrvatskog i slovenskog dijela Istre i Trsta.

Sama činjenica da dobiva prekomandu u mornaricu bila je Mamuli veliko iznenađenje. O tome je zapisao: „suprotstavljao sam se s mnogo argumenata. Na kraju sam rekao: 'Ali ja ne znam ni plivati.' Bakarić će na to: 'Utoliko bolje, nećeš moći pobjeći, morat ćeš se boriti', i dodade: 'Kamion za Crikvenicu polazi Ti u četiri sata popodne, želim Ti sretan put i uspjeh u mornarici.'"

Nakon rata, kada se 1945. formirala flota JRM-a, Mamula najprije preuzima dužnost političkog komesara flote, a od 1947. je politički komesar Vojnopomorskog školskog centra. Kada se 1949. u Istri i Hrvatskom primorju zaoštrila borba s Informbiroom, postavljen je za političkog komesara Pete pomorske zone JRM-a, nakon čega mu je ponuđeno da preuzme dužnost načelnika UDBE za Hrvatsko pri-

morje i Istru. To odbija ne želeći napustiti JNA, što su u Ministarstvu narodne obrane razumjeli i prihvatili. Nakon toga, 1951. imenovan je na dužnost načelnika Političke uprave Komande JRM-a, a nakon godinu dana za sekretara Opunomoćstva SKJ-a u Jugoslavenskoj ratnoj mornarici. U međuvremenu je, 1950. godine, promoviran u čin pukovnika.

Školovanje na Višoj vojnopomorskoj akademiji u Splitu započinje 1955. te diplomira tri godine kasnije, kao prvi u rangu. Potom odlazi na školovanje u Veliku Britaniju, na Naval Staff College gdje završava kurs engleskog jezika i mornaričko-štabni kurs (1958./1959.).

Nakon povratka preuzima dužnost načelnika Operativnog odjeljenja u Komandi JRM-a da bi krajem 1960. godine, sada već u činu kontraadmirala, otišao u Sudan, koji je netom stekao nezavisnost, na dužnost vojnog savjetnika u Generalštab sudanske vojske, gdje ostaje tri godine. Ondje stječe važna iskustva koja će mu biti korisna na budućim odgovornim funkcijama. Odmah po povratku u zemlju upućen je na kurs operatike u Ratnoj školi, nakon čijeg završetka na godinu dana preuzima komandu Vojnopomorskog područja Pula. Poslije toga, postavljen je za pomoćnika komandanta Četvrte armijske oblasti, koja je privremeno preuzela funkciju Komande JRM-a. Dok je bio na tom položaju unaprijeđen je u čin viceadmirala (1965.). Dužnost zamjenika načelnika Mornaričke uprave u Državnom sekretarijatu za narodnu odbranu preuzeo je 1967. godine. Tada završava kurs za više pomorske oficire pri Mornaričkom školskom centru u Divuljama. Bila je to zamjena za jednogodišnje školovanje u SSSR-u na kojem je trebao ovladavati novim mornaričkim doktrinama i ratnom tehnologijom. Kako je u SSSR trebao otići 1968. godine, od školovanja je morao odustati zbog sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj. Načelnik Uprave ratne mornarice i pomoćnik državnog sekretara za narodnu odbranu postaje 1970. godine. Na toj dužnosti ostaje do 1976. godine (u međuvremenu je 1973. promoviran u admirala), kada se spajaju funkcije upravljanja i komandovanja ratnom mornaricom, te sljedeće tri godine vrši dužnost pomoćnika saveznog sekretara za narodnu odbranu i komandanta Vojnopomorske oblasti. Na svim se tim dužnostima iskazao kao savjestan radnik i izvrstan operativac,

pa ga sredinom 1979. maršal Josip Broz Tito imenuje na dužnost načelnika Generalštaba JNA, koju obavlja do 1982., kada postaje savezni sekretar za narodnu odbranu u vladi Milke Planinc. Na ovoj funkciji provest će šest godina, do kraja 1988., kada u 69. godini odlazi u mirovinu. Prvi i jedini u SFRJ dobio je čin admirala flote (1983.).

Kao savezni sekretar za narodnu odbranu proveo je u oružanim snagama značajne reforme. Uspio je djelomično osporiti koncepciju ONO-a i DSZ-a i marginalizirati udio republika u sistemu obrane. Vratio je stupanj centralizacije oružanih snaga kakav je postojao do kraja 1960-ih godina. Teritorijalnu obranu formiranu na republičkim osnovama podčinio je Generalštabu JNA i Vrhovnoj komandi Oružanih snaga.

Branko Mamula politički je bio aktivan od rane mladosti. U SKOJ je primljen 1939. u Karlovcu, a u KPH/KPJ 1942. u partizanima na Kordunu. Tokom rata vršio je, uz dužnost političkog komesara, u nekoliko navrata i dužnost sekretara KPJ bataljona i brigade. U dva navrata bio je sekretar Opunomoćstva CK SKJ-a za JRM (1953. – 1955.) i Opunomoćstva CK SKJ-a za Četvrtu armijsku oblast (1964. – 1966.). Nakon toga, po funkciji je bio član Opunomoćstva CK SKJ za JNA, kasnije Komiteta SKJ u JNA. Na 11., 12. i 13. kongresu SKJ (1978., 1982., 1986.) bio je biran u CK SKJ. Bio je delegat SKJ iz JNA i na zadnjem, 14. kongresu SKJ.

Ujesen 1990. predvodi formiranje SK – Pokreta za Jugoslaviju. S dijelom generala JNA smatra da Slobodan Milošević nije najpogodnija osoba za realizaciju planova JNA o jačanju federalnog nivoa vlasti te da ga je potrebno ukloniti ako se želi sačuvati SFRJ. Za njega je Miloševićeva politika isuviše prosrpski nastrojena, te kao takva neprihvatljiva za SFRJ kao cjelinu. Novo hrvatsko rukovodstvo na čelu s Franjom Tuđmanom željelo ga je politički angažirati 1990. godine. Mesić u svojim memoarima piše da su željeli „admirala Mamulu uključiti u vlast, pridobiti da podrži projekt koji vode 'titoisti' Tuđman, Mesić, Manolić, Boljkovac...". Ponuda je sadržavala posebne pogodnosti, njegovo zbrinjavanje i materijalno zbrinjavanje njegovih sinova koji su tada živjeli i radili u Hrvatskoj. Mamula je ponudu odbio s indignacijom. Izjašnjavao se kao Srbin iz Hrvatske,

ali je uvijek naglašavao svoju jugoslavensku orijentaciju. Jugoslavija mu je uvijek bila na prvom mjestu i o njenom očuvanju i odupiranju politici njenog ratnog razbijanja razgovarao je s mnogima i s hrvatske i sa srpske strane.

Kad su 1991. počeli ratni sukobi Mamula nije više vidio svrhu svoga političkog djelovanja, napustio je SK – Pokret za Jugoslaviju i politički se pasivizirao. Naime, zalagao se za očuvanje SFRJ i smatrao je da se zajednička država nije raspala, nego da je razbijena. Govorio je: „vatre su potpaljene u kući, a vatrogasci su, umesto da pomognu da se požar ugasi, srušili kuću do kraja. Mi iz JNA hteli smo da se Jugoslavija sačuva i reformiše u mirnim uslovima, jer smo procenjivali da sve drugo vodi u rat, ali mi nismo imali vlast u SFRJ. Vlast je bila u republikama, a na nivou savezne države vlast, ako je i postojala, bila je u rukama dvaju predsedništava: države i partije, zapravo partije pre svega. Zato je i najveća odgovornost za sve ono tragično što je proisteklo iz razbijanja Jugoslavije na onima koji su držali vlast." Smatrao je i da rukovodstvo JNA snosi odgovornost što nije vojno intervenirala i što je dozvolilo da nacionalističke vođe i separatističko ponašanje dviju zapadnih republika gurnu JNA u ruke srpskog nacionalizma. Imao je lošu suradnju i mišljenje o svojem prethodniku na najvišim vojnim i političkim funkcijama koje je obavljao, generalu Nikoli Ljubičiću, ali i svojem nasljedniku, generalu Veljku Kadijeviću. Ljubičića je optuživao za vođenje prosrpske politike, dok je Kadijevića optužio za loše procjene situacije, kolebljivost i kriva postupanja vojske u procesu raspada SFRJ.

Kao vojni stručnjak i publicist objavio je više radova, među kojima knjige: *Mornarice na velikim i malim morima* (1975.), *Suvremeni svijet i naša odbrana* (1985.), *Odbrana malih zemalja* (1988.), *Slučaj Jugoslavija* (2000.) i *Rat u novom stoljeću* (2018.), od kojih su pojedine prevedene na nekoliko svjetskih jezika.

Objavio je 2020. i zapaženu autobiografiju *Admiral s Korduna: bitke i sudbine* u kojoj je vodio čitaoca kroz svoj bogati i trnoviti životni put. Tekst je Mamula pisao s nadahnućem, ali trezveno, s punom svješću o procesima raspada države koju je sam stvarao i posljedicama ratova devedesetih.

Izuzetno je zanimljiva i knjiga *Slučaj Jugoslavija*, koju je napisao s namjerom da ukaže kako su za Jugoslaviju i njezine narode postojala bolja rješenja od rasplamsavanja međusobne mržnje i ratova. U knjizi je iznio što je činio za očuvanje Jugoslavije te što nije, a smatra da je morao.

Pored toga objavio je 110 naučnih i stručnih radova, od čega 40 u časopisu *Vojno delo*. Dobio je brojna jugoslavenska i strana odlikovanja, među kojima su najznačajnija: Partizanska spomenica 1941., Orden bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem; talijanski Grande Ufficiale Ordine al Merito della Repubblica Italiana; francuski Veliki križ Legije časti I. reda, rang: Grand officier i druga. Neposredno prije smrti, 2021. dobio je i crnogorski Orden crnogorske zastave prvog reda.

U ofenzivi na Petrovu goru ustaše su mu početkom aprila 1942. ubili majku, dvije sestre i brata.

Branko Mamula je imao dva braka – prvi sa Zlatom rođ. Ikica (Kotor, 1925., umrla 1992.) s kojom je imao dva sina, Vladimira (1945.) i Zlatka (1947.) te drugi s Mirjanom rođ. Jakelić.

Od umirovljenja je živio u Opatiji u vili koju je za njega izgradila JNA. O tome je potkraj 1980-ih pisala ljubljanska *Mladina*, optužujući ga da je u izgradnji koristio besplatnu radnu snagu vojnika na služenju vojnog roka. Pisali su i o njegovoj ulozi u tajnoj prodaji jugoslovenskog oružja Etiopiji. O izgradnji vile pisao je i Viktor Ivančić u svojoj kolumni Robi K. u *Feralu* (tada još kao prilog *Nedjeljnoj Dalmaciji*) izvrnuvši riječi popularne pjesme „Ne klepeći nanulama" u „Ne klepeći mamulama". Nakon toga su poduzete represivne mjere prema *Mladini* i *Feralu*, uključujući i sudske postupke. U međuvremenu se Mamula 1988. umirovio. Međutim, Branko Mamula je, kao i svaki oficir JNA, mogao pred penziju birati mjesto gdje će dobiti stan/kuću na trajno korištenje. Kako je bračni par Mamula dotad često selio i nije se vezivao ni za jednu sredinu, tako je Branko Mamula izabrao Opatiju. Vilu su gradili vojnici na službi u JNA kako bi se smanjili troškovi, što je bilo u skladu s tadašnjom praksom.

Za boravka u Opatiji Mamula je bio izložen učestalim provokacijama i prijetnjama, pa ju je 1991. napustio te se sa suprugom preselio

u njemu tada također neskloni Beograd. Od 1998. stalno živi u Crnoj Gori, najprije u Kotoru, a zatim od 2007. u Tivtu. Preminuo je od posljedica infekcije COVID-19.

Grobnica Mamuline majke Danice, njegova brata i dviju sestara, ubijenih u ustaškoj ofenzivi u aprilu 1942. na Petrovoj Gori devastirana je 2022. prilikom iz gradnje šumske ceste zajedno sa još dvije grobnice porodica Šimulija, na partizanskom groblju na Barin-kosi, predjelu Magarčevac, na Petrovoj gori. Zahvaljujući interesu medija i predstavnika Srba u Hrvatskoj devastacija je zaustavljena, a grobnice obnovljene.

Siniša Tatalović

DJELA:

JNA je 1987. nudila Hrvatskoj, Sloveniji i BiH zaustavljanje Miloševića, Glas Istre, 13. X. 2000.
Slučaj Jugoslavija, Podgorica 2000.
Admiral s Korduna: bitke i sudbine, Zagreb 2020.
Jugoslavije je razbijena, Politika, 25/26. XII. 2011.
Mornarica na velikim i malim morima, Beograd 1975, II. izd. 1977, III. izd. 1979.
Savremeni svijet i naša odbrana, Beograd 1985.

LITERATURA:

Goldstein, I., *Hrvatska 1918 – 2008.,* Zagreb 2008
HBL 9, 473-474.
HE 7, 25.
Ilić, S., *O strategiji i doktrini odbrane (Nad publicističkim opusom admirala flote Branka Mamule)*, Vojno delo, 6/1988.
Ivetić, D., *Načelnici Generalštaba 1976-2000*, Beograd 2000.
Marijan, D., „Jedinstvo" – Posljednji ustroj JNA, *Polemos*, vol. VI, br. 11-12, 2003, 11-47.
Mesić, S., *Progon i nacionalno buđenje – Borba za demokratsku Hrvatsku II*, Zagreb 2023.
Pomorski leksikon, Zagreb 1990, 450-451.
https://www.portalnovosti.com/preorano-groblje/, pristupljeno 20. VII. 2025.

Mamula, Lazar

MAMULA, Lazar (Gomirje, 22. V. 1795. – Beč, 12. I. 1878.), general i namjesnik Dalmacije, sin Josifa. Rođen u Gomirju, na području Grada Vrbovskog u Gorskom kotaru. Potječe iz poznate porodice Mamula koja je od doseljavanja pravoslavnih Srba u Gomirje 1596. dala mnoge sveštenike, oficire i političare. Lazarov predak Josif Mamula bio je komandant bataljona Ogulinske pukovnije i član delegacije Ilirskih pokrajina koja je u Parizu 1810. pred Napoleonom predstavljala taj dio Francuskog Carstva.

Lazar Mamula je osnovno obrazovanje dobio u manastiru Gomirje, gdje su tada prva znanja stjecali mladići iz okolnih pravoslavnih naselja. U to vrijeme u manastiru Gomirje kao monasi djeluju nje-

govi rođaci i prezimenjaci Rafailo, Gerasim i Genadij, dok je manastirom upravljao Josif Rajačić, kasniji karlovački mitropolit, patrijarh i upravitelj Vojvodine. Rano, kao i mnogi mladi Gomirci prije njega, kreće u vojne škole. U Beču nakon završene Inženjerijske vojne akademije 1815. stupa u Inženjerijski korpus i radi na gradnji utvrda u Padovi i Mantovi. Napredovao je u vojnoj službi, pa je kao kapetan 1831.–1839. učestvovao u utvrđivanju Splita, Visa i Hvara te gradnji vojnih utvrda u Tirolu i Slovačkoj. I dalje je napredovao, pa je 1841. stekao čin majora te 1848. čin pukovnika. Tada se trebao pridružiti Carskoj inženjerijskoj komisiji u Frankfurtu, gdje su vođeni pregovori o ujedinjenju svih njemačkih zemalja, uključujući i Habsburšku Monarhiju. Međutim, na vlastiti se zahtjev pridružio jedinicama bana Josipa Jelačića koji ga je imenovao zapovjednikom Glavnog stožera vojske Habsburške Monarhije u Hrvatskoj. Na toj funkciji branio je hrvatsku granicu od Mađara te je 1849. napredujući do Osijeka i Petrovaradina, spriječio prodor mađarske vojske u Slavoniju i Srijem.

U bici za Petrovaradin Lazar Mamula je izvojevao veliku pobjedu nad tri puta nadmoćnijim neprijateljem. Znalački je rasporedio svoje jedinice, iskazavši i osobnu hrabrost. Ovo je značajno utjecalo na njegovu karijeru i napredovanje u vojnoj hijerarhiji. Naime, prethodno je na Majskoj skupštini u Sremskim Karlovcima 1. – 3. maja 1848. bio kandidovan za vojvodu, ali nije prošao izbor. Međutim, naknadno je za zasluge u vojnim pohodima dobio viteške krstove Reda Marije Terezije i Leopoldova reda te naslov baruna, kao i ruski Red sv. Ane II. reda. Vrhunac je bio unapređenje u čin general-majora 1850. godine. Tada je postao i podmaršal.

Vojnu karijeru nastavio je u Dalmaciji gdje je najprije bio komandant garnizona u Dubrovniku i Kotoru, a od 1853. bio je tajni savjetnik i namjesnik bana Josipa Jelačića u Zadru. Zbog pravoslavne vjere, koje se nije odrekao, bio je odabran da učvrsti odnose Monarhije s Crnom Gorom, koja je tada vodila teške borbe s Osmanskim Carstvom. Kako bi se efikasno branila od napada koje je 1853. predvodio Omer-paša Latas, Crna Gora je bila zainteresovana za pomoć Habsburške Monarhije. Misija Lazara Mamule bila je uspješna, jer je uspostavio blizak odnos s knezom Danilom Petrovićem – kruna tog odnosa bilo

je Mamulino kumstvo knezu Danilu i kneginji Darinki Kvekić-Petrović na vjenčanju 1855. godine. Tako je Mamula uspio ne samo ojačati utjecaj Monarhije u ovom dijelu Balkana, nego i značajno pomoći Crnoj Gori na putu prema punoj nezavisnosti. Za vrijeme Hercegovačkog ustanka 1858. organizovao je prikupljanje obavještajnih podataka koji su utjecali na odnos Habsburške Monarhije prema tim događanjima. Njegovo razumijevanje važnosti Bokokotorskog zaljeva za habsburšku mornaricu u južnom dijelu Jadranskog mora, utjecalo je da od 1853. do 1856. podigne na ulazu u Bokokotorski zaljev strateški važnu utvrdu na otoku koji se na pomorskim kartama naziva Lastavica, a postoji i naziv Velika (Vela, Velja) Žanjica. Otok se od 1947. po Lazaru Mamuli zove Mamula.

Car Franjo Josip I. imenovao ga je 1857. zapovjednikom Dalmacije te je u tom svojstvu Lazar Mamula do 1859. kontrolisao djelovanje francusko-talijanske flote koja je ugrožavala habsburške posjede na Jadranskom moru. Nakon što je uspješno obavio ovaj zadatak, imenovan je namjesnikom u Dalmaciji, pa je od tog trenutka do 1865. imao vrhovnu civilnu i vojnu vlast. Dalmacija je za Monarhiju, zbog trajnih težnji Beča da učestvuje u rješavanju Istočnog pitanja, imala veliki strategijski značaj. Naime, graničila je s Bosnom i Hercegovinom koja se nalazila pod osmanskom vlašću, a imala je granicu i s nestabilnom Crnom Gorom. Zbog toga su se znatne snage habsburške kopnene vojske nalazile u velikim garnizonima u Kninu, Sinju i Dubrovniku, a najveći dio habsburške ratne flote bio je stacioniran u bokokotorskoj ratnoj luci Kumbor. Po uzoru na Napoleona Bonapartea, Mamula je 1858. osnovao fondaciju „Dalmatinski invalidi" koja je imala za cilj pomagati bivšim vojnicima iz Dalmacije, stradalim u ratovima koje je vodila Monarhija.

Vršeći vojnu i političku vlast u Dalmaciji, Lazar Mamula je vlastima u Beču slao detaljne izvještaje o autonomaškom raspoloženju koji su bili odraz i njegovih političkih stajališta, ali bliski i habsburškoj birokraciji. Primivši krajem 1860. carsku naredbu o odabiru dalmatinskih zastupnika koji su na Banskoj konferenciji u Zagrebu trebali započeti pregovore o uređenju hrvatskih zemalja u okviru ustavnih promjena u Monarhiji, izjasnio se protiv sjedinjenja, na-

glasivši kako narod Dalmacije „s velikom boli“ gleda na mogućnost sjedinjenja s Hrvatskom. Time je pokazao da je kao namjesnik Dalmacije bio glavni oslonac centralističkih snaga u Monarhiji. Uoči izbora za Dalmatinski sabor 1864. na terenu je dao otvorenu podršku autonomaškoj struji konzervativnih habsburških lojalista, služeći se i utjecajem episkopa Dalmatinske eparhije Stefana Kneževića među pravoslavnim Srbima. Zbog političkih manipulacija i vladanja čvrstom rukom stekao je brojne protivnike – oni su mu prigovarali gušenje parlamentarizma, progon političkih protivnika i povećanje poreza i nameta. Legitimne zahtjeve opozicije držao je nerealnima ili opasnima, a protivnike režima – protivnicima Monarhije. Zbog tih je stajališta i djelovanja postao smetnjom političkom i privrednom razvoju Dalmacije te se postupno i Beč distancirao od njega. Nakon izbijanja nereda u Dalmaciji na općinskim izborima 1865. kada je bilo i poginulih, pozvan je na saslušanje u Beč, nakon čega je smijenjen i umirovljen, nakon 50 godina vojne službe. Carskom naredbom iskazana mu je zahvalnost i poštovanje, a kao satisfakcija i priznanje za dotadašnju vjernu službu Monarhiji, dodijeljen mu je čin artiljerijskog generala.

Odlazak Lazara Mamule obradovao je mnoge u Dalmaciji. Tako je *Narodni list* objavio kako je otišao eksponent Vlade u Beču, namjesnik starog kova i vojničkoga mentaliteta, nesklon demokratskim promjenama, bez jasne ideje i inicijative za privredni napredak pokrajine. Pa ipak, Mamula je nakon umirovljenja u Beču lobirao za gradnju luka i željeznica te isušivanje močvara u Dalmaciji, zagovarajući projekte svojih prijatelja i istomišljenika, zbog čega je nazivan i „dobrim ocem“ dalmatinskih autonomaša. Posjetivši Dalmaciju 1874. žalio se na narodnjake koji su u Beču lobirali za sjedinjenje s Hrvatskom, držeći da to šteti privredi i dovodi u pitanje inozemna ulaganja u pokrajinu. Kao i većina Krajišnika, smatrao je da je habsburški okvir najbolje rješenje za Vojnu krajinu, Dalmaciju i Hrvatsku. Smatrao je da se samo osloncem na Habsburgovce može stići do ujedinjene Hrvatske u preuređenoj Monarhiji.

Mamulina ostavština u Hrvatskoj prisutna je i danas. Dao je izgraditi crkvu sv. Georgija u Ogulinu 1867. i darovao joj ikonostas.

Crkva je preživjela sve ratove u 20. vijeku i u njoj se i danas redovito održavaju bogosluženja.

Otok Mamula koji je po njemu dobio ime je nakon raspada SFRJ bio predmet spora između Savezne Republike Jugoslavije / Srbije i Crne Gore / Crne Gore i Republike Hrvatske. Hrvatska strana tvrdi da Mamula povijesno pripada Hrvatskoj, jer se nalazi u katastarskoj općini Dubrovnik. No, stajalište je Vlade Republike Hrvatske iz vremena Ivice Račana bilo da se na pripadnosti otočića Mamule ne inzistira. Za crnogorsku stranu, kao da nikakvih dvoumljenja čiji je otočić nema – ona se poziva na činjenicu da je Mamula bliži crnogorskoj obali negoli hrvatskoj (kod Vitaljine). U 20. vijeku, osobito za vrijeme dva svjetska rata, otok je korišten kao koncentracioni logor, zbog čega je bio na lošem glasu. Otok Mamula danas privlači brojne turiste, pa i filmske producente. Tako su na njemu snimljeni crnogorski film *Campo Mamula* 1959. o zatvorenicima tokom Drugog svjetskog rata te 2014. američko-srpski horor *Nimfa*. Proteklih je godina tvrđava na Mamuli preuređena u luksuzni hotel s vrhunskim smještajem i uslugom.

Lazar Mamula nije ostavio potomaka, a svu imovinu zavještao je rodnom Gomirju i tamošnjem manastiru. Osobni arhivski fond Lazara Mamule čuva se u Državnom arhivu u Zagrebu, a portret, vjerojatno rad Karoline Mihanović, napravljen oko 1865. godine, u Hrvatskom povijesnom muzeju.

Siniša Tatalović

LITERATURA:

Altić Slukan, M. *Gomirje: povijest, identitet i fenomeni prožimanja*, Gomirje – Rijeka 2016.

Biografski leksikon Srba rođenih u Eparhiji gornjokarlovačkoj, Beograd – Karlovac 2022.

Cetnarowicz, A., *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006.

HBL 9, 475-476.

HE 7, 25.

Jerolimov, P., *Lazar Mamula*, Zadarski list, 25. V. 2009.

Mamula, B., *Admiral s Korduna: bitke i sudbine*, Zagreb 2020.

Радојчић, Биографије, II, 663.

Roksandić, D., *Vojna Hrvatska: La Croatie militaire*, Zagreb 1988.

Stančić, N., *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869)*, Zagreb 1980.

Tatalović, S., *Manastir Gomirje za vladavine Napoleona I.*, Narodni srpski kalendar 1996, Zagreb 1995.

https://zadarskilist.novilist.hr/novosti/lazar-mamula/;

https://gomirje.com/o-nasim-najpoznatijim-mjestanima/;

http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_6550; pristupljeno 21. I. 2025.

Manojlović, Gavro/ Gavril/Gabriel/Gabro/Dragomir

MANOJLOVIĆ, Gavro/Gavril/Gabriel/Gabro/Dragomir (Zadar, 27. X. 1856. — Zagreb, 1. XI. 1939.), povjesničar, političar i pjesnik, akademik, sin Konstantina (1834. – 1909.) i Marije rođ. Milidragović (1829 .- 1895.). Roditelji su doselili u Zadar iz Otoka pokraj Ogulina. Manojlović je pohađao srpsku i talijansku školu u Zadru te njemačku Glavnu školu u Ogulinu. Gimnaziju je pohađao u Senju, Karlovcu i Zagrebu, gdje je maturirao na Klasičnoj gimnaziji 1876. godine. Studirao je povijest, geografiju, filozofiju i klasičnu filologiju u Zagrebu i Beču. U Beču je 1882. položio profesorski ispit i 1896. doktorirao tezom *Zur Erklärung der Widerstandskraft des späteren römischen Reiches (400–800 n. Chr.). Das römisch-griechische Volk:*

Das Volk (Demos) von Konstantinopel koja je pod naslovom *Carigradski narod ('demos') od god. 400 – 800. po Is.* objavljena 1904. u zagrebačkom *Nastavnom vjesniku,* a u francuskom prijevodu u prestižnom *Byzantionu* (Bruxelles 1936.). Od 1880. radi kao nastavnik na gimnazijama u Požegi, Zagrebu, Osijeku, gdje je bio i ravnatelj od 1891. do 1894. godine. Oženio se u Osijeku s Melanijom rođ. Jovanović. U Zagrebu na Mudroslovnom fakultetu je privatni docent za rimsku povijest od 1897., izvanredni profesor na katedri za opću povijest staroga vijeka od 1901. i redoviti od 1902. godine. Kada je 1908. supotpisao otvoreno pismo banu Pavlu Rauchu (s drugim članovima Srpske samostalne stranke) u kojem ga se proziva za klevete što ih je izrekao na račun članova Hrvatsko-srpske koalicije i naročito njezina srpskog dijela, optužujući ih za veleizdaju i antidinastičke stavove (objavljeno u *Srbobranu,* 1908., 81), Manojlović je suspendiran, odnosno umirovljen. Međutim, vraćen je na posao 1910. kao suplent, a od 1914. i kao redoviti profesor, sve do umirovljenja 1924. godine. U međuvremenu je u dva jednogodišnja mandata bio dekan Filozofskog fakulteta (1905. – 1906. i 1923. – 1924.).

Uz povijest Bizanta, bavio se i ranosrednjovjekovnom hrvatskom poviješću. Važni su njegovi tekstovi o mletačkim prefektima u Dalmaciji u 10. i 11. stoljeću i datiranju prijenosa relikvija sv. Anastazije u Zadar (*Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva,* 1901.) te o Jadranu u 9. stoljeću (koja je objavljena kao samostalna knjiga pod naslovom *Jadransko pomorje IX. stoljeća: u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti* i numerirana kao *Rad JAZU 150*). Uslijedile su četiri studije o spisu *De administrando imperio* (*Ibid.,* 1910., 182; 1911., 186–187) kao i uvodni prilog o *Tisućljeću starog hrvatskog kraljevstva* (na francuskom) u *Zborniku kralja Tomislava* kojem je bio urednik. U Zborniku je većina priloga podržavala mit o tome da je hrvatski vladar Tomislav bio kralj. Neki Manojlovićevi bizantološki radovi, a pogotovo njegov doktorat o konstantinopolskom demosu bili su relevantni desetljećima nakon njegove smrti.

S francuskoga je preveo *Poviest iztočnih naroda u starom vieku* Gastona Masperoa (Zagreb 1883.), a za nastavu sastavio prvu knjigu (predviđene još dvije) *Povijesti staroga Orijenta* u tri sveska (1923.),

koja je, iako nema veće znanstveno značenje, prvi takav prinos u hrvatskoj historiografiji. Jedinstveno mu je i djelo *Sile pokretnice i pravilnosti u univerzalnoj historiji* (1927.), pokušaj „nacrta induktivne filozofije historije" – njegovo je shvaćanje povijesti idealističko (za njega su ideje i razvoj ideja osnova povijesnog procesa): najvažnija je historija ona politička unutar koje se razvija i kulturna i posebne historije (iako govori i o ekonomskim činiocima, njima pridaje drugorazrednu važnost).

Bio je osoba širokih interesa i široke naobrazbe. U vrijeme kad je takvih tekstova na hrvatskom jeziku bilo vrlo malo (i kad su bili vrlo traženi) objavio je i neke temeljne filozofske i filološke radove – poput *Aristotele prema Leibnizu.* Autor je raznovrsnih povijesnih priloga, osvrta, recenzija raznih knjiga i izložaba. Napisao je niz članaka o JAZU (osobito o njezinim utemeljiteljima i dobročiniteljima). Tijekom desetljeća javljao se tekstovima o političkim prilikama u raznim tiskovinama u Hrvatskoj i Srbiji – *Narodnim novinama, Vjestniku Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, Nastavnom vjesniku, Ljetopisu JAZU, Letopisu Matice srpske* (Novi Sad), *Savremeniku, Hrvatskom pokretu, Srbobranu, Narodnom djelu, Zborniku za pučku prosvjetu, Novostima, Obzoru, Novom listu, Preporodu* (Beograd), *Pravdi* (Beograd), *Morgenblattu* i drugdje.

Bio je glavni urednik *Pobratima* (zabavnog i poučnog lista za odrasliju mladež) od 1906. godine te *Nastavnog vjesnika* od 1908. do 1916. godine. Bio je i predsjednik Društva visokoškolskih nastavnika u Zagrebu od 1922. do 1925. godine.

Paralelno sa znanstvenom, Manojlović je početkom 20. stoljeća napravio i značajnu političku karijeru: isprva je bio član Srpske samostalne stranke, potom i Hrvatsko-srpske koalicije. U iločkom je kotaru 1908. i 1913. biran u Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Obnašao je razne političke dužnosti, između ostalih od 1908. do 1918. bio je član i potpredsjednik Odbora za bogoštovlje i nastavu i zastupnik u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru.

Ujesen 1918. član je Središnjega odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. U Privremenom narodnom predstavništvu 1919. godine isprva je u Demokratskom klubu, potom, istupivši, u posebnoj

skupini zastupnika. Narodnoj radikalnoj stranci pristupio je 1920. i na njezinoj se listi neuspješno u Zagrebu kandidirao na izborima za Ustavotvornu skupštinu.

Svestrane Manojlovićeve znanstvene i stručne aktivnosti rezultirale su 1908. i izborom za pravog člana JAZU-a. Književni je tajnik bio od 1909. do 1919. godine. Naposljetku je od 1924. do 1933. bio i predsjednik JAZU-a. Za dopisnog člana SKA izabran je 1910. godine. U JAZU-u je osobito bio zaslužan za skupljanje građe i utemeljenje Orijentalne zbirke.

Kao predsjednik JAZU-a je javno polemizirao sa SKA i beogradskom vladom koji su željeli da SKA monopolizira odnose s Međunarodnom akademijskom unijom. Jedini je stručnu javnost obavještavao o brojnim aktivnostima i projektima te akademijske unije. Nakon uspostave Šestojanuarske diktature 1929. usprotivio se ideji o jedinstvenoj akademiji u Beogradu sa zagrebačkom i ljubljanskom sekcijom.

U mladosti je objavio opsežnu pjesničku zbirku (22 pjesme) mahom ljubavnih i domoljubnih motiva, u vezanom stihu i mjestimice odveć artificijelnoj neoklasicističkoj maniri, *Mladi dani Veljkovi* (1880.; omanji izbor u: *Srbobran,* 1908., 46); a versifikacijsku vještinu očitovao je napose u sonetu. Pjesme je objavio i u drugim tiskovinama (*Viencu, Pobratimu* i drugdje).

Pokopan je u obiteljskoj grobnici na Mirogoju, zajedno s roditeljima.

Po uspostavi NDH, u srpnju 1941. Manojlovićeva supruga Melanija i kćeri bile su iseljene iz njihova zagrebačkog stana i prognane u Srbiju. Njihov stan u Zagrebu je zapečaćen. Potom su vlasti udovoljile molbi HAZU-a da joj se preda „knjižnica dr. Manojlovića koja bi mogla sadržavati vrijednih djela te služiti hrvatskim učenjacima".

Dio ostavštine Gavre Manojlovića (pjesme) čuva se u NSK u Zagrebu, dio u Arhivu SANU-a u Beogradu.

Manojlovićev portret autora Želimira Borića, izrađen vjerojatno prema fotografiji početkom 20. stoljeća, čuva se u palači HAZU-a u Zagrebu.

Ivo Goldstein

DJELA:

Mladi dani Veljkovi, Zagreb 1880.
Aristotele prema Leibnizu s gledišta metafizike, Zagreb 1881 (također, u: *Izvješće o Kralj. velikoj gimnaziji u Zagrebu,* koncem šk. god. 1880. – 81., Zagreb 1881., 1-51.) – NSK I – 2.122
Jadransko pomorje IX. stoljeća: u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti, Zagreb 1902.
Povijest staroga Orijenta, I/1–3. Zagreb 1923.
Sile pokretnice i pravilnosti u univerzalnoj historiji, Zagreb 1927.
Međunarodna Akademijska Unija (“Union académique internationale”), Zagreb 1926. i Ljetopis JAZU, sv. 39, Zagreb 1926., 126-218.
Jedna akademija ili tri, Zagreb 1929.
Još o temi „Jedna akademija ili tri“, Zagreb 1929.
Logika, Zagreb 1899.
Carigradski narod (‘demos’) od god. 400 – 800. po Is. (s osobitim obzirom na njegove vojne sile, elemente njegove i njegova ustavna prava u ovoj periodi), Nastavni vjesnik, Zagreb 1904, 155-185, 323-347, 485-496, 624-694.
Le millenaire de l’ancien royaume croate (essai sur les questions historiques respectives), Zagreb 1925 (također, Zbornik kralja Tomislava, ur. G. Manojlović, XI-LXXI).

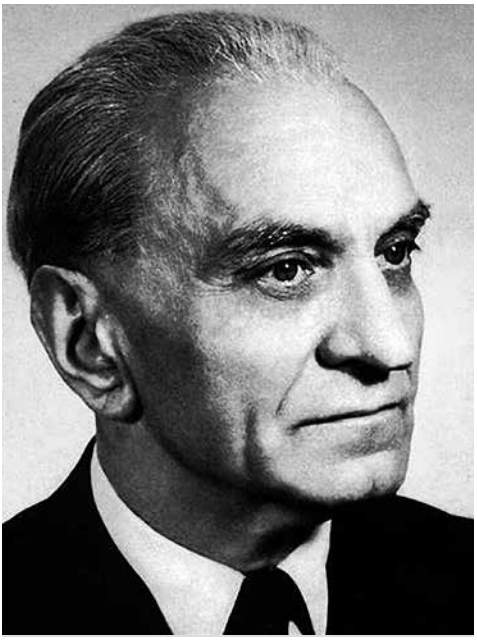
IZVORI:

HDA, fond Ponova, br. 1076, Srpski odsjek, Opći spisi, kut. 442, 629/1941.
HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 442, 629/41; kutija 465, 8099/41.
NSK, R 5431 – Pjesme

LITERATURA:

Agičić, D., *Katedra opće povijesti na Sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu (1874–1918)*, u: Spomenica Renea Lovrenčića, Zagreb 2016., 201-230.
Božić, S., *Gavro Manojlović. Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 11*, Beograd 2017., 63–86.
EJ 6, 9.
Engelsfeld, N., *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo,* Zagreb 1989., 100, 115, 228–229, 231–232, 258–259.
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, ur. S. Damjanović, Zagreb 1998., 41, 83–85.
HBL 9, 524-525.
HE 7, 42.
HKE 2, 600.
Janjatović, B., *Shvaćanje povijesti u Gavra Manojlovića*, Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd 1971., 1/2, 178–188.
Korać, S., *Pregled književnog rada Srba u Hrvatskoj*, Zagreb 1987.
Krivokapić-Jović, G., *Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1929)*, Beograd 2002.
Kršnjavi, I., *Zapisci, 2,* Zagreb 1986.
Luetić, T., *Studentski štrajk na Sveučilištu u Zagrebu 1908. godine*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 30, Zagreb 2012., 295–326.

Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
Memoari bana Pavla Raucha, ur. B. Molnar, Zagreb 2009.
Радојчић, Биографије, II, 677-678.
Šidak, J., *Dr. Gavro Manojlović,* Historijski zbornik 9/1956., 253–255.
Tomorad, M., *Egipat u Hrvatskoj*, Zagreb 2003.
Zima, D., *Ivana Brlić-Mažuranić, članstvo u Akademiji i Nobelova nagrada,* Libri et liberi, časopis za istraživanje dječje književnosti i kulture 2/2014., 239–261.
Znameniti i zaslužni Hrvati, 172.
https://snv.hr/znameniti-srbi/gavro-manojlovic-historicar/;
https://nacionalnemanjine.hr/gavro-manojlovic-srbin-koji-je-hrvatima-spasio-akademiju/, pristupljeno 29. IV. 2024.

Marić, Luka

MARIĆ, Luka (Papići kod Sunje, 24. II. 1899. – Tisno, 17. VI. 1979.), mineralog i petrolog, sin Save Košutića i Stoje Marić. Osnovnu školu završio je u selu Meminska (u susjedstvu Papića), niže razrede gimnazije u Petrinji, a više u Karlovcu. Godine 1915. je mobiliziran te poslan u rezervnu oficirsku školu u Rijeku, ali je po završetku dezertirao (pridružio se „zelenom kadru“). Od 1918. do 1922. godine studirao je na Mudroslovnom (danas Filozofski) fakultetu u Zagrebu nastavnu grupu „Prirodopis i kemija”. Naklonost prema prirodnim znanostima stekao je još u djetinjstvu kada je vođen radoznalošću otkrivao biljni i životinjski po livadama i šumarcima rodne Banije. Njegovi profesori na studiju bili su tadašnji istaknuti hrvatski prirodoslovci

Dragutin Gorjanović-Kramberger, Mišo Kišpatić i Fran Tućan. Nakon diplome Luka Marić službovao je školske godine 1922/23. u gimnaziji u Srbobranu te 1923/24. u Ogulinu. Posredstvom Frana Tućana, dodijeljena mu je dvogodišnja stipendija za specijalizaciju u Parizu i Nancyju. Za vrijeme boravka u Francuskoj usavršavao se kod svjetski poznatih geologa Alfreda Lacroixa (1863. – 1948.) i Vladimira Ivanoviča Vernadskog (1863. – 1945.) te je uz njihovu pomoć ovladao tada najsuvremenijim tehnikama znanstvenog istraživanja. Specijalizacija u Francuskoj bila je od presudne važnosti za njegovu kasniju karijeru znanstvenika europskog ranga. Po povratku iz Francuske, Marić je od 1925. do 1931. radio kao kustos u zagrebačkom Mineraloško-petrografskom muzeju pod vodstvom Frana Tućana. U međuvremenu je 1928. doktorirao na Univerzitetu u Beogradu s temom *Masiv gabra kod Jablanice* pri čemu je prvi u Jugoslaviji upotrijebio kvantitativnu kemijsku analizu za određivanje geneze stijene te cjelovitu obradu jednog magmatskog kompleksa.

Na Tehničkom fakultetu u Zagrebu zaposlen je 1931. kao docent. Promoviran je 1938. u izvanrednog profesora. Bio je 1939. jedan od tri osnivača Odsjeka za rudarstvo i metalurgiju, preteče današnjeg Rudarsko-geološko naftnog fakulteta u Zagrebu (osnovanog 1964. godine).

Po uspostavi NDH Marić je bio izložen raznim oblicima progona: Nijemci su mu zaplijenili nedovršenu geološku kartu (Prilep Bitolj, 1 : 100 000) i odnijeli je kao ratni plijen (vraćena je autoru 1971. godine, 30 godina kasnije). Pošto je kao Srbin bio izložen pritisku ustaških vlasti ubrzo je 1941. godine pobjegao u Ljubljanu gdje je na Tehničkom fakultetu radio kao honorarni suradnik kod profesora Vasilija Vasiljeviča Nikitina. Nakon oslobođenja 1945. vratio se u Zagreb te nastavio akademsku karijeru na Tehničkom fakultetu (od 1957. Tehnološkom fakultetu) gdje je 1948. godine postao redoviti profesor mineralogije, petrologije i nauka o rudnim ležištima (u Ljubljani je nastavio predavati do 1947. godine). Umirovljen je 1969. kao redoviti profesor i predstojnik Zavoda za mineralogiju, petrologiju i ekonomsku geologiju Rudarsko-geološko-naftnoga fakulteta.

Maričev znanstveni rad obuhvaća 110 studija. U svom bogatom opusu proučavao je stijene, petrogene i rudne minerale, mineralne vode i rudne sirovine u raznim dijelovima Jugoslavije. Velik dio njegove karijere odnosio se na proučavanje magmatskih stijena. Među važnijima se svakako ističu petrografska istraživanja magmatskih stijena u Staroj Raški s prvim kvantitativnim kemijskim analizama i detaljnim mikroskopskim proučavanjima bazičnih i ultrabazičnih stijena iz ofiolitske zone u dolini rijeke Lim. Marić je istraživao i efuzivne magmatske stijene između Kratova i Zletova u istočnoj Makedoniji. Uz otkriće rudnih ležišta, Marić je odredio i da se vulkanska aktivnost na tom području odvijala u tri faze. Opisao je genezu tih stijena te izradio prvu petrografsku kartu područja. Krajem 1940-ih istraživao je efuzivne magmatske stijene na području grada Bora, poznatog po rudnicima bakra. Rezultate svog istraživanja objavio je u knjizi *Magmatiti u užem području rudnika Bor u istočnoj Srbiji*. Ovo djelo postalo je temelj za sva dalja petrografska istraživanja na tom području. Bavio se i istraživanjem bazičnih stijena pronađenih u Dinaridima i Tauridima, granitima iz Prilepa i Zagreba, porfiritom iz Vratnika. Marić je istraživao na području cijelog jugoslavenskog prostora i šire te je svoj dugogodišnji petrološki rad sintetizirao u studiji *Magmatismus und Alkalimetasomatose im Jugoslawischen Raum* objavljenoj 1954. u vodećem europskom časopisu *Neues Jahrbuch für Mineralogie*. Iako je zbog obima radova najpoznatiji po istraživanju magmatskih stijena, bavio se i metamorfnim i sedimentnim stijenama, rudnim ležištima, boksitima i crvenicama. Luka Marić zaslužan je i za mnoga geološka otkrića na području bivše Jugoslavije. Svojim radom postavio je temelje za brojna daljnja istraživanja vezana uz mineralogiju, petrologiju, petrografiju, geokemiju i hidrogeologiju – pisao je o „hidrogeologiji Medvednice". Zadnji Maričev rad bila je knjiga *Minerali, stijene i rudna ležišta u našoj zemlji od prehistorije do danas*.

Proučavao je štetne utjecaje na kamen i kamene objekte, predlagao postupke sanacije vrijednih građevina, a u projektiranje i gradnju željeznica, cesta i cestovnih objekata uveo je metode inženjerske geologije i tehničke petrografije te izradio stotinjak ekspertiza za

rudnike, kamenolome i poduzeća. Obavio je praktične radove u fundamentima i izabrao kamen u procesu obnavljanja crkve sv. Marka u Zagrebu 1939. godine.

Objavio je i niz udžbenika, među kojima i prve domaće udžbenike iz petrografije *Teoretska petrografija za studente prirodnih i tehničkih nauka* (1946.) i *Petrografija za studente arhitekture, građevinarstva, likovne i primijenjene umjetnosti* (1951.). Pisao je i popularizatorske tekstove *(Koliko je stara naša Zemlja)*.

Tijekom duge i bogate znanstvene i stručne karijere putovao je diljem Europe, dijelom Azije i Afrike te je održao pozvana predavanja na mnogim inozemnim sveučilištima i institutima.

Luka Marić odgojio je generacije znanstvenika i stručnjaka, ne samo u Hrvatskoj nego i diljem Jugoslavije. Maričev učenik Darko Božidar Šturman je na području kanadskog Yukona 1976. pronašao rijetki fosforni mineral te ga u čast svoga profesora nazvao marićit.

Za svoj izuzetno vrijedan znanstveni, stručni i javni rad Luka Marić dobio je niz priznanja među kojima se ističu Orden rada sa zlatnom zvijezdom (1949.), Orden rada s crvenom zastavom (1965.), Orden Republike sa srebrnim vijencem (1965.), Nagrada „Ruđer Bošković" za znanstveni rad (1965.) te Nagrada AVNOJ-a (1971. godine). Za redovnog člana Jugoslavenske (danas Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti izabran je 1963. godine. Od 1955. bio je i dopisni član Srpske akademije nauka i umetnosti.

Luka Marić bio je društveno aktivan te je obavljao niz važnih dužnosti: među ostalim, bio je dekan Tehnološkog fakulteta, prvi predsjednik Savjeta Rudarsko-geološko-naftnog fakulteta i predsjednik Hrvatskog geološkog društva. Bio je član Njemačkog mineraloškog društva, član Američkog geokemijskog društva i član Europskog društva za kulturu u Veneciji. Prije Drugog svjetskoga rata, 1939. godine, bio je suosnivač društva „Krajina", ali je ubrzo iz njega istupio. Najkasnije od 1946. aktivan je u Srpskom kulturnom društvu Prosvjeta: od 1967. bio je predsjednik zagrebačkoga pododbora, od 1969. član Izvršnog odbora, a od 1970. član Glavnog odbora. Za počasnog doživotnog predsjednika Prosvjete bio je izabran te iste, 1970. godine. Nakon što je rad SKD Prosvjeta zabranjen 1971. godine, Marić je u narednim godinama nastojao obnoviti rad Društva.

Luka Marić je cijeloga života ostao vezan za Baniju kojoj se vraćao kad god je mogao. Tako je svojom ekspertizom pomogao u procjeni isplativosti nastavka rudarstva u Petrovoj i Zrinskoj gori (to je 1937. godine objavljeno u časopisu *Priroda*). Sudjelovao je u istraživanjima trase buduće unske željezničke pruge. Nadalje, podupirao je 1930. općinske zastupnike rodnog kraja koji su zagovarali izgradnju osnovne škole Papići. Bio je 1935. idejni začetnik i organizator donatorske akcije za gradnju i opremanje Sokolskog doma u Papićima za kulturno-sportske aktivnosti građanstva. I mnogo kasnije, 1969. godine, dao je neposrednu potporu doniranju kinoprojektora rodnom kraju. Tri godine kasnije donirao je knjige osnovnoj školi u Papićima.

Bio je suosnivač i predavač na odjelu zagrebačkog Tehnološkog fakulteta u Sisku (danas Metalurški fakultet Sveučilišta u Zagrebu).

Iznenada je preminuo za vrijeme godišnjeg odmora u Tisnom na otoku Murteru. Pokopan je na zagrebačkom groblju Mirogoj.

Maićevi memoari naslovljeni *Moji doživljaji... moje uspomene* slučajno su pronađeni u manastiru Gomirje te objavljeni u *Ljetopisu Prosvjete* za 2011. godinu. U njima je Marić na živ i dopadljiv način opisao neke epizode iz svoga života od osnovne škole do političkih problema u Hrvatskoj na prijelazu iz šezdesetih u sedamdesete godine 20. stoljeća i do diskusije o pojmu „intelektualac“ u kojoj se suprotstavlja nacionalističkim stremljenjima. „Intelektualaca“, po Mariću, ima „mnogo manje od školovanih ljudi“, a ti „intelektualci“ za njega, daje se iz teksta naslutiti, jesu osobe sa „čvršće ugrađenim internacionalnim krvotokom“.

Zahvaljujući građanskoj inicijativi iz nekoliko mjesnih odbora općine Sunja, udruženoj u građansku udrugu „Ponosno pero“, u Društvenom domu Papići otvorena je 2022. Spomen soba Luke Marića.

Tanja Rudež

DJELA (IZBOR):

Koliko je stara naša Zemlja, Zagreb 1931.
Izvori u srednjem dijelu Medvednice: prilog hidrogeologiji Zagrebačke gore (zajedno s N. Paukovićem), Zagreb 1935.
Moji doživljaji... moje uspomene, Ljetopis SKD Prosvjeta 2011, 8-51.
Magmatiti u užem području rudnika Bor u istočnoj Srbiji, Beograd 1957. *Sistematska petrografija,* Zagreb 1945, 1951 (drugo prerađeno izdanje). *Petrografija,* Zagreb 1951.
Minerali, stijene i rudna ležišta u našoj zemlji od prehistorije do danas, Zagreb 1974.

LITERATURA:

Golub, Lj., *Maričit – novi mineral u razredu fosfata,* Geološki vjesnik 31, Zagreb 1979, 415–416.
HBL 9, 636-638.
HE 7, 65.
Hrvatska tehnička enciklopedija 2, Zagreb 2022, 441.
Jakić, M., *Geološki glasnik,* Zagreb 1979, 281–289 (nekrolog).
Jovanović, M., *Luka Marić u odbrani ćirilice i Srpskog kulturnog društva Prosvjeta u Hrvatskoj*, Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 11, Beograd 2017, 101–110.
Karamata, S., *Luka Marić, u: Život i delo srpskih naučnika, 6*, Beograd 2000, 325–360.
Luka Marić (s popisom radova). Spomenica preminulim akademicima, Zagreb 1981, br. 10.
Majer, V., *Geološki vjesnik 33,* Zagreb 1981, 283–286 (nekrolog).
Majer, V., *Ljetopis JAZU,* Zagreb 1979, 83, 404–406 (nekrolog).
Prvih 90 godina Rudarsko-geološko-naftnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, ur. I. Vlahović i dr., Zagreb 2009.
Regan, K., *Sporazum ili nesporazum? Srpsko pitanje u Banovini Hrvatskoj (1939–1941).* Zagreb 2019.
Rudarsko-geološko-naftni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spomenica 1939–1969, Zagreb 1971.
Tehnički fakulteti 1919–1994, ur. T. Premerl, Zagreb 1994.
https://banija.rs/poznati-banijci/22977-poznati-banijci-minearolog-prof-dr-luka-maric.html, pristupljeno 14. IX- 2025.

Mašić, Nikola

MAŠIĆ, Nikola (Otočac, 16. (28.) XI. 1852. — Zagreb, 4. VI. 1902.), slikar, sin Stefana i Ane rođ. Šušnjar. Jedan od najvažnijih hrvatskih slikara kraja 19. stoljeća rođen je u srpskoj pravoslavnoj obitelji. Otac Stevo (prema povijesti Otočačke pukovnije Stefan) bio je uspješan trgovac koji je u Otočcu podigao 1836. zidanu jednokatnicu. Umro je kada su Nikoli i njegovome bratu blizancu Aleksandru bile tek dvije godine. Pet godina kasnije izgubili su i majku, porijeklom iz Petrinje. Odgoj dvojice braće preuzela je sestra Emilija udana za suca auditora Otočačke pukovnije Josepha Pfeffera. Zbog Pfefferova posla Nikola se s bratom u djetinjstvu često selio. Osnovno školovanje i prvi razred gimnazije završio je u Trstu, potom je nastavio gimnazijsko

obrazovanje u Beču, Olomoucu, Krakovu i Kroměřižu. Nakon završetka gimnazije započeo se školovati na Trgovačkoj akademiji u Beču koju napušta kako bi studirao slikarstvo.

Dokumenti Akademije likovnih umjetnosti u Beču pokazuju kako se na studij upisao u ljetnom semestru akademske godine 1871./1872., no tek 8. svibnja 1872. godine. U ljetnom semestru akademske godine 1872. – 1873. u matrikulama te institucije zabilježen je kao *gost*. Međutim, već u to je vrijeme, od 1. studenoga 1872. Mašić je na školovanju na Antikenklasse, a potom na Naturklasse na tada iznimno uglednoj Akademiji likovnih umjetnosti u Münchenu gdje uči kod slikara Alexandera Wagnera, Otta Seitza i Wilhelma Lindenschmidta. Zbog bolesti i vojničke stavnje (novačenja) krajem 1873. školovanje je kratko nastavio u Grazu na risarskoj Akademiji, da bi se 1874. ponovno vratio u München. I tada studira s prekidima zbog boležljivosti. Materijalna podloga mu je stipendija od 300 forinti tadašnjeg upravitelja Vojne krajine baruna Antona Mollinaryja koju će mu dodjeljivati i njegov nasljednik barun Franjo Filipović. Konačno, 1878. kratko studira na privatnoj Académie Julian u Parizu gdje je, prema nekim autorima, učio kod jednog od najslavnijih slikara druge polovine 19. stoljeća Williama-Adolphea Bouguereaua. Mašić je tada imao prilike upoznati se s djelima brojnih svjetski poznatih slikara, zahvaljujući okolnosti da je tada u Parizu bila organizirana svjetska izložba. U Pariz odlazi povremeno do 1882., no boravak u Italiji, kamo je otputovao 1880., osobito boravak u Napulju, na otoku Capriju, u Ischiji i drugim okolnim mjestima odigrao je odlučujuću ulogu u njegovu slikarskom obrazovanju – počeo je unositi veće količine svjetla i intenzivne boje u svoje slikarstvo. Na Mašića su osobiti utjecaj imala djela španjolsko-katalonskog slikara Mariana Fortunyja y Madraza, zatim Resinske škole (*Scuola di Resìna*) i talijanskog slikara Giuseppea Palizzija. Od 1879. do 1884. posjeduje atelje u Münchenu gdje je među kolekcionarima postao tražen slikar.

Zbog bolesti očiju, ali i želje da živi bliže bratu Aleksandru doseljava se naposljetku u Zagreb. U Zagrebu počinje 1884. raditi kao profesor slikarstva u Obrtnoj školi, instituciji utemeljenoj nastojanjima povjesničara umjetnosti Ise Kršnjavoga, Mašićeva prijatelja i

zagovornika, a s ciljem unapređenja stanja u umjetnosti i umjetničkom obrtu u Hrvatskoj. Potom od 1894. preuzima položaj upravitelja Strossmayerove galerije slika pri Jugoslavenskoj akademiji likovnih umjetnosti na kojem će ostati do smrti. U tom razdoblju sve manje slika, a sve se više posvećuje studijama koje je objavljivao ponajprije u časopisu *Vienac*. Radi i na nizu publikacija: izdaje treće izdanje kataloga Strossmayerove galerije (s Milivojem Šrepelom) (1895.), kao i monografiju o đakovačkoj katedrali (s arhitektom Josipom Vancašem, 1900.) te sređuje biblioteku i fototeku Strossmayerove galerije. Za života u Zagrebu slikao je u svom ateljeu na prvom katu zgrade u Berislavićevoj 17, koji je postao okupljalište intelektualaca.

Tematski mu je slikarstvo bilo iznimno raznoliko. Kao i mnogi njegovi suvremenici u sve industrijaliziranijem svijetu pronalazio je ljepotu ponajprije u prirodi i slikovitom seoskom životu. Slikao je stoga ponajprije žanr prizore, pejzaže, animalističke scene, mrtve prirode, a rjeđe portrete te sakralne kompozicije.

U vrijeme i neposredno nakon školovanja 1870-ih slika, poput češkog slikara Jaroslava Čermáka ili Vlahe Bukovca, teme nadahnute životom slavenskog stanovništva u krajevima u kojima je izbio ustanak protiv Osmanskog Carstva – *Bošnjak na odmoru* (1876.), *Bosanski prosjak* (1877.) – kojima pokazuje orijentalistički interes za etnografskim bilježenjem slikovitosti nošnje što će i kasnije ostati karakteristika njegova slikarstva.

Krajem 1870-ih i početkom 1880-ih proputovat će kontinentalnom Hrvatskom, Hrvatskim primorjem i kvarnerskim otocima i potom na osnovi pripremnih crteža naslikati cijeli niz žanr prizora iz života seljaka, kao i motive seoske arhitekture, pejzaže, prikaze životinja, biljaka i slično, osobito iz Posavine, Turopolja, Pounja i zapadne Slavonije. Izbjegavao je slikati teške aspekte života na selu. Mašić seoski život romantizira – na njegovim se slikama seljaci odmaraju ili uživaju u radu, šeću i skakuću po obalama Save ili poljima bundeva pa mu djela karakterizira sentimentalnost, slikovitost, idealiziranje, anegdotalnost, učestalo i sladunjavost, ali i za slikarstvo 19. stoljeća tako karakteristična melankoličnost. Grgo Gamulin njegovo slikarstvo stoga definira pojmom idilični akademizam.

Svakako najpoznatije mu je djelo *Guščarica na Savi* (1880. – 1881.) naslikana na platnu dimenzija 92x227 cm, što je čini prvim monumentalnijim žanr prizorom hrvatskog slikarstva. Ova tema, iako naizgled nacionalnog karaktera, u to je vrijeme bila vrlo raširena u europskom slikarstvu. Seoske djevojke koje čuvaju guske bile su, naime, omiljeni motiv brojnih slikara (uključujući francuskog slikara Williama-Adolphea Bouguereaua). Sličnih su tema *Ljetna idila* (1883.), *Na savskoj obali* (*Guščarica na savskoj obali*) (1883.), *Guščarica* (1885.). Svoja najdorađenija djela naslikao je na platnima izduženog horizontalnog formata, takozvanom *Handtuch* formatu, u to vrijeme iznimno popularnom. Slikao je i djela vertikalnih formata, kako pokazuje njegov čuveni *Ličanin* (1880. – 1881.) kojim je stvorio svojevrsnu idealtipsku sliku stanovnika toga dijela Hrvatske.

Osim života na hrvatskom selu, prikazao je u tradicijskim nošnjama i druge *karakteristične tipove* iz drugih dijelova Europe kako pokazuju slike *Napuljski pastir* (1877.), *Njemačka djevojka* (1881.), *Berba ruža u Bugarskoj* (oko 1884. – 1886.) i druge. Brojne skice i crteži sačuvani u Mašićevim bilježnicama u Kabinetu grafike HAZU-a svjedoče o njegovu iznimnom interesu za žanrove i pejzaže, ali i aktove te studije skulptura.

Za razliku od njegova suvremenika Ferde Quiquereza, Mašić nije bio zainteresiran za scene iz nacionalne povijesti, srednjovjekovne i novovjekovne junake, borbe s Osmanlijama. Nije razvio osobit interes ni za sakralno slikarstvo. Među rijetka njegova djela te tematike ubrajaju se prijestolne ikone ikonostasa grkokatoličke crkve svetih Ćirila i Metoda na zagrebačkom Gornjem gradu (1886.) te jedna ikona koja se čuvala u obitelji Kalember u Zagrebu. Radio je ilustracije za razne publikacije, ponajprije časopis *Vienac*, brojne strane ilustrirane časopise te za razne monografije. Nastojanjima Kršnjavoga brojne ilustracije nastale na temelju Mašićevih djela uvrštene su u svezak posvećen Hrvatskoj i Slavoniji publikacije *Austro-Ugarska Monarhija u riječi i slici* (1902.).

Od portreta ističu se osobito rana djela naslikana za boravka u rodnom Otočcu 1875. – 1876. na kojima je prikazao svoje rođake – *Portret Steve Ivančevića* i *Portret rođakinje Mice*. Kasnije je portretirao i Đuru Daničića za palaču JAZU (1884.).

U početku pod utjecajem studiranja u Münchenu slika tonski, da bi kasnije postao slobodniji u potezu. Usvaja i vrlo živahan kolorit te bogato osvjetljuje svoja djela koje karakterizira izrazita slikovitost. Nije znao graditi velike kompozicije, pa ih lomi na više dijelova i deskriptivno obrađuje u njima različite teme – žanr, mrtvu prirodu, pejzaž, animalističke prizore. Modernistička kritika isticala je osobito njegova djela manjih formata te skice (poput *Slikara u bari*), tražeći u njima pleneristička pa i impresionistička nadahnuća zbog jasno vidljivog mrljastog poteza na ovim djelima, kao i uloge koju igra gruba neoslikana površina platna u izgradnji kompozicije. Međutim, sam je Mašić ove radove smatrao nedovršenima i nije ih za života htio izlagati.

Dio njegovih slika završio je u privatnim zbirkama u inozemstvu, u Velikoj Britaniji (*Prizor iz ličkog sela, Vrt na otoku Capriju, Prizor iz napuljske okolice*), SAD (*Djevojke beru bundeve*) i Njemačkoj (*Sladak počinak, U vrtu, Slavonska djevojka*). Bio je omiljen i među zagrebačkim građanstvom. Njegove su slike posjedovali grofica Klotilda Buratti-Vranyczany, barun Ljudevit Vranyczany, zagrebački nadbiskup kardinal Josip Mihalović, odvjetnik i političar Josip Frank, novinar, izdavač i tiskar Jakob Frank, intendant Hrvatskog narodnog kazališta Stjepan Miletić, pjesnik Gjuro Arnold, glavni urednik *Narodnih novina* Miloš Zec i drugi. Velik dio tih slika završio je kasnije u javnim zbirkama, ponajprije u Nacionalnom muzeju moderne umjetnosti u Zagrebu koji danas sadrži najveću kolekciju Mašićevih djela.

Kao i brojni drugi pripadnici pravoslavnog građanstva Hrvatske toga vremena i Mašić se asimilirao u sredinu koja mu je osigurala egzistenciju i kojoj je nesumnjivo želio pripadati. Stoga se, kao i obzirom na okolnost da pripada skupini prvih školovanih slikara Hrvatske te da je veći dio profesionalnog života proveo u Zagrebu radeći za razne hrvatske javne institucije, Nikola Mašić opravdano smatra jednim od ključnih osoba povijesti (početaka) modernog hrvatskog slikarstva. S obzirom pak na njegovu nacionalnu i vjersku pripadnost i srpska ga sredina ističe kao svoga umjetnika. Kao i brojni drugi umjetnici i znanstvenici s područja Austro-Ugarske, zbog toga je imenovan 1884. najprije dopisnim članom Srpskog učenog društva, a potom

1892. i počasnim članom Srpske kraljevske akademije u Beogradu. Kako su to Lazar i Vladimir Nikolić još 1891. u svojoj studiji o srpskim slikarima objavljenoj u Zemunu istakli: Mašić je slikar „s kojim se ponose i Hrvati, u čijoj glavnoj varoši živi, i Srbi, od kojih svoje poreklo vodi. Oba se naroda s pravom mogu prepirati čiji je on, kao što su se ono u drevno doba sedam gradova prepirali, čiji je sin Omir [Homer, op. a.]."

Zaključiti se može da Mašić nesumnjivo pripada na prvom mjestu hrvatskoj povijesti umjetnosti, kako to pokazuju brojne monografije, izložbe (poput retrospektive organizirane u Modernoj galeriji u Zagrebu, 2017.) i članci objavljeni u proteklih gotovo 150 godina, no da su i srpske institucije i srpska likovna kritika isto tako nesumnjivo doprinijeli afirmaciji ovog slikara (osobito izložba organizirana u Galeriji SANU u Beogradu 1975. godine).

Nikolin brat Aleksandar (28. XI. 1856. – 23. V. 1902.) također je bio slikar. Dugo godina predavao je na zemunskoj Kraljevskoj velikoj gimnaziji. Nakon što su obojica umrli sredinom 1902. godine, na Mirogoju u pravoslavnom dijelu arkada podignut im je zajednički nadgrobni spomenik izveden prema projektu arhitekta Hermanna Bolléa s mozaikom proizvedenim u tvornici Tyroler Glasmalerei und Mosaikanstalt u Innsbrucku i secesijski stiliziranim reljefom koji je sačuvan do danas.

Danas ulice Nikole Mašića postoje u Zagrebu i Otočcu.

Dragan Damjanović

LITERATURA:

Bach, F., *Otocaner Regiments-Geschichte. Vom Ursprung dieser Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale*, Karlstadt 1854.

Brunšmid, J., Nikola Mašić, u: *Ljetopis JAZU* 18, Zagreb 1904., 87-93.

Dalić, Ivo, *Pejzažno slikarstvo u Hrvatskoj u dugom XIX. stoljeću*, diplomski rad, Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2024.

Gamulin, G., *Hrvatsko slikarstvo XIX. stoljeća*, sv. 1, Zagreb 1995., 327-340.

HE 7, 126-127.

Kraševac, I., Prelog, P., Kolešnik, Lj., *Akademija likovnih umjetnosti u Münchenu i hrvatsko slikarstvo/ Die Akademie der Bildenden Künste in München und die kroatische Malerei*, Zagreb 2008.

Kršnjavi, I., *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba*, Hrvatsko kolo, Zagreb, 1, 1905., 215-307.

Medaković, D., *Srbi u Zagrebu*, Novi Sad 2004.

Nikolić, L., Nikolić, V., *Srpski slikari. Prilog kulturnoj povestnici srpskog naroda*, Zemun 1895.

Peić, M., *Nikola Mašić*, Zagreb 1964.

Peić, M., *Nikola Mašić*, Beograd 1975.

Pepelko, R., *Skice i crteži münchenskih đaka iz fundusa Kabineta grafike Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 2009.

Rončević, I., *Nikola Mašić i talijansko slikarstvo ottocenta*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 34, 2010., 149-164.

Rončević, I., *Nikola Mašić: u fundusu Moderne galerije*, Zagreb 2020.

СБР 6, 340-341.

Škomrlj, Aneta, *Slikar Nikola Mašić*, diplomski rad, Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012.

Vlaisavljević, D., *Nikola Mašić. Plemeniti realist*, Zagreb 2019.

https://hbl.lzmk.hr/clanak/masic-nikola, https://www.sanu.ac.rs/en/member/masic-nikola/, pristupljeno 26. XII. 2024.

Matavulj, Simo

MATAVULJ, Simo (Šibenik, 12. IX. 1852 – Beograd, 4. III. 1908), pisac i prevodilac. Rođen je u višečlanoj porodici Stevana, trgovca iz poznate šibenske obitelji i Simeune-Šime rođ. Triva, porijeklom iz Krički kod Drniša. Simeuna je odrasla u Šibeniku. Roditelji Sime Matavulja osnovali su 1844. u Šibeniku manufakturu u kojoj je osim vezenja narodnih vezova i tkanja radio i pogon destilacije alkohola i prerade finih likera. Pogoni su se zvali Matavuljeve kuće.

Nakon očeve smrti majka je umješno vodila posao i u 1870-im godinama u svom pogonu zapošljava četrdesetak radnica i kooperantica, godišnje proizvodeći 8000 kapa od grubog crvenog sukna („šibenskih" kapa).

U Šibeniku je završio osnovnu školu i nižu gimnaziju na talijanskom i srpskom jeziku. Na njega je snažno utjecala majka svojim umijećem usmenog pripovijedanja (u nedovršenoj autobiografiji, *Bilješkama jednog pisca*, majku opisuje kao talentiranu pripovjedačicu te vrijednu ženu s odlikama „šibeničke mašte najbolje vrste"). Kako nije bio zainteresiran za rad u porodičnoj proizvodnji, po završetku niže gimnazije odlazi stricu, igumanu Serafimu u manastir Krka. Budući da nije mogao prihvatiti ni manastirske obrasce života i rada, u Zadru se upisuje u učiteljsku školu koju završava 1871. godine. Nakon toga radi kao učitelj u selima Dalmatinske zagore. Poseban trag ostavit će rad i boravak u Islamu Grčkom, jer ga je pod svoje okrilje uzeo konte Ilija Janković, direktni potomak Stojana Jankovića. Janković ga je podučavao francuskom te uvodio u djela velikana francuske i talijanske književnosti. Otkrio je u Matavulju nadarenog pripovjedača pa ga pridobija da pokuša pišući priče oblikovati svoja usmena kazivanja, ali pisac početnik s ostvarenim nije bio zadovoljan.

Nakon Islama Grčkog sedam godina predaje talijanski jezik na pomorskoj školi u Herceg Novom. Zbog aktivnosti u pripremama Drugog bokeljskog ustanka (izbio 1882. godine), austrougarske su ga vlasti 1881. protjerale pa se nastanio na Cetinju. U tamošnjoj gimnaziji predaje francuski jezik. Istovremeno je i nadzornik u osnovnim školama. Posebno će za njega biti zanimljiv angažman odgajatelja kneževe djece, jer će se izbližeg upoznati s vladarskom porodicom i najutjecajnijim ljudima iz njegove okoline.

S Cetinja odlazi 1887., a dvije godine kasnije trajno se nastanjuje u Beogradu. Radi kao profesor u gimnaziji, a nakon ženidbe s bogatom udovicom djeluje kao slobodan pisac. Proputovao je zapadnu Evropu i razne dijelove Sredozemlja. Upoznavanje s recentnim tokovima u evropskoj književnosti i s opusima značajnih autora (G. de Maupassant, E. Zola, A. P. Čehov, H. Taine i dr.) u što treba uračunati i njegov boravak u Parizu, snažno će utjecati na kritičko promišljanje dotadašnjeg vlastitog opusa. To će uroditi kvalitativnim pomakom u njegovim tekstovima. Iz tih novih uvida proizaći će i njegovo pisanje o pitanjima teorije književnosti i književnoj kritici (*Neprijatelji umetnosti*). Tada stječe punu afirmaciju kao pisac. Objavljuje u Be-

ogradu, Novom Sadu, Zagrebu, Mostaru, Dubrovniku, Sarajevu. Za redovnog člana SKA biva izabran 1904. godine.

Prvi tekst, priču *Naši prosjaci* objavit će u zadarskom *Novom listu* 1881. godine. Na Cetinju objavljuje prve pripovijetke i roman *Uskok Janko* koji će u 20 nastavaka izlaziti na stranicama časopisa *Crnogorka* (kao samostalna knjiga izići će 1892. pod naslovom *Uskok*). To je romantizirana ljubavna priča o Čehu koji dolazi u Crnu Goru i zaljubljuje se u stasitu Crnogorku – priča završava tragično. Roman je zamislio vrlo ambiciozno kao historijski roman s ljubavnim fabulatom, ali bez pravog umjetničkog rezultata.

U cetinjskom periodu prijateljuje s Lazom Kostićem koji mu otkriva zanosan zov individualne slobode mimo svih konvencija. Iskustvo boravka i rada u Crnoj Gori kasnije će ispripovijediti u dva teksta memoarsko-autobiografskog karaktera: *Deset godina u Mavretaniji* i *Bilješke jednog pisca*.

Otkako je počeo pisati imao je jasan pogled na svrhu i smisao svoga angažmana. Znao je kakvim se čitaocima obraća. Budući da je bio orijentiran na to da čitaocima predstavi njihovu sredinu, na početku će posizati za legendariziranim (junačko-heroiziranim) i lokalnim anegdotalnim sižeima (zbirka *Iz Crne Gore i Primorja*), a kasnije, sve dosljednije usvajajući realistički poetički postupak, ukazuje na raznolike, a osebujne pojave i individuume u društvenom životu sredina u koje je smještao svoje priče – bilo u ruralnom, bilo u urbanom (*Iz primorskog života*, *Iz beogradskog života*, *Sa Jadrana*, *Beogradske priče*).

Čitaoce je pridobijao i otvorenošću da oblikuje teme koje su bile u javnom prostoru potiskivane, a koje su bile autentično iskustvo pojedinaca i zajednica. U *Pilipendi* je pokazao kako se i društveno najosjetljivije teme mogu stvaralački integrirati u priču, a da ne budu shvaćene kao zastupanje kakve ideološke, angažirane pozicije. Motiv unijaćenja pravoslavaca u Dalmatinskoj zagori i otporu prema njemu ispričat će oblikovanjem pripovjedne scene u kojoj se dva seljana, jedan pounijaćeni i jedan koji istrajava u privrženosti svojoj tradicionalnoj crkvi neovisno o teškoći preživljavanja u nerodnoj godini, razilaze u posvemašnjom sukobu koji se gotovo izrodio u fizički obračun. U *Pošljednjim vitezovima* priča priču o propadanju primor-

ske patricijske porodice koja završava u moralnoj i psihološkoj dekadenciji posljednjih potomaka: otac je zelenaš, a sin ljubitelj ptica.

Pripovjedni imaginarij proširio je repertoarom likova pomoću kojih oblikuje svojevrsnu sliku „kolektivne ljudske komedije". Čitalac se tako susreće sa začudnim svijetom u kojem se prate egzistencijalne situacije i prakse: seljaka, ribara, činovnika, svještenika, kaluđera, trgovaca, intelektualaca, slugu, nadničara, plemića, hajduka, oficira, učenika, nasilnika različitih oblika, psihički poremećenih osobenjaka, patrijarhalnih tirana, alkoholičara, ubica, zelenaša itd. Matavulj modelira svijet ljudi zarobljenih u okvirima tradicije koja traje vjekovima – pojedinac kao biće slobode unaprijed je izručen porazu, kako na selu tako i u gradu. Matavulj naoko nezainteresirano i kao pripovjedač i kao autor, ne uzmiče da pokaže tragiku jednog modela života. Možda jedna od najupečatljivijih priča koja uz druge motive tematizira tragičnu poziciju žene je *Đukan Skakavac*. S jedne strane, kao oprezne čuvarice djece i bliskosti u zajedništvu bez straha od drugoga i s druge, beskompromisne podnositeljice muževljeva manijakalnog nasilja i samovolje. Jedna od rijetkih priča koja se izdvaja iz tog modela je pripovijetka *Novi svijet u starom Razopeku*, u kojoj se jasno staje na stranu promjena u ustajalom društvenom i privatnom životu. U *Povareti* ispisat će Matavulj jednu od najkompleksnijih priča o neostvarenoj ljubavi u kojoj se razmiču pripovjedačke dionice dionicama suptilnog sjenčanja složenih psihičkih procesa u unutrašnjem prostoru lika.

Matavulj je vrlo brzo bio prepoznat i prihvaćen kao vrstan i inovativan pripovjedač. Ne samo među čitaocima i književnim kritičarima nego će punu potvrdu dobijati i od značajnih prozaista. Povodom njegove stogodišnjice rođenja, Ivo Andrić će biti ponukan da objavi pohvalu o njemu kao pripovjedaču (*O majstoru pripovedaču*). Njegov rad bio je od početka praćen i u Zagrebu gdje će objaviti zbirku *Iz primorskog života* (Matica hrvatska, 1890.). U Zagrebu je, po vlastitim riječima, „bio čašćen i tražen".

Čitanost i uvažavanje Matavulja kao autora koji uspijeva da pokaže i artikulira neke istine o čovjeku prisutna je u hrvatskoj kulturi do današnjih dana. Tome je, bez ikakve sumnje, zaslužan svojim ro-

manom *Bakonja fra Brne* (1892.), koji je do 1990-ih bio sastavni dio školske lektire.

To je najčitanije Matavuljevo djelo, promatrano i iz hrvatskog i iz srpskog recepcijskog obzora. Radnja je smještena u Dalmatinsku zagoru oko 1870. godine, a Bakonja je 12-godišnji Ivo Jerković koji, slijedeći porodičnu tradiciju, postaje franjevac u samostanu Visovac. Roman je popularnost stekao kako oblikovnom uvjerljivošću, jasnoćom i preglednošću te umješnošću formiranja karakterološki raznolikih glavnih i sporednih likova tako i otvorenošću prikazivanja zaparloženog, neproduktivnog samostanskog života s jedne, a bujnog, slobodnog i neobuzdanog života izvan samostanske izoliranosti s druge strane.

Roman je privlačio čitaoce zbog neideologiziranog prikaza samostanske svakodnevice u kojoj među svećenicima cvjetaju svi oblici mimikričnosti do nivoa patoloških pojava. Psihičkih i socijalnih. Dodatno je bio zanimljiv, jer autor nastoji da ljudske fenomene vidi i s njihove humoristične strane, a da ne podučava i ne osuđuje mane i nedosljednosti svojih likova. Upravo zbog svog vitalizma i otvorenosti za prikazivanje neobuzdane siline života, neovisno o raznolikim oblicima za bar malo slobode i izlaska iz svekolikih društvenih okvira.

Matavulj se istakao i kao prevodilac – preveo je Maupassanta, Zolu, Molièrea, Dickensa. Pojedini povjesničari književnosti i književni kritičari su u Beogradu smatrali da je najistaknutiji srpski književnik realizma i proglasili ga „srpskim Balzacom".

U produkciji zagrebačkog Jadran filma i režiji Fedora Hanžekovića snimljen je 1951. cjelovečernji igrani film *Bakonja fra Brne*. Bio je prikazan na filmskom festivalu u Edinburghu i u kopiji pohranjen u arhivi Britanskog filmskog festivala.

U Hrvatskoj od početka devedesetih 20. stoljeća proglašen je „neprijateljem" te mu je pripisivano velikosrpstvo, stoga je doživio *damnatio memoriae*.

U Zadru je do 1990-ih postojala ulica Sime Matavulja, danas je to ulica Stomorica.

Ulice Sime Matavulja postoje danas u Beogradu i Novom Sadu, u Banjoj Luci i na Palama.

Današnja škola Fausta Vrančića u Šibeniku od izgradnje početkom 1950-ih nosila je ime Sime Matavulja. Istovremeno je književniku pred školom postavljena bista koja je početkom 1990-ih uklonjena. Dugo je vremena tražena, da bi bila 2023. pronađena i prenesena u Muzej grada Šibenika.

Matavuljeva bista postavljena 1950-ih ispred škole u Islamu Grčkom bila je 1990-ih išarana uljenim bojama. Restaurirana je i 2013. vraćena u nedaleku Kulu Stojana Jankovića.

Inicijativa da se Matavuljeva rodna kuća u šibenskoj četvrti Varoš pretvori u objekt javne namjene (muzej i sl.) nije uspjela, jer je objekt u privatnom vlasništvu.

U Zagrebu i Beogradu su od 2006. do 2009. objavljena *Sabrana djela Sime Matavulja* u devet svezaka.

Dušan Marinković – Ivo Goldstein

DJELA:

Iz Crne Gore i Primorja, I-II (pripovijetke), 1888/1889.
Iz primorskog života (pripovijetke), Zagreb 1890.
Sa Jadrana (pripovijetke), Beograd 1891.
Iz beogradskog života (pripovijetke), Beograd 1891.
Uskok (roman), 1892.
Bakonja fra Brne (roman), Beograd 1892.
Iz raznijeh krajeva (pripovijetke), Mostar 1893.
Zavjet (drama), 1896.
Primorska obličja (pripovijetke), Novi Sad 1899.
S mora i s planina (pripovijetke), Novi Sad 1901.
Beogradske priče (pripovijetke), Beograd 1902.
Po Levantu (putopis), 1903.
Boka i Bokelji, 1903.
Car Duklijan, Mostar 1906.
Na slavi (drama), Beograd 1904.
Život (pripovijetke), Beograd 1904.
Nemirne duše (pripovijetke), Beograd 1908.
Bilješke jednog pisca (autobiografski tekst).
Deset godina u Mavretaniji (autobiografski tekst).
Sabrana djela Sime Matavulja, 1-2, Zagreb, 1991.
Sabrana dela Sime Matavulja, I-IX, Beograd/Zagreb 2006-2009.

LITERATURA:

Andrić, I., *O majstoru pripovedaču*, Književne novine 65, Beograd 1952.
Deretić, J., *Istorija srpske književnosti*, Beograd 1983.
Gligorić, V., Simo Matavulj, u: *Epoha realizma*. Srpska književnost u književnoj kritici, Beograd 1972.
Grčević, F., Bakonja fra Brne, u: *Majstori realističkog pripovijedanja*, Zagreb 1971.
HKE 3, 29.
Ivanić, D., Matavulj u krugu tumačenja, u: *Sabrana dela Sime Matavulja* 9, Beograd/Zagreb 2006.
Kašanin, M., *Sudbine i ljudi*, Beograd 1968.
Korać, S., *Književno djelo Sime Matavulja*, Beograd 1982.
Korać, S., Simo Matavulj 1852-1908, u: *Književna hrestomatija/Iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj*, Zagreb 1979.
Korać, S., Simo Matavulj, u: *Pregled književnog rada Srba u Hrvatskoj*, Zagreb 1987.
Latković, V., *Predgovor Sabranim delima Sime Matavulja*, Beograd 1961.
Marinković, D., Simo Matavulj, u: *Leksikon svjetske književnosti*. Pisci, Zagreb 2005.
Matoš, A. G., *Beogradska pozornica*. Zavet S. Matavulja, Nada, Sarajevo, br. 1, 1897.
Skerlić, J., *Istorija novije srpske književnosti*, Beograd 1911.
Skerlić, J., *Simo Matavulj: Beogradske priče*, Beograd 1902.
СБР 6, 265-267.
Živković, D., Novelistička umetnost Sime Matavulja, u: *Evropski okviri srpske književnosti* V., Beograd 1997.
https://www.portalnovosti.com/nista-od-matavuljeva-muzeja,
https://zadarskilist.novilist.hr/novosti/bista-prvoga-seoskog-ucitelja-postavljena-u-kuli-stojana-jankovica/#google_vignette
https://www.lupiga.com/vijesti/uspon-jedne-obitelji-sibenicka-masta-najbolje-vrste
https://www.sebenico.com/our-works/matavulj-sibenik/;
https://snv.hr/znameniti-srbi/simo-matavulj-knjizevnik/
https://srbi.hr/simo-matavulj-od-kaludjera-do-prosvetara-i-pisca/
https://slobodnadalmacija.hr/split-i-zupanija/obala/simo-matavulj-zaduzio-je-sibenik-ali-zbog-velikosrpstva-ni-jedna-se-hrvatska-skola-ne-moze-nazivati-po-njemu-1355523, pristupljeno 5. V. 2025.

Matijević, Vladimir

MATIJEVIĆ, Vladimir (Gornji Budački, 3. VIII. 1854. – Beograd, 7. IX. 1929.), poduzetnik, veletrgovac, bankar, filantrop, sin Petra i Jule rođ. Nović. Rođen na Kordunu, nedaleko od Karlovca, s očeve strane potjecao je iz obitelji s tradicijom oficira u Vojnoj Krajini, a s majčine također iz vojničkih krugova kao potomak graničarskih kapetana iz Surduka u Srijemu. Kao treće od devetoro djece, jedini je dočekao zrelu dob. Zbog toga ga otac prvotno upućuje na vojničko školovanje u regimentsku školu na Turnju (danas južno karlovačko predgrađe) nakon koje, u dobi od 17 godina, treba stupiti u profesionalnu vojsku. Ipak, njegov otac, budući da je, kako je Matijević kasnije posvjedočio, „dolazio i sa civilnim i inteligentnim svetskim ljudima u kontakt“,

ipak uviđa da od njegove „soldačije nema ništa“ te ga upućuje na daljnju naobrazbu u civilne škole. Tako Matijević najprije završava realnu gimnaziju u Rakovcu (kvart u Karlovcu) gdje upoznaje dvojicu ljudi koji presudno utječu na njegove kasnije interese – karlovačkog protu Nikolu Begovića koji mu predaje vjeronauk te tako u njemu budi nacionalnu svijest, i graničarskog auditora Borufku, porijeklom Čeha, koji ga uvjerava da se posveti trgovačkom zanatu, prepoznavši u njegovu ponašanju i razmišljanju „stvorenog trgovca“. Matijević stoga nastavlja školovanje u bečkoj Handelshochschule, Visokoj trgovačkoj školi, koju završava te se potom vraća u zavičaj, zaposlivši se u velikoj karlovačkoj trgovačkoj kući Reiner.

Međutim, nadahnut idejama koje je čuo od prote Begovića, s izbijanjem srpsko-osmanskog rata 1876. odlazi kao dragovoljac ratovati u Srbiju. Potom kraće vrijeme ostaje u Beogradu raditi kao knjižar. U sljedećim godinama često mijenja adrese i poslove da bi se 1883. godine, dobivši namještenje u trgovačkoj radnji Gustava Sochera (Gustav Socher & Nachfolger), doselio u Zagreb, gdje će provesti većinu života. Iste godine stupa i u brak s Paulinom Lađević (rođ. 1856.), kćeri uglednoga karlovačkog trgovca Đoke Lađevića. Na novom poslu brzo napreduje, postavši od pomoćnika-pripravnika najprije prokurist, a potom i trgovački putnik, zastupnik više kuća. To mu omogućava da posjeti i mnoge sredine u Hrvatskoj u kojima su živjeli Srbi i upozna se s njihovom ekonomskom zaostalošću i siromaštvom, što ga potiče da postupno počne okupljati i organizirati pojedince i grupe zainteresirane za poticanje gospodarskog razvoja Srba u Hrvatskoj. Istovremeno sazrijeva, izrasta u pedantnog i efikasnog poslovnog čovjeka. Tako stječe povjerenje vlasnika trgovačkih poslovnica s kojima je surađivao. Zbog toga mu je omogućeno da postane partner u tvrtki, da bi ubrzo potom ostao i njezin jedini upravitelj. „Gustav Socher & Nachfolger“, pod Matijevićevim vodstvom, ubrzano širi kapacitete i obujam poslovanja, kao i kapital te prerasta u najveću uvozno-izvoznu tvrtku svoje vrste u ovom dijelu Austro-Ugarske Monarhije. Sam Matijević, u tim okolnostima, također postaje sve imućniji i društveno ugledniji, a time i spremniji na daljnje investicije i projekte.

Cilj svih projekata koje je Matijević pokrenuo bilo je organiziranje gospodarskih aktivnosti Srba-Prečana. Najkrupniji od njih je osnivanje dioničkog društva Srpske banke u Zagrebu 1895. godine, koje je Matijević pokrenuo sa skupinom svojih prijatelja iz Banske Hrvatske i Slavonije. U početnoj fazi on obnaša funkciju predsjednika uprave te joj je 1914. pripojio novosadski Centralni kreditni zavod (dotad najveća financijska ustanova u Austro-Ugarskoj kojom su upravljali Srbi – osnivači su bili Lazar Dunđerski, Ljuba Stefanović i Miloš Dimitrijević, imućni novosadski bankari). Na taj način Matijević stvara mrežu poslovnica i štedionica ujedinjene banke na čitavom južnoslavenskom prostoru Monarhije. On u vodstvu banke ostaje do kraja života (na mjestu direktora izmjenjivao se s Đorđem Veselinovićem), ali se kasnije više bavi svojim drugim projektima.

Pokreće i inicijativu da se u Hrvatskoj i Slavoniji organiziraju srpske poljoprivredne zadruge. Da bi to postigao, osniva 1896. Savez srpskih zemljoradničkih zadruga unutar kojeg su se te zadruge stvarale. Na kraju ih je Matijevićevim zalaganjem osnovano čak 450. Zadatak ovih organizacija je širiti solidarnost među srpskim seljacima te ih obrazovati o inovacijama u poljoprivredi i ekonomiji, razvijati njihovu financijsku pismenost te poticati na štednju. Važno je bilo i da im je Srpska banka omogućavala dobivanje povoljnih kredita. Pokreće 1898. dvotjednik *Privrednik* kao službeno glasilo Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga. Matijević istovremeno obavlja i dužnost cenzora u Austro-ugarskoj banci, član je nadzornog odbora Agrarne banke te član niza drugih ekonomskih udruženja.

Matijević potkraj stoljeća izdašno pomaže list *Srbobran*, kao i srpsku štampariju u Zagrebu. Kasnije (od 1903.), s Bogdanom Medakovićem osniva list *Srpsko kolo* koji podržava politiku Hrvatsko-srpske koalicije.

Sve to ne prolazi bez sukoba: na proslavi 50-godišnjice rada u Zagrebu silno omiljenog pjesnika Jove Jovanovića Zmaja 1899. godine frankovci organiziraju demonstracije – tada su na Matijevićevoj (i na Medakovićevoj) kući razbijeni prozori.

Sa stvaranjem jugoslavenske države Matijevićev poslovni utjecaj nastavlja rasti: postaje član uprave Narodne banke Kraljevine SHS,

kao i član uprave Rockefellerove naftne kompanije Standard Oil. Inicira 1925. ujedinjenje Jadranske i Podunavske banke u Jadransko-podunavsku banku čiji predsjednik ostaje do smrti.

Među najvažnije Matijevićeve ideje i inicijative spada osnutak Srpskog privrednog društva „Privrednik". Društvo je utemeljeno u Zagrebu 23. rujna 1897. godine. Ono je zamišljeno kao humanitarna i prosvjetna udruga s ciljem poticanja razvoja gospodarskih aktivnosti Srba koja djeci iz siromašnih prečanskih obitelji pomaže u pronalaženju mjesta za šegrtovanje kod uglednih obrtnika i trgovaca. „Privrednik" se ubrzo pročuo kao udruga koja sistemski rješava ekonomske, socijalne i obrazovne prepreke s kojima su se suočavali najsiromašniji pripadnici srpskog stanovništva iz svih dijelova Austro-Ugarske. Matijević je prema vlastitim iskustvima osmislio i napisao većinu „Privrednikovih" akata i od osnivanja pa do smrti bio na funkciji prvoga dopredsjednika Društva. Objašnjavajući motiv za pomoć srpskoj omladini činjenicom da sam nije imao djece, Matijević je i jedan od najvećih „Privrednikovih" donatora. Ulaže u društvo do početka Prvoga svjetskog rata golem novac – procijenjeno je da se radilo o oko 250.000 kruna (što bi danas bila protuvrijednost od više od 1,2 milijuna eura).

Zalaganjem Matijevićeve supruge Pauline, također vrlo aktivne u „Privredniku", društvo je 1904. godine proširilo svoje djelovanje tako da se počelo brinuti i za žensku djecu. Ona je tada osnovala humanitarno Krajcaraško društvo (društvo srpskih gospođa koje su svakodnevno skupljale sitne dobrotvorne priloge), a potom i Žensku dobrotvornu zadrugu „Srpkinja" u Zagrebu. Pod patronatom te udruge osnovana je prva srpska škola u Zagrebu te Srpski djevojački internat sa zadatkom odgoja ženskog podmlatka.

Na Staru godinu 1922. „Privrednikova" uprava je doživjela najveću počast kad ih je posjetio kralj Aleksandar Karađorđević. U prigodnom govoru kralj ističe da se divi Matijevićevu projektu, on tada postaje pokrovitelj društva, a sjedište Društva seli u Beograd.

Mnogi „Privrednikovi" stipendisti („pitomci") još su za vrijeme Austro-Ugarske izrasli u uspješne poduzetnike. Društvo je kasnije često opisivano kao „kičma privrede Jugoslavije", a njegovo geslo

„Rad – Štednja – Čestitost“, koje je osmislio Matijević, postalo je prepoznatljivo na razini čitave države.

Do 1941. „Privrednik“ je omogućio školovanje 36.775 pitomaca iz svih krajeva Hrvatske, BiH te Vojvodine, za više od 60 različitih zanata. Broj članova i donatora Društva, organiziranih pod imenom Patronat „Privrednikovih“ dobrotvora, varirao je između šest i deset tisuća. Kapital Društva bio je u stalnom porastu: nekretnine u vlasništvu Društva procijenjene su na oko osam milijuna tadašnjih dinara. Društvo je u travnju 1941. godine imalo oko 10,5 milijuna dinara u vlastitim fondovima te još 3,5 milijuna uloženih u banke i novčane zavode. Uz kralja Aleksandra, izdašne donacije „Privredniku“ su u vremenu monarhističke Jugoslavije dodjeljivali i brojni crkveni uglednici, poput partijarha Gavrila ili episkopa budimskog Georgija i episkopa tuzlanskog Nektarija. No, tu su bili i slikar Paja Jovanović, znanstvenik Mihailo Pupin te brojni krupni trgovci i zemljoposjednici (među njima se ističe direktor tvornice „Bata“, Toma Maksimović). Pitomci „Privrednika“ bile su brojne istaknute ličnosti, između ostalih i oni koji su pripadali predratnom radničkom pokretu te sudjelovali u NOB-u, kao što su Đuro Pucar Stari i Rade Končar.

Vladimir Matijević preminuo je u Beogradu od posljedica gripe. Svu svoju imovinu je, baš kao što je to tri godine ranije učinila i njegova supruga Paulina, ostavio u nasljedstvo „Privredniku“, „za večito uzdizanje i unapređivanje siromašne srpske omladine“. Raspad prve jugoslavenske države i fašistička okupacija onemogućile su „Privrednikov“ rad na područjima tada osnovane NDH i na područjima koje je anektirala Mađarska. Ministarstvo rada NR Srbije je po oslobođenju, 1946. godine, donijelo konačnu odluku da se „Privrednik“ ukine. No, Matijevićeve i „Privrednikove“ ideje nastavile su živjeti kroz tisuće njegovih pitomaca.

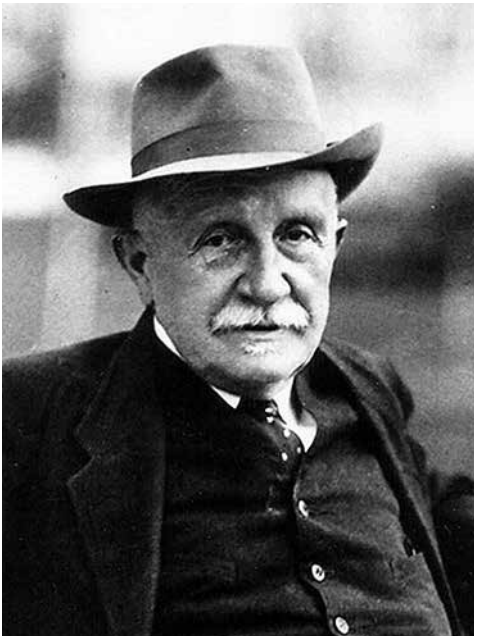
U Zagrebu je 1993. obnovljen rad „Privrednika“, pod istim imenom i geslom te s istim ciljevima koje je propagirao Vladimir Matijević. Iako su početne godine bile obilježene naporima za povrat nacionalizirane imovine, što je proces koji još uvijek nije do kraja završen, djelatnost Društva uspješno je pokrenuta te se stalno proširuje. Današnji „Privrednik“, kao organizacija od 2008. primarno usmjerena

na stipendiranje talentiranih učenika i studenata slabijih materijalnih mogućnosti, godišnje omogućava stipendije za njih više od stotinu, sa stalnim porastom broja stipendista. Najveći „Privrednikov" fond za stipendiranje, u koji je dosad uloženo više od 500.000 eura, danas nosi ime Vladimira Matijevića, a kao jednu od svojih osnovnih poruka ističe njegovu misao „Na omladini svijet ostaje, ali ta omladina mora se spremati za životni put".

Leon Ćevanić

LITERATURA:

Lunić, N., Tabak, J., ur. *Srpsko privredno društvo „Privrednik": Kroz tri vijeka*, Zagreb 2009.
HE 7, 140.
СБР 6, 282-283.
„Moj život". *Privrednik.hr*. https://privrednik.hr/moj-zivot/, pristupljeno 21. IV.2025.

Medaković, Bogdan

MEDAKOVIĆ, Bogdan (Novi Sad, 11. IV. 1854. – Zagreb, 11. V. 1930.), političar i odvjetnik, sin Danila i Marije rođ. Kamber. Otac je bio povjesničar i novinar, s tradicijom čuvene obitelji, starinom iz Like, iz sela Medak, po kojemu je nastalo i prezime. Majka je rođena u Vukovaru u imućnoj obitelji, kao kći novosadskog gradskog kapetana. Bogdan Medaković je imao i sestru Ljubicu, pijanisticu. Bio je oženjen Katicom, djevojačko Mihailović, kćeri uglednog advokata, s kojom je imao sina Đorđa.

Gimnaziju je završio u Novom Sadu, a pravo u Beču. Rodom iz imućne obitelji, prirodno nadaren, diplomirao je i zatim doktorirao sa samo dvadeset i jednom godinom. Nakon što je položio pravosudni

ispit, praksu stječe na sudu u Sremskoj Mitrovici. U Vojvodini se počeo baviti i politikom priključivši se liberalima – Srpskoj narodnoj slobodumnoj stranci koju je vodio Mihailo Polit-Desančić. Godine 1879. doseljava u Zagreb i u njemu, sa samo 25 godina, otvara advokatsku kancelariju. Ta će selidba u Zagreb imati dalekosežne posljedice ne samo po Medakovića, nego i po čitav politički i društveni život Srba u tadašnjoj Hrvatskoj, te u širem smislu i utjecaj na političku povijest Hrvatske uopće. Medaković je brzo napredovao u gospodarskom i političkom životu Zagreba i Hrvatske. S 29 godina izabran je u Hrvatski sabor, kao nestranački kandidat u kotaru Srb. Iste je godine, kad je osnovan Srpski samostalni klub pod vodstvom Jovana Subotića, postao stranački sekretar. S osvojenim glasovima iz toga kraja Medaković, ne bez stanovite simbolike, ulazi u Sabor kao jedan od najmlađih zastupnika. Zajedno sa Svetozarom Pribićevićem bit će vođa „samostalaca" skoro 20 godina. U Sabor će biti biran i na svim sljedećim izborima. Srpski samostalni klub prihvaća Hrvatsko-ugarsku nagodbu i surađuje s Narodnom strankom, da bi 1881. postao Srpska samostalna stranka. Medaković 1885. postaje predsjednik stranke. Samostalci su za cilj imali priznanje srpskog imena, ravnopravnost ćirilice i autonomiju škola i crkve, što će u nadolazećem vremenu i ostvariti. Tijesno su surađivali s vojvođanskim radikalima i liberalima, a iako je većina članstva naginjala radikalima, samo vodstvo stranke – Medaković i Jovan Živković – bili su uz liberale što je stvaralo podjele i sukobe u stranci.

Stranka je izdavala i utjecajni list *Srbobran*. Kad je list pao u gubitke, Medaković, Živković, Ignjat Dimić i budući osnivač „Privrednika" Vladimir Matijević izdašno su pomagali list, kao i srpsku štampariju u Zagrebu. To je Medakoviću između ostalog dalo moć da utječe i na uređivačku politiku: radi smirivanja unutarstranačkih sukoba Medaković je u *Srbobranu* sprečavao polemičke tekstove. Medaković i Matijević osnovali su i list *Srpsko kolo* koji je promovirao unapređenje položaja Srba, isticao njihovu ravnopravnost i slogu s Hrvatima.

Medaković je istovremeno aktivan i na ekonomskom i kulturnom planu, te posebno angažiran u inicijativama u kojima se gospodarsko, političko i kulturno nadovezuje na nacionalne interese. Tako, godine

1895. s Matijevićem, Živkovićem i još nekoliko imućnih i uglednih zagrebačkih Srba osniva Srpsku banku, čiji je bio potpredsjednik i jedan od najvećih dioničara. Srpska banka srpskim je privrednicima omogućivala lakše dobivanje kredita, a posebno je pomagala razvoj zadrugarstva među srpskim seljaštvom. Medakovićevi ugled i utjecaj se šire – u Zagrebu su ga zvali titulom „Presvetli" – pa je 1896. izabran i za predsjednika Srpske pravoslavne crkvene opštine. To je bio znak simboličke i praktične moći i reputacije u tom trenutku.

Afirmaciju identiteta i razvoj srpskih institucija tih godina prati i jačanje antisrpskih sentimenata i djelovanja u hrvatskom društvu i politici koje su predvodili frankovci. Tako su 1899., na proslavi 50-godišnjice rada omiljenog pjesnika Jove Jovanovića Zmaja, frankovci u Zagrebu organizirali demonstracije kojom prilikom su na Medakovićevoj i Matijevićevoj kući razbijeni prozori. Medaković, pragmatičan i dalekovidan, s razumnim idejama, vodio se principom da je zajedništvo Srba od suštinske važnosti, ali i jednako tako da je bitan i stvarni savez s Hrvatima, kroz djelatnu političku pragmu. Zato je kao aktivni političar i neke vrste strateg sudjelovao u pisanju Zadarske rezolucije 1905. kojom su srpski političari iz Banske Hrvatske i Dalmacije prihvatili nedugo prije objavljenu Riječku rezoluciju (njome su hrvatski političari podržali mađarsku opoziciju Bečkom dvoru pod uvjetom da oni, kad dođu na vlast, omoguće ukidanje represivnog sustava i mađarske hegemonije u Hrvatskoj te pomognu pri ujedinjenju hrvatskih zemalja). Podršku Mađarima i Hrvatima uvjetovali su priznavanjem ravnopravnosti Srba s Hrvatima u Hrvatskoj. Nakon višegodišnjih zaoštrenih hrvatsko-srpskih odnosa, bili su to uistinu prekretni događaji. Tako je u Banskoj Hrvatskoj nastala Hrvatsko-srpska koalicija, koja je nekoliko godina opstajala unatoč vrlo zamršenim i teškim političkim okolnostima. Medaković je, kao predsjednik Središnjeg odbora Samostalne stranke, bio jedna od ključnih ličnosti u stvaranju te koalicije te uz Svetozara Pribićevića i jedan od njenih vođa. Medaković je 1909. bio odvjetnik obrane u takozvanom Veleizdajničkom procesu kad su vlasti optužile 53 Srba za veleizdaju. Sudjelovao je u istoj funkciji i u Friedjungovom procesu koji će imati velike reperkusije i za Hrvate i za Srbe, no i za budućnost čitave Monarhije.

Medakovićevo političko djelovanje u tom razdoblju karakterizira otvorenost za suradnju i s ugarskom i hrvatskom vladom, no i distanca spram obje. Na toj liniji on unosi važan idejni element i prema drugoj ključnoj instituciji. Stav da iako pravoslavna crkva, odnosno sam srpski patrijarh, čine jedan od povijesnih i duhovnih temelja Srba u Hrvatskoj, u političkim i društvenim pitanjima pak ni crkvi ni patrijarhu ne treba se suviše približavati. Medaković je bio borac za očuvanje crkveno-školske autonomije koju su Srbi stekli. No, inzistiranje na odvojenosti nacionalnog i vjerskog, čini Medakovića apsolutno modernim političarem i jednim od idejnih začetnika nacionalno građanskog, sekularnog, identiteta Srba u Hrvatskoj. Kao pripadnik najviše ekonomske elite, u međuvremenu i veleposjednik (vlasnik čuvenog imanja i ljetnikovca u Rakitju pored Zagreba koje je kupio od nasljednika propalog grofa Lavala Nugenta (Nižana), živio je u skladu s vlastitim socijalnim i kulturnim statusom. Kako svjedoče memoari *Efemeris* Bogdanovog unuka Dejana, članovi obitelji uobičajeno su vodili razgovore na njemačkom, dok im je na materinjem jeziku rječnik bio naglašeno protkan klasno markiranim njemačkim, francuskim i engleskim izrazima. Unatoč tome, Medaković je pokazivao stanovitu socijalnu osjetljivost, kako prema narodu kojem je pripadao tako i seljacima u okruženju njegova imanja. Bio je pobornik ideja Vladimira Matijevića o međusobnoj pomoći, principu činjenja dobra i nastojanja na obrazovanju i školama u kojima bi se formirale i nove generacije budućih srpskih institucija, a time i nacionalne elite.

Vrhunac Medakovićevog političkog uspjeha bio je 1906. godine. Izabran je za predsjednika Hrvatskog sabora, što će ostati, s manjim prekidima, sve do 1918. godine. Početkom Prvog svjetskog rata kad se u južnoslavenskim krajevima Austro-Ugarske širila antisrpska histerija, Medaković je u Opatiji uhapšen te priveden u Zagreb i stavljen u kućni pritvor. To je potrajalo kratko jer su se za njega zauzeli moćni prijatelji, između ostalih i sam premijer mađarske vlade István Tisza. Nakon toga Medaković je nastavio vršiti funkciju predsjednika Sabora do posljednje sjednice 29. listopada 1918. godine. Bit će tako i posljednji predsjednik toga najvišeg političkog tijela Hrvatske (Sabor

je rekonstituiran 1945), koje završava slomom Austro-Ugarske Monarhije, ujedinjenjem i stvaranjem Kraljevine SHS. U martu 1919. postaje član (jedan od 296) Privremenog narodnog predstavništva Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koje je trebalo uglaviti temelje novoj državi, pripremiti saziv Ustavotvorne skupštine te surađujući s Krunom i vladom neposredno upravljati zemljom. Nakon osnivanja Kraljevine SHS Medaković je nakratko ponovo s Pribićevićem i uključuje se u novoformiranu Jugoslavensku demokratsku stranku. Međutim, nezadovoljan razvojem političkih događaja i sukobima (u Privremenom predstavništvu i općenito), koji su se intenzivirali, povlači se 1920. iz politike i preseljava u Beč, gdje živi do pred smrt.

Medaković je 1887. na zagrebačkom Zrinjevcu br. 15, po vlastitim planovima i „peštanskom modelu" dao sagraditi neorenesansnu palaču koja će mu biti dom, a koju je projektirao mađarski arhitekt Antal Wéber. Zdanje je u zagrebačkim krugovima kroz decenije bilo znano jednostavno kao „kuća Medakovića". Prodana je 1936. dr. Milivoju Rošiću te je do 2025. ostala u vlasništvu porodice.

U socijalističkom razdoblju u palači je bila smještena poznata kavana „Splendid", a od devedesetih godina kavana „Lenuzzi". Zgrada je oštećena u potresu 2020. te do danas nije obnovljena.

Bogdan Medaković pokopan je u porodičnoj grobnici na Mirogoju.

Od potomaka isticao se Medakovićev unuk Dejan, povjesničar umjetnosti.

Đorđe Matić

LITERATURA:

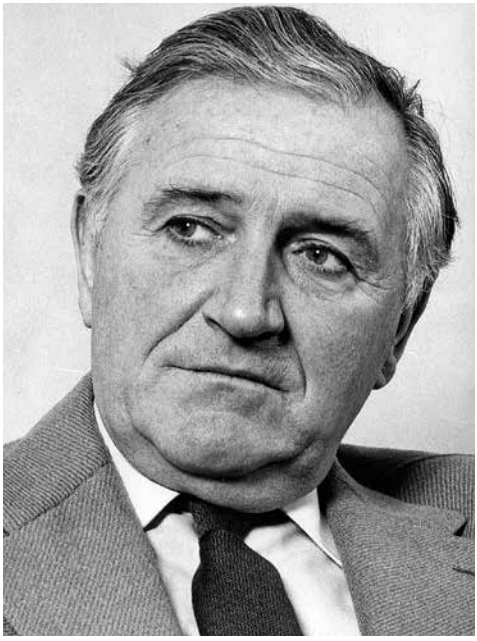
Batušić, S., Österreichisches Biographisches Lexikon, Beč 1974.

Damjanović, D., *Architectural Links Between Budapest and Zagreb in the Second Half of the 19th Century: Examples of the Ádám Palace in Budapest and the Medaković House in Zagreb,* The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th – 20th Century), Verflechtungsgeschichte, Wien, Zagreb und Budapest (18.-2. Jahrhundert), ur. I. Iveljić, Zagreb 2015

Medaković, D., *Efemeris – Hronika jedne porodice I-II*, Novi Sad 2022.

Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.

СБР 6, 343.

Medaković, Dejan

MEDAKOVIĆ, Dejan (Zagreb, 7. VII. 1922. – Beograd, 1. VII. 2008.), povjesničar umjetnosti, književnik, akademik. Bio je oženjen pijanisticom Verom Veljkov, s kojom ima sina Pavla, dirigenta.

Rođen je na zagrebačkom Zrinjevcu broj 15, u palači koju je dao izgraditi njegov djed Bogdan Medaković, predsjednik Hrvatskog sabora (1906. – 1918.). Dejanov otac – Bogdanov jedinac – zvao se Đorđe, po obrazovanju ekonomist, a majka Anastasija bila je iz ugledne vukovarske obitelji Rajić. Blizak rođak bio im je Ivo Raić, čuveni zagrebački i hrvatski kazališni redatelj i reformator kazališta. Dejan je bio sedmo i najmlađe dijete u otmjenoj i imućnoj obitelji. Bio je posebno privržen baki Katici, Bogdanovoj supruzi, a odgajan je po uzusima ta-

dašnje društvene elite. Međutim, roditelji su mu se rastali dok je bio dječak, majka je napustila kuću, što je bio onodobni skandal, a Dejan je poslan u đački internat u St. Galen u Švicarskoj. Nakon toga, tadašnje niže razrede gimnazije pohađao je u franjevačkom internatu na otočiću Badiji kod Korčule (kao jedini srpski učenik), a više razrede u Sremskim Karlovcima, gdje je i maturirao. Iz rodnog Zagreba, nakon uspostave NDH 1941. izbjegao je u dramatičnim okolnostima, ukrcavši se na vlak koga se dokopao tako što je sa sestrom inscenirao svađu u kojoj su govorili njemački i tako zavarali ustašku kontrolu perona. Odlazi u Beograd, u okupiranu Srbiju pod Nedićevom marionetskom vladom. Kako su sveučilišta bila zatvorena, volontirao je u Muzeju kneza Pavla pod odlučujućim utjecajem Milana Kašanina. Nakon rata, osnovne, magistarske i doktorske studije završio je na Beogradskom univerzitetu na Odelenju za istoriju umetnosti. Dobivši Humboldtovu stipendiju, specijalizaciju je završio na Centralnom institutu za povijest umjetnosti u Münchenu. Doktorirao je s temom *Grafika srpskih štampanih knjiga XV-XVI veka*.

Radio je u Muzeju grada Beograda, u Sekretarijatu za nauku i kulturu i Saveznom zavodu za zaštitu spomenika kulture. Asistent na Istorijskom institutu SANU postaje 1952., a dvije godine kasnije prelazi na Odelenje za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta. Dosegnuvši vremenom rang redovnog profesora, bio je upravnik Odelenja, a od 1971. do 1973. i dekan Filozofskog fakulteta, gdje je nastavio raditi do 1982. godine kad je na vlastitu molbu umirovljen. Predavao je po pozivu na više europskih sveučilišta i znanstvenih ustanova. Godine 1972. postao je dopisni član SANU-a, a 1981. i redovni član. Tu je bio na više funkcija: sekretar Odelenja istorijskih nauka, generalni sekretar, a 1999. izabran je za predsjednika SANU-a (do 2003. godine). Radio je kao član više odbora unutar Akademije. Bio je član Europske akademije sa sjedištem u Salzburgu, počasni član Rumunjske akademije znanosti, kao i redovni član Leibnitzovog društva (Leibnitz Gemeinschaft) u Berlinu. Bio je predsjednik Skupštine Vukove zadužbine i potpredsjednik Srpske književne zadruge. U Matici srpskoj vodio je programe istraživanja u oblasti povijesti umjetnosti. Bio je urednik *Zbornika za likovne umetnosti* Matice srpske, prvog srpskog časopisa specijaliziranog za povijest likovnih umjetnosti.

Od 46 knjiga koliko broji njegova bibliografija, 21 se bavila stručnim temama. Polje Medakovićeve ekspertize bili su srpsko barokno slikarstvo, srpske kulturne prilike u 18. stoljeću, kao i nacionalno slikarstvo 19. stoljeća. Najzapaženije njegove studije su *Tragom srpskog baroka* i *Barok kod Srba*, koje se smatraju temeljnim radovima u tom dotad manje istraživanom polju. Bavio se predano crkvenom kulturom, umjetnošću i baštinom, posebno umjetnošću manastira – gdje najvažnije mjesto ima Hilandar na Svetoj Gori, te manastiri Savina i Sentandreja, redom najvažniji srpski sakralni prostori izvan današnje Srbije. U tom smislu zaseban opus predstavljaju njegove studije o Srbima u *Preku*, što je bila i ostala ključna Medakovićeva tema. U tom dijelu njegova rada ističu se knjiga *Josif II i Srbi* te neprocjenjive monografije o Srbima u Beču, Zagrebu, Trstu i Sentandreji. U ovim radovima Medaković je obradio gotovo sve prostore na kojima su živjele i stvarale značajne srpske zajednice kroz stoljeća.

Važnost je davao i vlastitom književnom radu. Objavio je pet zbirki poezije, promjenjive kvalitete, refleksivnih pjesama, često s reminiscencijama na vlastitu prošlost, prolaznost, pamćenje kao magistralni motiv, kao i onaj pokušaja spajanja s vlastitim počecima. Ovo je često izražavano kroz vezivanje sa sakralnim motivima, kroz spominjanje stvarnih toposa, crkava i manastira te sakralne umjetnosti, iznad svega fresaka. S ovim naslijeđem autor komunicira kao liričar, a ne kao znanstvenik i povjesničar. Pisao je i prozu, pripovijetke, putopise, eseje, prikaze, te komentare na politička i kulturna događanja. Ipak, uz kulturnohistorijske i znanstvene radove, njegovo kapitalno djelo spoj je autobiografske proze i memoara, petoknjižje naslovljeno *Efemeris – Hronika jedne porodice*. Ono predstavlja vrhunac Medakovićeve stilistike, kao najnadahnutija, najdramatičnija i književno izvanredno zaokružena cjelina. Pišući o sebi, svojoj neposrednoj okolini i privatnoj sferi povijesti svoje obitelji, ali i o široj povijesti srpskih građanskih elita u Zagrebu i Hrvatskoj, Medaković je stvorio pet tomova koji predstavljaju međaš u književno-umjetničkom i esejističkom (auto)tematiziranju, kao i djelo koje najdublje ponire i sasvim originalno problematizira pitanje traumatskog pripadništva sasvim partikularnoj zajednici kao što su Srbi iz Hrvatske

i posebice zagrebački Srbi. Uz Nikoliševe *Korijene, stablo, pavetinu*, *Efemeris* je književno, stilski i misaono najvredniji rad cjelokupne srpske memoaristike, uz bok s Dositejevim *Životom i priključenijima* i *Memoarima* prote Mateje Nenadovića.

Pisan i objavljivan u tomovima, svaki dio *Efemerisa* dobio je po izlasku glavne nagrade za književnost, a imao je i visoke naklade. Medaković je uopće tijekom svoje karijere bio često nagrađivan, kako priznanjima struke, tako i društvenim odličjima: nosilac je Ordena Svetog Save, Ordena Vuka Karadžića, Ordena Katarine grofice Celjske, odlikovan je Velikim križem za zasluge Republike Njemačke, Križem Prvog reda Republike Austrije za zasluge u znanosti i kulturi, zlatnom medaljom predsjednika Republike Mađarske, a od nagrada najznačajnije su Herderova, Sedmojulska, Oktobarska nagrada grada Beograda, nagrada Zadužbine Jakova Ignjatovića dodijeljena za životno djelo i mnoge druge. Autoru u spomen, 2008. godine osnovana je nagrada „Dejan Medaković" za najbolje memoarsko djelo na srpskom jeziku, a na stogodišnjicu rođenja, u knjižnici „Branko Radičević" (s pjesnikom je, po majčinoj strani, Medaković imao i obiteljske veze), u Sremskim Karlovcima otvorena je spomen-soba s osobnim predmetima, odlikovanjima, diplomama i bibliotekom.

U društvenom životu bio je također aktivan: ubrzo nakon oslobođenja 1945., pripadao je krugu oko takozvane „Simine 9" u Beogradu, adrese na kojoj su se skupljali mlađi, kritički nastrojeni intelektualci i umjetnici poput Dobrice Ćosića, Miće Popovića, Borislava Mihajlovića Mihiza, Antonija Isakovića, Pavla Ivića i drugih. Tzv. siminovci postat će 1980-ih, osnivanjem Odbora za odbranu slobode misli i izražavanja, glavna građanska opoziciona grupa vladajućem SK. Iako Medaković nije bio član SK, no tada još lijevih uvjerenja („mi nismo hteli da rušimo socijalizam, mi smo hteli da ga menjamo", kako će izjaviti kasnije), zamjetna je već tada stanovita nacionalna tendencija unutar skupine, posebno kod Medakovića. To je pozicija i orijentacija s kojih više neće odstupiti. Desetljećima kasnije, bio je jedan od 16 članova komisije koja je raspravljala o prijedlogu teksta Memoranduma SANU (1985. – 1986.), što ga je priredila Radna grupa (Medaković nije bio njezin član, kao što se često navodi). Raspravlja-

ni prijedlog je prije finalizacije i usvajanja od strane Komisije, kao i bez znanja i dopuštenja Akademije, objavljen u medijima. Iako Medaković nije bio autor Memoranduma, podržao ga je - s argumentom da je to bio „spis kojim se pokušao zaustaviti raspad Jugoslavije" te da se u njemu govori o „teškoj krizi koja je zahvatila ne samo politički i privredni sistem već i celokupan javni poredak zemlje" i načinima kako ju razriješiti.

Život Dejana Medakovića obilježila je i jedna istinska kontroverza: u radu na projektu *100 najznamenitijih Srba* iz 1993. godine, kao predsjednik uređivačkog odbora knjige, Medaković je inzistirao i zatim postigao da se na popis uvrsti i general Milan Nedić, predsjednik kolaboracionističke Vlade narodnog spasa u okupiranoj Srbiji u razdoblju 1941. – 1944. Medaković će ovu gestu pravdati osjećajem zahvalnosti što je njegova obitelj spašena i Nedićevim angažmanom i dogovorima 1941. kad je omogućen prelazak Srba iz NDH u Srbiju. U posljednjim godinama života Medaković je tvrdio da mu je ova uređivačka odluka stvorila „velike probleme".

Dejan Medaković je sahranjen u Beogradu, u obiteljskoj grobnici pored svoga pretka Danila Medakovića, političara, savjetnika i biografa Petra II. Petrovića Njegoša.

Medaković je bio ličnost sazdana od vidljivih ambivalencija. „Posljednji barokni Srbin" kako su ga zvali, ostao je obilježen vlastitim kontradikcijama koje nijedna okolina u kojoj je živio i djelovao nije uvijek mogla ni pratiti ni razumjeti. „Buržoaskog" porijekla, u mladosti lijevih ideja, ostao je trajno posvećen nacionalnom pitanju, posebno problemu Srba iz takozvanih „rubnih područja", iznad svega povijesti Srba iz Hrvatske. Predan istraživač, znanstvenik i izuzetno plodan autor, sjajan govornik i veliki motivator u kulturi, karizmatičan, kozer i erudit gospodskog i rafiniranog stila, u kontaktima je pokazivao i izrazitu ludičku crtu, a po svjedočenju bliskih suradnika (V. Krestić) čak vješto imitirao sugovornike. U govornom izrazu, imao je prisutnu stalnu dozu ironije, kao i trajnog utjecaja zagrebačkog govora i akcentuacije, te jasnu i nikad izgubljenu klasnu distingviranost. Sama njegova pojava bila je metafora nestale zagrebačke srpske elite koja „nije živjela kao enklava", već je nosila inherentnu „uklo-

pljenost s hrvatskim i katoličkim stanovništvom“ (S. Rašković-Ivić), jednako čuvajući svoje sebstvo, pismo, jezik i kulturu. Medakoviću se zamjerala bliskost s politikom, no u tome se previđala i zaboravljala činjenica da je kao Srbin iz Hrvatske o politici mogao govoriti ili u Zagrebu, gdje je imao specifična ograničenja, ili pak u Beogradu u koji je došao, gdje su ga čekale drugačije pak vrste ograničenja, pa je stoga morao birati laviranje između ta dva suprotstavljena okvira, „oba relativno uska“ (Č. Višnjić). Otud, za takozvanu „građanističku“ i antinacionalističku ideologiju u Srbiji devedesetih, Medaković je bio suviše nacionalist, a za ekstremne nacionaliste, kako će taj odnos opisati Sandra Rašković-Ivić, „suviše Purger, koji vodi suviše računa o drugoj strani“. Medaković, svakako je bio čovjek dijaloga i liberalno orijentirani nedogmat, posvećen iznad svega umjetnosti, obrazovanju, kao i tradiciji, te iz toga dosljednoj borbi za očuvanje i afirmaciju nacionalne kulturne baštine.

Đorđe Matić

DJELA:

Ефемерис – Хроника једне породице, I-V, Нови Сад 2022.
Барок код Срба, Загреб – Београд – Нови Сад – Крагујевац – Приштина 1988.
Дани, сећања 1 (1976-1977), Београд 2003.
Јосиф II и Срби, Нови Сад 2006.
Срби у Бечу, Нови Сад 1998.
Срби у Загребу, Нови Сад 1990.
Одабране српске теме, Београд 2002.
Интервјуи, изјаве, прикази, полемике, Нови Сад 2022.

LITERATURA:

HKE 3, 54.
Hudelist, D., *Moji BG-prijatelji (1): Dejan Medaković*, www.darkohudelist.eu, pristupljeno 9. V. 2025.
Немањић, М., Срби који су обележили 20 век: биографски лексикон: пет стотина личности, Београд, 2006., 292-293.
Matić, Đ., *Borac protiv zaborava*, https://p-portal.net/dejan-medakovic-borac-protiv-zaborava, pristupljeno 9. V. 2025.
Matić, Đ., *Veličanstvena povijest skrivena u srcu Zagreba – palača Medaković*, https://p-portal.net/velicanstvena-povijest-skrivena-u-srcu-zagreba-palaca-medakovic, pristupljeno 9. V. 2025.
Радојчић, Биографије, II, 784-786.
Oko magazin: Dejan Medaković, poslednji barokni Srbin, RTS, 66383 JYSK REMIX Branding 2025, Beograd, 27. I. 2023., pristupljeno 9. V. 2025.
https://www.odlikovanja.sanu.ac.rs/web/rs/darodavci/dejan-medakovic, pristupljeno 9. V. 2025.

Micić, Ljubomir

MICIĆ, Ljubomir (pseudonimi: Lioubomir Mitzitch, L. Mitsitch, Glinski, Ljutica Glinski, Ljubomir Mitzitsch, Petar Tintor, Zenitista), pjesnik, prozaist, književni kritičar i prevodilac (Sošice na Žumberku, 16. XI. 1895. – Kačarevo kraj Pančeva, 14. VI. 1971.), sin Petra i Marije rođ. Stojić. Roditelji su bili s Banije: Petar Micić bio je lugar porijeklom iz Majskog Trtnika, majka Marija iz Majskih Poljana. Ljubomir Micić bio je oženjen Anuškom rođ. Kon (1900. – 1961.). Osnovnu školu završio je u Glini, starom graničarskom centru gdje je doživio formativna kulturna iskustva, kino, putujuće kazalište, cirkus i prvu željeznicu na Baniji. Interes za umjetnost, posebno za izvedbene umjetnosti, kazalište, dramu i glumu pokazao je i razvio već u ranoj

mladosti. Majka mu je recitirala poeziju, Zmajevu *Pevaniju* i pjesme Branka Radičevića. Gimnaziju je pohađao u Karlovcu i Zagrebu, a maturirao je u Zagrebu 1914. godine.

Mobiliziran je u Prvom svjetskom ratu. U Rijeci je pohađao podoficirsku školu, ali i kurs za višeg bolničara. Nakon toga upućen je na front u Galiciju, gdje je poput mnogih najistaknutijih srpskih i južnoslavenskih pisaca te generacije svjedočio ratnim užasima. U jednom trenutku prijetila mu je i kazna strijeljanjem koju je izbjegao fingirajući ludilo. Pod tom dijagnozom dopremljen je nazad u domovinu i smješten u vojnu bolnicu, odnosno sanatorij u Samoboru. Pred kraj rata, 1917./8., zahvaljujući prijatelju, piscu Peciji Petroviću, dospio je u Osijek gdje je glumio u osječkom HNK. Nakon rata, 1918. godine, na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je i diplomirao filozofiju. Za vrijeme studija napisao je dramu *Na obali života* koju će kasnije spaliti. Od kuće formiran u nacionalnom duhu sudjelovao je u radu srpskih omladinskih društava (u Karlovcu i Zagrebu) kao dramaturg, redatelj, scenograf i glumac. Od 1918. u novoj državi angažira se i politički: bio je povjerenik Narodnog vijeća SHS za kotare Glinu i Petrinju. Kraće vrijeme radio je i kao profesor učiteljske škole u Zagrebu.

Kao autor surađuje u glavnim kulturnim časopisima – *Savremeniku, Riječi SHS, Omladini, Jugoslavenskoj njivi, Domu i svietu, Novoj Evropi* te u *Književnom jugu,* najvažnijem i najutjecajnijem među časopisima (uređivali su ga Niko Bartulović, Ivo Andrić i Miloš Crnjanski). Godine 1919. objavljuje prvu zbirku poezije *Ritmi mojih slutnja*, na liniji ekspresionizma, koja dobiva pažnju čak i Miloša Crnjanskog, koji, i sam modernist, hvali inovativnost Micićeve poezije, odbacujući paradoksalno nacionalne motive u njegovoj poeziji. Ubrzo, sljedeće godine, izlazi mu i druga zbirka *Spas duše* za koju predgovor piše Tin Ujević. Za razliku od amblematskih modernističkih autora epohe poput Miroslava Krleže, Gustava Krkleca, Antuna Branka Šimića i samog Crnjanskog, među koje ga je kritika svrstavala, Micić će uskoro izabrati radikalni oblik Moderne. Tako, godine 1921. u Zagrebu pokreće i uređuje avangardistički časopis *Zenit* – „internacionalnu reviju za umetnost i kulturu“. Prema Ivani Janković glavne su teme

časopisa *Zenit* bile „antiratna propaganda, snažna kritika društvenopolitičkih zbivanja, tradicionalnih religioznih i malograđanskih vrijednosti".

Dvije godine kasnije i Micić i uredništvo sele se u Beograd. Micićev brat Branko, također pjesnik i umjetnik, poznat pod pseudonimom Branko Ve Poljanski pokrenuo je časopis *Dada-Jok,* u kojem Micić tijekom 1921. godine također surađuje. Iste godine pokrenuo je Biblioteku Zenit te objavio (zajedno s Ivanom Gollom alias Isaacom Langom i Boškom Tokinom) *Manifest zenitizma,* u kojem zagovara „balkansku rasno barbarogenijsku umjetnost – zenitizam". Buntovan po karakteru i ujedno u duhu modernizma, Micić je u knjigama izuzetno kritičan spram nove države i vlasti pa su mu neke knjige i zabranjene (*Stotinu vam bogova,* 1922.; drugo izdanje pod naslovom *Kola za spasavanje,* 1922. i *Aeroplan bez motora,* 1925.), kao i 43. broj *Zenita* iz 1926., zbog članka Milana Rasina *Zenitizam kroz prizmu marksizma*. Priredio je 1924. u Beogradu ključnu međunarodnu izložbu nove umjetnosti, na kojoj su izložena djela stranih slikara, među kojima vodećih imena avangarde, Vasilija Kandinskog, Ossipa Zadkina, Ela Lisickog, Marca Chagalla, kao i domaćih modernista, Vladimira Becića, Vilka Gecana, Joa Kleka (Josipa Seissela) i drugih. Nakon toga napustio je Beograd i otišao u Pariz.

U Parizu je od 1927. do 1936. na francuskom objavljivao djela koja nastavljaju pronositi zenitističke ideje i lik barbarogenija koji je danas kao pojam u historiji naše kulture ostao sasvim vezan upravo za Micića (*Hardi! A la Barbarie. Paroles zenithistes d'un barbare europeen,* 1928.; *Zeniton. L'Amant de Fata Morgana,* 1930.; *Les Chevaliers de Montparnasse,* 1932.; *Apres Saraievo. I Expedition Punitive,* 1933.; *Etre ou ne pas etre,* 1933.; *Rien sans Amour,* 1935.; *Barbarogenie le Decivilisateur,* 1938. i dr.). Surađivao je u časopisu *Tank* (1927. – 28.), pokušao obnoviti izlaženje *Zenita* i otvoriti umjetničku galeriju. U Beograd se vratio 1936., a četiri godine kasnije, 1940., pokrenuo je književnopolitički časopis *Srbijanstvo*, koji je već nakon prvoga broja bio zabranjen. Polazeći od ideje o autentičnome balkanskom barbarogeniju, Micić je bio zaokupljen idejom „barbarizacije Evrope" i borbom Istoka i Zapada. Od strane mnogih pisaca i intelektualaca, poglavito

lijevih i uglavnom okupljenih oko pokreta nadrealista, kritiziran je i optuživan čak za pronacističke simpatije. Kao olakotnu okolnost mu se nije uzimala ni činjenica da je bio oženjen Židovkom.

Nije dobro primljen u Beogradu isprva, a i sam je kao izrazit Srbin-Prečanin dugo bio u sukobu s glavnim gradom Kraljevine, „A danas? Evo, zamršeno klupko mojih snova, mojih nada, mojih slutnja o tebi – odmotalo se je u prvom devičanskom dodiru s tobom, Srbijo gorka", napisao je 1925. u *Zenitu,* razočaran političkom nagodbom Pašićevih radikala i Radićeva HSS-a. U HSS-u je vidio opasnost bujajućeg, prikrivenog frankovskog šovinizma i tada piše izrazito kritički, no emocijama autentičan tekst o slomu ideala prečanskog Srbina spram Srbije koji završava proživljenim i uvriježenim, ironijskim usklikom „Hvala ti, Srbijo lepa!". Iako se ovo moglo razumjeti kao reakcija na stanje u Hrvatskoj, ipak je iznenađujući Micićev obrat nakon 1936., pogotovo 1940. i izdavanja lista *Srbijanstvo*. Tu objavljuje *Manifest srbijanstva* (napisan 1936. u Dubrovniku), u kojem programski ispisuje svoju središnju i frapantnu ideju da su „svi Srbi Srbijanci" i nastupa s pozicije protivnika jugoslavenstva, nazivajući ga „tuđinskim". Kasnije tumačenje navodi da se radilo o gesti simboličkog „izmirenja" sa Srbijom u kojoj je ranije doživio razočarenje zbog odnosa prema Srbima-Prečanima, kao i odnosom prema njemu samom.

Rat i okupaciju Micić provodi u Beogradu, povučen iz svake aktivnosti u književnom i kulturnom životu, anonimno i u strahu da se ne otkrije porijeklo njegove žene. Nakon rata potpuno je skrajnut i izbačen kako iz tadašnje književnosti, tako i iz povijesti književnosti, a onemogućeno mu je i članstvo u umjetničkim organizacijama. Ne objavljuje ništa u Jugoslaviji, ali vodi živu korespondenciju s inozemstvom, čim su uvjeti stvoreni za tu vrstu slobode. Slao je uglavnom autobiografske bilješke povezane u „sveske", dizajnirane u stilu *Zenita* i konstruktivizma, izrađene s posebnom pažnjom na opremu, grafiku, fontove i ostale elemente koje je razvio u razdoblju zenitizma. Pored isticanja uloge pokreta, kao i svoje vlastite, referirajući se na potpuno nepriznavanje u vlastitoj zemlji, Micić piše i na druge teme, posebno o odnosima Srba i Hrvata. Nije jasno kako i od čega je živio nakon 1945. godine, niti se itko bavio time u književnoj

i kulturnoj historiografiji. Neki autori iznose tezu da je prodavao svoje artefakte i djela zenitizma, ali za to nema dokaza.

Povremeni tekstovi o Miciću u socijalističkoj Jugoslaviji bili su redom negativno intonirani. Kritizirano je njegovo „anti-evropejstvo" i „anti-historizam", u čemu je prednjačio Radomir Konstantinović, dok je Marko Ristić 1952. otišao najdalje nazvavši Micića „antitalentom i mistifikatorom".

Ljubomir Micić je umro u staračkom domu u Kačarevu pored Pančeva i sahranjen je pored supruge na Novom groblju u Beogradu. Troškove pogreba platila su dvojica mlađih prijatelja koji su se o Miciću brinuli potkraj njegova života.

Sedamdesetih i osamdesetih godina javlja se povremeno interes za njegovo djelo. Stanko Korać Micića uključuje u svoju *Književnu hrestomatiju*. Nakon desetljeća zaborava i izostavljanja iz književnih antologija, veliku promjenu označava beogradska izložba o Zenitu, u Narodnom muzeju 1983. godine, koju su priredili Irina Subotić (likovni dio ostavštine) i Vidosava Golubović (književna građa). Izložba je bila kulturni događaj i odmah je izazvala mnoge polemike i kritike, kako režimske tako i slobodnije orijentirane štampe, a posebno jak odjek imala je u hrvatskim i slovenskim medijima. U tekstovima o izložbi može se iz današnjice pročitati čak najava budućih sukoba i neslaganja kako na liniji tadašnjeg SK, tako i u pitanjima kulturnih i nacionalnih sporova.

Gojko Tešić je 1990. uključio Micića, zajedno s mnogim dotad nepriznatim književnim imenima u svoju značajnu antologiju *Utuljena baština*, a nakon raspada zemlje interes za Micićevo djelo, kao i za grupu oko *Zenita* s vremenom samo raste, kako u Srbiji tako i u Hrvatskoj. U suradnji Instituta za književnost i umetnost iz Beograda, Narodne biblioteke Srbije i zagrebačkog SKD „Prosvjeta" Irina Subotić i Vidosava Golubović objavile su 2008. fototipsko izdanje časopisa *Zenit* i monografiju o časopisu. Zagrebački Institut za istraživanje avangarde, Hrvatska sekcija Međunarodnog udruženja likovnih kritičara, Kolekcija Marinko Sudac, te brojni mediji obilježili su 2021. godine 100. godišnjicu časopisa *Zenit*.

U Srpskom kulturnom centru u Zagrebu organizirana je 2024. izložba *Barbarogenij nadrealizma* u organizaciji SKD Prosvjeta, Srpskog narodnog vijeća i Kulturno informativnog centra (KIC) iz Zagreba, povodom 100. godišnjice nadrealističkog manifesta Andréa Bretona, Fokus izložbe bio je stavljen na avangardne umjetničke pokrete 20. stoljeća – zenitizam i dadaizam.

Micić ostaje kontroverzna ličnost u dvije nacionalne kulture, ali i nezaobilazan stvaralac koji je između ostaloga kroz naglašenu modernističku gestu i hiperbolu zapravo umio precizno zapaziti problematične i krizne točke izvanumjetničkih pitanja, posebno na liniji srpsko-hrvatskih odnosa, politike i djelovanja ideologija. Pored toga, kontaktima sa svjetskim autorima, izložbama njihovih radova u Jugoslaviji znatno je proširio vidike drugih autora i publike u tadašnjim kulturnim i umjetničkim okolnostima. Svojim visokim modernizmom, naročito grafičkim i vizualnim rješenjima, uopće likovnim dijelom svoga stvaranja, ostavio je izuzetan pečat u povijesti zagrebačke, hrvatske, srpske i jugoslavenske umjetničke avangarde.

Đorđe Matić

DJELA:

Ritmi mojih slutnja, Zagreb 1919.
Spas duše, Zagreb 1920.
Istočni greh, Zagreb 1920.
Kola za spasavanje: zenitistička barbarogenika u 30 činova, Zagreb–Beograd 1922.
Aeroplan bez motora, Beograd 1925.
Antievropa, Beograd 1926.
Hardi! à la barbarie: paroles zénistes d'un barbare européen, Pariz 1928.
Zéniton, Pariz 1930.
Les Chevaliers de Montparnasse, Pariz 1932.
Après Saraïévo, Pariz 1933.
Etre ou ne pas être, Pariz 1933.
Rien sans amour, Pariz 1935.
Barbarogenije decivilizator, Beograd 1993.

LITERATURA:

HKE 3, 72.
Flaker, A., *Poetika osporavanja,* Zagreb 1984.
Golubović, V., *Iz pariske prepiske braće Micić*, Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta, 1996., 146–156.
Golubović, V., *Prepiska između Marijana Mikca i Ljubomira Micića*, Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta, 2004., 400–408.

Golubović, V., Subotić, I., *Zenit 1921.–1926,* Beograd–Zagreb 2008.
Janković, I., *Upravo se navršava puno stoljeće časopisa koji je bio ishodište hrvatske avangardne umjetnosti, Jutarnji list,* 11. XI. 2021.
Korać, S., *iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj,* Zagreb 1979.
Krležijana 2, 40-41.
Lasić, S., *Mladi Krleža i njegovi kritičari (1914–1924),* Zagreb 1987.
Markuš, Z., *Zenitistička poezija*, Delo 8, Beograd 1975., 1216–1233.
Markuš, Z., *Zenitizam*, Beograd 2003.
Милорадовић, Г., Манифест српства Љубомира Мицића – Post festum, u: Sto godina časopisa Zenit, zbornik radova, 130-157.
Радојчић, Биографије, 2009.
СБР 6, 911-912.
Sto godina časopisa Zenit (1921-1926-2021), zbornik, ur. B. Jović/ I. Subotić, Beograd, 2021.
Tešić, G., *Utuljena baština,* Beograd 1990.
Ujević, T., *Kritike, prikazi, članci, polemike,* Sabrana djela 7, Zagreb 1965.
Višnjić, Č., *Dvadesete,* Zagreb 2024.

Mikašinović von Schlangenfeld, Mihajlo

MIKAŠINOVIĆ VON SCHLANGENFELD, Mihajlo (Plavšinac kod Koprivnice, 1715. – Beč, 4. XI. 1775.), baron, general. Potiče iz ugledne krajiške porodice u kojoj je još u 17. veku vojvodsko zvanje bilo nasledno i koja je 1658. stekla ugarsko plemstvo.

Nije poznato u kojim školama se obrazovao, osim da je to verovatno bilo u Beču i da je dobro znao nemački i latinski jezik. U vojnoj službi je bio aktivan i pre nego što je Joseph Friedrich von Sachsen-Hildburghausen 1737. počeo reforme u Varaždinskom generalatu. Dotad je Mikašinović već stekao prve oficirske činove – poručnik je postao 1739. godine. Angažman u Ratu za austrijsko nasleđe (1740. – 1748.) doneo mu je kapetanski 1743. i majorski čin dve godine kas-

nije. U ovom ratu borio se 1742. u bici kod Čáslave (kod Kutné Hore u Češkoj), sledeće godine u bici kod Simbach am Inna (u Bavarskoj, na nemačko-austrijskoj granici), potom 1744. u bici kod Velettrija (grad južno od Rima, tada u Papinskoj državi) te 1746/7. kod prevoja Bocchetta (u Ligurskim Apeninima, između Genove i Alessandrie).

Potpukovnik je postao 1751., a 1756. na početku Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.) pukovnik. Tada je preuzeo komandu nad Križevačkom regimentom. Dve godine kasnije dodeljena mu je privremena komanda nad oba puka Varaždinskog generalata. Zbog dobivanja tog odgovornog položaja u februaru 1758. stekao je čin generalmajora, koji nijedan Srbin pre njega nije imao u habzburškoj vojsci. Iste godine Mikašinović se sa 3000 varaždinskih krajišnika nalazio u okolini češkog Olomouca i borio protiv pruske vojske. Učestvovao je 1759. u bitkama kod Petersvalda i Pasberga. U drugoj bici je teško ranjen u lice i zarobljen, ali je brzo oslobođen. Zbog svega navedenog, Marija Terezija je njega i njegovog sinovca Aksentija 1760. uvrstila u red barona Svetog Rimskog Carstva s predikatom von Schlangenfeld. Ponovo je 1763. bio zarobljen – tada je zapisano da je bio zatočen u Magdeburgu. Po završetku rata premešten je u Karlovački generalat (avgusta 1763.) gde je bio predsednik komisije u odseku za školske poslove. Kada je naredne godine umro komandant Karlovačkog generalata, komanda je poverena Mikašinoviću. U oktobru postaje 1766. podmaršal. Penzionisan je 1771. godine. Tada se seli u Koprivnicu, a potom u Beč, gde je i umro.

Pored zavidne vojne karijere ostavio je značajan trag u verskom, političkom i kulturnom životu Srba u Hrvatskoj. Bio je 1744. zastupnik u Hrvatskom saboru na kojem su potvrđene stare plemićke i teritorijalne povlastice (Privilegije) koje je Hrvatska imala unutar Habzburške Monarhije. Te povlastice bile su važne jer su definisale autonomna prava Kraljevine Hrvatske u okviru zajedničke države s Ugarskom i Austrijom.

Mikašinović je zajedno s karlovačkim arhiepiskopom Pavlom Nenadovićem uticao da dođe do smirivanja Kijukove bune 1751., koja je izbila u Kostajničkoj kapetaniji i proširila se u manjim razmerima i na Varaždinski i Karlovački generalat, i u tom je procesu bio glavni posrednik kod svog rođaka Teše Kijuka, vođe bune.

Vreme od 1750. do 1755. obeleženo je snažnim verskim pritiscima u Varaždinskom generalatu. Ilirska dvorska deputacija je 1751. naredila arhiepiskopu Pavlu da se on i Sinod Karlovačke arhiepiskopije odreknu manastira Marče, ali su oni to odbili. Arhiepiskop je dokazivao da je manastir uvek pripadao Srbima, a kao dokaz, pored istorijskih svedočanstava, 1753. je priložio izjave predstavnika duhovnog i vojnog staleža iz Varaždinskog generalata. Jednu od njih potpisao je Mihajlo Mikašinović. Bez obzira na argumente Dvor je naredio generalu Benvenutu Petazziju da oduzme manastir Srbima i prepusti unijatima. Petazzi je na to pozvao oficire, koji su ga avgusta 1753., predvođeni Mikašinovićem, molili da ih ne tera da idu na Marču. Petazzi nije hteo da odustane od naredbe i upozorio ih je da će, ako se ogluše o naredbu, izgubiti Privilegije i glave, tako da nisu imali izbora nego da učestvuju u preuzimanju Marče i uvođenju u nju unijatskog vladike Gabrijela Palkovića. Mikašinović i drugi oficiri se nisu mirili sa nastalom situacijom, nego su u decembru 1753. preko arhiepiskopa Pavla tražili dozvolu da dođu u Beč i objasne sa kojim se verskim problemima suočavaju.

Verski pritisci bili su jedan od uzroka Severinske bune koja je 1755. izbila u Varaždinskom generalatu. Za razliku od Kijukove, ova buna je bila radikalnija, a prve žrtve su bili oficiri. Mikašinović je odlično poznavao mentalitet graničara i probleme sa kojima su se suočavali i zato se očekivalo da on uspešno utiče na njih u cilju smirivanja. Međutim, uspeh je izostao, ali to Mikašinovića nije omelo da u narednom periodu radi zajedno sa izaslanicima arhiepiskopa Pavla Nenadovića na pacifikaciji. Posle bune učestvovao je na zboru u Severinu na kojem je odlučeno da se Srbi odreknu manastira Marče, ali u korist katoličkog redovničkog reda, a ne unijata. Mikašinović je sa još trojicom oficira saopštio ovu odluku feldmaršalu grofu Neippergu koji je u Nađkanjiži ispitivao uzroke bune. Predlog je prihvatio i Dvor. Iako Marča nije sačuvana za Srbe, njenim prepuštanjem pijaristima smanjen je verski pritisak na pravoslavce.

Mikašinović je imao dobar odnos sa arhiepiskopom Pavlom zbog čega ga je prvojerarh odredio za jednog od staraoca svog testamenta. Posle Nenadovićeve smrti učestvovao je 1769. na Karlovačkom na-

rodno-crkvenom saboru koji je birao novog arhiepiskopa. Taj sabor stoji i u počecima crkveno-prosvjetnih i kulturnih promena među Srbima u Habzburškoj Monarhiji koje će tokom druge polovine 18. veka značajno uticati na razvoj srpske nacionalne svesti, obrazovanja i društvenih odnosa.

Međutim, ovaj je Sabor negativno uticao na Mikašinovićevu karijeru, jer se na njemu protivio izboru dvorskog kandidata Jovana Georgijevića za prvojerarha te svoj glas dao gornjokarlovačkom episkopu Danilu Jakšiću. Kad se Mikašinović vratio u Karlovac njegovim je podređenima naređeno da na njega strogo paze i da proveravaju s kime se dopisuje. Nepoverenje koje je od tada postojalo, kao i bolest, doveli su do Mikašinovićevog penzionisanja 1771. godine.

Mikašinović se ženio dva puta. Prva žena mu je umrla 1762. posle čega se oženio dosta mlađom Anom Prodanović, kćeri pukovnika brodskog puka Mihajla Prodanovića. Nije poznato je li imao dece, a ako ih je i imao, umrli su pre njega – tako Mihajlo Mikašinović u starosti nije imao potomaka. Posle njegove smrti Ana se preudala za Stefana Ožegovića i živela sa njim u Rusiji. U vreme dok je bila u braku sa Mikašinovićem njihov gost je bio Dositej Obradović, koji ih oboje spominje u svojoj autobiografiji i detaljno priča o događanjima u njihovu domu.

Mikašinovićeva ktitorska delatnost ostvarena je u njegovom rodnom selu i manastiru Lepavini, u kojem je polovinom 18. veka finansirao izgradnju novog hrama, a potom i njegov ikonostas. Na njemu je 1775. oslikan njegov plemićki grb. Glavna Mikašinovićeva zadužbina je crkva u Plavšincima koju je obnovio i za oslikavanje čijeg ikonostasa je 1750. angažovao slikara Joakima Markovića. Od posebne važnosti za srpsku i hrvatsku kulturu su dvije kompozicije koje je Marković uradio u soklu ikonostasa – Srbi i Hrvati primaju privilegije od vizantijskog cara Vasilija II. Makedonca i Srbi primaju privilegije od cara Rudolfa II. 1612. godine. Na prvoj kompoziciji su predstavljeni krajiški kneževi sa srpskim i hrvatskim grbom kako polažu zakletvu vladaru. Na drugoj kompoziciji su pravoslavni sveštenik i krajiški vojvoda koji drži štit na kojem se nalazi kombinacija dva grba – srpskog i hrvatskog. Obe kompozicije, a posebno druga,

simbolišu višeslojni identitet barona Mihajla Mikašinovića, carskog oficira i barona Svetog Rimskog Carstva, ali i ugledne ličnosti sa srpskim i pravoslavnim identitetom rođene u Hrvatskoj, u službi Habzburške Monarhije.

Nenad Ninković

IZVORI:

Ђукић, А., *Срби пуковници и генерали у Аустро-угарској служби*, Рукописно одељење Матице српске; рукопис, 1985, сигнатура: Р. 1234.

LITERATURA:

Гавриловић, С., *Срби у Хрватској од Београдског мира до краја XVIII века,* у: *Историја српског народа, IV-1,* Београд 1994.

Гавриловић, С., *Прилози за биографије Срба официра у Хабсбуршкој монархији око средине XVIII века,* ЗМСИ 50, Нови Сад 1994.

Грбић, М., *Карловачко владичанство,* II, Карловац 1891.

Ивић, А., *Миграције Срба у Славонију током 16, 17. и 18. столећа,* Суботица 1826.

Kudelić, Z., *Marčanska biskupija,* Zagreb 2007.

Moačanin, F., *Radovi iz povijesti Vojne krajine,* Zagreb 2016.

Нинковић, Н., *Митрополит Павле Ненадовић,* Нови Сад 2017.

Petrić, H., Škiljan, F., Lewis, K., *Nacionalne manjine u Zagrebačkoj županiji*, Mičevec 2022.

Рајковић, Ђ., *Српски народни сабор 1769. у Карловцима,* Летопис Матице српске 114, Нови Сад 1872.

Рајковић, Ђ., *Живот генерала Микашиновића,* Нови Сад 1875.

Руварац, Д., *Народни Сабор од 1744. Прилог за историју српских сабора,* Сремски Карловци 1903.

Симић, В., *За љубав отаџбине. Патриоте и патриотизам у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији,* Нови Сад 2012.

СБР 6, 417-418.

Споменица о српском православном владичанству пакрачком, Београд 1996.

Schmidt–Brentano, A., *Kaiserliche und k. k. Generale (1618-1815),* Wien 2006.

Тимотијевић, М., *Српско барокно сликарство,* Нови Сад 1996.

Zatezalo, Đ., *Mihajlo barun Mikašinović od Zmijskog polja,* Zagreb – Karlovac 2011.

Milanković, Milutin

MILANKOVIĆ, Milutin (Dalj, 28. V. 1879. – Beograd, 12. XII. 1958.), astronom, geofizičar, klimatolog, matematičar, pronalazač, profesor, književnik, sin Milana i Jelisavete rođ. Muačević. O precima, u rodoslovu koji je sastavio za period od rodonačelnika Milanka, odnosno od 1690. do 1940. godine, Milanković kaže: „Milankovi potomci, koji se po njemu nazvaše Milankovićima, živeli su u Dalju dva i po veka. Svojim sposobnostima i težnjom ka višem popeše se u rang intelektualaca i fakultetlija već svojim trećim kolenom, mojim pradedom Todorom, koji je svršio pravne nauke, a školovao i svoje sinove".

Milan i Jelisaveta Muačević imali su sedmero djece, od kojih je troje umrlo u djetinjstvu i ranoj mladosti, a dugovjeki su bili Milu-

tin, njegova sestra bliznakinja Milena, sestra Vidosava i mlađi brat Bogdan, poznati romanista i muzikolog. Milan Milanković držao je radnju s kolonijalnom robom koja je dunavskim lađama pristizala iz Beča, Požuna i Pešte. Umro je vrlo mlad, kada je Milutinu bilo samo sedam godina, tako da je brigu o djeci i imanju od preko 50 ha oranica, vinograda i ciglani, pored majke, preuzeo njihov ujak Vasa Muačević.

Veliki uticaj na formiranje Milankovićeve ličnosti imala je rodna kuća i njezino okruženje, posebno veličanstveni Dunav koji je proticao pored njihove bašte.

Milanković će se čitav život kretati uzvodno i nizvodno Dunavom. Kraj njega se rodio, studirao je u Beču; Prvi svjetski rat proveo je u internaciji u Budimpešti da bi u Beogradu, s prozora svog kabineta, također gledao Dunav. Zato je na jednom mjestu napisao: „Ceo moj život prošao je pored velike reke".

Nije redovno pohađao osnovnu školu, već su ga osnovnim znanjima podučavale guvernante. Stoga je četiri razreda osnovne škole 1889. položio odjednom. Anegdotalna je činjenica da je budući genijalni matematičar najslabiju ocjenu imao iz računa (vrlo dobar).

Te je jeseni Milanković upisao realnu gimnaziju u Osijeku. Tada će na njega presudan utjecaj imati profesor matematike i razredni starješina Vladimir Varićak, docnije poznati matematičar, prepoznao je i njegovao dječakov talent za matematiku i nauku. O tome Milanković piše: „Već mi je Varićak govorio da u carstvu nauka ima negde nenaseljenih i neobrađenih krajeva izvan ili između gustih naučničkih naselja. Stadoh da razmišljam gde se nalaze ti sasvim ili nedovoljno obrađeni krajevi da bih onde mogao steći svoj skromni naučnički posed, a možda i celo vlastelinstvo".

Milanković se 1896. upisuje na bečku Politehniku, 1902. diplomira, a 1904. postaje doktor tehničkih nauka. Prema vlastitim riječima, doktorirao je da bi se spremio za samostalni naučni rad. Od 1905. do 1909. radi kao građevinski inženjer – statičar u poznatoj bečkoj firmi „Baron Pitel", a afirmaciju stiče kao projektant armiranobetonskih građevina. Za razliku od dotadašnjeg geometrijskog, grafičkog načina projektovanja, uvodi među prvima matematičko modeliranje u statiku. Prijavljuje šest patenata čijom primjenom će biti izgrađeni

brojni objekti na području tadašnje Austro-Ugarske. Radi proračune za velike objekte kao što su akvadukti, vijadukti, aerodromi, hangari, mostovi. Najpoznatiji Milankovićevi radovi na polju građevinarstva su akvadukti u Sebešu (Rumunija), Semeringu i Pitenu, mostovi u Kranju i Banhidi, Krupova fabrika metala u Berdorfu, krov Osječke pivare, sanacija dvorca Pejačević u Našicama. Po dolasku u Srbiju projektovao je 19 mostova na pruzi Niš – Knjaževac, te aerodromske hangare u Beogradu, Kraljevu, Mostaru, Sarajevu, Novom Sadu, Pančevu i Skoplju.

Političke prilike (aneksija Bosne i Hercegovine, veleizdajnički proces u Zagrebu, austrougarska ratna propaganda) i porodične tragedije, kao i želja da predaje studentima astronomiju i da se bavi naukom, dovode do prekretnice u Milankovićevu životu. Na poziv Jovana Cvijića, Mihajla Petrovića i Bogdana Gavrilovića, Milanković 1909. napušta unosni posao u Beču i prihvata mjesto vanrednog profesora primijenjene matematike na tek osnovanom Univerzitetu u Beogradu. Ovaj predmet sadržavao je racionalnu mehaniku, nebesku mehaniku i teorijsku fiziku. Tada mu profesor teorijske matematike Mihailo Petrović (Mika Alas) postaje prisan prijatelj.

Milanković je tih godina uočio da već 150 godina nauka ne može da riješi tajnu promjene klime na Zemlji i ledenih doba, pa se od 1911. usredotočio na rješavanje tog multidisciplinarnog naučnog problema.

Uskoro izbijaju balkanski ratovi u kojima učestvuje kao rezervni oficir, na dužnostima za stranu korespondenciju u štabu Dunavske divizije, a potom u presbirou Vrhovne komande.

Uoči početka Prvog svjetskog rata se oženio Hristinom (Tinkom) Topuzović i krenuo s njom na svadbeno putovanje u Dalj, na porodično imanje. Tu ga zatiče objava rata Austro-Ugarske Srbiji i on, kao srpski državljanin, biva uhapšen i sproveden u Osijek, pa u Turanj kod Karlovca i na kraju u logor Nežider, na granici Austrije i Mađarske. Nakon petomjesečnog zatočeništva na intervenciju svog ujaka, supruge Tinke i mađarskog grofa Tise, Milanković je pušten iz logora i interniran u Budimpeštu, s obavezom da se javlja policiji jednom nedjeljno i mogućnošću da se bavi naukom u Mađarskoj akademiji nauka i tada pravi važne korake u razvoju matematičke teorije klime.

U Beograd će se vratiti tek u martu 1919. godine, gdje je imenovan za profesora na Univerzitetu. Naredne godine izabran je za dopisnog člana Srpske kraljevske akademije, a 1924. za redovnog člana. JAZU ga 1925. bira za svog dopisnog člana.

Tokom Drugog svjetskog rata i njemačke okupacije, Milanković se povukao iz javnog života, ne potpisavši Nedićev Apel srpskom narodu. Tih je godina pisao memoare. Poslije rata vratio se profesuri na Univerzitetu. U tri navrata od 1948. do 1954. bio je potpredsjednik SANU-a. Godine 1954. posljednji put je bio u Dalju, kada je i prodao rodnu kuću ondašnjoj opštini. Penzionisan je 1955. godine.

Sa suprugom Hristinom imao je sina Vasilija (1915. – 2003., umro u Australiji).

Milutin Milanković prema vlastitoj želji od 1966. počiva u porodičnoj grobnici u Dalju zajedno s roditeljima, sestrom, braćom i brojnim precima među kojima je bilo i seljaka i ratnika, oficira i generala, dvorskih savjetnika i narodnih tribuna, pronalazača i filozofa.

Milanković se bavio krucijalnim kosmičkim i ljudskim pitanjima, suncem i ledom, od čijeg međusobnog odnosa zavisi pojava i opstanak života u svemiru. Na jednom mjestu je napisao: „Mene čudnom snagom beskonačnost privlači i želim da dograbim celu vasionu i da svetlost njenu rasprostrem te da osvetli svaki kutak". Već u internaciji u Budimpešti Milanković je 1917. završio knjigu *Matematička teorija toplotnih pojava prouzrokovana sunčevim zracima* koju će 1920. na francuskom objaviti JAZU i pariska knjižara Gotje Vilar. Time će Milanković prvi put skrenuti pažnju naučne javnosti na svoj rad kojim, nakon Aristarha sa Samosa i Kopernika, vraća heliocentrizam u žižu naučne javnosti, suprotstavljajući se važećoj geocentričnoj teoriji klime. Astronomsku teoriju klime Milanković će razrađivati narednih dvadesetak godina da bi svoj rad krunisao 1941. kapitalnim djelom *Kanon osunčavanja i njegova primena na problem ledenih doba*. Osunčavanje čvrstih nebeskih tijela kao kosmički zakon Milanković je najbolje objasnio ovako: „Svojim zracima Sunce obasjava svoju porodicu, osunčava našu Zemlju i time hrani i neguje njena organska bića. I to osunčavanje Zemlje pokorava se neminovnom zakonu isto tako tačnom kao što je Njutnov zakon gravitacije". Astronomskom

teorijom klime, poznatom i pod nazivom *Milankovićevi ciklusi*, naučnik je definisao tri uzroka promjene klime na Zemlji koji našu planetu periodično uvode u ledena doba.

Od 1924. Milanković sarađuje s klimatologom Vladimirom Kepenom i geofizičarom Alfredom Vegenerom. To će rezultirati afirmacijom Milankovićeve astronomske teorije solarne klime u *Priručniku klimatologije* i teorijom o pomjeranju sjevernog Zemljinog pola, što će biti doprinos Vegenerovoj teoriji o pomjeranju kontinenata. Time se Milanković svrstao u jednog od preteča vladajuće teorije o pomjeranju tektonskih ploča.

Na molbu Srpske pravoslavne crkve, Milanković je na Vaseljenskom saboru u Carigradu 1923. izvršio reformu julijanskog kalendara, stvoriviši do sad najprecizniji kalendar. Uskladio je kosmičko i zemaljsko vrijeme tako da je kalendarska godina svega dvije sekunde duža od sadašnje tropske godine. Milankovićev kalendar zahtijevao bi korekciju tek za tridesetak hiljada godina. Kalendar je prihvaćen na Vaseljenskom saboru, ali nikad nije primijenjen u praksi. SPC je odbio primjenu Milankovićeva kalendara.

Pored toga što se bavio popularizacijom nauke, Milanković je imao i značajan književni opus. Njegova naučno-popularna knjiga *Kroz vasionu i vekove* jedna je od najboljih u svom žanru. Ovaj epistolarni roman o istoriji astronomije ispisan kao niz pisama fiktivnoj prijateljici, najpopularnije je Milankovićevo djelo koje je, poslije prvog izdanja 1928. godine, doživjelo dva izdanja na njemačkom i desetak izdanja na srpskom jeziku. Drugo Milankovićevo naučno popularno djelo je *Kroz carstvo nauka*, štampano 1950. godine. U njemu Milanković, kroz 15 romansiranih pripovjedaka opisuje velike naučnike – od Pitagore do Darvina. Milanković se iskazuje kao sjajan pripovjedač koji sugestivnim književnim sredstvima dočarava najznačajnija naučna otkrića u ljudskoj istoriji.

Među najbolja djela u žanru srpske memoaristike spadaju Milankovićevi trotomni memoari *Uspomene, doživljaji i saznanja*, od koji je drugi tom objavljen 1952., treći 1957., a prvi posthumno, tek 1979. godine, o stogodišnjici autorova rođenja. U njima Milanković na zanimljiv i sugestivan način piše o istoriji svoje porodice, o rodnoj kući, Dalju, i daljnjim životnim etapama.

Značajna su Milankovićeva djela i *Isak Njutn i negova Principija* (1946.), *Mika Alas (s Jelenkom Mihailovićem)* (1946.), *Osnivači prirodnih nauka* (1947.), *Istorija astronomske nauke* (1948.), *22 veka hemije* (1953.), *Nauka i tehnika tokom vekova* (1955.) i *Tehnika u toku davnih vekova* (1955.).

Beogradski Zavod za udžbenike počeo je 1997. izdavati Milankovićeva izabrana djela (do 2024. objavljeno 10 tomova). Tako je naučnikov opus postao pristupačan širem krugu čitalaca.

Kao i mnogi vizionari, Milanković za života nije dočekao da njegove teorije steknu empirijsku potvrdu i punu afirmaciju. Tek 1976. godine, kada je završen višegodišnji projekt CLIMAP, empirijska istraživanja dna Indijskog okeana dokazala su ispravnost Milankovićeve teorije. Američki naučnici James D. Hays, John Imbrie i Nicholas J. Shackleton u tekstu *Varijacije Zemljine orbite – pejsmejkeri ledenih doba*, u časopisu *Science* prvi put su potvrdili valjanost Milankovićevih ciklusa.

Milankovićevo kapitalno djelo *Kanon osunčavanja i njegova primena na problem ledenih doba* svrstano je u najznačajnija naučna djela 20. vijeka. Međunarodna astronomska unija je 1970. krater na tamnoj strani Mjeseca, promjera 46 km, nazvala po Milankoviću, da bi 1973. po njemu nazvala i krater na Marsu, promjera 118 km. Planetoid 1605 od 1982. nosi Milankovićevo ime.

NASA je u djelu *Na ramenima giganta* uvrstila Milankovića među 15 najznačajnijih naučnika svih vremena koji su se bavili planetom Zemljom. Evropsko geofizičko društvo od 1993. dodjeljuje medalju s imenom u likom Milankovića za zasluge u geofizici. UNESCO je 2009. godinu, povodom 130. godišnjice naučnikova rođenja, proglasio Milankovićevom godinom. U svijetu se organizuju naučni skupovi i konferencije posvećene Milankovićevu djelu, a njegovo ime ponijele su brojne škole, ulice i bulevari – u Osijeku ulica u Donjem gradu, u Zagrebu u novozagrebačkoj Sloboštini, u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu i drugdje. Na novčanici od 2000 dinara Narodne banke Srbije nalazi se Milankovićev lik i motivi iz njegova djela.

Od 2009. u Milanovićevoj rodnoj kući u Dalju radi Kulturni i naučni centar „Milutin Milanković“ koji brine o opremanju stalne

postavke izložbe o životu i djelu naučnika. Edukativnim pristupom Centar je postao stjecište učenika, studenata, naučnika i svih zainteresovanih za djelo jednog od najvećih naučnika s ovih prostora. Od osnivanja Centar je posjetilo preko 50.000 osoba.

Đorđe Nešić

DJELA:

Milanković, M., *Izabrana dela, 1-10*, Beograd 2009.

LITERATURA:

Čalić, B., *Tragovi u trajanju*, Vukovar – Zagreb 2014.
EJ 6, 107.
Garonja Radovanac, S., *Književno delo Milutina Milankovića, Srpski matematičari,* zbornik, Beograd 2015.
Garonja Radovanac, S., *Srpska književna Krajina: od baštine do egzodusa,* Novi Sad 2015.
HE 7, 311.
Imbri, Dž. i Palmer Imbri, K., *Ledena doba, rešenje tajne*, Beograd 1981.
Inđić, M., *Bibliografija Milutina Milankovića*, knj. 2., Beograd 1993.
Književni opus naučnika Milutina Milankovića, zbornik, ur. Đ. Nešić, Dalj 2017.
Kovaček, B., *Milutin Milanković i Matica srpska,* Novi Sad 2005.
Milanković, D., *Moji Milankovići iz Dalja*, Miroslav, Beograd 2004.
Nešić, Đ., *Prvi ciklus*, deset godina rada KNC „Milutin Milanković", Dalj 2019.
Nešić, Đ., *Okapnice*, Priboj 2020.
Nešić, Đ., *Strune*, Banja Luka 2022.
Ocić, Đ., *Smrt u Erdabovu*, Beograd 1987.
Ocić, Đ., *Suveniri, obalske priče,* Beograd 2005.
Orsić, S., *Ulica Milutina Milankovića*, Dalj 2022.
Pantić, N., *Milutin Milanković,* ilustrovana monografija, Beograd 1998.
Petrović, A., *Ciklusi i zapisi,* Beograd 2009.
Petrović. A., *Milutin Milanković,* u: *Srbi 1903 – 1914; Istorija ideja,* prir. M. Ković, Beograd 2015.
Радојчић, Биографије, II, 822-824.
СБР 6, 447-449.
Srbi i kalendarsko pitanje, zbornik radova, ur. D. Antić, Beograd 2022.
Stojković, A., *Filozofski pogledi Milutina Milankovića*, Beograd 1988.
Stvaralaštvo Milutina Milankovića, zbornik radova, ur. Č. Ocić, Beograd 2009.
Život i delo Milutina Milankovića 1879 – 1979, zbornik radova, ur. M. Garašanin, Beograd 1982.
https://snv.hr/znameniti-srbi/milutin-milankovic-znanstvenik/, pristupljeno 22. XII. 2024.

Milaš, Nikodim

MILAŠ, Nikodim (Šibenik, 16. IV. 1845. – Dubrovnik, 20. III. 1915.), episkop, crkveni kanonist i politički radnik, sin Trifuna i Marije r. Valmasoni. Kršten je kao Nikola. Otac je bio sitni trgovac rodom iz Cetine, a majka porijeklom Talijanka iz Udina. U rodnom gradu kod franjevaca je završio osnovnu školu, potom pohađa privatnu gimnaziju kod dominikanaca, a javnu gimnaziju kod jezuita u Zadru. Osnovno teološko obrazovanje stječe od 1863. do 1866. u Sremskim Karlovcima na tamošnjoj bogosloviji. Iste godine odlazi u Beč studirati filozofiju, ali ga sljedeće godine napušta i odlazi na studij na Kijevsku duhovnu akademiju. Studije s uspjehom završava 1871. godine. Vraća se u Zadar gdje postaje suplent Bogoslovije, a već naredne godine

imenovan je za profesora crkvenog prava i praktičnog bogoslovlja. Njegovo obrazovanje, predanost podučavanju i ozbiljan naučni pristup izdigli su ga od ostalih kolega pa je zarana bio predložen za rektora Bogoslovije (tu su školu mogli pohađati samo svršeni gimnazijalci, dakle, bila je u statusu visoke škole). Preduvjet za taj položaj bio je kaluđerski čin, stoga ga dalmatinski episkop Stefan Knežević 1873. zamonašio u manastiru Dragoviću, dajući mu ime Nikodim.

Na tom se položaju Milaš nalazio sve do 1890. godine, kada je nakon smrti dugogodišnjeg vladike Kneževića, uz znanje i privolu političkih vlasti, imenovan za njegova nasljednika. Već tada se profilirao kao jedan od najupućenijih pravoslavnih kanonista s mnoštvom objavljenih radova u referentnim časopisima, učešćem na važnim teološkim konferencijama i susretima bogoslova i poglavara najvažnijih crkava. Osim u oblastima kanonskog i crkvenog prava gdje se i danas ozbiljno izučavaju njegove postavke, značajan doprinos dao je i na polju istorijskih nauka, koje je smatrao prvorazrednim nacionalnim zadatkom. Kao i svi pioniri, Milaš je struci pristupao s tezom, ali njegova upućenost u probleme kao i poznavanje svjetskih jezika (talijanski, njemački, ruski, francuski te grčki i latinski) omogućili su mu rad na primarnim izvorima i korištenje najšire moguće literature. U radu je, što ni sam nije tajio u svojim privatnim spisima, bio rukovođen nacionalnim žarom, suprotstavljajući se prozelitizmu visokog katoličkog klera i nesklonoj državnoj politici multinacionalne Austrougarske. U djelu *Pravoslavna Dalmacija* (1901.) tvrdio je da pravoslavna vjera i crkva postoje u Dalmaciji od najstarijih „apostolskih" vremena. Širio je ideje Vuka Stefanovića Karadžića o tome da su svi štokavci porijeklom pravoslavci i Srbi. Polemizirao je s katoličkim teolozima o crkvenom jedinstvu. Etablirani su istoričari, uz uvažavanje njegove akribije i predanosti, ponajprije zamjerali Milašu nekritički odnos prema izvorima, ali i navodnu sklonost povijesnim falsifikatima i kontroverznim interpretacijama prošlosti.

Zalagao se i uspijevao uvesti srpski jezik u srednje škole, organizirao je i potpomagao prosvjetne i dobrotvorne akcije, a i sam je osnovao svoju fondaciju. Kao episkop je svojim brojnim poslanicama, pastirskim i misionarskim radom učvršćivao pravoslavlje i srpstvo

u Dalmaciji. Jednako se istakao kao značajan ktitor crkvenih i prosvjetnih ustanova. Zbog svoje učenosti, radne energije i predanosti zvanju bio je vrlo cijenjen u visokim političkim i intelektualnim krugovima Kraljevine Srbije, čemu u prilog ide činjenica da je 1886. postao rektor Beogradske bogoslovije koju je nastojao reformirati po modernim standardima. No, Beograd je morao napustiti zbog snažne opozicije iz crkvenih i političkih redova. Godine 1905. ponuđen mu je položaj beogradskog mitropolita, a 1906. bio je jedan od najozbiljnijih kandidata za izbor patrijarha u Sremskim Karlovcima, čemu se izričito protivila mađarska vlada.

Nikodim Milaš bio je istaknuti član naučnih i kulturnih institucija svog vremena, što dodatno potvrđuje njegov ugled ne samo kao episkopa i kanoniste, već i kao intelektualca širokog spektra. Izabran je 1883. za dopisnog člana Srpskog učenog društva (SUD), od 1892. za počasnog člana SKA te 1902. za dopisnog člana Odeljenja društvenih nauka SKA.

Pored svih pastirskih obaveza pisao je i prigodne članke, okružnice, propovijedi, uređivao crkvena glasila, kao i nekoliko brojeva *Srpskodalmatinskog magazina*. Zbog episkopskog statusa bio je i virilni član Dalmatinskog sabora, angažiran unutar Srpske stranke, u kojoj je predvodio njeno desno krilo. Zbog nacionalnog angažmana nesklonog kompromisima, poslijeratna historiografija je u njemu gledala konzervativca u političkom životu, posebno u pogledu nespremnosti za slogu s hrvatskim strankama. Strastveno je pisao i o političkim prilikama u Dalmaciji, svojim motivima i namjerama, a iz nedovršene autobiografije vidi se njegov snažan karakter na granici autoritarnosti, pomalo prznčava narav, ali i riješenost da oslonjen na vlastito znanje i argumente provede svoje zamisli. Sve su to bili razlozi da bude pod stalnom paskom političke policije i na udaru nesklone mu inteligencije iz liberalnijih krugova. *Afera o zakladama* i posebno slučaj novoimenovanog episkopa bokokotorskog Dositeja Jovića, učinili su da je, sasvim neuobičajeno za prilike u pravoslavnoj crkvi, 1912. podnio ostavku na položaj episkopa. Najprije odlazi u Ljubljanu, a potom i u Dubrovnik, gdje se upokojio na Veliki petak 1915. godine. Milaševi zemni ostaci su 4. oktobra 1930. prenijeti

u Šibenik i pohranjeni u veliki sarkofag smješten u posebnoj kapeli crkve Sv. Spasa.

Njegova bibliografija broji preko 180 publiciranih radova u zasebnim knjigama i najrazličitijim časopisima, što je rezultiralo da postane počasni član Petrogradske i Moskovske duhovne akademije, dopisni član Društva srpske slovesnosti, član Društva za novije istorije Austrije u Beču, Matice dalmatinske, Matice srpske, Srpskog arheološkog društva i Društva sv. Save u Beogradu.

Ulica Nikodima Milaša danas postoji na beogradskoj Paliluli.

Sveti arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve proglasio je Nikodima Milaša svecem na redovnom zasjedanju u Beogradu, od 13. do 17. maja 2025. godine.

Branko Čolović

DJELA:

Istorijsko-kanonički pregled na ustanovljenje srpsko-rumunske mitropolije, Zadar 1873.
Dostojanstva u pravoslavnoj crkvi, Zadar 1879.
Codex canonum ecclesiae africane, Zadar 1881.
Slovenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja, Zadar 1881.
Krmčija manastira Savine, Zadar 1884.
Kanoničko načelo pravoslavne crkve pri razređivanju crkvenih oblast. K pitanju o jerarhijskom položaju sarajevske mitropolije, Zadar 1884.
Das Synodal-Statut der orth. Oriental Metropolie der Bukowina und Dalmatien mit Erläuterungen, Mainz 1885.
Nikola Miletić, narodni dobrotvor, Zadar 1885.
O kanoničkim zbornicima pravoslavne crkve s tumačenjima, Novi Sad 1886.
Propaganda, njezin postanak i današnja uredba, Beograd 1889.
Pravoslavno crkveno pravo, Zadar 1890.
Pravila pravoslavne crkve s tumačenjima, knj. I-II, Novi Sad 1895-1896.
Documenta spectantia historiam orthodoxae dioeceseos Dalmatiae et Istriae a XV usque ad XIX saeculum, Zara 1899.
Pravoslavna Dalmacija, istorijski pregled, Novi Sad 1901.
Pravoslavno kaluđerstvo. Istorijsko-kanonička radnja sa dodatkom hilandarskog ustava, Mostar 1902.
Pravoslavna crkva u Dubrovniku u XVIII i početku XIX vijeka, Sarajevo 1913.
Ston u srednjim vjekovima, Dubrovnik 1914.

LITERATURA:

HE 7, 312.
EJ 6, 107.
Радојчић, Биографије, II, 836.
СБР 6, 460-462.
Stanojević, S., *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. II, Zagreb 1927.
https://srbi.hr/nikodim-milas-episkop-dalmatinski-i-veliki-ucitelj-crkve-hristove/, https://snv.hr/znameniti-srbi/nikodim-milas-episkop/, https://www.sanu.ac.rs/clan/milas-nikodim/, pristupljeno 25. XI. 2024.

Miletić, Stjepan

MILETIĆ, Stjepan (Zagreb, 24. III. 1868. — München, 8. IX. 1908.), intendant, kazališni redatelj, pisac i mecena, sin Stjepana i Ane rođ. Popović. Potomak je i po očevoj i po majčinoj liniji iz imućnih plemićko-vojničkih srpskih obitelji. Unuk je uglednog zagrebačkog trgovca, bankara i gradskog zastupnika Anastasa Popovića (1784. – 1872.) koji je sudjelovao u izgradnji pravoslavne crkve u Zagrebu i petrinjskog pukovnika carske vojske Gabriela Milleticha, ugarskog plemića (od 1816.) koji je oženio Anu Šupljikac, sestru general-majora austrijske vojske Stevana Šupljikca, jedinog od Beča priznatog glavara Srpskog Vojvodstva. Gabriel i Ana su roditelji Miletićeva oca Stjepana koji je 1846. oženio Mariju Popović (1827. – 1874.). Stjepan

Miletić otac je nakon prestanka vojne službe odbacio njemačku transkripciju prezimena te prešao u poduzetničke vode, a ionako veliki imetak u kojem su se isticale brojne nekretnine, vrijednosnice i kapital dodatno se uvećao supruginim mirazom. Njihova je kuća u Jurjevskoj ulici – zapisao je Miletićev učitelj – bila „uređena kao kraljevski dvor". Grb obitelji sastoji se od četiri polja od kojih tri nose vojnička obilježja, a čija kruna prikazuje lava koji u desnoj prednjoj šapi drži ljiljan dok se lijevom prijeti, čime se ilustrira obiteljsko geslo: *Modeste tamen fortiter* (Skromno, ali hrabro).

Ostavši u šestoj godini bez majke, a ubrzo i bez oca (koji su ga dobili u, za ono vrijeme, iznimno kasnim godinama), Miletić je do kraja života prakticirao pravoslavnu vjeru iako mu je višegodišnji skrbnik i svojta (suprug Stjepanove rođakinje Justine/Jute) Adolf Mošinski, zaslužni zagrebački gradonačelnik 1892. – 1904., bio katolik. Od rođenja vrlo osjetljiva zdravlja, uz brigu guvernanti, privatnih učitelja i odgojitelja, završio je pučku školu, potom i Klasičnu gimnaziju (1886.). Postavši punoljetan, zbog obiteljskog je nasljeđa automatski postao potpredsjednik Prve hrvatske štedionice, član uprave Trgovačke komore i još nekih banaka. Imetak, ali nadasve urođena glad za znanjem omogućili su mu da se školuje i zarana postane neovisni intelektualac: počinje studirati pravo od kojeg ubrzo odustaje te 1888. u Beču upisuje filozofiju koju doktorira 1893. tezom *Die ästhetische Form des abschliessenden Ausgleiches in den Shakespeareschen Dramen* (Estetika završnog izmirenja u Shakespeareovim dramama). Od srednjoškolskih dana surađuje u tiskovinama – prvi književni rad objavljuje u *Viencu*, a prvi žurnalistički u *Hrvatskoj*, potom piše za sljedeća novinska i periodička izdanja: *Agramer Zeitung*, *Hrvatska vila*, *Sloboda*, *Hrvatska domovina, Balkan*, *Bršljan*, *Narodne novine*, *Obzor*, *Agramer Tagblatt*, *Glazba*, *Hrvatski branik*, *Prosvjeta*, *Kazališni almanak*, *Hrvatski salon*, *Život*, *Satir*, *Sokol*, *Savremenik*, *Novi list* itd. U njima objavljuje feljtone, eseje, putopise, kritike i analize glumačkih i redateljskih postupaka u inozemnom i našem kazalištu – sve ih odlikuju visoka erudicija i polemička oštrina, a potpisuje ih i sa Stephan i Stefan von Milletich, Desiderius, Dundo, Dundo Maroje, Nestor, Stepanoff te Stj.M., St. M. i m. Ljubav za umjetnost, a naročito

za kazalište usađena zarana od majke vodi ga na brojna putovanja: u Italiju, Njemačku, Belgiju, Švicarsku, u Pariz, Beč, Budimpeštu, Prag, u Srbiju, BiH, Crnu Goru i različite dijelove Hrvatske.

Ban Károly Khuen-Héderváry imenovao je 1894. godine 26-godišnjeg Miletića za intendanta HNK, iako se s njim politički nije slagao (Miletić je bio pravaške orijentacije) te mu je dao priliku da u praksi ostvari svoje ideje o umjetničkoj i administrativnoj reformi te ustanove. Miletićevim je prologom *Slava umjetnosti*, 14. listopada 1895., u prisustvu cara Franje Josipa I. otvorena nova zgrada zagrebačkog kazališta. Veliki dio svog imetka Miletić je potrošio na tu ustanovu kojoj je bio zakupnik od 1895. do kraja mandata 31. svibnja 1898. kad je sam odstupio. U praksi je to značilo da si nikada nije isplatio plaću – sve ih je, i još dodatnih 100.000 forinti dao za kazališne troškove. Postavši mecena u ustanovi koju je vodio, dijelio je svoj novac zaposlenicima za plaće, za bolesničku zakladu, trošio na dekor i kostime, tehničku opremu, honorare prevoditelja, pisaca i ostalih suradnika.

Iako se nije potpisivao na programe predstava koje je režirao, prvi je hrvatski redatelj koji nije bio glumac, čime je pridonio osamostaljenju te struke. Na repertoaru je u svoje četiri godine vođenja kazališta imao 293 djela u više od 1000 izvedbi: 182 drame, 38 opera, 14 opereta, 11 baleta i 46 svečanih prigodnica – od toga čak 189 premijernih naslova. Prvi je organizirao Balet kao samostalnu umjetničku granu stvorivši naš prvi baletni zbor u povijesti. Ponovo je, nakon više od desetljeća, uspostavio stalnu Operu – praizvedbu opere *Porin* V. Lisinskoga (1897.) drži se ponajvećim postignućem njegove uprave, a prvi je u nas postavljao na scenu i strane opere u prijevodu na hrvatski. Usto je operni repertoar, uz belkantistički talijanski, proširio na francuski, njemački i slavenski. U njegovu su mandatu prvi put u nas izvedena djela B. Smetane, R. Wagnera, E. Humperdincka, P. I. Čajkovskoga i L. van Beethovena i dr. U Drami, kao okosnica repertoara, ističe se čak 14 Shakespeareovih djela, usto i mnogi drugi klasici, od grčke tragedije preko Molièrea, Voltairea, Goldonija, Goethea i Schillera. Posebnu je pozornost posvećivao domaćoj klasici (*Teuta* D. Demetra, *Stanac* M. Držića, *Kraljević Marko* P. Preradovića, *Pavlimir* J. Palmotića, *Dubravka* I. Gundulića),

kao i djelima modernističkih autora I. Vojnovića, M. Dežmana, M. Nehajeva i S. Tucića. Uz estetičke, uveo je brojne organizacijske i administrativno-tehničke inovacije te tako pokrenuo modernistička stremljenja u hrvatskom teatru i njegovo povezivanje s kazališnom Europom. Uveo je tehnički ured, kupio brojne aparate za scenske efekte, otvorio prave slikarske radionice po uzoru na bečke, angažirao vrsne krojače koji su oblikovali kostime po povijesnim predlošcima kojima ih je sam opskrbljivao itd. Inzistirao je na pedagoškom pristupu u formiranju ansambala angažirajući umjetnike iz Slovenije (supružnici Borštnik), Češke (Arnošt Grund, Vaclav Anton, Ivana Freisinger) i Srbije (Mila Dimitrijević, Borivoje Rašković, Mihajlo Marković, Miloš Cvetić...), proširivši tako ansambl koji dugo neće biti nadmašen. Uveo je nedjeljne poslijepodnevne predstave za nižu cijenu te organizirao besplatne đačke predstave. Organizirano je u kazalište dovodio ljude iz okolice i šire zagrebačke regije, a uveo je i ured „odnosa s javnošću" s radnim mjestom tajnika za korespondenciju s tiskom i kazališnim agentima te pokrenuo *Teatralnu biblioteku*.

Uzor u upravljanju bio mu je glasoviti intendant i reformator bečkog Burgtheatra Heinrich Laube prema čijim je principima utemeljio svoju upravu, ali ju je velikim dijelom oblikovao i na temelju vlastita iskustva. Njegov je model postao prototip razvoja hrvatskog teatra (Osijek, Rijeka, Split, čak i neki manji gradovi). Ustrojio je i mjesto dramaturga koji pazi na jezik i „literarno komentiranje" drame. Bez obzira na slabosti toga modela koje su se pojavile u kasnijim razdobljima, može se reći da je učinio iskorak u kazalište 20. stoljeća i prije njegova početka: „On je kazališni djelatnik 20. u uvjetima 19. stoljeća." (N. Batušić).

Osnovao je o svome trošku i našu prvu javnu i sustavno postavljenu glumačku školu (1896. – 1898.), čija je sljednica današnja Akademija dramske umjetnosti. Dvogodišnji nastavni program obuhvaćao je pouku iz hrvatskoga, francuskoga i njemačkoga jezika, govorništva, estetike i analize drame, književne i kazališne povijesti, rada na ulozi, mimike, kostimiranja i maskiranja, plesa i mačevanja – iz toga su učilišta izašli velikani poput Nine Vavre, Josipa Bacha, Ive Raića, Đure Prejca i dr. Pokrenuo je i dječju baletnu školu.

Suprugu Boženu Katkić (Karlovac, 1875. – Zagreb, 1941.) ženi 1897. u zagrebačkoj prvostolnoj crkvi sv. Stjepana „na najsvečaniji način", uz Wagnerovu svadbenu koračnicu koju izvodi operni zbor HNK. U braku se rađaju kći Renata (1899.), glumica koja poslije seli u Ameriku te sin Oktavijan (1902. – 1987.), kasnije istaknuti filmski redatelj i snimatelj. U svojoj radnoj sobi u kući u Jurjevskoj, 20. studenog 1906., Miletić, zbog iznimnih napora kojima se danonoćno izlaže, ali i stalnih šikaniranja iz konzervativnih i mađaronskih političkih krugova koje su u Miletiću vidjele prepreku za svoje planove kontrole nad kulturnim institucijama, doživljava srčani udar. Od njega se sljedeće dvije godine nastoji oporaviti u sanatorijima u Austriji, na putovanjima po Italiji, Grčkoj i Sloveniji. Od posljedica te bolesti preminuo je, „uz duševnu depresiju" u hotelu Vier Jahrezeiten u Münchenu, dan nakon što mu je pozlilo na izvedbi njegove omiljene opere *Tristan i Izolda*. Posljednji je put sjedio u HNK, u kazalištu u kojem je „bio najsretniji", a kojem je posvetio dobar dio života i imetka, gotovo godinu dana prije smrti, u studenome 1907. godine, na inauguraciji intendanta Andrije Fijana.

Bio je uza sve i plodan autor scenskih djela: lakrdija *Diletanti* i *Za nosom*, prozne drame *Grof Paližna*, o licemjerju viših slojeva hrvatskoga društva (praizv. 1906.), tragedije *Boleslav* pisane po uzoru na Shakespearea, Goethea i Byrona (praizv. 1909.). Namjeravao je napisati „pentalogiju" o hrvatskim kraljevima, ali je dovršio samo „historiju u pet činova" *Tomislav* (praizv. 1913.) te tragediju *Pribina* (praizv. 1912.). S Augustom Harambašićem napisao je libreta za Zajčevu operetu *Kraljev hir* (praizv. 1889.) i operu *Armida* (praizv. 1896.), a samostalno predložak za balet *Na Plitvička jezera* S. Albinija (praizv. 1898.). Njegove dramatizacije romana *Diogenes* A. Šenoe (1887.) i još nekih proznih djela nisu nikada izvedene, a izbor kazališnih putopisa, feljtona i portreta skupljen je u dvjema knjigama *Iz raznih novina* (1887., 1909.). Ipak, najvrjednije djelo su mu memoari *Hrvatsko glumište* (1904.) u kojima je opisao stanje u kakvom je zatekao HNK – „kod svojega nastupa našao sam staro glumište u kojem je samo tinjala iskra nekadašnjega zanosa. Dramski je ansambl pao na četiri lica, repertoara gotovo i nije bilo, opera je ukinuta" i reforme koje je

proveo – „pri svome odlasku ostavio sam – to mogu mirne duše reći – veliko potpuno uređeno novo glumište, s kompletnim umjetničkim i stručnim osobljem, operom i dramatskom školom – uz obilati, osobito klasični repertoar, te uz bogati 'fundus instructus'. Iz napola zapuštenoga dramatskog pokušališta postalo je ono na moderni i stručni način uređeno veliko glumište". Ti su se memoari do danas održali kao teško dostižan vrhunac naše teatrologije i kazališne memoaristike. Objavio je i refleksivnu zbirku *Grobne pjesme* (1889.), opis zastora V. Bukovca u zagrebačkom HNK *Preporod hrvatske književnosti* (1904.), predgovor romanu *Nagon* svog najboljeg prijatelja Mladena Tucića (1887.) te uredio i predgovorom popratio njegove *Sabrane spise* (1890.).

Uz navedene, Miletić je tijekom svog intenzivnog, ali kratkog života obavljao niz javnih funkcija: bio je starješina Hrvatskog sokola (1904. – 1908.), inicijator prvoga hrvatskoga svesokolskoga sleta u Zagrebu (1906.), predsjednik društva Samoborske željeznice, predsjednik odbora za podizanje spomenika J. J. Strossmayeru, predsjednik Društva književnika Hrvatske (1905. – 1906.) kada surađuje i na velikoj izložbi hrvatske umjetnosti te proslavi 400. godišnjice rođenja Marka Marulića. Gradu Zagrebu darovao je Preradovićev spomenik (I. Rendić, 1894.) koji stoji na Preradovićevu trgu ispred pravoslavne crkve. Njegov znameniti portret izradio je Vlaho Bukovac (1894.), nadgrobni spomenik na zagrebačkom Mirogoju Rudolf Valdec (1908.), a poprsje Ivan Meštrović (1931., foaje HNK u Zagrebu).

Marko Fotez je 1943. doktorirao s temom o njegovu životu i radu, a Miletićevi su život i djelo poslužili i Čedi Prici kao građa za dramu *Ostavka* (praizvedba HNK u Zagrebu 1986.) koju je režirao Georgij Paro. Paro je s njim kao s imaginarnim sugovornikom razmatrao prošlost i sadašnjost hrvatskoga kazališta u knjizi *Razgovor s Miletićem* (1999.).

Stjepan Miletić pokopan je na groblju Mirogoj.

U Zagrebu postoji ulica nazvana po Stjepanu Miletiću.

Snježana Banović

LITERATURA:

Batušić, N., *Povijest hrvatskog glumišta,* Zagreb 1978.
EJ 6, 110.
Fotez, M., *Stjepan Miletić*, Zagreb 1943.
HE 7, 316.
HKE 3, 92.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
Miletić, S., *Hrvatsko glumište*, Zagreb 1978.
https://hbl.lzmk.hr/clanak/miletic-stjepan, pristupljeno 22. XII. 2024.

Milić, Vojin

MILIĆ, Vojin (Pivnica, 24. VIII. 1922. – Beograd, 20. XI. 1996.), partizan, oficir, sociolog, univerzitetski profesor, sin Nikole i Vide rođ. Marković. Rođen je u selu kod Virovitice u građanskoj familiji – otac je bio opštinski beležnik, majka učiteljica. Osnovnu školu je završio u Pivnici, Prvu klasičnu gimnaziju u Zagrebu, a filozofiju u Beogradu 1951. godine. Doktorirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu 1958. s temom *Metodološki problemi u sociološkim istraživanjima*. Od septembra 1942. do oslobođenja bio je u raznim jedinicama NOVJ-a: od komesara bataljona do instruktora za političku agitaciju u štabu Druge jugoslovenske armije. Cela porodica mu je stradala u ratu. Roditelji su nestali na putu za Jasenovac, a jedini brat je umro u zbegu pred

ustašama. Premda je bio opterećen tragedijom, bio je lišen bilo kog oblika nacionalističke osvetoljubivosti.

Posle rata bio je oficir JNA te je 1954. napredovao do čina potpukovnika. U predavanju na Kolarčevom univerzitetu u Beogradu 13. januara 1954. podržao je pisanje Milovana Đilasa u *Borbi* od čijih članaka se SKJ već tada ogradio. Suštinski smisao Đilasovih misli Milić je tada uočio u „razvijanju slobodne borbe mišljenja i unutardruštvene kritike". Već sledećeg jutra nakon pomenutog predavanja, po dolasku na posao u Vojno-istorijski institut u Beogradu (gde je bio zamenik načelnika vojnog dela Enciklopedije Jugoslavije), pozvao ga je na razgovor sekretar komiteta SKJ političko-personalnih organa pukovnik Franjo Tuđman. On je već bio obavešten o sadržaju dela Milićeva predavanja, pa mu je skrenuo pažnju da će se „slučaj Đilas" svestrano razmatrati i „drugarski razrešiti" te mu „kolegijalno" sugeriše „da se ne zaleće" već da sačeka ishod i prema tome da se ravna (*Zabeleška o razgovoru sa V. Milićem 13. 9. 1996.*). Milić je bio potpuno svestan da se ne sme povlačiti jer bi se u suprotnom obračun s njim vršio polako i tiho, ali odlučno. Kada se nakon nekoliko dana, slušajući prenos rasprave sa plenuma CK SKJ preko radija, razočarao u diskusiju članova partijskog vrha, vratio je partijsku knjižicu s obrazloženjem „da on jeste marksista, ali da takvoj komunističkoj partiji ne želi da pripada". Isključen je iz SKJ, odbio je prekomandu u Pešadijsku oficirsku školu u Sarajevu, demobilisan je i 21. januara 1954. i otpušten iz aktivne vojne službe (četiri dana nakon partijskog obračuna s Đilasom). U KPJ/SKJ se više nikad nije vratio. Tada se pismom obratio Miroslavu Krleži tražeći pomoć u vezi s novim poslom u okviru beogradskog dela redakcije *Enciklopedije Jugoslavije*. Krleža mu je brzo odgovorio pismom: komentarišući Milićev slučaj upozoravao je (verovatno i zbog nepoverenja prema Đilasu) da je za demokratizaciju socijalizma neophodno daleko više vremena i kulturnog sazrevanja i da se „demagoškim, histeričnim vikanjem o demokraciji ili demokratizaciji ne postizava, po mom mišljenju, na žalost ništa". A za Milićevu aktivnost u zagrebačkom Leksikografskom zavodu jednostavno kaže: „Vi ste nam bili lijeva i desna ruka". Milić je kasnije pretpostavljao da je Krleža, pored generala Velimira Terzića, imao

udela u tome što nije hapšen. Dodavao je: „Štitili su me i moji slavonski generali".

Od 1954. do 1962. bio je upravnik biblioteke Ekonomskog instituta FNRJ i saradnik Saveznog zavoda za statistiku, a od 1962. do 1985. profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu gde je predavao Metodologiju sociloških istraživanja i Sociologiju saznanja. Pojedinačna predavanja je držao na univerzitetima u Nemačkoj, Poljskoj i V. Britaniji, a na Filozofskom fakultetu u Beču je kao gostujući profesor držao tečaj (predavanja sa seminarom) u letnjem semestru 1972./73. Predavao je u Zagrebu, Ljubljani, Splitu, Sarajevu i Novom Sadu. Bio je predsednik Srpskog sociološkog društva, sekretar Istraživačkog komiteta za sociologiju saznanja Međunarodnog sociološkog udruženja i član njegovog Izvršnog odbora. O aktivnosti u međunarodnim razmerama pored bibliografije svedoči i obimna prepiska vođena više od 40 godina s domaćim i inostranim kolegama (R. Merton, K. Lenk, J. Šćepanski, J. Habermas, i drugi) sabrana u legatu, koji se nalazi u Univerzitetskoj biblioteci „Svetozar Marković" u Beogradu. Objavio je stotinjak članaka u domaćim i inostranim časopisima i pet obimnih knjiga (bibliografija u spomenici V. Milića), a u legatu ima i neobjavljenih rukopisa. Dobio je Oktobarsku nagradu Beograda 1965. godine.

U svom vremenu (predigitalnom) Vojin Milić je bio verovatno najobrazovaniji jugoslovenski sociolog. Utemeljio je i postavio široke sistematske osnove sociologije saznanja i sociologije nauke, metodologije sociologije i istorije sociološke misli. Saznajni okvir njegove sociološke misli je filozofskoantropološki promišljen, logičko-epistemološki raščlanjen i istoričan. U Milićevoj sociologiji saznanja uočljivo je naporedno istraživanje društvene uslovljenosti misli i njene saznajne vrednosti. U sociologiji nauke je kompleksno istraživanje nauke oslonjeno na vlastitu temeljno razvijenu metodologiju i sociologiju saznanja. Delo mu je lišeno iracionalnih, verskih, ideoloških i nacionalističkih primesa. Po spoju svestranosti, sistematičnosti, prodornosti i kritičnosti njegova zamisao još uvek je u vrhu sociologije na postjugoslovenskom prostoru. Široka kulturnoistorijska znanja pratila je oštrina uočavanja različitih veza između složenih društve-

nih pojava. Milićeva vrlo razuđena i diferencirana kritika raznih sociologa još je korisna jer je višeslojna (imanentno teorijska, sociološkosaznajna i metodološka). Zahvaljujući bogatim saznanjima ispitivani naučni sadržaji su posmatrani iz široke uporedne perspektive, poređeni sa sličnim nastojanjima unutar šire vremenske celine, ali i istorično ocenjivani uzimajući u obzir epohalnu svest doba i njene naučne mogućnosti. Njegova razuđena kritičnost bila je u jugoslovenskoj sociologiji vrlo poučna, ali i nedovoljna shvaćena.

Složenu teorijsku i metodsku arhitektoniku Milićevog dela pratilo je duboko promišljeno idejnopolitičko opredeljenje. To je misao formirana u duhu izvornih radova klasika marksizma obogaćena raznovrsnim sadržajima građanskih sociooloških struja. Milićeva saznajna perspektiva bila je tesno vezana za međunarodno stanje sociologije, pa je obzorje njegove osmatračnice (u Manhajmovom smislu perspektive koja pruža karakterističan pogled na celinu) u dobroj meri određivalo neprekidno dograđivano i novim iskustvima promišljano početno stanovište. Bio je uveren da je šovinizam gotovo neizbežan u svim nacionalizmima, zalagao se za razotkrivanje nacionalističkih mitova o prošlosti i isticao potrebu sistematskog istraživanja fašizma i njegovih prerušenih aktuelnih oblika. Visoko postavljenim zahtevima i eruditskom mišlju zbunjivao je okolinu, ali i sužavao krug sledbenika. Naučna aktivnost bila mu je oposredovana složenim idejnopolitičkim opredeljenjem koje nije bilo statično, ali jeste u osnovi postojano. Sve do smrti ostao je vanpartijski kritički marksista i Jugosloven, a o svojim sukobima sa jednopartijskim režimom nenametljivo je ćutao. Odbijao je počasti, privilegije, publicitet, jubilarna slavlja i kandidaturu za SANU. Podjednako neprilagođen jednopartijskom i višepartijskom okruženju zapamćen je u domaćoj sociologiji po nesvakodnevnoj načelnosti i visokim naučnim standardima koje je malo ko mogao ispuniti.

Kod svakog naučnika je manje ili više vidljiva veza stručnosti i profesionalne savesti. Milić se izdvajao iz okruženja i po etici naučnog poziva. Nije to bila samo neutilitarna javna reč i akademska postojanost. Reč je o intelektualcu koji se zbog duboko promišljenih i čvrstih načela nije mogao prilagoditi vojnoj i partijskoj aktivnosti. U

tome, doduše, nije bio usamljen, ali se od kolega razlikovao po spremnosti da preuzme rizik javnog neslaganja. Paradoks njegove pozicije početkom 1950-ih je najbolje iskazao književnik Stanislav Vinaver, kada je, gledajući oficira u biblioteci, nazvao Milića „majorom u čitaonici". Kao profesor je aktivno učestvovao u studentskom protestu 1968. i bio član redakcije *Praxisa*. Političar Draža Marković u svom objavljenom dnevniku pominje Milića kao jednog od „najaktivnijih profesora" u „štabu kontrarevolucije" na Filozofskom fakultetu. Posle juna 1968. dugo je bio na listi „moralno-politički nepodobnih" nastavnika koje treba ukloniti iz nastave. Možda bi analiza arhiva iz ovoga doba mogla otkriti zašto „ekstremista" iz 1968. nije odstranjen iz nastave 1975. zajedno s osmoricom profesora Filozofskog fakulteta. Početkom 1970-ih Milić je odustao od javnih političkih nastupa i grupnih projekata te se povukao u nastavu i individualni naučni rad sve do penzionisanja 1985. godine. Sahranjen je na groblju Lešće u Beogradu.

Srpsko sociološko društvo ustanovilo je 2012. nagradu „Vojin Milić" za najbolju knjigu domaćeg autora iz oblasti sociologije objavljenu tekuće godine. Bilo je to stručno priznanje trajnosti njegovog uticaja i ugleda.

Todor Kuljić

DELA:

Sociološki metod (1. izdanje – 1965.), 4. izdanje, Beograd 2014.
Sociologija saznanja, Sarajevo 1986.
Prilozi istoriji sociologije, Sarajevo 1989.
Sociologija nauke, Novi Sad 1995.
Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije, Novi Sad 1996.

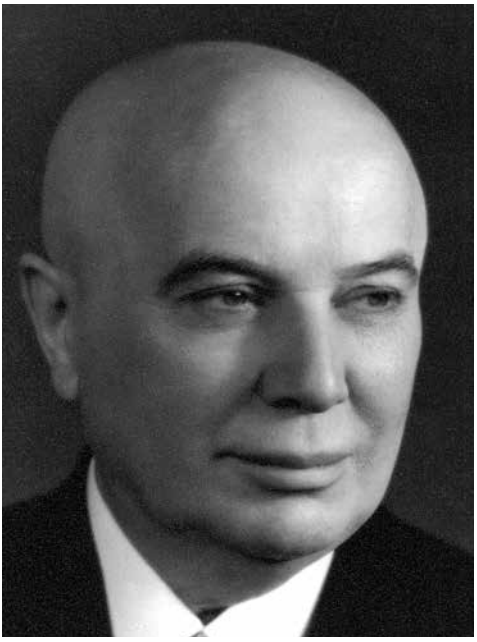
IZVORI:

Legat Vojina Milića, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković", Beograd

LITERATURA:

Gruenwald, O., *Vojin Milić,* u: Bibliographical Dictionary of Neo-Marxism, ed. R. A. Gorman, Mansell, New York 1985., 302- 305.
Kuljić, T., *Idejnopolitičko opredeljenje i sociologija – V. Milić i marksizam,* Sociologija 39(4), Beograd 1997., 507- 536.

Kuljić, T./ Ilić, V., *O sociološkoj misli V. Milića,* Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, serija B: Društvene nauke, br. XVI, Spomenica V. Milića, Beograd 1993., 11-25.
Manić, Ž., Mirkov, A., (ur.), *Sociološko nasleđe Vojina Milića – 100 godina od rođenja,* Beograd 2022.
Milošević, B., *Saznajno-metodološka misao V. Milića,* predgovor 4. izdanju Sociološkog metoda 2014., V-XXXI
Walicki, R., Powstanie socjologii nauki v ujeciu Vojina Milica, Zagadnienia naukoznawstwa (Warszawa), r-XV (1979) 2. (58), 320- 325.

Milinov, Svetozar

MILINOV, Svetozar (Veliki Bečkerek, 26. II. 1870. – logor Slana/Jadovno, VII. 1941.), trgovac, poduzetnik, sin Koste i Natalije Milinov rođ. Jovičin. Svetozar je od uže porodice imao još sestru Ljubicu. U Velikom Bečkereku, današnjem Zrenjaninu, Svetozar Milinov je završio osnovnu i srednju školu te trgovačku praksu. U potrazi za poslom zaputio se 1892. u Rijeku. Na putovanju se zaustavio u Zagrebu i odmah pronašao posao u trgovini „Kastner & Öhler". Božidar Vezenković, zaposlenik te trgovačke kuće, preporučio ga je svom poslovođi Kleinu, ocu tada poznatog zagrebačkog trgovca Antuna Kleina. Milinov je ostao u Zagrebu, a Kleina, trgovca koji mu je pružio priliku, sjećao se sa zahvalnošću.

S Božidarom Vezenkovićem se udružuje u poslovno partnerstvo te u avgustu 1895. zajedno preuzimaju već uhodanu trgovačku radnju Dragutina Leskovca. Tu godinu Svetozar Milinov označava kao godinu kad je pokrenuo svoj trgovački posao odnosno utemeljio svoju trgovačku kuću. Zajednička firma je nazvana „Milinov, Vezenković & Co", a trgovačku radnju su otvorili na adresi Ilica 2. Samo tri mjeseca poslije Milinov javno oglašava prijateljski raskid s Vezenkovićem i da trgovački posao nastavlja pod nazivom „Milinov i drugi". Posao Milinovu tih godina nije išao dobro. Petar Nikolić (1868. – 1907.) koji je imao poznatu trgovinu slikama u Ilici 7, osniva u aprilu 1897. novu trgovačku firmu „P. Nikolić" te preuzima trgovačku radnju od Milinova. Milinov se zapošljava kod Nikolića te ubrzo postaje prokurist. U maju 1907. godine, ubrzo nakon Nikolićeve smrti, od njegove udovice Anke preuzima tvrtku „P. Nikolić", trgovinu pomodnom i manufakturnom robom i ostaje jedini vlasnik.

Glavna trgovačka radnja tvrtke je i dalje bila na adresi Ilica 2. Tvrtka je postepeno širila svoje poslovanje da bi na kraju bila registrirana za prodaju tekstilne, pomodne, kratke, pletene, galanterijske i parfumerijske robe, sagova, zastora, rublja i gotovih odijela. Iako je imao namjeru to napraviti odmah, Milinov tek 1930. tvrtku registrira pod nazivom „S. Milinov".

Na zemljištu koje je 1928. kupio u neposrednoj blizini svoje trgovine – na južnoj strani trga bana Jelačića – Milinov kreće u gradnju svog najvećeg životnog i poslovnog pothvata. Tu se nalazila impozantna dvokatnica u vlasništvu stare i ugledne zagrebačke trgovačke obitelji Hatz. U njoj je u 19. stoljeću živio Pavao Hatz (1822. – 1873.), zagrebački gradonačelnik od 1872. do 1873. godine. U prizemlju je bila nadaleko poznata Velika kavana. Milinov odlučuje sve srušiti do temelja i izgraditi novi hotel. Projekt za hotel u stilu *art décoa* izradili su Dionis Sunko i češki građevinski inženjer Rudolf Jungmann. Hotel je imao 96 soba i 134 kreveta te dva restorana. Na sjeverno pročelje zgrade je s Kuće Hatz prenesen kip zaštitnika trgovine rimskog boga Merkura, rad Antona Dominika Fernkorna.

U oktobru 1929. Milinov svoju trgovinu seli iz Ilice na Trg bana Jelačića broj 16 i u Gajevu ulicu 1 odnosno u prizemlje i prvi kat no-

voizgrađenog hotela. Sam hotel je svečano otvoren 19. januara 1930. pod imenom „Hotel Milinov“.

Gradski predstavnici su prilikom otvorenja istaknuli skromnost, radišnost i lokalpatriotizam Svetozara Milinova zahvalivši što je gradu Zagrebu u njegovom srcu izgradio prekrasnu palaču.

Prostor hotela u kojem je bila smještena trgovina Milinov je 1936. dao u desetgodišnji zakup Slovencu Josipu Petanu i Aleksandru Schalku koji su otvorili veliku gradsku kavanu. Trgovina koja je bila u tom prostoru seli se u kuću koja je bila do hotela, na adresu Gajeva 3. Preuzimaju je njegovi sinovi. U martu 1940. Svetozar Milinov prodaje hotel Dubrovačkoj plovidbi za 20,8 miliona dinara i inventar hotela koji je korišten za kavanu u najmu za dodatnih 3,2 miliona dinara. Ubrzo je prodao i zemljište do hotela za 2,2 milijuna dinara Vilimu Lebincu i Tomi Glaviću, prvom čovjeku Dubrovačke plovidbe. Hotel je nakon prodaje dobio novo ime „Dubrovnik“ koje nosi i danas.

Svetozar Milinov je bio poslovno aktivan i ugledan član društva. Bio je u upravi Hrvatskog trgovačkog društva „Merkur“, „Prve hrvatske štedionice“, novčarske kuće „AD Zagreb“, Tvornice za pamučnu industriju, nadzornom odboru „Dunav osiguranja“, a 1940. godine je izabran i u Vijeće Zagrebačke burze. Milinov je bio uključen i u financiranje izgradnje najluksuznijeg zagrebačkog hotela „Esplanade“.

Vrlo rano je ulagao u svoju zajednicu i dobrotvorne svrhe. Donira Srpsku književnu zadrugu još u 19. stoljeću, jedan je od osnivača Patronata Srpskog privrednog društva „Privrednik“, organizacije koja stipendira učenike iz siromašnih krajeva da završe zanat. U Patronatu „Privrednika“ koji je osnovan 1911. ulazi s brojnim uglednim Srbima, među kojima je i otac njegove supruge Đorđe Jagnjić. I sam je 1931. osnovao fondaciju za financiranje siromašnih učenika u gradu Zagrebu.

U Zagrebu se 1901. oženio Milicom Jagnjić (1880.), kćerkom poznatog trgovca i dobrotvora iz Pakraca Đorđa Jagnjića (1855. – 1931.). U braku su dobili sinove Georgija Đorđa (1903.), Konstantina Kostu (1905.), Nikolu (1907.) i Vojislava (1914.) te kćer Ljubicu (1909. – 1964.).

Rat i proglašenje NDH Svetozar Milinov je dočekao s obitelji u

stanu u kući Popović, na adresi Trg bana Jelačića 4. Svetozar Milinov i supruga Milica te sva četvorica sinova uhapšeni su 5. jula 1941. u prvom valu hapšenja Srba u Zagrebu. Odvedeni su na tadašnji zagrebački Zbor (danas Studentski centar u Savskoj). Tih je dana u Zagrebu (koji je bio svojevrsni laboratorij za masovna hapšenja Srba koja su u drugim dijelovima NDH uslijedila 11. jula i kasnijih dana) uhapšeno 2166 Srba od kojih je 794 otpremljeno u tri transporta direktno u Srbiju, a preostali u logor Sisak-Caprag (otkuda je dio pušten, a dio naknadno deportiran u Srbiju). Kćer Ljubica koja se udala 1930. godine živjela je sa suprugom i djecom na drugoj adresi te je izbjegla hapšenje i odvođenje.

Velika većina zatočenih sa Zagrebačkog zbora deportirana je u Srbiju. Po iskazu Branka Pešića ustaše su izdvojili 24 Srbina i Srpkinje, među njima i sve Milinove i neke trgovce i državne činovnike, suca Danila Banjanina, pa i samog Pešića te ih nisu deportirali nego su ih zadržali na Zagrebačkom zboru. Ubrzo su cijelu grupu tjerali da „vrše tjelovježbe, da trče po sali, uperili bi puške u nas". Međutim, samo su „trgovca Milinova ostavili da stoji pola sata na suncu s tim da se ne smije braniti niti od muha". Potom su ih u jedan sat poslijepodne 7. jula pustili kućama, da bi ih u četiri poslijepodne pohapsili, opet doveli na Zagrebački zbor i potom ih po noći autobusom (za razliku od drugih, koji su deportirali vlakom) otpremili u Gospić. Po dolasku, smjestili su ih u zatvor u gradu i odvojili muškarce od žena. Neka svjedočanstva sugeriraju da je Svetozar Milinov deportiran u Jadovno, dočim u drugima stoji da je deportiran u logor Slana na Pagu. Supruga Milica je navodno viđena u susjednom ženskom logoru Metajna. O sudbini sinova nema svjedočanstava i pisanih tragova te su vjerojatno ubijeni u Jadovnu.

O posljednjim trenucima bračnog para Milinov postoji svjedočenje Jerolima Katalinića dano 1985. Borislavu Ostojiću i Mihaelu Sobolevskom. Katalinić (1906.) je 1941. radio u lučkoj kapetaniji u Crikvenici. On je s Ivanom Bilićem – Dujom, svjetioničarem na Slani, službeno obilazio to područje ujesen 1941. te je vidio „iskope masovnih grobova logoraša što su ih izvršili Talijani koji su još bili svježi. Nalazili smo ostatke kostiju. Bili su vidljivi tragovi lomača i spaljenih

ljudskih kostiju". Nadalje, Tvrdi da mu je Bilić ispričao kako su „ocu i majci Milinov ustaše svezali noge i ruke tako da su mogli samo klečati" te da su silovali njihovu kćer i da su ih „sve troje ubili". Osim toga, postoji i iskaz zagrebačkog pravnika dr. Ota Radana (1904. – 1992.) koji je 1975. i 1986. dao Anti Zemljaru, tvrdeći da, ponavljajući Bilićevu priču, o tome „dokumentacija govori" (a Zemljar je to prenio u svojoj knjizi *Haron i sudbine*).

Iz tih podataka proizlazi više nedoumica. Činjenica da se spominje kako su njih dvoje gledali silovanje vlastite kćeri očigledno je netočna (moguće jest da se radilo o nekoj drugoj ženskoj osobi). Nije jasno je li Ivan Bilić neposredno svjedočio ubojstvu bračnog para Milinov i njihove kćeri ili mu je netko to prepričao. Radan spominje „dokumentaciju", pa ne znamo radi li se o nekom izgubljenom ili još neotkrivenom dokumentu. Radan je bio na Slani, ali je zbog intervencije iz Zagreba s nje vraćen u Gospić i potom u Zagreb (a poslije Drugog svjetskog rata bio je tajnik Sudskog vijeća Vojnog suda komande grada Zagreba koje je sudilo najznačajnijim ustaškim ratnim zločincima – Mili Budaku, Nikoli Mandiću, Ademagi Mešiću i dr.).

Milinov je u Zagrebu bio poznata osoba i malo je vjerojatno da su autori dokumentacije koju Radan spominje (ili sam Radan) mogli Svetozara Milinova zamijeniti s nekom drugom osobom. Osim toga, prilično je izvjesno da Ivan Bilić nije otprije poznavao Milinove.

Što se tiče Milice Milinov – ona je mogla biti, baš kao i neke druge zatočenice Metajne, dovedena iz Metajne u Slanu. Stoga je moguće da se bračni par spojio ponovo, nakon Gospića, u Slani i tu zajedno otišao u smrt.

Po deportaciji obitelji iz Zagreba, ustaški režim je imovinu Svetozara Milinova i članova njegove obitelji tretirao kao osobe koje su se iselile s područja NDH u Srbiju.

Tako je pokrenut postupak za iseljene „srpske kuće". Stan u kojem su živjeli je prvo opljačkan, a onda predan Državnom ravnateljstvu za ponovu koje je vredniji namještaj i stvari u stanu popisalo i razdijelilo po državnim institucijama i privatnim osobama koje su podnosile molbu da im se namještaj dodijeli.

Novac na bankovnim računima odlukom ustaških vlasti zaplijenjen je i oduzet, a pokrenut je i postupak kojim je Trgovačka kuća Milinov s trgovinom u Gajevoj 3 povjerena organizaciji Hrvatski radiša da s tom imovinom raspolaže odnosno proda svojim bivšim pitomcima ispod cijene. Tvrtka „S. Milinov" je izbrisana iz registra 1943. nakon što ju je Hrvatski radiša prodao trgovačkoj tvrtki Dom d.d. Slična je sudbina zadesila i imovinu sinova Svetozara Milinova.

Drugi svjetski rat od uže obitelji preživjela je samo kćer Ljubica i jedini unuk.

Centar za promicanje tolerancije i očuvanje sjećanja na holokaust, Srpsko narodno vijeće i udruga Veterani Domovinskog rata i antifašisti VeDRA Split ispred ulaza u Hotel Dubrovnik na adresi Gajeva 1, Zagreb, postavili su 2023. *stolperstein* (kamen spoticanja) kao trajni spomen na Svetozara Milinova, Zagrepčanina koji je trajno promijenio vizuru glavnog zagrebačkog trga.

Boris Milošević

IZVORI:

Agramer Zeitung, 3. VIII. i 23. XI. 1895.
Budapesti Közlöny, 10. IV. 1887.
Domovnik Srpske pravoslavne crkvene općine Zagreb
HR-DAZG-507 Trgovačka kuća „Milinov"
HR-DAZG-68 II Stambeni ured
Jutarnji list, 6. X. 1929.; 20. I. 1930.
Narodno blagostanje, 16. III. 1929.
Općinski građanski sud u Zagrebu, Zemljišnoknjižni odjel, predmet Z-3313/1940
Općinski građanski sud u Zagrebu, Zemljišnoknjižni odjel, zk. ul. br. 17135 k. o. Grad Zagreb i zk. ul. br. 17269 k. o. Grad Zagreb
Spomenica o Privrednikovoj dvadesetpetogodišnjici: 1897-1923, Beograd 1923.
Srpska književna zadruga u 1899. godini: godišnji izveštaj, 1900.
Večernji list, 20. VIII. 1993.
Vreme, 1. IV. 1931.

LITERATURA:

Goldstein, I., *Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. godine,* u: *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana 2006., 595–605.

Milošević, S. D., *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945,* Beograd 1981.

Ostojić, B., – Sobolevski, M., *Ustaški koncentracioni logor Slana na Pagu – 1941. Pakao u kamenoj pustinji*, Novi list, Rijeka 26. VII. – 18. IX. 1985.

Škiljan, F., *Progon Srba iz Zagreba i oduzimanje srpske imovine 1941. godine,* Tokovi istorije 1, Beograd 2013., 85-115.

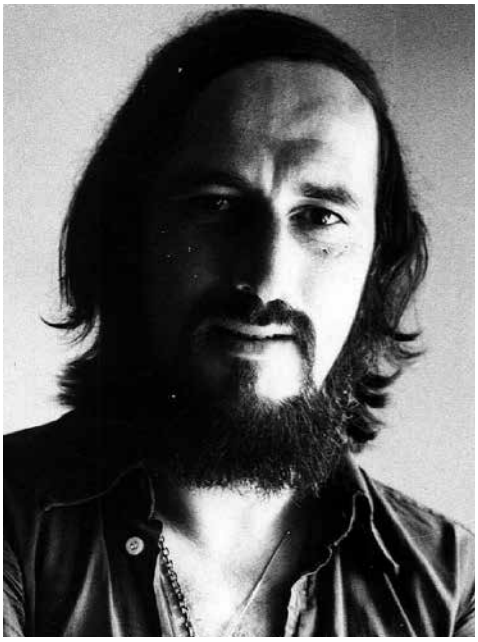
Škiljan, F., *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH,* Zagreb 2014

Zatezalo, Đ., *Jadovno kompleks ustaških logora 1941,* knj. I-II, Beograd 2007.

Zemljar, A., *Haron i sudbine,* Zagreb 1988.

https://www.jadovno.com/html/pakao-u-kamenoj-pustinji.htm?lng=sr&id=43, pristupljeno 3. V. 2025.

zbl.lzmk.hr, pristupljeno 25. IV. 2025 – Oto Radan

Milišić, Milan

MILIŠIĆ, Milan (Dubrovnik, 6. VII. 1941. – Dubrovnik, 5. X. 1991.), pjesnik, pisac, novinar i prevodilac, sin Riste i Olge rođ. Radulović. Otac je bio trgovac, porijeklom iz hercegovačke obitelji, a majka je bila iz Sarajeva. Milišić je rođen u prvim danima vlasti NDH u Dubrovniku. Mirko Šuštar, po nacionalnosti navodno Čeh i njegova žena Austrijanka, sklonili su tokom rata Milišiće kod sebe i tako je cijela obitelj izbjegla ustaški teror i preživjela rat. Nakon rata, očeva trgovina je nacionalizirana. Osnovno i srednje obrazovanje Milan Milišić je završio u Dubrovniku, a studij svjetske književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu. Potom je, od 1967. godine, živio u Londonu. Jedan od razloga odlaska u Veliku Britaniju bio je da, kao antimilita-

rist i nonkonformist, izbjegne služenje vojnog roka u Jugoslaviji. U Dubrovnik se vratio 1970. godine. Radio je kao slobodni umjetnik, dramaturg u Kazalištu Marina Držića u Dubrovniku, te kao novinar i urednik. Godine 1986. bio je gostujući predavač u SAD-u, na New York Universityju, a godine 1990. boravio je na Sveučilištu Amherst kao Fullbrightov stipendist.

Milišićeva prva supruga bila je Britanka Mary Martin, a druga Beograđanka, slikarica Jelena Trpković, s kojom je imao dva sina.

Bio je član Udruženja književnika Srbije i Društva književnika Hrvatske, kao i hrvatskog Centra PEN-a.

Pored poezije, pisao je prozu, romane, eseje, kao i književnost za djecu, te dramske tekstove i zapažene putopise. Prevodio je s engleskog jezika u čemu se najviše izdvojio prvi i čuveni hrvatski prijevod *Hobbita* J. R. R. Tolkina koji je Milišić preveo zajedno sa suprugom Mary Martin. Poznati su i njegovi prijevodi suvremenog američkog pjesničkog klasika Roberta Frosta, a izbor Milišićevih prijevoda Frostove poezije u zasebnoj će knjizi biti objavljen tek posthumno, kao i prijevodi dramskih tekstova Harolda Pintera.

Milišić je debitirao značajnom zbirkom *Volele su me dve sestre, skupa* (Beograd 1970.), koja će gotovo dvije decenije kasnije biti ponovo objavljena i u ijekavskoj verziji. Sama naslovna pjesma danas se smatra jednim od klasika suvremene srpske i hrvatske ljubavne poezije.

Milišić je od 1973. do 1975. uređivao omladinski list Laus, koji je, iako lokalnog karaktera, zbog svoga satiričkog te ponekad provokativnog sadržaja često nadilazio uže geografsko i kulturno područje. List je 1982. objavio Milišićev tekst Život za slobodu, u kojem je zastupao tezu da su svi što su pali u Drugom svjetskom ratu, pali za slobodu, bez obzira kojoj strani pripadali te da se svim žrtvama treba pokloniti. Pritom je imao na umu spasioca svoje obitelji Mirka Šuštara koji je po oslobođenju Dubrovnika 1944. strijeljan u poznatoj grupi na Daksi, jer je navodno bio njemački špijun. Zbog tog teksta, netipičnog hrabrog u ta vremena, dubrovački je SUBNOR optužio autora za „napad na tekovine socijalizma i NOR-a". Iz Zagreba su za Milišića privatno i službeno intervenirali Stipe Šuvar, tada član Predsjedništva CK SKH i Goran Babić, član Predsjedništva Repub-

ličke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske u kojem je bio zadužen za kulturu, da se „smire oko Milišića i da ga prestanu maltretirati“. U Milišićevu se obranu oglasio i Predrag Matvejević, predsjednik hrvatskog PEN-a. Pero Kvesić, koji je tada kao tajnik Društva književnika Hrvatske također u Dubrovnik slao službene dopise u obranu Milišića, svjedočio je mnogo kasnije da su te intervencije samo „dodatno razjarile lokalne prvoborce“. Općinsko javno tužilaštvo u Dubrovniku podiglo je, unatoč svemu, tužbu protiv Milišića zbog krivičnog djela „širenja lažnih vijesti“. Na toj osnovi Milišiću je suđeno i proglašen je krivim te osuđen na sedam mjeseci zatvora (pretvoreno u trogodišnju uvjetnu kaznu). Neko vrijeme bio mu je oduzet i pasoš.

Potkraj osamdesetih dobio je posao kao dramaturg u kazalištu i kvalitetno ga je obavljao. No, u prospektu za neku predstavu objavio je antikomunistički intonirane pjesme nekog poljskog pjesnika. Navodno je protestirao lokalni SUBNOR: „Opet Milišić, opet ono, opet ovo!“ Tako je Milišić dobio otkaz. Kasnije se žalio, dobio obeštećenje, ali se nikad više nije vratio na posao.

U jesen 1991. godine, na samom početku ratnih djelovanja u Dubrovniku, Milišić je poginuo kao prva žrtva bombardiranja, u rodnoj kući, od granate ispaljene s ratnog broda JRM-a. Njegova supruga bila je teško ozlijeđena. Sahranjen je na dubrovačkom groblju Boninovo.

Kao autora, Milišića je od samih početaka odlikovala zaljubljenost u jezik, kao i iskričava, znatiželjna priroda, pa se s lakoćom okušao u mnogobrojnim književnim žanrovima. Bio je pjesnik sklon igrama riječi, kalamburima i humoru, kao i lascivnosti i erotizmu tipičnima za autore mediteranskog kruga, te satiri i komentaru. U isto vrijeme bio je i vrstan dječji pjesnik. Temperamentom okrenut ka ludičkom, ironiji i subverziji kroz jezične igre, u takvoj je razigranosti često skrivao osjećaj frustracije društvenim odnosima i sistemom, kao i prezir prema trivijalnostima okoline. U isto vrijeme u nekima od radova, iako neeksplicitno, nazirao se i osjećaj prijetnje tada sve više bujajućih političko-ideoloških gibanja i rastućeg nacionalizma, što je prisutno kao motiv.

Ideja odanosti književnosti kao etičkom činu naspram totalitarnih i reakcionarnih tendencija stvarnosti, Milišića je povezivalo s Danilom Kišem s kojim je gajio duboko prijateljstvo. Odjeci nekih stihova pjesnika koji su djelovali kao proročanski, u odnosu na suštinsku nemoć pojedinca u širim društvenim sukobima, kao i trajno inzistiranje na individualnoj etičnosti pisca kao građanina, motivi su izrazito kiševski. Milišić je diskretno tematizirao i probleme višenacionalne zajednice kakva je bila Jugoslavija, kao i sukobe oko jednonacionalnog određivanja jezika i stvaranja nasilnih jezičnih razgraničenja. Bio je jedan od oglednih primjera nemogućnosti radikalnog razdvajanja dvije varijante tada jednoga jezika. Kako piše M. Bazdulj „Verovatno nijedan moderni pesnik nije toliko bio *srpskohrvatski* kao Milišić".

Milišićeva pogibija također je upotrebljavana u propagandne svrhe, a kroz medije od njegove je pripadnosti posthumno građen i simbol „prve žrtve srbocrnogorske agresije na Grad" te se naglašavalo da su napadači neselektivno ubijali sve, pa i Srbe. Milišić je bez sumnje bio kozmopolit, građanin svijeta, poznavalac više svjetskih književnosti i kultura, a sebe je nazivao i „literarnim samoizgnanikom". Slijedom tih stavova i Dubrovnik je percipirao kao svijet u malom. Poput mnogobrojnih Srba u Hrvatskoj Milišić je imao i podrazumijevajući osjećaj pripadništva jugoslavenstvu i kao ideji. No, mnogobrojne činjenice, svjedočanstva i literatura govore da je Milišić bio vrlo svjestan svoga nacionalnog pripadništva, što je naročito bilo naglašeno u razdoblju nakon tzv. maspoka kada je osjećao i u privatnim razgovorima isticao kako se osjeća ugrožen pred hrvatskim šovinizmom. Njegova supruga Jelena Trpković, u jednom kasnijem svjedočanstvu potvrđuje da je Milišić bio i pravoslavni vjernik.

Posthumno je Milišiću objavljeno više djela nego za života, u čemu se ističu zbirka *Mrtvo zvono* (1997.), knjiga eseja *Dubrovačka zrcala* (2007.), te nedovršeni roman *Oficirova kći* (2011.). Studentski teatar „Lero" 2012. godine na Dubrovačkim ljetnim igrama odigrao je predstavu *Mjesečina za Lady Macbeth* prema fragmentima Milišićevih književnih radova. U dubrovačkom kazalištu „Marin Držić" 2015. izvedena je Milišićeva poema *Kad' je Bog stvarao Dubrovnik*.

Na 30. godišnjicu smrti, 2021. godine, u Dubrovniku, u Župskoj ulici gdje je Milišić živio i poginuo, postavljena je spomen-ploča.

Jeleni Trpković je 2025. priznat status člana obitelji civilne osobe poginule u ratu i pravo na obiteljsku invalidninu.

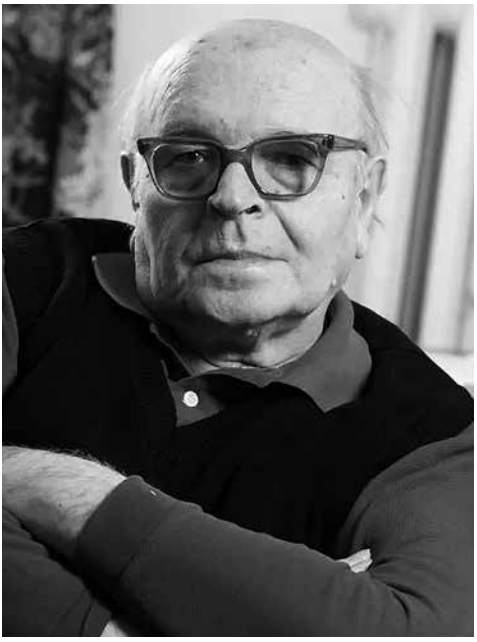
Đorđe Matić – Ivo Goldstein

DJELA:

Volele su me dve sestre, skupa, Beograd 1970.
Zgrad, zbirka poezije, Beograd 1977., 2. izd. Zagreb – Sisak 2021.
Voljele su me dvije sestre, skupa, Sarajevo 1989.
Mrtvo zvono, Split 1997.
Dubrovačka zrcala, Beograd 2007.
Oficirova kći, Beograd 2011.
Hommage Milišiću: knjiga prijatelja o pesniku Milanu Milišiću, prir. J. Trpković et al,, Beograd 2005.
Tolkin, J. R. R., *Hobit*, Beograd 1975.

LITERATURA:

Bazdulj, M., *Trideset godina od smrti Milana Milišića: Ne smetati životu pred sobom*, Portal Oko RTS, 5. X. 2021. https://oko.rts.rs/lat/kultura/4538577/30-godina-od-smrti-milana-milisica-ne-smetati-zivotu-pred-sobom.html
Dragojević, R., *Šuvar*, Zagreb 2024.
HE 7, 319.
HKE 3, 95-96.
Kopić, M. Milišićev veliki tekst, Dubrovniknet.hr,, 6. X. 2016. https://old.dubrovniknet.hr/novost.php?id=48753#.X5QGF4gzZPY
Lucić, B., Dan koji je ljubičasti Stradun zavio u crno, Dubrovački vjesnik, 5. X 2021.
https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/zupanija/dubrovnik/dan-koji-jeljubicasti-stradun-zavio-u-crno-prije-tocno-30-godina-poginuo-je-milan-milisica-s-njim-je-poceo-nestajati-svijet-gradanskog-dubrovnika-1132440;
https://www. portalnovosti.com/slucaj-milisic-34-godine-poslije; pristupljeno 13. V. 2025.
Miškulin, I., *Usta širom zatvorena, Delikt mišljenja u komunističkoj Hrvatskoj 1980.-1990.*, Zagreb 2024.
Trpković, J., 17 godina od opsade Dubrovnika, Peščanik, 1. X. 2008.
https://pescanik.net/17-godina-od-opsade-dubrovnika/

Mirić, Jovan

MIRIĆ, Jovan, politolog, pravnik i profesor (Krbavica, 24. X. 1934. – Zagreb, 6. IV. 2015.), sin Voje i Smilje. Rođen je u siromašnoj zemljoradničkoj obitelji; imao je petoro braće i dvije sestre. Osnovnu školu završio je u Krbavici, a srednju u Zagrebu, gdje je maturirao 1956. godine. Na Pravnom fakultetu u Zagrebu diplomirao je 1962. godine. Od 1965. do 1998. radi na Fakultetu političkih nauka (FPN, od 1991. Fakultet političkih znanosti – FPZ): najprije kao asistent profesorima Nerkezu Smailagiću i Ivanu Babiću (od 1965.), a potom kao docent (od 1972.), izvanredni profesor (1977.) i redovni profesor (od 1982.). Doktorirao je 1971. s tezom *Interesne grupe kao faktori političkog sistema*. Dužnost dekana Fakulteta obnašao je od 1986. do 1988. godine.

Na FPN-u je predavao Uvod u znanost o politici, obavezni predmet na prvoj godini studija politologije, a kasnije i novinarstva te općenarodne obrane.

Miićevo znanstveno djelo može se podijeliti u tri faze. U prvoj razvija radnu teoriju demokracije, inzistirajući na pluralizmu interesa i odnosima moći kao temelju za analizu politike. U toj fazi Mirić se razvija pod utjecajem ideja Vanje Sutlića, ali ne pripada tada aktivnoj i utjecajnoj grupi kritičkih marksista okupljenih oko časopisa *Praxis*. U toj fazi, objavljuje knjige: *Interesne grupe i politička moć*, *Rad i politika* i *Pluralizam interesa i samoupravna demokracija*. U njima razvija nedogmatski marksizam, ističući važnost pluralizma unutar samog sistema. Izražavanje konfliktnih interesa, kao i njihove međusobne sukobe smatra neizbježnima, te negira teze o monolitnom ili beskonfliktnom modelu jugoslavenskog političkog sistema. U svojim se radovima Mirić već tada zalaže za angažiranu politologiju, odbacujući ideje o „vrijednosnoj neutralnosti" kao idealu javnog djelovanja politologa.

U drugoj fazi, od 1983. do 1990. kritički analizira jugoslavenski politički sistem, prije svega u vezi s Ustavom iz 1974. godine. Mirić 1984. objavljuje svoju najpoznatiju knjigu – *Sistem i kriza* u kojoj se suprotstavlja tezi da je jugoslavenska federacija „stvar dogovora republika i pokrajina". Po njegovu mišljenju, Ustav nije više usklađen s temeljnim principima AVNOJ-a, zato što uvodi teorijski nejasnu, a politički problematičnu kategoriju „narodnosti", te stoga što napušta socijalistički princip konstituiranja države i društva na radu, priklanjajući se umjesto toga nacionalnim partikularizmima. Knjiga je objavljena u okviru poziva tzv. Vrhovčeve komisije (za kritičku analizu političkog sistema socijalističkog samoupravljanja) te u povodu desetogodišnjice donošenja Ustava SFRJ. Mirić se tom knjigom – jednom od najcitiranijih i najpoznatijih objavljenih u okviru tadašnje jugoslavenske/hrvatske politologije – potvrđuje kao glavni predstavnik kritičke politologije, pojma kojeg sam ne koristi, nego nastaje u kasnijim interpretacijama njegova djela (v. Jović, 2025.). Uz to, Mirić svojom knjigom – kao i nizom intervjua i tekstova koje objavljuje od 1985. do 1990. – najavljuje moguć i vrlo vjerojatan raspad Jugoslavije.

Za to krivicu pripisuje SKJ-u i njegovim republičkim organizacijama, koje su postale nacionalističke, te sumnjiče jedna drugu predbacujući im odgovornost za navodno diskriminiranje vlastite republike/pokrajine. U znak protesta protiv takve politike, 1984. istupa iz SKJ, čiji je član bio od 1954.

Na kraju te druge faze, Mirić 1990. objavljuje knjigu *Iskušenja demokracije* u kojoj se odmiče od marksističke i primiče se liberalnoj teoriji demokracije, inzistirajući na potrebi da se demokracija poveže ne s *etnosom* nego s *demosom*. Pod utjecajem djela Roberta Dahla, Mirić zagovara neku vrstu poliarhije, ali pritom upozorava na nacionalizam koji onemogućava autonomiju za manjine i ljudska prava, naročito za pripadnike manjina.

Treća faza Mirićeva znanstvenog i intelektualnog djelovanja počinje 1990., s demokratskim promjenama u zemlji. Mirić ih dočekuje sa zebnjom, smatrajući da će nacionalisti pobijediti na izborima i potom odvesti Jugoslaviju u rat i sukobe. U svojim javnim istupima upozorava na potrebu racionalnog i smirenog dijaloga, ali i sam vidi da takvo rješenje nije vjerojatno.

S raspadom Jugoslavije – koji za njega nije bio iznenađenje – Mirić ostaje, kao i mnogi drugi, bez domovine koju je smatrao svojom premda je njen politički sistem snažno kritizirao. Istodobno, u ratnom sukobu u Hrvatskoj – između separatističkih Srba iz Krajine i novoproglašene nacionalističke (i u odnosu na Jugoslaviju separatističke) Hrvatske, kao odgovoran intelektualac, javno zagovara mir i kompromis. Kao što je bio kritičar socijalističke Jugoslavije, tako nakon 1990. postaje kritičar nacionalističke Hrvatske, ekspanzionističke Srbije i separatističke „Krajine".

Na prijedlog – i nagovor – Branka Horvata, Mirić se u tim godinama fokusira na srpsko pitanje u Hrvatskoj. O tome piše sljedećih pet knjiga, između 1996. i 2010. godine. Knjigu *Demokracija u postkomunističkim društvima* dovršava 1994., ali je Prosvjeta (izdavač svih pet knjiga iz te faze Mirićeva djelovanja) zbog nedostatka novca objavljuje 1996. godine. U njoj Mirić iznosi prijedloge za kompromis unutar Hrvatske: „naša je polazišna i osnovna teza da su Srbi u Hrvatskoj integralni dio političkog korpusa, ali su istodobno i posebni dio tog

korpusa. I srpski i hrvatski politički radikalizam osporavaju ovu tezu; srpski radikalizam osporava integralnost (involviranost) srpskoga elementa u hrvatski politički korpus, a hrvatski radikalizam osporava posebnost (identitet i subjektivitet) toga elementa u hrvatskom političkom korpusu".

U knjizi *Demokracija i ekskomunikacija* (1999.) kritički govori o isključivanju Srba iz hrvatskog demosa – poput kroničara bilježi izjave i postupke koji su doveli do masovnog egzodusa Srba iz Hrvatske, njih skoro 200.000 do 1995. te daljnjih 130.000 te godine.

Mirićeva knjiga *Zločin i kazna: politološko-pravni ogledi o ratu, zločinu, krivnji i oprostu* (2002.) detaljna je analiza diskriminacije Srba pred sudovima, ali i pred državnim organima u Hrvatskoj općenito. Rat iz devedesetih smatra jednim velikim zločinom. Iznosi tezu da se etničko čišćenje nije dogodilo samo u odnosu na one Srbe koji su morali otići iz Hrvatske, nego i u odnosu na one koji su ostali, ali čiji se identitet negira i potiskuje.

U knjizi *Sumrak intelekta: politološko-pravni i kulturološki ogledi* (2006.) Mirić kritički progovara o intelektualcima u Hrvatskoj, smatrajući da je samo mali broj intelektualaca ostao privržen kritičkom razmatranju stvarnosti, dok je većina prihvatila nacionalističko stajalište.

U svojoj posljednjoj knjizi: *Kosovo i druge teme* (2010.) Mirić smatra pogrešnim stav Hrvatske prema priznanju samoproglašene nezavisnosti Kosova (2008.), te snažno kritizira Zapad zbog te odluke, najavljujući da će ona imati dugoročno negativne posljedice za globalnu stabilnost.

Od sredine sedamdesetih pa do kraja života, Jovan Mirić djeluje i kao javni intelektualac, istupajući u medijima – intervjuima, člancima i otvorenim pismima. Neka od tih pisama – iz prve polovine devedesetih – upućena su Srbima iz Krajine, koje poziva da odbace oružje i prihvate suverenitet Hrvatske, za koju piše da je trenutno „ružna naša, ali ipak naša". Njegovi su apeli ostali bez odgovora.

Mirić je aktivno podržavao formiranje srpskih organizacija nakon 1990. godine: Srpskog demokratskog foruma, Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta" (u čijim je novinama, *Prosvjeti*, objavio brojne

članke) te Srpskog narodnog vijeća i Samostalne demokratske srpske stranke. Izložen prijetnjama i neugodnostima, 1997. napisao je pismo glavnom uredniku *Prosvjete*, Miloradu Novakoviću, u kojem odustaje od dotadašnje suradnje i najavljuje povlačenje iz javnosti. Ipak, na nagovor nastavlja suradnju, koristeći pseudonim Žarko Lastavica. Profesor Mirić je 2010. dobio nagradu Srpskog narodnog vijeća Nikola Tesla koja se tradicionalno dodjeljuje zaslužnima za doprinos razvoju srpskih institucija.

Nezadovoljan svojevrsnom pasivnošću Fakulteta u odnosu na pojavu ometanja nastave te napade na njega u medijima, Mirić odlučuje 1998. otići u mirovinu s navršene 64 godine života i 38 godina i četiri mjeseca radnog staža. Nasuprot tome, u posveti studentima iz generacija 1990. – 1995. u knjizi *Demokracija u postkomunističkim društvima*, Mirić ističe da su ga oni „u teškom i ružnom vremenu, u vremenu rata, zla i mraka krijepili i hrabrili svojim svjetlom, dobrotom i nadom".

Miićev doprinos politologiji se naročito ogleda u četiri teme kojima se bavio: 1) u teoriji demokracije i autoritarnosti socijalističkog poretka, te radnoj teoriji demokracije; 2) u analizi jugoslavenskog političkog sistema; 3) u kritičkoj analizi prijelaznog razdoblja između kraja Jugoslavije i začetka nove hrvatske države, koji karakterizira secesionistički nacionalizam na obje strane (hrvatskoj u odnosu na Jugoslaviju i srpskoj u odnosu na Hrvatsku) te rata koji je izbio u tom razdoblju, te 4) po pitanju statusa i položaja Srba u Hrvatskoj nakon 1990., pri čemu se nije zadržavao samo na ustavno-pravnom i deklarativnom položaju Srba u Hrvatskoj, nego je analizirao i stvarnu situaciju, postajući time kroničar jednog nadasve važnog razdoblja povijesti Srba u Hrvatskoj. Time Mirić postaje prvi politolog manjina u našoj politologiji.

Vijeće srpske nacionalne manjine grada Zagreba i izdavačka kuća Plejada objavile su posthumno zbirku Miićevih intervjua, članaka i pisama (*Sve se mijenja, kriza ostaje*).

Jovan Mirić sahranjen je na zagrebačkom groblju Mirogoj.

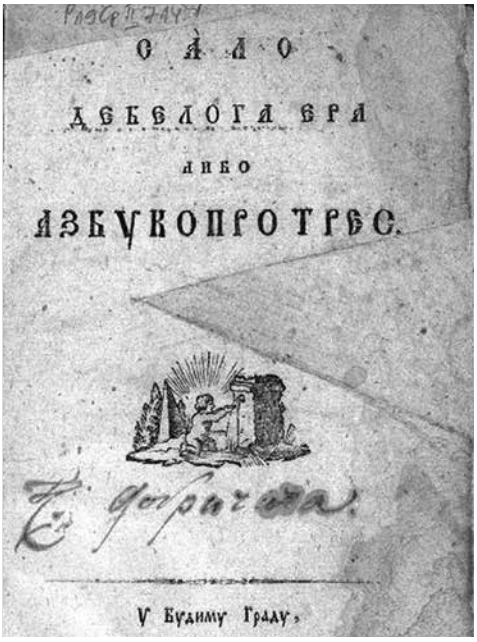
Dejan Jović

DJELA:

Interesne grupe i politička moć, Zagreb 1973. (2. izd. Zagreb 1980).
Rad i politika, Zagreb 1978. (2. izd. Zagreb 1981).
Pluralizam interesa i samoupravna demokracija, Zagreb 1982.
Sistem i kriza: prilog kritičkoj analizi ustavnog i političkog sistema Jugoslavije, Zagreb 1984.
Iskušenja demokracije, Zagreb 1996.
Demokracija u postkomunističkim društvima, Zagreb 1996.
Demokracija i ekskomunikacija: prilog istraživanju hrvatske političke kulture, Zagreb 1999.
Zločin i kazna: politološko-pravni ogledi o ratu, zločinu, krivnji i oprostu, Zagreb 2002.
Sumrak intelekta: politološko-pravni i kulturološki ogledi, Zagreb 2006.
Kosovo i druge teme, Zagreb 2010.
Sve se mijenja, kriza ostaje: izbor članaka i intervjua, ur. D. Jović, Zagreb 2018.

LITERATURA:

Cosovschi, A., Phrasing the Yugoslav Crisis: Jovan Mirić and the Constitutional Debates of the 1980s, *East Central Europe*, god. 48, br. 2-3, Leiden 2021., 272 – 297.
Jović, D., Kritička analiza političkog sistema u jugoslavenskom socijalizmu: teorijski doprinosi Jovana Mirića. *Sociologija* 60 (3), Zagreb 2018., 690–710.
Jović, D., Neželjena kritička inteligencija nakon socijalizma: slučaj profesora Jovana Mirića, u: *Intelektualci: juče i danas*, ur. A. Lošonc, Beograd 2023., 131–145.
Jović, D., *Otpor intelektualaca: predstavljanje nepredstavljenih – suprotstavljanje moćnima,* Novi Sad 2025.

Mrkalj, Sava

MRKALJ, Sava (Sjeničak, 29. IX. 1783. – Beč, 24. VIII. 1833.), jezikoslovac, filolog, pjesnik i učitelj, sin Petra. Rođen je u zaseoku Mrkalji kod Lasinskog Sjeničaka na Kordunu. U školskom katalogu zagrebačke gimnazije za 1804. stoji da je otac Save Mrkalja bio po statusu „pučanin“ („Plebeius“). Ime majke je nepoznato jer je krsna crkva razorena u Drugom svjetskom ratu, a s njom i matične knjige. Za samog Mrkalja nema službenog zapisa administracije na njegovom materinjem srpskom. Podaci o rođenju zapisani su latinski, a o smrti njemački tekst s utjecajem mađarskog.

Sava Mrkalj se opismenio u Sjeničaku, pa je kao nadaren učenik poslat u bogosloviju u Plaškom koju je uspješno završio. Nakon toga

radi kao učitelj tadašnje Slaveno-srbske škole u Gospiću, da bi se potom upisao na zagrebačku Arhigimnaziju na kojoj maturira. Tada ima oko 20 godina, dok njegovi konškolarci imaju između 13 i 17. Kao odlikaš („eminens“) upisuje se na Zagrebačku kraljevsku akademiju znanosti, a zbog izrazitog siromaštva izdržava se, kako je u katalogu škole zabilježeno, *ex conditionibus* – dajući poduke drugima. Više studije filozofije i matematike završava u Pešti gdje po diplomi stječe titulu „svobodnih hudožestva i filosofije doktor“. Za vrijeme studija ključan je bio njegov susret s Vukom Karadžićem s kojim se vrlo brzo zbližio. Kao filologu, znalcu klasičnih jezika, latinskog, grčkog i hebrejskog, kao i svjetskih, francuskog i njemačkog, te kao intelektualcu prosvjetiteljskih ideja, Mrkalju je odgovarao život u Pešti. U njenu ozračju, kao jednom od centara napredne evropske omladine koja se nadahnjivala idejama Francuske revolucije, Mrkalj razvija i usavršava svoja uvjerenja, kao i naročito osobenjaštvo, odnosno neurotske tegobe, koje je po nekim izvorima (G. Nikoliš) već ranije nosio u sebi.

Godine 1810. Mrkalj u Budimu objavljuje svoje najvažnije djelo, lingvističku i filološku raspravu *Salo debeloga jera libo Azbukopotres*. Iako tiskana crkvenom ćirilicom, ova je, iako po obimu mala knjiga (18 štampanih stranica), po znanstvenom, filozofskom i općekulturnom značaju imala goleme i trajne domašaje. U njoj se Mrkalj zalaže za potrebu reforme srpske ćirilice, zastupajući fonološki i fonetski princip, time anticipirajući načelo „jedno slovo – jedan glas“, odnosno „piši kako govoriš“, koje će se u budućnosti vezati gotovo isključivo uz Vuka. Metafora odbacivanja dotadašnje azbuke bilo je arhaično i suvišno slovo „jer“. Njega je Mrkalj stavio u naslov i ironično zove „debelim“, odnosno bespotrebnim, nastavljajući se na prosvjetiteljskog intelektualca Atanasija Stojkovića koji „debelo jer“ naziva „petim točkom u kolima“. Između tada čak četiri korištene jezične varijante – srpskoslavenskog, ruskoslavenskog, slavenosrpskog i narodnog jezika (ovog posljednjeg kao ideala Mrkaljevog i kasnije Vukovog), vladala je pometnja i u azbuci. Slova u pismu bez glasovne podloge, naspram glasova u jeziku bez odgovarajućeg pismenog znaka stvarala su nefunkcionalnost u pisanom srpskom jeziku i proizvoljnost u praksi korištenja jezika i pisma. Mrkalj je na tih 18 štam-

panih stranica svoga lingvistički odgovornog i provokativnog rada, ukinuo čak 20 od tadašnjih 46 slova azbuke, čega je simbol bilo slovo „jer“ iz naslova, ukazujući time kritički i na konzervativizam institucija koje su se uporno držale zastarjelog pravopisa.

Djelo je, kao da je slijedilo svoj podrugljivi naslov, zaista i izazvalo „potres“, lavinu polemika i napada, poglavito iz Pravoslavne crkve koja je dotad gotovo imala monopol nad pismom i pravopisom, ali i nad kulturnim životom Srba u Ugarskoj, pa čak i u tada podjarmljenoj Srbiji. Međutim, Mrkalj je imao načelnu podršku tadašnjih ključnih intelektualaca i znanstvenika. Na njegovoj su strani bili Vuk Karadžić, koji će tek četiri godine kasnije objaviti svoju *Pismenicu*, kao i arhimandrit i pjesnik Lukijan Mušicki, te vjerojatno najutjecajniji i društveno najmoćniji, lingvist i državni cenzor Jernej Kopitar. No, Crkva je digla hajku na Mrkalja, a glavni strateg napada kako na njegovu reformu tako i na ličnost, bio je moćni sremskokarlovački mitropolit Stefan Stratimirović. On je knjigu proglasio heretičkom, napadom na pravoslavlje i pokušajem udaljavanja ugarskih Srba od Rusije, čak i željom za unijaćenjem preko jezika.

Na pragu znanstvene slave, Mrkalj se neobjašnjivo povlači iz svjetovnog i javnog života i 1811. moli Crkvu da ga primi za monaha u manastir Gomirje. Molba mu je prihvaćena i od tada Mrkalj uzima monaško ime Julijan. Nije jasno zašto se odlučio na ovakav radikalan čin. Postoje spekulacije da je mogući razlog bila ambicija da napiše prvu osuvremenjenu gramatiku srpskog jezika, dok će Miloš Okuka u svom radu o Mrkalju, odluku o odlasku u manastir nazvati „očajničkim činom“. Umjesto mjesta mira, kontemplacije i rada, Mrkalj – „monah Julijan“, u Gomirju nalazi nered, neznanje i primitivizam bratije manastira i u stalnim je sukobima s njima. Arhimandrit manastira i budući patrijarh Josif Rajačić, zavidan na Mrkaljevoj širini i obrazovanju, pored spletki u manastiru tuži ga u pismima episkopu Mojsiju Miokoviću. Čak ga pokušava istjerati iz manastira. Budući da Rajačić ne dobiva direktne podrške i episkop mu prepušta način kako da riješi situaciju, Rajačić u dogovoru s bratstvom izlaže Mrkalja krajnjem ostracizmu i ignoriranju. U svađama, iritiran i s počecima nervnoga rastrojstva, Mrkalj biva 1813. lišen monaškog čina i

izbačen iz manastira. Sljedećih 12 godina provest će u putovanjima i lutanju u potezu od Vojvodine, „Turske“ (vjerojatno tadašnja Bosna i Srbija), preko Krajine do Dalmacije, bez mogućnosti da sebi nađe imalo stabilno mjesto i posao. U tom razdoblju radio je kao učitelj u školi u Boviću (kod Vrginmosta) te kao privatni učitelj u Glini i Karlovcu. Po mnogim indicijama jedan dio toga razdoblja živio je životom beskućnika i u potpunoj oskudici. To je vjerojatno ubrzalo njegovo nervno rastrojstvo i već ranije načeto mentalno zdravlje. Godine 1817. objavljuje u *Novinama serbskim* tekst *Palinodij, libo obrana debelog jera*, neku vrstu poricanja, odnosno autokritike vlastitog rada, konkretno *Sala debelog jera*. Iako nedosljedan i ne sasvim jasan, tekst izaziva reakcije, među kojima je najkritičnija ona samoga Vuka Karadžića koji u odgovoru u istim novinama pobija sve Mrkaljeve argumente. Mrkaljev odgovor je još konfuzniji i nije jasno brani li vlastiti prvobitni stav ili se i dalje samokritički osvrće na svoj objavljeni tekst. Kasniji kritičari, primjerice M. Leskovac, tvrdit će da *Palinodija* nije poricanje već da ima „satirički smisao“ – naime, da Mrkalj želi dovesti stvari do apsurda te da time zapravo još jednom napada zastarjelo „debelo jer“.

Mrkaljeva uznapredovala mentalna nestabilnost pak, svoj će vrhunac imati nekoliko godina kasnije. U Karlovcu, u koji je doselio iz Banata, godine 1825. dolazi do njegova psihičkog sloma i osobne kalvarije. Stanoviti Milinković, učitelj crtanja kojem je Mrkalj davao poduke iz latinskog, zamolio ga je da mu prevede krsni list na latinski. Uvrijeđen ovakvom ponudom koju je držao ispod svoje razine, Mrkalj Milinkovića ubada nožem u vrat. Mrkalj je uhapšen i zatvoren, potom predat Slunjskoj regimenti i u okovima prebačen u zatvor u Glini. Tu je više puta batinan i bačen u samicu, što je vjerojatno pridonijelo potpunom mentalnom padu. U regimentalnom zatvoru u Glini, Mrkalja 1826. posjećuje i promatra vojni liječnik dr. Schoffer, te sastavlja izvještaj o njegovu duševnom stanju, konstatirajući poremećaj, ali ne i ludilo (*Wahnsinn*). Dvije godine kasnije promatra ga i regimentski liječnik dr. Sachs utvrđujući nesposobnost za život u građanskom društvu, no tvrdi i da za pacijenta nije ni duševna bolnica i preporučuje manastirsku okolinu (vjerojatno po Mrkaljevoj

želji), gdje bi se bavio vrtlarstvom i išao u šetnje pod nadgledanjem sveštenika. Generalkomanda šalje višestruke dopise crkvenim starješinama, ali zbog spletkarenja, straha dijelova crkve od Mrkaljeva temperamenta i reperkusija njegova filološkog djela, kao i zbog ranijeg Stratimirovićeva neprijateljstva, nakon godina pokušavanja Mrkalja nije htio primiti nijedan manastir.

Od 1829. do 1832. nema neposrednih podataka o njegovu životu, a kasnija korespondencija Vuka Karadžića otkriva da je već neko vrijeme zatvoren u *Irrenanstaltu* – u bečkoj duševnoj bolnici. Karadžić ga posjećuje 1833. i tada mu Mrkalj daje mali svezak u koji je sakupio desetak svojih pjesama – one će se pokazati poezijom visoke kvalitete.

Iste godine, nepoznatog datuma, Sava Mrkalj umire. Vjerojatno nije ni pokopan, već je moguće da je završio „na disekcionom stolu anatomskog instituta" (Nikoliš), kao i svi beskućnici toga doba.

Neosporan je doprinos Save Mrkalja našoj lingvistici, filologiji, pa čak i filozofiji. Svojim *Salom debelog jera* i pročišćenom azbukom, kao i spomenutim nastojanjem na fonetskom pismu s narodnim jezikom kao temeljem, on je prethodnik Vuka Karadžića kao najvećeg reformatora našega jezika. Bio je vođen prosvjetiteljskim idejama, posebice filozofskom mišlju Johna Lockea i njegovom empirijskom teorijom spoznaje, kao i Adelungovim principom „piši kao što govoriš". Zalaganjem za uklanjanjem iz ćirilice svih suvišnih slova i nastojanjem ka onoliko slova koliko ima glasova, on je prvi prije Vuka ovo načelo teoretski obrazložio i dosljedno proveo u svom djelu.

Iako je napisao svega desetak pjesama, znatan je i njegov doprinos razvoju nacionalne poezije. Prema istraživanja Žarka Ružića, Mrkalj je i „prvi pravi pesnik srpskog jamba", odnosno „preteča kostićevskog i srpskog petiktusnog ili 'petostopnog jamba'". Prema Ružićevim istraživanjima Mrkaljev sonet iz 1822. (objavljen tek 1959.), prvi je sonet u jampskom jedanaestercu.

Djelom Save Mrkalja bavili su se kroz vrijeme najznačajniji književnici i književni teoretičari i srpske i hrvatske kulture: Jovan Skerlić, Ivo Andrić, Meša Selimović, Jovan Deretić, Milka i Pavle Ivić, Amfilohije Radović, Milan Radeka, Stanko Korać, Milan Moguš, Jo-

sip Vončina i brojni drugi. Posebno mjesto zauzima izuzetna studija Gojka Nikoliša *Sava Mrkalj – Povijest o jednom stradalniku*.

Godine 1990. u Topuskom je osnovano Srpsko kulturno društvo „Sava Mrkalj“, s ciljem očuvanja i unapređivanja kulture srpskog naroda na prostorima Banije i Korduna. Društvo je prestalo s radom 1995. godine, odlaskom i progonom stanovništva nakon vojne operacije „Oluja“. U Novom Sadu djeluje Zavičajno udruženje „Sava Mrkalj“.

SKD Prosvjeta ustanovilo je nagradu „Sava Mrkalj“ za posebno vrijedan doprinos kulturi Srba u RH. Unutar ove organizacije osnovan je i istoimeni Centar za obrazovanje koji se bavi odgojno-obrazovnim programima s naglaskom na srpski jezik i kulturu. U okviru Centra djeluje i Ljetna škola srpskog jezika i kulture koja nosi Mrkaljevo ime.

Bečka slavistica Gordana Ilić Marković napisala je 2022. monodramu *Slušaj kako govori Sava Mrkalj* koja govori o posljednjim Mrkaljevim danima. Premijerno je izvedena na Udbini, potom u Zorin domu u Karlovcu, Beču, Beogradu i brojnim drugim mjestima. Režirao ju je Dušan Aškoviće, a Mrkalja je igrao Dejan Stojaković.

Ulice Save Mrkalja postoje u Beogradu, Novom Sadu, Banjoj Luci, Bijeljini i u još nekoliko gradova. Njegova bista, rad Vojina Bakića, izložena je u svečanoj dvorani SKD „Prosvjeta“ u Zagrebu zajedno sa bistama i portretima Vuka Stefanovića Karadžića, Petra Petrovića Njegoša, Branka Radičevića i drugih velikana srpske kulture i nauke.

Đorđe Matić

LITERATURA:

Gavrilović, V., *Gojko Nikoliš – život i delo,* Beograd 1998., 171-177.

HE 7, 500.

HKE 3, 141-142.

Karlić, V., – Šakić, S., *Trista čuda i trista jauka: Život i djelo Save Mrkalja*, Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme, Vol. 6. No. 2., Zagreb 2023., 87-101.

Лесковац, М., *Антологија старије српске поезије*, Нови Сад 1953.

Лесковац, М., *Антологија старије српске поезије*. Српска књижевност у 100 књига, Нови Сад – Београд, 1964., 93, 163–165, 189–191, напомена: 394–399.

Marković Ilić, G., „САВВА МРКАЉ / MERCAIL SABBAS – MERKALY SZABBAS. Arhivalije o životu i smrti", Frankfurt am Main 2012., str. 103-129.

Николиш, Г., *Сава Мркаљ – Повијест о једном страдалнику*, Загреб 1980.

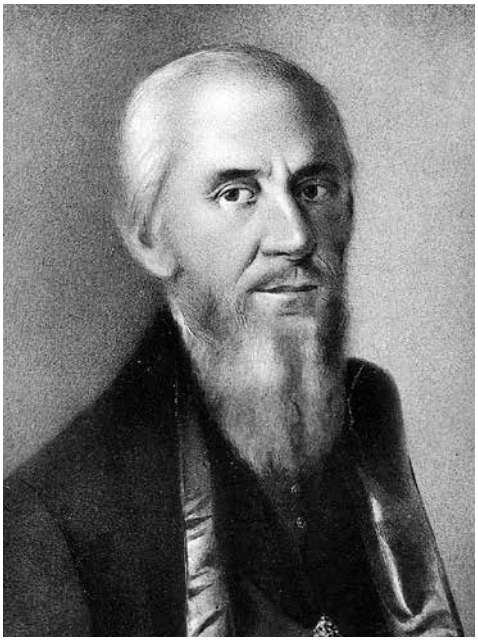
Окука, Милош, *Сало дебелога јера либо азбукопротрес Саве Мркаља у старом и новом руху*. Поводом 200-годишњице првог издања (1810–2010), Загреб 2010.

СБР 7, 108-109.

Selimović, M., *Za i protiv Vuka*, Beograd 1986.

https://snv.hr/znameniti-srbi/sava-mrkalj-filolog/, https://www.zorin-dom.hr/predstave/slusaj-kako-govori-sava-mrkalj/,

https://literaryworkshopkordun.com/latinica/strana/3149/danko-peric-doprinos-save-mrkalja-prosveti-korduna-vojne-krajine-dalmacije-i-dubrovnika, pristupljeno 26. III. 2025.

Mušicki, Lukijan – Luka

MUŠICKI, Lukijan – Luka (Temerin, 7. II. 1777. – Karlovac, 27. III. 1837.), episkop gornjokarlovački, književnik, prosvjetitelj, sin Đorđa i Anastasije. Rođen je u vojvođanskom Temerinu, tada u Habsburškoj Monarhiji, u obitelji Jemušicki (prezime je kasnije preinačio). Otac je bio bogoslov. Kršteno ime bilo mu je Luka.

Osnovnu školu pohađao je u Temerinu i Titelu, a zatim dva razreda njemačke više škole. U Novom Sadu je završio prva tri razreda, u Segedinu naredna tri razreda gimnazije i prvu godinu filozofije. U Pešti je od 1794. studirao filozofiju i pravo.

Nakon završenog studija 1800. radio je u Sremskim Karlovcima kao službenik u mitropolijskoj kancelariji i kao odgajatelj dvojice

mladića iz plemićkih obitelji Tekelija i Crnojević. Predavao je u gimnaziji i kasnije u Karlovačkoj bogosloviji staroslavenski jezik i crkvenu povijest.

Krajem 1802. zamonašio se u manastiru Grgetegu, uzevši kaluđersko ime Lukijan po svom omiljenom antičkom (poganskom) satiričaru iz Samostate. Godine 1803. postaje pridvorni đakon, tajnik Crkvenog suda i knjižničar Mitropolijske biblioteke, krajem 1805. arhiđakon, 1807. sinđel, a 1809. protosinđel.

U srpnju 1812. proizveden je u čin arhimandrita manastira Šišatovca. Uložio je velik trud u obnovu manastira, ali je zapao u dugove, pa je 1820. razriješen. Po kazni je ostao u Šišatovcu i morao se pokoravati mlađima od sebe. Odnosi s drugim kaluđerima s vremenom su se tako zaoštrili da ih je 1822. optužio za pokušaj trovanja. Nakon novog vještačenja komisije za reviziju manastirskih financija, vraćena mu je 1823. uprava nad Šišatovcem, bez prava raspolaganja manastirskim novcem.

Nedugo zatim, 1824., premješten je u Plaški za administratora Eparhije gornjokarlovačke. Posvetio se obnovi zapuštene eparhije. Čvrsto je vjerovao u moć i važnost obrazovanja. U Vojnoj krajini postojale su njemačke škole, a zahvaljujući njemu osnovane su prve srpske škole u Plaškom (1824., gdje je svom trošku uzdržavao 40 učenika), Zrmanji, Mutiliću i Škarama. U Plaškom je osnovao i bogoslovsku školu u kojoj je i sam predavao.

Zamjerio se (navodno zbog strogosti) ostalim svještenicima i redovnicima, pa su ga 1826. optužili da zanemaruje crkvene dužnosti te da govori protiv cara. Po carskom ukazu provedena je istraga, ali je oslobođen optužbi. Mušicki je bio uvjeren da je optužbe protiv njega izmislio Josif Rajačić, tadašnji arhimandrit manastira Gomirje.

Carskim ukazom postavljen je za episkopa Gornjokarlovačke eparhije (1828. –1837.). Zavladičen je u Sremskim Karlovcima. Nakon audijencije kod cara Franje I. 1830. uspio je realizirati dugogodišnju želju da središte eparhije iz Plaškog prebaci u Karlovac.

Bogoslovska škola preseljena je tada u Karlovac, a u Plaškom je pokrenuo Pripremnu bogoslovsku školu te 1831. i učiteljsku školu; iste je godine izdao naredbu da svaka buduća svještenička supruga u

eparhiji mora biti pismena. Zahvaljujući njegovu trudu, za srpsku djecu koja su pohađala njemačke škole uveden je pravoslavni katihizis na srpskom jeziku. Plaški je učinio središtem okupljanja obrazovanih Srba.

Nakon smrti Stefana Stratimirovića u rujnu 1836. trebao je postati novi mitropolit, ali je iznenada preminuo. Pokopan je po vlastitoj želji na groblju u Dubovcu (kod Karlovca), a 2012. su mu posmrtni ostaci preneseni na groblje manastira Presvete Bogorodice Trojeručice u Donjem Budačkom. Zahvalni narod mu je na grobnom mjestu podigao mramorni spomenik.

Bio je jedan od najobrazovanijih Srba svog doba. Razmjenjivao je ideje s mnogim istaknutim kulturnim ličnostima, uključujući Dositeja Obradovića. Priredio je i objavio njegove *Izabrane basne* (Budim, 1800.) i po smrti mu posvetio odu *Seni D. Obradoviča*. Dopisivao se s Jernejem Kopitarom koji ga je postavio za glavnog suradnika za srpska pitanja u *Bečkim književnim novinama* (*Wiener Literaturzeitung*).

Potakao je Vuka Karadžića, svog nekadašnjeg učenika u Karlovačkoj bogosloviji, a zatim prijatelja, da skuplja narodnu baštinu odnosno narodne pjesme, među kojima je bilo i erotskih (moguće je da je neke od tih erotskih pjesama napisao sam Mušicki). Pomogao mu je i u reformi azbuke i ponudio vizualno rješenje za ćirilični grafem Đ (Ђ), koji je postao dijelom standardnog pisma.

U onovremenom sukobu o pitanju reforme srpskoga standardnoga jezika, Mušicki se pomirljivo zalagao za uporabu crkvenog jezika u djelima višega stila, a narodnog jezika u djelima za širu publiku.

Bio je jedan od najuglednijih srpskih pjesnika svog vremena i začetnik i nositelj srpskog klasicizma. U srpsku književnost uvodi svjetovne teme i književne oblike po uzoru na antičku književnu tradiciju. Pisao je prigodnu i didaktičku poeziju, ugledajući se prije svega na Horacija. Proslavio se naročito dvjema rodoljubnim pjesmama, upućenima srpskoj mladeži u duhu nacionalnog preporoda: *Glas narodoljupca* (1819.) i *Glas arfe šišatovačke* (1821.). Za potrebe nastave sastavio je gramatiku staroslavenskog jezika.

Vladao je njemačkim, mađarskim, latinskim, ruskim, talijanskim, francuskim, engleskim, hebrejskim, grčkim, rusko-crkve-

noslavenskim i arapskim jezikom. S latinskog je preveo Katona i Horacija, a s grčkog Anakreonta, proširivši tako kulturni horizont srpskog čitateljstva i omogućivši mu pristup idejama koje su bile dijelom europske kulturne tradicije. Na njemački je u prozi preveo drugi svezak Vukove *Pesnarice*. Mnoge svoje posebno objavljene ode tiskao je usporedo i u njemačkom prijevodu. Objavljivao je pod imenima i pseudonimima Luka Mušickiй, L. M., L., M., Luk., L. M. E., L. M. Epkpь, Lazar Milobratić, ⁎*⁎.

Bio je jedan od ključnih predstavnika srpskog prosvjetiteljstva i nacionalnog preporoda i idejni začetnik Matice srpske. Imao je veliku biblioteku s više od 800 naslova. Veći dio otkupio je knez Miloš Obrenović i te knjige postaju dio fonda novoosnovane Narodne biblioteke Srbije. Posjedovao je i bogatu numizmatičku zbirku od 859 novčića.

Pisao je za *Novine serbske*, *Zabavnik*, *Letopis Matice srpske*, *Srpsko rodoljublje* i *Serbski narodni list*. Neposredno po njegovoj smrti dio njegova opusa objavljen je u *Letopisu Matice srpske*, *Uraniji*, *Golubici*, *Novinama srbskim* i *Dodatku k Srbskim novinama*. Njegove pjesme objavljene su posthumno u četiri knjige *Stihotvorenija*.

Milena Joksimović

DJELA (IZBOR):

Ода г. Стеф. от Авакумовича, Будим 1798.
Јавное испитаније из славено-сербскија граматики, Будим 1802.
Ода блаженој сени Ј. Рајича, Будим 1802.
Еклога между пастирми кулпинскими, Будим 1802.
Ода преосвјаштењејшему и високодостојнејшему г. Ј. от Путник, Будим 1808. (s prijevodom na njem.)
Сербска муза... ерцхерцогу Лудвику, Будим 1808.
Сербс*кија муза на ден тезоименитства.... ерцхерцога Јосифа*, Будим 1808.
Сени Д. Обрадовича, Будим 1811.
Глас народољубца, Беч 1819.
Ода о чести народној Сербов, Беч 1819.
Ода на воздиженије гимназијума новосадскаго, Беч 1819.
Айологија србскаго сердца, Беч 1819.
Глас арфе шишатовачке, Беч 1821.
Ода...П. Петровичу, православном ејиској и митройолиту черногорскому, Беч 1821. *Да Бог живит царја!*, Карловац 1831.
Ода к јего краљевскому височеству инфанту К. Алојзију, Карловац 1831.
Ода на високошоржествениј ден рожденија... Франца I, Карловац 1831.
Сербљин Сербљину, Карловац 1832.
Чувствованија хорватских Сербов на високоторжествениј ден рожденија Франца I, Карловац 1832.
Ода Хрватјанина на високоторжествениј ден рођења... Франца I, Карловац 1834.
Стихотворенија I, Пешта 1838; II, Будим 1840; III, Нови Сад 1844, IV, Нови Сад 1847. *Stihotvorenija*, sv. I-IV, Pešta – Budim – Novi Sad 1838. – 1847.
Одабрани стихови, Београд 1938.
Песме, Београд 2005.

LITERATURA:

EJ 6, 181.
HE 7, 532.
Палавестра, П., *Лукијан Мушицки у историји српске књижевности,* у: Давидов, Д. (ур.), *Манастир Шишатовац*, Београд 1989., 85-89.
Радојчић, Биографије, II, 1020-1021.
СБР 7, 145-147.
Vukoslavović, R. / Boškov, Ž. Mušicki, Lukijan. *Leksikon pisaca Jugoslavije IV*. Beograd 1997., 600-603.
Znameniti Srbi XIX veka, god. I, 34-35.
https://www.eparhija-gornjokarlovacka.hr/old_site/Episkop-Musicki-L.htm, pristupljeno 1. XII. 2024.

Nikolić Ćasić, Vera

NIKOLIĆ ĆASIĆ, Vera (Grabovica kraj Despotovca, 23. IX. 1948. – Beograd, 28. VI. 2021.), atletičarka. Otac Mika bio je kovač. U 13. godini pobijedila je na jednom školskom krosu u nedalekoj Ćupriji. Tu ju je zapazio atletski stručnjak Aleksandar Petrović i predložio njezinim roditeljima da je počne trenirati.

Veri Nikolić je kao članici Atletskog kluba Ćuprija bilo dovoljno vrlo malo vremena da, uz rad i talent i Petrovićevu stručnost, počne pobjeđivati na krosevima i na trkama na stadionima u Srbiji, a uskoro i diljem Jugoslavije. Njezinim su se rezultatima svi divili te joj prognozirali blistavu karijeru. Kao 16-godišnjakinja je postala reprezentativka i odmah pobjeđuje na Balkanskim igrama. U septembru 1966.

godine, s nepunih 18 godina, sudjeluje na Europskom prvenstvu u Budimpešti i pobjeđuje u trci na 800 metara tada vrhunskim rezultatom 2:02,80 pobijedivši favoriziranu Mađaricu Zsuzsu Szabó. Bila je to prva zlatna medalja na europskim atletskim prvenstvima uopće za Jugoslaviju. To je izazvalo euforiju u javnosti diljem Jugoslavije, a Veru Nikolić počeli su zvati *Zlatna Vera*, „kraljica sportova". Postala je svojevrsni nacionalni idol.

Nikolić se narednih mjeseci etablirala kao vrhunska osamstometrašica i na mitingu u Londonu, na stadionu Crystal Palacea, u okršaju s najvećom nadom britanske atletike Lillian Board je 20. srpnja 1968. godine, s nepunih 20 godina, postavila svjetski rekord – legendarnih 2:00,50. Postala je prva jugoslavenska atletičarka samostalna svjetska rekorderka.

Nikolić je sljedeća dva i pol mjeseca živjela pod golemim pritiskom. Susrela se i fotografirala s Titom. Od nje se očekivalo da na Olimpijskim igrama u oktobru iste godine u Mexico Cityju osvoji zlatnu medalju. Pritisak je za mladu sportašicu bio pregolem. U polufinalnoj utrci psihički nije izdržala, odustala je nakon tristotinjak metara i tada se suočila s odnosom javnosti i medija prema sportskim neuspjesima sportaša od kojih se očekuju isključivo pobjede. U jugoslavenskim je medijima njen nastup na Olimpijskim igrama prokomentiran, između ostalih, i naslovom *Od zlata do blata*.

Veri Nikolić trebalo je vremena da se oporavi od svih pritisaka i psihičkih tegoba kroz koje je prošla. Sportski mir našla je u Zagrebu kamo se iz Ćuprije preselila i pod mnogo manjim pritiskom trenirala pod vodstvom poznatog trenera Lea Langa i nastupala za Atletski klub „Dinamo". Otada njezina karijera ide opet uzlaznom putanjom. Lang je uspio Veri vratiti pobjednički duh i povjerenje u samu sebe jer njezin talent i odlične predispozicije nikad nisu bile upitne.

Tako se Vera Nikolić vratila na staze sportske slave. Na Europskom prvenstvu u Ateni 1969. osvojila je brončanu medalju u utrci na 800 metara. Godina 1971. bila je njena: osvojila je dvije zlatne medalje na Mediteranskim igrama u Izmiru (na 800 i 1500 metara), a ponovno je osvojila i titulu europske prvakinje na 800 metara na prvenstvu u Helsinkiju. Tada je poznati novinar Vilko Luncer u *Sportskim novo-*

stima napisao: „Sve oči su bile uprte u Veru. A Vera nije iznevjerila. Potvrdila je još jednom da će najblistavije stranice atletske povijesti o utrci na 800 m biti posvećene upravo 23-godišnjoj studentici, članici zagrebačkog Dinama. Sreća je večeras izabrala Veru Nikolić. A atletika je vratila Veri Nikolić sve ono što je posljednjih godina znala tako okrutno oduzimati".

Na Olimpijskim igrama u Münchenu 1972. u finalu je osvojila peto mjesto, ali je na tim igrama dva puta trčala 800 m ispod dvije minute, kao jedna od prvih atletičarki kojoj je to uspjelo (postavila je i jugoslavenski rekord – 1:59,50).

Iduće godine Vera je bila ozlijeđena, nije na vrijeme došla u formu i nije ispunila normu za odlazak na Europsko prvenstvo u Rimu 1974. godine. Iako je to mogao učiniti, Atletski savez je nije pozvao i to je značilo novo razočarenje i kraj karijere u 26. godini. Kao najuspješnija jugoslavenska i hrvatska atletičarka iz razdoblja socijalističke Jugoslavije ostala je živjeti u Zagrebu.

Godine 1976. se udala za Paju Ćasića (koji je radio u Sekretarijatu unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, inače rodom iz Bučja kod Pakraca) i u dva poroda dobila kći Jelenu i sinove Milana i Dejana.

Kao zaslužna sportašica dobila je dvosoban stan u Dubravi (na Klaki) koji je 1988. promijenila u veći, trosobni, također u Dubravi, u Ulici prosinačkih žrtava.

Radila je u Samoupravnoj interesnoj zajednici (SIZ-u) fizičke kulture u Dubravi, potom i kao „poreznik" u upravi prihoda u Skupštini zagrebačke općine Dubrava. Usput je privodila kraju i studij na Fakultetu za fizičku kulturu – 1990. ostao joj je još jedan ispit. Htjela je raditi profesionalno u sportu, a uvjet za to bio je, kako su joj rekli – fakultetska diploma.

U već krajnje uzavreloj atmosferi na jugoslavenskom prostoru, u jednoj intervjuu u septembru 1990. godine, Vera Nikolić-Ćasić je tvrdila da se „smatra Jugoslovenkom i da je ponosna kad joj je svirala jugoslovenska himna". Isticala je da u Zagrebu živi dulje negoli u Srbiji i da iako se „u Hrvatskoj promenila vlast, ne osećam da se nešto bitno, barem kad sam ja u pitanju, promenilo. Nemam zaista nikakvih problema. Imam osećaj da me na poslu svi vole". Mjesec dana ranije, na

Europskom atletskom prvenstvu u Splitu, bila je u svečanoj povorci kao gost na poziv predsjednika Organizacijskog odbora Antuna Vrdoljaka, zajedno s Lucianom Sušnjem i Milošem Srejovićem, dotadašnjim europskim atletskim prvacima iz Jugoslavije. Tada je redovito odlazila roditeljima u Ćupriju, suprugovim roditeljima u Bučje, kao i u svoju vikendicu („brvnaru“) u pet kilometara udaljeno Čučerje.

No, približavanjem ratnih zbivanja situacija se dramatično mijenja i Vera Nikolić jedina u administraciji bivšeg SIZ-a dobiva otkaz, kao tobožnji višak. Razlog je bio nacionalistički: rođena je u Srbiji, Srpkinja je, u braku sa Srbinom – i što je najvažnije – funkcionarom Republičkog SUP-a.

Bilo je tada i različitih prijetnji, pa Vera Nikolić napušta Zagreb i odlazi s djecom k roditeljima u Ćupriju. Nakon toga, i njezin suprug biva uhapšen na radnom mjestu u Zagrebu, ali u decembru 1991. je razmijenjen te se i on priključio obitelji u Ćupriji.

Obitelj Ćasić je tada teško živjela. Pajo Ćasić je bio devet godina bez posla. Vera Nikolić je prihvaćala sve trenerske poslove, pa je tako trenirala i mlade nogometaše i vodila rekreaciju za odrasle. Prvi se put nakon rata 2002. vratila u Hrvatsku. Nekoliko godina potom uspostavljen je kontakt i s Atletskim klubom Dinamom, a zatim je bila gošća i na poznatom Hanžekovićevu memorijalu, gdje je dočekana ovacijama publike.

Tada je puna emocija izjavila: „Volim svoju zemlju, ali ne mogu zanemariti i zaboraviti Zagreb, u kojemu sam provela sjajan dio svoje karijere i u kojem sam živjela 23 godine, u kojem sam rodila svoju djecu. Meni je Zagreb najljepši grad u Europi.“ Tada je neuspješno pokušavala da joj se vrati stan u Zagrebu, nad kojim su suprug i ona imali stanarsko pravo, kao i da obnovi djedovinu njezina supruga u Bučju.

Narednih je godina živjela u Kruševcu sa suprugom, gdje je do 2007. radila kao atletski trener. Tih je godina postala baka šestero unučadi te je tada često izjavljivala da je to njezin najveći uspjeh i rekord.

U januaru 2021. doživjela je moždani udar, borila se, pokušavala oporaviti uz liječničku pomoć, ali je preminula u bolnici u Beogradu.

Sahranjena je u Aleji zaslužnih građana na Novom groblju u Beogradu.

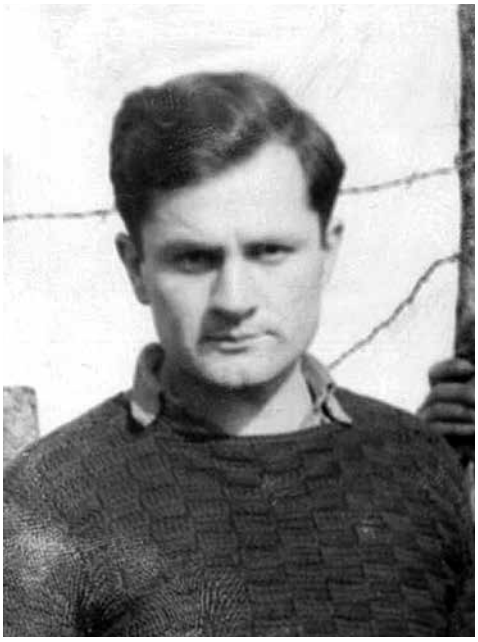
Vera Nikolić je u izboru beogradskog *Sporta* 1966. proglašena za najbolju jugoslavensku sportašicu. U izboru *Sportskih novosti* najbolja sportašica Jugoslavije bila je 1966., 1967., 1971. i 1972. godine, a najbolja sportašica Hrvatske bila je 1971. i 1972. godine.

Uz kružnu cestu na zagrebačkom jezeru Jarun u vrijeme gradonačelnika Milana Bandića postavljene su spomen table s osnovnim informacijama i fotografijama velikana hrvatskog sporta. Među njima je i tabla u spomen na Veru Nikolić.

Ivo Goldstein

LITERATURA:

Trideset godina Atletskog saveza Srbije 48-78 (monografija), Beograd 1981.
https://sptv.hr/novosti/umrla-vera-nikolic-2021-06-28; https://www.portalnovosti.com/im-memoriam-vera-nikolic-1948-2021; http://www.yugopapir.com/2019/02/vera-nikolic-90-smatram-se.html; https://sportske.jutarnji.hr/sn/80godina-sn/crvena-strijela-vera-nikolic-u-velikoj-utrci-u-helsinkiju-drugi-put-postala-prvakinja-europe-na-800-m-15595157;
https://graves.mf.uni-lj.si/graves/2570/vera-nikolic?utm_source=chatgpt.com; pristupljeno 30. IV. 2024.

Nikoliš, Gojko

NIKOLIŠ, Gojko (Sjeničak, 11. VIII. 1911. – La Ferté Bernard, Francuska, 10. VII. 1995.), liječnik, pisac, partizan, generalpukovnik, narodni heroj, sin Mihajla-Mileta i Katarine rođ. Ostojić. Mihajlo Nikoliš bio je paroh u kordunskom selu Sjeničaku. Gojko Nikoliš osnovnu školu završava u rodnom selu, prvih pet razreda gimnazije u Karlovcu, a posljednja tri u Srijemskim Karlovcima. Bio je jedan od najboljih đaka, u Srijemskim Karlovcima dobio je više učeničkih nagrada i bio član više školskih odbora. Na Medicinskom fakultetu u Beogradu diplomirao je 1936. godine. Za vrijeme studija, 1934. odnosno 1935. postao je član SKOJ-a i KPJ, „ali ne po bilo čijem vrbovanju, već po potrebi moga ondašnjeg unutrašnjeg duhovnog bića“, tvr-

dio je pola stoljeća kasnije. Ubrzo je otišao u Španjolsku, u građanski rat, gdje je 1937. bio upravitelj bolnice u Pontonesu, a potom načelnik saniteta u bataljonu Devete internacionalne brigade za vrijeme bitke na Ebru 1938. godine. Dobio je čin poručnika. Iz Španjolske mu je ostao nadimak Médico („Doktor“), kako su ga kasnije zvali mnogi prijatelji.

Pošto je 19 mjeseci proveo u koncentracionim logorima za interbrigadiste u Francuskoj, vratio se 1940. u Jugoslaviju. Od okupacije Jugoslavije u travnju 1941. uključuje se u pripreme za podizanje ustanka i 19. kolovoza 1941. odlazi za liječnika u Kragujevački NOP odred. Potkraj novembra u Užicu je postavljen na dužnost referenta saniteta Vrhovnog štaba NOVJ-a na kojoj će ostati do kraja rata. Tada je, po vlastitu priznanju, robovao dogmi o nepobjedivom SSSR-u, o nepogrešivim boljševicima i Staljinu, što je kasnije okarakterizirao kao „suludu misao“. Prošao je sve velike bitke u kojima je bila glavnina partizanskih snaga okupljenih oko Vrhovnog štaba, poput spašavanja ranjenika u Igmanskom maršu ili u bitkama na Neretvi i Sutjesci. Sudjelovao je u donošenju teške odluke da li ranjenike i bolesnike, koji su partizanskim brigadama usporavali i otežavali kretanje, voditi sa sobom ili ih valja ostavljati putem. Znao je da nema jednostavnih, još manje idealnih rješenja, bio je svjestan „strahotnih rizika” koje donosi i jedna i druga odluka. Prebolio je pjegavac. Kad su njemački padobranci izvršili desant na Drvar aktivno se uključio u borbu s oružjem u rukama. Bio je vijećnik Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a i vijećnik Prvog, Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a te organizator Prvog kongresa partizanskih liječnika (Bosanski Petrovac, 25.-27. rujan 1942).

Bio je član uskog kruga ljudi oko Josipa Broza Tita – prisustvovao je sastanku Tita s Churchillom u Caserti. Bio je i član važne jugoslavenske vojno-privredne delegacije 1945. u Moskvi pod vodstvom Andrije Hebranga.

U ratu je izgubio suprugu Ivanku rođ. Muačević koju je policija u Zagrebu ubila 1942. i brata Dušana kojeg je ubila beogradska policija.

Iako humanist, prihvatio je i nesmiljenu ratnu logiku. Naime, kad je prvih dana 1944. na nebu iznad Drvara vidio savezničke avi-

one koji preliječu i idu u bombardiranje Reicha, prisjetio se kako su nacisti ubijali partizanske ranjenike na Zlatiboru, Kozari, Sutjesci, pa je zapisao: „lagao bih i sebe i svakog, hinio bih humanizam, ako bih zapisao da sam tog jutra osjećao i trunke sažaljenja prema žrtvama ove flote. Za čovjekoljublje treba pred sobom imati – čovjeka. A oni to nisu bili."

Kraj rata Nikoliš je dočekao u činu general-pukovnika i na dužnosti načelnika sanitetske uprave Ministarstva narodne odbrane i šef Ureda za javno zdravstvo. S te je pozicije pokretao niz inicijativa – naprimjer, osnivanju Vojnomedicinske akademije. Od aprila 1953. do oktobra 1954. obnašao je dužnost jugoslavenskog ambasadora u Indiji (vratio se u Jugoslaviju na vlastiti zahtjev) koja je tada, zbog osmišljavanja ideje nesvrstanosti, bila jedna od ključnih diplomatskih destinacija.

Od 1970. je redoviti profesor Vojnomedicinske akademije u Beogradu.

Dobio je niz visokih odlikovanja i priznanja – za narodnog je heroja proglašen 1951. godine. Često je navraćao u Hrvatsku, u Zagreb i Sjeničak. U Zbor liječnika Hrvatske primljen je 1963. za počasnog člana, 1969. prisustvuje proslavi 20-godišnjice Stomatološkog fakulteta u Zagrebu, potom sudjeluje na skupu o Petrovoj Gori u Topuskom. Od 1978. bio je član SANU-a, od 1983. dopisni član JAZU/HAZU-a.

Publicističkim i književnim radim bavio se od rane mladosti. Još tijekom rata pokreće „Bilten", organ saniteta Vrhovnog štaba. Autor je studije *Razvoj sanitetske službe u našoj armiji* (1947) i preko 100 radova iz domene sanitetske službe JNA i povijesti NOR-a. Svoje memoare *Korijen, stablo, pavetina* objavljuje 1980. godine – bilo je to jedno od najvrednijih svjedočanstava o osobnom iskustvu i iskustvu čitave jedne generacije intelektualaca i ljevičara vojnokrajiške provenijencije o NOR-u.

Za vrijeme rata se divio Titu i isticao je „Titova pojava njemu samom ulijevala samopouzdanje i djelovala smirujuće", ali je dodao i opasku da je često „korak od vrline do slabosti".

Istovremeno ispoljava vrlo širok dijapazon interesa (sam je tvrdio da „pripada onoj vrsti ljudi što nose u sebi opasnog zloduha koji ih ve-

čito tera iz nemira u nemir"): s grupom suradnika je 1961. prošao dio staze duge 500 km kojom je za vrijeme Četvrte i Pete neprijateljske ofenzive pod njegovim vodstvom prošlo 4000 ranjenika i bolesnika, tražeći da se taj put dokumentira slikom i dokumentima. Govorio je o ratnim zločinima nad ranjenicima, o organizaciji saniteta u NOV i u JNA. Istraživao je i psihofizičke mogućnosti čovjeka u posebnim uvjetima gerilskog ratovanja i teritorijalne obrane i o tome objavio knjigu *Odbrana pomoću malih sredstava.* Kasnije se bavio problemima korištenja nuklearne energije u mirnodopske svrhe. U pristupnom govoru prilikom izbora za člana SANU-a analizira inherentne probleme suvremene medicine (nužni trend subspecijalizacije i nemogućnost holističkog pristupa pacijentu) što je vrijedno i danas (jer se u ovih gotovo pola stoljeća taj trend samo produbio).

Naredne godine objavljuje biografiju filologa Save Mrkalja koji je 128 godina prije Nikoliša rođen u istom kordunskom selu – Sjeničaku. *Zapisi pod pritiskom*, objavljeni 1988. vrlo su raznorodan izbor iz intervjua, memoara, pisama, javnih govora itd., koji ipak imaju zajedničku poruku – principijelnu kritičnost i nužan intelektualni odmak od živih povijesnih i suvremenih tema kojima se Nikoliš bavi.

Nikoliševo najvažnije djelo – memoari *Korijen, stablo, pavetina* nadrastaju uski memoarski žanr. Oni su „sretan spoj raznolikih vrijednosti – individualnog zapažanja, pripovjedačke darovitosti, doživljajnog bogatstva i vjernog svjedočenja o zanimljivim ličnostima i događajima" i nedvojbeno spadaju u vrhunac srpske i hrvatske memoaristike 20. stoljeća (Nikoliš je za tu knjigu dobio NIN-ovu nagradu za publicistiku). Prema tim memoarima, u dramatizaciji Vide Ognjenović, izvedena je 1983. u Studentskom kulturnom centru u Beogradu „scenska rasprava" u dva dijela *Korijen, stablo i epilog.*

Nikoliš je prošao evoluciju od uvjerenog i odanog komunista tridesetih do sve kritičnijeg promatrača prema zbivanjima u Jugoslaviji i praktički transformacije u disidenta. Od početka osamdesetih postaje sve kritičniji prema situaciji u državi, pa 1983. vraća partijsku knjižicu, nakon gotovo pola stoljeća članstva. Iste je godine bio jedan od osnivača Odbora za odbranu slobode misli i izražavanja, ali se narednih godina razišao u stavovima s većinom članova toga udruženja.

U vrijeme jačanja srpskog nacionalizma Nikoliš doživljava javnu diskreditaciju. U beogradskoj beogradskoj *Politici* 18. januara 1987. izlazi humoreska pod naslovom *Vojko i Savle* u kojoj se, uz Nikoliša mogao prepoznati i fizičar i akademik Pavle Savić. U njoj su njih dvojica posprdno nazvani članovima „penzionerskog kluba bivših socijalističkih rukovodilaca" koje je pregazilo vrijeme, iako se događalo baš suprotno – Nikoliš je bio jedan od intelektualaca lijeve provenijencije koji se tih godina isticao propagiranjem rješenja izvan dotadašnjih političkih i ideoloških gabarita. Tekst u *Politici* izazvao buru u tadašnjoj jugoslavenskoj javnosti, ali i političke potrese u srbijanskom rukovodstvu.

Nikoliš uporno nastoji stišati, koliko mu snage dozvoljavaju, uzavrele strasti na jugoslavenskoj političkoj sceni – 1987. sudjeluje na dva sastanka slovenskog i srpskog PEN-kluba u Ljubljani i Beogradu na kojima je izražena „zabrinutost zbog krize jugoslovenske ideje, slobodne misli i pritiska vlasti. Treba otkloniti nesporazume i otuđenja i podstaći želju da se kaže što ne valja, ukazati na sopstvenu odgovornost". Sljedeće godine suprotstavlja se predlogu *Odbora za slobodu misli i izražavanja za slobodno i kritičko preispitivanje istorijske uloge J. B. Tita.*

Nikoliš je 29. lipnja 1990. sudjelovao u Sava centru na skupu Udruženja Srba porijeklom iz Hrvatske koji žive u Beogradu. Istakao je kako „politička strategija Tuđmanova režima prema Srbima u Hrvatskoj predstavlja tihi, potajni genocid", te da razumije strahovanje svojih zemljaka, ali izlaz iz katastrofe on nije vidio u ratu, već „u mirnom, demokratskom raspletu krize". Put iz sunovrata Nikoliš je nalazio u savezu s demokratskim Hrvatima, u suživotu u okviru Hrvatske i u Gandhijevoj taktici nenasilja, kojom bi se obnovila kulturna prava Srba još iz vremena Austro-Ugarske. Ideju prekrajanja granica i vojne intervencije „sve do Kupe" u svrhu stvaranja Velike Srbije proglasio je „suludim" i „samoubistvom Srbije". Tada su se iz publike čuli zvižduci te povici „i to mi je nekakav general", „takvi su nas i doveli do ovog stanja", „sramota generale". Nikoliš je zamolio organizatore skupa, Jovana Raškovića i Dobricu Ćosića da smire publiku, ali oni to nisu ni pokušali, već su mu poručili da skrati izlaganje. Nikoliš je potom napustio govornicu.

Nekoliko je dana kasnije objavio otvoreno pismo Jovanu Raškoviću (koji je frenetično pozdravljen na spomenutom skupu u Sava centru) i prijateljima: „Zvižduci meni, behu aplauzi odobrenja Tuđmanu ... Voleo bih da vidim te junačine na Jelačićevom trgu u Zagrebu. Lako je velikosrbovati usred Beograda ...„Neće nas spasiti ni savez sa savremenim pravoslavljem. Nije ovo više ono isto pravoslavlje koje je odigralo istorijski pozitivnu nacionalnu ulogu u vreme ropstva Turcima... današnje pravoslavlje, po mom uvidu, sve više klizi u političku stranku i klerikalizam. Takvo pravoslavlje ne mogu da prihvatim...”

Raškoviću je poručio: „Okomio si se na komuniste... nehumano je od Tebe kao lekara-psihijatra da komunistima ne priznaš etičku vrednost... pa se tako pridružuješ današnjoj antikomunističkoj histeriji koja ne vodi nikakvom i ničijem dobru.” A onda je Raškoviću i Dobrici Ćosiću poručio da im je na skupu „godila ta galama velikosrpskih bojovnika. Trebalo je pronaći i žigosati Vuka Brankovića. Lideri se goje na ‘izdajicama’...”

Tada je o teritorijalno-političkoj autonomiji Srba u Hrvatskoj napisao: „Ne vidim mogućnost povlačenja bilo kakve jasne geografsko-nacionalne granice... srpska i hrvatska sela su izmešana, a gradovi multinacionalni” te zaključio: „Vojnu intervenciju Srbije sve do Kupe smatram zaista samoubistvom Srbije”... i „za prvu kap krvi, bilo čije, u ovakvoj jednoj akciji snosili bi smrtnu odgovornost propagatori ove ideje”.

U narednom razdoblju aktivan je u opozicionom Beogradskom krugu, daje intervjue *Borbi* i NIN-u suprotstavljajući se ratu i bilo kakvim novim teritorijalnim razgraničenjima.

Sa suprugom Margo napustio je Beograd u rujnu 1992. i nikad se više nije vratio na prostor bivše Jugoslavije. Bračni se par nastanio u gradiću La Ferté Bernard (170 km jugozapadno od Pariza, nedaleko Le Mansa) odnosno u njegovu predgrađu Cherréu. U međuvremenu mu je oduzeta generalska mirovina. Bio je shrvan krvavim ratovima u koje je utonula njegova domovina. U ljeto 1993. počeo je osjećati prve simptome teške bolesti te je operiran u rujnu. Početkom 1994. napisao je prijatelju Slavku Goldsteinu u Zagreb: „za one moje u Be-

ogradu ja sam ustaša. Za ove Tvoje u Zagrebu ja sam četnik. Što mi preostaje nego umrijeti ovdje u Francuskoj". Kremiran je u Le Mansu u prisutnosti porodice i najbližih prijatelja.

Imao je svoju natuknicu u *Enciklopediji Jugoslavije*, ali nije uvršten u *Hrvatsku enciklopediju* (no, bit će u *Hrvatski biografski leksikon*). U njegovu čast Srpsko narodno vijeće u Zagrebu dodjeljuje svake godine nagradu „Dr. Gojko Nikoliš" za antifašizam.

Sa suprugom Ivankom imao je kći Jovanku (Beograd, 21. I. 1942.), redovnu profesoricu Medicinskog fakulteta u Beogradu.

Ivo Goldstein

DJELA:

Čovjek između nade i pogibli u modernoj medicini, Liječnički vjesnik 104 (3-4), Zagreb 1982, 162-166.
Čovjek između nade i pogibli u modernoj medicini, Zagreb 1982.
Sava Mrkalj – povijest o jednom stradalniku, Zagreb 1980.
Korijen, stablo, pavetina – memoari, Zagreb 1980.
Odbrana pomoću malih sredstava, Beograd 1977.
O ratnim zločinima, Zagreb 1972.
Španska praskozorja, Beograd 1986.
Zapisi pod pritiskom, Beograd 1988.
Značenje i osobitosti zdravstvene službe u Petrovoj gori za vrijeme NOR-a, Zagreb 1972.

IZVORI:

Izvještaji državne velike gimnazije sremsko-karlovačke za školsku godinu 1926/1930.

LITERATURA:

Borba, 3. i 4. VII. 1990., 15. V., 5-6. X., 28-29, XII. 1991.; 11-12. IV. 1992.
HKE 3, 208-209.
EJ 6, 291.
Gavrilović, V. *Gojko Nikoliš – život i delo,* Beograd 1998.
Glas Istre, Pula, 18. IX. 1945.
Goldstein, I. – Goldstein, S., *Tito*, Zagreb 2015.
Goldstein, S., *1941 – Godina koja se vraća*, Zagreb 2007.
Luković, Lj., *Nastavnici Medicinskog fakulteta u Beogradu,* Beograd 2005.
Manojlović Pintar, O., *Poslednja bitka: španski borci i jugoslovenska kriza osamdesetih,* Beograd 2019.
Narodni heroji Jugoslavije, Beograd 1975.
Narodni heroji-liječnici, Liječničke novine, ožujak 1977., 10-11.
Georgievski M., *Zdravstveni radnici – narodni heroji*, Liječnički vjesnik 1983., 2-3, 99-104.
NIN, 10. X. 1991.
Radaković, I. T., *Besmislena Yu-ratovanja 1991-1995*, https://www.scribd.com/document/154681708/29761102-Ilija-T-Radakovi%C4%87-Besmislena-YU-ratovanja-1991-1995
Радојчић, Биографије, II, 1057-1058.
СБР 7, 492-493.
Višnjić, Č., *Dva generala,* Prosvjeta, septembar 2017.
Vojni leksikon, 985.
https://casopis.skd-prosvjeta.hr/dva-generala/; https://p-portal.net/gojko-nikolis-general-i-mirotvorac-cija-je-misija-izvizdana/; pristupljeno 30. III. 2024.

Opačić, Stanko-Ćanica

OPAČIĆ, Stanko-Ćanica (Brezova Glava, 11. XII. 1903. – Šabac, 6. V. 1994.), partizan, politički predstavnik Srba u Hrvatskoj, zatočenik Golog otoka i sakupljač narodnog kulturnog blaga. Rođen u selu Brezova Glava kod Tušilovića, desetak km južno od Karlovca, u zemljoradničkoj obitelji oca Mihajla i majke Draginje rođ. Cvijanović. Mihajlo Opačić 1906. odlazi u SAD i ondje smrtno stradava 1909. godine, pa Stanko odrasta s majkom i mlađim bratom Stevanom. Od malih nogu radi u polju, od starijih uči drvodjeljski zanat i s njima gradi drvene kuće. Osnovno petogodišnje obrazovanje završava u Tušiloviću 1915. godine. Unatoč želji i sposobnostima da nastavi školovanje, to zbog neimaštine nije moguće. Vojni rok služi u Zagrebu, dijelom i kao ku-

rir u štabu divizije pod komandom generala Dragoljuba Uzun-Mirkovića, što mu pomaže da stekne dodatna znanja i proširi vidike.

Po završetku vojnog roka vraća se u rodni kraj, učlanjuje se u sokolski pokret i postaje njegov istaknuti član. Godine 1926. postaje član Pribićevićevog SDS-a te iste godine postaje tajnik mjesne stranačke organizacije u Tušiloviću. Iz sokolskog društva kasnije istupa zbog nesuglasica s predsjednikom organizacije kojem prigovara da inzistira na tome da svi članovi sokola moraju biti pripadnici Radikalne stranke. Zbog politike je dvaput fizički napadnut. U jednom slučaju Opačić je potegnuo pištolj na napadača Stevana Grijakovića, sina jednog od najbogatijih ljudi u kraju te ga je lakše ranio. Osuđen je na 21 dan strogog zatvora, jer je sud procijenio da je pucao u nužnoj obrani. Kaznu služi u Ogulinu. Po povratku iz zatvora ubrzo se i ženi Draginjom Mihajlović iz Klokoča kod Veljuna (25 km južnije) koja mu je tijekom života „bila podrška u svemu što je radio".

Kad je u Tušiloviću osnovana zadruga za poljoprivredni kredit i osiguranje stoke, Opačić postaje njezin tajnik i blagajnik. Na tečaju za tajnika zadruge 1929. u Zagrebu se ističe, pa je angažiran kao honorarni revizor zemljoradničkih zadruga na Kordunu. Tih se godina u zadruge učlanjuje sve više seljaka te tako postupno dobivaju na značaju. Stanko Opačić je i osnivač i prvi predsjednik peteročlanog odbora za unapređenje zadrugarstva u Tušiloviću. Kasnije će čak četvero od tih pet članova biti sekretari partijskih organizacija KPJ. Opačić za svoj rad u tušilovičkoj zadruzi nešto kasnije počinje primati redovitu plaću – bio je prvi profesionalac u toj domeni na Kordunu. Njegova agilnost i organizatorske sposobnosti na ovom su mjestu došle do punog izražaja – na njegovu je inicijativu 1937. u Tušiloviću izgrađen zadružni dom. U međuvremenu se u političkom smislu sve više približava ljevici te 1939. postaje član KPJ. Stoga je iste godine u tušilovičkoj zadruzi osnovana partijska ćelija sa sekretarom Stankom Opačićem na čelu.

Kad je 1941. stvorena NDH Opačić je već član Kotarskog komiteta KPH Vojnić i kasnije član Okružnog komiteta KPH za Karlovac. Kako je Kordun bio jedan od teritorija na kojem je ustaški genocidni teror bio najžešći, Stanko Opačić se vremenom promeće u jednog od

organizatora partizanskog ustanka na Kordunu. Sudionik je poznatog sastanka u šumi Abez kraj Vrginmosta 19. srpnja 1941. kome su prisustvovali Rade Končar i Josip Kraš i na kojem je donesena odluka o dizanju ustanka na Baniji i Kordunu.

Opačić odmah kreće u akciju, pa 22. srpnja i narednih dana s Većeslavom Holjevcem prenosi komunistima u općinama Tušilović, Vojnić, Krnjak i Perjasica odluku o dizanju ustanka. Potom 27. srpnja kod Krnjaka osniva odred Debela Kosa kojem postaje prvi komandant. Kako se ustanak brzo širi, a ustaničke snage jačaju, tako Opačić postaje komandant grupe odreda I. rejona (Kordun i Banija čine 6 rejona), kasnije Prvog bataljona i član Komande partizanskih odreda za Kordun i Baniju, a potom i član Glavnog štaba NOV Hrvatske.

Zapovijeda Prvim bataljonom koji je sudjelovao u operaciji oslobođenja Vojnića 13. siječnja 1942. godine, prvog značajnijeg naselja u Hrvatskoj koje su partizani zauzeli i zadržali duže vremena. Kad je GŠ NOP odreda Hrvatske formirao u veljači 1942. dva odreda na Kordunu, Stanko Opačić postaje komandant Prvog kordunaškog partizanskog odreda. O njegovoj ulozi u dizanju ustanka i kasnije u NOB-u oslikavaju tada ispjevani stihovi: „Imam brata lijepoga mladića / služi vojsku Ćane Opačića“, odnosno: „Drug Ćanica jaše konja vrana, za njim ide četa partizana“.

Kao vijećniku Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću 29. studenoga 1942. pripala mu je čast da otvori zasjedanje. Bio je vijećnik i član Predsjedništva Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu u studenome 1943. godine. Bio je i član ZAVNOH-a i Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, član Predsjedništva te povjerenik za obnovu i promet. Kada su u svibnju 1943. u NOV Jugoslavije uvedeni oficirski činovi, dobio je čin pukovnika. Bio je pravi „narodni tribun“ i jedan od najpopularnijih pripadnika Narodnooslobodilačkog pokreta na Kordunu i Baniji. Javno je progovarao o međunacionalnim odnosima, različito od dominantnog partijskog narativa, zbog čega je došao u sukob sa sekretarima Centralnog komiteta KP Hrvatske, isprva s Andrijom Hebrangom, a kasnije i s Vladimirom Bakarićem.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine. Predsjedništvo AVNOJ-a odlikovalo ga je u rujnu 1944. ordenom narodnog oslobođe-

nja. U listopadu 1944. na osnivačkoj skupštini Opaćić je izabran za predsjednika Srpskog pjevačkog društva „Obilić“, a mjesec dana kasnije na osnivačkoj skupštini SKPD Prosvjete izabran je za prvog potpredsjednika.

Od osnivanja Vlade NR Hrvatske u travnju 1945. Stanko Opačić je (kao potpredsjednik kotarske organizacije SDS-a za Vojnić) postavljen za ministra građevina, kasnije za ministra drvne industrije i šumarstva. U međuvremenu je 1946. na izborima za Ustavotvorni Sabor NR Hrvatske u kotaru Vojnić premoćno pobijedio dobivši 88,5 posto glasova (5441 od 6151), a jedini protukandidat ostatak. Dužnost ministra obnašao je do 1950. godine.

Tada je, s druga dva ministra – Dušanom Brkićem i Radom Žigićem optužen zbog navodne podrške srpskom nacionalizmu i Rezoluciji Informbiroa, nakon javno izrečene kritike da su neka nerazvijena i ratom opustošena područja u Hrvatskoj zapostavljena u pogledu privrednog razvoja. Tvrdili su da su srpski ustanički krajevi u Hrvatskoj zapostavljeni i da su u neravnopravnom položaju, što navodno ugrožava nacionalni identitet Srba. U rezoluciji pod imenom Rezolucija o razotkrivanju neprijateljske agenture Informbiroa u redovima CK KPH – birokratskim rječnikom optuženi su za „antipatriotizam“, „rušenje bratstva i jedinstva Srba i Hrvata“, „borbu protiv izvršenja plana“, „informbiroovske agenture“ itd. Sva trojica su smijenjeni (na sjednici Politbiroa CK KPH na kojoj su sudjelovali i Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković) te je podignuta i optužnica (Opačić je bio trećeoptuženi), ali se od sudskog procesa u posljednji trenutak odustalo. Opačić je neko vrijeme proveo u zatvoru na Savskoj cesti, da bi onda zajedno s Brkićem i Žigićem bio kažnjen administrativnom mjerom društveno korisnog rada na 24 mjeseca. Potom su deportirani na Goli otok, gdje su bili izloženi „političkom preodgoju“ i torturi, a Žigić je i smrtno stradao.

Opačiću je oduzet čin pukovnika, ali mu je vraćen nakon puštanja na slobodu u studenome 1953. godine. Njegova kći Vukosava, tada studentica Visoke novinarske škole u Beogradu, morala je napisati ponižavajuću izjavu protiv oca. Stanko Opačić se vratio u svoju kući u Tušilović, gdje je povučeno živio kao umirovljenik. Nakon

toga se bavio sakupljanjem narodnih pjesama i pripovijedaka te opisivanjem života i običaja Kordunaša. Na velikom znanstvenom skupu u Topuskom 1969. u čast 25-godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a sudjelovao je u sekciji o prošlosti Petrove gore i okolnih krajeva prije 1941. godine, ali ne i u sekciji o Drugom svjetskom ratu u kojoj je izlagalo 25 ljudi o događajima u kojima je Opačić neposredno sudjelovao.

Kao rezultat toga rada, SKD „Prosvjeta" iz Zagreba tiskala je dvije knjige pod naslovom *Narodne pjesme Korduna*. U drugoj knjizi opisani su narodni običaji i priložen znatan broj poslovica. Tu je građu Opačić objavljivao i u *Raskovniku*. Osim toga, surađivao je i u *Srpskoj riječi*, *Ljetopisu* SKD „Prosvjeta", te u zbornicima tadašnjeg Historijskog arhiva u Karlovcu s prilozima o ratnim događanjima na Kordunu. U svojoj kući u Tušiloviću stvorio je etnografsku zbirku s mnogo dokumenata, fotografija, raznih predmeta iz svakodnevnog života Korduna.

Poslije izbijanja rata u Hrvatskoj 1991. godine, kako je tada živio sam, bio je prisiljen napustiti Kordun te se seli u Šabac, kod kćeri, gdje je preminuo i bio sahranjen.

U popratnom pismu uz sjećanje pripremljeno za publikaciju *Vijećnici AVNOJ-a*, čiji su dijelovi objavljeni u predgovoru knjige *Srbin u Hrvatskoj* 1989., napisao je da je bio jedan od rijetkih seljaka „koji se penjao više nego je to sudbina seljaku odredila". Kaže da nije poslušao narodnu izreku da su „vješala" najviše dokle se seljak može popeti pa zaključuje: „Nijesam poslušao nego sam pustio da me popnu, a onda tresnuo glavačke na kaldrmu".

Ivo Goldstein – Milorad Kondić

DJELA:

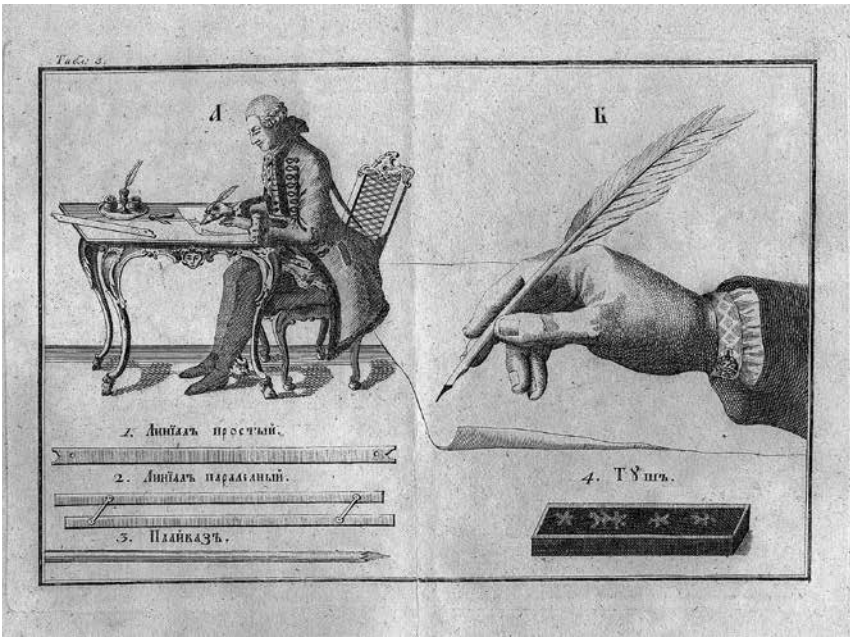
Narodne pjesme Korduna, 1. knjiga, Zagreb 1971.
Narodne pjesme Korduna, 2. knjiga, Zagreb 1987.
Srbin u Hrvatskoj (kazivanje kordunaškog seljaka, ratnika, ministra, osuđenika..), Beograd 1989.
Narodno stvaralaštvo na Kordunu, u: *Simpozij o Petrovoj Gori u povodu 25. godišnjice III. zasjedanja ZAVNOH-a,* ur. D. Čalić, Zagreb 1972, 195-211.

IZVORI:

Narodne novine 17/1945; 34, 133, 137/1946; 246/1947; 72, 195/1948; 47/1950.
Bilten Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1941—1945., Beograd 1949.
HDA, RSUP SRH SDS, fond 1561, Dosje Opačić Stanko (322 926)
Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom 2, knjiga 1.

LITERATURA:

Bekić, M. – Butković, I. – Goldstein, S., *Okrug Karlovac 1941*, Zagreb 1965.
Marić, M., *Deca komunizma*, Beograd 1987.
Previšić, M., *Povijest Golog otoka,* Zaprešić 2019.
Радојчић, Биографије, II, 1130-1132.
СБР 7, 662-664.
Spehnjak, K., *Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva „Prosvjeta" 1945-1950,* ČSP 1-2, 1900, 111-129.
Višnjić, Č., *Partizansko ljetovanje, Hrvatska i Srbi 1945-1950,* Zagreb 2003.
Višnjić, Č., *Srbi u Hrvatskoj 1918-1941*, anotirana bibliografija, Zagreb 2000.
https://www.portalnovosti.com/obiljezena-godisnjica-osnivanja-prvog-partizanskog-odreda-na-kordunu, pristupljeno 12. X. 2024.

Orfelin, Zaharija

ORFELIN, Zaharija (Vukovar, 1726. – Novi Sad, 19./30. I. 1785.), pesnik, bakrorezac, historičar, pedagog, izdavač, leksikograf, sin Jovana. O Orfelinovu školovanju i mladosti ne zna se gotovo ništa. Tvrdio je da se obrazovao sam, ali je u to teško poverovati s obzirom na njegovo znanje jezika (ruski, nemački, latinski, možda i francuski i italijanski), ali i renesansni raspon interesa te ostvarena dela u raznim kulturnim domenama.

Pseudonimno prezime Orfelin načinio je sam, pretpostavlja se prema imenima antičkih mitoloških ličnosti Orfeja i Lina. Prezime Stefanović, pod kojim se također spominje, nije nikad upotrebio. Žena Ana, kojom se oženio potkraj 1755., umrla je 1758. nedugo nakon poroda. Sin Petar (1758. – 1815. ili 1816.) s kojim je imao nekih

nesporazuma, izučio je drvorezbarski zanat kod Aksentija Markovića u Novom Sadu. Kćerka Ekaterina umrla je 1768. u Zemunu. Za sinovca Jakova, potonjeg akademskog slikara koji je nosio isto prezime, brinuo je, izgleda, od mladih godina.

Orfelin je sakupio biblioteku enciklopedijskog karaktera od preko 200 knjiga koje su u velikoj meri sačuvane do danas. Od 1749. – 1757. bio je učitelj slovensko-latinske škole u Novom Sadu. Povodom ustoličenja Mojseja Putnika za bačkog episkopa 1757. kaligrafski je ispisao i ilustrovao rukopisnu spomenicu *Malovažnoje [...] privetstvije* (*Pozdrav Mojseju Putniku*) s ciklusom panegiričnih pesama ispevanim na ruskoslovenskom jeziku, u različitim složenim oblicima silabičke versifikacije i s akrostihom te notama zabeleženom melodijom pojedinih pesama. Spomenica se može tumačiti kao idealni scenario ceremonije ustoličenja i u njoj je Orfelin iskazao, uz znatan pesnički talent i crtačko umeće, zavidno poznavanje složenih ikonografskih i alegorijskih postupaka, spajajući poetsku i vizuelnu komponentu svog dela u jedinstven uzajamni odnos.

Iste godine prešao je u administrativnu službu kod arhiepiskopa i mitropolita Pavla Nenadovića u Sremske Karlovce. Nije poznato gde je naučio grafičku vještinu, ali je u Karlovcima imao presu za otiskivanje bakroreznih listova i na njoj je umnožio nekoliko bakroreznih knjižica teološkog sadržaja. Izradio je i otisnuo vlastiti udžbenik krasopisa *Novaja i osnovatelnaja slaveno-serbskaja kaligrafija* (1759.). Na tablama knjige je, prikazujući mogućnosti lepog pisanja, doneo didaktički intonirane distihe te mudre misli i pouke iz pravoslavne, rimokatoličke i protestantske moralne teologije. U Sremskim Karlovcima započeo je i s izradom samostalnih bakroreznih listova i gravirao kompozicije *Raspeće Hristovo* (1758.), *Bogorodica Bođanska* (1758.), *Sveta Trojica i arhanđel Mihail* (1758.) i *Vavedenje Bogorodice* (1761.), te izradio bakrorezne formulare matičnih knjiga koji su prodavani parohijama.

Oko 1761. ili nešto kasnije, dolazi u vezu sa štamparijom Grka Dimitrija Teodosija u Veneciji. Među prvim objavljenim knjigama bili su mali bukvar *Načalnoje učenije* (1761.) te njegova pesma *Gorestni plač slavnija inogda Serbiji* (1761), prvo štampano pesničko delo u srpskoj književnosti, ispevano na ruskoslovenskom jeziku. U Veneciji je

objavio knjižice svojih pesama *Trenodija* (1762., autorstvo razrešeno akrostihom), *Plač Serbiji* (prepjev *Gorestnog plača* na srpskoslovenski jezik, 1762. – 63.) i *Odu na vospominanije vtorago Hristova prišestvija* (1763.), a 1764. izradio je bakrorez *Sveti Dimitrije s izgledom manastira Velika Remeta*. U tradiciji građanske poezije tih je godina ispevao i ljubavnu *Pesan novosadelanuju za gradešponku gospodičnu F.*

Radeći kao redaktor i korektor u Teodosijevoj štampariji, uz niz bogoslužbenih i bogoslovnih knjiga, objavio je i svoje pesme *Setovanije naučenago mladago čeloveka* (1764.), *Pesn istoričeska* (1765., sažima gotovo ceo kosovski ciklus narodnih pjesama) i *Melodija k proleću* (1765.). U poeziji je iskazao žanrovsku i tematsku raznolikost te izvanredno znanje versifikacije uvodeći u srpsku književnost nove oblike stiha i strofe. *Latinski bukvar* (s tematskim latinsko-srpskim rečnikom) objavio je 1766., a 1767. veliki bukvar *Pervoje učenije* u koji je, uz upute za savladavanje čitanja, uključio poglavlja o aritmetici, vremenu, geografiji i historiji nastojeći učenicima pružiti što više znanja. U obimnoj latinskoj gramatici *Pervije načatki latinskago jazika* (1767.) štampao je i dve svoje molitve na srpskoslovenskom jeziku. Za 1766. i 1767. izdao je prve srpske *Kalendare* (nisu sačuvani), u kojima je objavio i narodne pripovetke te zabeležio i prikazao novoizašle knjige. Poboljšao je formulare matičnih knjiga i štampao ih 1767. i 1768. u Veneciji.

Značajnu pojavu srpskog prosvetiteljstva, *Slaveno-serbski magazin* (izašao samo jedan broj), prvi srpski i južnoslovenski časopis, štampan u celini građanskom ćirilicom, priredio je i objavio 1768. godine. Za *Magazin* je napisao programski predgovor u duhu prosvetiteljskih ideja u kojem se založio za upotrebu narodnog jezika u književnosti. *Magazin* je, osim forme, doneo i suštinske novine u srpsku kulturu i književnost uvodeći nove žanrove: istočnjačku priču, epigram i sonet (prvi u srpskoj književnosti), dok je na kraju prikaz novoizašlih knjiga koji se smatra začetkom srpske književne kritike i bibliografije. Uzor za *Magazin* bio mu je časopis ruske akademije *Ježemesjačnija sočinenija* odakle je i preradio deo priloga. Počasni član bakrorezačke akademije (*k. k. Kupferstecher-Academie*) bečkog bakroresca Jakoba Matijasa Šmucera postao je 1767. godine, a 1772. bio je automatski primljen i u Ujedinjenu akademiju likovnih umetnosti.

Orfelinovo životno delo *Žitije i slavnija dela gosudarja i imperatora Petra Velikago* u dva toma, objavljeno u Veneciji 1772., zbog prevare štampara izašlo je bez imena autora. Za pisanje knjige Orfelin je koristio obimnu rusku i zapadnoevropsku literaturu, ali i arhivske izvore. Bakrorezne ilustracije i geografske karte na koje se pozivao u tekstu u potpunosti je završio 1774. u Sremskim Karlovcima oblikujući knjigu kakvu je prvobitno i zamislio pod naslovom *Istorija o žitiji i slavnih delah gosudarja i imperatora Petra Velikago*. Veoma mali broj štampanih primeraka koje je imao na raspolaganju za opremanje bakrorezima razlog je današnje velike retkosti ovog izdanja. Gotovo ceo tiraž anonimnog izdanja vrlo brzo je u Rusiji rasprodan pa je knjiga ondje već 1774. preštampana, ali njen pravi autor dugo nije otkriven. Kao književno delo knjiga se može smatrati začetkom srpskog istorijskog romana.

Živeći u Sremskim Karlovcima gravirao je i otisnuo bakroreze *Knez Lazar* (1773.) i *Manastir Krušedol* (1775.) te cehovsko pismo s vedutom Novog Sada (1774.). Izradio je 1776. bakrorezni udžbenik kaligrafije *Novejšija slavenskija propisi* na čijim je tablama većinom doneo citate iz Lomonosovljevih retoričkih priručnika. Na poziv Ilirske dvorske deputacije izradio je 1777. rukopisni predložak za *Slavensku i valahijsku kaligrafiju*, udžbenik krasopisa za srpske i rumunske škole u Banatu, za koji je dobio 100 dukata nagrade od Marije Terezije. Knjiga je u skraćenoj verziji otisnuta u bakroreznoj tehnici 1778. i siromašnim odličnim učenicima je deljena besplatno.

Napisao je obimnu polemičku teološku raspravu *Knjiga protiv papstva rimskago* (1773./1779.) i kritički spis *Predstavka Mariji Tereziji* (1778./1780.) u kojem je, kritikujući više crkvene krugove, ostavio dragocene priloge za poznavanje društvenog života Srba svog vremena. Zbog materijalnih neprilika prodao je kuću i vinograd pa se seli po fruškogorskim manastirima, živeći gotovo od milostinje. Od 1779. – 1781. živeo je u manastiru Beočinu, 1781. – 1782. u Grgetegu, a od 1782. u Velikoj Remeti. Izradio je i otisnuo bakroreze *Manastir Hilandar* (1779.) i *Sveti Sava i sveti Simeon* (1780.).

U proleće 1783, već bolestan od tuberkuloze, na preporuku arhiepiskopa i mitropolita Mojseja Putnika, otišao je u Beč za korek-

tora štamparije Jozefa Kurcbeka, privilegovanog štampara knjiga na istočnim jezicima. Tu je, prema nemačkom uzoru, objavio priručnik za vinogradare i vinare *Iskusni podrumar* u čijem predgovoru piše o „vaspitanju ukusa". U knjizi daje brojne recepte i upute za spravljanje vina i opisuje proizvodnju vina u Sremu, a na kraju donosi srpsko-latinski botanički rečnik. Njegova poslednja knjiga *Večni kalendar* (objavljena u dve varijante), s prilozima iz astronomije, fizike, medicine i istorije, s bakrorezom *Stvaranje sveta* i priloženim bakroreznim ilustracijama prirodnih pojava pomenutih u knjizi, enciklopedijsko je delo koje naglašava važnost prirodnih nauka. Na kraju knjige objavio je svoju *Molitvu pred smrt* koja je u sinkretičkom odnosu s bakrorezom *Hristos pred Bogom ocem moli za spas grešnika* (1783.).

U pismima Mojseju Putniku pod kraj života zalagao se za objavljivanje *Biblije* i drugih potrebnih knjiga. U rukopisu su mu ostali herbarijum *Veliki srpski travnik* i *Slovenski slovar*. Početkom 1784. dolazi u Novi Sad. Smešten je na episkopskom imanju Sajlovo gdje je i preminuo početkom 1785. godine. Sahranjen je na Jovanovskom groblju u Novom Sadu, ali mu se za grob danas ne zna.

Svojim celokupnim opusom Orfelin je postavio temelje racionalističke i građanske orijentacije srpske kulture pokazavši otvorenost za prihvatanje savremenih kulturnih impulsa koji su dolazili i iz Rusije i sa Zapada. U istorijskom okviru 18. veka on se izdvaja kao jedan od glavnih aktera na putu savladavanja kulturne zaostalosti srpskog društva na širokom prostoru Habsburške Monarhije. Bio je stvaralac koji je među prvima iskazao jasno književno i umetničko opredeljenje i intelektualnu prosvećenost. Njegovo je delo po mnogo čemu označilo prekretnicu u srpskoj kulturi u vremenu kad je ta kultura, i njegovom nesumnjivom zaslugom, krupnim koracima grabila napred. Smatra se rodonačelnikom nove srpske književnosti, a njegovo likovno delo ubraja se među najznačajnije domete srpske grafičke umjetnosti.

Njegovo ime danas nose ulice u Beogradu, Novom Sadu i Subotici te srednja stručna škola u Beogradu. Biblioteka „Zaharija Orfelin" otvorena je 2019. u okviru Srpskog kulturnog centra u Vukovaru.

Borivoj Čalić

LITERATURA:

Boškov, M., *Zaharija Orfelin i književnost ruskog prosvetiteljstva*, Zbornik Matice srpske za slavistiku, 7, 1974., 9-79.

Čalić, B., *U sazvežđu Orfelina*, Zagreb 2023.

Čurčić, L., (ur.), *Orfelinovo Žitije Petra Velikog 1772-1972*, Novi Sad 1972.

Čurčić, L., *Knjiga o Zahariji Orfelinu*, Zagreb 2002.

Ćirković, S., *Biblioteka Zaharija Orfelina*, Beograd 2013.

Davidov, D., *Srpska grafika XVIII veka*, Novi Sad 1978., 159-214.

Davidov, D., *Srpska umetnička ćirilica – kaligrafija Zaharije Orfelina*, Beograd 1994.

Davidov, D., *Zaharia Orfelin*, Beograd 2001.

HE 8, 129.

Horany, A., *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, II, Viennae 1776., 705-708.

Mišić, S., *Orfelinov pozdrav Mojseju Putniku*, Novi Sad 1959,

Ostojić, T., *Zaharija Orfelin, život i rad mu*, Beograd 1923.

Радојчић, Биографије, II, 1144-1145.

Ruvarac, D., *Zaharija Orfelin, životopisno književna crta*, Spomenik Srpske kraljevske akademije 10, Beograd 1891., 75-91.

СБР 7, 680-683.

Spomenica o 250-godišnjici rođenja Zaharije Orfelina, Beograd 1976.

Todić, B., *Srpski slikari od XIV do XVIII veka*, Novi Sad 2013., 1, 199-205.

Todorović, J., *Svečani pozdrav Mojseju Putniku Zaharije Orfelina*, Novi Sad 2014.

https://srbi.hr/o-orfelinu-nikad-dovoljno-price/; https://zvo.hr/%C5%A1kole/zaharije-orfelin/; pristupljeno 28. X. 2024.

Pejnović, Kata

PEJNOVIĆ, Kata rođ. Bogić (Smiljan, 23. III. 1899. – Zagreb, 10. XI. 1966.), zemljoradnica, partizanka, političarka, kći Dmitra i Jelene rođ. Dobrić. Rođena je u obitelji umirovljenog žandara Dmitra Bogića, kao njegovo šesto od devetero djece. Od malih nogu živi surovim životom ličkog sela. Završila je samo četiri razreda pučke škole, s odličnim uspjehom („najbolji đak u školi"), ali to je bio i kraj školovanja za sve djevojčice tada i u toj sredini, pa tako i za Katu. Očeva je mirovina bila vrlo mala – „kad bi dobio penziju otac bi otišao kupiti najosnovnije namirnice. To bi dijelio pomalo svakome, i nikad se do sita najesti…" Obitelj se ipak uzdržavala krojačkim radom majke Jelene kojoj je u poslu od osme godine života pomagala i Kata. Kata Bogić

je radila i na njivi i kod imućnijih seljaka. Jedan momak, njezina djevojačka simpatija, poginuo je u sječi drva u Velebitu. Udala se 1921. za 10-ak godina starijeg Jovana Pejnovića, povratnika iz SAD-a. Rodila je osmero djece, ali je prvo dvoje blizanaca odmah umrlo, a treće dijete umrlo je u četvrtoj godini života. Tako je u međuratnom razdoblju skrbila o suprugu i petoro djece. Ipak, po jednoj se osobini razlikovala od većine ljudi svoga kraja – oduvijek je pokazivala veliku dozu intelektualne znatiželje i, čim je naučila čitati, nije ispuštala knjigu iz ruke – „predem i čitam, ljuljam dijete i čitam, kuvam i čitam", objašnjavala je znatiželjnicima. Do knjiga je dolazila kad je odlazila u Gospić prodavati mliječne proizvode. Čitala je svaku knjigu koja joj je pala pod ruku, ponajviše romane koji su progovarali o tematici sličnoj njezinoj svakodnevici ispunjenoj izrabljivanjem seljaka i radnika od, kako ih je Kata kasnije opisala, „onih koji su nam pili krv kroz naše seljačke košulje". Tada su na nju najviše utjecala djela poput romana *Mati* Maksima Gorkog, *Željezne pete* Jacka Londona ili razni tekstovi Miroslava Krleže, kao i čitanje *Političkog vjesnika*.

Bilo je to sredinom tridesetih godina – tada se za vrijeme odlazaka u Gospić upoznavala i s ilegalnim komunističkim brošurama. Ideje KPJ su joj, inače stalno pritisnutu mislima o mučnom životu njezine obitelji i suseljana, probudile nadu u mogućnost ostvarivanja bolje budućnosti. Stoga se od 1936. i sama uključila u rad KPJ, obavljajući na terenu zadatke za komuniste – u kantama za mlijeko krijumčarila je partijske materijale iz Gospića i dijelila ih po Smiljanu i okolnim selima. Kada je 1938. i formalno primljena u članstvo Partije (kao šesti član partijske organizacije u selu), njezina kuća često je bila središte ilegalnih sastanaka lokalne partijske ćelije. Aktivno je sudjelovala u radu KP-u bliskih društava „Seljačko kolo" i „Seljačka sloga" koje su se bavile političkim i kulturnim uzdizanjem njezinih sumještana. Radila je i na prikupljanju donacija za interbrigadiste u Španjolskom građanskom ratu. U tom je duhu odgajala i svoju djecu, pa su tako dvojica njezinih starijih sinova, čim su dosegli dobnu granicu pristupili SKOJ-u. Zbog iznimno velikog i nesebičnog angažmana, kao i srdačnosti s kojom je pristupala ljudima, od početka je bila voljena i cijenjena u širim slojevima. Ipak, tadašnjim monarhističkim vlas-

tima njezin rad je smetao, te su više puta obavljali pretres njezine kuće, no nikad nisu ništa pronašli niti im je ona prilikom ispitivanja išta odala. Stoga je nastavila napredovati u partijskoj hijerarhiji, te je na Prvoj okružnoj konferenciji KPJ za Liku 1940. godine izabrana za članicu Okružnog komiteta.

Nakon okupacije Jugoslavije i uspostave NDH s partijskim drugovima sve češće boravi u velebitskim šumama, odakle sudjeluje u pripremama oružanog ustanka u Lici. U tajnosti je obilazila sela i upućivala narod kako da se skloni od ustaškog terora uz savjete da se počne prikupljati oružje za ustanak. U ovo je doba Kata proživjela i najteži trenutak svog života – tokom ustaškog pokolja u Smiljanu i okolici u augustu 1941. godine (pošto je rasformiran gospićki logorski sustav) ostala je bez supruga i trojice sinova (19-godišnjeg Nikole, 13-godišnjeg Branka i Mile starog tek tri godine) koji su bačeni u Šević jamu na Velebitu ili bili živi spaljeni u kućama ili štalama. Ipak, uspjela je prevladati i tu tragediju, kako je kasnije opisala, „sviješću da je sada više nego ikad potrebna narodu i Partiji".

Od kraja augusta 1941. djelovala je na području Gospića, Udbine i Korenice temeljem partijske direktive da potakne jači angažman žena u NOB-u. Tada je formirala Inicijativni odbor AFŽ-a za Liku i postala njegova predsjednica. U njega su odmah ušle prve žene koje su se pridružile partizanskim odredima. Kata Pejnović je poznavala i razumjela mentalitet ličke žene, pa su njezine aktivnosti bile ključne za snaženje organizacije kojoj je bila na čelu – „imala je poseban način govora i izvanredan pristup ženama", prisjećala se njezina suborkinja Jela Bićanić. Svojim je istupima znala kod mnogih žena, dobrim dijelom nepismenih ili polupismenih, probuditi vjeru u vlastitu snagu i mogućnost da žene steknu ravnopravnost u patrijarhalnom i tradicionalnom seoskom društvu. Ubrzo je postala poznata širom Like te je velik broj žena dolazio na sastanke ili konferencije samo zato što bi čule da će Kata Pejnović biti prisutna i govoriti. Mnogo je žena govorilo – „želim biti kao i ona".

Bilo je to vrijeme kad su međunacionalni antagonizam i mržnja bili na vrhuncu, pa je Kata Pejnović pozivala na razumijevanje i suradnju srpskog i hrvatskog stanovništva Like i susjedne Bosanske kra-

jine. Nema sumnje da je njezino djelovanje kao aktivne sudionice NOB-a pridonijelo barem u ličkoj sredini da se partizani vremenom pozicioniraju kao ključna snaga u borbi protiv ustaškog i četničkog terora. NOP je stvarao svojevrstan most između Hrvata (i Muslimana-Bošnjaka) i Srba, pa se i poslijeratni revanšizam ipak manifestirao u manjoj mjeri.

U oktobru 1941. Đoko Jovanić je u Počitelju (kod Gospića) prvi put susreo Katu Pejnović: „Tipična lička seljanka. Bilo je neobično i prijatno slušati njena glasna razmišljanja. Govorila je polako, opširno, seljačkim jezikom, s ponekim revolucionarnim terminom i frazom, što je neobično, ali i simpatično, djelovalo na slušaoce i sagovornike. Bila je prirodna, bliska i ja sam je zavolio od prvog dana kao majku. Zvao sam je 'mama Kata', kao i većina drugih". Jovanić je znao da su Katinog muža i sinove „zaklali ustaše, ali ona o tome nije nikad govorila, a mi smo gledali da o tome pred njom ne pričamo".

U oslobođenom Otočcu 1942. Kata Pejnović pokrenula je izdavanje *Žene u borbi*, prvog ženskog lista na oslobođenom teritoriju Hrvatske. Kao izdavač bio je naveden Okružni odbor AFŽ-a za Liku, dok je Pejnović bila glavna urednica. Prvi broj lista trebao je izaći na Dan žena 1942. godine, no tiskanje je odgođeno za dva dana, zbog napada Talijana na Krbavsku dolinu. Iako je tada tiskarski papir bilo gotovo nemoguće naći, Kata Pejnović ga je uspjela nabaviti i otisnula u tada golemih 120 primjeraka. Idući broj, otisnut na Praznik rada iste godine, izdan je u 250 primjeraka i razdijeljen ženama na svečanoj prvomajskoj proslavi u Korenici. Članci u listu (velik dio piše Kata Pejnović) potiču emancipaciju žena, što je veliki pomak u tim društvenim slojevima – „sretne smo kad je došao dan i čas da možemo slobodno da progovorimo i pišemo nešto o sebi i svome životu... mi već danas osjećamo novi život, mi smo ravnopravne..."

U septembru 1942. održana je Prva okružna konferencija AFŽ-a Like na kojoj je Kata Pejnović izabrana za predsjednicu Okružnog odbora. Na Prvom zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću u novembru 1942. izabrana je za vijećnicu AVNOJ-a kao prva i tada jedina žena-vijećnik. Nedugo nakon toga, na Prvoj konferenciji AFŽ-a u Bosanskom Petrovcu, izabrana je za predsjednicu AFŽ-a Jugoslavije. Na Prvom i

Drugom zasjedanju ZAVNOH-a birana je za vijećnicu, a na Trećem zasjedanju 1944. u Topuskom i za članicu Predsjedništva ZAVNOH-a.

Već tada putuje izvan Like – na Baniju, Kordun i u Moslavinu, potom sudjeluje kao delegat i na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu.

U decembru 1944. teško je ranjena u avionskom napadu u Topuskom. Pet mjeseci provodi u partizanskoj bolnici na Petrovoj gori, potom je prebačena u Split, gdje je, iako još u procesu rekonvalescencije, burno pozdravljena te govori na Oblasnoj konferenciji AFŽ-a za Dalmaciju. Kraj rata dočekala je s činom potpukovnika. Za svoje djelovanje je odlikovana Partizanskom spomenicom 1941. i brojnim drugim priznanjima.

Nakon rata nastavila se baviti društveno-političkim radom. Na Prvom kongresu AFŽ-a u junu 1945. u Beogradu više se ne kandidira za predsjednicu, ali je izabrana za potpredsjednicu. Ulazi i u vodstvo raznih drugih organizacija. Imala je ugled ratne stradalnice i organizatora, a i dalje su je krasili jednostavnost i srdačnost. Uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu u novembru 1945. govori na Radio Zagrebu – „neće više žena da ju vode oni pokvareni ljudi koji su nam tolike majke u crno zavili ... dat ćemo svoj glas za Tita i Republiku".

Na Drugom kongresu KPH 1948. u Zagrebu izabrana je za članicu Centralnog komiteta. Tada ili u narednim godinama postala je i članica Izvršnog odbora Saveza ratnih i vojnih invalida Jugoslavije, članica Zemaljskog odbora Narodne fronte Jugoslavije, članica izvršnog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, te članica Izvršnog odbora Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske. Bila je i potpredsjednica Matice iseljenika Hrvatske. Kad je 1953. ispunjavala upitnik za saborsku personalnu službu, odgovorila je da su područje njezina djelovanja pretežno socijalno-zdravstvena pitanja.

Kata Pejnović javljala se u *Srpskoj riječi* (glasilu Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a) uglavnom člancima o ulozi žena Like u NOB-u. Bila je članica Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a. Bila je jedan od osnivača Prosvjete te je za članicu Glavnog i Izvršnog odbora Prosvjete birana od 1947. godine sve do 60-ih godina.

Najviša dužnost na koju je izabrana bila je funkcija potpredsjednice Sabora NR Hrvatske na kojoj je bila od 1950. do 1953. godine – kao i u mnogo slučajeva prije toga, bila je prva žena na toj funkciji. Bila je i predsjednica Odbora za molbe i žalbe Republičkog vijeća Sabora NRH. Naposljetku, bila je i zastupnica u Saboru i u Saveznoj skupštini. Nosila je i čin rezervnog potpukovnika JNA.

Od 1963. Katu Pejnović je bolest uglavnom prikovala za krevet. Doživjela je jedinu radost time da je postala baka.

Ukazom maršala Tita posthumno je 1968. proglašena narodnim herojem Jugoslavije nakon čega su njezini posmrtni ostaci prebačeni u grobnicu narodnih heroja na zagrebačkom Mirogoju.

Kata Pejnović bila je sitna žena, niskog rasta, uvijek obučena u seosku nošnju. Do kraja života, i kao aktivna političarka, nosila je crnu maramu na glavi. Od ulaska u politiku pa sve do kraja života bila je simbol borbe za emancipaciju žena, ali i radnika i seljaka, kao i simbol borbe protiv fašizma.

Ulice, dječji vrtići, škole nazvane po Kati Pejnović postojale su u doba socijalističke Jugoslavije u mnogim gradovima u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Nakon 1990. većina ih je preimenovana. U Hrvatskoj ulice nazvane po Kati Pejnović ostale su samo u Poreču i Sisku.

Osnovna škola Kata Pejnović postojala je u Gospiću i u Laktašima (kod Banje Luke), dječji vrtić nazvan po njoj postojao je u zagrebačkom Zapruđu, u Udbini je bolnica za medicinsku rehabilitaciju nosila njezino ime.

U 60-im godinama osnovan je Republički fond „Kata Pejnović“. Sabor SR Hrvatske je 1975. ukinuo fond, ali je ustanovio Nagradu „Kata Pejnović“ koju je dodjeljivala Konferencija za društveni položaj žene i porodice Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske osobama „koje doprinose unapređenju društvenog položaja žene i porodice, radne sposobnosti i uloge žene u udruženom radu i društveno-političkom životu, za stručne i znanstvene, književne i publicističke radove koji obrađuju temu žene i porodice“.

Srpski demokratski forum osnovao je 2022. školu za društveno-politički razvoj žena „Kata“, dakle, imenovao ju je po Kati Pejnović.

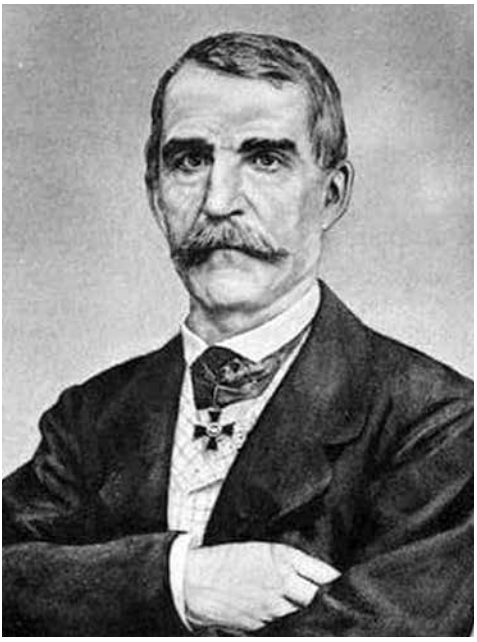
„Važno je biti Kata, biti istrajna, težiti umrežavanju sa ostalim ženama i biti podrška drugima“, rekla je Radmila Kuga, jedna od aktualnih polaznica Kate 2024. godine.

Kulturno umjetničko društvo u Ličkom Osiku nosi ime „Kata Pejnović“.

Ivo Goldstein

LITERATURA:

Радојчић, Биографије, III, 79.
Jovanić, Đ., *Ratna sjećanja*, Beograd – Zagreb 1988.
Vojna enciklopedija, 6, Beograd 1973.
Narodni heroji Jugoslavije, Beograd 1975.
Kata Pejnović, ur. M. Šoljan Bakarić, Zagreb 1977.
https://p-portal.net/kata-pejnovic-neslomljivi-borac-za-emancipaciju-zena-radnika-i-seljaka; https://snv.hr/znameniti-srbi/kata-pejnovic-narodna-heroina/, https://www.portalnovosti.com/vazno-je-biti-kata, https://infobiz.fina.hr/neprofitni/kulturno-umjetnicko-drustvokata-pejnovic/OIB-98850206353, pristupljeno 2. XII. 2024.

Petranović, Božidar/Teodor

PETRANOVIĆ, Božidar/Teodor (Šibenik, 18. II. 1809. – Venecija, 1874.), prosvjetitelj, političar, sin Marka i Anastasije rođ. Lukačić. Rođen je u imućnoj trgovačkoj obitelji. Roditelji su porijeklom bili iz Crne Gore. Očev djed doselio se u Drniš iz Gluhog Dola kod Bara, a majčini preci doselili su se u Šibenik iz Podgorice. Marko Petranović preselio je iz Drniša u Šibenik, gdje se vjenčao s Anastasijom. Bio je uspješan žitni trgovac. Po sjećanju sina Božidara „u roditeljskoj kući začela se u meni prva klica vatrene ljubavi prema Srpstvu i crkvi, jer je moj otac kao rijetki i pobožni rodoljubac rado srpske knjige čitao, a o narodnosti našoj, a osobito o pravoslavnoj vjeri često je u krugu svoje familije i u društvu šibenskih Srba govorio“. Božidar Petranović

je osnovnu poduku stekao na talijanskom jeziku u franjevačkom, pa u dominikanskom samostanu u Šibeniku. Potom ga je otac poslao u privatnu školu fratra Bonaventure Pinice u kojoj je „učio talijansku i latinsku slovnicu, računicu i zemljopis". Istovremeno je pohodio mjesnog sveštenika Genadija Mamulu koji ga je poučavao u „svom materinskom jeziku i pravoslavnoj hrišćanskoj nauci". Kada je Petranović navršio 11 godina, otac ga je poslao kao jednog od prvih dalmatinskih Srba na daljnje školovanje u metropolitsku gimnaziju u Sremskim Karlovcima, u glavni vjerski centar i važno kulturno središte Srba u Habsburškoj Monarhiji. Ondje je proveo šest godina (1820. – 1826.). Kad je maturirao, kako bi se mogao upisati na fakultet, pohađao je dvogodišnji filozofski tečaj u Grazu. Tada je upoznao mnoge Srbe, Hrvate i Slovence, između ostalih i Ljudevita Gaja i Dimitrija Demetra, istaknute predvodnike kasnije formiranog ilirskog pokreta i hrvatskog narodnog preporoda. U druženjima s njima „večerom bi zajedno u veselom društvu bili, i mnoga se tada rodoljubna ideja začela i pretresala". Studij prava u Beču upisuje 1828. godine. Zbog epidemije kolere 1831. napušta Beč i studij nastavlja u Padovi gdje je sljedeće godine završio četvrtu godinu prava, a 1833. je i doktorirao.

Nakon završenog studija Petranović se vraća u Šibenik. Potom jednogodišnji vježbenički staž odrađuje u zadarskom Okružnom sudu da bi se 1834. zaposlio, na poziv episkopa Pantelejmona Živkovića, na mjestu tajnika pravoslavne episkopije u Šibeniku. U onodobnom policijskom izvještaju stoji da „episkop živi sasvim povučeno. Njemu ne prilazi nitko, osim njegova sekretara Petranovića, čovjeka otmjenog, koji se školovao u Grazu i Padovi i koji govori više jezika. Ako itko može na episkopa imati utjecaj, onda je to Petranović i paroh Sušić". Petranović se 1935. oženio Anom Vujatović, kćeri kninskog posjednika i trgovca Nikole.

Petranović se još za vrijeme studija počeo zanimati za narodni preporod i korištenje narodnog jezika. Za boravka u Beču upoznao se s Vukom Karadžićem i Jernejem Kopitarom. Uviđa važnost njihova rada i pažljivo ga prati te po ugledu na njih, počinje pisati prve književne radove, polemiku i putopis „iz Trsta do Šibenika po moru i po jednoj cesti Dalmacije u jesen 1829. godine".

Položaj tajnika episkopije omogućava Petranoviću da i dalje širi vidike: uviđa sve probleme položaja episkopa, kao i Pravoslavne crkve u cjelini (nad kojom je bio stalan pritisak unijaćenja), pitanja upotrebe narodnog jezika u školstvu i u javnosti, pa 1835. godine, pod utjecajem Vuka Karadžića i Ljudevita Gaja počinje pripreme za izdavanje časopisa koji će afirmirati teme od općedruštvenog značaja, prvenstveno promoviranje „narodnog" jezika (dakle, srpskog i hrvatskoga) kao i intelektualna pregnuća Dalmatinaca (Petranović je njegovo pokretanje najavio u Gajevoj *Danici*). Namjesnik pokrajine Dalmacije grof Wenzel Vetter von Lilienberg nije bilo sklon toj inicijativi, ali je njemu usprkos, sljedeće, 1836. godine, izašao prvi godišnjak *Ljubitel' prosvěštenija. Serbsko-dalmatinski almanah.* Kako u Šibeniku nije bilo tiskare koja je mogla tiskati ćiriličnim pismom, prvi broj godišnjaka otisnut je u Karlovcu. Poslije premještanja središta episkopije iz Šibenika u Zadar Petranovićevim je zalaganjem zadarska tiskara braće Battara nabavila ćirilična slova, pa se od 1837. *Ljubitel' prosvěštenija* tiskao u Zadru.

Bio je to časopis s raznolikim prilozima koje su pisali etablirani autori. Financiran je po načelu pretplate (poput Gajeve *Danice*), a njegova distribucija i prodaja uglavnom su vršeni preko gotovo privatne mreže poznanika, uglavnom trgovaca, pravoslavnog sveštenstva, ali i drugih viđenih pojedinaca. Svojim člancima, pristupom koji je narodni opstanak u vlastitom jeziku, kulturi i tradiciji smatrao prioritetom, a napose ukupnim duhom, ovaj časopis je u nas vjesnik prosvjetiteljstva i novoga doba koje će kulminirati građanskim revolucijama širom Evrope. *Ljubitel'* je tada u pokrajini Dalmaciji bio jedini časopis na narodnom jeziku. Bez obzira na srpski epitet u naslovu, u časopisu su surađivali mnogi za slavenske kulture ovih prostora važni protagonisti (uostalom, i sam Božidar Petranović tada i kasnije objavljuje priloge u *Danici* i drugim književnim glasilima u Hrvatskoj). U *Danici*, naprimjer, poziva sve južne Slavene na jedinstvo, prije svega na usvajanje zajedničkog jezika, kao najbolje veze između Srba i Hrvata – „ako je različni verozakon toliko dugo vremena Dalmatina istočne i zapadne crkve rastavljao, jednog od drugog otuđivao, njih unapredak treba jedan svim općeni književni jezik da međusobno veže".

Početkom 1839. Petranović napušta Šibenik i radno mjesto tajnika episkopije i seli se u Split gdje počinje raditi na tamošnjem sudu. Nakon izlaska šestog sveska *Ljubitel' prosvěštenija,* Petranović je prestao biti i njegov glavni urednik. Tu funkciju preuzeo je dubrovački paroh Đorđe Nikolajević.

Nakon Splita, Petranović prelazi na službu na kotarski sud u Imotski. Tih godina posvetio se i historiografskom radu, a ostao je i u čestoj pisanoj komunikaciji s Gajem i Stankom Vrazom koje je izvještavao o dosezima ilirskog pokreta u Dalmaciji.

Iz Imotskog je 1842. premješten na Vis u tamošnji kotarski sud, gdje ostaje sve do 1847. godine, kada biva premješten u Obrovac. Taj premještaj omogućio mu je i lakši dolazak u doticaj s preporoditeljima u Zadru koji su pod vodstvom Ante Kuzmanića okupljeni oko časopisa *Zora Dalmatinska* u znatnoj mjeri potakli širenje preporodnih ideja u Dalmaciji. Petranović tada *de facto* stupa na predrevolucionarni politički teren i javno iznosi svoje političke ideje, u uvjetima kada još uvijek nije bilo ozakonjenog parlamentarizma.

Dopisuje se i polemizira s mnogim političarima i kulturnim radnicima svoga vremena – na primjer, sa svojim sugrađaninom, književnikom, jezikoslovcem i političarom Nikolom Tommaseom, iako su im stavovi o mnogim bitnim političkim, društvenim i kulturnim temama bili različiti.

Nakon provedene godine u Obrovcu, Petranović je 1848. godine poslan u Knin.

Do tog trenutka spisateljski i javni rad je Petranovića učinio toliko poznatim i uvažavanim da je izabran za zastupnika u austrijskom državnom parlamentu u Beču. Kao član najvišeg predstavničkog tijela u državi Petranović je djelovao u okviru federalističke stranke koja je većinom okupljala zastupnike iz dijelova Monarhije naseljenih Slavenima. Idejni temelji njegova preporodnog rada i kasnije Narodne stranke u Dalmaciji bili su jedinstvo „kršćana i rišćana“ (katolika i pravoslavnih), sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, kao i uvođenje narodnog jezika u sve javne ustanove. Nastojao je da se o državnom trošku osnuju i rade škole na narodnom jeziku, tiskaju *Novine dalmatinske*, zalagao se za poticanje razvoja uglavnom zanemarenih

krajeva (poput Dalmacije). Duboko svjestan kulture kao sredstva za političko oslobođenje, Petranović je po uzoru na druge krajeve Monarhije već tada zagovarao osnutak Matice dalmatinske. Njegov parlamentarni mandat prestaje 1849. kada je car oktroirao ustav kojim je raspustio parlament. Petranović se tada vraća u Knin i radi u tamošnjem kotarskom sudu. Ubrzo je pozvan u Beč gdje kao član komisije, uz Vuka Stefanovića Karadžića, Ivana Mažuranića i Stjepana Cara radi na izradi hrvatsko-srpskog dijela „pravoslovnog i državnog nazovnika" (političko-upravne terminologije). Već sljedeće, 1850. godine, objavljen je prijevod građanskog zakonika, kao i Petranovićeva studija *O austrijskom građanskom zakoniku i o srpskom prijevodu istoga*. Potkraj 1850. Božidar Petranović je imenovan za sudskog savjetnika u Zadru. U Zadru je pokrenuo list *Pravdonoša* koji se bavio pravnom tematikom.

Petranović je 1853. premješten u Kotor, ali se dvije godine kasnije vratio u Zadar na mjesto savjetnika u pokrajinskom Prizivnom sudištu. Istovremeno je intenzivno pisao pregled opće povijesti književnosti koji je, kao prvi svezak objavio u Novom Sadu 1858. pod naslovom *Istoria književnosti poglavitih na svetu naroda od najstarijih vremena do sadašnjeg veka*. On i Stjepan Ivičević bili su suurednici zbornika *Vienac uzdarja narodnoga* objavljenog povodom 100-godišnjice smrti Andrije Kačića Miošića. Na saborskim izborima 1861. podržavao je kandidate Narodne stranke koji su se zalagali za uvođenje narodnog jezika u školstvo, sudstvo i upravu. Nastojao je oživjeti i ideje o formiranju Matice dalmatinske. Snažno je podržavao i ideje sjedinjenja Dalmacije i Banske Hrvatske.

U konačnici su njegova nastojanja za osnivanjem Matice dalmatinske urodila plodom 1862. godine. Matica je sjedište imala u Zadru, Petranović je bio njen prvi predsjednik praktički do smrti. Matica je prakticirala „nacionalni rad" posredstvom izdavanja almanaha, kalendara i drugih poučnih štiva, okupljala nacionalno svjesnu inteligenciju s jasnom političkom misijom oslobađanja od stranih utjecaja. Petranović je do kraja života bio iskreni zagovornik tzv. narodne sloge, prvenstveno bratstva i zajedničkog političkog nastupa dvaju bliskih naroda, emancipacije Srba i Hrvata unutar Habsburške Mo-

narhije. Za života je uživao gotovo nepodijeljeno uvažavanje građana pripadnika obiju vjera, odnosno naroda.

Petranović je 1842. postao dopisni član beogradskog Društva srbske slovesnosti, kasnije član Srpskog učenog društva. Od osnivanja 1866. bio je pravi član JAZU-a. Bio je i počasni dvorski savjetnik.

U svom znanstvenom i stručnom radu pretežno se bavio dalmatinskim običajnim pravom. Napisao je i više povijesnih rasprava od kojih je najvažnija *Bogomili, crkva bosanska i krstjani: istorička rasprava*. Petranović je bio prvi koji je u domaćoj znanosti predstavio bogatu izvornu građu o tom problemu te u nekim aspektima iznio vrlo vrijedna zapažanja, ali njegova tumačenja tog fenomena kasniji istraživači uglavnom nisu prihvatili.

Naglo mu se tokom 1873. zdravlje počelo pogoršavati. Mučili su ga reuma i upala uretre. Otišao je na liječenje u Veneciju 1874. i nedugo potom i preminuo. Nekoliko godina poslije smrti, njegove kosti su prenijete u rodni Šibenik i položene u grobnicu na kojoj stoji natpis:

„Srpskom naučenjaku/žarkom rodoljubu/dru Božidaru Petranoviću/narod/p(odiže)“

U svojoj studiji o Božidaru Petranoviću, koju je pročitao kao nekrolog na svečanoj sjednici JAZU-a, njen tadašnji predsjednik Franjo Rački je pored ostalog istakao: „Petranović se k Srpstvu priznavao, čega on nije nikada prikrivao. Ali Petranović nije u Srpstvu i Hrvatstvu nazirao dva protivna stožera Slovenstva, koja se po svojoj naravi zamjenito samo odbijaju; pa ukoliko to doista biva, držo je da valja naukom i bratskim sporazumom poravnati težnje prividno oprečne“.

Danas u Zadru i Šibeniku postoje ulice koje nose ime Božidara Petranovića.

Ivo Goldstein – Milorad Kondić

DJELA:

Bogomili: crkva bosanska i krstjani: istorička rasprava, Zadar 1867.
Istorija književnosti poglavitih na svietu narodah od najstarijih vremena do sadašnje dobi, Novi Sad 1858.
O osveti, mirenju i vraždi po negdašnjemu srbsko-hrvatskome pravnom običaju, Rad JAZU 6, Zagreb 1869.
O pravu nasljedstva kod Srba na osnovu pravnog običaja i pisanih spomenika, Rad JAZU 23, Zagreb 1873.
O robstvu. Po srbskim spomenicima i štatutima primorskih dalmatinskih gradova, Rad JAZU 16, Zagreb 1871.
Ručna knjiga najnuždniih pravdoslovnih riečih, izriekah i obraznicah, Zadar 1862.
Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine, Beograd 1876.

LITERATURA:

EJ 6, 478.
HE 8, 430.
HKE 3, 347.
Perić, I., *Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića,* Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 16, 1983., 45-96.
Perić, I., *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije,* Split 1990.
Prpa-Jovanović, B., *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848: preporodne ideje Srba u Dalmaciji,* Split 1988.
Rački, F., *Dr Božidar Petranović,* Nekrolog, Rad JAZU 30, Zagreb 1975., 30.
Радојчић, Биографије, III, 106.
Znameniti Srbi XIX veka, god. II, 65-66.
https://p-portal.net/bozidar-petranovic-narodni-prosvjetitelj; https://www.eparhija-dalmatinska.hr/Publikacije-Krka13-L.htm; pristupljeno 3. X. 2024.

Petrović, Boško

PETROVIĆ, Boško (Bjelovar, 18. II. 1935. – Zagreb, 10. I. 2011.), sin Mladena i Mirjane r. Milojević, jazz-muzičar, vibrafonist, kompozitor i pedagog. Mladen Petrović, zvan Mlađo, imao je nadimak Stari Mačak. Prije Drugog svjetskog rata bio je oficir Vojske Kraljevine Jugoslavije. Rat je proveo u njemačkom zarobljeništvu. Postoji obiteljska priča da je Mladen Petrović, kad je logor oslobođen ili neposredno pred oslobođenje uspio pobjeći iz njega te je po snijegu danima pješačio da bi stigao na slobodni teritorij. Poslije rata bio je oficir JNA. Obitelj je često selila. Boško Petrović je rođen u Bjelovaru (otkuda je bila majka Mirjana), odrastao je u Škofjoj Loki, srednju školu pohađao je u Ljubljani, živeći u đačkom domu. U Ljubljani je 1954. godine i maturi-

rao. Privatno je učio violinu u Karlovcu, a zatim harmoniku u Škofjoj Loki gdje je osnovao i prvi orkestar. Preko emisija američke vojne radio-stanice AFN kao i Glasa Amerike otkrio je jazz i zaljubio se u ovaj pravac kojem će ostati vjeran i u kojem će se ostvariti kao glazbenik.

U Zagreb je preselio 1954. i u njemu će ostati do kraja života. Iste godine počinje svirati kao harmonikaš u kvartetu Radana Bosnera s kojim će napraviti i prve snimke. Paralelno svira bubnjeve u jazz-sastavima, prateći pjevača Dragu Diklića te kao stalni član Plesnog orkestra Radio televizije Zagreb. U tom razdoblju prelazi definitivno na vibrafon koji će mu postati stalni instrument i po kojem će ga prepoznavati kod nas i u svijetu. Ključna godina u Petrovićevu umjetničkom razvoju je 1959. kad pod utjecajem *The Modern Jazz Quarteta* osniva prvi vlastiti kvartet, a godinu kasnije i *Zagrebački jazz kvartet*. ZJK je bio mali sastav komornog, suvremenog jazz-stila, inovativna zvuka u domaćoj muzici.

S kvartetom će Petrović u godinama aktivnosti sastava (1960. – 1967.), podići džezističku izvođačku praksu na najvišu umjetničku razinu u domaćim okvirima, kao i profesionalizirati jazz kod nas uopće. Također, na liniji tadašnjih trendova, među prvima u nas Petrović će spojiti jazz s narodnom muzikom, u njegovom slučaju međimurskom i istarskom, a u tome kroz godine koncertiranja i snimanja razviti novi, moderan i rafiniran zvuk. Ujedno, sebe će profilirati kao vodećeg vibrafonista u zemlji, kao i jedno od najprepoznatljivijih imena jugoslavenskog džeza. Usporedno će biti i stalnim članom Plesnog orkestra RTV Zagreb. Godine 1970. osnovao je B.P. Convention gdje je pored vibrafona svirao i marimbu. Ovaj bend će djelovati u različitim postavama i formatima (trio, kvartet, kvintet), na koncertima i *jam sessionima*. Za potonje, kao omiljenu, slobodnu i neformalnu vrstu muziciranja, Petrović je postao gotovo sinonim u Zagrebu i u ostatku zemlje. Surađivao je s golemim brojem domaćih i najcjenjenijih stranih jazz-muzičara, svirajući kako po svim domaćim tako i na stranim scenama, uključujući i neke od najpoznatijih svjetskih jazz-festivala. Vodio je još nekoliko većih i manjih formacija, između kojih i *Boško Petrović trio*, a u drugoj polovini karijere najčešće nastupa s pijanistom Nevenom Frangešom.

Surađivao je i s mnogobrojnim pjevačima različitih muzičkih žanrova (Josipom Lisac, Ružom Pospiš-Baldani, Gabi Novak, Zoranom Predinom). Bio je član i solist *YU All Stars Big Banda* osnovanog na beogradskom Newport Jazz festivalu. Petrović je ostavio veliku diskografiju, a tvorac je značajnog skladateljskog opusa od nekoliko stotina kompozicija, u rasponu od jazza, do suvremene ozbiljne, avangardne i primijenjene muzike. Neke od njegovih jazz-kompozicija „srednje struje", poput *Green Lobster Dream*, *Zagreb by Night*, ili interpretaciju makedonskog napjeva *With Pain I Was Born*, postale su takozvani „standardi", brojevi koje orkestri i grupe trajno izvode. Petrović je dao znatan doprinos glazbenoj pedagogiji, u čemu se izdvaja njegova uloga voditelja Ljetne jazz škole Muzičke omladine (kasnije HGM) u Grožnjanu, u Istri. Pored pedagoškog rada, Petrović je bio promotor i organizator jazz festivala i mnogobrojnih nastupa stranih muzičara u Zagrebu i Jugoslaviji, a kasnije i samostalnoj Hrvatskoj, ne samo u jazzu već i u drugim vrstama muzike (producent koncerata pijanista Michela Legranda i legendarnog „kralja bluesa" B. B. Kinga). Na Radio Zagrebu i Televiziji Zagreb vodio je emisije o jazzu gdje je često i sam muzicirao. U primijenjenoj glazbi okušao se kroz skladanje za televiziju i film (između ostalog i za film *Lisice* Krste Papića, 1970.).

U Zagrebu je Petrović 1988. otvorio B. P. Club koji je postao najpoznatiji jazz klub u Jugoslaviji. Tijekom svog četvrtstoljetnog djelovanja ovo će mjesto postati relevantna točka i u europskim i svjetskim razmjerima. Tu su ostvarivane spontane suradnje i „sessioni" muzičara, kao i nastajanje ad hoc skladbi, a u klub su rado dolazili i muzičari drugih pravaca, poput Arsena Dedića, Gabi Novak i Vice Vukova. U tom razdoblju Petrović je postao i diskografom, osnivajući tvrtku *Jazzette Records*, koja će pored izdanja biti i producentska kuća. Klub je bio i stjecište ljudi iz umjetnosti i kulture, ali i političara. To će biti pogotovo značajno tijekom devedesetih godina kad su Petroviću upućivane prijetnje zbog porijekla, a bilo je i pokušaja da mu se klub oduzme.

Boško Petrović umro je iznenada. Pokopan je u Zagrebu, gradu za koji je bio izrazito vezan, što je naglašavao i privatno i javno, označavajući pripadnost Zagrebu kao element identiteta koji ga je pored

glazbeničkog najviše određivao. Dobitnik je nagrade „Josip Štolcer Slavenski“ (1979.), Nagrade grada Zagreba (1989.), nositelj je Reda Danice hrvatske s likom Marka Marulića (1996.), kao i brojnih muzičkih nagrada. Višestruki je dobitnik Porina, a 2003. dobio je Porina za životno djelo. U Novigradu gdje je Petrović godinama vodio muzički festival „Novigrad Music Nights“, dotadašnji prolaz Anguillara Veneta nazvan je 2011. Prolazom Boška Petrovića (Passaggio Boško Petrović), a u Grožnjanu je 2024. postavljena spomen bista u čast Bošku Petroviću, rad kipara i glazbenika Borisa Leinera. O Petroviću pisali su u superlativima europski i međunarodni jazz-kritičari i magazini, uvršten je u mnoge antologije, a bio je i osobni prijatelj s nekim od najutjecajnijih suvremenih svjetskih jazz-muzičara (Garyja Burtona, Johna Lewisa, Joea Passa...).

Izrazito muzikalan, prirodno nadaren ritmički i melodijski, Boško Petrović izdvajao se kao instrumentalist i kroz vrijeme se oslobađajući svojih uzora Lionela Hamptona, Milta Jacksona i Garyja Burtona postao svirač prepoznatljivog vlastitog stila. Isticao se improvizacijom i dinamikom, ukusnim rješenjima a, kao muzičar izuzetne prilagodljivosti, i osjećajem za sviranje u ansamblima, od trija do big bandova, „profilirani stilist, zavidne instrumentalističke spreme i tehnike te velika osjećaja za ritam i smisla za frazu“ (Ivica Župan). Uz Miljenka Prohasku, Petrović je i najznačajniji ovdašnji jazz-skladatelj. Kao ličnost naglašene sposobnosti komunikacije i po životnom stilu hedonist, lako je sklapao poznanstva i prijateljstva, pa će uz njegov nezaobilazan svirački, izvođački i skladateljski opus, ostati u kulturi zabilježen i kao najveći popularizator i promotor džeza u Zagrebu, Hrvatskoj i nekadašnjoj Jugoslaviji.

Đorđe Matić

DJELA:

Petrović, B., – Hrvoj, D., Život kao jam session, Boško Petrović – autobiografija, Zagreb 2012.

IZVOR:

Maja Guberina, Pariz.

LITERATURA:

HE 8, 439.

Matić, Đ., *Sultan svinga – In memoriam Boško Petrović*, Vreme, Beograd, 13. I. 2011.

Župan, I., Predgovor, u: Petrović, B., – Hrvoj, D., Život kao jam session, Zagreb 2012, 13-25.

https://hbl.lzmk.hr/clanak/petrovic-bosko; https://jazztimes.com/artists/bosko-petrovic/;

https://www.jazzmusicarchives.com/artist/bosko-petrovic; https://www.istriaterramagica.eu/novosti/kultura/veliki-jazz-glazbenik-bosko-petrovid-dobio-spomen-bistu-u-groznjanu/, pristupljeno 24. 11. 2024.

Petrović, Gajo

PETROVIĆ, Gajo (Karlovac, 12. III. 1927. – Zagreb, 13. VI. 1993.), filozof, sveučilišni profesor, sin Branka i Vere rođ. Gjačić. Jedan od osnivača časopisa *Praxis* i Korčulanske ljetne škole, profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i originalan mislilac koji je promišljao filozofiju prakse na tragu Marxa, razvivši je u vlastiti originalni izraz koji je nazivao *mišljenje revolucije*.

Njegov otac Branko bio je građevinski inženjer, porijeklom iz zaseoka Petrovići sela Srpskih Moravica (od 1996. Moravice) u Gorskom kotaru. Petrovići su se doselili u taj kraj koncem 16. i početkom 17. stoljeća iz Crne Gore. Majka Vera rođena je na Sušaku te potječe iz istarske porodice Gjačić iz Žminja, dok je po majci porijeklom bila iz

Moravske. Njegov brat Svetozar bio je književni teoretičar i povjesničar književnosti te je predavao na sveučilištima u Zagrebu, Novom Sadu i Beogradu.

Gajo Petrović je djetinjstvo proveo u Karlovcu, gdje se bavio i sportom igrajući (stolni) tenis u Karlovačkom sportskom društvu. Uoči Drugoga svjetskog rata porodična zajednica počela se osipati, što zbog financijskih problema, što zbog smrti djeda i bake koji su njegovali porodična okupljanja. Djed Nikola bio je industrijalac i trgovac drvom, ali njegovi sinovi nisu razvili očev talent za trgovinu. Otac i stric studirali su u Pragu. Stric Gajo ostao je upamćen kao vrstan liječnik u Karlovcu, pa je za zasluge jedna ulica nazvana po njemu, a 1978. otkrivena mu je i spomen-ploča.

Gajo Petrović završio je osnovnu školu i gimnaziju u Karlovcu. Za vrijeme rata pomagao je NOB-u te je još u okupiranom Karlovcu 1945. postao skojevac. Kao srednjoškolac iskazivao je talent za matematiku i fiziku, ali i veliki interes za svjetsku književnost. Još kao student služio se literaturom na više stranih jezika. Po završetku rata, na jesen 1945., upisao je francuski i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Godine 1946. s grupom studenata odlazi na studij filozofije u Sovjetski Savez. Akademske godine 1946./1947. boravio je u Lenjingradu, a u Moskvi 1947./1948. U Lenjingradu je položio više ispita iz povijesti, logike i psihologije. Za dvije godine boravka u SSSR-u uspješno je položio ukupno šest semestara. Boravak u Sovjetskom Savezu, opisao je u svojevrsnom putopisu objavljenom u časopisu *Republika* (br. 1 i 7-9/1951.).

Završni pismeni ispit iz filozofije pod naslovom *Značenje Lenjinove kritike empiriokriticizma* obranio je u veljači 1950., dok mu je naslov eseja iz etike bio *Država – njena etička funkcija*. Diplomirao je 1950. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a u listopadu iste godine izabran je za asistenta na Odsjeku za filozofiju. Doktorat pod naslovom *Filozofija Plehanova* obranio je 1956. godine, a krajem iste habilitirao je za naslovnog docenta na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Odmah nakon obrane doktorata akademske godine 1956./57. boravio je u Velikoj Britaniji na poziv filozofa Alfreda J. Ayera gdje je istraživao suvremenu englesku filozofiju, dok je aka-

demske godine 1961./62. boravio u SAD-u kao stipendist Fordove zaklade. Godine 1959. izabran je za docenta, a 1963. za izvanrednog profesora teorijske filozofije te 1969. za redovnog profesora teorijske filozofije. Predavao je predmete: ontologiju, logiku i gnoseologiju. U prosincu 1992. održao je posljednje predavanje i zadnji puta sudjelovao na sjednici Vijeća Odsjeka.

Vjerojatno prvi objavljeni članak Gaje Petrovića bio je kritički osvrt na nepotpisani tekst objavljen u *Borbi* za koji se smatra da ga je napisao Boris Ziherl ili Maksimilijan-Makso Baće (O jednoj grešci u članku 'Veliko djelo o marksističkom filozofskom materijalizmu', *Borba*, 21. IX. 1948.). Petrović je tada bio 21-godišnji student, a i Ziherl i Baće filozofi te visoki funkcionari. Već tada je iskazao vlastitu bitnu karakternu osobinu – „analitički intelekt i odbacivanje svakog autoriteta koji se ne može misaono utemeljiti" (Veljak 1993., str. 268). Vrlo rano još u *Pogledima* počeo je kritički pisati o staljinizmu u filozofiji (Filozofija u SSSR-u od Oktobarske revolucije do 1938 godine, *Pogledi*, br. 2/1952 i br. 3/1953). Tim radovima započinje njegova kritika dogmatskog marksizma.

Bio je jedan od osnivača i urednika, *de facto spritus movens*, filozofskog časopisa *Praxis* koji je jugoslavensku filozofiju afirmirao u svijetu. Petrović je napisao ono što se može nazvati programski manifest *Praxisa*, tekst naslova *Čemu Praxis* (1964./1972.). Bio je i član Upravnog odbora Korčulanske ljetne škole. Škola je bila povezana s časopisom te je okupljala mnoge slobodnomisleće filozofe i pojedince 60-ih i 70-ih godina dvadesetog stoljeća.

U biografijama je navodio kako poznaje njemački, engleski i ruski te da se služi francuskim i talijanskim.

Bio je prvi tajnik tek osnovanog Hrvatskog filozofskog društva (1957. – 1959.) i njegov predsjednik (1959. – 1964.), kada postaje predsjednik Jugoslavenskog udruženja za filozofiju na čijem će čelu biti sve do 1966. godine.

U tekstu *Čemu Praxis* napisao je kako je intencija osnivača stvoriti časopis koji će biti mjesto rasprave „o aktuelnim problemima jugoslavenskog socijalizma i suvremenog svijeta i čovjeka", časopis čiji su kreatori uvjereni kako je socijalizam jedini put iz teškoća u koje je

zapalo čovječanstvo, a Marxova misao „najadekvatnija teorijska osnova i inspiracija revolucionarnog djelovanja“ (ibid.). Isto tako, u tekstu je jasno izlazilo na vidjelo Petrovićevo uvjerenje da deformacije socijalističke teorije i prakse u Jugoslaviji treba tražiti u previđanju filozofske dimenzije Marxove misli, kao i u „otvorenom ili prikrivenom negiranju njene humanističke biti“ (ibid.). Humanistička orijentacija bila je konstanta Petrovićeva promišljanja i temelj iz koje je izrastala njegove filozofija.

U knjizi *Od Lockea do Ayera* dao je originalnu interpretaciju povijesnog razvoja engleske filozofije od empirizma do 20. stoljeća. Djelo *Logika* je u trenutku objavljivanja bilo najopsežniji prikaz povijesti logike na hrvatskom i srpskom jeziku, a potom je nekoliko decenija bilo udžbenik iz logike u hrvatskim srednjim školama. Posebnost tog udžbenika jest Petrovićevo odbijanje dijeljenja logike od filozofije, kao i odbijanje suprotstavljanja simboličke logike tradicionalnoj te logike metodologiji. Smatrao je da su filozofija i logika usko isprepletene te kako su navedena razdvajanja osobito štetna za razumijevanje i razvoj logike.

Knjiga *Filozofija i marksizam* jest zbirka rasprava čija je osnovna poveznica teza da je Marxova filozofija revolucionarni humanizam, misao koja može biti teorijska osnova za izgradnju demokratskog-humanističkog socijalizma samo ako se shvati u svom unutrašnjem razvojnom kontinuitetu, tj. u svojoj cjelovitosti. Konkretno, Petrović je smatrao da se Marxovo djelo ne može dijeliti na mladog još hegelijanskog Marxa i zrelog znanstvenog Marxa. Petrović nije negirao da se Marxova misao razvijala tokom godina, ali je putem analize Marxovih djela pokazao kontinuitet unutar razvoja. U duhu navedenih stavova među prvima je kritizirao Althusserovu tezu o postajanju epistemološkog reza u Marxovom djelu, smatrajući je svojevrsnom moderniziranom verzijom staljinističke podjele prema kojoj su nezrela i nedovoljno znanstvena sva Marxova djela nastala prije 1848. godine. I u ovom tekstu kao i u kasnijima, Petrović je naglašavao važnost Marxovih antropoloških uvida, jer je držao kako je pitanje o čovjeku fundamentalno pitanje filozofije. Za knjigu *Filozofija i marksizam* Gajo Petrović je dobio nagradu „Božidar Adžija“.

U knjizi *Mogućnost čovjeka* Petrović je odredio čovjeka kao *stvaralačko biće prakse*, podrazumijevajući pod istinskim stvaralaštvom slobodu; utoliko ako je čovjek ono bivstvujuće koje bivstvuje na način prakse, pitanje o slobodi je sastavni dio pitanja o praksi. Slobodu je odredio kao stvaranje novog, odnosno njenu bit je vidio u razvijanju ljudskosti i čovjekovih kreativnih moći. Smatrao je kako se kod Marxa čovjek otuđuje ne od neke dane biti, već se otuđuje od svojih historijski kreiranih mogućnosti. Istovremeno, bio je potpuno svjestan da je prosječan ljudski život vrlo daleko od realizacije svih ljudskih historijski stvorenih potencijala i baš zato je držao da je jedan od osnovnih problema suvremenog svijeta otuđenje i samootuđenje. Smatrao je kako socijalizam još nigdje nije ostvaren. Cjelovita i koherentna uspostava samoupravljanja nije bila sprovedena u Jugoslaviji, a upravo ona je bila pretpostavka ukidanja klasnih rascijepa, pa utoliko i jedna od pretpostavki ukidanja otuđenja. Svojim člancima i javnim istupima Petrović je kontinuirano upozoravao na staljinističke i etatističke tendencije te birokratizam u zemlji. Tvrdio je da oni koji drže monopol vlasti pretendiraju i na monopol nad kritikom želeći svesti filozofiju na sluškinju politike. Smatrao je zadatkom filozofa razvijanje kritičke radikalne svijesti s pozicija društva kao cjeline. To su temelji na kojima je izgrađivao bespoštednu kritiku realnog socijalizma.

U djelima *Filozofija i revolucija* i *Mišljenje revolucije. Od „ontologije" do „filozofije politike"* Petrović je dalje razvijao svoje filozofsko promišljanje na tragu Marxa koje je sam definirao kao mišljenje revolucije; gdje je mišljenje revolucije određeno kao mišljenje drugačije historijski mogućeg bivstvovanja, bivstvovanja koje karakteriziraju sloboda i razotuđenje. Utoliko, revolucija nije politička kategorija, već je pojam kojim se označuje sveopća promjena bivstvovanja iz temelja. Revolucijom se uspostavlja slobodno, stvaralačko bivstvovanje, stoga je ona najviši oblik bivstvovanja, ozbiljenje stremljenja ljudskijim oblicima života, bivstvovanje u svojoj punini. Smatrao je da termin bivstvovanje bolje zahvaća i iscrpljuje problematiku koju uvriježeno izražavamo terminom bitak.

Bavio se i Heideggerom, recenzirao je njegov *Uvod u metafiziku* te iscrpan i dugi uvod u *Sein und Zeit*. Između njega i njemačkog filozofa postojala je komunikacija te je Petrović u nekoliko navrata bio Heideggerov gost. Iako je smatrao da postoje neke sličnosti između Marxa i Heideggera nije zaboravljao na bitne razlike među njima; gdje Marx poziva na radikalnu promjenu svijeta, Heidegger savjetuje ravnodušnost, gdje prvi poziva na bespoštednu kritiku, drugi preporučuje promišljajuće razmišljanje.

Petrović je 1990. dobio počasni doktorat Université des Science Humaines u Strasbourgu. Doktorat mu je uručio poznati filozof Jean-Luc Nancy, profesor na tom sveučilištu. Nancy je u prigodnom govoru Petrovića nazvao pionirom imanentne kritike unutar marksizma, filozofom koji je promišljao najdublje mogućnosti čovjekove egzistencije bez da je upao u esencijalizam.

Zahvaljujući Gaji Petroviću kao i „njegovoj generaciji" napravljen je raskid s dogmatizmom i „provincijalnom učmalošću samozadovoljnih epigona" u našoj filozofiji te je Zagreb na prijelazu 60-ih na 70-e „postao jednim od središta evropske filozofije" (Veljak 1993., str. 269.).

Petrovićeva djela prevedena su na dvadesetak jezika, a godine 1986. objavljena su mu i *Odabrana djela* u četiri sveska. Razmjenjivao je ideje i prijateljevao s mnogim poznatim filozofima svoga vremena. Erich Fromm ga je u više navrata pozvao da održi predavanja na Sveučilištu u Mexico Cityju. Boravio je na sveučilištima u Tübingenu, Freiburgu, Kölnu, Münchenu, itd. Biran je u redakcije međunarodnih časopisa i odbore instituta za filozofiju. Bio je potpredsjednik Ernst Bloch-Gesellschafta, u Ludwigshafenu, član pariških Institut International de Philosophie, i Comité d'honneur du Collège International de philosophie, član Institute for Advanced Study u Princetonu i berlinskog Wissenschaftskolleg zu Berlin, te vanredni član SANU-a.

Iz KPH je bio prvi puta isključen 1949. godine. Koju godinu kasnije ponovno se učlanio te bio član Sveučilišnog komiteta SKH i njegovog sekretarijata (1958. – 1964.). Petrović je oštro polemizirao s vlašću kako 1965. (polemika sa Savkom Dabčević Kučar), tako i 1968.

u povodu studentskih gibanja, nakon čega je ponovo isključen iz SK. Osuđivao je svaki oblik nacionalizma 1970-ih, kao i integriranje oblika kapitalističke ekonomije u jugoslavenski model. Bio je jedan od osnivača Udruženja za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI) te je u svojim javnim nastupima početkom 1990-ih bio osobito kritičan prema svim nacionalističkim snagama koje su pobijedile na višestranačkim izborima. Smatrao je kako su još 1960-ih partijski birokrati potpirivali nacionalizam i rivalitete među republikama kako bi zadržali vlast. Stoga je držao da su pobornici nacionalizma proizašli iz etatističkih snaga nastalih na staljinističkim politikama. Utoliko je držao da je i režim koji je nastao s višestranačkim izborima kadrovski i ideološki samo nastavak u novim uvjetima etatističko staljinističkih praksi. Osobito je osuđivao rehabilitaciju fašizma i ustaštva kao i nedemokratske prakse koje je sprovodila vlast u Hrvatskoj ranih devedesetih. Zbog svojih dosljednih ljevičarskih i antifašističkih uvjerenja i stavova bio je žestoko napadan. Ostao je u uvjerenju da pad „realnog socijalizma", čiji je i sam bio kritičar, ne može predstavljati kraj ni socijalizma, a ni Marxove misli.

Na početku devedesetih (1990. – 1991.) podržavao je i bio uključen u djelovanje mirovnih i antiratnih aktivnosti intelektualaca u prvom redu okupljenih u Demokratski opozicijski forum. Potkraj 1991. piše kratko i dramatično pismo Jürgenu Habermasu u kojem ga moli da učini sve što je u njegovoj moći da se zaustavi proces koji vodi u ratno krvoproliće.

Umro je u zagrebačkoj bolnici „Sestara milosrdnica".

Pokopan je na groblju Mirogoj.

O radu i životu Gaje Petrovića objavljena su tri zbornika radova i više autorskih knjiga i članaka.

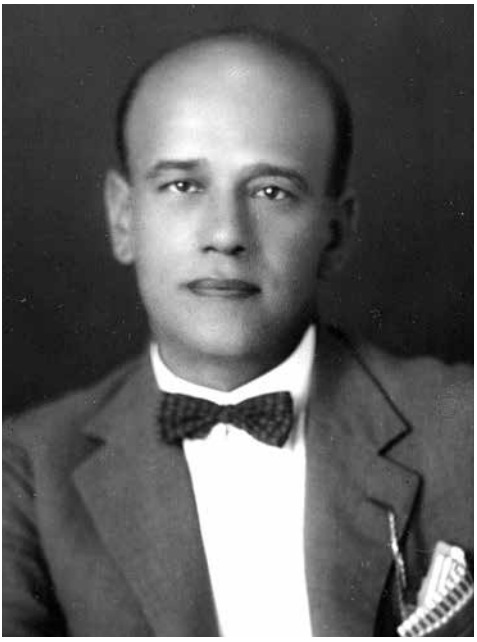
Luka Bogdanić

DJELA (IZBOR):

Filozofski pogledi G. V. Plehanova, Zagreb 1957.
Logika. Udžbenik za III. razred gimnazije, Zagreb 1964.
Od Locke di Ayera, Beograd 1964.
Filozofija i marksizam, Zagreb 1965.
Mogućnost čovjeka, Zagreb 1969.
Philosophie und Revolution. Modelle für eine MarxInterpretation. Mit Quellentexten, Reinbek bei Hamburg 1971.
Filozofija i revolucija, Zagreb 1973., 2. izd. 1983. (prvo izdanje na njemačkom 1971.)
Čemu Praxis, Zagreb, Hrvatsko Filozofsko društvo, biblioteka Praxis, 1972. (prvo izdanje u časopisu *Praxis*, god.1/1964., br.1 str.)
Mišljenje revolucije. Od „ontologije" do „filozofije politike", Zagreb 1978.
Suvremena filozofija. Ogledi, Zagreb 1979.
Praksa/Istina, Biblioteka kulturnog radnika: 11. teza, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1986.
Odabrana djela u četiri knjige, Zagreb – Beograd 1986.

LITERATURA:

Bogdanić, L., Čemu praxis? Ili o historijskom porijeklu i mjestu *Praxisa*, u: *Aspekti praxisa. Refleksije uz 50. obljetnicu*, B. Mikulić i M. Žitko (ur.), Zagreb 2015., 25-45.
Bogdanić, L., *Praxis. Storia di una rivista eretica nella Jugoslavia di Tito*, Roma 2010.
Goldstein, *S., 1941. godina koja se vraća*, Zagreb 2007.
Golubović, V., *Filozofija kao mišljenje novog*: *Gajo Petrović i prebolijevanje metafizike*, Zagreb 2006.
Golubović, V., *S Marxom protiv Staljina. Jugoslavenska filozofska kritika staljinizma 1950-1960*, Zagreb 1985.
Habermas, J., *U spomen na Gaju Petrovića,* u: Veljak L. (ur.), Gajo Petrović – čovjek i filozof, 2008, 11-14.
Kalebić, G., *Filozofija prakse i mišljenje revolucije Gaje Petrovića*, Zagreb 2024.
Petrović, A., *Gajo Petrović*, u: Gvozden Flego (ur.) *Zbilja i kritika. Posvećeno Gaji Petroviću*, Zagreb 2001, I-IX.
Tkalec, J. *Gajo Petrović: Nacionalizam nas je doveo na ivicu građanskog rata*. Intervju s Gajom Petrovićem, Novi Forum, 14. 1.1991., 6-8.
Veljak L., (ur.) *Gajo Petrović – čovjek i filozof. Zbornik radova s konferencije povodom 80. obljetnice rođenja*, Zagreb 2008.
Veljak, L. In memoriam Gajo Petrović, *Filozofska istraživanja*, 49/1993., 267-270.

Plavšić, Dušan

PLAVŠIĆ, Dušan (Vinkovci, 22. IV. 1875. – Zagreb, 18. XII. 1965.), bankar, publicist i kolekcionar, sin Nikole Atanasijeva (Athanasieva) i Ljudmile-Mile rođ. von Illich. Rođen kao srednji sin u uglednoj pravoslavnoj porodici. Nikola Plavšić bio je vlasnik Narodne tiskare u Vinkovcima, koji je štampao *Krajišnik,* prvi politički list u Slavoniji i Sremu. Kasnije je bio ugledan pristav Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju i dobitnik mnogih domaćih i međunarodnih priznanja. Majka Ljudmila-Mila, rimokatolkinja, bila je iz porodice starog plemstva von Illich. Dušan Plavšić nasledio je porodičnu posvećenost ekonomiji, kulturi i umetnosti. Imao je starijeg brata Milana, mlađeg Nikolu te sestru Olgu, kasnije ud. Vuković. Iz drugog braka

Nikole Plavšića sa Ružom rođ. Zirner rođen je Čedomil Mihačinović Plavšić, koji je nastavio očev uspešan rad u osječkoj Trgovinsko-obrtnoj komori.

Kao srednjoškolac u Osijeku Dušan je pristupio hrvatskom nacionalnom pokretu i zbog učešća u protestu protiv mađarskog uticaja na Osječko kazalište završio u zatvoru. Studirao je prava u Beču gde je pripadao ne samo krugu naprednih intelektualaca – zastupnika ideja moderne, već se kao odbornik Hrvatskog akademskog kluba Zvonimir zalagao za bolje pozicije hrvatske kulture na međunarodnoj sceni. Uz očevu finansijsku podršku, zajedno sa prijateljima Guidom Jenyjem, Milanom Marjanovićem, Branimirom Livadićem i Milivojem Dežmanom, uređivao je časopis *Mladost* (1897. – 1898.). Bio je jedan od osnivača Prvog hrvatsko-srpsko-slovenskog književno-umetničkog društva koje je prethodilo Hrvatskom salonu 1898., a potom i časopisa *Život* (izdanje Društva hrvatskih umjetnika 1900. – 1901.). Studije je okončao u Pragu 1899., gde se zbližio sa Stjepanom Radićem.

Od 1901. do 1906., kao sekretar Bosansko-hercegovačke privilegovane zemaljske banke u Sarajevu, posvetio se i kulturnom životu: prikazuje bečku kulturnu scenu u časopisu *Nada* (uređivao njegov veliki prijatelj i rođak Silvije Strahimir Kranjčević – oženili su dve sestre), osniva Hrvatski literarni klub (sa Tugomirom Alaupovićem i Kranjčevićem) te Hrvatski klub (sa Ivom Pilarom), nastoji da se priredi izložba hrvatskih umetnika i sl.

U Zagrebu je od 1906. bio najpre komesar Prve hrvatske štedionice, a potom rukovodilac Centralne banke u Osijeku i zagrebačke podružnice Hrvatske zemaljske banke d.d. iz Osijeka.

Dušanu Plavšiću kultura je predstavljala njegovo pravo interesovanje i ljubav, ali je u bankarstvu postigao vidne uspehe, sticao imetak, društveni ugled i pozicije, što mu je omogućivalo iniciranje raznih projekata, između ostaloga i kulturnih. Mnoge planove poremetilo je izbijanje Prvog svetskog rata, a nakon formiranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca Plavšić je nastavio sa razvijanjem svojih poslova.

Pomagao je formiranju Zagrebačke burze za robu i vrednote i u poslovima reparacija od Nemačke i Mađarske nakon Prvog svetskog rata. Od 1921. do 1922. bio je glavni ravnatelj Jugoslavenske banke d.d., potom osniva svoju – Balkansku banku d.d.

U avgustu 1922. Plavšić je imenovan na dužnost pomoćnika ministra finansija Koste Kumanudija. Kako je ta vlada u decembru 1922. dala ostavku, novi ministar financija, radikal Milan Stojadinović pokreće novinsku kampanju protiv Plavšića i protiv Balkanske banke. Vodstvo banke je u međuvremenu imalo nekoliko loših poslovnih odluka te je, delom i zbog nepovoljnog političkog okruženja, ona došla u vrlo tešku situaciju. Krajem 1924. banci je odobrena prinudna nagodba, sledeće je godine likvidirana (ali je pravno postojala do 1948.).

Privrženost ideji ujedinjenja južnoslovenskih naroda bila je porodična tradicija Plavšića. Dušan se borio protiv potčinjenosti hrvatskog naroda i njegove kulture mađarskim i austrijskim interesima, ali njegovo razočaranje u Beograd zbog nepoštovanja lokalne tradicije i do tada ostvarenih postignuća, pre svega u domenu ekonomske politike, s jedne strane, i autonomne hrvatske kulture, s druge strane, kao i narastajuće nezadovoljstvo zbog sprovođenja centralizma beogradskih vlasti, dovelo je Plavšića u tešku poziciju. Za pojedine krugove u Zagrebu bio je suviše jugocentričan, a za pojedine krugove u Beogradu – nedovoljno jugocentričan. Za srpske nacionaliste nije bio dovoljno Srbin, a za hrvatske je bio nedovoljno Hrvat.

Iako suočen s raznim izazovima i neugodnostima, Plavšić nakon povratka iz Beograda nastavlja rad kao bankarski stručnjak i ugledni kreditni i investicioni konsultant u značajnim inicijativama: priprema Zakon o bankama, predsednik je Hrvatskog štamparskog zavoda Dioničke tiskare, upravnik u Državnom baždarskom uredu i Burzovnom vijeću, pregovara sa stranim bankama, komesar je Prve hrvatske štedionice, član komisije za saniranje novčanih zavoda, savetnik za Beogradsku banku, Srpsku banku u Zagrebu, Jadransko-podunavsku banku u Beogradu, Jugobanku, Srpsku centralnu privrednu banku u Sarajevu i dr.

Bio je i deoničar, učesnik ili zagovarač brojnih industrijskih, trgovačkih, građevinskih i turističkih projekata u celoj Hrvatskoj – od Slavonije do Plitvica i Primorja, ali i širom Jugoslavije, između ostalog za šumarstvo, rudarstvo, elektrifikaciju, izgradnju puteva, luka, brodogradilišta, željeznica, parkova, ciglana, šećerana, izradu telefonskih kablova, morsko ribarstvo, banjska lečilišta, hotelijerstvo i druge. Radio je na saniranju seljačkih dugova, na uspostavljanju Bosutske vodne zadruge i na mnogim drugim razvojnim projektima. Bio je i mason.

Krajem dvadesetih i početkom 1930-ih, kad je Jugoslaviju pogodila katastrofalna ekonomska kriza, Plavšić je napisao nekoliko kritičkih tekstova o ekonomskoj politici o sve jačem uplivu države na ekonomiju, posebno fiskalne politike koja je dovela do velike devalvacije, kraha akcionarskih i osiguravajućih društava, preduzeća sa stranim kapitalom, mnogih manjih banaka, kao i brojnih veleposednika. Prvi tekst naslovljen *Država i narodna banka*, s podnaslovom *nekoliko pogleda na pitanje o zakonskoj stabilizaciji dinara*, objavio je 1930. godine. Tekstovi koje je napisao u narednim godinama (*Predlog za sanaciju naše finansijske i privredne krize*, *Obrazloženje mojeg predloga...*, *Mere za provedenje sanacije*) štampani su kao rukopis, očito za internu korespondenciju prijateljima, knjižnicama i, moguće, nadležnim institucijama. U tim se tekstovima zalaže, između ostaloga, i da država vodi „ispravnu narodnu privrednu politiku“, što Mira Kolar naziva „najboljim stranicama naše financijske literature“.

Paralelno sa intenzivnom delatnošću u oblasti bankarstva, Plavšić je od mladosti bio veoma aktivan na hrvatskoj umetničkoj sceni. Počeo je da objavljuje poeziju sa 17 godina, a dragocene bibliografske podatke o njegovim brojnim tekstovima (kojih je bilo preko 160) objavila je M. Kolar 2001. Potpisivao se sa Discobolo, D.P., D.N.P i D. Nikolajev, naglašavajući svoje, tada aktuelno rusofilstvo. Od kraja 1890-ih piše prikaze kulturnih događaja za *Slavonische Presse*, *Mladost*, *Agramer Tagblatt*, kasnije za *Hrvatsku / Jugoslavensku njivu*; jedan je od osnivača časopisa *Savremenik*, edicije *Savremeni hrvatski pisci*; član je, potom sekretar i predsednik Društva hrvatskih književnika, odbornik i potpredsednik Gospodarskog odbora Matice hr-

vatske; učestvuje u organizaciji važnih izložbi: samostalnog nastupa hrvatskih umetnika u Moskvi i Petrogradu 1899./1900., Prvog Hrvatskog salona, Prve umjetničke izložbe u Sarajevu, Jugoslovenske izložbe u Parizu (povodom Međunarodne mirovne konferencije u Versaju). Njegova korespondencija s umetnicima ukazuje na prijateljske i sponzorske odnose, na otkupe umetničkih dela za institucije i ličnu zbirku: imao je dela najvećih hrvatskih i jugoslovensklih slikara i vajara – B. Čikoša Sesije, R. Valdeca, I. Meštrovića, T. Krizmana, Đ. Tiljka, M. Kraljevića, V. Becića, J. Račića, M. Uzelca, Lj. Babića, M. Račkog, S. Šumanovića, J. Mišea, I. Tišova, M. Vanke i dr. Najveći broj je prodao ili poklonio zagrebačkoj Modernoj galeriji (danas Nacionalni muzej moderne umjetnosti). Iz pisama je vidljivo kakao je doprinosio kulturnoj politici kroz pripreme izložbi, podizanje spomenika, pomoć umetnicima, dodele ateljea i stanova za mlađe stvaraoce, izgradnju bioskopa Urania, rekonstrukcije Maksimira, Kaptola, Etnografskog muzeja i sl. Njegova privrženost hrvatskoj kulturi donela mu je priznanja: dobio je zlatni ruski orden „Sv. Stanislava III stepena“ za pomenutu izložbu hrvatskih umetnika u Petrogradu i Moskvi (na kojoj je radio s R. Valdecom); član-dobrotvor je Hrvatske knjige pri Društvu hrvatskih književnika (1936.); uvršten je u spomenice *Znameniti i zaslužni Hrvati 925–1925* (1925.) i *Pola vijeka hrvatske umjetnosti 1888-1938* (1938.).

Po uspostavi NDH Plavšić je 12. maja 1941. poslao Ravnateljstvu ustaškog redarstva iscrpan autobiografski spis navodeći brojne dokaze svoje privrženosti hrvatskoj državi i zasluge njenoj privredi i kulturi od najranijih dana. Tada je, po sopstvenom priznanju, dao primedbe na Zakon o Hrvatskoj državnoj banci i bio „stručni konzultant Saveza novčanih i osiguravajućih zavoda NDH u sektoru hrvatskog novčarstva“. Pa ipak, u noći 10./11. novembra 1941. uhapšen je u Zagrebu i to jutro u skupini od 37 intelektualaca optuženih za pripadnost masonskoj organizaciji upućen u Jasenovac. Dan kasnije svi su dovedeni u logor u Staroj Gradiški. Tretman je prema toj grupi bio relativno dobar (u odnosu na druge zatočenike). Do početka aprila 1942. pušteni su svi iz te skupine osim Plavšića i još četvorice. Plavšić je pušten nedugo potom nakon intervencija utjecajnih prijatelja, a

dvojica od preostale četvorice su ubijeni. Potom je Plavšić 13 mjeseci boravio u sanatoriju Merkur u Zagrebu, gdje je bio relativno zaštićen.

Poslednje godine života proveo je u Zagrebu – daleko od raskoši koja je obeležila njegov prethodni život. Osiromašen, ali dostojanstven, u penziji koju je dobio zbog zasluga na polju kulture, a ne u bankarstvu, nije izgubio svoju znatiželju: pratio je dešavanja na polju politike, ekonomije, kulture. Stari prijatelji ga nisu zaboravili – bio je pozvan 1954. da prisustvuje osnivačkoj sednici Društva prijatelja umjetnosti Hrvatske.

Buran, sadržajan život Dušana Plavšića bio je obeležen usponima i padovima, uspesima i nesrećama, karakterističnim za turbulentna vremena radikalnih promena u socijalnim, političkim ekonomskim i kulturnim prilikama, posebno kada se ispostavilo da koncept jugoslovenstva, tradicionalno negovan u njegovoj porodici, nije bio ostvaren uprkos ujedinjenju tri naroda, što je ostavilo posledice i na njegov životni put i društveni status.

Irina Subotić

DJELA:

Država i Narodna banka, Zagreb 1930.
Mere za provedenje sanacije, ? 1933.
Obrazloženje mojeg predloga za sanaciju naše finansijske i privredne krize, Zagreb 1933.
Predlog za sanaciju naše finansijske i privredne krize ? 1932.
O sanaciji našega bankarstva. Rasprava. XX vek, br. 2, Beograd 1938.

IZVORI:

Arhiv Jugoslavije (Beograd), fond 100: Masonske lože
Hrvatski državni arhiv (Zagreb), fond 757: Obitelj Plavšić
Privatna arhiva porodice Plavšić – Duduković, Beograd

LITERATURA:

Barac, A., *Bijeg od knjige*, Zagreb 2015.
Barac, A., *KZSTG,* Jasenovac 1978.
Božić, S., *Srbi u Hrvatskoj 1918-1929,* Beograd 2008.
EHU 2, 72.
Galjer, J., *Art déco u primijenjenoj umjetnosti i dizajnu*, u: *Art déco i umjetnost u Hrvatskoj između dva rata*, Galić, A., Gašparović, M. (ur.), Zagreb 2011., 23-60.
Galjer, J., *Moderni časopisi i kulturna povijest u Hrvatskoj 1890.–1940*, Zagreb 2012.
Goldstein, I., *Jasenovac,* II. izd., Zagreb 2024.

Ivo Pilar, Pisma Dušanu Plavšiću (1897.-1898.), prir. S. Matković, Godišnjak Pilar 2, Zagreb 2002., 159-167.
Kolar – Dimitrijević, M., *Buran život dr. Dušana Plavšića (1875.-1965.),* Osječki zbornik 24-25, Osijek 2001., 131.-144.
Kolar–Dimitrijević, M., *O osnutku i radu Zagrebačke burze do 1945. godine,* Radovi ZHP 28, Zagreb 1995., 190.-211.
Kolar–Dimitrijević, M., *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu i uloga ministra Jurja Demetrovića i Dušana Plavšića u njenoj sanaciji 1932. do 1935. godine,* Starine 61, Zagreb 2000., 217.-284.
Kovačić, D., *Načini izlaska iz logora smrti Jasenovac i Stara Gradiška 1941.-1945,* u: *Istorija XX veka, Časopis instituta za savremenu istoriju 2,* Beograd 2013., 93.-119.
Kraševac, I. – Tonković, Z., *Umjetničko umrežavanje putem izložaba u razdoblju rane moderne – sudjelovanje hrvatskih umjetnika na međunarodnim izložbama od 1891. do 1900,* Radovi Instituta za povijest umjetnosti 40, Zagreb 2016., 203-217.
Kraševac, I., *Plavšić smijenio Kršnjavija – Hrvatsko društvo umjetnosti na prijelomnici 1918.-1919. godine,* u: Mance, I., Petrinović, M. i Trška, T. (ur.). *Institucije povijesti umjetnosti: Zbornik 4. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb 2019., 267.-276.
Kraševac, I., *Prva tri djela u fundusu Moderne galerije Društva umjetnosti*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 43, Zagreb 2019., 243-254.
Lajnert, S., *Prilog poznavanju istorijata Balkanske banke d.d.* (1922-1925/1948), *Arhivski vjesnik 63*, Zagreb 2020., 207.-239.
Marijanović, S., *Fin de siècle hrvatske Moderne,* Osijek 1990.
Markovich, S. G., *Yugoslav Freemasonry and Yugoslavism as Civil Religion*, u: *Freemasonry in Southeast Europe from the 19th to the 21st Centuries*. Markovich, S. G. (ur.), Belgrade 2020., 109.-176.
Mužić, I., *Masonstvo u Hrvata,* VI. prer. izd., Split 2000.
Радојчић, Биографије, III, 164.
Subotić, I., *Porodica Plavšić – dokumenta i sećanja,* Tragovi 2, Zagreb 2024., 7.-47.
Tkalčić Koščević, A., *Sjećanja na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu*, Zagreb 2007.

Popadić, Momčilo/Pope/Pop

POPADIĆ, Momčilo/Pope/Pop (Blato na Korčuli, 25. III. 1947. – Split, 20. XI. 1990.), pjesnik, prozaist, novinar, tekstopisac, sin Jovana i Mirjane. Majka je rodom iz Blata na Korčuli, a otac Jovan Popadić (1919. – 1982.), rodom iz Pančeva, bio je sudac koji je službovao diljem Jugoslavije. Momčilo Popadić bio je oženjen Tonkom Čović Popadić, nekadašnjom plivačicom i plivačkom trenericom.

Otac je bio na službi u Splitu, gdje se oženio i dobio dvojicu sinova, Momčila i Gavrila. Po prirodi boem, Jovan se rastao od Mirjane, vratio se u Pančevo gdje se kasnije ponovo oženio i dobio kćer Jelenu. Mirjana je zatim dobila posao u Zagrebu, pa su sinove odgajali majčini roditelji, baka Rada Anić-Digović i djed Marko Mašković u Blatu (o

čemu će Momčilo Popadić kasnije napisati knjigu *Život u strpjenstvu ili Momo zašto se kriviš*). Jedno vrijeme Momčilo Popadić je živio i u Pančevu kod oca. Studirao je na Filozofskom fakultetu u Zadru, nakon čega je radio u pančevačkoj knjižnici, da bi se 1973. godine poslije povratka u Split zaposlio kao novinar u dnevnom listu *Slobodna Dalmacija* gdje će ostati do smrti.

Popadić je bio izuzetno plodan i svestran autor. Prvu zbirku poezije *Stepenište* objavio je već s 19 godina (1966.), u koautorstvu s pjesnikom Jakšom Fiamengom. Osim ove, objavit će još pet samostalnih zbirki poezije, dvije knjige memoarske proze, četiri knjige za djecu, dok će mu posthumno biti objavljen izbor iz tekstova. Uspješno je pisao za Splitsko kazalište lutaka, a ti su mu tekstovi i prevedeni na strane jezike. Od sredine sedamdesetih počinje njegova suradnja s muzičkim autorima i skladateljima u čemu je Popadić postigao najveće uspjehe i po čemu je bio prepoznavan i izvan književne i novinarske scene. Mnoge od njegovih uspješnica pisane su na specifičnom čakavskom dalmatinskom dijalektu, s čestim elementima humora i jake melankolije kao kontrastom, u naglašenoj mediteranskoj tradiciji ovih suprotnosti. Svoje najbolje radove Popadić će ostvariti u suradnji sa splitskim skladateljem Zdenkom Runjićem u pjesmama koje će izvedbom najviše proslaviti Oliver Dragojević, a onda i drugi poznati pjevači zabavne i pop-glazbe. Druga bitna suradnja bila je s Rajkom Dujmićem i grupom Novi fosili za koje će Popadić napisati brojne hitove. Izdvaja se i rad s braćom Kalogjera, Stipicom i Nikicom, kao i s Alfijem Kabiljom i Arsenom Dedićem.

Pjesme koje će steći status evergrina ostale su najuže vezane za pjevače koji su ih izvodili, u čemu se ističu Oliver Dragojević, Mišo Kovač, Novi fosili, Tereza Kesovija, Kemal Monteno, Ibrica Jusić, Meri Cetinić, Gabi Novak i drugi. Neke od pjesama za koje je Popadić napisao tekstove trajno se pjevaju i izvode do danas: *Ča je život vengo fantažija*, *Što učinila si ti*, *Svoju zvizdu slidin*, *Reci mi tiho, tiho*, *Čuješ li me, jel' ti drago*, *Košulja plava*, *Tonka*, *Ključ je ispod otirača*, *Ti si moja kiša blaga*, *Neveni žuti, žuti*, *Skitnica*, *Imala je lijepu rupicu na bradi*. Stilski i sadržajno, u odnosu na vlastite lirske i intimističke pjesme, izdvaja se suradnja sa splitskom rock-grupom Metak i pjesmom *Da*

mi je biti morski pas, gdje Popadić duhovitim, ludičkim i gotovo surealističkim tekstom čini tematski zaokret, za kojim ipak neće krenuti, pa će ovaj rad ostati izuzetkom u karijeri.

Stožerni trenutak njegove primijenjene poezije jest pjesma *Oprosti mi pape*, na muziku Zdenka Runjića, u interpretaciji Olivera Dragojevića koji ju je prvi put izveo na Splitskom festivalu 1978. godine. Potresna autobiografska pjesma ostavila je odmah izuzetan dojam kod publike i kritike, nakon Festivala postigla je veliki komercijalni uspjeh i dobila gotovo trenutno status klasika koji će ostati potvrđen do danas. Pjesma s tekstom o nestalnom, boemskom ocu, ispričana je preko svjedočanstava i osuda drugih, iz perspektive odrasloga koji se vraća u poziciju djeteta i u dob u kojoj je odsutni otac kritiziran zbog svojih mana od drugih odraslih, kao i pitanje lirskog subjekta za oproštaj, s tonom ispunjenim kajanjem i krivicom, spada u jedinstvene autorske intervencije u našoj poeziji. Nesumnjivo obilježena boemijom kojoj je i Popadić pripadao, iskrenost i neuljepšanost pjesničkoga glasa, jetka dijalektalnost i arhaičnost, pridonijele su originalnosti i osjetnoj proživljenosti impliciranog autora, a time i suglasnoj recepciji publike i visoke kritike.

Popadićeva poezija, kako ona primijenjena, na glazbu, tako i ona čista, odlikuje se sintagmatičnošću, refleksivnošću, ironijom, nadahnutošću pučkim izrazom, govornim jezikom i lokalizmima, ali redom u urbanom, suvremenom ključu. Kako u svojim humornim pjesmama, tako i u baladama, osjeća se prikriveni krhki lirski subjekt, dok su najčešći Popadićevi motivi nostalgija, bol za prošlošću i posebno djetinjstvom.

U prozi i novinskim reportažama izraz mu je fragmentiran, što je najviše došlo do izraza u crticama i vinjetama pisanima za dnevni tisak, a stilizacija i pripovijedanje su svjesno infantilizirani, dječji i sasvim osobno intonirani, često opet u dijalektalnom ključu. U tome se prepoznaje i utjecaj Miljenka Smoje, a osjećaj i tema nostalgije u Popadićevoj prozi prisutni su kao i u stihovima.

Pišući o Popadićevoj drugoj i najpoznatijoj proznoj knjizi *Živit u strpjenstvu ili Momo, zašto se kriviš*, napisanoj na blajskom, korčulanskom dijalektu (dijalektu koji se govori u Blatu), Tonko Maroević

nazvao ju je „malim remek-djelom“, ističući da knjiga ostaje „jedno od najautentičnijih i najsenzibilnijih literarnih svjedočanstava vremena i prostora kojima se (...) tekst bavi“, kao i „jednim od nemimoilaznih ostvarenja hrvatske proze“.

Budući da je Popadić umro 1990., u sam osvit rata, spekuliralo se o njegovom identitetu i osjećaju pripadnosti, s obzirom na djetinjstvo provedeno na Korčuli i formiranje u tom dijelu obitelji (u prozi navodi kako je kao dječak s bakom molio Očenaš), nasuprot očevom porijeklu. Postoje svjedočanstva da je Popadić osjećao dolazeća vremena i primjećivao mijenjanje okoline u odnosu na njega samoga. Za života je često gostovao i objavljivao u Srbiji, a u prvim pjesmama još mu je u jeziku prisutna ekavica. Bio je i strastveni navijač nogometnog kluba „Crvena zvezda“.

Nakon samostalnosti, hrvatska institucionalna kultura odnosila se prema opusu Momčila Popadića uzdržano. Iako su njegove pjesme nastavile biti trajno izvođene i slušane, a iza autora ostali neobjavljeni rukopisi, Popadićev rad tek je 2000. godine dobio prvu autorsku večer naslovljenu „Čovik od soli“, održanu u Kaštel Kambelovcu. Unatoč golemoj popularnosti njegovih pjesama, u Hrvatskoj do danas nema sustavnijih djela o ovom autoru.

Jurica Pavičić ustvrdio je da je Popadićev *Živit u strpjenstvu*, „najbolji dalmatinski roman nakon Drugog svjetskog rata, čudesna knjiga o otočkom odrastanju“ i zaključuje da bi u „jednoj drukčijoj Dalmaciji taj roman svom autoru donio zasluženu čast, ime ulice i spomen-ploču“.

Đorđe Matić

DJELA:

Lipe cvatu kad je lipanj, Mogućnosti, broj 4-5-6, Split 1983., 311-361.
Finski nož, Split 1984.
Živit u strpjenstvu ili Momo, zašto se kriviš, Zagreb 2005.

LITERATURA:

Džodan, N., Petar Janjatović otkriva: 'Oprosti mi pape' je pesma o jednom Pančevcu, Blic, 20. 06. 2016., https://www.blic.rs/kultura/vesti/petar-janjatovic-otkriva-oprosti-mi-pape-je-pesma-o-jednom-pancevcu/b1rd07n
HKE 3, 415-416.
Paunović, M., 'Oprosti mi pape' – pesma posvećena ocu Pančevcu, Pancevo.city, 22.01.2022., https://www.pancevo.city/na-78-obrtaja/oprosti-mi-pape-pesma-posvecena-ocu-pancevcu/
Pavičić, J., Ne znam ništa o tom Momčilu kojeg je Baldasar zaposlio kao redara, ali postoji nešto što znam..., *Slobodna Dalmacija*, 23. IV. 2015.

Preradović, Petar

PRERADOVIĆ, Petar (Grabrovnica kod Pitomače, 19. III. 1818. – Pottenstein/Fahrafeld južno od Beča, 18. VIII. 1872.), pjesnik, prevodilac, general; bard hrvatskog ilirizma, sin Jovana i Pelagije rođ. Ivičić. Jovan Preradović bio je austrijski vojnik, penzioniran u činu graničarskog zastavnika đurđevačke regimente. Uz Petra, budućeg pjesnika, bračni par Preradović imao je i kćer Mariju i sina Stevana.

Trogodišnje osnovnoškolsko obrazovanje Petar Preradović je stekao u Grubišnom Polju i Đurđevcu. Iznenadna očeva smrt 1828. dovodi porodicu u vrlo težak položaj. Međutim, uspješnim majčinim angažmanom upisuje se u vojnički zavod u Bjelovaru, pa 1830. dobija mogućnost da nastavi sa školovanjem na Vojnoj akademiji u

Wiener Neustadtu (Bečkom Novom Mjestu) gdje će steći primjereno vojnostručno i kvalitetno opće obrazovanje. Zbog propisa koji su značajno ograničavali napredovanje u službi onima koji nisu katolici ili unijati, konvertira 1832. na katoličanstvo, zajedno s još šest drugih pitomaca Akademije. U generaciji se iz godine u godinu ističe marljivošću, interesom za ovladavanjem obrazovnih i svekolikih drugih sadržaja te 1838. završava Akademiju.

Dugotrajna izolacija na Akademiji te komunikacija praktički isključivo na njemačkom pitomce je izlagala gubitku njihova kulturnog i nacionalnog identiteta. Tako će biti i s Preradovićem koji će postupno zaboravljati materinji jezik, jer ga nije mogao prakticirati ni na nivou primarne komunikacijske funkcije, a kamoli da se u njemu i razvija. S druge strane, obrazovni proces na Akademiji, utemeljen na njemačkom jeziku razvijao je snažan osjećaj zajedništva među pitomacima. Osim toga, znanje njemačkog omogućilo je Preradoviću da prati vrhunske evropske književne dosege, za što je pokazivao velik interes. Ta će dva elementa snažno utjecati na formiranje Preradovića kao ličnosti, kao i njegova obrazovnog i kulturnog profila.

Potkraj Preradovićeva školovanja počet će se oblikovati procesi afirmiranja društvenih i nacionalnih pokreta u sklopu vrlo složene države kao što je bila Habsburška Monarhija. To će utjecati i na Preradovićeve spoznaje i poglede, a posebno nakon propasti mađarske revolucije 1848. godine.

Nakon završetka vojne akademije Preradović biva poslan na službu u činu poručnika u Milano. Tu će se upoznati s dinamičnim poručnikom Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim koji će ga definitivno pridobiti za ideje ilirizma/hrvatskog preporoda. Ostat će im privržen do kraja života, iako ih neće nakon 1848. angažirano zastupati. U hrvatskom prostoru bio je prihvaćen kao animator buđenja nacionalne i kulturne svijesti među narodima na južnoslavenskom prostoru s osobitim naglaskom na kulturne i svekolike druge odnose među Hrvatima i Srbima. Takvo razumijevanje Preradovićeva stava i posljedično njegova književnog rada s oduševljenjem prihvaća tadašnja hrvatska intelektualna i politička elita (Gaj, Vraz, Jelačić, Strossmayer i mnogi drugi). Dodatno, Preradović je ulagao veliki napor da aktivno

prati događanja na kulturnom, društvenom i političkom polju, neovisno o tome što je živio izvan južnoslavenskih kulturnih središta, pogotovo na hrvatskom prostoru. Bio je u korespondenciji s najznačajnijim ličnostima hrvatskog kulturnog života, što svjedoči o njegovoj potrebi da doprinese emancipaciji kulture i u tom smislu i kulturne nacionalne svijesti svih s kojima je dijelio isti jezik. Vrlo je zanimljivo da je sonetom, tim popularnim, ali zahtjevnim pjesničkim oblikom reagirao na pojave u društvenom životu, a osobito na saznanja o smrtima ličnosti o kojima je imao visoko mišljenje: Nikoli Zrinskom, banu Josipu Jelačiću, Svijetlom caru, patrijarhu Josifu Rajačiću, Stanku Vrazu, knezu Petru Petroviću Njegošu, Branku Radičeviću, knezu Mihailu Obrenoviću, Vatroslavu Lisinskom i drugima.

Neovisno o tome što se temeljito pripremao za vojni profesionalni rad i život, ništa manje nije bio kod njega prisutan interes za upoznavanjem velikih evropskih literarnih opusa. Nije to bila tek puka čitalačka znatiželja mladića kojom je kompenzirao nesigurnost bačenosti u „strani svijet", već i proces koji će malo po malo u njemu izazvati primjeren odjek – potrebu da artikulira svoje iskustvo u stihovima, da se izrazi kao pjesnik.

Preradović isprva piše na njemačkom jeziku (1834. – 1843.). Da bi u tome uspio, morao je ne samo ovladati tim jezikom na nivou književno-jezičnog standarda, nego i strukturom stihova u kojima se izražavao. Da bi se time mogao dobro i pouzdano koristiti, morao je što cjelovitije upoznati tradiciju njemačke poezije. Iako je početnički izgrađenije propjevao na njemačkom jeziku u okvirima Schillerova romantičkog patriotizma, ubrzo će se prikloniti romantičkom glasu buntovnoga lorda Byrona (vidljivo i u lirskim pjesmama, ali osobito u većim strukturama kao što su nedovršene pjesničke pripovijesti *Das Poträt des Banditen*, odnosno elegije *Die Abende*). Druga faza njegova pjesničkog angažmana počinje kad je premješten iz Milana u Zadar (1843.), jer tada konačno dolazi u puni kontakt sa govornicima štokavskog jezika. U Zadru je službovao sljedeće četiri godine. Prva pjesma na „našem jeziku", kao što se znao izražavati, bit će *Poslanica Špiri Dimitroviću* iz 1843. u kojoj veliča Dimitrovićevu pohvalu Karađorđu i srpskom ustanku („To je pjesnik slavne srpske bune,/To je Špiro, do-

morodac slavni") koji nagovještava procese emancipacije srpskog, ali i ostalih južnoslavenskih naroda koji trpe osmansku višestoljetnu upravu. Od tada Preradović, s jedne strane, intenzivno proučava „narodni jezik" i ovladava njegovim stvaralačkim potencijalom, a s druge se nastoji produktivno uključiti u procese emancipacije ilirskog kulturnog projekta u njegovom drugom periodu.

Dugo je pronalazio svoj pjesnički govor. Ispovjedno će u pjesmi *Radost i muka pjesnikova* iz 1860. reći:

Ima pjesnik liepih misli,/
Uznešenih čuvstva ima/
/...../
Ali pjesnik oskudieva/
Na izrazu, na odjevu
/...../
Krpež mora u sviet slati!

Kao mladi oficir službovao je u brojnim mjestima Habsburške Monarhije: Milanu, Zadru, Veroni, Kremoni, Erdelju, Pešti, Kovinu, Pančevu, Temišvaru, Zagrebu, Beču, Glini i drugima, postepeno napredujući u vojnoj hijerarhiji. S tim stilom života nije se mogao intimno u cijelosti pomiriti, jer je bio duboko svjestan ograničenja koja je morao da prihvati kako bi imao uspješnu karijeru. Sve je to bitno sputavalo njegov osjećaj individualne slobode, ali neovisno o tome, u službi je uspješno napredovao da bi na kraju karijere stekao čin generala.

Prvi put se ženi 1847. sa Pavicom de Ponte s kojom ima troje djece: Slavicu, Milicu i Dušana. Gubitak supruge, a potom i dvoje djece trajno će obilježiti njegov kasniji život i rad – od romantičarskih i racionalističkih orijentacija približava se spiritističkim idejama pa prevodi sa francuskog djelo Allana Cardeca, *Spiritizam na prosto razložen*. Drugi se put 1866. ženi s Emmom Regner. Bitno narušenog zdravlja liječi se u Marianbrunnu i Fahrafeldu, ali bez uspjeha.

Unuka Petra Preradovića i kći Dušanova Paula (1887. – 1951.), književnica, pišući na njemačkom, ostavila je traga u austrijskoj književnosti. Nije se odrekla djevojačkog prezimena, ali je nosila i suprugovo (udala se za austrijskog publicistu Ernsta Moldena). Ona je 1946. napisala tekst austrijske himne (u suradnji s njom dorađen 1947. godine), *Sabrana djela* (*Gesammelte Werke*) objavljena su joj posthumno 1967. godine. I njezin brat Petar bavio se književnošću. Posebno se istakao kao dramski pisac, komediograf.

Činjenicu da je isprva pisao na njemačkom sam je Petar Preradović objašnjavao time da se realno bio udaljio od iskustva materinjeg jezika, neovisno o tome što je imao snažnu potrebu da se na tom jeziku iskaže. To da piše na narodnom jeziku i da time diže samosvijest naroda smatrao je svojom patriotskom obavezom. Bio je svjestan i da je među prvima piscima na jeziku koji je tek počeo dobivati svoju fizionomiju. Jezik koji je njemu trebao, morao je sam da stvori, proizvede. Prva pjesma kojom će skrenuti veliku pažnju na sebe je *Zora puca* (objavljena u prvom broju *Zore dalmatinske* 1844. godine), jedna od najčešće spominjanih budnica ilirskog pokreta. Ljudevit Gaj, rodonačelnik ilirskog pokreta odmah će je preštampati u *Danici ilirskoj*. Od tada rodoljubni će motivi ostati trajno korišteni u Preradovićevu pjesništvu i biti identitetska oznaka njegova svjetonazora.

Tokom 1844. i 1845. objavit će na stranicama *Zore dalmatinske* seriju pjesama različitih motiva. Podrška koja je iskazivana njegovim radovima potiče ga da organizira pjesničku zbirku kojom bi s jedne strane afirmirao svoju potrebu da se javno artikulira kao stvaralački subjektivitet, a s druge da doprinese buđenju kulturne i svake druge samosvijesti Južnih Slavena sukladno ideologiji ilirizma. Da planiranu zbirku ne vidi samo kao djelo koje je namijenjeno čitalačkoj publici u Habsburškoj Monarhiji, nego dosljedno svojoj kulturološkoj projekciji, i cjelokupnom južnoslavenskom prostoru, pokazuje proces pribavljanja prednumeranata za planirane *Prvience* koji će izići u Zadru 1846. godine. Prvenstveno ga zanima cjelokupno štokavsko kulturno tijelo koje shvaća s jedne strane ilirski integralistično, a s druge višenacionalno kompozitno.

Iz Zadra gdje dovršava svoju prvu zbirku pjesama, piše Vuku Stefanoviću Karadžiću 1846. godine: „Ja sam nakanio do malo vriemena moja perva pokušanja u narodnom jeziku pod naslovom Prvienci pečatiti i molim Vas, da mi blagovoljno pripomognete u toj odluci, gledajući po Vašem poznanstvu u Vašoj okolici koliko moguće predbrojnikah za to moje dielce sakupiti, a osobito njegovoj Svietlosti gos. Knezu Milošu preporučiti… Što ove moje piesme, kao Srbin, kirilskim pismeni nepečatim, tomu su različni uzroci, koje ovdje navadjati na dugo bi bilo. Ali ako Bog da, što sad nije biti će drugi put. Među tim svakome nepristrasnome čovieku biti će svejedno ili ova ili ona bukvica, samo ako je što valjanoga pod njezinim odijelom…"

Što se njegova položaja u kontekstu ilirizma/hrvatske književnosti tiče, gdje je uz Stanka Vraza i Ivana Mažuranića neprijeporno ne samo nezaobilazno ime, nego i utemeljivač lirske dionice u njoj, reći će Stanko Lasić: „Srpski književnici u Hrvatskoj su mahom ilirci i oni još ne osjećaju nikakve 'opasnosti' kad se ilirska književnost preobrazila u hrvatsku: ilirski kroatizam još je uvijek jedno tako široko jedinstvo u kojem srpski književnik ne osjeća gubitak svog identiteta i ne strahuje ni od kakve asimilacije. Preradović je simbol tog stanja". Ilirskoj će južnoslavenskoj multikulturalnosti ostati privržen do kraja života pa će je često u svojim radovima stilizirati alegorijski, jer je bio, opravdano, vrlo oprezan zbog mogućeg osporavanja, osobito nakon 1848. godine. Dok je u budnicama i drugim angažiranim pjesmama uspijevao da na jednostavan i transparentan način izrazi svoje domoljublje i patriotizam dopirući do brojnih čitalaca (*Braća*, *Pčele slavjanske*, *Vilin san iliti Prošast i budućnost*, *Pozdrav domovini*, *Rodu o jeziku*, *Jezik roda mog*), u duljim tvorbama nije bio toliko uspješan. Dramski spjev *Kraljević Marko* nema onu uvjerljivost ni konzistentnost kojom bi mogao biti prihvaćen kao završen, umjetnički dovršen tekst, neovisno što uzima za glavni lik mitiziranu figuru Kraljevića Marka iz usmene književne tradicije, pridajući mu ulogu oslobađanja od višestoljetnog turskog ekspanzionističkog zagrljaja. Još je neuvjerljiviji u *Vladimiru i Kosari*, dramskoj strukturi koju žanrovski određuje kao opera u četiri čina. Takav je slučaj i s vrlo ambiciozno zamišljenim epom *Prvi ljudi*, ali ni u tom tekstu ne uspijeva

stvaralački da razvije ni svoju refleksiju o biblijskom prikazu Adama i Eve ni da oslobodi emocionalni potencijal koji se nudi subjektu pjevanja – ostaje u okvirima stereotipnih kršćanskih predstava o Adamu i Evi. Druga zbirka *Nove pjesme* izišla je u Zagrebu 1851. Književna kritika ju je dočekala hladno.

Ipak, svoj puni pjesnički domet ostvario je u lirsko-ispovjednim pjesmama (*Miruj, miruj, srce moje*, *Mrtva ljubav*, *Putniku*) pa refleksivnim (*Ljudsko srce*, *Moja lađa*) pokušavajući da iskaže svoje razumijevanje, odnosno potragu za osmišljenim ljudskim postojanjem. Takvu intenciju iskazuje i u brojnim pjesmama u kojima je odnos subjekta pjevanja prema figuri boga (*Bogu*, *Smrt*, *Nepojamnost Boga*, *Priznanje* i drugima) temeljna stvaralačka preokupacija.

Preradović je bio i ostao nezaobilazna činjenica hrvatskog ilirizma i hrvatskog kulturnog identiteta.

Petar Preradović je sahranjen na groblju u Matzendorfu, 40 km južno od Beča (blizu Fahrafelda). Sedam godina po smrti, 1879. godine, Preradovićevi posmrtni ostaci preneseni su u Zagreb. Bio je to za zagrebačku sredinu vrlo značajan događaj. Pokopan je u arkadama zagrebačkog Mirogoja. Ivan Rendić za tu je priliku napravio nadgrobni spomenik. U čast Preradoviću, Rendić je izgradio i reprezentativan spomenik koji je otkriven 1895. u Zagrebu i postavljen na trgu koji će ponijeti Preradovićevo ime. Bit će postavljen leđima poduprt Sabornim hramom Preobraženja Gospodnjeg.

Na južnoj strani Preradovićeva trga počinje ulica Petra Preradovića (to je jedinstven slučaj u Zagrebu da ista osoba ima i trg i ulicu) u kojoj je i Srpski kulturni centar, Srpsko privredno društvo „Privrednik" te Centralna biblioteka Srba u Hrvatskoj. Ulice Petra Preradovića postoje diljem Hrvatske – u Varaždinu, Bjelovaru, Đakovu, Šibeniku, Slavonskom Brodu, Karlovcu, Samoboru, Petrinji (i drugdje), ali i u Srbiji – Somboru, Srijemskoj Mitrovici, Beogradu (i drugdje). Osnovne škole postoje u Zagrebu, Zadru, Pitomači (i drugdje).

Dušan Marinković

DJELA:

Prvienci, Zadar 1846.
Nove pjesme, Zagreb 1851.
Spiritizam na prosto razložen, Zagreb 1865.
Pesme, Beograd 1902.
Djela I-II., prir. B. Vodnik, Zagreb 1918-1919.
Pjesme, Prvi ljudi, Zapisi, u: *Vraz – Preradović, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 30, Zagreb 1965.

LITERATURA:

Bilješka o piscu Petar Preradović (1818-1872), u: Petar Preradović: *Odabrane pjesme*, Zagreb 1947., 3-4.
Brešić, V., *Hrvatska književnost 19. stoljeća,* Zagreb 2015.
EJ 6, 605.
Frangeš, I., *Povijest hrvatske književnosti,* Zagreb-Ljubljana 1987.
HE 8, 761-762.
HKE 3, 452-453.
Krležijana 2, 233.
Sabrana dela Vuka Karadžića XXVI – Prepiska VII 1843-1846, Beograd 1993.
Selaković, M., *Petar Preradović (1818-1872)*, u: *Petar Preradović: Odabrane pesme*, Beograd 1970., 5-15.
Vodnik, B., *Petar Preradović. Studija,* Zagreb 1903.
Vodnik, B., *Život i djela Petra Preradovića,* u: *Djela Petra Preradovića,* knj. II, Zagreb 1919., III-XXXV.
Živančević, M., *Petar Preradović, Povijest hrvatske književnosti,* knj. 4, Zagreb 1975.

Pribićević, Svetozar

PRIBIĆEVIĆ, Svetozar (Hrvatska Kostajnica, 26. X. 1875. – Prag, 15. IX. 1936.), političar, sin Vase i Hristine. Vaso Pribićević je bio učitelj porijeklom iz Glavičana kod Dvora na Uni. Svetozar je imao trojicu mlađe braće: Valerijana (episkopa), Milana (austrougarskog i jugoslavenskog oficira i političara) i Adama (političara i publicista). Osnovnu školu završava u rodnom gradu. „Njemu je sve išlo kao po loju, sve do kraja univerzitetskih studija“, sjećanje je brata Adama. Niže razrede gimnazije pohađa u Petrinji, gdje stanuje kod tetke Jelisavete. Kao 12-godišnjak, bježi od kuće i kreće pješice u Srbiju, ali ga u Sisku gradski stražar prepoznaje i vraća kući. Više razrede pohađa u Zagrebu i kao odličan učenik dobiva stipendiju Krajiške imovne za-

druge. Maturira u Karlovcu, pa u Zagrebu upisuje studij matematike i fizike (koji se tada izvodio na Filozofskom fakultetu).

Tada se angažira u politici i postaje jedan od najistaknutijih studentskih prvaka. S iskustvom života u nacionalno mješovitim sredinama i na temelju politike Narodne stranke Pribićević postaje jedan od brojnih tumača jugoslavenstva te smatra da su Srbi i Hrvati jedan narod. Osim toga, borbu za narodno jedinstvo povezuje s borbom za slobode (opće pravo glasa, slobodu tiska, govora i dogovora). Zajedno sa Stjepanom Radićem 1900. u Beču pokreće časopis *Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine*.

Iako tada kritizira politiku Srpske samostalne stranke, pristupa joj 1903. i unutar nje brzo napreduje – postaje urednik stranačkog glasila *Novi Srbobran*, potom i generalni sekretar stranke. Sudjeluje i u kreiranju politike „novog kursa" iz koje će nešto kasnije (1905.) nastati Hrvatsko-srpska koalicija (HSK) u kojoj postaje lider njezina srpskog krila. Pobjedom na izborima 1906. godine HSK postaje ključna politička snaga u Hrvatskoj. Isprva je Pribićević u sjeni Frana Supila, vođe hrvatskog krila (frankovci su 1909. njih dvojicu fizički napali u centru Zagreba). Po Supilovu istupanju, Pribićević preuzima vodstvo HSK-a.

Sumnje vlasti u postojanje tajnih veza HSK-a s Kraljevinom Srbijom pojačava bijeg oficira Milana Pribićevića, Svetozareva brata u Srbiju. Zato u Zagrebu vlasti 1909. insceniraju tzv. Veleizdajnički proces u kojemu su optužena 53 Srbina, člana SDS-a. Prvooptuženi je bio Adam Pribićević. Svetozara tada od suda štiti zastupnički imunitet parlamenta u Budimpešti.

Na izborima za Zemaljski sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1913. HSK uvjerljivo pobjeđuje, a Pribićević postaje predvodnik saborske većine. Međutim, nakon Sarajevskog atentata 1914. Pribićević i drugi zastupnici Koalicije postaju meta žestokih napada, čak i u Saboru. Općenito ih se povezuje s atentatorom Gavrilom Principom. Pribićević se s obitelji sklanja u Budimpeštu, a u Zagreb se vraća 1917. i ponovo sudjeluje u radu Sabora. Tada je vođa HSK-a i saborske većine. U rujnu 1918. priključuje se tzv. nacionalnoj koncentraciji i ulazi u organe Narodnog vijeća SHS-a te preuzima funk-

ciju drugog potpredsjednika. No, na sjednici Hrvatskog sabora 29. listopada, kada je donesena odluka o raskidu svih državnopravnih odnosa s Monarhijom i proglašenju Dalmacije, Hrvatske i Slavonije s Rijekom nezavisnom državom koja stupa u zajedničku i suverenu Državu SHS – Pribićević preuzima glavnu ulogu i ključna je ličnost brzih i prijelomnih procesa. Tada ističe kako između „Hrvata i Srba ne može biti sloge, nego samo jedinstva".

Na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća 23. i 24. studenoga u uvodnom izlaganju u raspravi o ujedinjenju Države SHS s Kraljevinom Srbijom Pribićević ističe kako je stanje u zemlji kaotično i opasno te zaključuje da se ujedinjenje sa Srbijom treba provesti što prije (ponajprije s obzirom na talijanske aspiracije prema Dalmaciji koje su se tih dana praktički već i ostvarivale). Većina je suglasna, pa je izabrana delegacija od 28 članova koja putuje u Beograd.

Po dolasku u Beograd pet članova piše *Adresu* kojom se trebalo obratiti regentu Aleksandru. Ante Pavelić-zubar i Pribićević vode glavnu riječ: Pavelić traži da se naglasi poštivanje državnopravnih povijesnih individualiteta, a Pribićević da prvo valja obaviti ujedinjenje, a onda raspravljati o eventualnim spornim pitanjima. Konačni tekst *Adrese* je kompromis, ali taj tekst Pribićević sljedeće godine naziva „manifestacijom za strani svijet". Pavelić se u ime izaslanstva obraća regentu Aleksandru *Adresom* kojom mu praktički prepušta političku inicijativu, a potom i svu vlast.

Čin ujedinjenja Pribićević vidi kao ostvarenje jugoslavenstva u smislu nacionalnog stapanja: „jedna i nerazdjeljiva Jugoslavija" i „narodno jedinstvo" su „preduvjet postojanja jugoslavenske države", a koju može „osnovati samo jedan jedinstveni narod". Nešto kasnije preuzima resor Ministarstva unutarnjih poslova. U strogoj centralizaciji vidi jedini model iz kojeg će izrasti unitarna, centralistička i jedinstvena država. U narednim godinama iskazuje „logiku učitelja matematike i neosjetljivost žandara iz Vojne Krajine", kako konstatira jedan njegov suvremenik. Odmah nakon formiranja prve središnje vlade traži da sve pokrajinske vlade podnesu ostavku, ukida „autonomije općina, dekretima uvodi općinski red, raspušta politički nepoćudna gradska zastupstva, zabranjuje opozicione publikacije, čak i ako nisu imale izražen politički karakter".

Pribićević je 1919. ključna ličnost u formiranju nove Jugoslavenske demokratske stranke (iako je na čelo stranke izabran Ljuba Davidović). U stranku ulaze i značajne ličnosti hrvatske politike (po nacionalnosti Hrvati). Stranka na izborima 1920. u Hrvatskoj dobiva najveću podršku na Baniji, u Lici, ali i u Slavoniji, uglavnom među Srbima. Hrvati su za demokrate (kako ih se uobičajeno kraće nazivalo) glasali ponajviše u Hrvatskom primorju i u Dalmaciji, kao odgovor talijanskom ekspanzionizmu.

Pribićević 1921. preuzima Ministarstvo prosvjete te zahvaljujući koaliciji demokrata i Narodne radikalne stranke (kolokvijalno radikali) pod vodstvom Nikole Pašića, izglasan je Vidovdanski ustav. No, za razliku od radikala, koji su insistirali na srpskoj dominaciji u vojsci, administraciji i politici, Pribićević je, iako je od mladosti vidio u Srbiji jamca i predvodnicu u izgradnji neke buduće jugoslavenske države, kao vođa demokrata pokušavao izgraditi jugoslavenstvo na temelju zajedništva više naroda.

Pribićević 1923. tvrdi (baš kao i Pašić) da je Kraljevina SHS „stečena krvlju" i da se po cijenu krvi mora sačuvati. I dok je tih godina rivalstvo između Pribićevića i Pašićevih radikala oko utjecaja na Srbe bilo zakulisno, dotle je neprijateljstvo između Pribićevića i Stjepana Radića bilo posve otvoreno. Naime, Pribićević se žestoko suprotstavlja Radićevom federalizmu te isticanju hrvatske nacionalne individualnosti. Radić ima podršku širih slojeva, ponajprije među seljaštvom, dočim Pribićević ima značajnu podršku među hrvatskom inteligencijom i građanstvom.

Kad je Ljuba Davidović 1924. počeo okupljati političke stranke u Opozicijski blok kojem pristupa i Radićeva Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), Pribićević istupa iz Jugoslavenske demokratske stranke i osniva Samostalnu demokratsku stranku (SDS). Temperamentan, dinamičan, samouvjeren i rezolutan znao se nametnuti kao vođa. Nije podnosio neslaganje, pa su politički protivnici u tome nazirali „diktatorske instinkte". No, Pribićević je bio iskreno uvjeren u ispravnost svojih političkih stavova. Istodobno okolina kao njegove glavne karakterne osobine ističe osobno poštenje i nepotkupljivost.

Formiranjem vlade radikala i HSS-a (prije ulaska u vladu vodstvo stranke je ispustilo epitet „republikanski“) 1925. godine Pribićević je potisnut u opoziciju. U povezivanju Radića i Pašića vidi veliku opasnost za jugoslavenstvo, pa postaje najglasniji kritičar nove vlade. Opsjednut svojom misijom, sebe neumorno ističe kao jedinog političara koji može spasiti državu i narod, ali mu neuspjeh na izborima za oblasne skupštine početkom 1927. razbija iluzije o toj njegovoj misiji.

U isto vrijeme i Radićev HSS napušta vladu i prelazi u opoziciju. Dvojicu dotad ljutih protivnika sada povezuje borba protiv radikala te zaključak da je beogradski hegemonizam izvor neprekidne političke i državne krize. Stoga osnivaju Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK) – politički savez HSS-a i SDS-a. Oni, kako bi spasili državu, traže ukidanje Vidovdanskog ustava i centralističkog ustrojstva države te transformaciju države u duhu parlamentarizma, demokracije i ravnopravnosti.

Razlog tako radikalnom Pribićevićevu zaokretu leži u tome da on, kao vođa stranke koja predstavlja većinu Srba u Hrvatskoj, definitivno prihvaća činjenicu da je politika režima u prethodnim godinama dovela zemlju na rub raspada. U posebno su težak položaj dovedeni prečanski Srbi koje je loša politika gurala u konfrontaciju s Hrvatima, a u BiH s muslimanima. Pribićević i njegovi suradnici, te njihovo biračko tijelo, sve su nezadovoljniji centralističkim diktatima iz Beograda koje ne osjećaju na nacionalnoj, već na općedruštvenoj i ekonomskoj osnovi.

Režimski pritisak na Radića, Pribićevića i njihove suradnike tokom 1928. se pojačava – otvoreno im se prijeti smrću. U takvoj atmosferi Puniša Račić u Narodnoj skupštini u lipnju 1928. puca i ubija te ranjava hrvatske zastupnike, a namjera mu je bila ubiti i Pribićevića. Naciljao ga je, ali se Pribićević uspio skloniti, a njemu namijenjen metak smrtno ranjava haesesovca Đuru Basaričeka.

Pod dojmom atentata Pribićević napušta dotadašnje programatske stavove. U Narodnoj skupštini izjavljuje kako organizacija države ne pruža jednakost svim njezinim dijelovima te da „srpstvo u prečanskim krajevima mora biti solidarno s hrvatstvom”. U govoru nad odrom ubijenih zastupnika Pavla Radića i Đure Basaričeka kaže:

„Svi osjećamo, a naročito su svjesni toga ovdašnji Srbi, da su Hrvati u zajedničku državu donijeli svoju historijsku državnost, i to je jedan razlog jači da se tako urede odnošaji u našoj državi, da se zajamči potpuna jednakost i ravnopravnost ovima, koji su vjekovima znali sačuvati svoju državu".

Pribićević tada postupno napušta ne samo ideju centralizma, nego i unitarizma. U javnim nastupima sve češće spominje „hrvatski" i „srpski narod" kao oznake posebnih naroda, a ne kao dijelove jedinstvenog. I dalje govori o narodnom jedinstvu, ali samo kao sinonimu za jugoslavensku državu koja je za njega jedino rješenje.

Pribićević potpisuje 1. kolovoza 1928. rezoluciju SDK kojom traži korjenito preuređenje države. Za velikih demonstracija u Zagrebu početkom prosinca policija bez pravog povoda počinje pucati na okupljene koji su klicali „slobodnoj Hrvatskoj" i „SDK-u" te Mačeku, Pribićeviću i Radiću.

Kralj Aleksandar poziva 3. siječnja 1929. u audijenciju Mačeka, Pribićevića i neke opozicijske srbijanske političare, tobože kako bi razgovarali o načinima izlaska iz krize. Kad je kralj za golemi dio javnosti (pa i za Pribićevića) posve neočekivano tri dana kasnije proglasio diktaturu, Pribićević je isprva podržao kraljevu „intervenciju", tumačeći da se radi „samo o akciji, da se u pokret stavi aparat, koji je ustavom određen za rješenje državne krize u formi revizije ustava" te da je „duboko uvjeren da ova država može postojati jaka samo onda, ako u njoj Hrvati budu jednako zadovoljni kao i Srbi". Ubrzo Pribićeviću postaje jasno da je bezočno prevaren te je kasnije ironično zaključio kako je kraljeva izjava da „između njega i naroda ne sme da bude posrednika" zapravo značila da „će kralj vladati bez naroda".

Pribićević u svibnju 1929. odlazi u Beograd na razgovore sa srbijanskim političarima, ali je uhapšen čim je stupio nogom na željezničku stanicu, dobrim dijelom zbog straha režima da bi mogao stvoriti jezgru otpora prema diktaturi. Deportiran je u selo Brus podno Kopaonika, ali dva mjeseca kasnije zbog bolesti je prebačen u bolnicu u Beograd. Ondje pod policijskim nadzorom ostaje dvije godine, sve dok, na pritiske iz inozemstva, ne dobije dozvolu za odlazak iz zemlje. Tako u lipnju 1931. odlazi u Prag, potom u Pariz.

Postaje otvoreni i žestoki kraljev protivnik. Iz Pariza šalje razne pismene poruke, *Pismo prijateljima u Beogradu*, *Pismo Srbima* i *Pogledi na stanje u Jugoslaviji i njezinu budućnost* (brošura), u kojima izražava duboko neslaganje s tadašnjom diktaturom i režimom općenito. U *Pismu Srbima* diktaturu karakterizira kao „najgori, najpokvareniji i najnedostojniji režim pod nebeskim svodom". Iz inozemstva podržava tzv. Zagrebačke punktacije (1932.) u kojima su, između ostaloga, oštro osuđeni kraljevski apsolutizam i „srbijanska hegemonija", kao i diktatura općenito. Iako nije direktno podržao Velebitski ustanak 1932. godine, njegovi politički stavovi tih godina općenito su pridonosili stvaranju atmosfere otpora protiv diktature i njezinih metoda — koja je i dovela do tog ustanka. Piše knjigu *Diktatura kralja Aleksandra,* izdanu 1933. na francuskom u Parizu. Ona je Pribićevićev obračun s kraljem – u njoj se on izjašnjava za republikansko i federalno ustrojstvo Jugoslavije. Nakon atentata i pogibije kralja u Marseilleu, francuska ga policija hapsi (iako je bio odlikovan ordenom Viteza reda Legije časti) te ga neko vrijeme drži u samačkoj ćeliji. Pušten je kad je utvrđeno kako nije imao nikakve veze s atentatorima.

U ljeto 1936. Pribićević, već teško bolestan, napušta Pariz i vraća se u Prag. Iz bolesničkog kreveta Hinku Krizmanu diktira svoju političku oporuku: konstatira kako je zajednička jugoslavenska država nastala ne samo zbog etničke srodnosti, nego i zbog načela života i zajedničkoga povijesnog djelovanja i naglašava da ona „nema budućnosti, ako hrvatski narod nije u njoj jednak i ravnopravan konstitutivni faktor kao što je i srpski". Umire devet dana kasnije.

Vodstvo SDS-a tada preuzima Adam Pribićević.

Svetozar Pribićević je želio biti pokopan u selu Glavičani kod Dvora, ali to vlada nije dopustila te je pokopan u Pragu na Olšanskom groblju. Njegovi posmrtni ostaci preneseni su 1968. u Jugoslaviju i pokopani na Novom groblju u Beogradu.

Svetozar Pribićević gotovo da je izbrisan iz nacionalnih kultura sjećanja. To se dogodilo dijelom stoga što su u Drugom svjetskom ratu zločinačke i kolaboracionističke snage na brutalan način opozvale ideje za koje se zalagao, dijelom i afirmacijom poslijeratne so-

cijalističke kulture sjećanja koja ga je marginalizirala zbog njegove građanske orijentacije. Kada je 1939. osnivana Banovina Hrvatska, Sava Kosanović je u ime SDS-a tvrdio kako je „20-godišnja tragedija hrvatskog naroda… stvarno i moralna tragedija Srba" te da je Svetozar Pribićević „nosio pola križa hrvatskoga naroda".

Srpsko narodno vijeće dodjeljuje godišnje nagrade Svetozar Pribićević za unapređenje hrvatsko-srpskih odnosa.

Ivo Goldstein

DJELA:

Pribićević, S., *Diktatura kralja Aleksandra,* Zagreb 1990.
Pribićević, S., *Izabrani politički spisi,* Zagreb 2000.

IZVORI:

Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919., sabrao F. Šišić, Zagreb 1920.
Maček, V., *Memoari,* Zagreb 1992.

LITERATURA:

Banac, I., *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika,* Zagreb 1988.
Boban, Lj., *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije I,* Zagreb 1987.
Boban, Lj., *Svetozar Pribićević u opoziciji (1928-1936),* Zagreb 1973.
Božić, S., *Srbi u Hrvatskoj 1918-1929*, Beograd 2009.
Ćirković, S., *Srbi među europskim narodima,* Zagreb 2008.
Džaja, S., *Politička realnost jugoslavenstva,* Sarajevo – Zagreb 2004.
Gavrilović, D., *Svetozar Pribićević i hrvatsko-srpski odnosi na prijelazu stoljeća,* Zagreb 2025.
Gligorijević, B., *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca,* Beograd 1970.
Goldstein, I., *Hrvatska 1918-2008,* Zagreb 2008.
HE 9, 1.
Janjatović, B., *Politički teror u Hrvatskoj od 1918. do 1935. godine*, Zagreb 2002.
Matković, H., *Svetozar Pribićević: ideolog, stranački vođa, emigrant,* Zagreb 1995.
Matković, H., *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do Šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972.
Višnjić, Č., *Dvadesete, knj. 1, Propali izlet potpukovnika Maksimovića,* Zagreb 2022.
Višnjić, Č., *Srbobran 1901-1914: Srpsko kolo 1903-1914,* Zagreb – Beograd 2013.
https://skd-prosvjeta.hr/svetozar-pribicevic-bezrezervno-je-vjerovao-u-jedinstvo-srba-i-hrvata/; pristupljeno 4. IV. 2024.

Pucić, Medo/Orsat; Pozze, Orsatto

PUCIĆ, Medo/Orsat; Pozze, Orsatto (Dubrovnik, 12. III. 1821. – Dubrovnik, 30. VI. 1882.), pjesnik, publicist i prevodilac, sin Marka i Mandalijene rođ. Sijerković. Pripadnik stare dubrovačke vlastelinske obitelji koja je u Konavlima zvana i Škatić; otac mu je nosio titulu grofa. Roditelji su Medu zvali Niko Mali (za razliku od starijeg brata). Obiteljsko bogatstvo omogućilo je Medi Puciću da studira na raznim europskim sveučilištima. Pravo je studirao na učilištu sv. Katarine u Veneciji (1837. – 41.) i Padovi 1840. – 43., a završio u Beču 1844. godine.

Do 1840-ih vjerska je pripadnost bila presudan faktor u oblikovanju hrvatske i srpske narodnosti (katolika odnosno pravoslavnih).

Pripadnici intelektualnog kruga u Dubrovniku od sredine 19. stoljeća „prekršili" su to pravilo u oblikovanju svoje narodnosti. Premda katolici, oni su se deklarirali kao Srbi. Prvi promotor ideje da su Dubrovčani Srbi bio je Đorđe (Georgije) Nikolajević (1807. – 1896.), prvi pravoslavni paroh u Dubrovniku (1838. u Dubrovniku je živjelo oko 380 pravoslavaca) i od 1885. metropolit dabro-bosanski. Drugi, još važniji, bio je Medo Pucić, jedan od najuglednijih Dubrovčana svoga vremena. Dubrovačkim Srbima katolicima pripadale su još neke istaknute političke i kulturne ličnosti kao što su Matija Ban, Baltazar Bogišić, Lujo Vojnović, Milan Rešetar, Pero Budmani i drugi.

Pucić odrasta u vrijeme kad je stari korporativno-patricijski poredak Dubrovačke Republike zasnovan na političkom monopolu vlastelinskog staleža nestao, a zamijenila ga je sumorna stvarnost najzapuštenije pokrajine Habsburške Monarhije. Za vrijeme studija u Veneciji Pucić je upoznao ideologa slovačkog narodnog preporoda Jana Kollára i slovačkog filologa i polihistora Pavela Jozefa Šafárika koji su presudno utjecali na oblikovanje ideje Vuka Stefanovića Karadžića da su Srbi svi koji govore štokavskim narječjem. Od svih dubrovačkih Srba-katolika on je bio najdosljedniji u podržavanju i promoviranju te ideje. Tvrdio je, naime, da su štokavci koji se osjećaju Hrvatima i tako se deklariraju zapravo „substituirali srpsko ime u hrvatsko". Tom logikom je stari Dubrovnik proglasio „srpskom državom", a staru dubrovačku književnost „srbskom književnostju".

Međutim, on je oduševljeno prihvatio i ideju panslavenske uzajamnosti, a bio je i pristaša ilirskog pokreta (pjesma *Slovincim u Mletcima, Zora dalmatinska,* 1844). Za boravka u Karlovcu 1862. iskreno je iskazivao ljubav prema Hrvatskoj u užem smislu riječi. Bio je i jedan od „prvih Dubrovčana izloženih utjecaju talijanskog romantičarskog nacionalizma".

Panslavistička ideja je Pucića vodila do zaključka da je religija irelevantna za utvrđivanje pripadnosti narodu, pa je na tome zasnivao daljnje teze. Razočaran politikom hrvatskog bana Josipa Jelačića koju je smatrao kapitulantskom u odnosu na Beč, počeo je iskazivati sumnju da će hrvatski nacionalni pokret biti državotvoran (razlikovanje „državotvornih" od „nedržavotvornih" naroda bilo je značaj-

no pitanje europske politike 19. stoljeća). Istovremeno je svjedočio jačanju Srbije kao države za vrijeme Aleksandra Karađorđevića i Mihaila Obrenovića, kao i činjenici da je ponajviše zaslugom Vuka Stefanovića Karadžića izabrano štokavsko narječje Hercegovine (kojim se govorilo i u Dubrovniku) za srpski književni jezik. Kako se tom odlukom nametnuo i stav da su svi štokavci zapravo Srbi, to su Srbi mogli postati i inovjerci – katolici i muslimani.

Pucić je bio i pristaša ujedinjenja svih južnoslavenskih zemalja unutar Habsburške Monarhije. Surađivao je sa zagrebačkim, karlovačkim i zadarskim preporodnim krugom. Bio je suradnik tršćanskoga lista *La Favilla* (1842. – 43.) u kojem je s dubrovačkim liječnikom i književnikom Ivanom Augustom Kaznačićem objavio seriju napisa o Slavenima (*Studi sugli Slavi).* Objavljivao je i u Gajevoj *Danici ilirskoj* i u *Zori dalmatinskoj*. Za boravka u Beču objavio je *Slavjansku antologiju iz rukopisah dubrovačkih pjesnika* (1844.), iz vlastite zbirke rukopisa. Nakon proputovanja Hrvatskom i Srbijom, 1846. – 48. bio je u službi vojvode od Lucce, a potom komornik vojvode od Parme. Za boravka u Italiji spjevao je zbirku soneta *Talianke* (1849.) te protuturski pseudopovijesni spjev *Karađurđevka* (1850.; tiskan 1881.).

Pošto je potkraj 1840-ih vratio u Dubrovnik, s Matijom Banom (još jednom istaknutom osobom iz kruga dubrovačkih Srba-katolika) i Kaznačićem 1849. pokrenuo je almanah *Dubrovnik: cviet narodnog književstva,* prvi dubrovački književni list na hrvatskome, u kojem je objavio književnopovijesnu studiju o Ivanu Buniću Vučiću (1849.), donijevši prvu cjelovitu ocjenu *Plandovanja,* te o Marku Bruereviću (1852.). U Napulju se upoznao sa skupinom moliških Hrvata te o tome prvi izvijestio u hrvatskoj sredini (*L'Osservatore Dalmato,* 1853.). Godine 1864. objavio je spjev *Cvijeta*, hibridno epsko-lirsko djelo sa zapletom o ljubavi Dubrovkinje Cvijete i francuskoga časnika kao metaforom tragičnosti dubrovačke propasti. Proučavao je dubrovačku političku povijest te je sažeto preveo i preradio s talijanskoga *Dubrovačke kronike* Junija Rastića (*Poviestnica Dubrovnika,* 1856.).

Godine 1861. Pucić je postao počasni član Hrvatskoga sabora, zauzimajući se za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, a ista je gledišta iznosio u člancima u *Pozoru* 1860. – 61. Za boravka

u Karlovcu priredio je i tiskao izdanje svojih sabranih pjesama (*Pjesne,* 1862.), u koje je uvrstio i ulomak *Cvijete,* ciklus *Bosanske davorije,* pohvalnice Adamu Mickiewiczu i Josipu Jelačiću te prijevode Giacomma Leopardija i Alessandra Manzonija. Prevodio je s grčkoga (*Platonov pir ili razgovor o ljubavi,* 1857.; ulomak *Odiseje,* 1878.) te je s poljskoga na talijanski preveo Mickiewicza (*Dei canti popolari Illirici,* 1860.).

S druge strane, nastojeći osnažiti i arhivski potkrijepiti vezu Dubrovnika sa srpskim vladarima, 1858. – 62. objavio je *Spomenike srpske* (I–III) u Beogradu, gdje je 1868. – 74. na poziv srbijanske vlade bio odgojitelj maloljetnoga kneza Milana Obrenovića. Godine 1878. sudjelovao je u pokretanju časopisa *Slovinac,* u kojem je objavio svoje posljednje radove, uključujući i ep *Cvijetu.* U njima je izražavao oduševljenje zbog ulaska srpske vojske na Kosovo 1878. godine. U Pančevu je 1881. objavio spjev *Karađurđevka.* Tada je otišao iz Srbije, razočaran u svoga odgajanika, kao i u dvorsku kamarilu, te je zapisao: „danas neću sastaviti ni elegiju, ni satiru na to, mada me svrbi ruka; ali jamačno u Srbiju, iako ću je i dalje ljubiti, neću se više nikad vratiti".

Od 1867. bio je dopisni član JAZU-a. Bio je i član Srpskog učenog društva (preteče SANU-a), kao i Rimske akademije. Jedan od najistaknutijih mecena dubrovačkih umjetnika, zaslužan je za pariško usavršavanje Vlahe Bukovca, koji mu je 1880. u Parizu izradio portret.

Niko Pucić, grof od Zagorja (1820. – 1883.), stariji brat Mede Pucića, koji je nosio nadimak Niko Veliki, bio je političar, dugo godina istaknuti član Narodne stranke, angažiran u pokušajima sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, zastupnik Križevaca u Saboru.

Čitav život Mede Pucića i raznorodna znanstvena i publicistička djelatnost odvijali su se na kontaktnom području i na razmeđi triju kultura i nacija – hrvatske, srpske i talijanske. Vodeći se političkim i društvenim motivima, kao i određenim kulturnim datostima opisanima u ovom članku Pucić je odlučio optirati za srpsku nacionalnu ideju. Međutim, srpstvo Mede Pucića nije bilo ekskluzivno srpstvo, ili srpstvo koje bi bilo suprotstavljeno hrvatstvu – ono je, po riječima suvremenika – „bilo više filološko, etnografsko". Njegov se srpski identitet temeljio isključivo na jezičnim temeljima.

Pucić je i kao Srbin (i kao član Narodne stranke, kojoj je ta politika bila dio programa) ostao zanesenjak istinskog jugoslavenstva – kasnije slovinstva, suženog na zajedništvo Srba i Hrvata.

Na sprovodu Mede Pucića u Dubrovniku jezikoslovac Pero Budmani (koji se smatrao Pucićevim učenikom) istakao je da je Pucić pokušavao „okupiti sve u jedno kolo i Srbe i Hrvate i Slovence, manifestovao je ideju južnoslavenske zajednice braće, djece jedne majke, braće istog jezika, braće nažalost mnogo razdijeljene i zadugo zavađene".

O fenomenu Srba-katolika u Dubrovniku, o njihovu „kontroverznom nacionalnom opredjeljenju", vode se i danas oštre političke i kulturne polemike.

Ivo Goldstein

LITERATURA:

Banac, I., *The Confessional "Rule" and the Dubrovnik Exception: The Origins of the "Serb-Catholic" Circle in Nineteenth-Century Dalmatia,* Slavic Review, vol. 42, No. 3 (Autumn, 1983), 448-474.

Banac, I., *Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga 'Srba katolika'*, Dubrovnik 1990., 1-2, 179-210.

Benković, V., *Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs" u hrvatskoj politici 1903-1905.*, Dubrovnik 1990., 1-2, 211-231.

Ćosić, S., *Antun Stražičić i dubrovački Srbi katolici // Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika,* Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku 2018., 5-31.

Ćosić, S., *Nacija u stranačkim ideologijama: primjer Dubrovnika potkraj 19. stoljeća*, Dijalog povjesničara – istoričara 3 (2001.): 51-65

EJ 6, 645-646.

HE 9, 90-91.

HKE 3, 498.

Hoško, F. E., *Dubrovački „Srbi katolici" među franjevcima,* Kolo 15, 2005., sv. 3, 269-283.

LMD, 640-641.

Macan, T., *O pristupu srbokatoličkom fenomenu*, Dubrovnik 1990., 1-2, 232-246.

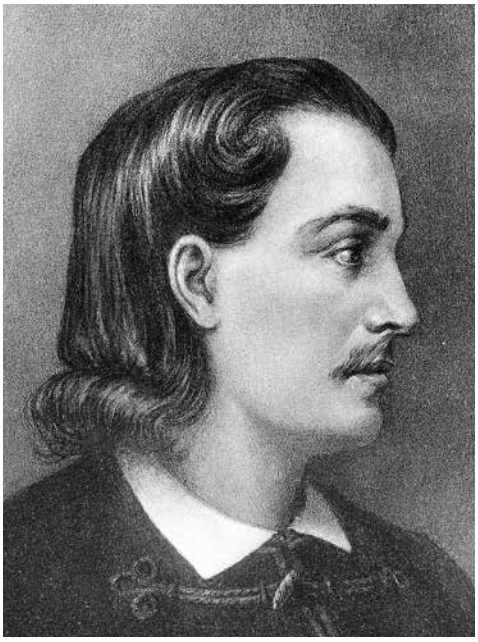
Marković, F., *Knez Medo Pucić,* Rad JAZU 67, Zagreb 1883., 125-206.

Mirošević, F., *Važan znanstveni prilog objašnjavanju pojma „Srba-katolika" u Dubrovniku,* ČSP 1/1992, 203-211.

Радојчић, Биографије, III, 328-330.

Tolja, N., *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude,* Dubrovnik 2011.

Znameniti Srbi XIX veka, god. I, 68-70.

Radičević, Branko

RADIČEVIĆ, Branko (Slavonski Brod, 28. III. 1824. – Beč, 30. VI./1. VII. 1853.), pjesnik, sin Todora i Ruže/Ružice. Branko Radičević po rođenju je dobio ime Aleksije. Ime Branko će uzeti navodno neposredno pred izdanje prve zbirke pjesama (jer je preveo svoje ime koje na grčkom znači „branilac" na srpski). Branko Radičević je imao brata Stevana i sestru Amaliju. Todor Radičević bio je državni činovnik, pa je porodica često selila, po potrebi državne administracije. Kad je Branko imao šest godina, 1830. godine, porodica seli u Zemun. Dok je u Slavonskom Brodu djetinjstvo često provodio uz Savu, u Zemunu će vidjeti svu silinu Dunava i nedaleko ušće Save u Dunav. Odlazio je rodbini u Vukovar, mjesto majčina rođenja. U Zemunu će završiti pet

razreda srpske i osnovne škole na njemačkom jeziku. Gimnazijsko obrazovanje će stjecati u Sremskim Karlovcima. S tim će se mjestom identificirati emocionalno i na svaki drugi način, baš kao i s obližnjom Fruškom gorom i s mitiziranim toponimom Stražilovo. Zbog očeva premještaja u Temišvar (1841.), sedmi i osmi razred će završiti u tom gradu koji su nazivali „Mali Beč" zbog njegove multikulturalnosti.

Prve stihove Branko Radičević je napisao još dok je pohađao gimnaziju u Sremskim Karlovcima. Već se tada oduševio reformama koje je uveo Vuk Stefanović Karadžić. Ipak, puni stvaralački zamah dobio je dolaskom u Beč, gdje 1843. upisuje studij prava koji nikad nije završio. Zahvaljujući starom prijateljstvu porodice Radičević s Karadžićem, Branko je u Beču ušao u krug Karadžićevih suradnika i prijatelja. Ubrzo se sprijateljio i s Đurom Daničićem, još jednim tada mladim Karadžićevim sljedbenikom.

Radičević je prvu knjigu pjesama *Pesme* objavio u Beču 1847. godine, na čistom narodnom jeziku u duhu modernog evropskog romantičarskog pjesništva. Bila je godina kad su objavljeni i Karadžićev prijevod Novog zavjeta, Daničićev *Rat za srpski jezik i pravopis* i Njegošev *Gorski vijenac*, pa se ta godina smatra godinom neslužbene Vukove pobjede kojoj je pridonio i Radičević prvom zbirkom pjesama.

Kad su *Pesme* izišle, imao je samo 23 godine. Recentna kritika bila je podijeljena što se tiče ostvarenog umjetničkog dosega, ali stjecajem književno-historijskih i kulturnih razloga vremenom će samo rasti njezina vrijednost u kontekstu srpskog pjesništva. I kulture u cjelini. Posebno je dobro prihvaćena u redovima srpske omladine. U trenutku objavljivanja značila je izuzetno mnogo – potvrđivala je da se na „narodnom" jeziku, jeziku „neobrazovanih" mogu oblikovati najsuptilnija individualna iskustva.

Bile su to godine velikih i dugotrajnih previranja na svim nivoima i sadržajima ne samo u Habsburškoj Monarhiji nego i Evropi u cjelini. Radičević otkriva neslućene prostore individualnih i kolektivnih sloboda, odnosno jasno sagledava dinamiku društvenih promjena. Ipak, presudan utjecaj na njegov život i rad imao je susret sa srpskom kulturnom i naučnom zajednicom u Beču – krugom oko

Vuka Stefanovića Karadžića. Obreo se tako u jednom od epicentara globalne, pa i duge te ponekad i žučne polemike među zagovornicima diferenciranih koncepata rješavanja aporija onovremene kulture Srba u Habsburškoj Monarhiji. I uskoro će se pokazati i Srba u cjelini. Ključno je bilo pitanje formiranja srpskog književnog jezika kao standardiziranog jezika. Nepokolebljivo je prihvatio Karadžićev koncept jezične (ijekavska novoštokavština) i pravopisne reforme (fonološki pravopis), a time i kulturne reforme kojom će se odmijeniti model kulture obrazovanih Srba u novom pravcu pošto se do tada formirao na crkvenoslavenskom i ruskoslavenskom jeziku, odnosno srpskoslavenskom jeziku.

Revolucija je 1848. zahvatila Habsburšku Monarhiju. Zbog političkih stavova i bliskosti srpskim nacionalnim idejama, kao i zbog podrške Vuku Karadžiću i srpskoj kulturnoj reformi, Radičević nije bio po volji mađarskim revolucionarima, ali ni austrijskim vlastima. Neki izvori navode da je morao napustiti Beč upravo zbog političkih neprilika i pritisaka, ali to nije bio formalni progon od strane vlasti, već više posljedica političke klime i nesigurnosti. Otad živi po raznim mjestima u Sremu. Slava koju su mu donijele prve objavljene pjesme bila je velika i u Kneževini Srbiji, koju je nekoliko puta posjećivao.

U to vrijeme je počeo oboljevati od tuberkuloze. Vrativši se u Beč 1849. upisao je studij medicine, ali se nastavio baviti književnošću. Godine 1851. je objavio još jednu zbirku pjesama – *Pesme II*.

Preminuo je u bečkoj bolnici. Posthumno je jednu zbirku njegovih pjesama objavio 1862. njegov otac. Posmrtni ostaci Branka Radičevića preneseni su iz Beča na Stražilovo 1883. godine.

Najpoznatije Radičevićevo djelo je lirska poema *Đački rastanak*, u kojoj je opjevao Frušku goru, đačke igre i nestašluke. U pjesmi je formulirao i ideju sloge i zajedničkog djelovanja južnoslavenskih naroda.

Brže, braćo, amo, amo,
Da se skupa poigramo!
Srbijanče, ognju živi,
Ko se tebi još ne divi!

Hrvaćane, ne od lane,
Od uvek si ti bez mane!.....

Elegija *Kad mlidijah umreti*, objavljena nakon Radičevićeve smrti, jedna je od najljepših elegija u srpskoj književnosti, u kojoj je pjesnik predosjetio blisku smrt.

Lisje žuti veće po drveću,
Lisje žuti dole veće pada,
Zelenoga više ja nikada
Videt' neću!
Glava klonu, lice potavnilo,
Bolovanje oko mi popilo,
Ruka lomna, telo izmoždeno,
A kleca mi slabačko koleno!
Dođe doba da idem u groba.

Radičevićev je pjesnički imaginarij demonstrirao kako se usmena književna tradicija, u onom svom dijelu iskustva koje je lirsko s repertoarom svojih slika i simbola te tradicija srpske građanske lirske pjevnosti, može kreativno upotrijebiti za izgradnju intimnog, igrivog, nepretencioznog, individualnog pjesničkog svijeta. Čitaocima neposredno pokazuje/razotkriva jedan krhki personalni „ja" koji iskazuje sebe kao obijesno biće mladosti što inzistira na oblikovanju svijeta radosti, nade, svjetla, postojanja pojedinca i kolektiva. A sve to na jasnom narodnom jeziku. Za recipijente je takav koncept bio senzacionalno inovativan pa utoliko i neodoljiv. Ubrzo će uslijediti njegovi sljednici koji nisu uspijevali ostvariti njegovu pjesničku uvjerljivost. Također je pokazao koliko njegovi lirski subjekti žive u neraskidivom jedinstvu sa prostorom (prirodom: izvor, rijeka, zdenac, stablo, trava, šuma, potok, lišće, riba, grožđe, vinogradi, nebo, sunce, oblaci itd.) i vremenom (sjećanja, realna egzistencijalna događanja: ples, pjesma, smrt, zavođenje; neponovljivost postojanja itd.).

Radičević je ostavio pregršt kristalno jasnih lirskih pjesama, neponovljivih lirskih minijatura (*Devojka na studencu*, *Jadna draga*,

Kletva, *Vragolije*, *Putnik na uranku*, *Cic!/Ribarčeta san* i druge). One i danas zvone i plijene začudnom snagom intimnog, drugome neizrecivog prvog iskustva, a što odgovara osjećanju punine slobode mladosti i slobodnog individualnog života. Ono što se nekada smatralo čak i infantilnošću dobijalo je vremenom u okvirima savremenijih ideoloških stereotipa svojevrsnu nezatajivu vrijednost prvine i neponovljive izvornosti. Zbog *Vragolija* gdje se slika obijesna, nesusprezljiva radost postojanja pa se uvode erotski motivi, ali i ne samo zbog njih, zbirka će biti napadana, a to će biti dovoljan razlog „da se čitava Radičevićeva knjiga zabrani za čitanje i rasturanje u mladoj srpskoj kneževini".

Uz rodoljubni motiv koji ostaje kontinuirano prisutan u njegovim radovima (prije svega u narativiziranim strukturama), motiv ljubavi i nadalje često koristi u pjesmama koje nisu ušle u prvu zbirku (*Radost i žalost*, *Ukor*, *Putnik na uranku*). Ali ipak mijenja ideološki obzor: s jedne strane pribjegava romantičko-sentimentalnoj stilizaciji (*Tuga i opomena*), a s druge oslikava tamnu stranu velegrada pri čemu se ne usteže da suoči čitaoca s motivom prostitucije (*Bezimena* ili *Ludi Branko*). To je bila nova faza u njegovu stvaralaštvu koju nije uspio do kraja da razvije.

Izuzetno mjesto u Radičevićevu pjesničkom opusu pripada lirskoj poemi *Đački rastanak* u kojoj čitalac, a osobito slušalac, otkriva da se u centru spjeva nalazi/pronalazi jedan nepretenciozni, a svjesni i emancipirani ja koji ne podučava drugoga, jer ga smatra ravnopravnim, ne gnjavi ga tradicionalnim motivima i temama koje su predočavane kao bezupitne, „vječne" istine o čovjeku i njegovoj egzistenciji, a sa čime je „radila" velika književnost. A kojoj je, kako kod koga, bliže ili dalje, bila kršćanski utisnuta ideja o krivnji za vlastito postojanje. Da bi se došlo do ideje o krivnji kao elementarnoj odgovornosti pojedinca prema drugima i sebi trebalo je još pričekati, a ja *Đačkog rastanka* taj horizont pitanja nema u svom spoznajnom obzoru: on se raduje životu i onda kad se rastaje sa jednim oblikom svog postojanja. Njegov je odgovor: slobodan pojedinac, odlučan i siguran u odluci da se stvarnost treba prihvatiti, jer je budućnost vrijeme i prostor nove potvrde. Da će se u budućnosti biti i da je se, ma koliko nepoznata, ne treba pribojavati ni od nje zazirati.

Pogotovo će biti općeprihvaćen strasni i otvoreni poziv svim južnim Slavenima da se uhvate u zajedničko, bratsko kolo, da pjesmom iskazuju radost iščekivanja vremena individualnih i zajedničkih sloboda. Takav stav bio je pogodan za gotovo sve društvene, kulturne i političke strukture do potkraj 20. stoljeća otkada se Radičevićeva vizija južnoslavenske kulturne isprepletenosti i međusobnog nadopunjavanja/preplitanja radikalno osporava. Tada se u javnom prostoru u Hrvatskoj Branko Radičević uglavnom eliminira: njegove pjesme nisu više u lektiri; preimenovale su se ulice koje su nosile njegovo ime; iz javnih su se knjižnica izbacivala ili uništavala izdanja njegovih knjiga te na druge načine uklanjala njegova dotadašnja prisutnost.

Na sreću, postoji i druga strana priče. U Osijeku je zadržano ime ulice Branka Radičevića te su je građani 2020. proglasili za najljepšu osječku ulicu. Ulica Branka Radičevića postoji i u Vukovaru, gdje je rođena njegova majka. Od 2007. godine u Vukovaru se održavaju *Brankovi dani*, rade kulturno-umjetnička društva s njegovim imenom. U Slavonskom Brodu je 2018. vraćena spomen-ploča uklonjena 1991. godine, a 2024. otvoren je po njemu nazvan srpski kulturni centar te je obnovljena i njegova rodna kuća. U obrazovnim programima za osnovnu i srednju školu za srpsku djecu Radičević je kanonski pisac, svake godine na brojnim se pododborima SKD Prosvjeta održavaju predavanja o njegovu radu i životu, objavljuju tekstovi u periodici itd.

Branko Radičević jest svim time nezaobilazno ime kulturne samosvijesti Srba u Hrvatskoj, ne samo kao književno-historijska činjenica nego i kao živi proizvodeći sadržaj. Njegov kratak, a za mnoge romantizirano sagledavan život daje tome dodatan potisak.

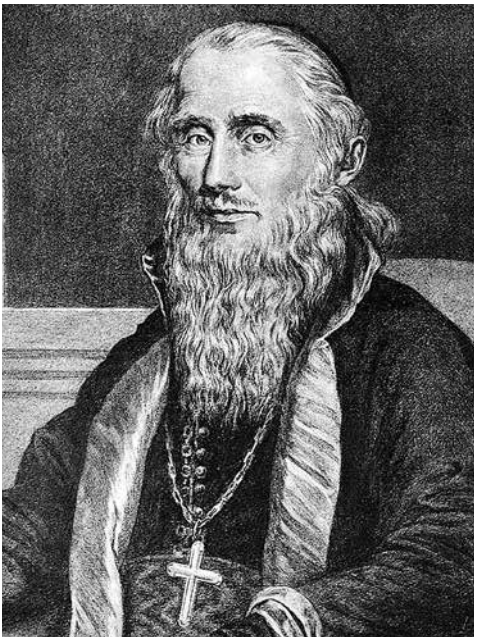
Dušan Marinković

DJELA:

Pesme Branka Radičevića, I-III, Beč 1847-1851, Temišvar 1862.
Pesme Branka Radičevića, Pančevo 1873.
Izabrane pesme, ur. V. Ćorović, Zagreb 1919.
Pesme, ur. T. Ostojić, Beograd 1923.
Branko Radičević: Antologija, Zagreb 1926.
Izabrane pesmi/Branko Radičević, prev. A. Gradnik, Ljubljana 1947.
Branko Radičević, ur. D. Živković, Sarajevo 1961.
Sabrane pesme/Branko Radičević, prir. D. Ivanić, Beograd 1999.

LITERATURA:

Deretić, J., *Branko Radičević,* u: *Istorija srpske književnosti*, Beograd 1983.
HKE 3, 523-524.
Ivanić, D., *Pjesničko djelo Branka Radičevića,* u: *Radičević, B., Sabrane pesme,* Beograd 1999.
Knjiga o Branku: uspomene i ogledi, ur. Đ. Gavela, Beograd 1953.
Ostojić, T., *Studije o Branku Radičeviću/Hronologija pjesama Branka Radičevića*, Radovi JAZU 218, Zagreb 1918.
Popović, M., *Branko Radičević (1824-1853),* u: Popović, M., *Istorija srpske književnosti,* knj. II, Beograd 1972.
Sekulić, I., *Branko Radičević lirik – mlado gladno srce*, u: Radičević, B., *Poezija,* Sarajevo 1975.
Skerlić, J., *Branko Radičević,* u: *Istorija nove srpske književnosti,* Beograd 1914.
Znameniti Srbi XIX veka, god. I, 90-92.

Rajačić, Josif

RAJAČIĆ, Josif (Lučane kod Brinja, 20. VI. 1785. – Sremski Karlovci, 1/13. XII. 1861.), sveštenik, karlovački mitropolit, patrijarh, sin Luke, sveštenika. Josif Rajačić se školovao u srpskoj i nemačkoj školi. Srednje i više škole pohađao je u Zagrebu, Sremskim Karlovcima, Segedinu i Beču, gdje je studirao latinski i umetnost. U Beču 1809. stupa u bečki đački bataljon, kako bi učestvovao u odbrani grada od Napoleonovih trupa. Studij nije završio, već se 1810. povezao s gornjokarlovačkim episkopom Mojsije Miokovićem i zamonašio u manastiru Gomirje. Krajem 1811. postao je arhimandrit manastira. Kad je naredne godine manastir zahvatio požar, Rajačić se jako angažovao u njegovoj obnovi, posebno u proširivanju manastirske biblioteke.

Nakon sporova sa Savom Mrkaljem, pa i samim mitropolitom Stefanom Stratimirovićem 1817. pristao je da se sinodalni katihizam iz 1774. prevede na srpski i štampa latinicom.

Premda je bio administrator Gornjokarlovačke eparhije, 1828. nije izabran za episkopa, već je na mjesto gornjkarlovačkog episkopa izabran pjesnik-monah Lukijan Mušicki. Međutim, Rajačić je izabran za dalmatinskog episkopa, a u junu 1829. ga je mitropolit Stratimirović u karlovačkoj Sabornoj crkvi hirotonisao, a potom u novembru ustoličio za dalmatinskog episkopa sa sedištem u Šibeniku. Stanje u Dalmatinskoj eparhiji bilo je vrlo komplikovano još od vremena francuske uprave. Rajačićevim zalaganjem 1833. u Šibeniku je otvorena bogoslovija i dovedeni su kompetentni nastavnici (na njoj će se, do 1864. godine, školovati 186 đaka, čime će biti zadovoljene potrebe i crkava i srpskih vjerskih škola).

Osnovao je i konzistoriju (duhovni sud). Uspeo je održati na životu srpsku školu u Dubrovniku (osnovanu 1830.). Naknadno je dobavio i ruske bogoslužbene knjige.

U Dubrovniku je u avgustu 1833. počeo kanonsku vizitaciju svoje eparhije. Nedugo zatim pohodio je manastir Savinu (pored Herceg Novog) i Kotor. Sledeće godine kanonski boravi u Istri – bio je u Pravoslavnoj crkvi sv. Nikole u Puli, u Peroju i u crkvenoj opštini u Trstu. Nakon otvorenog sukoba s namesnikom Dalmacije, podmaršalom Wenzelom Aloisom Vetterom Graf von Lilienbergom u julu 1833. odlukom Dvorske kancelarije dobio je kanonski premeštaj za episkopa u Vršcu.

Kao vršački episkop (do 1842.) utemeljio je 1835. gimnazijski fond u Vršcu, a 1836. bio angažovan u suzbijanju kuge koja je tada zahvatila grad. Sa karlovačkim mitropolitom Stefanom Stankovićem kao episkop i član Gornjeg doma učestvovao je 1839. – 40. na Saboru u Požunu. Posle smrti mitropolita Stankovića (1841.) bio je jedan od kandidata za mitropolita, ali na Crkveno-narodnom saboru 1842., nije izabran, iako je dobio većinu glasova, jer podrška nije bila jednoglasna. Stoga je od vladara zatraženo imenovanje, pa je car imenovao Rajačića za karlovačkog mitropolita. To će kasnije biti iskorišteno kao presedan za imenovanje patrijarha Germana Anđelića (1882.).

Kao karlovački mitropolit Rajačić je 1843/4. više puta govorio na sednicama Ugarskog sabora o problemima s kojima se susretala Karlovačka mitropolija, a posebno o počecima mađarizacije u pretežno srpskoj sredini. Prilikom izbijanja revolucije u Habzburškoj Monarhiji (posebno u Ugarskoj marta 1848.), Rajačić je ostao lojalan mađarskim vlastima i oprezno pozivao na smirenost i poštovanje zakona. Nije bio pristalica sazivanja Majske skupštine dva mjeseca kasnije, ali je pod pritiskom delegacije novosadskih deputata, pristao, zalažući se i za održavanje Crkveno-narodnog sabora koji je odobrila vlada u Pešti.

Na Majskoj skupštini u Sremskim Karlovcima izaslanici su sastavili zahteve o srpskoj autonomiji u Vojvodini koje su podneli vrhovnoj vlasti u Beču. Rajačić je na skupštini izvikan za srpskog patrijarha, predsednika Glavnog odbora i šefa delegacije koja će caru u Innsbrucku na potvrdu poneti skupštinske odluke. Titulu karlovačkog patrijarha, nisu priznale druge pomesne pravoslavne crkve, pa je u kanonskoj komunikaciji, ona često bila u počasnoj upotrebi.

U Zagrebu je u julu uveo Josipa Jelačića u čast hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana, tokom odsustva zagrebačkog biskupa Jurja Haulika, a na poziv Ljudevita Gaja, s idejom saradnje i ostvarivanja šire ilirske ideje/programa. Ovaj događaj treba tumačiti u širem kontekstu habzburške politike u tom momentu. Iz perspektive vladajućih bečkih krugova politička saradnja srpskih i hrvatskih elita bila je poželjna, svakako je bila važna posebno dok se rješavalo pitanje revolucije u Italiji, te dok je postojala saradnja sa s Vladom u Pešti. Dakle, kada se sagleda odnos Jelačića i Rajačića tokom 1848. – 1849., posebno posle odluke Dvora da se interveniše u Ugarskoj septembra 1848., dobija se jasnija slika: naime, dvije ključne ličnosti u srpsko-hrvatskim odnosa u Monarhiji, zahvaljujući savjetima austrijskog generala konzula u Srbiji pukovnika Ferdinanda Majerhofera i vojnih krugova u Beču, ostvarile su saradnju koja je bila u skladu sa strateškim željama Beča. No, saradnja Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i Srpske Vojvodine pokazala je i da jača solidarnost među južnim Slovenima. Stvarao se i jačao i specifičan otpor pritiscima mađarske vlade, što će biti posebno slučaj u šezdesetim i sedamdesetim godina-

ma 19. veka. Bečke elite, svjesne ovakve težnji južnih Slovena, kroz ideju austroslavizma i kasnije će tražiti protivtežnju ruskom uticaju, ali i stalnim pritiscima mađarskim vladajućih krugova.

U Innsbrucku je maja 1848. Rajačić primljen samo u privatnu audijenciju kod cara Ferdinanda I. koji nije odobrio nijednu odluku Majske skupštine, nego je Srbe upućivao na sporazum s Mađarima. U internom sukobu za prevlast u poslovima Srpskog pokreta Rajačić je uspio osigurati da na tzv. Septembarskoj skupštini vojnu komandu preuzme vojvoda pukovnik Stevan Šupljikac iz Ogulinske regimente. Na skupštini je definitivno potvrđen Rajačićev autoritet i predata mu je sva vlast osim vojne, pa je realno postao upravitelj Vojvodine. Međutim, kada je car Franjo Josip 15. decembra 1848. potvrdio zaključke Majske skupštine o patrijaršiji i Srpskoj Vojvodini, nije određen ni geografski opseg Vojvodine, ni nadležnost autoriteta srpskog vojvode. Rajačić je pokušavao brojnim pismima da interveniše i poboljša sopstveni položaj, ali bez velikog uspjeha. Ni on ni Jelačić, nisu imali konačnu ulogu pri odlučivanju o sudbini srpskog i hrvatskog pokreta 1848. – 49. godine, već je o tome odlučivala politika vladajućih i merodavnih bečkih krugova koji su se rukovodili prije svega interesima Dvora.

Oktroisani ustav od 4. marta 1849. neprijatno je iznenadio Rajačića, pošto Vojvodina nije priznata za posebnu krunovinu, a njena je budućnost ostala neizvesna između Trojedne Kraljevine, Mađarske i Erdelja. On je tražio od bana Jelačića da se suprotstave takvom ustavu, ali je 11. jula 1849. opozvan i razriješen dužnosti civilnog komesara i pozvan u Beč radi tobožnjeg rješavanja srpskog pitanja. Kada je stigao u Beč, 18. avgusta 1849. pokušavao je da promeni stanje stvari i da obezbedi položaj Vojvodine u rangu krunovine, ali nije uspeo.

Koristeći pomoć koju je ruski dvor namijenio Srbima, poslije revolucije 1848., Rajačić je veliku pažnju posvetio obnavljanju hramova po Bačkoj i Banatu koje su razrušili Mađari, što je polučilo i konkretne rezultate. Narednih godina (1851. – 1852.) ušao je u sukob s bačkim vladikom Platonom Atanackovićem, kojega nije priznao za episkopa bačkog, smatrajući ga pristalicom Mađara. Atanacković je 1850. odgovorio tekstom *Analitika* koji je zajedno sa pismom poslao

Rajačiću i ponudio izmirenje. Spor je rješavan u prisustvu cara Franje Josipa 1852. prilikom njegove posete Novom Sadu i Sremskim Karlovcima. Da bi ga patrijarh priznao za episkopa bačkog Atanacković je morao predati Rajačiću rukopis i svih 500 primjeraka *Analitike* koji su potom spaljeni.

Rajačić je na polju crkvene prosvete imao više inicijativa. Težio je preseljenju Matice srpske iz Pešte u Karlovce, pa čak i osnivanju univerziteta u Karlovcima. Uspeo je da ličnim zalaganjem 1858. osnuje mitropolijsko-gimnazijsku štampariju. Bio je inicijator za podizanje srpske crkve u Beču i uvođenja višeglasnog pojanja u crkvama Srpske patrijaršije, poznatog Karlovačkog pojanja.

Na Blagoveštenskom saboru u aprilu 1861. vodio je ponovo glavnu riječ o obnovi Srpske Vojvodine. Kako je pre sabora u Beču razgovarao sa carem, Rajačić se i na Saboru predstavio kao zagovornik stare politike oslonca na bečke vojne elite i tradicionalnu srpsku privrženost domu Habzburga, Na samom Saboru suprotstavio mu se budući vođa srpskih liberala Svetozar Miletić, koji se javno zalagao za saradnju s mađarskim i hrvatskim liberalima.

Rajačić je u srpskoj tradiciji i politici ostao upamćen kao jedna od najznačajnijih ličnosti svoje epohe, ozbiljnog autoriteta, i uz Pavla Nenadovića, Stefana Stratimirovića i Georgija Brankovića najznačajniji mitropolit Karlovačke mitropolije u više od dva veka njenog postojanja (1708. – 1918.).

Goran Vasin

DJELO:

Описаније живота патријарха Јосифа Рајачића / Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића, Београд 1951., Сремски Карловци 2011.

IZVORI:

АСАНУК, МПА, Главни одбор; АСАНУК, МПА, А, 1848-1849. (Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Sremski Karlovci, fondovi Mitrpolijsko-patrijaršijski, A, B, posebno Fond Glavni Odbor)

Архив Будимске епархије у Сент Андреји, Конзисторија.

АСАНУ, Заоставштина Стевана Петровића Књићанина. (Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd)

Српске новине 1848-1849.

Успомене Ђорђа Стратимировића, Беч-Загреб 1913.

LITERATURA:

Екмечић, М., *Револуција 1848 и Балкан*, Нови Сад 2000.

Екмечић, М., *Стварање Југославије*, I, Београд 1989.

Форишковић, А., Извештај делегације Срба из Угарске са словенског конгреса у Прагу 1848, *Зборник МСДН* 51 (1968.), 79-82

Gavrilović, S., *Virovitička županija u revoluciji 1848-1849*, HZ 14, Zagreb 1961., 1-73.

Гавриловић, С., Грађа за историју кнежевине Србије и Срба у Угарској 1839-1849, *Споменик САНУ*, бр. 12, Београд 2002.

Гавриловић, С., *Ђорђе Стратимировић о својој улози на бојним пољима 1848-1849*, Зборник МСИ 2 (1970.), 117-122.

Гавриловић, С., *Срби у Хабсбуршкој монархији (1792-1849)*, Нови Сад 1994.

Гавриловић, С., *Срем у Револуцији 1848-1949*, Ваљево 1995.

Голубски, Н., *Успомене из народног покрета 1848 и 1849*, Нови Сад 1998 (репринт).

Игњатовић, Ј., *Рапсодије из прошлог живота*, Нови Сад 1953.

Микавица, Д., Гавриловић, В., Васин, Г., *Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918*, Нови Сад 2007.

Павловић, Д., *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848. и 1849*, Београд 1904.

Поповић, Д., Војвођански градови у буни 1848-49. Нови Сад у 1848-49. год, *Зборник МСДН* 6 (1954.), 54-66.

Рокаи, П., Ђере, З., Пал, Т., Касаш, А., *Историја Мађара, Београд 2002.*

Савковић, Ј., *Патријарх Јосиф Рајачић у српском покрету 1848/1849*, Нови Сад 1954.

Spira, G., *Nationality issue in the Hungary of 1848/1849*, Budapest 1992.

Thim, J., *A magyarorszagi 1848-49-iki Szerb folkeles tortenete II*, Budapest 1930.

Turczynski, E., *Orthodoxe und Unierte, Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band IV, Wien 1985.

Znameniti Srbi XIX veka, god. I, 41-43.

Runjanin, Josif/Jovan

RUNJANIN, Josif/Jovan (Vinkovci, 8. XII. 1821. – Novi Sad, 2. II. 1878.), kompozitor i oficir, sin Ignjata i Sofije. Rođen kao prvo od sedmoro djece u staroj graničarskoj obitelji. Otac je bio po struci „građevni pisar“ (bauschreiber), ali je služio kao pravoslavni svještenik, đakon i kasnije paroh u vojvođanskom Kuzminu. Josif Runjanin kršten je u pravoslavnom hramu Silaska svetog Duha u Vinkovcima. Obitelj, starinom iz sela Runjani kod Loznice, selila se najprije u Bijeljinu, a potom u Srijem i Slavoniju. Nekoliko generacija predaka bili su pravoslavni svještenici i obrazovani ljudi, a djed J. Runjanina, kuzminski paroh Petar Runjanin napisao je i važan memoar naslovljen *Avtobiografija.*

Josif Runjanin bio je oženjen Otilijom, kćeri kapetana Tome Perakovića, s kojom je imao kćer Wilhelminu (1868. – ?). Po porijeklu, Josifa su zvali „Kuzminčanin“. U rodnim Vinkovcima završio je osnovnu školu i četiri razreda gimnazije, dok je peti pohađao u Srijemskim Karlovcima (šk. god. 1837. / 38.), gdje je bio odličan učenik („eminens”). U vojsku je stupio 26. decembra 1838. kao regrut Graničarske pješadijske pukovnije br. 3 u Ogulinu u Karlovačkoj vojnoj krajini. Napreduje do čina kaplara i biva premješten u Glinu u Prvu bansku pukovniju kojoj je komandant tada bio pukovnik Josip Jelačić, budući hrvatski ban. Runjanin se pored vojnoga poziva bavi i glazbom za koju je bio veoma nadaren: kao kvalitetan tenor pjevao je, svirao gitaru i citru, a rudimentarno se služio i klavirom. Vojni kapelnik bio je stanoviti Josef Wendel zahvaljujući kojem Runjanin uči i formalno notno pjevanje. Kroz to otkriva i operu, i kao pjevač izvodio je operne fragmente uz glasovir.

U Glini su tada službovali i ilirski, hrvatski i južnoslavenski rodoljubi, pjesnici Ivan Trnski i Petar Preradović. Tako, na stihove pjesme Trnskog *Ljubimo te diko naša*, u čast Jelačiću, Runjanin 1846. godine sklada svoju prvu kompoziciju – od samo dvije koje su sačuvane. Harmonska i melodijska osnova početka te skladbe je Donizettijeva arija *Io son ricco e tu sei bella* iz čuvene opere *L'elissir d'amore*, no Runjanin je preinačuje u vlastitu kompoziciju. Runjanin je napisao još nekoliko kraćih kompozicija (arija), no notni zapisi nisu sačuvani.

Godine 1835. u Gajevoj *Daniczi* Antun Mihanović objavljuje svoju pjesmu *Horvatska domovina*, kasnije i do danas poznatu kao *Lijepa naša domovino* koja će postati hrvatska himna. Mihanovićevi stihovi postali su poznati i popularni kada je Runjanin na njih napisao glazbu, to jest osnovnu melodiju i vjerojatno prvu, bazičnu harmonizaciju (akorde). Međutim, postoji dvojba je li prvu kompleksniju harmonizaciju za četiri glasa napisao on ili kapelnik Wendel, autor prvoga aranžmana ove kompozicije za vojni puhački orkestar. Drugi muzičari poslije će pisati različite orkestracije, do verzije kakvu danas znamo. Prema nekoliko izvora, pjesma je prvi put izvedena tako što ju je Runjanin odsvirao i otpjevao na klaviru u kući glinskog trgovca Petra Peleša. Klavir je sačuvan i čuvao se od 1950. u Hrvatskom povijesnom muzeju, kao dio fundusa Muzeja Srba u Hrvatskoj (koji

je u njegov fundus donirala SKD „Prosvjeta“), a danas je izložen u Muzeju seljačkih buna u Gornjoj Stubici. Po nekim izvorima prvi su joj izvođači bili članovi „Srpskog dobrotvornog pjevačkog društva“ u Glini. Pjesma se rado pjevala u krugovima patriotski nastrojenih oficira kao i po skupovima omladine i tako se širila. Kuhač tvrdi da je nakon što je izvedena kao popjevka u Zagrebu 1846. godine, *Lijepa naša* izazivala otpore kod glazbenika (npr. kod V. Lisinskoga), što zbog stilskih, tako i zbog sadržajnih elemenata. Tek će krajem 19. stoljeća postati neformalna himna, i to zahvaljujući gotovo potpunom konsenzusu slušatelja koji su je s oduševljenjem prihvaćali svakom prilikom kad je izvođena, kao primjerice tijekom izložbe Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva (preteče Zagrebačkog velesajma), u Zagrebu 1891. godine, kad je prvi put službeno izvedena. Tom prilikom je Savez pjevačkih društava Hrvatske iznio nekoliko drugih prijedloga za moguću narodnu himnu, među kojima i kompozicije Ivana Zajca i Đure Eisenhuta. I žiri i publika birali su plebiscitom *Lijepu našu*, pa je ona u septembru 1891. izabrana kao hrvatska narodna himna. Ni Mihanović ni Runjanin nisu doživjeli to izvođenje i etabliranje pjesme. Kuhač će i skladbu *Lijepa naša* pokušati svesti na plagijat, nalazeći sličnosti s još jednom Donizettijevom arijom, *Ah! O sole, più ratto* iz opere *Lucia di Lammermoor*, no pored nekih analogija u melodijskom kretanju, očito je da se radi o dvije kompozicije, što se posebno vidi u načinu izvođenja, dinamici u intoniranju i „mirnom, svečanom pokretu“ (prema mišljenju Vrsajkova), spram Donizettijeva snažnijeg i življeg ritma.

Runjanin je ostao u vojnom pozivu i mijenjao po komandi pukove i garnizone, a time i mjesta boravka. Godine 1848. unaprijeđen je u poručnika, nakon čega ratuje na talijanskom frontu. Istakao se hrabrošću, pa je iste godine unaprijeđen u natporučnika, a sljedeće, 1849. godine, i u kapetana. Još dva puta će ratovati, 1859. i 1866., kad dobiva čin majora.

Budući da je Prva banska pukovnija birala i četiri zastupnika za Hrvatski sabor, nakon izbora 1865. godine, zajedno s još tri oficira Runjanin je kao predstavnik pukovnije izabran za saborskog zastupnika. Runjaninovo političko djelovanje, kao i njegovih kolega oficira,

ograničenog je opsega: oni glasaju ili su suzdržani, no ne sudjeluju u raspravama oko državno-pravnih pitanja. Raspuštanjem Sabora 1867. Runjaninov saborski mandat prestaje.

Runjanin je 1871. unaprijeđen u čin potpukovnika, a 1876. je prinudno umirovljen nakon dvoboja u kojem je mačem ubio jednog mađarskog husara. Iste godine preselio se u Novi Sad, a svoje je nekretnine, po nekim izvorima, poklonio patrijaršiji u Srijemskim Karlovcima. Runjaninova supruga Otilija zajedno s kćeri Wilhelminom, preselila se roditeljima u Graz, što se može protumačiti kao građanski razvod supružnika. Runjanin je umro od kapi („apopleksije"), u teškim materijalnim uvjetima te je sahranjen na novosadskom Uspenskom groblju, bez prisustva uže obitelji, uz nekolicinu poštovatelja, rođaka i prijatelja. Grobnica je bila neodržavana i zarasla sve dok u vrijeme Kraljevine SHS, 1924. nije podignut novi nadgrobni spomenik, na kojem su pored podataka na ploči ugravirana prva četiri takta i latinični tekst pjesme *Lijepa naša domovino*. Na postamentu između ostalog stoji: „Ovaj spomenik podigli su Srbi i Hrvati 12. VII 1924."

Kult Josifa Runjanina građen je već u doba Austro-Ugarske, a nastavljen je i u međuratnom razdoblju. Nekoliko taktova i fragment melodije *Lijepe naše* bili su dio državne himne u vrijeme Kraljevstva SHS i Kraljevine Jugoslavije, uz dijelove srpske *Bože pravde* i slovenske *Naprej zastava slave*.

Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske, te nakon određenih dvojbi oko autorstva pjesme, Runjaninu je priznato autorstvo kao „ishitriocu napjeva", pa *Liepa naša* na zasjedanju Hrvatskog državnog sabora 1942. dobiva državni status hrvatske himne. Time Runjanin ulazi i službeno u ustaški Panteon. Apsolutni vrhunac cinizma pak predstavlja trenutak kad je iste godine Ustaška mladež u Glini „na svečani način odkrila spomen-ploču hrvatskom skladatelju".

Pjesma *Lijepa naša* izvodi se i u NOP-u. Neformalno je priznata kao himna na Prvom zasjedanju ZAVNOH-a u lipnju 1943. u Otočcu i na Plitvičkim jezerima, kada je taj događaj zaključen njezinim svečanim izvođenjem. Nakon Drugog svjetskog rata ona se, iako neslužbenog statusa, izvodi pored jugoslavenske *Hej Slaveni*, dok je u prvom

ustavnom amandmanu (točka 4.) u veljači 1972. te Ustavom SRH iz 1974. proglašena himnom Socijalističke Republike Hrvatske.

Još krajem 19. stoljeća, Kuhač piše u biografskom tekstu da se Runjanin rodio „od pravoslavnih roditelja“, ali mu mijenja ime iz Josifa u „Josip“ („zanimat će svakog Hrvata nješto pobliže doznati o samoj osobi Josipa Runjanina”). Kuhač navodi da je Runjanin u Glini pripadao grupi „njekoliko vatrenih mladih hrvatskih domoljuba“, da bi na kraju biografije zaključio da je „po pripoviedanju svih njegovih nekadanjih drugova i prijatelja“ bio i „oduševljen hrvatski patriota, te je svoju hrvatsku otačbinu svim žarom svoje plemenite duše ljubio”. To je vjerojatno bio početak promjene imena „Josif“ u „Josip“ i njegovo prisvajanje. Čak i u razdoblju Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije hrvatska štampa redovito kao ime navodi „Josip“. I u socijalističkoj Jugoslaviji, redovito se u hrvatskoj štampi i drugim izvorima sreće oblik „Josip“.

Smjena vlasti donosi u prosincu 1990. novi Ustav, a s njime i odredbu o himni, čime je Runjaninovoj skladbi potvrđen status i u novom dobu. Međutim, u isto vrijeme, kreće ponovo odricanje autorstva, ili se ono bagatelizira. U knjizi *Lijepa naša*, muzikolog Andrija Tomašek izražava sumnju da bi melodiju *Lijepe naše* „uglazbio nedovoljno školovani vinkovački oficir Josip (sic!) Runjanin, a vjerojatno je to bio J. Wendl, kapelnik pukovnijskog orkestra u Glini.“

Ova praksa imenovanja nastavlja se u hrvatskoj štampi, stručnim radovima i institucijama do danas. Čak i *Hrvatska enciklopedija* naziva Runjanina imenom „Josip“.

U Vinkovcima, gdje se kompozitora smatra za „jednoga od najpoznatijih Vinkovčana“, glazbena škola nosi ime Josipa Runjanina, a ulice nazvane po njemu nalaze se u Zagrebu (od 1928. godine), Vinkovcima, Slavonskom Brodu, Đakovu, Zadru, Bjelovaru i drugdje. U Glini gdje je Runjaninova ulica postojala i u doba socijalističke Jugoslavije, ostala je jedna od rijetkih koja je preživjela smjenu vlasti u gradu 1991. pa onda i 1995. godine.

U Glini je 2024. otvoren i srpski kulturni centar nazvan po Josifu Runjaninu.

Đorđe Matić

LITERATURA:

EJ 7, 118.
HE 9, 479.
Matić, Đ., *Josif Runjanin – kompozitor hrvatske himne*, Josif Runjanin – kompozitor hrvatske himne – P-portal, pristupljeno 3. II. 2025.
Mrkalj, I., *Praizvedba himne u srpskom društvu*, Praizvedba himne u srpskom društvu – Portal Novosti; pristupljeno, 3. II. 2025.
Mrkalj, I., *Josif Runjanin i „Lijepa naša": činjenice i interpretacije, Tragovi*, Vol. 3. No. 1, 2020., 7-117.
Радојчић, Биографије, III, 492-493.
Skoko, B., *Hrvatski velikani*, Zagreb 2014.
Врсајков, И., Јосиф Руњанин, Novi Sad 2000.
https://snv.hr/znameniti-srbi/josif-runjanin-skladatelj/; https://vinkulja.hr/2025/02/na-danasnji-dan-je-preminuo-josip-runjanin-skladatelj-hrvatske-himne/, pristupljeno 17. II. 2025.

VII.
1.
БУКВАРЬ
СЛАВѢНСКІЙ ТРІЯЗЫЧНЫЙ,
ИЛИ
ПѢРВОЕ УЧЕНІЕ
КЪ
ПОЗНАНІЮ КНИГЪ И ПИСАНІЙ,
ВО УПОТРЕБЛЕНІЕ
СЛАВѢНО-СЕРБЪЩЪ
СПИСАНЪ
ПАВЛОМЪ СОЛАРИЧЕМЪ
Велико-Пиканичанином.
КЊИЖНИЦА
СРПСКЕ ВЕЛИКЕ ГИМНАЗИЈЕ
У КАРЛОВЦИМА
ВЪ МЛѢТКАХЪ, 1813.
Писмены Греко-Славѣнскїа Печатни
Паны Теодосїа.

Solarić, Pavle

SOLARIĆ, Pavle (Velika Pisanica kod Bjelovara, 7. VIII. 1779. – Venecija, 18. I. 1821.), filolog, pjesnik, prevodilac, sin Nikole i Sare rođ. Dimić. Rođen je u uglednoj svešteničkoj porodici što mu je omogućilo primjerno obrazovanje, kao i kasnije dobro poznavanje brojnih jezika: ruskog, latinskog, njemačkog i francuskog. Školovao se sa uspjehom u osnovnim školama i gimnazijama u više gradova: Križevcima (1788. – 1792.), Zagrebu (1793. – 1794.), Sremskim Karlovcima (1795. – 1799.). U Zagrebu je na Kraljevskoj akademiji znanosti završio filozofske i pravne studije kao jedan od najboljih polaznika (1799. – 1803.). U toku školovanja u Karlovačkoj gimnaziji boravio je u manastiru Kovilj (kod Novog Sada) kod arhimandrita Jovana

Rajića, kao i u manastiru Orahovica, duhovnom središtu Srba u Podravini i Baranji.

Odlazak u Veneciju (1803.), gdje se zaposlio kao korektor u slovenskoj štampariji Pana Teodosija, kao i poznanstvo s Dositejem Obradovićem i Atanasijem Stojkovićem, usmjerit će Solarića na bavljenje književnim i filološkim radom. Upoznaje i ruske slaviste Andreja S. Kajsorova i Aleksandra I. Turgenjeva te lorda F. Gilforda kojemu drži časove staroslovenskog jezika. Svih tih godina intenzivno piše: 1818. objavio je studiju *Rimljani slavenstvovavši*, u kojoj je štampao dijelove rukopisa *Jeroglifike* s popisom i objašnjenjem više od 700 riječi koje su iz „inih jezika", a najviše grčkog i rimskog, bile odomaćene u slovenskim govorima. U pismima koja 1818. – 1819. šalje Vuku Karadžiću raspravlja oko izdanja *Srpskog rječnika* (1818.), najviše oko pronalaženja pretplatnika, ali i oko izbora azbuke (građanske ili „Kirilove"), oko tumačenja riječi i sl. Karadžiću javlja da pregledava svoje rukopise i priprema knjigu *Roda slovenskoga početak, razmnoženije, porode, i izrodi*. Prvi simptomi plućne bolesti pojavljuju mu se još 1806. – 1807. a posljednja četiri mjeseca života nije ustajao iz postelje. Preminuo je u potpunoj oskudici.

Solarićev književni rad zasniva se na prijevodima i samostalnim predgovorima uz geografske, filozofske i filološke rasprave, kao i na originalnim pjesničkim tekstovima. Prve knjige objavio je 1804. u Veneciji: *Novo graždansko zemljeopisanije*, prijevod i adaptacija djela A. H. Gasparija; *Ključić u moje zemljeopisanije*, koja predstavlja djelo zasnovano na komentarima prethodnog prijevoda Gasparijeva djela; *Pješij zemljeopisnik* (atlas s 37 karata), koji je nastao kao prijevod i prerada knjige J. A. Zuliana, mjedoresca. Tada piše i prve pjesme *Pjesna o gozbi* (1807.), *Pjesna o putešestviju iz Trijesta u vesni* (1808.), *Proleće i ljubov, Ljubov devojaka*, ali će one postati dostupne publici tek od 1826. do 1834. kada su bile objavljene u tadašnjem *Serbskom letopisu*. Prijevod djela *Ulog uma čelovječeskoga u malenu* Karla von Eckartshausena objavljuje 1808. te ga propraćuje predgovorom u kojem raspravlja o „opštej polzi" kao o blagodatnoj božanstvenoj kćeri ili „štedroj boginji na zemlji". U skladu sa idejom prosvjećenosti, Solarić ukazuje na važnost obrazovanja naroda, zahvaljujući kome će „česnost, tru-

doljubije, jedinstvo“ postati „otličitelne srpskoga haraktera čertine“. Solarić govori i o značaju i savršenstvu srpskog narodnog jezika, kao i važnosti odabira jednog glavnog narječja oko koga bi se okupio sav narod, te predlaže izradu neophodnog slovara i pismenice.

Tokom 1809. objavljuje prijevode s engleskog i njemačkog. Knjiga *O samosti* (*Über die Einsamkeit* – O samoći) Johanna Georga Zimmermanna (1728.–1795.), švajcarsko-njemačkog pisca, ljekara i filozofa dragocjena je i zato što u njenom predgovoru Solarić ostavlja autobiografske zapise o djetinjstvu i školovanju. Fenomen *samosti* objašnjava kroz činjenicu da je svaki čovjek za „družestvo sozdan“, ali da ga je bavljenje naukom prosvijetlilo da čovjek na zemlji postoji zato da bi ispunio „nerazrješime dužnosti“, te da to čini „u isto vrijeme sebi na zadovoljstvo, bližnjemu na polzu, otečestvu na uspjeh, i tim samo – Bogu na slavu“.

Najznačajnije Solarićevo djelo iz oblasti književnosti *Pominak književeski* (1810.) predstavlja kataloški opis „slavenoserbskih“ knjiga objavljenih u Veneciji od sredine 17. vijeka do 1810. godine. Među najstarijim navedena je knjiga *Psaltir Davidov* (1638.), a među novijima je Orfelinov *Plač Serbiji* (1761.), kao i njegov *Slaveno-serbski magazin* (1768.). Iste godine je u knjizi Vasilija Rakića *Besjedovnik iliričesko-italijanski* objavljen Solarićev predgovor koji u drugom dijelu predstavlja dio rukopisa *Jeroglifike*. Prvi dio se odnosi na Rakićev *Ilirsko-italijanski rječnik*, a drugi dio čini autonomnu raspravu *O pismenah slovenskih* u kojoj je dat istorijat „sve tri azbuke slovenske“: sv. Jeronima iz 4. vijeka, sv. Ćirila iz 9. vijeka, te Ruska ili graždanska azbuka s početka 18. vijeka.

Nakon smrti Dositeja Obradovića u Beogradu 1811. Solarić preuzima obavezu štampanja njegovih neobjavljenih spisa, poput *Mezimca*, pisama, dalmatinskih rukopisa i sl. Kada konačno u Pešti 1818. i objavljuje te tekstove, Obradovića naziva „črezvičajnim Srbinom“ i „blaženopočivšim Starcem“.

U *Bukvaru slovenskom triazbučnom* (1812.) Solarić se zalaže za očuvanje „Ćirilove azbuke“, a posebno želi da oslobodi srpsku djecu da uče iz neadekvatnih Časoslova i Psaltira. Također se osvrće i na historiju čovječanstva, a posebno Slovena i Srba, od vremena „posle

Potopa", pa sve do srpskih seoba i Prvog srpskog ustanka (1804.). Prevodi 1813. *Zlatnu knjižicu* italijanskog filozofa i pripovjedača Francesca Soava, a u njenom „predsloviju" ističe značaj obrazovanja djece i njihovo pripremanje još od materine utrobe za „opštežitije građansko i naravno", kao i otvaranja „opštenarodnjih učilišta" u kojima bi razvijali „dužnost narodoljubija". Tokom 1814. objavljuje dvije filološke rasprave: *Azbuka izjasnena rimskom po pravopisaniju dalmatinskomu, horvatskomu, slavonskomu i kranjskomu* i *Objasnenije po snimku podlinoga diploma Stefana Dabiše kralja serbskoga danoga županu Volkomiru Semkoviću*.

Solarić je bio najautentičniji sljedbenik Obradovićevih prosvjetiteljskih ideja. Njegovo djelo u književnoj istoriografiji sagledano je kao druga faza srpskog prosvjetiteljstva koja predstavlja „most od Dositejevog opštevropskog provjetiteljstva ka srpskom, nacionalnom prosvjetiteljstvu, koje će dati moderni identitet srpskom narodu (narodna poezija, jezik/rječnik, gramatika), uvesti ga u krug evropskih naroda i odrediti mu mjesto među slovenskim narodima" (D. Ivanić). U prijevodima i filološkim raspravama to je naročito prepoznatljivo u odnosu prema jeziku i nastojanju da ga oslobodi tuđica. Izdvajamo neke od karakterističnih kovanica, posrbica i kalkova: *drugopis*, *kolovidno*, *jajovidno, kolovratno kolotečenije, meždoumak, zvezdovedac, zemljepisnik, protivonožnik* i sl. To je izvršilo bitan uticaj na reformatorske filološke ideje i uključivanje narodnog jezika kao osnove književnog standarda i pravopisa u raspravama Luke Milovanova, Save Mrkalja i Vuka Karadžića, a te kovanice će imati znatan utjecaj na stvaranje pjesničkih neologizama u tadašnjoj i kasnijoj srpskoj lirici (Dimitrije Mladenović Koder, Laza Kostić, Momčilo Nastasijević).

U poetičkom smislu Solarićeve pjesme su pripadale klasicističkoj stilskoj formaciji, a po vremenu nastanka, uz još neke druge pjesnike toga vremena (Jovan Došenović, Gavrilo Trlajić, Jovan Pačić i sl.), postavile su temelje „školi objektivne lirike" koja će doći do izražaja kod Lukijana Mušickog, Jovana Sterije Popovića, a imat će značajnu ulogu i u kasnijem lirskom pjesništvu Nikole Grujića, Vojislava Ilića i drugih. Najvećim dijelom napisana je u trohejsko-daktilskim stiho-

vima četrnaestercima koji su nastajali pod uticajem klasične talijanske i dubrovačke poezije. U tematsko-motivskom smislu Solarićev pjesnički opus možemo posmatrati kroz pet cjelina: prigodne pjesme (*Dositeju, Poslanica Dragi Teodoroviću Trješćaninu, Poslanica Mihailu Vitkoviću*), anakreontsko-ljubavne pjesme (*Pjesna na gozbi, O ljubovi pjesne nigda ostariti neće, Ljubov, Ljubov devojaka*), kritičko-satirične pjesme (*Huda Srpkinja, Ženidba po modi*), pjesme o prirodi (*Pjesna strasna na gradsku molvu i selsko spokojstvo, Zima, Vesna*), istoriozofske i kosmološke teme (*Koji zvezde prstom vrti, Vkus i mudrost, San, Pjesna o drevnosti Slavjana*) i sl.

Solarić je uživao znatan ugled među savremenicima: Jovan Došenović mu posvećuje sonet, Sava Mrkalj naglašava da je on „dika i milota serbska", Vuk Karadžić ga spominje s uvažavanjem.

Nasuprot tome, književnohistorijska recepcija Solarićevog djela bila je neujednačena i raznolika. Odavano mu je priznanje da je „pripadao među najučenije ljude svojega vremena u našem narodu", ali da nije posjedovao „praktičnoga dara da samostalno radi" (S. Novaković). Njegov rad je razvrstan u četiri oblasti: geografska djela, filozofska djela, filološka djela, pjesnički rad; pri čemu su filološke rasprave izuzetno ocijenjene, a pjesništvo i filozofski rad negativno vrednovan (N. Andrić). Nazivan je „najmilijim učenikom Dositeja Obradovića" i „prvim od važnijih srpskih pisaca u Hrvatskoj", ali je naglašavano da je bio „nesređen u pisanju", da se „kao diletant i himeričan duh" ogledao u različitim oblastima (moralist, arheolog, lingvist, geograf, pesnik), ali da „nigde nije uspeo" (J. Skerlić). Posebno je izdvojen značaj Solarićeva pjesničkog rada sa izvrsnim slikama prirode, snovidovnih fantazija, ljubavnih doživljaja, kao i slovenske mitologije (M. Pavić). Posmatran je kao jedan od začetnika srpske filologije i preteča Mrkaljevih i Vukovih reformatorskih ideja (J. Deretić). Odato mu je priznanje da je „projektovao poslije Dositeja novu fazu prosvjetiteljstva, usredsređenu na potvrdu srpskog identiteta", a „pjesnikovo jezikotvorstvo" sagledano je kao „podstrek za veliki krug književnika" (D. Ivanić).

Novija izdanja Solarićevih djela nisu česta, ali su tekstološki primjerna. Posebno ukazujemo na dva naslova: Pavle Solarić, *Gozba*,

sabrane pjesme, prir. Z. Krstanović, Beograd (1999.); te *Sabrana djela* objavljena 2019. godine. O uvažavanju koje su potomci iskazali prema ličnosti i djelu ovoga pisca svjedoči i činjenica da je u Bjelovaru 2019. otvoren Srpski kulturni centar nazvan po Pavlu Solariću.

Goran Maksimović

DJELA:

Соларић, П., *Сабрана дјела*, прир. Д. Иванић и И. Бјелаковић, Београд 2019.

LITERATURA:

Andrić, N., Život i književni rad Pavla Solarića, *Rad JAZU* 150, Zagreb 1902., 103-194.

Бјелаковић, И., Филолошке поставке Павла Соларића, предг. у књизи: Павле Соларић, *Сабрана дјела*, Београд 2019., 33-38.

Чурчић, Л., Павле Соларић: два века од рођења, *Зборник за славистику* 17, Нови Сад 1979., 206-210.

Чурчић, Л., „Поминак књижески" Павла Соларића, у: *Поминак књижески*, фототипско издање књиге из 1810. године, Инђија, 2003., V-XX.

Fancev, F., *Zagrebačko školovanje Pavla Solarića,* Nastavni vjesnik, 38/1-4, Zagreb, 1929. – 1930., 1-8.

Гавриловић, А., Зашто Павле Соларић није дошао у Србију, *Наставник*, 23, Београд 1912., 347-351.

НКЕ 4, 110.

Иванић, Д., Пјесме и огледи Павла Соларића, у: Павле Соларић, *Сабрана дјела*, Београд 2019., 15-32.

Јовићевић, Т., Љубавно песништво Павла Соларића: (Прилог жанровском проучавању српске књижевности), у: *Књижевно насљеђе Српске Крајине*, зборник радова, Нови Сад 1997., 95-101.

Кораћ, С., Павле Соларић (1779-1821), *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, Загреб 1987., 87-89.

Крстановић, З., Небесно слово Павла Соларића, у: *Павле Соларић, Гозба: сабране пјесме*, Београд 1999., 7-13, 129-174.

Лазаревић, Ди Ђакомо, П., *Паратекстови Павла Соларића, Језици и културе у времену и простору*, зборник, Нови Сад 2013., 107-115.

Lazarević Di Giacomo, P., *Per inductionem et deductionem: etymologia proxima et remota Solarićevog istraživanja porekla Slovena (sa appendixom o Iliriji),* Croatica et Slavica Iadertina, vol. 10/1, Zadar 2014., 103-144.

Маринковић, Б., Прилози библиографском изучавању писама Павла Соларића, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 28, св. 1-2, Београд 1962., 137-144.

Павић, М., *Историја српске књижевности: Предромантизам*, Београд 1991., 44-48, 54-55, 64-65.

Петровић, Т., Школовање Павла Соларића у Карловачкој гимназији, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 16, св. 1-2, Београд 1936., 107-108.

Поповић, П., „Златна књижица“ Павла Соларића, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 14, св. 1-2, Београд 1934., 47-49.
Roksandić, D., Sava Mrkalj, zagrebački eminens, *Radovi ZHP* 43, Zagreb 2011., 221-234.
Савковић, Н., Павле Соларић између етике и естетике, у: *Од Рачана до Стерије – Српска књижевност XVIII века (барок, класицизам, просвећеност, предромантизам)*, хрестоматија, прир. Н. Савковић, Нови Пазар-Нови Сад 2010., 631-640.
Стефановић, М. Д., Поезија Павла Соларића, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 43/ 2-3, Нови Сад 1995., 243-256.
Zaninović, V., Pavle Solarić: 1779-1821, *Književna hrestomatija: Iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj*, Zagreb 1979., 78-92.

Stanisavljević, Jovan/Jovo – Čaruga

STANISAVLJEVIĆ, Jovan/Jovo – Čaruga (Slavonske Bare, 2. II. 1897. – Osijek, 27. II. 1925.), odmetnik i pljačkaš, sin Prokopija i Ikonije/Ike rođ. Smiljanić. Obitelj je živjela u malenim Barama kraj Orahovice, 70-ak km od Osijeka. Otac je bio pravoslavac, dočim je majka bila iz katoličke obitelji iz okolice Slatine. Vodili su prilično veliku svinjogojsku farmu koja je na prijelazu stoljeća počela propadati (Čaruga je kasnije izjavljivao da mu je otac bio „duševni slabić"). Nakon što je prebolio boginje, djetinjstvo mu je dodatno otežala smrt majke 1907. te dolazak maćehe u obitelj s kojom nije uspio ostvariti dobar odnos. Ubrzo je napustio dom, otišao u Osijek kako bi upisao šegrtsku školu i izučio bravarski zanat.

Izbijanje rata označilo je otvaranje novog poglavlja u Čaruginu životu. Tijekom 1916. postao je vojnik 28. pukovnije domobranskog pješaštva. Ubrzo je upućen na istočno bojište, u Bukovinu. Iscrpljeni i loše opskrbljeni vojnici, uz to suočeni sa žestokim ruskim napadima, ubrzo su izgubili motivaciju za borbu. Među sve brojnijim dezerterima bio je i Čaruga – potkraj 1916. uspio je napustiti bojište lažiravši dokumentaciju i predstavljajući se kao „ranjeni natporučnik Fett". Međutim, tijekom povratka prvi put je ubio – po svemu sudeći, likvidirao je neimenovanog mađarskog vojnika koji je očijukao sa stanovitom Katinkom, kćeri nekog gostioničara u koju je Čaruga bio zaljubljen. Vrativši se u Slavoniju shvatio je da kao dezerter čije se ime našlo na tjeralicama ne može boraviti u Osijeku. Zaputio se u slavonske šume kao pripadnik zelenog kadra.

U Bare se vratio 1918. i ubrzo bio izabran za zapovjednika tamošnje narodne straže. Međutim, u studenom se sukobio sa sumještaninom Stankom Bošnjakom te je sudjelovao u njegovu ubojstvu (dok neki izvori tvrde da je do sukoba došlo zbog rekviriranja stoke, drugi ističu dugogodišnju zavadu između obitelji Stanisavljević i Bošnjak). Čaruga je još neko vrijeme nakon Bošnjakova ubojstva bio na slobodi te se uspio i oženiti. Ipak, uhićen je i u ljeto 1919. na sudu u Osijeku osuđen je na četiri godine teške tamnice. Poslan je na služenje kazne u kaznionicu u Srijemskoj Mitrovici iz koje je pobjegao nakon samo četiri mjeseca.

Ponovno je postao bjegunac i lice s tjeralice. Zaputio se u šumu, na obronke Papuka i Krndije. Ondje se 1920. pridružio razbojničkoj skupini „Kolo gorskih tića" koja je bila pod vodstvom Bože (Božidara) Matijevića iz Tomašanaca. Matijević je bio pod utjecajem ideja Oktobarske revolucije te je nastojao organizirati hajdučku družinu koja će pljačkaškim pohodima doći do sredstava za propagandno djelovanje i podizanje revolucije u Slavoniji. Čaruga je ubrzo postao jedan od najbližih Matijevićevih suradnika, iako zasigurno nije dijelio njegove komunističke stavove. Upravo su on i „Crveni Božo" sastavili dokumente koji su određivali organizaciju i djelovanje bande (naprimjer, smrću je kažnjavano čak i udaljavanje sa straže ili izbjegavanje sudjelovanja u borbi uslijed bolesti).

U ljeto 1920. ova je družina, čiji se logor nalazio u šumi Crna bara u blizini Budimaca i Podgorača (između Đakova i Našica), izvela niz napada diljem Slavonije. Regijom su već naveliko kružile priče o njihovim nedjelima. Banda je doživjela težak udarac kad je u kolovozu njezin vođa Matijević ubijen u žandarskoj zasjedi. Tada se banda raspala, pa se Čaruga zaposlio kao radnik pilane u Donjim Andrijevcima. Međutim, iste je jeseni uspio okupiti novu skupinu odmetnika koju su činili uglavnom Slavonci, Ličani i Dalmatinci, mahom šumski radnici, drvosječe i seoski nadničari. U listopadu 1920. Stanisavljević kreće u akciju te pljačka trgovca konjima, Stevu Šajna. Nakon privremene stanke, u svibnju 1921. s ortacima pljačka i vozilo s novcima za isplatu plaće šumskim radnicima tvrtke Slaveks iz Pakraca.

Priče o Stanisavljevićevim uzbudljivim razbojničkim pothvatima, ubojstvima, sukobima sa žandarima i izmicanju zakonu već su tada punile novinske stupce. Istovremeno, širila se i narodna predaja o neprijatelju bogatih i privilegiranih te zaštitniku siromašnih i potlačenih. Objavljivane su i prve biografije „slavonskog harambaše". On zasigurno nije imao ništa protiv različitih pučkih bajki te golemog publiciteta, odnosno tvrdnji da širi strah i trepet. Rado je čitao sve brojnije novinske izvještaje o svojim podvizima. Kao višestruki bjegunac i otpadnik spremno je prigrlio novi imidž, ulagao je u njega i oblikovao predodžbu o sebi kao o tobožnjem seljaku koji se zahvaljujući odvažnosti i gotovo neviđenim sposobnostima prometnuo u svojevrsnog slavonskog Robina Hooda. Pisao je žandarima i urednicima pojedinih listova kako bi se hvalisao ili obrazložio svoje postupke („Gospodo žandari, uzalud se trudite da me pronađete i uhvatite. Ja sam nevidljiv."). Žudeći za priznanjem, sliku o sebi nipošto nije prepuštao slučaju. S druge strane, svjestan potrebe za blagonaklonošću seljaka koji su njegovoj bandi u trenucima potrebe omogućavali zaklon i zametanje tragova, pragmatično je pripremao lažne prepade na putnike na cestama koje su spajale slavonska sela, pa bi ovakve situacije rješavao kao tobožnji spasitelj koji se sasvim slučajno našao na pravom mjestu u pravom trenutku. Takav bi čin uglavnom popratio izricanjem pamtljive poruke (npr. „Idi i kaži, da je Čaruga povratio ukradene novce") koja bi s vremenom pronašla put do seoskih

ognjišta, gostionica i novinskih redakcija željnih novih priča o slavonskim hajducima.

U ljeto 1921. Čaruga je smaknuo jednog od najpouzdanijih ortaka, Jozu Matotu (po nekima, jer se ogriješio o rigorozne zakone bande, po drugima zato što nije, kako je prethodno bio teško ranjen, mogao biti otpremljen u bolnicu na liječenje). Potom je ubio i jednog seljaka koji je pljačkao po slatinskom kraju predstavljajući se kao Čaruga. Tih mjeseci Stanisavljević je napisao pismo supruzi Saveti koja se i dalje nalazila u Barama, predloživši joj da se ponovno uda jer u njihovu braku više nije bilo „slasti ni uživanja". Ubrzo potom u napadu na pustaru kraj Nove Bukovice suočio se s prvim pljačkaškim neuspjehom, no to ga nije pokolebalo. Predstavljajući se kao detektiv u pratnji drugova preodjevenih u oružnike, tvrdeći da traže vojne bjegunce, u rujnu je izvršio nekoliko pljački.

Otad do sredine 1922. Čaruga nije sudjelovao u pohodima bande te je vodstvo privremeno preuzeo Nikola Ćurković. Koristeći se pseudonimom, dva tjedna se liječio u osječkoj bolnici od sifilisa, a da mu nitko nije otkrio pravi identitet. Potom je ponovno okupio družinu te je ona izvela nekoliko pljački. No, nakon jedne od njih peteročlana banda se posvađala – po svemu sudeći, zbog neslaganja oko raspodjele plijena. Kako je u pitanje bio doveden Čarugin autoritet, svađa je prerasla u obračun u kojem je Čaruga ubio Ćurkovića. Čaruga je na smrt osudio još jednog člana bande koji je u tom trenutku počeo bježati šumom, pa ga je ubio jedan od bandita koji je ostao lojalan Čarugi. Nakon toga banda je opet bila raspuštena.

U narednih nekoliko mjeseci Čaruga je boravio u više mjesta u Slavoniji i Lici. Predstavljajući se kao vojni dobavljač (liferant) Nikola Drezgić uspio je čak i unajmiti kuću u Vinkovcima. U jednom je trenutku ponovno otišao na liječenje, ovaj put u Zagreb. Iako je uživao u krinki uglednog gospodina i trgovca, ostao je bez novca te je počeo okupljati novu bandu. U proljeće 1923. „Kolo gorskih tića" ponovno se zaputilo u pohod. Nakon nekoliko razbojstava po Slavoniji, banda je opljačkala i jednog bogatog seljaka u Brloškoj Dubravi kraj Otočca, u Lici.

Po povratku u Slavoniju Čarugino se zdravstveno stanje počelo pogoršavati. Tada su ga žandari uhapsili u jednoj krčmi u Slavonskom Brodu, ali su ga i pustili, ne shvativši koji je pravi identitet Nikole Drezgića. U narednih dva mjeseca s bandom je uspješno izvršio nekoliko pljački. Posljednja je bila u studenom 1923. na imanju grofa Eltza u Tompojevcima, gdje je ubijen vlastelinski nadšumar i teško ranjeno još nekoliko osoba. Posljedično, nakon ovog zločina koji je potresao Slavoniju i Srijem Čarugina glava je ucijenjena na 120.000 dinara. U konačnici, uhićen je u Vinkovcima krajem prosinca 1923. kada je njegovo pismo upućeno zaručnici Božici Smolčić iz Retkovaca dospjelo u ruke oružnika. Nakon dva tjedna ispitivanja i mučenja u osječkom zatvoru u siječnju 1924. priznao je svoj pravi identitet.

Čarugino uhićenje izazvalo je golem interes javnosti. Članak o „velikom čovjeku" koji je u Osijek „došao bez parade i slavoluka" napisala je čak i Marija Jurić Zagorka. *Hrvatski list* opisao ga je kao „tipičnog slavonskog Srbina" bistrih očiju „koje sijevaju kao u sokola". „Veselo razgovara s oružnicima o svojim razbojničkim pothvatima", prenosile su novine. Čarugu je u ćeliji posjetio i njegov uplakani otac kojega je čitava situacija teško pogodila.

U svibnju 1924. na Kraljevskom sudbenom stolu u Osijeku počelo je suđenje Čarugi i jedanaestorici njegovih drugova. Sudnica je bila ispunjena do posljednjeg mjesta. Elegantno odjeveni Stanisavljević duboko se klanjao i smiješio publici, namigujući ženama koje su sjedile na galeriji. Ispitani su brojni svjedoci, a Čarugini su se ortaci s vremenom počeli kajati i priznavati svoje zločine svaljujući krivnju na njega. Tijekom posljednjih dana sudskog procesa Čarugin odvjetnik, Vladimir Bujher, kao uzroke Stanisavljevićeve zločinačke karijere predstavio je njegovo nesretno odrastanje, smrt majke te odlazak u rat koji ga je promijenio kao osobu. „Iz rata se Čaruga vratio kao školovana beštija", izjavio je. Uz sve navedeno, Bujher je okupljene podsjetio da su zločini njegovog branjenika izvršeni u vrijeme „potpune političke i socijalne anarhije". S druge strane, državni tužitelj Svetozar Tomić inzistirao je na najstrožim kaznama zaključivši da je Čaruga „zločinac po krvi, društveni otpad kakav ne smijemo njegovati i razmnožavati". Presuda je pročitana 21. lipnja 1924. godine. Osuđen

je na smrt vješanjem zbog 27 zločina. Na smrt su osuđena još trojica članova bande (dvojici su kasnije kazne promijenjene u 20-godišnju zatvorsku kaznu). Ostali su dobili zatvorske kazne u trajanju od osam mjeseci do 20 godina. Iako su branitelji uložili žalbe Stolu sedmorice na presude, Čaruga nije mogao izbjeći smrtnu kaznu.

Smrtna kazna nad Stanisavljevićem izvršena je u dvorištu osječkog Kraljevskog sudbenog stola. Pred gotovo 3000 okupljenih Jovan Stanisavljević Čaruga je prije smaknuća izrekao čuvene riječi: „Zbogom narode, Čaruga putuje!". Na konopcu je polagano umirao čak 13 minuta. Sahranjen je na groblju Svete Ane u Osijeku, a njegov grob i danas privlači brojne znatiželjnike te predstavlja svojevrsnu turističku atrakciju. Osim toga, Stanisavljevićeva životna priča nepresušan je izvor fascinacije različitim autorima i umjetnicima koji i desetljećima nakon njegove smrti opisuju i analiziraju njegove pothvate te o tome objavljuju knjige (Marino Zurl, Dragan Jovašević, Boris Rašeta, Vlatko Smiljanić), snimaju igrane filmove (*Čaruga*, 1991., r. Rajko Grlić), dokumentarne filmove (*Čaruga – ogledalo vremena*, 2015., r. Boris Šeper) ili pišu dramske tekstove (Ivan Kušan).

Luka Pejić

IZVOR:

Hrvatski list (Osijek), 1924.

LITERATURA:

Beneš, J., The Green Cadres and the Collapse of Austria-Hungary in 1918. *Past & Present*, Volume 236 (2017.), br. 1, 207–241.

Božić-Drljača, V., Jelaš, D., Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata, katalog izložbe, Osijek 2014.

Hrabak, B., Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svetskom ratu. *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje* 16 (1979.), 1-113.

Jovašević, D., Čaruga, Gornji Milanovac 1984.

Pejić, L., Banditry and Subversion in Croatia at the End of the Long Nineteenth Century, *Mediterrán Tanulmányok – Études sur la région Méditerranéenne* 30 (2020.), br. 1, 187-205.

Očak, I., Povratnici iz Sovjetske Rusije u borbi za stvaranje ilegalnih komunističkih organizacija uoči Prvog kongresa SRPJ (k). *Historijski zbornik* 26 (1974-1975), 1-26.

Rašeta, B., *Čaruga. Legenda o Robinu Hoodu*, Zagreb 2019.

Smiljanić, V., *Čaruga. Životopis slavonskoga razbojnika Jovana Stanisavljevića 1897. – 1925.*, Zagreb 2020.

Statistički atlas kraljevina Hrvatske i Slavonije 1875. – 1915., Zagreb 1915.

Zurl, M., *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*, Zagreb 1977.

Stanković, Kristofor/ Hristofor/Christofor

STANKOVIĆ, Kristofor/Hristofor/Christofor (Zemun, 1793. – Zagreb, 1867. ili 30. V. 1869.), trgovac, poduzetnik, dobrotvor, aktivist. Stanković preseljava 1818. iz Zemuna u Zagreb. Odmah otvara trgovinu i ženi se Kornelijom Rajković, nakon čije smrti sklapa 1830. drugi brak s Anastasijom Janković, vjerojatno potomkom jednog od prvih pravoslavaca koji su trajno naselili u Zagrebu. S prvom suprugom imao je troje, a s drugom desetero djece. Osmero je doživjelo odraslu dob, sin Milan i njegovih sedam sestara.

Godine 1833. bio je ugledni trgovac i poduzetnik, jedan od najbogatijih Zagrepčana, kad je na bečkoj lutriji dobio zgoditak od 30.000 dukata. Radilo se o slučajnosti, jer je Stankovićev pomoćnik zabora-

vio vratiti srećke koje u trgovini nisu uspjeli prodati. Dobivši novac, Stanković je odlučio investirati ga u gradnju kazališta i plesne dvorane ako mu grad Zagreb daruje zemljište. Tražio je da to bude čestica na kojoj se nalazila tada povijesna stara gradska vijećnica u današnjoj Ćirilometodskoj ulici koju je planirao srušiti. Gradski magistrat darovao mu je željeno gradilište, a zauzvrat ga obvezao da obnovi i nadogradi zgradu vijećnice nakon rušenja njezina najstarijeg dijela. Graditelji su otac i sin, Ljubljančani Christofor i Anton Cragnolini. U knjizi *Srbi u Zagrebu* Dejan Medaković za Stankovića kaže da je „svoj ugled potvrdio svojim poklonom gradu".

Stankovićeva je ideja isprva bila da zgradu iznajmljuje stranim kazališnim družinama (jer domaćih nije bilo), pa je prvu predstavu, dramu Theodora Körnera *Niklas Graf von Zriny,* izvela njemačka družina 4. listopada 1834. godine. Zagreb je tako već 1830-ih u istom kompleksu palača, uz adaptiranu vijećnicu, dobio i kazalište te plesnu dvoranu. Oko gledališta bila su tri reda loža, a kazalište je moglo primiti više od 750 posjetitelja (što su u ona vremena za Zagreb i ovaj dio Europe bile goleme dimenzije). Pozornica je obuhvaćala oko 200 m^2, a istodobno je služila i kao spremište kulisa. Orkestar je bio smješten u razini s publikom. Na zastoru je bila naslikana lepeza s umetnutom slikom Vjekoslava Karasa *Djed, unuk i vila*. Dvorana se isprva osvjetljavala svijećama, od 1864. plinom, a od 1894. električnom energijom.

Objekt koji se popularno nazivao „Stankovićevo kazalište" (spominjalo se i pod imenom Staro kazalište kao i Kazalište na Markovu trgu) je u idućih 61 godinu (do 1895.) bio jedna od najvažnijih točaka društvenog i kulturnog života Zagrepčana. Događaji koji su se odvijali u njemu imali su utjecaja na cjelokupan politički i kulturni život u Hrvatskoj.

Stankovićevo kazalište je bilo jedno od prvih mjesta na kojem je javno izvedena budnica *Još Hrvatska ni propala*, neslužbena himna ilirskog pokreta, odnosno hrvatskog narodnog preporoda. U njoj je neko vrijeme 1848. zasjedao Hrvatski sabor. U prvim desetljećima postojanja u zgradi su nastupale njemačke i talijanske družine, a od 1860. godine, odlaskom njemačkih glumaca, bile su izvođene samo

predstave na hrvatskom jeziku. Zgrada je bila oštećena u potresu 1880. godine. Sljedeće godine je Hrvatski sabor izglasao zakon o gradnji novoga kazališta. Posljednja predstava u Stankovićevu kazalištu održana je u lipnju 1895. godine. Potom je zgrada temeljito renovirana te je dobila administrativnu namjenu („Starogradska vijećnica"). Jedino je plesna dvorana sačuvana uz manje adaptacije. Kazalište je bilo preseljeno na novu lokaciju u današnju zgradu Hrvatskog narodnog kazališta u Donjem gradu, na Trgu Republike Hrvatske.

Istodobno s pokretanjem projekta izgradnje kazališta, Stanković je u siječnju 1833. kupio i kuću komornika Stjepana Jelačića, zajedno s „gradilištem i dvorištem" koja se nalazila na uglu današnjeg Trga bana Jelačića i Ilice, na jednom od najreprezentativnijih mjesta u Zagrebu. U njoj je otprije bila smještena gostionica „Zum Kaiserwirtshaus" („Carski gostioničar"). Stanković je na tom mjestu po projektu i u izvedbi Christofora Cragnolinija dao nadograditi drugi kat. Bila je to već velika zgrada-uglovnica nazvana „kuća Stanković". U nju je smjestio svoju trgovinu. Konačni oblik dobila je vjerojatno nakon potresa u Zagrebu 1880. godine, po projektu Hermana Bolléa, kada je nadograđena za još jedan, treći kat. Tada je bila u vlasništvu Milana Stankovića, Kristoforova sina (1839. – 1896.) koji je od 1888. bio predsjednik Srpske crkvene opštine u Zagrebu.

U međuvremenu je Stanković postao uglednik i istaknuti sudionik zagrebačkog javnog života. Bio je predstavnik uspješnog liberalnog građanstva. Nesebično je radio na dobrobiti šire sredine – grada Zagreba, a kao Srbin brinuo je i o dobrobiti svoje uže zajednice. Bio je oduševljeni ilirac i pobornik sveslavenskog ujedinjenja.

Stanković je dugo godina bio aktivan u pravoslavnoj crkvenoj općini u Zagrebu, već od ranih 1820-ih godina, a najviše za svog predsjedničkog mandata od 1847. do 1850. godine (te je godine odstupio s dužnosti zbog nesuglasica). No, kasnije je bio jedan od najvećih darovatelja za izgradnju pravoslavne crkve u Zagrebu. Na prijedlog prvoga zagrebačkog gradonačelnika Janka Kamaufa početkom 1850-ih postao je gradski zastupnik. Za imena mjeseci je, u vrijeme dok je bio najaktivniji u pravoslavnoj općini, koristio je termine siječanj, veljača i tako redom, želeći govoriti „narodnim jezikom". Bio je na

čelu odbora koji je organizirao izradu i postavljanje spomenika Andriji Kačiću Miošiću u Zagrebu. Zagrebačka štampa je u to vrijeme o njemu pisala kao o „vrlo vrijednom rodoljubu".

Kristofor/Hristofor Stanković pokopan je u mirogojskim arkadama. Milan Stanković je u Sabornom hramu Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu dao napraviti vitraj koji je posvetio roditeljima „Hristiforu i Anastasiji".

Zgrada u Ćirilometodskoj, nekoć „Stankovićevo kazalište" i danas služi za potrebe gradske uprave (vjenčanja i druge reprezentativne prilike). U nekadašnjoj plesnoj dvorani i danas se održavaju sjednice Gradske skupštine Grada Zagreba (i druga događanja slična karaktera). U zgradi je 1988. uređena Galerija Kristofora Stankovića kao *hommage* osobi koja je gradu darovala prvu namjenski građenu zgradu kazališta u Zagrebu. Kako se radi o revitaliziranom reprezentativnom prostoru u njoj je proteklih desetljeća održan niz zapaženih koncerata i izložaba.

Ivo Goldstein

LITERATURA:

Damjanović, D., *Saborni hram Preobraženja Gospodnjeg i baština Srpske pravoslavne crkvene općine u Zagrebu,* Zagreb 2020.

Karač, Z., *Kuća Stanković u Zagrebu,* Prostor 1(33), 15(2007), 56-65.

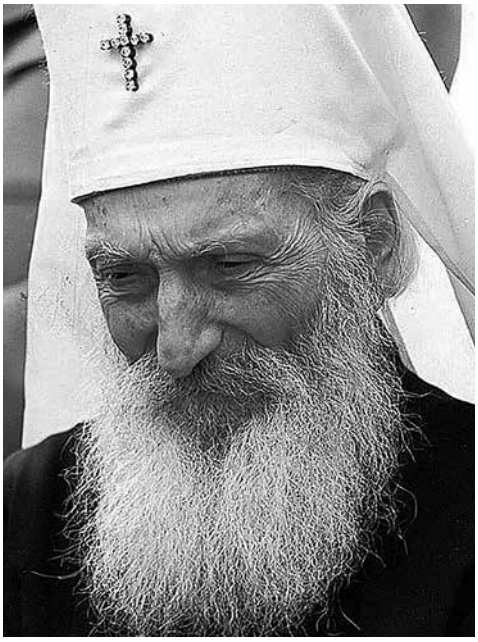
HE 10, 208.

Радојчић, Биографије, III, 655.

Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.

Vitković, D., *Srpska pravoslavna crkvena općina,* Zagreb 1985.

https://skupstina.zagreb.hr/galerija-kristofora-stankovica/190; https://p-portal.net/hristofor-stankovic-covjek-koji-je-zagrebu-poklonio-kazaliste; pristupljeno 19. V. 2024.

Stojčević, Gojko – patrijarh Pavle

Stojčević, Gojko – patrijarh Pavle (Kućanci, 11. IX. 1914. – Beograd, 15. XI. 2009.), monah, patrijarh, sin Stevana Okrajnova i Ane Stojčević. Život Gojka Stojčevića nije krenuo pod sretnom zvijezdom. Dobio je prezime svoje majke (Stojčević), s obzirom da roditelji nisu bili crkveno vjenčani u to vrijeme. Rođen je prve ratne godine u Kućancima, selu na putu između Našica i Donjeg Miholjca. Otac mu je, kao mnogi ljudi iz naših krajeva tada, radio u Americi, i, razboljevši se, vratio se kući da umre kad je Gojko imao tri godine. Majka udovica se po uhodanom obrascu preudala za udovca, koji je već imao dvoje svoje djece i pri porodu koju godinu kasnije umrla je i ona. Gojka i brata mu Dušana odhranile su i odgojile baba Draginja i

očeva sestra Senka. Osnovnu školu je završio u rodnom selu i, pošto je bio dobar đak, njegove hraniteljke odlučuju da ga dalje školuju i šalju ga stricu u Tuzlu, gdje upisuje gimnaziju. Prije odlaska u Bosnu ljeto je proveo u nedalekom manastiru Orahovica, koji su Draginja i Senka doživljavale kao mjesto smirenja i oporavka. Gojko je pričao da tada nije slutio da će njegov život biti vezan uz crkvu. Stric je imao osmoro svoje djece i prilike u kući jednog željezničara su bile teške. Poslije male mature Gojko upisuje bogosloviju u Sarajevu, u čemu su materijalne okolnosti vjerovatno igrale važnu ulogu. Na Bogoslovski fakultet u Beogradu upisao se 1936. i uporedo sa uspješnim studijima završio je i višu gimnaziju i tako kompletirao svoje svjetovno obrazovanje. Poslije je govorio da je punu gimnaziju završio zato jer je želio upisati medicinu i pomagati ljudima duhovno i fizički, tako je on vidio potrebe čovjeka svog vremena, ali je Drugi svjetski rat omeo te planove. Kad je zemlja napadnuta i okupirana, najprije se vratio u Kućance, ali je ubrzo potom izbjegao u Srbiju pred stvarnošću NDH. Izbjeglice nikad ne mogu birati posao, a u razrušenom Beogradu nudio se rad na građevini i Gojko Stojčević se tako prehranjivao. Na gradilištu se i ozlijedio pa mu je jedan školski drug pomogao da ga prime u manastir Svete Trojice u Ovčaru. Poslije je svjedočio: „Manastir je imao svoju dobru ekonomiju, pa su mogli da me prehrane." U ratu, 1942. godine, u borbama na Siraču (između Daruvara i Pakraca) gine mu brat Dušan, a Gojko jedno vrijeme radi kao vaspitač u domu za izbjeglu djecu iz Bosne u Banji Koviljači. Krajem rata pronalazimo ga u manastiru Blagovještenje (u blizini Čačka). U oskudnom poratnom vremenu razvio je jednu već prisutnu sklonost, utemeljenu u životnom iskustvu, u vjeri i svojevrsnoj filozofiji, da od materijalnih potreba što manje zavisi, da bude kadar što više toga sam napraviti ili popraviti, da te stvari koristi do zadnjeg trenutka, da mu minimum bude dovoljan. Sam je krpio odjeću, pravio i popravljao obuću od automobilskih guma, popravljao satove, u slobodno vrijeme izrađivao predmete iz drveta. Takav odnos prema materijalnim dobrima zadržaće cijeli život kao svoj temeljni stav prema vrijednostima svijeta koji ga je okruživao.

Gojko Stojčević se zamonašio 1948. godine u Blagoveštenju, odakle prelazi u manastir Raču. Tada je dobio ime Pavle. I u patrijarhovom kasnijem sjećanju bile su to teške godine, vrijeme teškog fizičkog rada po čitav dan uz komad kruha, da se održi nekad velika manastirska ekonomija i vrijeme radikalnog izgona Crkve iz društva. Pričao je da mu je bilo teško shvatiti to kao Božju volju, ali da je odnos naroda prema njima bio dobar, sve dok mladi ljudi nisu krenuli u okolne gradove na rad u fabrikama. I danas se može samo pokušati opisati socijalna distanca među ovim krugovima u društvu u previranju. Uz napomenu, kako je Pavle i ovdje kao fizički nejak bio pošteđen i radio je u vodenici, gdje je imao više vremena za razmišljanje.

U čin jeromonaha rukopoložen je 1954. godine, i Sveti Sinod tada odlučuje da ga kao mladog i perspektivnog teologa pošalje u Atinu na postdiplomske studije Novog Zavjeta i liturgike. Tamo je saznao i proslavio novu vijest – na zasjedanju Svetog arhijerejskog sabora SPC 29. maja 1957. izabran je na dužnost episkopa Raško-prizrenske eparhije. Iako mu je život i do tada, i po vlastitom izboru, tekao monaški strogo, teško da je 43-godišnji atinski postdiplomac, porijeklom Slavonac, mogao odmah shvatiti kakav mu je teret stavljen na leđa i što ga sve čeka u crkvenoj i nacionalnoj srpskoj kolijevci. U svakom slučaju, ova odluka Sabora promijeniće mu i trajno odrediti životni put, svoj krst nosiće 33 godine, bez roptanja i dostojanstveno, pa će ga smatrati kadrim da preuzme još veći teret.

Nešto se ipak nije promijenilo. U sjedištu eparhije imao je monašku keliju, a ne dvor, bez telefona i sekretara, hodao je Kosovom i Metohijom pješke, ložio peći u Prizrenskoj bogosloviji, krpio odjeću i obuću, svoju i dječju, koričio knjige, popravljao krovove i limariju na crkvama, ribao sa bogoslovima pod Saborne crkve. I od prvog dana krenuo da pruža otpor razvoju događaja, riječju i perom, kako je mogao. U jednom od prvih izvještaja, iz aprila 1958., požalio se na Srbe starince: „Pravoslavni Srbi Kosova i Metohije, još iz doba robovanja, nose strah i poniznost…“ A onda je počeo spoznavati čega se boje i kako to rješavaju. U izvještaju od 12. maja 1959. piše: „Postoji još jedna nevolja, čije posledice mogu biti katastrofalne za nas u ovim krajevima. To je stalno iseljavanje našeg življa. Kad sam zimus bio u

Deviču, dođoše domaćini poslednje tri kuće iz najbližeg sela Ludovića, nudeći manastiru da kupi njihovu zemlju, inače će je prodati Šiptarima...“ Devič je bio starinom pustinjački manastir u Drenici, u kraju u kojem se tih godina etnička slika dramatično izmijenila u korist Albanaca. Kao rezultat te činjenice, ali i dugih historijskih procesa Pavle je tada svuda nailazio na nezainteresiranost i nerazumijevanje. Od državnih funkcionera često je čuo frazu o dobrim odnosima između države i Pravoslavne crkve, čak i u smislu poređenja sa odnosima prema drugim vjerskim zajednicama. Aprila 1961. ponavlja žalopojku o iseljavanju, kaže da ljudi kao razlog navode „strah od represalija Šiptara i Turaka u slučaju kakvog političkog zapleta u ovim krajevima“. Ljudi su se sjećali 1941. i ona im je visjela nad glavom kao opomena. Barem u tom smislu vladika Slavonac je bio na svom terenu.

Pritisci i razni oblici terora u narednim su se godinama intenzivirali (sječa šuma, utjerivanje stoke u njive, fizički napadi na nezaštićene uz poruku: Vaše je prošlo, selite se odavde!). Stoga je vladika Pavle, nakon što su ga pohodili rukovodioci iz Prištine i Prizrena i umirivali ga na poznat način – „napadaju se i pljačkaju sakralni objekti i drugih vjera“. On je to sve dobro znao i potvrđivao: „Ali sam govorio i tvrdio da među Albancima postoji jedno organizovano, sistematski rukovođeno vršenje pritiska, nasilje nad našim životom. Nikad nisam tvrdio da se u tome broju nalaze svi Albanci, niti znam koliko ih tu spada procentualno. Nego da ih ima i da se to oseća u celoj Eparhiji...“ Poslije će navoditi primjer iz Podujeva gdje je on 1957. zatekao 1200 srpskih domova, a 20 godina kasnije bilo ih je oko 200.

Pavle Stojčević je 33 godine vodio bezizglednu borbu protiv srpskog zaborava i ofanzivnog albanskog nacionalizma, vodio ju je ne počinivši grijeha, a onda je i u njegov tamni vilajet ušla politika, da samo ubrza davno začete procese. On nije bio ni mislilac ni stvaralac politike, ali Kosovo je i njega gurnulo u njen vrtlog. Okolnosti izbora novog patrijarha decembra 1990. godine, lijepo opisuje Pavlov biograf Jovan Janjić. U prvom je izbornom krugu Sabor trebao izabrati tri kandidata, i tu su prepreku lako prošli episkop šumadijski Sava i žički Stefan. Za treće mjesto kandidovani su mitropolit zagrebačko-lju-

bljanski Jovan, crnogorski Amfilohije i Pavle Stojčević. Nakon osam krugova glasanja niko nije popuštao, jer je izbor bio izrazito politički obojen. Na kraju je poprijeko predložen i izabran Pavle, kao politički neutralna opcija. A odmah potom u finalu, izvučena je koverta s njegovim imenom. Svjedoci su tvrdili da je Pavle molio sabraću da ga ne biraju, a sam Amfilohije je duhovito komentirao situaciju riječima da je Pavle bio „jedini koji istinski nije želio biti patrijarh".

Nije tada bilo teško naslutiti što čeka Pavla koji je stalno ponavljao da je njegov jedini duhovni program Jevanđelje, a radni služenje. Znao je da nije dobro opremljen za ono što dolazi. I generacijski i po snažnom hrišćanskom osjećaju i uvjerenju, dubine nacionalne tradicije bile su jedino vrelo njegove društvene, a onda i političke misli. Osim toga, informatori o vanjskom svijetu i životu bili su mu oni koji su ga upoznali i podržali kao episkopa raško-prizrenskog, tvorci nacionalnog duha vremena. Organizator tog kružoka bio je Živorad Stojković, a na susrete s Patrijarhom dolazili su Dobrica Ćosić, Matija Bećković, Radovan Samardžić, Milorad Ekmečić, Dejan Medaković, Miroslav Pantić, Pavle Ivić... Prvi na ovom spisku, bivši partizanski politički komesar i budući predsjednik Republike osjećao je i gajio naročitu bliskost s Njegovom Svetošću. Suočen s crnim vijestima s ratišta često je ponavljao: „Neoprostiv greh bio bi pravdati nečiji zločin zato što njegov počinilac potiče iz naroda kome pripadamo", a nakon egzodusa Srba iz Hrvatske pozivao je „sve pravoslavne Srbe, naročito izgnanike, da se uzdrže od netrpeljivosti prema bilo kome članu nacionalnih manjina u Srbiji", da ostanu čisto oslonjeni na zapovijest Hristovu da se i prema neprijatelju treba odnositi čovječno, a kamoli prema nedužnima.

Hrvatsku je 90-ih godina posjetio u dva navrata. Na praznik Ognjene Marije, 30. jula 1995. prisustvovao je prvom parastosu žrtvama glinske crkve iz 1941. godine. Itinerer je govorio da organizatori ovog putovanja slute što se sprema, posjetio je samo Dvor i Glinu. Patrijarh se molio Bogu „da pošalje mir ovoj namučenoj zemlji", hrabrio i tješio što se više nije dalo ni ohrabriti ni utješiti. Molio je „ne budite ni lešine ni lešinari". Ponovo je došao 1999. godine i 17. marta se susreo i s predsjednikom Franjom Tuđmanom, potom i sa

zagrebačkim nadbiskupom Josipom Bozanićem te sa predstavnicima srpske zajednice. Tješio je i hrabrio one kojima je bila potrebna i utjeha i ohrabrenje. Poslije tog posjeta poslao je sasvim racionalnu poruku: „Dileme nema u vezi s opredjeljenjem za poštivanje hrvatskog Ustava, odnosa prema domovini te civilizirane integracije u hrvatsko društvo i doprinosa da Hrvatska zauzme mjesto u evropskim i svjetskim integracijama…“ Na kraju je dodao: „veliko se zlo u ovome ratu dogodilo hrvatskome narodu, ali i srpskom. Mnogi naši sunarodnjaci su u njemu sudjelovali. Pojedinac za zločine mora odgovarati, ali cjelina ne“.

Iako je činio sve da izbjegne da Crkva bude (zlo)upotrebljena u političke svrhe, nije mogao izbjeći malobrojne pozive da da svoj glas da miri braću, da apeluje na zaraćene duše, da poziva politički sukobljene na suzdržanost i da zastupa izbjegle i prognane. Koristio je pri tim svoje jedino oružje – na jedinstvenom moralnom kredibilitetu utemeljenu ljubav svoga naroda. I na novom položaju u Beogradu živio je i radio u skladu sa zavjetom skromnosti i Hristovim riječima: „da se svetli svetlost vaša pred ljudima, da vide vaša dobra dela i proslave Oca vašega…“ Radio je i ovdje i što nije morao, samim sobom poništavajući ideju Dvora, gasio svjetla po prostorijama, vozio se tramvajem po gradu, sa zemljakom Mileusnićem brinuo o arhivu i muzeju. Jedna od najpopularnijih priča iz njegovog beogradskog života je onaj komentar kad je ugledao vozni park svoje sabraće arhijereja pristiglih na Sabor.

Pavle Stojčević, rođeni Slavonac, kojeg je život odveo iz Slavonije i Hrvatske, prošao je težak put, radeći mnogo toga što su drugi tražili od njega i tamo gdje su to tražili, tek ponešto po vlastitom izboru. On je to primao kao Hristov učenik i hrišćanski učitelj i jedan od nazaslužnijih ljudi za rehristijanizaciju svog naroda. Njegova svjetlost je svijetlila pred ljudima i kad je umro: imao je ispraćaj kakav nije zabilježen u historiji Beograda i srpskog naroda. Narod se slijevao sa svih strana, sav je Beograd bio na ulicama, žalost je bila velika i iskrena, narod je kroz njega, koji mu je osvjetlao obraz, ožalio sebe u jednom vremenu.

Čedomir Višnjić

IZVORI:

Patrijarh Pavle, *Da nam budu jasnija neke pitanja naše vere*, Beograd, 2010.
Patrijarh srpski Pavle, *Molitve i molbe*, Beograd 1996.

LITERATURA:

Janjić, J., *Budimo Ljudi*, Beograd 2009.
Jutarnji list, 18. III. 1999.
Zadužbine Kosova, Beograd – Prizren 1987.

Šumanović, Sava

ŠUMANOVIĆ, Sava (Vinkovci, 22. I. 1896. – Sremska Mitrovica, 30.? VIII. 1942.), slikar, sin Milutina i Perside rođ. Tubić. Porodica je bila imućna, oboje roditelja bili su iz Šida. Stric Save Šumanovića bio je Svetislav Šumanović, advokat, ugledna politička ličnost u Zagrebu i otac Kriste Šumanović udate Đorđević, poznate dobrotvorke i bliske Titove suradnice u NOP-u. Svetislav je, između ostalog, bio podban, poslanik za kotar Šid i predsjednik Upravnog odbora Srpske banke u Zagrebu. U vreme NDH bio je član Hrvatskog državnog sabora.

Sava Šumanović se rodio u Vinkovcima, jer je u tom gradu njegov otac bio upravitelja šumskog kotara (u nekim se dokumentima vodi i kao službenik Vinkovačke šumarije). Porodica se 1900. vratila u Šid.

Milutin Šumanović je tada, zbog gluhoće, penzionisan, ali je dobio u zakup poštu u Šidu, koju će nastaviti da vodi supruga Persida. Porodica stanuje u Donjem šoru, u kući (tu je sada spomen-kuća) Savinog tetka dr. Dragutina Grčića (ubijen 1942. u istom pogromu kao i Sava Šumanović), dok svoju kuću daje u najam (tu je sada Galerija slika Save Šumanovića).

U Šumanovićevom umetničkom školovanju i opusu razlikujemo više perioda te koncepcijskih, stilskih i estetskih celina: prvi zagrebački period (školovanje 1914. – 1918., te samostalni rad 1918/19. – 1920.), prvi pariški boravak (septembar 1920. – jesen 1921.), drugi zagrebački period, posle povratka iz Pariza (jesen 1921. – 1925.), drugi pariški period (jesen 1925. – juli 1928.), kraći boravak u Šidu 1928., treći i poslednji period u Parizu (oktobar 1928. – mart 1930.). Nastaje dvogodišnji prekid zbog boravka u Šidu i Beogradu na klinici (Opšta državna bolnica) kod dr. Andre Nikolića 1930. Od 1930. – 1932. ne slika. Po povratku kući, nastaje hiperproduktivni šidski period (1932. – 1942.).

Sava Šumanović je 1906. upisan u Realnu gimnaziju u Zemunu, dok je raspuste često provodio u Grazu. Sam piše da se već u gimnaziji zainteresovao za slikarstvo i crtanje, a 1911. – 1913. pohađa privatni tečaj slikanja kod gimnazijskog prof. Izidora Junga. Pošto je s odličnim uspehom završio realku, Šumanović se u jesen 1914. upisuje na Privremenu višu školu za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu, najpre u klasi Otona Ivekovića, a od druge godine studija kod Mencija Klementa Crnčića koga je izuzetno poštovao. Stanuje kod strica Svetislava, na uglu Zrinjevca i Praške. Izlaže 1915. na školskoj izložbi. Tokom školovanja, upoznaje i druži se s Antonijom Koščević (kasnije Tkalčić Koščević), studentkinjom vajarstva, te s mladim slikarima Đurom Tiljkom, Marijanom Trepšeom, Milivojem Uzelcem, Hinkom Juhnom, Jozom Turkaljom, Milanom Steinerom kao i sa Antunom Brankom Šimićem, književnikom i kritičarem. S bliskim prijateljem Steinerom početkom 1918. iznajmljuje stan u Bosanskoj ulici, ali Steiner (1894.) umire u decembru te godine. Aprila 1918., sa Bogumilom Carem, u Salonu Ullrich izlaže svoje rane radove. Čita *O duhovnom u umetnosti* Vasilija Kandinskog, delo koje na njega ostavlja jak utisak.

Redovno učestvuje na uticajnom Hrvatskom proljetnom salonu, izložbama jugoslovenskih umetnika i drugima. S Antunom Brankom Šimićem radi korice za nekoliko brojeva Šimićeva časopisa *Juriš*. Osim što započinje znamenitu seriju *Pasija*, Šumanović se bavi primenjenom umetnošću, grafikom, ilustracijom i scenografijom. Na prvoj samostalnoj izložbi 1920. u Muzeju za umjetnost i obrt izlaže 26 ulja i 13 akvarela tamnog ekspresionizma, secesije i simbolizma, poput vrhunskih slika *Crna zastava* (1916.), *Golgota* (1917.), *U seni* i *Sv. Sebastijan* (obe 1919.), *Milosrdni Samarićanin (Samaritanac)* (1920.). Izložba je doživela veliki uspeh, a većinu slika je kupio trgovac Leonardo Grivičić (mnoge slike su, izgleda, izgubljene kada je Grivičić emigrirao posle rata jer je bio blizak poglavniku Anti Paveliću).

Šumanović 1920/1921. boravi u Parizu, gdje pohađa tromesečnu nastavu u ateljeu Andrè Lhotea, kao tada prvi i jedini slikar iz Kraljevine Jugoslavije. Pod utjecajem Lhotea potpuno menja svoj slikarski iskaz, formu, sadržaje i stil – priklanja se lhoteovskoj varijanti kubizma (*stylization géométrique*), postkubizmu ili „neokubizmu" konstruktivnog pristupa, valerskom slikarstvu mrkih tonova i dominacijom forme, koje će kritika nazvati „estetikom suviše stvarnog". Slikama kao *Skulptor u ateljeu* (*Portret kipara S.St.*), *Vijadukt*, *Most i grad*, *Mrtva priroda sa satom*, Šumanović u potpunosti savladava novi stil koji ga vodi ka kubizirano–sintetizovanim i geometrizovanim kompozicijama uglavnom velikog formata (do oko 1924.), remek-delima drugog zagrebačkog perioda: *Mornar na molu* (1921/22.), *Žena sa ogledalom* (1923.), *Žene na obali jezera* (1923.), *Pastirica* (1924.) i drugima. Objavljuje tekstove *Slikar o slikarstvu* (*Književnik*, Zagreb, maj 1924., br.1) i *Zašto volim Poussinovo slikarstvo* (*Književnik*, Zagreb, jun 1924., br.2) u kojima na učen i teorijski utemeljen način obznanjuje svoj umetnički *credo*, ali nedovoljno da publika i kritika prihvate njegov radikalni slikarski zaokret, pa samostalna izložba u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu novembra 1921. doživljava debakl, ali i neke pohvale. Najmanje 17 (možda 20) slika iz perioda 1921. – 1925. kupuje advokat Dorić. Njih 13 je danas u Galeriji Matice srpske u Novom Sadu, a četiri u Modernoj galeriji/Nacionalnom muzeju moderne umjetnosti u Zagrebu. U Zagrebu se nalazi i

Savin zreli, statusni *Autoportet* iz 1925. Ta kupovina finansijski pomaže da Šumanović 1925. napusti Zagreb i ode u Pariz. Igrom slučaja ili silom sudbine, u Zagreb se više nikada nije vratio. Njegovo frankofilstvo se odmah razbilo o zid francuske konzularne birokratije. Umesto očekivane radne vize koja bi mu omogućila trajniji boravak i prodaju slika, on dobija đačku vizu na po tri meseca. Opet se upisuje kod Lhotea na kurs.

Poetičku i stilsku prekretnicu u Savinom delu predstavlja 1926. godina slikama grupisanim oko *Bele vaze*: *Tursko kupatilo*, *Veliki akt s prekrštenim nogama*, *Pri toaleti* i sl. Napuštajući gotovo meštrovićevsku grandioznu „klesanu" formu, Šumanović uvodi rubensovsko-fragonarovski duh, formu i poetiku delikatnih boja, svetlih inkarnata, krupnog tela i male glave, naglašene konture. „Puno neprijatnosti", kako sam kaže, kako u Zagrebu tako i u Parizu tih godina, „diskutovanje" na Salonu njegove slike *Pijani brod* (1927.), premor i za Šumanovića mučan završetak prijateljevanja sa Rastkom Petrovićem, deluju kao okidač za veliku duševnu i emocionalnu krizu koja će ga načeti oko 1927. („ja sam poludeo") i kulminirati 1930. godine. U drugom pariškom periodu nastaje njegovo dionizijsko, razuzdano koloristično delo *Pijani brod* i po kompoziciji, narativu i smirenosti kontrapunkt, monumentalno cornucopijsko delo *Doručak na travi* (1927., lat. *cornu copiae* – „rog izobilja", delo koje obiluje sadržajem, idejama, slikama, simbolima ili izražajnim sredstvima). Obe objavljene na naslovnicama pariskih umetničkih časopisa: *Doručak* 1927. u *L' Art Vivant*, a *Pijani brod* u *Le Crapouillot* 1928. Čini se da Savi to nije mnogo pomoglo i on se nakratko, nesrećan, 1928. vraća u Šid. Stvara seriju od 22 slike *Sremski predeli*, eksperimentiše, oduševljen predelom. Time najavljuje serije pejsaža, među najboljima u srpskom slikarstvu, a koji će nastajati po povratku u Šid posle 1932. Njegova samostalna izložba na Novom univerzitetu u Beogradu 1928. odlično je primljena kod autoriteta kao što su Todor Manojlović, Kosta Strajnić i Sava Stojanović, dok je veliki broj slika kupio Alkan Ašerov Đerasi, beogradski trgovac i kolekcionar. Većina tih slika danas se nalazi u vodećim muzejskim kolekcijama u Srbiji. Pored pariskih gradskih prizora i pejsaža, Šumanović se i u pariškom periodu 1928. – 1930.

ističe kao maestro ženskog akta, što će, kao i pejsaž, kulminirati od 1932. u Šidu. Tada u Parizu nastaje niz aktova koji nadmašuju sve srpske slikare akta međuratnog razdoblja: *Ajša* (ili *Ležeći akt*), *Jutro*, *Crveni ćilim*, *Sedeći ženski akt* (ili *Kiki*), kao i jedna imaginarna komponovana slika rađena po skicama modela, *Kupačice* (ili *Kraj mora*). Očajan i revoltiran zbog „neprijatnosti" u Francuskoj, on izbacuje sa slika svoj dotadašnji potpis *S. Choumanovitch* i počinje da se dosledno potpisuje ćirilicom, što je očigledno i na najverovatnije poslednjoj pariskoj slici *Luksemburški park* (1929.), prestižnoj, racionalnoj u kompoziciji i silovitoj u stilu.

Pariz je napustio u proleće 1930. („Komad mog tužnog, gadnog života", piše), u pratnji majke, posetivši dva simbolička toposa svog umetničkog identiteta: Louvre i Luksemburški park. Vraća se kući, odlučan da stvori samo svoje slikarstvo, kao Cézanne – sopstvenog Poussina po prirodi. Po kulminaciji duševne krize, Šumanović piše: „lečio me je u toj mojoj bolesti gospodin Dr. Andra Nikolić, a stanovao sam na klinici gospodina Dr. Radenka Stankovića. Lekar me je smatrao najtežim bolesnikom, ali potpuno bezopasnim [...]" U usamljeništvu, od 1932. do avgusta 1942. Šumanović stvara „kako znam i umem stil", impozantan broj slika različitih ciklusa, gde su pejsaž i akt najistaknutiji: *Šidski sokaci* (verovatno 1932. – 1934.), *Proleće u dolini Sv. Petke* i *Proleće u šidskim baštama* (1934.). Uz neobično veliki broj aktova, Šumanović započinje i ambiciozni projekt svog „monumentalnog stila" sa *Šidijankama* (*Šidske kupačice*) (1935. – 1938.). Slikane su u najboljem duhu evropskih realizama tridesetih godina. *Šidijanke* su velikih formata i funkcionišu kao friz. One su Šumanovićev konceptualni izum imaginarnog, arkadijskog sveta. Rađene su po jednom istom, multipliciranom šidskom modelu koji se, ritmovano, ponavlja iz slike u sliku, dok kao scenografiju kombinuje fragmente šidskog pejzaža. Šumanović je sledio Rafaela, Poussuina i Ingresa: dati tip, a ne individuum, figure porcelanskog inkarnata (izuzetno svetao, gladak, nežan ten sa suptilnim rumenilom), poput statua, „koje se ponavljaju". Šumanović radi i druge cikluse: dečje portrete, portrete Rusinki, beračice, vaze sa cvećem, mrtve prirode, ali i „šidske hronike": izmišljene žanr-scene građanske dokolice

sa šidske plaže, radove u polju i prizore prolaznika i prolaznica sa šidske ulice na koju gledaju prozori njegovog ateljea.

Januara 1941. pozvan je na vojnu vežbu. Po raspadu jugoslovenske vojske u aprilu se vraća kući. Kako je Srem postao deo NDH, a ustaške vlasti zabranjuju upotrebu ćirilice, Šumanović se prestaje potpisivati na tada napravljene slike – delom iz revolta, kao i zbog simboličkog samoukidanja autorskog i ljudskog identiteta, nemirenja i vizije nestanka, osećaj koji neodoljivo asocira na *macabre* atmosferu rane slike *Golgota*. Na slike stavlja samo godinu nastanka. Među poslednjim slikama je i veliki triptih *Beračice* (1942.), koji je možda nagoveštavao neku buduću monumentalnu seriju, Šumanovićevu nadu u novu umetničku budućnost. Nažalost, sa kule od slonovače pao je u svet bez ikakve nade. Redosledom racija, ustaše su etnički čistile Šid. U junu 1942. u logor su odvedeni svi Romi. U noći 26./27. jula u logor je poslato 59 Jevreja, u noći 27–28. avgusta uhapšeno je 140 Srba. Srbi su, njih 121, mučeni i pobijeni 30. avgusta i 2. septembra u Sremskoj Mitrovici. Među njima je, s drugim članovima porodice, bio i Sava Šumanović. Počivaju u masovnoj grobnici na Spomen groblju u Sremskoj Mitrovici.

Posthumno je Persida Šumanović poklonila 417 sinovljevih dela i dve reprezentativne kuće za memorijalni muzej/legat. Galerija slika Save Šumanovića otvorena je 1952. u Šidu. Memorijal Save Šumanovića održava se od 1962. bienalno u Šidu. Prvu i seminalnu Šumanovićevu retrospektivnu izložbu, sa studijskim tekstom, priredio je Miodrag B. Protić 1984. u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu. Ulice nazvane po Savi Šumanoviću postoje u Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Banjoj Luci i drugde. U Zemunskoj gimnaziji postoji spomen ploča posvećena Šumanoviću. U Šidu se od 1996. održava biciklistička trka „Ulicama Save Šumanovića“.

Lidija Merenik

LITERATURA:

Арбутина Б., Сремац Р., *Срем / Srem 1942.*, Београд 2022.

Bašičević, D., *Sava Šumanović. Život i umetnost,* 2. dopunjeno i prošireno izd., Novi Sad 1997.

Буројевић В., *Последња деценија*, Шид 2011.

Група аутора, *Сава Шумановић и Европски реализми између два рата, Зборник радова*, Нови Сад 2022.

HE 10, 551.

Јованов, Ј., Крстић Фрај, Г., *Париско искуство Саве Шумановића*, Нови Сад – Београд 2013.

Kostić, S., *Oči koje su gledale unutra: Uz osamdesetu godišnjicu tragične smrti najvećeg srpskog slikara moderne, Save Šumanovića (1896 — 1942)*, Tragovi, god. 5, br. 1, 44-72.

Квас М., *Сава Шумановић, сликар магијског реализма*, Нови Сад 2011.

Kostić, S., *Oči koje su gledale unutra: Uz osamdesetu godišnjicu tragične smrti najvećeg srpskog slikara moderne, Save Šumanovića (1896 — 1942)*, Tragovi, god. 5, br. 1, Zagreb 2022, 44-72.

Maković, Z., Sava Šumanović: Počeci (Zagreb, 1914-1925) u: *Сава Шумановић и Европски реализми између два рата*, 13-34.

Мереник, Л., Сава Шумановић. Шидијанке – велика синтеза и откровење нове стварности, Шид 2016.

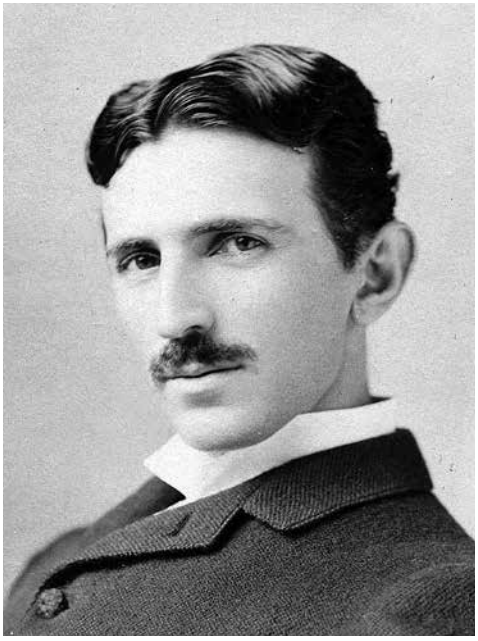
Миљковић, Љ., *Сава Шумановић. Препуштање пасији*, Шид – Београд 2007.

Protić, M. B., *Sava Šumanović – slikar „napretka" i „povratka"*, Beograd 1984.

Шумановић, С., Место предговора, Београд 1939.

Tkalčić Koščević, A., Balada pokojnom školskom drugu Savi Šumanoviću, đaku umjetničke škole 1914 –1918, u: *Sjećanja na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu*, Zagreb 2007, 143-165.

Трифуновић, Л., *Српско сликарство 1900-1950*, Београд 1973.

Tesla, Nikola

TESLA, Nikola (Smiljan, 10. VII. 1856. – New York, 7. I. 1943.), izumitelj i inovator, sin Milutina i Georgine (Đuke) r. Mandić. Otac Milutin bio je sveštenik. Majka Georgina bila je rodom iz Tomingaja kod Gračaca. Otac i djed Georgine Tesle izumili su brojna pomagala za kućanstvo i zemljoradnju. Georgina je bila najstarija od svojih sedmero braće i sestara te je morala preuzeti brigu o njima zbog prerane smrti majke. Tako jedina od djece nije pohađala školu. Unatoč tome, bila je sposobna žena rijetke vještine, hrabrosti i duševne snage koja se probijala kroz životne oluje i prebrodila brojna teška iskušenja. Izumila je i izradila različita oruđa i naprave, a nitima koje je sama isprela tkala je prekrasne uzorke.

Čini se da je Nikola od majke naslijedio vještinu, kreativnost i sklonost praktičnim rješenjima. Njegovo djetinjstvo bilo je obilježeno znatiželjom i fascinacijom prirodnim pojavama. Već kao dijete isticao se iznimnom maštom i sposobnošću vizualizacije.

Nikola Tesla u Smiljanu pohađa Krajišku trivijalku u kojoj uči njemački, računanje i vjeronauk. Nakon nesreće u kojoj mu pogiba stariji brat Dane, obitelj seli u Gospić gdje Nikola nastavlja školovanje – završava Pripremnu osnovnu školu i Nižu realnu gimnaziju. U Karlovcu maturira na Višoj realnoj gimnaziji. Sa stipendijom Vojne krajine upisuje se na Visoku politehničku školu Grazu, ali nakon ukidanja stipendije (radi razvojačenja Vojne krajine), iako se ističe izvrsnim ocjenama, inovativnim idejama i sposobnošću rješavanja složenih problema, Tesla napušta studij nakon upisane treće godine te se odaje kartanju kako bi nadoknadio taj financijski gubitak.

Kratko vrijeme radi u Mariboru pa nakon smrti oca 1879. radi u Realnoj gimnaziji u Gospiću. Potom uz financijsku pomoć majčine braće u Pragu nastavlja studij kao auditor, ali i njega napušta te se zapošljava u Budimpešti gdje sudjeluje u izgradnji prve telefonske centrale.

Kako je centrala bila prodana, Tesla je 1882. otišao u Pariz. Radio je za Compagnie Continentale Edison de Paris (u poslovnim vezama i pod nadzorom newyorške Edison Company), gdje je sudjelovao u montaži električnih centrala i generatora. Još za boravka u Budimpešti intenzivno razmišlja kako konstruirati motor s izmjeničnim magnetskim poljem. U Parizu je Tesla pokušao ostvariti svoju ideju, ali za to nije bilo interesa. No, kad je 1883. poslan u Strasbourg da ukloni neke teškoće pri izgradnji tamošnje elektrane, nalazi vremena da u jednoj radionici konstruira svoj dvofazni indukcijski motor koji je kasnije postao osnova cijelog sistema višefaznih struja. Postoji i priča da je u Strasbourgu pokazao model tog motora lokalnim uglednicima, ali da mu obećana podrška za nastavak rada nikada nije stigla (prototip se čuva u Muzeju Nikole Tesle u Beogradu, i još uvijek radi). Ova epizoda s razvojem motora važna je, jer pokazuje Teslinu sposobnost aplikativne vizualizacije i iznimnu sposobnost njezine kognitivne obrade te, drugo, da mu je nerijetko zbog nepovoljnih

okolnosti za prihvaćanje njegovih zamisli od vizualizacije i stvaranja prototipa do realizacije projekta trebalo dugo vremena.

Tesla se vraća u Pariz, radi i dalje u istoj tvrtki, nudi joj na otkup svoj višefazni sustav, ali ona ne prihvaća ponudu. Naposljetku 1884. odlazi u SAD gdje se s preporukom svoga pariškog šefa zapošljava kod već slavnog Thomasa Alve Edisona.

Edison je Tesli nakon nekog vremena obećao velik honorar za usavršavanje njegovih već postojećih izuma. Tesla je odradio posao, ali Edison mu nije platio, pa Tesla daje otkaz. Ubrzo osniva vlastitu tvrtku, Tesla Electric Light & Manufacturing, i posvećuje se razvoju svojih ideja. Godinu dana kasnije razilazi se s investitorima koji su bili zainteresirani isključivo za uličnu rasvjetu i nisu htjeli financirati razvoj njegovih elektromotora pa ga izguravaju iz njegove tvrtke, a on se nastavlja uzdržavati teškim fizičkim radom. Unatoč tim problemima, 1887. osniva Tesla Electric Company. Iste je godine prijavio prve patente o proizvodnji i prijenosu višefaznih izmjeničnih struja i njihovoj primjeni za učinkovit pogon izmjeničnih elektromotora.

Tesla se 1889. nakon pet godina vraća u Europu te posjećuje rodnu Liku. Drugi puta dolazi u Europu 1892. godine, kada mu je umrla majka, a tad posjećuje i London, Pariz, Budimpeštu, Zagreb i Beograd. Tada je predavanjem u Zagrebu podigao samopouzdanje inženjera u Hrvatskoj koji će izgraditi i pustiti u pogon hidroelektranu Jaruga I za izmjeničnu struju na Krki samo dva dana nakon otvaranja prve takve na svijetu, elektrane na Nijagarinim slapovima, čime je Šibenik dobio izmjeničnu električnu struju prije mnogih europskih gradova.

U međuvremenu je Teslin sustav višefaznih električnih struja i njegovu električnu rasvjetu prikazala tvrtka Westinghouse na Svjetskoj izložbi u Chicagu 1893., te je predložila Teslin sustav izmjeničnih struja za elektranu na slapovima Niagare. Elektrana je bila završena 1896., a njome je, visokonaponskim dalekovodom (visoki napon je bitno smanjio gubitke), bio opskrbljivan oko 40 km udaljen grad Buffalo, a potom i udaljeniji gradovi.

„Vrata se otvaraju i ulazi visoka prilika viša od šest stopa mršava, ali uspravna. Približava se polako, dostojanstveno. Odjednom posta-

jete svjesni da se nalazite licem u lice s izuzetnom osobom“, svjedočio je tih godina pisac Hugo Gernsback.

Nastavlja istraživanja visokofrekventnih i visokonaponskih struja te 1899. gradi laboratorij u Colorado Springsu gdje i vrši eksperimente s tim strujama. Sustav bežičnog prijenosa energije na Long Islandu gradi od 1900. godine (Wardenclyffe Tower), ali, iako će se tome najviše posvetiti, nikad ga nije ostvario. Međutim, nastavlja raditi na svojim izumima pa tako 1907. izrađuje turbinu bez lopatica te je godinu kasnije i testira. Od 1910. do 1922. bavi se pronalascima vezanim uz strojarstvo. Tesla i dalje prijavljuje patente iz različitih područja.

Među Teslinim najvažnijim izumima je sustav izmjenične struje koji je omogućio učinkovit prijenos električne energije na velike udaljenosti. Ovaj sustav postao je standard u elektroenergetici i omogućio je elektrifikaciju gradova i industrije. U tzv. „ratu struja“ pobijedio je Edisona koji je zagovarao istosmjernu struju.

Nadalje, tu je i indukcijski električni motor koji je ključna komponenta mnogih električnih uređaja. Ovaj motor i danas se koristi u industriji, kućanskim aparatima i električnim vozilima.

Kao treće, Teslin transformator se koristio za proizvodnju visokofrekventnih izmjeničnih struja visokog napona. Imao je široku primjenu u radiotehnici, medicini i drugim područjima. Danas se najčešće koristi u demonstracijske svrhe.

Tesla je bio i pionir bežičnog prijenosa energije. Imao je ideju da se postave tornjevi koji bi kroz zrak (ili nepostojeći eter, ili čak tlo) prenosili električnu energiju gotovo bez gubitaka, a onda bi se na mjestu potrošača ta energija pretvarala u toplinu ili svjetlost ili vrtnju elektromotora. Zvuči malo kao magija, zato što i je – ta njegova ideja mogla je upaliti posebnu vrstu žarulje na daljinu, ali to je manje-više sve. Puno je eksperimentirao, ali nikad nije u toj domeni uspio više od toga.

Nakon Tesline smrti Ured za imovinu stranaca, vladina agencija SAD-a, preuzela je Teslinu imovinu. Razlog je bio to što je Teslin nećak Sava Kosanović, njegov zakoniti nasljednik, bio jugoslavenski državljanin. Američke vlasti su ga time spriječile da materijale poten-

cijalno korisne za neprijatelja iznese iz zemlje dok traje Drugi svjetski rat. Predstavnici Ureda analizirali su Teslinu ostavštinu i zaključili da ne predstavlja opasnost za nacionalnu sigurnost. Dobar dio te ostavštine naknadno je bio dostupan javnosti i u njoj nema ništa senzacionalnog. Međutim, brojni teoretičari zavjera otad pa praktički sve do danas tvrde da je prava istina o tajnim Teslinim izumima sakrivena. No, takvi se zaključci temelje na spekulacijama, nepotvrđenim izvještajima i pretpostavkama. Među tajnim izumima, koji su navodno nestali nakon njegove smrti, najčešće se spominju sljedeći:

Tesla je duže vrijeme provodio opsežna istraživanja o bežičnom prijenosu energije na daljinu i to je javno obznanjivao, pa neki vjeruju da je on ipak uspio razviti tu tehnologiju koja bi omogućila besplatnu energiju za sve, ali da su je vlada i industrijalci, zbog ekonomskih razloga, sakrili od javnosti.

Tesla je tvrdio da je razvio oružje koje može ispaljivati snažne energetske zrake na velike udaljenosti – tzv. „zraku smrti" (Teleforce). Teoretičari zavjera tvrde da je ovo oružje bilo toliko moćno da ga je vlada SAD-a zatajila zbog straha od njegove zloupotrebe.

Tvrdi se i da je Tesla radio na uređajima koji bi mogli poništiti gravitaciju (antigravitacijski uređaji), omogućujući letenje bez upotrebe krila ili propelera.

Tesla je 1932. tvrdio da je davno ranije konstruirao mali oscilator (Teslin oscilator) koji je, kada bi se prikvačio za neki objekt, poput Empire State Buildinga, izazivao isti efekt poput potresa na tu zgradu. Uvidjevši katastrofalan utjecaj takve naprave, Tesla je, kako je sam rekao – „uzeo čekić i u potpunosti ga uništio".

Ima više razloga zašto i danas postoji kontroverza oko Teslinih „tajnih" izuma: Tesla je bio iznimno plodan izumitelj s vizionarskim idejama – drugim riječima – genijalac. Njegovi stvarni izumi bili su toliko inspirativni da je lako povjerovati i u postojanje nekih dodatnih nevjerojatnijih otkrića. Osim toga, Tesla je bio i ostao pop-kulturni fenomen, a priče o njegovim tajnim izumima dio su tog fenomena. Naposljetku, tajnovitost rada vladinih agencija SAD-a od Tesline smrti potiče sumnje i stvara plodno tlo za teorije zavjere. Koliko god te priče bile intrigantne, u njima valja razlikovati činjenice od

fikcija. Bez čvrstih dokaza, ove tvrdnje ostaju u domeni teorija zavjere.

Tesla se nikad nije oženio, niti se zna da je imao romantičnu vezu. Život je posvetio znanosti te je vjerovao da bi ga brak i obiteljske obveze u tome ometale. U nekim svojim pismima i intervjuima Tesla je tvrdio da je oženjen znanošću. Iako nije imao romantične odnose, Tesla je izražavao veliko poštovanje prema ženama. Smatrao ih je nadmoćnim bićima i idealizirao njihovu ulogu u društvu. Tesla je iz nepoznatih razloga izbjegavao društvo žena koje su nosile bisere.

Tesla je imao neobičnu i snažnu vezu s golubovima. Često ih je hranio u parkovima i brinuo se o njima. U starosti je bio posebno vezan za jednu bijelu golubicu, tvrdio je da je voli kao što muškarac voli ženu. Golubica je često dolazila u njegovu hotelsku sobu, a Tesla je s njom provodio sate u razgovoru. Pošto je uginula potresen i tvrdio je kako mu je život izgubio smisao. Veza s golubovima često se tumači kao zamjena za bliskost s ljudima koju je Tesla izbjegavao.

Tesla je bio ekscentrična osoba s jedinstvenim pogledom na svijet. Njegov odnos prema ženama i golubovima otkriva složenost njegove osobnosti i duboku potrebu za ljubavlju i povezanošću.

Tesla je bio impresioniran radom fizičara Jamesa Clerka Maxwella, čija je teorija sam temelj klasične elektrodinamike. Maxwellove jednadžbe opisuju interakciju električnih i magnetskih polja s električnim nabojima, a Tesla je primijenio te principe za razvoj svojih izuma. Početkom 20. stoljeća, razvoj kvantne fizike revolucionirao je naše razumijevanje svijeta. Tesla je bio navikao na klasičnu fiziku te je imao poteškoća s prihvaćanjem novih ideja. Bio je kritičan i prema Einsteinovoj teoriji relativnosti, koju je smatrao skupom pogrešaka i zabluda. Vjerovao je da se sve pojave u prirodi mogu objasniti klasičnom fizikom i da nema potrebe za takvim novim teorijama. Bio je skeptičan i prema kvantnoj mehanici (koja opisuje ponašanje subatomskih čestica). Smatrao je da je ona nepotrebno komplicirana i da ne daje točan opis stvarnosti. Unatoč kritikama, Tesla je bio svjestan važnosti novih otkrića u fizici.

Otkriće X-zraka pripisuje se Wilhelmu Conradu Röntgenu, koji je 1895. prvi objavio svoja otkrića i za to 1901. dobio Nobelovu nagra-

du za fiziku. Međutim, Tesla je eksperimentirao s onim što je nazivao „nepoznatim zrakama" u istraživanjima s vakuumskim cijevima. Postoje indicije da je primijetio neke efekte slične X-zrakama prije Röntgena, no nije ih sustavno istraživao niti objavio svoja otkrića. Požar u njegovom laboratoriju 1895. uništio je dio njegovih bilješki i opreme vezanih za ovo istraživanje. Stoga, iako je Tesla možda bio na tragu otkrića, Röntgenu se u ovom slučaju zasluženo priznaje primat.

Zasluge za izum radija tradicionalno se pripisuju Guglielmu Marconiju, koji je dobio Nobelovu nagradu za fiziku 1909. za rad na bežičnoj telegrafiji. Međutim, mnogi povjesničari znanosti ističu da je Nikola Tesla značajno ranije demonstrirao principe bežičnog prijenosa signala i patentirao ključne tehnologije koje su omogućile konstruiranje radija. Teslini patenti iz 1890-ih opisuju elemente koji su neophodni za njegov rad. Tek je 1943. godine, nakon Tesline smrti, Vrhovni sud SAD-a donio odluku kojom se priznaje Teslin prioritet u nekim ključnim patentima za radio. Kontroverza i dalje traje, ali sve je više priznanja Teslinom pionirskom radu na ovom području.

„Rat struja" između Tesle i Edisona često se prikazuje kao komercijalna bitka, no Teslina upornost u promoviranju izmjenične struje imala je duboke humanitarne motive i implikacije. Sustav izmjenične struje omogućio je učinkovitiji i jeftiniji prijenos električne energije na velike udaljenosti, čineći je dostupnijom širem krugu ljudi i potičući industrijalizaciju koja je podigla životni standard praktički čitavog čovječanstva. Teslin cilj bio je i demokratizirati pristup električnoj energiji.

Prilikom demonstracija svojih izuma, po kojima je bio široko poznat, Tesla je naglašavao važnost sigurnosnih mjera. Trudio se i razvijati tehnologije koje bi bile sigurnije za korištenje. Njegov rad na daljinskom upravljanju, iako je imao i vojni potencijal, također je imao za cilj smanjenje izloženosti ljudi u opasnim situacijama.

Teslina ideja o globalnom bežičnom sustavu nije se odnosila samo na prijenos energije, već i na prijenos informacija. Zamišljao je svijet u kojem su svi ljudi povezani, što bi olakšalo razumijevanje, suradnju i mir među narodima. Njegova vizija anticipirala je današnji internet i našu globalnu povezanost.

Tesla je duboko vjerovao da je svrha znanosti i tehnologije poboljšanje ljudskog života i oslobađanje čovječanstva od teškog rada i patnje. Njegovi spisi i predavanja često su odražavali optimističan pogled na budućnost i vjeru u moć inovacija za stvaranje boljeg svijeta.

Tesla je često govorio i pisao o svojim neobičnim senzornim iskustvima i sposobnostima. Imao je sposobnost da detaljno vizualizira svoje izume u glavi, često do te mjere da bi ih mogao testirati i modificirati mentalno prije nego što bi ih fizički konstruirao. Bio je vrlo osjetljiv na zvukove (hiperakuzija), pa bi mu zujanje muhe ili slijetanje ptice zvučalo kao snažna buka. Od djetinjstva je imao snažne vizije i bljeskove svjetlosti. Ove činjenice potaknuli su pitanja o mogućim neurološkim i psihičkim stanjima koja su mogla utjecati na Teslin rad i percepciju stvarnosti. Iako Tesli nikad nije postavljena nijedna dijagnoza, nekoliko mogućih neuroloških i psihičkih stanja moglo bi objasniti njegove neobične senzorske i mentalne sposobnosti. Valja znati da je posthumno dijagnosticiranje izuzetno teško i da se temelji na interpretaciji dostupnih informacija. Tesline neobične sposobnosti i iskustva mogle su biti rezultat i jedinstvene kombinacije neuroloških i psiholoških čimbenika, kao i iznimne kreativnosti i inteligencije.

Teslina sposobnost da vizualizira zvukove mogla bi biti oblik sinestezije – neurološkog fenomena u kojem se osjeti iz jednog osjetilnog modaliteta (npr. zvuka) percipiraju u drugom osjetilnom modalitetu (npr. u boji).

Aspergerov sindrom je autistični spektar poremećaja koji se često povezuje s izuzetnom usredotočenošću na specifična područja interesa, detaljnom pažnjom i neobičnim senzorskim iskustvima. Teslina intenzivna usredotočenost na izume i neobična senzorska osjetljivost mogle bi biti u skladu s tim sindromom.

Teslina sposobnost da se intenzivno usredotoči na svoje izume mogla bi biti oblik hiperfokusa povezanog s poremećajem pažnje s hiperaktivnošću (ADHD). Iako se ADHD često povezuje s poteškoćama u koncentraciji, može rezultirati i hiperfokusom na specifične zadatke ili interese.

Tesla je imao mnoge neobične rutine i navike koje sugeriraju da je imao opsesivno-kompulzivni poremećaj (OKP). Bio je opsjednut brojem tri. Proveo je zadnjih 10 godina života u sobi broj 27, što je tri na treću potenciju, na 33. katu hotela, radio je uvijek 33 kruga plivajući na bazenu, zgradu bi uvijek obišao tri puta prije nego bi ušao u nju. Kad bi izašao iz zgrade, skrenuo bi uvijek desno i napravio puni krug prije nego što se osjećao „slobodan" da ode dalje svojim putem. Da bi izbjegao bacile često je prao ruke i izbjegavao je rukovanja, a pribor za jelo, tanjure i čaše brisao bi i polirao s po tri platnena ubrusa svaki.

Shizotipni poremećaj ličnosti se odlikuje neobičnim vjerovanjima i perceptivnim iskustvima. Tesline vizije i neobične ideje mogle bi biti povezane sa shizotipnim poremećajem.

Umjesto usredotočivanja na postavljanje eventualnih dijagnoza, važnije je shvatiti kako su Tesline nedvojbeno neobične sposobnosti utjecale na njegov rad i doprinos znanosti. Njegova sposobnost vizualizacije omogućila mu je da razvije složene tehnologije bez potrebe za opsežnim fizičkim prototipovima, a izuzetna senzorska osjetljivost da primijeti detalje koje drugi nisu primjećivali.

Tesla je bio ponosan i često je isticao pripadnost srpskom narodu. Cijenio je srpsku kulturu i tradiciju, a posebno je bio fasciniran srpskom epskom poezijom. Međutim, bio je prožet osjećajem pripadnosti širem slavenskom odnosno jugoslavenskom etnikumu, kao i svojoj domovini Hrvatskoj. Nakon Prvog svjetskog rata i stvaranja Kraljevine SHS Tesla je izrazio nadu u bolju budućnost za narode u njoj, istovremeno izražavajući nezadovoljstvo zbog tadašnjih političkih podjela i sukoba. U telegramu Vladku Mačeku 1936. Tesla je izjavio da se ponosi srpskim rodom i hrvatskom domovinom kojoj je zahvaljivao za obrazovanje i prilike što je dobio u mladosti, a telegram završava sa „živjeli svi Jugosloveni". Isticao je povijesne veze između Srba i Hrvata, te zagovarao suradnju i razumijevanje. U pismu „braći u Americi", napisanom u travnju 1942., ističući da je „Srbin i Jugoslaven", podržao je „ono što čine naša braća u starom zavičaju", jer to „pokazuje duševnu snagu, čvrstu odluku i junačtvo". Zaključio je kako „ne smijemo dozvoliti da se ta veličina umanjuje raspirivanjem

mržnje – nerazdruživa je sudbina Srba, Hrvata i Slovenaca u Staroj Postojbini, ma šta neprijatelj pokušao da radi".

Teslino poimanje svoga identiteta valja razumjeti u multikulturalnom okruženju SAD-a, Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije, kao i u njegovoj osobnoj viziji budućnosti jugoslavenskih naroda.

Autobiografiju pod nazivom *Moji pronalasci (My Inventions)* objavio je 1919. godine. U posljednja dva desetljeća života, slavan ali i zaboravljen, kontaktirao je samo s rijetkima, a potkraj života samo s nećakom Savom Kosanovićem. Živio je tada u hotelu New Yorker. Nije ga plaćao, smatrajući da mu američki narod duguje, jer mu je besplatno ostavio brojna otkrića i patent.

Tesla je za svoje izume dobio mnoga priznanja i počasne doktorate. Po njemu se nazivaju *Tesline visokofrekvencijske struje, Teslin transformator* i stariji elektroterapijski postupak *teslinizacija*.

Vrlo je raširena priča da je Teslu mimoišla Nobelova nagrada stoga jer ju nije htio podijeliti s Edisonom. No, za to ne postoje čvrsti dokazi. Iako se 1915. u novinama spekuliralo da bi Tesla i Edison mogli podijeliti nagradu, arhivi Nobelovog odbora ne potvrđuju da im je nagrada ikada službeno ponuđena, a kamoli da ju je Tesla odbio.

Jedno od najvećih priznanja Tesli jest naziv mjerne jedinice magnetne indukcije tesla (znak T) koji je prihvaćen 1960. pri određivanju suvremenoga Međunarodnoga sustava mjernih jedinica. Njegovo ime nose i planetoid 2244 i krater na Mjesecu. U New Yorku, na Manhattanu, na prestižnom mjestu, ugao na kraju parka Bryant i na križanju Šeste avenije i 40. ulice imenovan je 1997. „Tesla corner", što je dalo poticaj ulasku u mainstream američke (i svjetske) kulture sjećanja. U fikcijskom filmu *Prestiž* Teslu je 2006. glumio David Bowie. Tesla je postala i svjetski poznata marka električnog automobila.

Televizija Zagreb je 1977. snimila biografsku seriju *Nikola Tesla*, a tri godine kasnije Krsto Papić je snimio film *Tajna Nikole Tesle*. Po Tesli se u Hrvatskoj nazivaju ulice u mnogim gradovima, nekoliko škola, jedno veleučilište, tvrtka Ericsson Nikola Tesla, državna nagrada za znanost, državno odličje, u Tehničkome muzeju u Zagrebu nalazi se stalni demonstracijski kabinet Teslinih izuma, a u Smiljanu

Memorijalni centar Nikola Tesla (Teslina rodna kuća, modeli izuma, didaktičke igračke koje omogućavaju lakše razumijevanje rada Teslinih strojeva). U Karlovcu je 2023. otvoren Nikola Tesla Experience Center (NTEC), edukativno-turistički centar posvećen njegovu životu i radu. Teslin je lik na hrvatskoj verziji kovanica od 10, 20 i 50 eurocenti.

Ispred Arhitektonskog fakulteta u Beogradu na današnjem Bulevaru kralja Aleksandra (do 1997. Bulevar revolucije) podignut je 1956. Tesli spomenik, rad Frane Kršinića. Prvi odljev tog spomenika poslan je u SAD, kao poklon Jugoslavije te postavljen u nacionalnom parku na slapovima Niagare. Drugi odljev je postavljen je na glavni gradski trg (tadašnji trg Nikole Tesle) u Gospiću 1981. godine. U ratnoj 1992. spomenik su minirali gospićki ekstremisti. Povodom 150. godišnjice Teslina rođenja predstavnici Srba i Vlada Ive Sanadera inicirali su njegovu obnovu. Gipsana kopija je napravljena prema beogradskom originalu, a na osnovi nje i brončani odljev u ljevaonici Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Unatoč ponavljanim zahtjevima predstavnika Srba u Hrvatskom saboru da ga se vrati na glavni gradski trg u Gospiću (na mjesto gdje je bio spomenik Tesli postavljena Fontana Vila Velebita, a trg je dobio ime Stjepana Radića), to se nije dogodilo. Tek 2021. godine, gotovo 30 godina nakon miniranja, spomenik je postavljen na novoimenovanom Trgu Nikole Tesle, uređenom ispred Kulturno-informativnog centra (KIC). Trg je prvi u Hrvatskoj dobio posebnu rasvjetu kao dio manifestacije „Tesla Power of Lights" kojom se obilježava Teslin rođendan. Taj moderan, osvijetljen i kulturno relevantan prostor s promišljenim uređenjem predstavlja simbol poštovanja prema Tesli i njegovoj povezanosti s rodnim krajem.

I u Srbiji je Tesla svojevrsni brend, počev od imena beogradskog aerodroma „Nikola Tesla". Od 1952. u Beogradu postoji Muzej Nikole Tesle, prvi tehnički muzej u socijalističkoj Jugoslaviji, koji sadrži originalnu i osobnu zaostavštinu velikog znanstvenika. U procesu uvođenja eura Republika Hrvatska je nakon provedenog javnog savjetovanja i online glasanja građana izabrala Nikolu Teslu kao jednog od glavnih nacionalnih simbola te je Teslin lik stavljen na kovanicu od 50 centi.

SNV dodjeljuje nagradu Nikola Tesla osobama koje su dale izuzetan doprinos unapređenju rada srpskih institucija, očuvanju identiteta i jačanju zajednice.

Nikola Tesla je, unatoč sporenjima i osporavanjima koje potiču nacionalistički umovi, opstao kao povijesno-znanstvena figura kojom se podjednako ponose i Hrvati i Srbi.

Saša Ceci

IZVORI:

Prof. dr. Ivan Ivanović, osobni zapisi, Zagreb 2025 (u posjedu autora).

DJELA:

Gernbek, H., *Moji izumi: prepiska Nikole Tesle sa Hugom Gernbekom,* Beograd 2006.
Tesla, N., *My Inventions: The Autobiography of Nikola Tesla,* The Electrical Engineer, 1919. (englesko-hrvatsko dvojezično izdanje, Zagreb 1977.)
Tesla, N., *Moji pronalasci: autobiografija Nikole Tesle,* Zagreb 2023.
Tesla, N., Childress, D. H. (ed.), *Tesla Papers: Nikola Tesla on Free Energy and Wireless Transmission of Power*, Adventures Unlimited Press 2000.

BIBLIOGRAFIJA:

Carlson, BW., *Tesla: Inventor of the Electrical Age*, Princeton University Press 2015.
Carlson, WB., *Tesla – izumitelj električnog doba,* Zagreb 2014.
Cheney, M., *Tesla: Man Out of Time*, Prentice Hall 1981.
HE 10, 718-719.
Jonnes, J., *Empires of Light: Edison, Tesla, Westinghouse, and the Race to Electrify the World*, Random House 2004.
Jutarnji list, 20. VI. 2006.
Lomas, R., *The Man Who Invented the Twentieth Century: Nikola Tesla, Forgotten Genius of Electricity,* Headline Book Publishing 2000.
Magueta, SJ. *et al*., *A spark of genius and a flash of madness: Nikola Tesla and his struggles with mental illness*. *European Psychiatry* 67 (2024.) 320.
doi:10.1192/j.eurpsy.2024.664
Martin, TC., *The Inventions, Researches, and Writings of Nikola Tesla*. The Electrical Engineer 1894.
O'Neill, JJ., *Prodigal Genius: The Life of Nikola Tesla*, Ives Washburn, Inc. 1964.
Pištalo, V., *Tesla, portret među maskama, Zagreb* 2009.
Rudež, T., Muljević, V., Petković, T., Paar, V., Androić, D., *Nikola Tesla, istraživač, izumitelj, genij, Zagreb* 2006.
Seifer, MJ. Wizard, *The Life and Times of Nikola Tesla: Biography of a Genius*, Citadel Press 2016.
Slobodna Dalmacija, 16. IX. 2023.
Večernji list, 27. II. 2020.

https://hbl.lzmk.hr/clanak/tesla-nikola; https://mcnikolatesla.hr/nikola-tesla/; https://www.jutarnji.hr/naslovnica/teslin-pranecak-zivi-u-zagrebu-3330560; https://slobodnadalmacija.hr/mozaik/panorama/tesla-je-trebao-biti-pravoslavni-pop-kao-otac-mu-milutin-i-djed-nikola-no-onda-se-dogodio-neocekivani-obrat-1323314; likaclub.eu, pristupljeno 10. VI. 2025.

NAPOMENA: Preostala literatura odnosi se na kontroverznije dijelove Tesline biografije i treba je konzultirati s dodatnim oprezom i zdravom dozom kritičkog razmišljanja.

Bragg, W., H., *Electrons and Ether Waves*, Adventure Journeys 2022.

Lyne, W. R., *Occult Ether Physics: Tesla's "Ideal Flying Machine" and the Conspiracy to Conceal It*, Creatopia 2010.

Tesla, N., *Electrical Oscillators*, Wilder Publications 2015.

The FBI Files on Nikola Tesla, T G S 2010.

The Tesla FBI Files, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016.

Teslić, Petar

TESLIĆ, Petar (Ostrvica kod Gospića, 1883. – Sisak, 30. I. 1936.), industrijalac, poduzetnik, senator, oficir. Odrastao je u Gospiću gdje je završio gimnaziju. Kadetsku školu završio je u Pečuhu, a u Beču viši tečaj Glavnog stožera i operativni tečaj Ratne škole. Krajem Prvog svjetskog rata, kao potpukovnik, zatječe se u Rijeci, u turbulentnim događajima kojima i sam postaje jedan od važnijih sudionika. Dana 29. listopada 1918. Teslić je preuzeo vojno zapovjedništvo na području nadležnosti Narodnog vijeća Države Slovenaca, Hrvata i Srba na Sušaku i u Rijeci (toga dana je Sabor donio odluku o razrješenju svih državnopravnih veza Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Carevinom Austrijom i Kraljevinom Ugarskom, čime je Hrvatska istupila iz Au-

stro-Ugarske), ali je 3. studenoga na tom prostoru utemeljeno Međusavezničko zapovjedništvo, na čijem se čelu nalazio francuski general Franchet D'Espérey. Sutradan talijanski brodovi ulaze u riječku luku. Narodno vijeće u Sušaku traži od Narodnog vijeća u Zagrebu i vojnih vlasti u Beogradu da u Rijeku pošalju srpske jedinice. Iz Zagreba 15. studenoga stiže 2. pješački bataljon 5. pješadijskog puka Prve jugoslavenske dobrovoljačke divizije, potpukovnika Ljubomira Maksimovića, koji preuzima zapovjedništvo nad Teslićevim jedinicama. Po sporazumu se Maksimović sa svojom jedinicom 17. studenog povukao u Kraljevicu, a u gradu je ostao samo odred dobrovoljaca Narodne straže pod Teslićevim zapovjedništvom. Iako je dogovoreno da se talijanska vojska neće iskrcati, ona je to ipak učinila i okupirala Rijeku. Jedan izvor tvrdi da je Teslićeva jedinica bila razoružana, po drugom da se po višem nalogu odmah povukla.

Teslić je zakratko postavljen za komandanta zagrebačkog pješadijskog puka, a nakon toga je komandant puka u Bjelovaru. U tom je svojstvu navodno tih mjeseci za povike „Živjela republika" ili uvredu kralja te države kažnjavao počinitelje s 25 batina.

Među ostalim austrougarskim časnicima umirovljen je 1919., u činu potpukovnika vojske Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

Seli se u Sisak gdje je 1920. otvorio trgovinu alkoholom, žitaricama i drugom robom te ubrzo kupio Pecaru Sisak, osnovanu 1917. koja je već od početka donosila veliku dobit. Budući da je u zemlji bila nestašica žestokih pića, likera i ugljične kiseline, pecara se pokazala temeljem budućega razvoja Teslićeva poduzetništva. Ubrzo je otvorio nove pecare u Sisku, Brčkom i Kozarcu kraj Prijedora. U gradskim je planovima Siska osiguran prostor industrijske zone gdje je Teslić otkupio zapadni unutarnji blok te ondje izgradio kompleks pogona s vlastitim industrijskim kolosijekom. Proširivanjem proizvodnje u sljedećih je desetak godina otvorio nove pogone, a vrijednost njegova poslovanja narasla je više od dva puta. Teslić je s 200 stalnih i 300 sezonskih radnika postao vodeći sisački industrijalac prve polovine 20. stoljeća. Njegovi su pogoni bili okosnica industrijskoga razvoja grada. Osim toga, nakon smrti tada najutjecajnijeg Sisčanina Grge Tuškana 1923. postaje predsjednik Posavske štedionice i njen najveći dioničar.

No, Teslić je sve to ostvario, uz nesumnjive poduzetničke kvalitete, i političkim, vojnim i privrednim vezama (u razdoblju kada mnogi industrijalci propadaju, Teslić se razvija zahvaljujući povoljnim kreditima i osobnim vezama u Beogradu). Ujedno je postao jedan od najbogatijih ljudi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji.

Među nekretninama koje je Teslić posjedovao bio je i ljetnikovac s paviljonima i teniskim igralištima u sisačkoj park-šumi Viktorovac.

Teslić je izgradnju prvoga velikog pogona za proizvodnju etilnog alkohola (žesta ili špirit) započeo 1922., a otvorio ga 1925. godine. Ondje su se proizvodile velike količine alkohola za tehničke i medicinske svrhe. U međuvremenu je 1924. otvorio pogon za proizvodnju likera, ruma i konjaka, potom 1925. pogon za proizvodnju ugljične kiseline (koja se upotrebljava u proizvodnji pjenušavih pića). U tom se pogonu od 1933. proizvodio i suhi led. Godine 1926. pokrenuta je proizvodnja drvenih sanduka i drvene vune.

Kako bi se iskoristili ostaci koji nastaju u proizvodnji žeste, 1928. osnovan je i pogon za proizvodnju kvasca u kojem se moglo proizvoditi više od 2000 kg kvasca na dan. U sljedećim je godinama proizvodnja dodatno povećana. Iste godine otvoren je pogon potaše (kalijev karbonat), sode i mineralnog gnojiva u kojem su se kao sirovina koristili i ostaci od proizvodnje alkohola. Tim je pogonom riješen problem otpada i zagađenja, što je tada bilo jedinstveno u odnosu na druge proizvođače kalijeva gnojiva i potaše. Potaša se koristila u pogonu za proizvodnju boca i šupljeg stakla (1931.), u kojem se proizvodila ambalaža za vlastite i tuđe proizvode (bila je to jedna od četiri tvornice stakla u Jugoslaviji). Pogon je teško oštećen u poplavi Save 1934. i u eksploziji peći naredne godine, pa je 1938. prodan Sjedinjenoj tvornici stakla u Zagrebu. Novi je vlasnik ubrzo prekinuo proizvodnju u Sisku.

Kao utjecajni poduzetnik, Teslić je 1930. investirao u istraživanje nalazišta nafte, zemnoga plina i mineralne vode u okolici grada. Otkriveni plin koristio se u pogonima. Pronađena je i mineralna voda bogata jodom, pa je ubrzo otvoren pogon za eksploataciju Mineralne vode Teslić te jodno kupalište. Bio je to najtopliji jodni izvor u Europi, pa je Teslić 1932. sagradio elitno termalno kupalište. Izgradio je jodno

lječilište, a vodu je počeo flaširati. No, ubrzo je voda povučena iz prodaje, jer je bila nezdrava za piće. Taj je pogon izgorio 1936. te nikada nije obnovljen.

Kad je doselio u Sisak Teslić je pristupio Demokratskoj stranci. Kad je 1924. Svetozar Pribićević iz nje izašao i osnovao Samostalnu demokratsku stranku (SDS), Teslić ga je slijedio. Kao član SDS-a bio je izabran za poslanika zagrebačke oblasti, ali je kritizirao Pribićevića zbog ulaska u koaliciju s HSS-om 1927. godine. Ostao je u politici i nakon zavođenja diktature kralja Aleksandra. Imenovan je 1930. za banskog vijećnika za grad Sisak, a na senatskim izborima 1932. postaje senator u Savskoj banovini.

Bio je i jedan od utemeljitelja sisačke Pravoslavne općine.

U povijesti će ostati zapamćen i kao jedan od glavnih protagonista kontroverznog događaja – u Sisku je u ožujku 1920. organizirana skupština HRSS-a na kojoj je govorio Stjepan Radić. Članovi sisačkog ogranka Demokratske stranke na svaki su način nastojali omesti taj događaj. Prvo su vikali Radiću da je izdajica i talijanski plaćenik, a onda je Teslić ispalio „nekoliko hitaca iz revolvera u zrak“, ali navodno „i prema tribini“. Čini se da Teslić nije namjeravao pucati u ljude, već samo „Radića izazivati“ i zastrašiti ga. Kasnije je poveden postupak protiv Radića zbog protudržavnih izjava, a postupak protiv Teslića, nakon što je Radić podnio prijavu, nije ni pokrenut.

Teslić je 1936. iznenada preminuo te su poslovanje preuzeli njegovi sinovi. Pred Drugi svjetski rat obitelj Teslić se odselila u Beograd, gdje su njezini članovi kupili zgradu u ulici Kralja Milutina 7. Sisački su pogoni ili bili prodani ili su zatvoreni. Bio je oženjen s Darinkom rođ. Momčilović, kćeri poznatog sisačkog trgovca, s kojoj je imao sinove Miloša i Milorada. Ustaše su Miloša 1941. ubili u Sisku, a Milorad je izbjegao u Beograd; poslije je živio u Njemačkoj.

Tvornica žeste, kvasca, likera, ugljične kiseline, pečene džibre, velepecara rakije, staklana i kupalište P. Teslić u Sisku nacionalizirana je 1945. godine, naziv je promijenjen u Industrija vrenja Sisak, a 1947. u Segestica, industrija vrenja Sisak. Kompleks Segestica u Sisku nalazi se unutar kulturno-povijesne cjeline grada Siska upisane u Registar kulturnih dobara RH.

Ivo Goldstein

LITERATURA:

Feletar, D., *Šest desetljeća OOUR Segestica Sisak,* Koprivnica 1978.
Horvat, R., *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992. (pretisak izd. iz 1942.).
Janjatović, B., *Stjepan Radić – progoni – zatvori – suđenja – ubojstvo 1889-1928,* Zagreb 2003.
Радојчић, Биографије, III, 793-794.
https://www.primorskihrvat.hr/bastina/povijest/rijecki-pabirci-xx-enigma-petra-teslica/, https://tehnika.lzmk.hr/segestica/, pristupljeno 10. XII. 2024.

Ugrešić, Dubravka

UGREŠIĆ, Dubravka (Kutina, 27. III. 1949. – Amsterdam, 17. III. 2023.), književnica, kći Nikole i Elisavete/Vete r. Stoikova (nakon prekida jugoslavensko-bugarskih diplomatskih odnosa 1950. prezime je promijenjeno u Komadina). Po ocu srpskoga, po majci bugarskoga porijekla. Za razliku od lika majke, koji se spominje često u *Muzeju bezuvjetne predaje*, spomen oca razmjerno je rijedak („Sedamdeset i treće godine umro je moj otac. Voljela sam ga, ali sam samu smrt primila nekako mirno, okrivljujući samu sebe zbog vlastite krutosti"). Prisjećala ga se sa sjetom – „Moj otac je umro od raka u mukama, ne napunivši 50 godina" (*Muzej bezuvjetne predaje,* prema izd. iz 2002., 30).

Osnovnu školu i gimnaziju završila je u Kutini. Diplomirala je 1973. komparativnu književnost i rusistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U Zavodu za znanost o književnosti radila je 1974/5. honorarno, potom je od 1975. do 1993. bila u stalnom radnom odnosu. U školskoj godini 1975/6. bila je na specijalizaciji na Moskovskom državnom sveučilištu Lomonosov (MGU). Magistrirala je 1978. radom *Odrednice suvremene ruske proze* (koji je bio temelj za kasnije objavljenu knjigu *Nova ruska proza*) i time dobila zvanje znanstvene asistentice. U sljedećim je godinama bila dva puta na višemjesečnim studijskim boravcima u SAD-u. Od siječnja do lipnja 1989. predavala je na Katedri za ruski jezik i književnost pri Sveučilištu Wesleyan (SAD).

S Aleksandrom Flakerom uređivala je *Pojmovnik ruske avangarde* (I–IX, 1984–93). Prevodila je s ruskoga (*Nule i ništice,* D. Harms, sa studijom, Zagreb 1987; *Gola godina; Mećava,* B. Piljnjak, Zagreb 2010) i priredila izdanje *Pljuska u ruci: antologija alternativne ruske proze* (Zagreb 1989). Hrvatsku je napustila 1993; živjela potom u Njemačkoj, SAD-u i od 2001. u Amsterdamu. Predavala je rusku i južnoslavenske književnosti na sveučilištima u Amsterdamu i Berlinu te u SAD-u.

U književnosti se javila knjigama za djecu tiskanima u Biblioteci Vjeverica (*Mali plamen, Filip i Srećica*). Prozu za djecu pisala je i kasnije (*Kućni duhovi*). Uspjeh u kritike i publike postignula je već djelima iz rane stvaralačke faze: knjigom proze *Poza za prozu*, romanom *Štefica Cvek u raljama života: patchwork story*, proznom zbirkom *Život je bajka: métaterxies*, iznimno uspjelim primjerom citatne književnosti, i romanom *Forsiranje romana-reke*, prvim njezinim velikim i međunarodnim uspjehom. Od početka 1990-ih posvetila se esejistici i objavila knjige *Američki fikcionar*, *Kultura laži: antipolitički eseji*, *Nikog nema doma*, *Zabranjeno čitanje*, *Napad na minibar*, *Europa u sepiji*, *Karaoke kultura*, *Doba kože* i *Brnjica za vještice*.

Iz rane faze najpoznatije je njezino djelo roman *Štefica Cvek u raljama života,* koji je početkom 1980-ih stekao znatnu popularnost u najšire publike (roman je imao niz novih izdanja od 1984. do 2004). Odjeku je napose pridonio istoimeni film, za koji je s Rajkom Grlićem napisala scenarij. Roman je napisan u eksperimentalnoj montažnoj formi, kao „patchwork" tekstova visoke i popularne kulture te na razini cjeline razvija metaforu pisanja kao šivanja, nadovezujući se

tako na tradicije montaže i kolaža međuratne književne avangarde, osobito ruske. Roman *Forsiranje romana-reke* ambiciozan je primjer postmodernističke proze kojoj je u središtu pripovjedni postupak „priče u priči". Proces pisanja i pozicija pisca, i u vanjskom svijetu i u njegovoj intimi, očituje se ovdje kao glavna njezina prozna tema, koju je kasnije razvijala i u esejima. Roman je imao znatan odjek u kritike i čitatelja, ponajprije kao društveni komentar zagrebačke kulturne i književne scene 1980-ih. S vremenom je pozornost kritike preusmjerena na raznolikost i premreženost pripovjednih postupaka u romanu.

Među kasnijim romanima najviše je odjeka imao *Muzej bezuvjetne predaje* (najprije objavljen na nizozemskome u Amsterdamu 1997. i na njemačkome u Frankfurtu na Majni 1998; posvećen je majci; naslov cilja na muzej bezuvjetne predaje u Berlinu, koji je postojao do 1994. u zgradi gdje je potpisana kapitulacija Njemačke u Drugom svjetskom ratu), u kojem je usavršila svoju kolažnu pripovjednu metodu, vješto spajajući i preplećući fragmente različitih vrsta (fikcionalnih i nefikcionalnih) tekstova i stilova. Na tematskoj razini, iako je autorica višeput osporavala interpretaciju svojih djela u autobiografskom očištu, roman je vrelo uvida o pojedincima vezanima za empirijski život autorice/pripovjedačice (djetinjstvo, mladost, majka, prijateljice, život u egzilu, kontradikcije zapadnjačkoga života i svakidašnjice). Kao i u svim njezinim prozama, granica između fikcije i činjeničnoga sloja razmjerno je neustanovljiva. U hrvatskoj je javnosti roman naišao na veliko zanimanje, pa je bio i djelomično pogrešno tumačen u kontekstu poetike romana s ključem, s ciljem prepoznavanja stvarnih protagonista autoričine privatne i profesionalne biografije za života u Zagrebu.

S narastanjem ratne psihoze i s početkom rata u Hrvatskoj Ugrešić je zauzela stav koji je kasnije detaljno elaborirala u knjizi *Kultura laži* i drugima. Od 1. rujna 1991. do 1. rujna 1992. boravila je na znanstvenom usavršavanju u SAD-u. Nakon što je 1992. za njemački *Die Zeit* napisala ironičan tekst o suvenirima s natpisom „Čisti hrvatski zrak? Lakše se diše", postala je meta u dijelu hrvatskih nacionalističkih medija. Daljnji život umnogome joj je odredio anonimni članak (kolokvijalno naslovljen *Vještice iz Rija*) objavljen 11. prosinca 1992.

u zagrebačkom tjedniku *Globus* pod naslovom Hrvatske feministice siluju Hrvatsku. U njemu su, uz Dubravku Ugrešić, napadnute i Slavenka Drakulić, Rada Iveković, Vesna Kesić i Jelena Lovrić, optužene da su na kongresu PEN-a u Rio de Janeiru navodno lobirale protiv održavanja idućeg kongresa u Dubrovniku te su bile demonizirane zbog pripisivanoga im antihrvatskoga usmjerenja. Tekst se, u napadačko-pamfletističkom tonu, bavio njihovim porijeklom, bračnim i obiteljskim statusima i intimnim biografijama. Osobito je Ugrešić poslije toga bila izložena javnim prozivkama kao državni neprijatelj te optuživana i za „nepatriotizam".

Nakon članka u *Die Zeitu* promjene u odnosima s kolegama na radnom mjestu u Zavodu za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u rujnu 1992. opisala je kao „prijeteću pukotinu". Ozračje nakon objave *Vještica iz Rija* potaknulo ju je da napusti Hrvatsku. Savjet Filozofskoga fakulteta na njezin osobni zahtjev u lipnju 1993. donio je odluku o sporazumnom prestanku radnoga odnosa.

Društvene okolnosti vezane za rat u Hrvatskoj i poraće komentirala je u knjizi *Kultura laži: antipolitički eseji* (objavljivani 1991.–94. u europskim časopisima i novinama). Iako je o sebi pisala kao o osobi koju „politika nije zanimala" te da joj riječi „vjera, narod, nacija, ili pak komunizam i partija" ništa nisu značile (*Kultura laži,* 15). Ugrešić piše o „kulturnoj proizvodnji laži" u bivšim jugoslavenskim republikama, gdje su se mitovi, propaganda i iskrivljene istine koristili za opravdanje nacionalističkih ciljeva. Snažno je prosvjedovala protiv etnonacionalizma koji je zahvatio bivše jugoslavenske republike tijekom raspada zemlje, držeći nacionalizam destruktivnom silom koja uništava multikulturna društva, guši slobodu mišljenja i potiče nasilje, ističući pritom da su i mediji, politika i intelektualne elite sudjelovali u širenju nacionalističkih ideologija. Ugrešić nije idealizirala bivšu Jugoslaviju, ali je raspad te države trajno obilježio njezino djelo, zbog načina na koji se dogodio (rat i etnonacionalizmi). Ustrajala je u mišljenju da su pojedinci izgubili ne samo zajedničku državu, već i identitete, vrijednosti i kulturni prostor koji je postojao do rata.

Knjiga *Kultura laži,* kao i sve knjige Dubravke Ugrešić objavljene nakon 1990. godine, naišle su na podijeljene reakcije hrvatske kritike i medija, od apologije njezina beskompromisno deklarirana

pacifizma i antinacionalizma do osporavanja njezinih parcijalnih interpretacija činjenica političkoga života vezanih za razdoblje raspada Jugoslavije i rata u Hrvatskoj.

Među knjigama eseja ističe se i *Američki fikcionar,* zbirka novinskih kolumni nastajalih od listopada 1991. do lipnja 1992., pisanih izvorno na hrvatskome te prevođenih na nizozemski, prva njezina knjiga u kojoj izravno komentira aktualne društvene okolnosti i život u egzilu. Kao autorica ovdje je snažno definirana osobnim i konkretnim životnim okolnostima (pozicijom stranoga predavača u SAD-u koji piše za nizozemsko čitateljstvo) te komentira u feljtonističkom stilu stereotipe američkoga života, ali i raspad Jugoslavije i rat u Hrvatskoj. U tekstovima se jasno očituje njezina višestruka životna i književna uloga stranca i nemogućnost dubinskoga pripadanja američkoj i nizozemskoj kulturnoj sceni, ali i ambivalentnost oko nepripadanja hrvatskoj i postjugoslavenskoj kulturnoj sredini. Riječ je o komentarima zbiljskoga društveno-političkoga konteksta koji danas imaju kulturnopovijesnu važnost, ali je to ujedno i kompendij inovativnih uvida u masovnu i popularnu kulturu Zapada.

Najuspjeliji dio opusa Dubravke Ugrešić, osim kultnoga statusa romana *Štefica Cvek u raljama života* i postmodernistički indikativnoga *Forsiranja romana-reke,* romani poput Ministarstva boli su oni kojima su u središtu teme egzila, sjećanja i zaborava te prava na prošlost i nostalgiju; trajna je njezina književna zasluga fokus na metaliterarnost i smještanje postupka i strategije u središte romanesknoga pripovijedanja te se glavnina njezina proznoga opusa može podvesti pod poetičko načelo „priča o tome kako nastaju priče“ (naslov poglavlja u romanu *Lisica*, metaliterarna metafora iz ruske međuratne književnosti) i ocjenu Gordane Slabinac da njezino djelo „polemizira s literaturom o literaturi“ (1978.). Kao prominentna esejistica, sama se određivala atributima transnacionalni i postnacionalni, ističući vlastiti fokus na globalizacijske teme (multikulturalnost, naličja kulturne industrije, književnost kao tržišna roba, krhkost pozicije slobodnoga pisca, naročito pisca u egzilu, kulturne politike koje narušavaju autonomiju pisca) i pitanja književnoga identiteta (odbacuje pojam „identitet“ u korist *integriteta*) osobito južnoslavenskih pisaca koji se suočavaju s nesnošljivošću u svojim sredinama i

sa stereotipima o Balkanu ukorijenjenima na Zapadu. Ne pristajući na horizont očekivanja tipskoga zapadnjačkoga čitatelja, formiranoga na prikriveno pokroviteljskoj anglosaskoj tradiciji razumijevanja slavenskih književnosti, u romanu *Baba Jaga je snijela jaje* (2008.) razvija motiv iz slavenske folklorne baštine, znalački ga uklopivši u metaliterarne i autofikcionalne postupke koje i drugdje primjenjuje. U svim njezinim prozama, najočitije u *Babi Jagi,* podtekst je samopercepcija ženskoga subjekta (u pitanjima mladosti i starosti, snage i nemoći, samoće i socijalne uklopljenosti), koji uvijek zadržava pravo na autonomiju i ironiju prema svim kolektivnim ideološkim identitetima, rodnim, spolnim, nacionalnima.

Jedna je od najvažnijih književnica postmodernističkoga književnoga rukopisa, relevantna u europskom kontekstu. Specifičnim eruditsko-ludičkim proznim stilom snažno je utjecala na niz hrvatskih i srpskih prozaika najnovijega doba. Bila je prva žena dobitnica NIN-ove nagrade za književnost (1988.); dobitnica je niza međunarodnih nagrada za književnost (Europska nagrada za esej, 1996.; Austrijska državna nagrada za europsku književnost, 1999.; Nagrada „Heinrich Mann" Umjetničke akademije u Berlinu, 2000.; nagrada britanskoga PEN-a 2006.; Neustadt International Prize for Literature 2016.; posmrtno Njegoševa nagrada 2023.

Dubravki Ugrešić je 2017. dijagnosticiran karcinom. Život je odlučila završiti eutanazijom. Izričito je zahtijevala da se njezino tijelo poslije smrti kremira te da urna s pepelom ne bude položena u obiteljsku grobnicu na Mirogoju. Njezin je zahtjev bio da pepeo bude prosut na tri mjesta – u rijeku Amstel u Amsterdamu i u more kraj otoka Šipana i kraj Varne u Bugarskoj.

U ožujku 2023. osnovana je sukladno željama Dubravke Ugrešić Fondacija Dubravka Ugrešić „s ciljem očuvanja njezine ostavštine i promicanja književne pravde". Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu održan je 2024. znanstveni kolokvij „Poduplani autorski štep: Dubravka Ugrešić od postmoderne do postsocijalizma".

Tea Rogić Musa

IZVOR:

Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

DJELA (IZBOR):

Mali plamen, Zagreb 1971.
Filip i Srećica, Zagreb 1976.
Poza za prozu, Zagreb 1978.
Nova ruska proza: kretanja u ruskoj sovjetskoj prozi 70-ih godina, Zagreb 1980.
Štefica Cvek u raljama života, Zagreb 1981.
Život je bajka, Zagreb 1983.
Kućni duhovi, Zagreb 1988.
Forsiranje romana-reke, Zagreb 1988.
Američki fikcionar, Zagreb 1993.
Kultura laži: antipolitički eseji, Zagreb 1996.
Zabranjeno čitanje, Beograd–Sarajevo 2001.
Ministarstvo boli, Zagreb 2004.
Nikog nema doma, Beograd–Zagreb 2005.
Baba Jaga je snijela jaje, Zagreb 2008.
Napad na minibar, Zagreb 2010.
Lisica, Zaprešić 2017.
Karaoke kultura: esej, Zagreb 2015.
Doba kože. Zaprešić 2019.
Novogodišnje prase: slikovnica za djecu i odrasle, Zagreb 2020.
Tu nema ničega! Zagreb 2020.
Brnjica za vještice, Zagreb 2021.
Kokoš Marica: slikovnica za djecu i odrasle, Zagreb 2024.

LITERATURA:

Biti, V., *Rasuta bašćina: Muzej bezuvjetne predaje Dubravke Ugrešić*, Književna republika, 2(2004) 1/2, 14–29.
Dakić, M., *Tko nasljeđuje žensko pismo? O domaćoj recepciji francuske feminističke teorije*, Umjetnost riječi, 67(2023) 1, 59–81.
Đekić, V., *Flagusova rukavica: originalnost prepisivanja u prozi Dubravke Ugrešić*, Rijeka 1995.
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, ur. S. Damjanović, Zagreb 1998.
Gudžević, S., *Pepeo Dubravke Ugrešić* https://nomad.ba/gudzevic-pepeo-dubravke-ugresic, pristupljeno 5. III. 2025.
HKE 4, 350-351.
Juraić, K., Perić, I., *Ovo je mala sredina i sve kulturne poruke nabijene su skrivenim sadržajima (intervju)*, Jat: časopis studenata kroatistike, 2013, 1, 270–277.
Kolanović, M., *„Naš" obračun sa socijalizmom: postsocijalističla književna artikulacija (europskoga) socijalizma*, Studia lexicographica, 5(2011) 1(8), 86–102.
Kolanović, M., *Kome treba „identitet"?* Književna republika, 6(2008) 3/4, 153–162.
Korljan, J., Škvorc, B., *Upisivanje ženskosti u popularnu/fantastičnu/političku teksturu gledišta: o prozi Dubravke Ugrešić*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2009/10, 2/3, 65–84.

Ladányi, I., *Mapiranje egzila u Muzeju bezuvjetne predaje Dubravke Ugrešić,* Fluminensia, 20(2008) 1, 119–138.
Lukić, J., *Kako se oprostiti od Dubravke Ugrešić?,* Tragovi, 6(2023) 1, 215–227.
Lukić, J., *The Witches fly high: the sweeping broom of Dubravka Ugrešić*, Relations, 2004, 1/2, 210–215.
Mandić, I., *Amerika iz „ženske vizure" (o knjizi Američki fikcionar),* Nedjeljna Dalmacija, 9. XII. 1994.
Mijatović, A., *Diskurz fotografije u romanu Dubravke Ugrešić Muzej bezuvjetne predaje*, Fluminensia, 15(2003) 2, 49–68.
Mijatović, A., *Sjećanje na život koji bude bio: davnina u Ministarstvu boli Dubravke Ugrešić*, Fluminensia, 26(2014) 1, 19–34.
Postnikov, B., *Književna republika Jugoslavija: od 1989. do 2022*, Zagreb 2025.
Rossbacher, K., *Heimat und Fremde bei Dubravka Ugrešić*, Zagreber germanistische Beiträge, 2006, 9, 275–287.
Ryznar, A., *Lutanja kroz imaginarno i diskurzivne strategije presvlačenja jednog žanra (Dubravka Ugrešić „Baba Jaga je snijela jaje")*, Dani hvarskoga kazališta, 36. Zagreb–Split 2010, 314–331.
Ryznar, A., Liminalnost i liminoidnost u pismu Dubravke Ugrešić. Poznańskie studia slawistyczne, 2025, 28, 249-261.
Slabinac, G., *O „Pozi za prozu" Dubravke Ugrešić*, u: *Poza za prozu*, 95–98.
Svirčev, Ž., *Ah, taj identitet: dekonstrukcija rodnih stereotipa u stvaralaštvu Dubravke Ugrešić,* Beograd 2010.
Šur-Puhlovski, M., *Osjećanje svoje sudbine kao tuđe*, Svjetlo, 2004, 1/2, 113–145.
Ugrešić, D., *Bibliography,* Relations 2004, 1/2, 216–219.
Visković, V., *Mlada proza*, Zagreb 1983.
Zlatar, A., *Tekst, tijelo, trauma*, Zagreb 2004.
Žilić, D., *Alergija na sadašnjost (o knj. Nikog nema doma)*, Zarez, 7(2005) 167/170, 56–57.

www.dubravkaugresic.com

Utješenović, Ognjeslav Ostrožinski

UTJEŠENOVIĆ, Ognjeslav Ostrožinski (Ostrožin kod Vrginmosta na Kordunu, 21. VIII. 1817. – Zagreb, 8. VI. 1890.), političar i književnik, sin Matije i Simice-Simke rođ. Kukulj. Jedna od najznačajnijih srpskih ličnosti u Habsburškoj Monarhiji 19. vijeka. Potiče iz stare srpske porodice koja je ugled stekla još u 16. vijeku, a nakon preseljenja iz Dalmacije na prostor Korduna pojedini članovi postali su ugledni graničarski podoficiri, poput njegova pradjeda Todora i djeda Jovana. I Matija Utješenović bio je habsburški graničarski podoficir. Ognjeslav Utješenović se po završetku njemačke osnovne škole u Vrginmostu zaposlio kao činovnik, zatim je radio u vojnoj upravi u Zagrebu, gdje je kao „neredovni đak“ privatno pohađao razrede

gimnazije (bio je samouk – učio je talijanski, francuski i latinski jezik te proučavao beletristiku i humanističke nauke). Nakon položenog državnog ispita 1842. preselio se u Karlovac i zaposlio kao upravni poručnik. Tu se oženio djevojkom Dragojlom, kćerkom Josipa Pukšeca Murskog, komandanta tamošnje graničarske čete.

Uključio se u ilirski pokret, što je rezultiralo budničarskim stihovima (*Davoria,* 1841.). Tada je bio iskreni pobornik ideje o hrvatsko-srpskoj slozi, zajedničkom jeziku i književnosti. Za vrijeme revolucionarne 1848. bio je upravni činovnik u mjestu Rujevcu na tadašnjoj osmanskoj granici da bi na poziv bana Josipa Jelačića ušao u Bojni odsjek u Banskom vijeću (vladi). Radeći u Bojnom odsjeku objavio je 1849. knjigu *Osnova za utemeljenje narodne vojske u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji.* U međuvremenu je 1848. bio član Hrvatskog sabora i saborskog odbora za uređenje Vojne granice te Slavenske lipe, društva koje je okupljalo istaknute predstavnike hrvatskoga narodnoga preporoda (osnovano u novembru 1848. u Zagrebu) čije je glasilo bilo *Slavenski jug*.

Budući da je 1848. sa odličnim uspjehom diplomirao na zagrebačkoj Pravoslovnoj akademiji, bio mu je otvoren put za građenje uspješne političke karijere, pogotovo jer je bio osoba od Jelačićeva povjerenja. Obavljao je funkciju prvog podžupana Varaždinske županije (1851. – 1856.), bio je za vrijeme Bachova apsolutizma ministarski sekretar (1856. – 1862.) i savjetnik Hrvatske dvorske kancelarije u Beču (1862. – 1867.). Nakon ranog penzionisanja 1867., ponovno je reaktiviran 1875. i imenovan za velikog župana u Varaždinu. Utješenović samoinicijativno podnosi ostavku nakon što je 1883. hrvatski ban postao Károly Khuen-Héderváry i posljednje godine života uglavnom živi u Beču. Umro je u Zagrebu, na putu iz Rijeke. Sahranjen je u zajedničku grobnicu „iliraca“, u mirogojskim arkadama. Nakon njegove smrti objavljeno je najmanje dvadesetak nekrologa – u Ljubljani, Zagrebu, Varaždinu, Novom Sadu, Beogradu, Cetinju i drugdje.

Od savremenika je bio uvažavan zbog izuzetne čestitosti i predanog rada. Odlikovan je brojnim ordenima, izdvajamo Viteški krst reda Franje Josipa (1854.).

U svijet književnosti ušao je pjesmama koje je objavljivao u *Danici ilirskoj* (1842.), a potom ih je skupio u knjigu *Vila Ostrožinska* (1845., prošireno izdanje ćirilicom 1871.), koja je nastala ukrštanjem klasicističke sa poetikom narodne književnosti. Teme o Marku Kraljeviću i Vili ispjevane su u duhu desetaračke epike, kao i stihovima četvercima i šestercima u pjesmama koje su ispjevane u duhu narodnih poskočica. U klasicističkom duhu su ispjevane pohvalne pjesme u alkejskim strofama po uzoru na Horacija, kao i na Lukijana Mušickog. U ovu knjigu dodao je i kratku raspravu *Misli o krasnijeh umjetnosti*, u kojoj je pisao o glazbi, slikarstvu, kiparstvu, govorništvu i pjesništvu. Poslije ju je proširio i nadopunio te je u drugom izdanju knjige objavio pod naslovom *Osnove estetike* (1871.). Time se uz ranije pisce Jovana Hadžića (1827.) i Vasilija Subotića (1838.), svrstao u red utemeljitelja estetike u srpskoj i hrvatskoj književnosti. Prvi je u srpskoj i hrvatskoj književnosti pisao i o odnosu knjige i čitalačke publike i značaju koji publika ima u književnom razvitku u raspravi *Misli o važnosti, pravcu i sredstvima unapređivanja književnosti srpskohrvatske* (Beograd, 1869.).

Književni ugled izgradio je političko-rodoljubivom pjesmom *Jeka od Balkana ili Suze bugarskih, hercegovačkih i bosanskih hrišćana* (1842.), u kojoj je ukazao na turske zločine na navedenim prostorima. Upečatljivo je u tom pogledu ponavljanje prve strofe ove pjesme: „Svemu svijetu sviće zora / Kod Balkana nema dana! / Usred gorcijeh suza mora / Gori, gori ljuta rana, / Koju ropstvo zadade". Prisutni su i drugi motivi, među njima i glorifikacija legendarnih junaka iz prošlosti, poput Aleksandra Velikog, Đorđa Kastriote, Marka Kraljevića. Junački spjev *Nedel'ko* (1860., dopunjeno i prerađeno izdanje 1888.), ispjevan u desetercu, u proširenom izdanju u 12 pjevanja, zasnovan je na motivima narodne poezije, kao što je san Kraljevića Marka i legenda o njegovu buđenju, Vila Ravijojla, protopop Nedeljko, s osnovnom pjesnikovom namjerom da „u jedno slije narodnost i crkvu srpsku" (u tom se tekstu prožimaju shvaćanja narodnog jezika i književnosti Vuka Karadžića i ruskog pravoslavnog mesijanizma). Ispjevao je narodnim jezikom i stihom *Psalme Davidove* (1868.), koji su nastali prema *Svetom pismu* i po uzoru na srpske narodne pjesme. Pjesmu

Uskrsnuće Jelačića bana napisao je povodom postavljanja spomenika Jelačiću u Zagrebu (1866.), a bila je štampana i dijeljena kao letak. Interesantno je to da je Utješenović na zahtjev habsburških vlasti ubrzo potom penzionisan. Poziv „Ustani bane, Hrvatska te zove“ zabilježen je prvi put 1867. godine, a izgleda da je proistekao upravo iz Utješenovićeva stiha „Ustaj bane, ustaj naša diko!“ u toj pjesmi. Ukazujemo i na monografiju *Životopis kardinala brata Đorđa Utješenovića, prozvanoga Martinusius* (*Rad JAZU*, 1880.). Prilikom boravka u Beču izgradio je bliske odnose s Vukom Karadžićem, učestvovao je u obilježavanju 50. godišnjice njegova rada (1863.), u organizaciji Vukove sahrane u Beču (1864.), a nakon Vukova upokojenja bio je jedan od pokretača poziva za štampanje cjelokupnih Karadžićevih spisa (1865.). U listu *Matica* u Novom Sadu objavio je 1870. ciklus rodoljubivih pjesama: *Ratna pjesma Kosovka*, *Prividni mir*, *Naše lađe*, a među njima posebno izdvajamo poemu *Roblje* koja je nastala po motivima „divne slike Jaroslava Čermaka: Roblje, Hercegovina 1863. – u kralj. Muzeju u Brukseli”. Stanko Korać je suštinski tačno zbirno ocijenio Utješenovićevo pjesništvo: „On i nije bio pjesnik sposoban da stvori umjetnička djela koja će trajati i živjeti svojim unutrašnjim sjajem, ali je bio pisac koji je lako pisao stihove, kome je briga oko napretka književnosti bila duboka i stvarna potreba”.

Pisao je rasprave iz oblasti političke i pravne historije. Izdvajamo „Osnovu za savezno preporodjenje cesarovine austrijske po načelu ustavne slobode i narodne pravstvene jednakosti” (*Slavenski jug*, 27. X. – 5. XI. 1848.), u kojoj je polazeći od načela prirodnog prava iznio plan preuređenja Monarhije u federativnu zajednicu sastavljenu od sedam „krunovina”, među kojima se nalazila i južnoslovenska, sa visokim stepenom autonomije, pri čemu bi spoljna politika, vojska, finansije i trgovina bile u nadležnosti centralne vlade u Beču. Taj cjelovit projekt federalizacije Monarhije u austroslavističkom smislu, imao je znatnog utjecaja u čitavoj južnoslovenskoj politici toga doba. Austroslavizam je zamišljao kao suradnju slavenskih naroda srednje Evrope u okviru Habsburške Monarhije, koja je tada bila pod dominacijom njemačkih elita. Ideja je izrasla u krugovima čeških liberala, kao alternativa proruskoj orijentaciji.

Smatrajući se dobrim poznavaocem života u seoskoj porodičnoj zadruzi, u kojoj je i sam bio rođen, izdao je 1859. u Beču knjižicu *Južnoslavenske zadruge* (*Die Hauskommunionen der Südslaven*), u kojoj je opisao model te porodične institucije s namjerom da ga se primijeni u tadašnjem zakonodavstvu. Vjerovao je da bi se time osigurao pravni red u onodobnoj Hrvatskoj, a posebice spriječilo usitnjavanje zemljišnoga posjeda, odlazak seoskoga stanovništva u gradove te njegovo osiromašenje. Mirjana Gross je zaključila kako je to bio „najutemeljeniji tradicionalistički otpor rješenju zadružnog pitanja". Istovremeno visoko vrednuje Utješenovićevu „agilnost" u modernizaciji na mjestu varaždinskog podžupana i u bečkoj carskoj administraciji. Rasprava o zadrugama, zajedno s onom o Vojnoj krajini (*Die Militargrenze und die Verfassung* – Wien, 1861.), prevedena je 1988. i objavljena u Zagrebu. Nema sumnje da je Utješenović bio razapet između tradicionalnog i modernog. Istovremeno je bio razapet između jezika: pažljivo je birao kad će pisati hrvatskim, a kad srpskim jezičnim idiomom, a kada njemačkim jezikom.

Utješenović kao dvorski savjetnik u Beču 1864/5. objavljuje dva spisa o izgradnji željeznica na hrvatskom i širem južnoslavenskom prostoru. Time se pokazuje kako je on bio jedna od najupućenijih osoba u Hrvatskoj koja se, s velikom odgovornošću, bavila tim pitanjima i pokazivala kako budućnost Hrvatske ovisi o njezinoj razvojnoj politici.

Kad je Ivan Mažuranić 1873. postao ban stvorili su se uslovi da se Utješenović 1875. reaktivira – i to s velikim uspjehom (o tome svjedoči i Josip Juraj Strossmayer). Iz toga vremena datira i njegov spis o prirodnim bogatstvima sjeverne Hrvatske, objavljen u Beču.

U knjizi *Kućne zadruge, Vojna Krajina* objavljen je i rukopis Karla Marxa *Utješenović* iz kojeg proizlazi da je Utješenović uspio napisati raspravu koja je izazvala interes Karla Marxa. Te Marxove neobjavljene bilješke svjedoče da su ga, iz njegove sasvim drugačije vizure, zanimale prvenstveno činjenice o zadrugama (a ne Utješenovićevo mišljenje).

Iz Utješenovićeve ostavštine nedavno je objavljena autobiografija *Zlatna knjiga porodice Utješenović*, s dobrom obradom porodične

istorije, tadašnjih opštih krajiških prilika, domaćeg života srpskog naroda na Kordunu, kao i autorovog školovanja, književnog rada i službovanja.

Jovan Subotić je Utješenoviću već 1853. u svojoj antologiji objavio četiri pjesme. *Jeku od Balkana* objavio mu je Hugo Badalić. O njemu afirmativno pišu i Đuro Šurmin, Jovan Grčić, Jovan Skerlić, David Bogdanović i Andra Gavrilović. U novije doba o njemu sažeto pišu Milorad Živančević i Ivo Frangeš, Jovan Deretić, Stanko Korać, kao i Dušan Ivanić. Značajan je biografski prilog i predgovor knjizi *Kućne zadruge, Vojna Krajina* koji je napisao Drago Roksandić. Važni su i uvidi Mirjane Gross i Bernarda Stullija. Najpotpuniju monografsku publikaciju o Ostrožinskom napisao je njegov unuk Ognjeslav Aranicki. Pa ipak, moglo bi se zaključiti da Utješenović nije dobio adekvatnu recepciju i ocjenu cjelokupnog opusa. U suštini je tačna ocjena da je to „bio čovjek širih pogleda nego što su to utvrdili istoričari književnosti" (S. Korać). U Topuskom je 1991. održan znanstveni skup „Ognjeslav Utješenović Ostrožinski (1817. – 1890.)" u povodu 100. godišnjice njegove smrti. Organizatori su bili Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Historijski arhiv u Karlovcu i Skupština općine Vrginmost. Podnesena su 23 izlaganja istraživača različitih struka.

Utješenovićeva/Utješinovićeva ulica postoji u Zagrebu još iz razdoblja između dva svjetska rata, u kvartu u kojem su ulice nazivane i po drugim ilircima. Od 2008. ulica Nova 13 u Busijama, beogradskom prigradskom naselju, nosi ime Ostrožinskog.

Novo izdanje spjeva *Psalmi Davidovi* objavljeno je 2024. u Banjoj Luci.

Goran Maksimović

DJELA:

Das Donau-Adria-Bahnnetz („Dunavsko-jadranska željeznička mreža"), Wien 1865.
Denkschrift über die Notwendigkeit und die Bedeutung einer Eisenbahn von Semlin nach Fiume („Spomenica o potrebi i značenju izgradnje željeznice od Zemuna do Rijeke"), Wien 1864.
Die Naturschätze im nördliche Kroatien („Prirodna bogatstva sjeverne Hrvatske), Wien 1879.
Hrvatski narodni preporod II, Ilirska knjiga, u: Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965., 225-235.
Kućne zadruge, Vojna Krajina, Karl Marx, Utješenović, izbor tekstova i predgovor D. Roksandić, Zagreb 1988.
Mila si nam ti jedina: hrvatsko rodoljubno pjesništvo od Baščanske ploče do danas, prir. J. Bratulić, S. Damjanović, V. Brešić, B. Petrač, Zagreb 1998., 137.
Недјељко, ново прерађено и допуњено издање, Беч 1888.
Псалми Давидови: попут српскијех народнијех пјесама, Беч, 1868.
Psalmi Davidovi, Banjaluka 2024.
Вила острожинска. Ситне пјесме и основи естетике, друго знатно повећано издање, Беч 1871.
Златна књига породице Утјешеновића, Београд 1995.

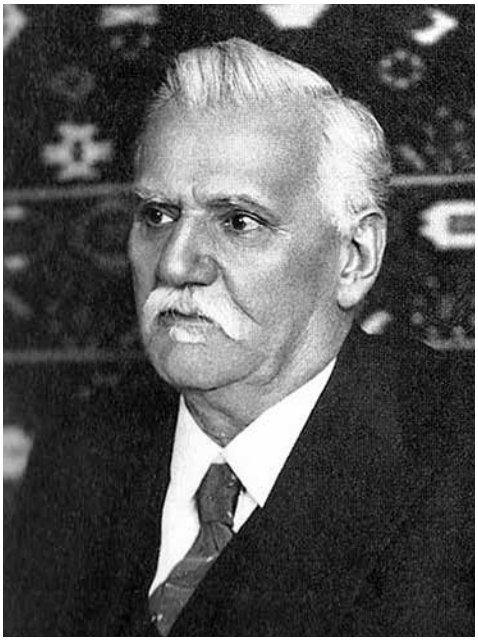
IZVORI:

Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1925-1963, knj. I-II, ur. B. Stulli, Zagreb 1975.

LITERATURA:

Aranicki O., *Ognjeslav Utješenović Ostrožinski*, Zagreb 1933.
Bogdanović, D., „Ognjeslav Utješenović Ostrožinski", *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, knj. II, Zagreb 1916., 296-298.
Деретић, Ј., „Огњеслав Утјешеновић Острожински", *Историја српске књижевности II*, Београд 2019., 29.
Гавриловић, Андра, „Огњеслав Утјешеновић Острожински", *Историја српске и хрватске књижевности*, Београд, 1927., 327.
Грчић, Ј., „Огњеслав Утјешеновић Острожински", *Историја српске књижевности*, II. изд., Нови Сад 1906., 165-166.
Gross, M., *Počeci moderne Hrvatske,* Zagreb 1985.
Хаџић, А., „Огњеслав Утјешеновић Острожински", *Летопис Матице српске*, св. 103, 1861., 163-170.
HKE 4, 374-375.
Иванић, Д., *Књижевност Српске Крајине*, Београд 1998., 83-86.
Кораћ, С., *Вјетром вијани, Споменица српског културног друштва „Просвјета"*, Загреб 1971., 309-312.
Кораћ, С., *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, Загреб 1987., 146-149.
Korunić, P., *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870*, Zagreb 1986.
Мајерхофен, Т., „Огњеслав Утјешеновић Острожински, песник", Орао, велики илустровани календар за годину 1885, Нови Сад 1884., 65-66.

Markus, T., *Slavenski jug 1848. – 1850. i hrvatski politički pokret,* Zagreb 2001.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
Радојчић, Јован С., „Утјешеновић (Утјешиновић) Огњеслав – Острожински“, *Биографије Срба западно од Дунава и Саве*, Нови Сад, 2009., 938-939.
Roksandić, D., „Ognjeslav Utješenović i Baltazar Bogišić – ljudi i pisma“, *Prosvjeta* 8, Zagreb 2003., 261-304.
Roksandić, D., Utješenovićev spis „O patriarhalnem životu naroda jugoslavjanskog“, *Historijski zbornik* 40, Zagreb 1987., 239-245.
Скерлић, Ј., „Огњеслав Утјешеновић Острожински (1817-1890)“, *Омладина и њена књижевност*, Београд 1906., 420-423.
Суботић, Ј., Цветник српске словесности I-II, *Читанка за више гимназије у Аустрији*, II свеска, Беч 1853., 489-495.
Шаулић, А., „Вуков пријатељ Огњеслав Утјешеновић Острожински“, *Ковчежић*, књ. 202-21, Београд 1984., 43-46.
Živančević, M. – Frangeš, I., „Ilirizam, realizam“, *Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga*, knj. 4, Zagreb, 1975., 164.

Varićak, Vladimir

VARIĆAK, Vladimir (Švica kraj Otočca, 26. III. 1865. – Zagreb, 17. I. 1942.), matematičar i teorijski fizičar, akademik, sin Mihajla (1833. – 1912.) i Petre rođ. Pražić (1839. – 1919.). Vladimir Varićak bio je treće od devetero djece. Mihajlo Varićak bio je domobranski oficir, podrijetlom iz seljačke obitelji iz Kosinja u Lici. Majka Petra bila je domaćica, rodom s Korduna. Prema nekim izvorima preci Mihajla Varićaka doselili su u Liku u 17. stoljeću iz Hercegovine.

Vladimira Varićaka općenito se smatra vodećim hrvatskim matematičarem prve četvrtine 20. stoljeća, a njegova svestrana aktivnost u akademskom i širem društvenom okruženju ostavila je dugoročno nasljeđe.

Obitelj je mijenjala boravište kako je već zahtijevala služba Mihajla Varićaka. Vladimir je godinu dana školu pohađao u Otočcu, potom pet razreda u Sisku, dva razreda u Petrinji te više razrede gimnazije u Velikoj kraljevskoj realci u Zagrebu. Ispit zrelosti položio je 1883. postigavši pritom najviše moguće ocjene iz matematike, logike i jezika. Upisao je potom dvopredmetni studij matematike i fizike na Mudroslovnom (kasnije Filozofskom) fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Prema vlastitom iskazu mnogo je vremena provodio u fizikalnom, a ponešto i u kemijskom praktikumu. Na njega je presudno utjecao tadašnji jedini profesor matematike Karel Zahradnik, ujedno osnivač te katedre. Uz fizičara Vinka Dvořáka i kemičara Gustava Janečeka bio je jedan od profesora dovedenih iz Češke u okviru planskog razvoja modernog visokog školstva u Hrvatskoj. Tokom studija Varićak je radio u stenografskom uredu Sabora (ta vještina bila mu je strast još od gimnazijskih dana i nikad je nije zapustio) i volonterski podučavao stenografiju u prostoru Sveučilišta. Diplomirao je 1888. te doktorirao 1891. disertacijom iz teorije krivulja. Habilitirao je 1895. godine.

U međuvremenu je u listopadu 1888. počeo raditi kao ispitani namjesni učitelj na Kraljevskoj velikoj realki u Zemunu. Iduće godine premješten je u Kraljevsku nautičku školu u Bakru. Ujesen 1891. prelazi na zagrebačku Kraljevsku veliku realku, da bi na poziciju pravog učitelja bio postavljen sljedeće godine na istovrsnoj gimnaziji u Osijeku. Razdoblje službovanja u Osijeku bilo je za Varićaka iznimno važno: oženio se učiteljicom Albinom Katičić, s kojom je imao četiri sina (Svetozar, Bogdan, Vladimir, Milutin). Izabran je za dopisnog člana JAZU-a, a dekretom Vlade 1895. dodijeljen mu je naslov profesora, budući da je ispunio uvjet odradivši obavezne tri godine kao učitelj (Varićakovi učenici bili su i Milutin Milanković i Đuro Kurepa).

Varićak se s obitelji 1896. vratio u Zagreb postavši profesor u Kraljevskoj donjogradskoj gimnaziji. Dvije godine kasnije imenovan je za učitelja fizike i mehanike na novootvorenoj Šumarskoj akademiji pri Mudroslovnom fakultetu. Usporedno je kao privatni docent držao predavanja iz algebarske analize i sferne trigonometrije na Mudroslovnom fakultetu. Pošto se 1899. Zahradnik vratio u Češku, vla-

dinim je dekretom Varićak imenovan najprije za zamjenika voditelja katedre za matematiku i ubrzo zatim za javnog izvanrednog profesora, pa 1902. za javnog redovitog profesora. Za redovitog člana JAZU-a izabran je 1903. godine. U akademskoj godini 1904./1905. obnašao je dužnost dekana. Tako je u 40. godini života Vladimir Varićak dosegao visoki akademski status i sve pripadne odgovornosti, no njegovo najplodnije znanstveno razdoblje tek je uslijedilo. Za dopisnog člana SKA izabran je 1913. godine, a postao je i dopisni član Češke akademije znanosti i umjetnosti. Bio je rektor Sveučilišta u Zagrebu 1921/1922. godine. Ostao je sveučilišni profesor do umirovljenja 1936. godine, ali radio je u nastavi kao honorarni profesor sve do kraja 1941. godine. Preminuo je od srčane kljenuti u jednom zagrebačkom sanatoriju.

Cjeloviti popis radova Vladimira Varićaka broji 211 bibliografskih jedinica, razvrstanih u devet kategorija. Ističe se 12 znanstvenih članaka u inozemnim časopisima, 37 članaka u Radu JAZU-a te knjiga *Darstellung der Relativitatstheorie in dreidimensionalen Lobatschefskijschen Raume* kao sustavni prikaz njegova proučavanja neeuklidske geometrije i primjene na teoriju relativnosti. Posebne zasluge Varićak je stekao i iscrpnim proučavanjem života i djela Ruđera Boškovića kao vlastitom odabranom misijom, u dvadesetak od spomenutih publikacija.

Struktura materije, priroda svjetla, pojam prostora i vremena, teško dokučive i katkad prividno proturječne relacije među fizikalnim fenomenima, ali i praktične primjene novostečenih saznanja – neke su od ključnih preokupacija i fascinacija desetljeća u kojima je Varićak odrastao i formirao se kao znanstvenik. Nakon rane faze u kojoj se uglavnom bavio algebarskim krivuljama i sfernom trigonometrijom, Varićak se početkom 20. stoljeća usredotočio na detaljnu razradu geometrije hiperboličke ravnine i 3-dimenzionalnog prostora. No, bio je upućen i u aktualne radove H. Lorentza, H. Minkowskog, H. Poincaréa, A. Einsteina i drugih vodećih znanstvenika. „Radio je mnogo i čitao stvari iz svih matematičkih disciplina. Za najnovije i najprijepornije stvari imao je, čini se, osobitu sklonost“. (Đuro Kurepa, 1948.). Razvitak neeuklidskih geometrija iz prethodnog stoljeća nije tada više bila „prijeporna“ tema, ali relativistički pristup tuma-

čenju fizikalnih zakona svakako jest. Oko 1910. Varićak je napisao nekoliko svojih ključnih radova u kojima je povezao geometriju Lobačevskog i teoriju relativnosti. Navodeći konkretne sličnosti i analogije koje su ga potaknule na takvo razmišljanje zaključio je: „Sve to me je navelo na pomisao da transformiram Einsteinove formule i dam im neeuklidsko geometrijsko tumačenje".

Varićakove ideje i rezultati ubrzo su privukli pozornost i donijele mu međunarodnu afirmaciju. Njegova razrada 3-dimenzionalne geometrije Lobačevskog kao prikladne geometrijske strukture za specijalnu teoriju relativnosti potvrdila se sasvim podesnom za „prostor brzina", no u znanstvenom svijetu je 4-dimenzionalni prostorno-vremenski model Minkowskog prihvaćen kao cjelovito rješenje problema. Minkowski je bio nepunu godinu dana stariji od Varićaka, a sjajna matematička karijera, započeta već na studiju, prekinuta je iznenadnom smrću 1909. godine. Uzme li se u obzir koliko su skromniji bili uvjeti u kojima je Varićak stjecao obrazovanje, koliko se bavio nastavom i drugim dužnostima, pritom u znatnoj mjeri samouk, lakše je shvatiti vrijednost postignuća da su njegove rezultate brojni vrhunski znanstvenici ocijenili vrlo povoljno. Osim na formulu sastavljanja brzina, Varićak je svoj pristup uspješno primijenio za relativističke izračune omjera frekvencija u Dopplerovom efektu, kuta aberacije svjetlosti, kuta refleksije na zrcalu koje se giba itd. U znanstvenoj literaturi reference na Varićakove hipoteze i rezultate mogu se naći i u 21. stoljeću. To se između ostalog odnosi na korespondenciju s Albertom Einsteinom na temu relativističke rotacije krutog tijela (1909. – 1913.), što je još uvijek predmet rasprava i novih interpretacija.

Naslijedivši Zahradnika, Varićak je preuzeo i gotovo kompletnu nastavu matematičkih predmeta na Mudroslovnom fakultetu. Od preko 20 kolegija i seminara koje je vodio u prvih desetak godina kao redoviti profesor uz standardne osnovne predmete (Algebarska analiza, Analitička geometrija, Diferencijalni i integralni račun, Algebarske krivulje i Diferencijalna geometrija) opaža se uvođenje posve novih predmeta (ponekad u svojstvu izbornih) poput Teorije skupova kao i modernizacija sadržaja onih klasičnih. Osuvremenjivanje programa bila je jedna od izraženih kvaliteta Varićakova pristupa

nastavi, zajedno s temeljitom pripremom nastavnih materijala i jasnoći te pristupačnosti izlaganja. Već u ljetnom semestru 1909./10. predavao je kolegij Geometrija Lobačevskog i princip relativnosti.

Varićakovi pomoćnici (kasnije asistenti) kojima je pomogao u izgradnji njihovih značajnih karijera bili su matematičari Juraj Majcen i Stjepan Bohniček, potom Željko Marković i Stjepan Škreblin, također geofizičar i meteorolog Stjepan Škreb te astronom Branimir A. Truhelka, kao i asistentica Marija Lukšić, prva žena u takvoj službi ne samo pri katedri za matematiku, nego i na cijelom Sveučilištu u Zagrebu.

Usporedno s raznovrsnim publikacijama, Varićak je i na međunarodnim konferencijama stjecao afirmaciju kao europski relevantan znanstvenik. Na prvom Međunarodnom kongresu matematičara održanom 1897. u Zürichu bio je jedan od 208 sudionika. Na četvrtom Kongresu 1908. u Rimu održao je referat o neeuklidskoj analitičkoj geometriji. Sudjelovao je još i na petom Kongresu u Cambridgeu (1912.). U tom razdoblju višekratno je putovao na godišnje sastanke udruženja njemačkih matematičara (Hamburg, Kassel, Dresden), a najveći publicitet zadobilo je predavanje koje je održao na takvom sastanku 1911. u gradu Karlsruhe, na poziv organizatora, s naslovom *Über die nichteuklidische Interpretation der Relativtheorie*. Osim u zborniku radova s tog sastanka, u opsegu od 25 stranica, tekst je sljedećih godina preveden na poljski, ruski i francuski te objavljen u časopisima u Varšavi, Petrogradu i Parizu. Poziv za ovo zapaženo predavanje proizašao je, dakako, na temelju prethodnih članaka, objavljenih uglavnom u časopisu *Physikalische Zeitschrift*. Članak ekvivalentan predavanju iz Karlsruhea objavljen je u *Glasu SKA*, a istovjetno predavanje Varićak je održao u još nekim velikim europskim gradovima.

Umjesno je istaknuti da se dio Varićakova zavidnog općeg obrazovanja sastojao u tome odličnom ili dobrom vladanju njemačkim, francuskim, talijanskim te engleskim i ruskim jezikom.

Zadnji Varićakov tekst objavljen u inozemstvu bio je kratak, ali zanimljiv komentar pod naslovom *Relativity Theory and the Universe* u cijenjenom časopisu *Nature* (April 25, 1936.). U njemu pomoću formula iz neeuklidske geometrije argumentira da opažanja s kalifornijskog opservatorija Mount Wilson o distribuciji promjenjivih

zvijezda (nova) u svemiru podupiru tvrdnju da je to prostor beskonačnih dimenzija i negativne zakrivljenosti. Premda u zadnjih desetak godina života nije imao izrazito znanstvenih publikacija, Varićakova nesmanjena radna energija i živost duha vidljive su iz brojnih tekstova u *Ljetopisu JAZU*, u različitim novinama i časopisima te iz javnih predavanja i govora u pojedinim jubilarnim prigodama, poput 150. godišnjice smrti Ruđera Boškovića. Pisao je o matematičarima, fizičarima i drugim znanstvenicima kao što su npr. Lavoslav Ružička, Vilim Feller, Fran Tućan i Waclaw Sierpinski. U dnevnom tisku objavljena su i predavanja koja je pred više od 200 slušatelja održao u Pučkom sveučilištu, o značenju matematike u općoj kulturi (1932.) te životu i matematičkom radu Ruđera Boškovića (1937.). Nadalje, sudjelovao je s predavanjem na drugom kongresu matematičara slavenskih zemalja 1934. u Pragu.

Posljednja godina Varićakova života protekla je u tjeskobi, strahu i naglom urušavanju zdravlja. Dok je mladost i zrelu dob proživio u Austro-Ugarskoj Monarhiji, dijelom u razdoblju najagresivnijeg pritiska mađarske politike, odnosno kasnije u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji, čijim se unitarističkim tendencijama odupirao u okviru Sveučilišta, izbijanjem Drugog svjetskog rata i uspostavom marionetske NDH bio mu je, kao Srbinu i pravoslavcu, ugrožen život. Stoga je prešao na grkokatoličanstvo. Dodatno, prema svjedočenju Ivana Supeka, denunciran je njemačkom poslanstvu zbog propagiranja teorije relativnosti (kao nepoćudne, to jest „židovske fizike" Einsteina i istomišljenika). To je kod Varićaka rezultiralo i znakovima poremećaja duševnog zdravlja. Supek je opisao atmosferu nelagode i straha na (neobjavljenom) Varićakovu pogrebu, „jednog hladnog januarskog jutra", kada je posmrtni govor započet čitanjem policijskog iskaza da je pokojnik bio miran građanin koji se nije ogriješio o krivične zakone (ovo kako bi se izbjeglo bilo kakve političke konotacije), na kojem je jedva i spomenuto da je bio matematičar svjetskog glasa. Nekolicina nazočnih profesora, srednjoškolskih nastavnika i studenata brzo se razišla. Na Kongresu kulturnih radnika u lipnju 1944. u Topuskom između ostalih je i Vladimiru Varićaku odana počast minutom šutnje.

Vladimir Varićak sahranjen je na zagrebačkom groblju Mirogoj u obiteljskoj grobnici, zajedno sa suprugom Albinom (1872. – 1952.), njihovim sinom Bogdanom i suprugom mu Milenom. Spomenik je zapušten. U novozagrebačkom naselju Sloboština postoji i ulica Vladimira Varićaka.

Varićakov sin Bogdan Varićak (1898. – 1951.), mikolog i botaničar, bio je profesor na Tehničkom fakultetu u Zagrebu gdje je osnovao Zavod za tehničku botaniku i tehničku mikrobiologiju.

Povodom 75. godišnjice Varićakove smrti 2017. godine u palači HAZU-a u Zagrebu održan je znanstveni skup posvećen njemu. Zbornik radova s toga skupa može se smatrati kapitalnim izvorom informacija te osnovnih rezultata istraživanja i analize cjelokupnog opusa Vladimira Varićaka.

Juraj Šiftar

DJELA:

Algebarska analiza I., Zagreb 1899.
Beiträge zur nichteuklidischen Geometrie, Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung ; XVII, H. 2, Leipzig 1908., 70-83.
Dvije bilješke o teoriji relativnosti, Rad JAZU, knj. 226, Zagreb 1922., 27-29.
Einsteinova specijalna teorija relativnosti, Zagreb 1921.
Interpretacija teorije relativnosti u geometriji Lobačevskoga, Glas Srpske kraljevske akademije, knj. 83, Beograd 2011., 211-255.
O akceleraciji, Rad JAZU, knj. 241, 65-68.
Primjedbe o jednoj interpretaciji geometrije Lobačevskoga, Rad JAZU, knj. 154, Zagreb 1903., 81-131.
Über die nichteuklidische Interpretation der Relativtheorie : Vortrag, gehalten in der Jahresversammlung der Deutschen Mathematiker-Vereinigung zu Karlsruhe, Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung ; XXI, 1912, H. 4/5, 103-127.
Darstellung der Relativitatstheorie in dreidimensionalen Lobatschefskijschen Raume, Zagreb 1924., engl. izd. 2007.

BIBLIOGRAFIJA:

Vladimir Varićak (1865.-1942.) u hrvatskoj i svjetskoj znanosti, ur. S. Paušek-Baždar, K. Ilakovac, Zagreb 2018.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
СБР 2, 48-49.
CE, т. II, 106-107.
https://hosting.unizg.hr/rektori/vvaricak.htm, pristupljeno 12. IV. 2025.

Velebit, Vladimir

VELEBIT, Vladimir (Zadar, 19. VIII. 1907. – Zagreb, 29. VIII. 2004.), političar, diplomat, sin oca Ljubomira i majke Olge. Obitelj potječe iz sela Gornja Pastuša, koje leži u podnožju Zrinske gore na Baniji. Njegov pradjed Ilija i djed Dušan bili su oficiri u austrougarskoj vojsci, kao i otac koji je nakon propasti Austro-Ugarske u činu majora prešao u vojsku Kraljevine Jugoslavije, u kojoj je imao čin brigadnog generala. Kao dijete Vladimir je živio diljem Monarhije, jer se obitelj selila sukladno očevim prekomandama. Školovanje je započeo u Temišvaru i nastavio u Trstu, zatim u Beču, Zagrebu i Čakovcu. Studij prava s doktoratom završio je na Pravnome fakultetu u Zagrebu (1933.). Potom je radio kao sudski pripravnik u Nišu, gdje mu je otac bio također

u službi. Temeljem prijave iz Zagreba da je kao student bio ljevičar, po kazni je premješten u Leskovac. Zbog sudjelovanja u pokretanju opozicionog lista *Nedeljne novine* ponovo je po kazni premješten u Prištinu, gdje je ostao tri godine. U Prištini je položio pravosudni ispit te je postavljen za suca u Kičevu, a ubrzo potom u Šidu. Nedugo po dolasku u Šid daje ostavku, pa se 1937. vraća u Zagreb, gdje otvara odvjetničku kancelariju i dolazi u intenzivniji kontakt s članstvom KPJ/KPH. Bio je član KPJ od 1939. te sudjeluje u nizu važnih akcija, od kojih su najznačajnije suradnja s Josipom Kopiničem te poznanstvo s Josipom Brozom Titom, Hertom Haas, Ivom Lolom Ribarom i drugima. Već je od 1939. postao osoba od najvećeg Titova povjerenja, jer mu je u Istanbul nosio krivotvoreni pasoš, kako bi se Tito mogao vratiti u Jugoslaviju.

Uoči napada na Jugoslaviju je mobiliziran te je kao konjanički poručnik sudjelovao u borbama na Dravi zapadno od Varaždina. Iako je njegov puk bi zarobljen u blizini Zagreba, Velebit je izbjegao zarobljavanje te se vratio u Zagreb. U gradu djeluje kao ilegalni politički radnik. Kad je 23. maja Tito odlazio iz Zagreba za Beograd, prepustio je Velebitu brigu o svojoj trudnoj supruzi Herti Haas. Velebit je Hertu odveo u rodilište, gdje je sutradan 24. maja rođen Aleksandar – Mišo. Početkom 1942. prelazi u partizane, gdje radi pri Vrhovnom štabu NOV-a, uglavnom na pravnim poslovima (bio je načelnik Vojnosudskog odjeljenja Vrhovnog štaba). U martu 1943. godine, na vrhuncu bitke na Neretvi, kada se glavnina partizanskih snaga našla u krajnjoj opasnosti i trebalo joj je kupovati vrijeme (prvenstveno zbog smrtne opasnosti za 3000 ranjenika u dolini Rame), bio je u delegaciji Vrhovnog štaba (zajedno s Milovanom Đilasom i Kočom Popovićem) koja je s visokim njemačkim vojnim predstavnicima pregovarala o uzajamnom priznavanju statusa zaraćene strane, o redovitoj razmjeni zarobljenika i privremenom primirju na nekim prostorima (u literaturi nazvani Martovski pregovori). Radilo se o Titovoj osobnoj inicijativi kojoj su njemački komandanti na terenu bili skloni, ali je Hitler osobno zabranio daljnje pregovore. Tijekom razgovora Velebit je, uz punu Titovu suglasnost, u jednom trenutku Nijemcima čak rekao kako „Vrhovni štab ne vidi razloge da se neprijateljstva s nemačkim

oružanim snagama i dalje nastavljaju". Od svega toga ostvarene su samo prilično brojne zamjene zarobljenika. Ubrzo postaje član Vojne misije u Egiptu, Italiji i Alžiru (1943.), uglavnom je bio oficir za vezu s britanskim i američkim vojnim misijama. U svibnju 1944. odlazi u London te je šef tamošnje Vojne misije i u tom svojstvu obavlja razne strateški važne pregovore i sudjeluje u svim ključnim diplomatskim i političkim događajima (npr. prisustvovao je razgovoru Churchill – Tito 1944. u Caserti). U koalicijskoj vladi Tito-Šubašić u ožujku 1945. postavljen je za pomoćnika ministra inozemnih poslova. Unaprijeđen je i za general-majora u rezervi.

Bio je član jugoslavenske delegacije koja je 20. juna 1945. sa Saveznicima potpisala Devinski sporazum, kojim je potvrđen Beogradski sporazum, potpisan 11 dana ranije. Time je utvrđena demarkacijska Morganova linija, koja je Julijsku Veneciju podijelila na Zonu A, pod zapovjedništvom savezničke vojne uprave (Allied Military Government), i na Zonu B (vojna uprava Jugoslavenske armije). Koordinirao je i nadzirao poslove oko mirovnih pregovora i sporazuma s Italijom u Parizu 1947. godine. Dobivši mandat, u Londonu je o rješenju tršćanskog pitanja tajno pregovarao s britanskim ambasadorom i načelnikom europskog odjela Foreign Officea Geoffreyem Harrisonom i američkim ambasadorom u SSSR-u Llewellynom Thompsonom.

U travnju 1948. godine, suočen s insinuacijama da je britanski špijun, podnosi ostavku (to je zapravo bila Staljinova/sovjetska optužba u vrijeme javnosti još nepoznate razmjene pisama u mjesecima prije rezolucije Informbiroa). Otada vodi Komitet za ugostiteljstvo i turizam. No, Josip Broz Tito ga 1951. postavlja na krajnje osjetljivo mjesto veleposlanika u Rimu (u vrijeme kad je spor oko tzv. Slobodnog Teritorija Trsta /STT/ na vrhuncu). U Rimu ostaje do naredne godine, a potom je 1953. imenovan za ambasadora u Londonu (do 1956.) u kojem igra važnu ulogu u otopljavanju bilateralnih odnosa i putu Josipa Broza Tita u London. U ime Jugoslavije u Londonu je 5. X. 1954. parafirao Memorandum o suglasnosti između Italije, Ujedinjenoga Kraljevstva, SAD-a i Jugoslavije o STT-u.

Od 1956. do 1960. radi na raznim poslovima u Beogradu. Na poziv glavnog tajnika OUN-a postaje izvršni tajnik Europske ekonomske komisije OUN-a sa sjedištem u Ženevi. Tu dužnost obavlja od 1960. do 1967. godine. Potom je direktor u Tajništvu Međunarodne organizacije rada (1968.–69.). Svoj posljednji diplomatski zadatak odredio je kao emisar Carnegiejeve fondacije u izraelsko-arapskom sukobu. Nakon umirovljenja živio je u Zagrebu, a ljeti u Malom Lošinju. Počinje se intenzivno baviti spisateljskim radom.

U svojoj prvoj knjizi *Sećanja* piše zapravo o britansko-jugoslavenskim odnosima u Drugom svjetskom ratu. Uz vlastita sjećanja i zapažanja Velebit koristi obimnu i važnu dokumentaciju. Knjiga je u trenutku izlaska predstavljala važan korak u poznavanju tog bitnog segmenta hrvatske i jugoslavenke ratne povijesti.

U knjizi *Tajne i zamke II. svjetskog rata* studiozno razmatra četiri važne teme iz toga razdoblja: rasulo jugoslavenske države 1941. godine, vojnopolitičku taktiku i strategiju Draže Mihailovića, Martovske pregovore, pitanje zašto se savezničke vojska nije iskrcala u Dalmaciji. Piše i o uzrocima raspada Jugoslavije („Što se dogodilo 1991. u Jugoslaviji?“) unoseći u diskusiju neka nova pitanja (povijesna perspektiva, uloga međunarodne zajednice) i dajući originalne odgovore.

U posmrtno objavljenoj memoarskoj knjizi *Moj život* Velebit otvoreno piše o odrastanju, obitelji, školovanju, prvim slučajevima koje je vodio kao odvjetnik, približavanju lijevim idejama, radu u ilegali te zbližavanju s Josipom Brozom Titom, Ivom Lolom Ribarom, Milovanom Đilasom i drugim ključnim akterima naše povijesti, odluci da se pridruži partizanskom pokretu, svojoj ulozi u pregovorima s Nijemcima i spašavanju Herte Haas, ali i priznavanju partizanskog pokreta i osnivanju jugoslavenske diplomacije. Govori zatim o poslijeratnim usponima i padovima, druženju s Titom, svojim ambasadorskim mandatima u Rimu i Londonu i radu u organizacijama UN-a.

Otvoreno je iznosio i tvrdnje koje se malo tko usudio izreći: „nisam verovao da ćemo mi biti ti koji će zavladati, zauzeti vlast. Ta ideja je tek počela da se rađa 1943. godine zahvaljujući bezumnoj politici Draže Mihailovića i jugoslovenske vlade. Slično je bilo i sa Antom Pa-

velićem. Da on nije vodio strahovito glupu politiku u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, mi nikad ne bismo pokrenuli srpske mase na ustanak. Ja sam Srbin iz Hrvatske, moja porodica je iz Banije, okoline Petrinje, graničarska porodica, poznajem taj narod tamo – bio je to najlojalniji narod. Oni su služili austrijske careve ... Oni bi i te kako bili spremni da budu lojalni građani da Pavelić nije vodio jednu tako bezumnu politiku genocida. KPJ je prihvatila te izbezumljene ljude koji su bežali od noža i klanja. Tako smo mi organizovali te nesrećne Srbe Ličane, Kordunaše, Slavonce, Banijce koji su postali jezgro naše revolucije."

Vladimir Velebit bio je i u poznim godinama „pun energije i mentalne snage". Pisao je, objavljivao i prisustvovao promocijama vlastitih knjiga i u 95. godini života.

Ivo Goldstein

DJELA:

Moj život – Vladimir Velebit, prir. T. Jakovina, 2. izd. Zagreb 2017.
Boravak s Titom u Zagrebu, u: *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba,* ur. T. Badovinac, Zagreb 2004., 63-65.
Sećanja, Zagreb 1983.
Tajne i zamke II. svjetskog rata, Zagreb 2002.

LITERATURA:

Šuvar, M., *Vladimir Velebit. Svjedok historije,* Zagreb 2015.
Razgovor sa dr Vladimirom Velebitom: Sudbinska i interesna povezanost – U cilju podržavanja naše nacionalne nezavisnosti svakog pojedinog naroda potrebno je i nužno da imamo jednu čvrstu i harmoničnu zajedničku Jugoslaviju, *Komunist*, Beograd, br. 1646, 4. XI. 1988., 21.
Goldstein, I., – Goldstein, S., *Tito,* Zagreb 2015.
HE 11, 314.
СБР 2, 110-111.
CE, т. II, 184-185.
*Vojni leksikon,*1109.
Istarska enciklopedija, 859.
Tito – Churchill, strogo tajno, ur. D. Biber, Zagreb 1981.
https://fraktura.hr/moj-zivot.html; https://fraktura.hr/autori/vladimir-velebit; pristupljeno 17. V. 2024.

Vitez, Grigor/Grigorije

VITEZ, Grigor/Grigorije (Kosovac kod Okučana, 15. II. 1911. – Zagreb, 23. XI. 1966.), pjesnik, prevodilac, urednik, učitelj, sin Teodora i Ane rođ. Milosavljević. Oba su roditelja potomci doseljenika u Slavoniju: majčinih iz Bosne potkraj 17. vijeka, a očevih iz Dalmacije (iz Ravnih kotara ili Bukovice). Očevi su se preci prezivali Alavanja. Dobivši priznanje za odanu službu, administracija Marije Terezije dodjeljuje im počasni naslov viteza, što su potom svi prihvatili kao svoje prezime. Grigor Vitez je imao dva starija brata (Jocu i Stevu) i mlađeg Peru. Neposredno pred Prvi svjetski rat umire im otac što je porodicu gurnulo u velike probleme. Osnovnu školu pohađao je u Okučanima, a u Državnu realnu gimnaziju u 15-ak km udaljenu Novu Gradišku

putuje svakodnevno vlakom. Svoju prvu pjesmu napisao je u četvrtom razredu gimnazije (s 15 godina). Razvijao je interes za usmenu književnu tradiciju i marljivo bilježio usmene tekstove vrsnih kazivača/ica. U tome mu je pomagala majka. Međutim, već oblikovana zbirka nije sačuvana. Prvu pjesmu *Vedar dan* će mu 1930. objaviti beogradski časopis *Život i rad*.

U Pakracu 1927. upisuje Državnu učiteljsku školu. Odmah po stjecanju diplome učitelja radi u selu Slobodna Vlast (u Osječko-baranjskoj županiji, 20-ak km zapadno od Đakova), potom u Voćinu pa u Gornjem Vakufu, naposljetku u Golincima (kod Donjeg Miholjca). Ženi se 1938. s Elizabetom Perlik, dvije godine kasnije rodila im se kćer Olga.

Iz Golinaca 1943. odlazi u partizane da bi vrlo brzo bio dodijeljen Oblasnom prosvjetnom odjelu Slavonije, a potom Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a. Tokom rata angažiran je u akcijama opismenjavanja. Dodatno, educira one koji će se time baviti nakon oslobođenja.

Po oslobođenju s porodicom preseljava u Zagreb, gdje je imenovan za šefa Odsjeka za prosvjetu u Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske. No, nije bio zadovoljan, jer se nije mogao sroditi s birokratskim angažmanom. Stoga se postepeno uključuje u rad uredništva Narodne prosvjete i Male prosvjetne knjižnice te već 1946. prelazi u Nakladni zavod Hrvatske kao načelnik za školska i pedagoška izdanja. Jedno vrijeme radio je i kao šef odsjeka izdavačke djelatnosti u Odjelu za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete NR Hrvatske.

Početkom pedesetih godina Grigor Vitez bio je jedan od osnivača izdavačke kuće Mladost, koja je tokom godina postala velika i značajna nakladnička kuća. Kao glavni urednik (dužnost koju je obnašao do smrti), Vitez je pokrenuo biblioteku *Jelen*. Pokrenuo je 1957. i biblioteku *Vjeverica* u kojoj je do 1998. godine objavljeno oko 300 knjiga za djecu. Bio je i inicijator osnivanja nekoliko listova za dječju književnost.

Njegova kći Olga Vitez Babić prisjećala se kako se jednoga jutra 1960. njezin otac otišao na posao s bolom u kralješnici, ali se za sat vremena vratio kući. Legao je u krevet i iz njega više nikada nije ustao. „Ispostavilo se da je zbog određenih problema sa štitnjačom

imao nedostatak kalcija u organizmu. Kralješnica mu je bila nepovratno oštećena." Bolest se s vremenom još dodatno zakomplicirala. Unatoč tomu, Grigor Vitez je stvarao na kauču. Oko njega su bili fascikli i razne knjige.

Iako je počeo objavljivati prije Drugog svjetskog rata, prvu zbirku pjesama *San boraca u zoru* objavljuje 1948. godine. Proširit će je ciklusima (*Zvijezde na rešetkama*, *Srce u oluji*, *Harfa na vjetru*) u zbirci pod naslovom *Pjesme* 1950. godine. U to doba dominantno tematizira tragično iskustvo (individualno i kolektivno) ratnog užasa, pa tako jedan dio njegovih pjesama nosi pečat i ratne poezije. To će Vitez lapidarno izreći u pjesmi *Mrtve riječi* („Ne znam da li ću ikad više vidjeti/One koji žive u mojoj uspomeni"). Međutim, bitno se razlikuje od mnogih u tom periodu, jer gotovo nikad ne zapada u poratni revolucionarni zanos. Opjevavao je primarno svoje lične preokupacije simbolističko-impresionističkim lirizmom, uglavnom rimovanim stihovima. Pronalazio je svoj glas među pjesnicima koji su stjecali status vrsnih stvaralaca: Vesne Parun, Oskara Daviča, Jure Kaštelana, Marina Franičevića, Miodraga Pavlovića, Vaska Pope i brojnih drugih. Ipak, Vitezova rana lirska kantilena ostvarila je niz pjesama koje i danas zaslužuju pažnju (*Uspavanka u noći*, *Nema sunca na mom prozoru*, *Govor šume*, *Naoružane ruže*, *Epitaf vojniku koji je pao u času potpisivanja primirja* i druge). Bitno neće mijenjati svoj pjesnički govor ni u narednim zbirkama (*Naoružane ruže*, 1955.; *Povjerenje životu*, 1958.; *Kao lišće i trava*, 1960.). S njima će zaokružiti svoj pjesnički angažman na pisanju za „odrasle".

Da je njegova pjesnička inovativna vokacija negdje drugdje, otkriva zbirka *Prepelica* (1956.) – otpočinje vrijeme orijentacije na pisanje za djecu. Vitez će se u svega nekoliko godina afirmirati kao pjesnik za djecu na cjelokupnom prostoru Jugoslavije. No, prije svega se to događa u Hrvatskoj gdje ga književna historiografija kasnije određuje „začetnikom moderne hrvatske književnosti za djecu". Antropomorfizirani literarni svijet/imaginarij u njegovoj poeziji za djecu bio je za kompletnu hrvatsku pjesničku tradiciju egzemplaran, ali ne samo za hrvatsku – iste godine zbirka *Prepelica* će izići u Ljubljani u prijevodu poznatog pjesnika Janeza Menarta na slovenski jezik.

Ipak, pojavljivanje zbirke *Sto vukova* (1957.), a ubrzo potom i otkrivalačke *Kad bi drveće hodalo* (1959.) koja će imati učestala nova izdanja, predstavljaju ne samo potvrdu njegova neponovljiva stvaralačkoga subjektiviteta, nego će biti prepoznato i kao poetika kojom se otvara nova dionica prema dječjoj književnosti. Književna kritika snažno markira inovativnost Vitezove poetike kojom se djecu ne podučava nego ih se dovodi u centar prikazanog gdje su animirane slike djeteta, biljnog (šuma, potok, tulipan, mjesec, livada, sunce, brdo, bor, hrast i brojne druge) te životinjskog (zec, medvjed, lastavica, bumbar, miš, mačka, roda, vuk i mnoge druge) svijeta stavljene u kolo uzajamne povezanosti. Tim otporom prema tradicionalnom didaktičnom modelu dječje poezije, igrivom dinamikom stihova različitih duljina, spajanjem logički i iskustveno nespojivog itd. ukazao je na put kojim bi se poezija za djecu trebala razvijati. Vrlo brzo njegove će pjesme stalno nastaniti čitanke u nižim razredima osnovne škole. A nove će zbirke i izbori što su slijedili iz godine u godinu njegovim pjesmama samo utvrđivati status koji je stekao: *Iza brda plava* (1961.), *Jednog jutra u gaju* (1961.), *Hvatajte lopova* (1964.), *Gdje priče rastu* (1965.).

Omiljena forma koju je često koristio bila je zagonetka. Već u zbirci *Vesele zamke* (1955.) sa snažnim osloncem na narodnu tradiciju pitalica i zagonetki dječju znatiželju i imaginaciju izaziva na pun angažman: jasnoćom slika nepretenciozno poziva djecu na otkrivanje prikrivenog značenja. Tu će igrivost potvrditi i u zbirci *Igra se nastavlja* (1966.).

Ne mali broj Vitezovih pjesama ima dijalošku formu. Zato je s odobravanjem prihvaćen igrokaz *Plava boja snijega* s podnaslovom *Priča za čitanje i prikazivanje*. U više je teatara odigrana ta dramska priča o ljubavi između kraljevne i kraljeva pastira. Najdulje se predstava održala u zagrebačkom Malom kazalištu Trešnja (Gradsko kazalište Trešnja).

Njegova je poezija za djecu nadahnula i brojne kompozitore, ali i likovne umjetnike koji su dali pun prilog afirmaciji svekolikog stvaralaštva u vezi s predstavljanjem dječjeg svijeta. A time se učvršćivalo značenje Vitezova pjesništva za djecu.

Da bi upoznao mlade čitaoce i s pjesmama za djecu u inostranstvu, završava zbirku svojih prepjeva *Pjesme četiri vjetra*. Izići će posthumno 1968. godine.

Djelovao je kao prevodilac s ruskog, slovenskog i francuskog jezika prevodeći Aleksandra Puškina, Mihaila Ljermontova, Sergeja Jesenjina, Borisa Pasternaka, Aleksandera Bloka, Vladimira Majakovskog, Jacquesa Preverta, Srečka Kosovela, Janeza Menarta, Cirila Zlobeca, Milu Klopčiča i druge.

Pjesme su mu prevođene na brojne jezike: albanski, bjeloruski, bugarski, češki, engleski, esperanto, francuski, japanski, mađarski, makedonski, njemački, poljski, rumunjski, ruski, slovački, slovenski, španjolski, talijanski i turski.

Za svoj rad dobio je niz nagrada: Nagradu izdavačkog preduzeća Svjetlost (Sarajevo, 1957.) za zbirku pjesama *Sto vukova*; Nagradu grada Zagreba i Nagradu izdavačkog poduzeća Mladost (Zagreb, 1959.) za zbirku pjesama *Kad bi drveće hodalo*; Zlatnu plaketu Mlado pokolenje za sveukupan rad u književnosti za djecu (1963.); Nagradu Festivala Kurirček za pjesmu *Dvije riječi.*

U Hrvatskoj brojni vrtići, osnovne škole, biblioteke i čitaonice nose ime Grigora Viteza. Tako je i s ulicama u nizu gradova (u Zagrebu, Samoboru, Zadru, Bregani, Beogradu i drugima.). Savez društava Naša djeca Hrvatske utemeljio je Nagradu Grigor Vitez koja se dodjeljuje za najbolje književno i likovno djelo za djecu.

Umro je u Zagrebu, a pokopan je u rodnom Kosovcu.

Premda se unutar srpskih organizacija razgovaralo o tome da se njegova rodna kuća u Kosovcu otkupi i uredi u spomen kuću Grigora Viteza, ta je odluka zakašnjela jer je kuću otkupio netko drugi za drugu namjenu.

U povodu 75. rođendana i 20. godišnjice smrti organiziran je 1986. u Novoj Gradiški znanstveni skup na kojem su učestvovala 24 izlagača te niz drugih popratnih manifestacija (prikazan je dokumentarni film o Vitezu, predstavljena nova izdanja njegovih knjiga, upriličen je posjet rodnom Kosovcu i pjesnikovu grobu). O stogodišnjici rođenja Grigora Viteza organiziran je u Zagrebu 2011. znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem „Veliki vidar – stoljeće Grigora Vite-

za“ (Zagreb, 2011.) na koji su se odazvali eminentni poznavaoci Vitezova rada iz univerzitetskih centara u Hrvatskoj i inostranstvu. Vera Vitez Babić donirala je ostavštinu svoga oca Hrvatskom školskom muzeju te je u njemu 2016. organizirana izložba *Kad bi drveće hodalo: Ostavština pjesnika Grigora Viteza*.

Dušan Marinković

DJELA:

San boraca u zoru, Zagreb 1948.
Pjesme, Zagreb 1950.
Naoružane ruže, Zagreb 1955.
Vesele zamke, Zagreb 1955.
Prepelica, Zagreb 1956. /također, prijevod na slovenski/
Sto vukova, Sarajevo 1957.
Vuk i sedam kozlića, Zagreb 1957.
Kad bi drveće hodalo, Zagreb 1959 /Ponovljena izdanja: 1964., 1968., 1971., 1973., 1975., 1977., 1979., 1983., 1986/.
Kao lišće i trava, Zagreb 1960.
Iza brda plava, Zagreb 1961.
Bajka o glinenoj ptici, Sarajevo 1964.
Hvatajte lopova, Sarajevo 1964.
Gdje priče rastu, Zagreb 1965.
Igra se nastavlja, Zagreb 1967.
Pjesme četiri vjetra, Zagreb 1968.
Bajka o glinenoj ptici i druge bajke i priče, Zagreb 1978.
Izabrane pjesme i zagonetke, Zagreb 1995.
Povjerenje životu. Izabrana djela Grigora Viteza I, Zagreb 2011.
Oči traže svjetlost. Izabrana djela Grigora Viteza II, Zagreb 2011.

LITERATURA:

HKE 4, 433-434.
Idrizović, M., *Hrvatska književnost za djecu*, Zagreb 1984.
Krklec, G., *O dječjoj poeziji Grigora Viteza*, Vjesnik, 17. VII. 1960.
Mihanović – Salopek, H., *Predgovor,* u: *Grigor Vitez: Pjesme,* Vinkovci 1997.
Pavletić, V., *Bilješke uz lirsko kazivanje Grigora Viteza,* Republika 4-5, Zagreb 1951., 406-410.
CE, т. II, 454-455.
Umjetnost i dijete 1-2/1987 (broj posvećen književnom djelu Grigora Viteza – radovi sa simpozij u Novoj Gradiški 1986. godine).
Vujčić, N., *Apoteoza djetinjstva,* u: *Grigor Vitez: Izabrana djela* II, Zagreb 2011.
Zalar, I., : *Originalno i maštovito Vitezovo viđenje dječjeg svijeta*, u: *Suvremena hrvatska dječja poezija,* Zagreb 1979.
https://www.telegram.hr/velike-price/nagovorili-smo-kcer-grigora-viteza-da-prvi-put-u-zivotu-javno-isprica-intimnu-pricu-o-svom-velikom-tati/, pristupljeno 27. V. 2025.

Vrhovac, Vuk

VRHOVAC, Vuk (Srijemski Karlovci, 13. XII. 1903. – Zagreb, 26. V. 1952.), liječnik endokrinolog i dijabetolog, sveučilišni profesor, sin Radivoja i Pave rođ. Ruvarac. Njegov otac, Radivoje Vrhovac (1863. – 1946.) bio je poznati vojvođanski kulturni djelatnik, zagrebački student filozofije, profesor i ravnatelj gimnazije u Srijemskim Karlovcima, inspektor pri Ministarstvu prosvjete i predsjednik Matice srpske u Novom Sadu (1920. – 1935.).

Vuk Vrhovac se 1935. vjenčao s Beatom rođ. Laksa/Laxa. Sljedeće godine rodio im se sin Božidar te 1940. kći Aleksandra. Božidar je kršten u Sabornom hramu Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu, kum mu je bio beogradski advokat Miodrag Popović. Aleksandra je krštena

u katoličkoj crkvi Svetog Blaža u Zagrebu. Božidar (1936. – 2009.) je bio istaknuti liječnik, internist i utemeljitelj kliničke farmakologije.

Beata Vrhovac preminula je 1947. godine, u 31. godini života. Vuk Vrhovac se 1950. ženi s Carmen rođ. Jakčin te sljedeće godine dobiva kćer Marinu.

Vuk Vrhovac školovao se u rodnom gradu, maturirao je 1921. te se iste godine upisao na Medicinski fakultet u Zagrebu. Uz stipendiju koja je iznosila 300 dinara, diplomirao je 1927. godine. Za vrijeme studija isticao se u predmetima interna medicina, pedijatrija i higijena. U to vrijeme higijenu je predavao Andrija Štampar, svjetski poznati pionir javnog zdravstva i preventivne medicine. Štampar je umnogome utjecao na Vrhovca, neizravno i izravno, jer je Vrhovac već u srednjoj školi, potom za vrijeme studija i kao mladi liječnik, slično kao prof. Štampar, organizirao predavanja i pisao popularne članke o opasnostima od alkoholizma i štetnosti alkohola za zdravlje te je do kraja života ostao predani zagovornik trezvenjačkog pokreta. To je kasnije značajno utjecalo na Vrhovčevu profesionalnu karijeru, jer je iza svih njegovih brojnih usavršavanja u Americi i Europi stajala Rockefellerova zaklada. Poznato je da je osoba od posebnog povjerenja za tu zakladu u Kraljevini Jugoslaviji bio upravo Andrija Štampar.

Vrhovac je kao student imao velik dijapazon interesa – već kao student prve godine prevodi s njemačkog knjižicu filozofa i pedagoga Friedricha Wilhelma Förstera *Vaspitanje volje: jedno pitanje iz knjige 'Kako treba živeti'* (Beograd 1922.). Kasnije prevodi *Anorgansku hemiju* Karla Oppenheimera (Beograd 1926.). Pred kraj studija (1926./7. godine), u novosadskom *Letopisu* Matice srpske izvještava o muzičkom životu u Zagrebu – opisuje koncerte, operne predstave i druge glazbene priredbe. Po Vrhovcu, vrhunac zagrebačkih događanja bio je koncert jednog od najvećih pijanista svih vremena Arthura Rubinsteina.

Kao mladi liječnik ostaje u Zagrebu i cijelo vrijeme je aktivan u zdravstvenom prosvjećivanju. Tijekom 1930. održao je čak 19 predavanja o borbi protiv alkoholizma diljem Savske i Primorske banovine, a sljedeće godine pomaže Andriji Štamparu u izdavanju njegove knjige *Narodna čitanka o alkoholu*. Od 1929. do 1938. glavni je urednik

novina *Novi život* u kojima je kroz to vrijeme objavio četrdesetak članaka o alkoholu i posljedicama njegove zloupotrebe.

Početkom tridesetih godina volontirao je na Klinici za unutrašnje bolesti. Naposljetku je dobio specijalizaciju te 1933. i 1934. odlazi na usavršavanje iz endokrinologije i dijabetologije u SAD (Boston, New York, Washington, Philadelphia) i Kanadu (Toronto), pa nakon toga u Veliku Britaniju, Švedsku, Nizozemsku, Njemačku i Austriju. U Torontu je radio kod Fredericka Bantinga (1891. – 1941.), dobitnika Nobelove nagrade 1923. za otkriće inzulina i njegovu masovnu primjenu. U tom je gradu paralelno u Klinici za unutarnje bolesti proučavao najnovije metode liječenja šećerne i drugih endokrinoloških bolesti, a u The Connaught Laboratories A metode proizvodnje i standardizacije inzulina i jetrenog ekstrakta.

Nakon povratka u Zagreb polaže specijalistički ispit i postaje specijalist za unutrašnje bolesti. Istovremeno radi na proizvodnji inzulina i već 1935. godine u okviru Škole narodnog zdravlja uspješno proizvodi prve količine. U to vrijeme postoji još uvijek samo kristalni (kratko djelujući) inzulin. Kroz idućih pet godina radi na povećanju proizvodnje, odnosno uz tvrtku Plibah (kasnije Pliva) do 1940. godine uz pomoć kemičara i biokemičara uspijeva pokrenuti industrijsku proizvodnju inzulina. Taj proizvod je nazvan Inzulin Zagreb te je biološki standardiziran po preporukama Lige naroda. Bio je to veliki uspjeh, jer je do tada svega nekoliko zemalja u svijetu proizvodilo inzulin, goveđeg ili svinjskog podrijetla. U tom projektu sudjelovali su i naši kasniji nobelovci iz područja kemije Lavoslav Ružička (1897. – 1976.) i Vladimir Prelog (1906. – 1998.).

Sredinom tridesetih godina prošlog stoljeća u Kanadi i Danskoj počinje proizvodnja inzulina s produženim djelovanjem. Kanadski protamin-cink inzulin ušao je u primjenu već 1936. godine, a Vuk Vrhovac već iste godine piše u *Liječničkom vjesniku* članak o važnosti tog inzulina za terapiju osoba sa šećernom bolešću. Deset godina kasnije u istim novinama piše članak o inzulinu dugog djelovanja, ali ovaj put pod imenom Protamin-cink inzulin Zagreb. Bio je to u to vrijeme još jedan veliki uspjeh, jer proizvodnja inzulina je u to vrijeme nedostatna, zbog stalnih problema s manjkom sirovina. Na taj

način se ipak osiguravalo dovoljne količine kristalnog i protamin-inzulina za osobe sa šećernom bolešću unutar tadašnje Jugoslavije.

„U današnje doba, kada medicina pruža tako sjajne mogućnosti za liječenje ove bolesti, pustiti jednog dijabetičara da živi i umre kao invalid samo zato što nema sredstava za liječenje, zbilja je prava društvena sramota koja se ničim ne da opravdati", napisao je Vuk Vrhovac prigodno, 1939. godine, u jednom tekstu u *Liječničkom vjesniku*. Bio je to samo jedan od navoda u kojim je uporno isticao višestruko teške posljedice šećerne bolesti (na oboljelog i na njegovu okolinu) i ukazivao na njenu raširenost u svim društvenim slojevima. Kako bi postigao što bolje rezultate u liječenju i suočavanju s tom bolešću, piše i popularne knjige, poput *Šećerna bolest i njezino liječenje: priručna knjiga za dijabetičare*. Prvo izdanje objavljeno je 1935. što je bila prva knjiga takve vrste u toj domeni – u narednim godinama uslijedila su nova izdanja.

Inicijativom Vuka Vrhovca osniva se 1940. godine Savjetovalište za dijabetičare, prvo u ovom dijelu Europe, koje se kasnije razvija u Centar za dijabetes. U njemu se vrše besplatni pregledi i savjetovanja bolesnika, a siromašnijim bolesnicima dijeli se i besplatno inzulin. Temeljna zamisao bila je objedinjavanje kliničkog, znanstvenog i obrazovnog rada u istoj ustanovi kako bi se dijabetičkim bolesnicima mogla pružiti cjelokupna skrb. Bio će to kasnije baza „hrvatskog modela" liječenja šećerne bolesti, koji je Svjetska zdravstvena organizacija prihvatila kao hrvatski proizvod.

Svojim nesebičnim radom okuplja oko sebe široki krug bolesnika, osobito osoba sa šećernom bolešću, među kojima je bio zaslužno poštovan.

Uz redovan liječnički posao i rad na proizvodnji inzulina Vuk Vrhovac kontinuirano piše stručne i popularne tekstove, ponajviše u *Liječničkom vjesniku* u kojem se nastavlja javljati sve do kraja života.

Nema podataka da je prof. Vrhovac, iako Srbin, bio direktno progonjen od strane vlasti NDH. Međutim, s obzirom na njegovu nacionalnu pripadnost i vrijeme u kojem je živio, po svemu sudeći je bio pod određenim pritiscima ili na oprezu. Vjerojatno je proglašen (ili barem smatran) za „neophodno potrebnog stručnjaka", što je davalo

određenu zaštitu. Kako mu je kći bila krštena u katoličkoj crkvi, moguće je da je i s te strane bio štićen. Jedan je članak objavio 1942. te se može pretpostaviti da nije živio i radio posve inkognito.

Nakon Drugog svjetskog rata Vuk Vrhovac nastavlja raditi u Internoj klinici, odnosno u Zavodu za endokrinologiju i dijabetes, ali vodi i dalje Savjetovalište za dijabetes.

Taj posao je radio stalno, ali je nakon imenovanja za sveučilišnog docenta krajem 1946. godine postao trajni zaposlenik Medicinskog fakulteta. Kao stipendist novoosnovane Svjetske zdravstvene organizacije 1947. boravi u Velikoj Britaniji, Švedskoj, Danskoj, Švicarskoj i Nizozemskoj te s kolegama iz područja kliničke endokrinologije razmjenjuje iskustva i stječe nove spoznaje. I ovdje je jasna veza s Andrijom Štamparom i njegovim djelovanjem, jer je prof. Štampar bio poslije Drugog svjetskog rata predsjednik zdravstvene i ekonomske komisije Ujedinjenih naroda, a predsjedavao je na Osnivačkoj skupštini Svjetske zdravstvene organizacije. Njegov je ugled u Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji bio ogroman pa je mogao pomoći brojnim kolegama s područja bivše Jugoslavije u školovanju i usavršavanju izvan domovine. Jedan od njih bio je i Vuk Vrhovac s kojim ga je vezivalo i privatno poznanstvo.

Vuk Vrhovac je 1950. izabran za izvanrednog profesora i dopisnog člana JAZU-a. Predaje na Medicinskom fakultetu te na tečajevima za usavršavanje liječnika na Školi narodnog zdravlja. Uz to, tih godina nesmanjenim ritmom piše znanstvene, stručne i popularnomedicinske knjige. Božidar Vrhovac, Vukov sin, u jednom je intervjuu 2004. istaknuo kako, uz ogradu da je imao svega 16 godina kada je njegov otac umro, dobro zapamtio njegove radoholičarske navike – „kad nije bio na Rebru ili u svojoj privatnoj ordinaciji na Gornjem gradu, sjedio bi doma u radnoj sobi i pisao knjige. On je zapravo uvijek radio, nije za nas imao baš puno vremena“.

Bio je član uredništva nizozemskog medicinskog časopisa Excerpta medica te član britanskog Royal Society of Medicine.

Vuk Vrhovac je objavio dvadesetak znanstvenih radova, znatno više popularno medicinskih članaka i tri knjige sličnog sadržaja. U znanstvenim i stručnim člancima uglavnom se bavi endokrinolo-

gijom, dijabetologijom, proizvodnjom inzulina i komplikacijama šećerne bolesti, slično je i u popularno-medicinskoj literaturi s tim da ovdje najviše piše o alkoholu, nikotinu i njihovoj štetnosti, voćnim dijetama u zdravlju i bolesti.

Vuk Vrhovac je do posljednjeg trenutka bio u punoj aktivnosti, preminuo je iznenada. Pokopan je u arkadama zagrebačkog groblja Mirogoj.

Vuk Vrhovac je poznato veliko ime u povijesti hrvatske medicine, prvi hrvatski endokrinolog i dijabetolog, začetnik proizvodnje inzulina između dva svjetska rata. Njegovo ime od 1970. godine nosi vodeća hrvatska ustanova za liječenje šećerne bolesti – Sveučilišna klinika za dijabetes, endokrinologiju i bolesti metabolizma, sada dijela Kliničke bolnice Merkur u Zagrebu.

Ivica Balen – Dario Rahelić

DJELA:

Arhiva Medicinskog fakulteta u Zagrebu, dosje Vrhovac Vuk; Nacijonali-zimski semestar 1921/22, od P-Ž; zapisnici s ispita, dosje Vrhovac Vuk
Aktuelni kliničkofiziološki problemi diabetes mellitusa, Liječnički vjesnik 1935/2, 59–66.
Dijabetes i graviditet, u: Zbornik radova I. naučnog sastanka ginekologa, Zagreb, Zagreb 1952, 159-167.
Dijabetes i tuberkuloza, Liječnički vjesnik 1937/4-5, 130-135, 205-212.
Dijabetes i tuberkuloza, Zagreb 1937.
Endokrini sistem i alergija, u: Simposion o alergiji, ur. F. Kogoj, Zagreb 1952., 55-68.
Endokrinološki aspekt problema tirotoksikoze, Liječnički vjesnik 1948/4-5.
Endokrinološki aspekt problema tirotoksikoze, Zagreb 1949.
Hematopoetični princip jetre i njegova specifična primjena u terapiji: povodom dvadesete godišnjice otkrića jetrene terapije i s osobitim obzirom na Jetarex Zagreb, Liječnički vjesnik 1946/7-8.
Insulinski preparati produženog djelovanja i njihova klinička aplikacija: s posebnim obzirom na Protamin-cink-insulin Zagreb, Liječnički vjesnik 1948/4-5.
Nedijabetičke meliturije, Liječnički vjesnik 1936/3, 99–103.
O doziranju u terapiji endokrinih poremećaja, Liječnički vjesnik 1950/3.
O problemu neplodnosti s osobitim obzirom na endokrine faktore, Liječnički vjesnik 1948/8.
Omladini o značaju trezvenosti, Beograd 1929.
Skupni referat: O protaminskom insulinatu, Liječnički vjesnik 1936/7., 315–316.
Socijalno-medicinsko značenje šećerne bolesti, Liječnički vjesnik 1939/1., 61-91.
Šećerna bolest i njezino liječenje: priručna knjiga za dijabetičare: sa 10 slika u tekstu, Zagreb 1949.
Utisci o američkoj i engleskoj medicini, Liječnički vjesnik 1935/1, 30–35.
Voće i voćne dijete u zdravlju i bolesti, Zagreb 1937.
Značenje diabetesa u socijalnom osiguranju s posebnim obzirom na određivanje radne sposobnosti dijabetičara, Arhiv za medicinu rada, Beograd 1948/2.

LITERATURA:

Enciklopedija Novog Sada, sv. 5, Novi Sad 1996., 263.
HE 11, 513.
In memoriam, Prof. dr Vuk Vrhovac, Liječnički vjesnik 1952/5-6, 133-134.
Nacional, 27. IV. 2004.
Politika, Beograd, 28. V. 1952.
Prilozi za povijest dijabetologije i endokrinologije u Hrvatskoj, ur. Z. Škrabalo, Zagreb 1999., 403-411.
Škrabalo, Z., *Historical Development of Diabetology in Croatia,* Diabetologia Croatica, Zagreb 1978., br. 7, 43-47.
СБР 2, 330.
Znamenite ličnosti Srema, Sremska Mitrovica 2003., 13-14.

Vucelić, Milojko

VUCELIĆ, Milojko (Garešnica 11. VI. 1930. – La Jolla, Kalifornija, SAD, 7. IX. 2012.), strojarski inženjer, direktor svemirskog programa, poduzetnik, sin Josifa/Josipa i Ljubice r. Hrgović. Po ocu potječe iz plemenitaške loze *von Radoboj*, jedine plemićke porodice srpskog porijekla koja je postala član Hrvatskoga plemićkog zbora. Naime, car Franjo Josip njegovom je pradjedu Rafaelu, oficiru slunjske pukovnije, dodijelio tu plemićku titulu. Milojkova je majka smrtno stradala 1934. u nejasnim okolnostima, pa se otac ubrzo oženio udovicom Ljubicom Obradović r. Miljuš. Obitelj pomajke Ljubice stradala je u ustaškom genocidu – Ljubičin otac Jovo ubijen je 28. aprila 1941. u Gudovcu, a majka Sara u Jasenovcu godinu dana kasnije, nakon što je

odbila prekrštavanje. No, uža Milojkova obitelj bila je zaštićena, jer je njegov otac prije rata radio kao inženjer na Državnim željeznicama Kraljevine Jugoslavije, pa je kao „neophodno potreban" stručnjak u NDH nastavio obavljati svoj posao.

Osnovnoškolsko obrazovanje Milojko je stekao u Bjelovaru, gdje je krenuo u gimnaziju, ali je maturirao na zagrebačkoj Trećoj muškoj gimnaziji 1948. godine. Iste godine, pošavši očevim stopama, upisuje tehničke znanosti – odnosno strojarski odsjek Tehničkog fakulteta u Zagrebu. Tokom studija razvija interes za aviotehniku, pa tako završava tečaj za jedriličara i pilota u Vršču, u Aeroklubu Zagreb je bio aktivan član, a u konstruktorskom birou Zrakoplovnog saveza Hrvatske je počeo raditi još kao student prve/druge godine kao detalj konstruktor od 1949. do 1954. godine. U birou u suradnji s Rudolfom Fizirom konstruira, između ostalog, hidrojedrilicu H-49 Split, a diplomira 1955. godine kod jednog od pionira hrvatske i jugoslavenske aeronautike, astronautike i raketne tehnike prof. Davorina Bazjanca projektiravši elisu za laki sportski avion CA-51. Vucelić je kasnije priznao: „Bolje da profesor Bazjanac nije došao provjeriti kako ta elisa radi jer nisam računao da se radilica zrakoplova okreće u suprotnom smjeru. To me je naučilo da tri puta provjerim stvari, a to se onda moralo odraziti i na sigurnost mojih kasnijih konstrukcija."

Iste godine odlazi u Stuttgart gdje najprije završava pripravnički tečaj unutar firme Daimler-Benz, da bi kasnije u godini prešao u Köln u Ford-Werke raditi kao dizajner detalja za alate u njihovom Odjelu za projektiranje alata i pribora. Već 1956. godine odlazi u SAD, gdje svome imenu dodaje još i „Mike" te u relativno kratkom vremenu pronalazi zaposlenje u Cessna Aircraft Corporation, Wichita (Kansas), kao inženjer za strukturalni dizajn i ispitivanje na modelima Cessna 210 i Cessna 620. Godine 1958. prelazi u Stanley Aviation Corporation, Denver (Colorado), gdje je kao projektni inženjer radio na raznim zadacima, od kojih je interesantno istaknuti projekt izrade kapsule za spašavanje pilota pri nadzvučnim brzinama na bombarderu B-58 Hustler. To će stečeno iskustvo Vuceliću dobro doći kasnije kada u projektu Apollo bude predlagao da se isti princip koristi i za kapsule svemirskih letjelica. U tom projektu, kao zaposlenik North

American Aviation (kasnije Rockwell International), Downey (Kalifornija), počinje raditi u okviru NASA-e već početkom 1962. godine.

U svemirskom programu počeo je raditi kao inženjer analizirajući strategije spuštanja na Mjesečevu površinu, a poslije je postavljen za jednog od direktora NASA-ine kontrole misije u Houstonu, u isto vrijeme napredujući do pozicije direktora za znanstvena istraživanja Svemirskog odjela u svojoj matičnoj firmi. U toj ulozi, predvodio je čitave timove od nekoliko stotina eksperata za dizajniranje i konstrukciju Mjesečevog modula. Osvrćući se na cjelokupno iskustvo rada na svemirskom projektu, Vucelić je isticao misiju Apollo 8 kao najznačajniji uspjeh, pošto je tada čovječanstvo prvi put u svojoj povijesti izašlo iz orbite svog matičnog planeta i ušlo u orbitu nekog drugog nebeskog tijela, u ovom slučaju Mjeseca. Nakon što je 1968. Apollo 8 uspješno obavio svoju misiju, komandant misije Frank Borman pošao je na turneju po svijetu na kojoj je pričao o svom iskustvu. U Jugoslaviji je Borman predsjednika Josipa Broza Tita upoznao s činjenicom da Vucelić radi u NASA-i, što će se uskoro pokazati važnim. Vucelić nastavlja svoj angažman u svemirskom programu, uključujući i slavnu misiju Apollo 11 1969. godine, u kojoj je bio zadužen za sigurno vraćanje astronauta na Zemlju te organiziranje akcija spašavanja u slučaju nezgode.

Međutim, presudnu je ulogu imao tokom potencijalno katastrofalne misije Apollo 13 1970. godine. Naime, približavajući se Mjesecu Apollo 13 doživljava ozbiljnu havariju te šalje sada već povijesnu izjavu „Okay, Houston, we've had a problem here", a Vucelić je u tom trenutku bio voditelj smjene u kontroli misije. Reagirajući promptno, sa svojim timom iznalazi rješenje za spašavanje života astronauta i njihovo uspješno vraćanje natrag na Zemlju, o čemu je kasnije objavio i publikaciju (kod nas pretočenu u knjigu *Apolo 13*). Zbog toga mu je predsjednik SAD-a Richard Nixon dodijelio najviše civilno odlikovanje – Presidential Medal of Freedom. Godine 1972. u sklopu Apollo 17, Vucelić je bio odgovoran za operaciju istraživanja površine Mjeseca, a s tom misijom Apollo program kao takav završava. Usporedno s radom u Apollu, educirao je širu javnost o fenomenu istraživanja svemira kao predavač te gost u raznim emisijama.

Još i prije završetka projekta Apollo, u ljeto 1971. godine u Beogradu se održava izložba *Čovjek u svemiru*, gdje su sukladno politici detanta prisustvovali delegati iz SAD-a i SSSR-a, na kojoj je sudjelovao i Vucelić u svojstvu izaslanika U.S. State Departmenta. Zahvaljujući, između ostalog, interesu kojeg je Vucelićev rad pobudio kod Tita, jugoslavenski je predsjednik već na sastanku u okviru te izložbe počeo posredovati između SAD-a i SSSR-a, koji su onda s projektom Apollo-Союз (Apollo – Sojuz) započeli višedecenijsku suradnju u svemirskim projektima. U sklopu tog projekta, Vucelić je odigrao važnu ulogu, kako u pregovorima o suradnji, tako i u njegovu tehničkom dijelu, preciznije prilagođavanju tehničkih performansi Apolla kako bi njegovo spajanje sa Союзом u svemiru uopće bilo moguće. To je i ostvareno 1975. godine. Još jedan značajan projekt na kojem je Vucelić radio bio je Skylab, prva svemirska stanica SAD-a, lansirana 1973. godine.

Od 1975. godine prelazi iz inženjerskog sektora u poslovni, postavši potpredsjednik odjela za Istočnu Evropu unutar Rockwell International Overseas Corporation, gdje ostaje do 1978. kada prelazi u Bendix Aerospace International. Od 1981. do 1986. godine radi u telekomunikacijskoj firmi AT&T, nakon čega kupuje poduzeće Ideal Electric Company koje se bavi proizvodnjom motora i generatora. Ostvarivši značajan poslovni uspjeh (na vrhuncu je tvrtka imala 500 zaposlenih), Vucelić 2005. biva proglašen biznismenom godine u Ohiou – saveznoj američkoj državi u kojoj se nalazilo sjedište firme. Dvije godine kasnije prodaje Ideal tvrtki Hyundai te odlazi u mirovinu. Uzimajući u obzir sve te činjenice, jasno je zašto je tih godina Vucelić otklonio ponudu da dođe na mjesto generalnog direktora cijele firme Rade Končar.

Međutim, energični i poduzetni Mike Vucelić se ni tada ne smiruje, već učestvuje u raznim projektima. Povodom 100. obljetnice prvog leta avionom u Hrvatskoj 1910. godine, koji je dizajnirao Slavoljub Penkala, Vucelić je sa svojim starim kolegama iz Aerokluba Zagreb konstruirao repliku tog aviona. Inače, Vucelić je tih godina često dolazio u Zagreb i Beograd te je održavao predavanja o raznim temama iz aeronautike. Javljao se često i u medijima.

Naposljetku, 2011. imenovan je za glavnog savjetnika u timu međunarodne komercijalne firme Synergy Moon s ciljem spuštanja bespilotne letjelice na Mjesec koja bi tamo dostavila rover. No, prije nego što se mogao ozbiljnije uključiti u taj projekt, razbolijeva se i umire.

Sa suprugom Ingom Perzl, podrijetlom Njemicom, imao je dva sina: Alexandra, koji je stručnjak za čistu energiju, i Nicholasa, koji kao inženjer dizajnira raketna pilotska sjedišta.

Arhivsko gradivo Milojka Vucelića donirano je Arhivu Srba u Hrvatskoj. Srpsko narodno vijeće je svoj kalendar za 2020. posvetilo Vuceliću u povodu 90. godišnjice njegova rođenja.

Igor Drvendžija

DJELA:

Vucelić, M. M., *Apollo XIII,* Zagreb 1970.
Vucelić, M. M., *Apollo 14*. Zagreb 1971.

IZVOR:

Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb. ASH 3.2.33 *Fond Milojko Vucelić*

LITERATURA:

Alfirević, I., *Hrvatski znanstvenici u razvoju tehničke mehanike XX. stoljeća*, *Studia lexicographica*, god. 12 (2018) br. 23, str. 101–126.
https://100.fsb.hr/hr/103/APOLLO+13%3A+%E2%80%9E+Huston+%E2%80%A6+imamo+problem%E2%80%9C;
https://www.tportal.hr/tehno/clanak/navijali-smo-da-apollo-11-promasi-mjesec-20101016; https://tehnika.lzmk.hr/vucelic-milojko/, pristupljeno 22. XII. 2024.
Vjesnik u srijedu, 13. V. 1970.
НИН, 8. X. 2009.
Jutarnji list, 20. VII. 2024.
Unsung Heroes of Apollo Feat. *Associated Press* (New York), 24. VII. 1969.

Zec, Aleksandra

ZEC, Aleksandra (Zagreb, 8. V. 1979. – Zagreb, 7. XII. 1991.) učenica, kći Mihajla i Marije r. Mesić rodom iz Stajnice kod Brinja (u Lici). Imala je 12 godina kada su je ubili pripadnici rezervnog sastava MUP-a RH, pripadnici tzv. Merčepove jedinice nakon što je vidjela kako su joj ubili oca i majku. Zločin nad obitelji Zec s vremenom je postao simbol šovinističkog nasilja nad srpskim civilima, a s druge strane dokaz o nespremnosti hrvatskog pravosuđa da u mnogo slučajeva procesuira ratne zločine nad Srbima, čak i kad su postojala priznanja počinitelja. Motivi i način ubojstva članova obitelji Zec i izostanak pravosudnog sankcioniranja potaknuli su opravdanu sumnju u pravosudne hrvatske institucije, opterećene nacionalističkom ideologi-

jom i ratnohuškačkom atmosferom, kao i duboke potrese u svijesti i moralnoj savjesti društva.

Aleksandra Zec rasla je u krugu obitelji u Poljaničkoj ulici 22 na zagrebačkoj Trešnjevci, uz mlađu sestru Gordanu i mlađeg brata Dušana. Pohađala je osnovnu školu Augusta Šenoe u nedalekoj Selskoj ulici. Mihajlo Zec vodio je dobro uhodanu mesnicu „Križevčanka" na početku Petrinjske ulice u centru Zagreba.

Oko 23 sata 7. prosinca 1991. u kuću obitelji Zec upao je Munib Suljić, Mihajlov poznanik, jedan od njegovih kupaca mesa za pečenjarnicu koju je vodio u Svetom Križu Začretje, zajedno s pripadnicima jedinice Tomislava Merčepa, Vukovarcima Sinišom Rimcem, Igorom Mikolom, Nebojšom Hodakom i Snježanom Živanović, 19-godišnjom Mikolinom suprugom koja je bila u drugom stanju. Nakon što je Suljić pozvonio na vrata najavivši se kao „policija", otvorili su Mihajlo i Marija Zec. Premda nisu imali niti jedan valjan dokument za ulaz u kuću, došljaci su ispreturali stan, uzeli zlatninu i novac, i nakon petnaestak minuta krenuli prema izlazu. Mihajla Zeca ubio je Siniša Rimac, prema svjedočenju danom policiji 20. prosinca 1991., kad je ovaj izašao na ulicu i vjerojatno pokušao pobjeći. Rimac je svjedočio ovako: „Kada je taj muškarac prošao pokraj mene i krenuo dolje, ja sam mislio da će obući cipele. Međutim, on je izašao na ulicu. Već se nalazio na sredini raskršća i tada sam ispalio jedan metak iz puške. Vidio sam da je posrnuo. Ispalio sam još jedan metak i vidio sam da je pao... Igor i ja smo imali namjeru da Zeca ubacimo u kombi, no vidio sam da mu krv izlazi na usta, pa sam smatrao da će ionako umrijeti i nisam ga htio vući, iako je još davao znakove života. Krenuo sam prema kući i vidio djevojčicu u roza pidžami kako je istrčala kroz vrata". Bila je to Aleksandra Zec.

Svjesni da su Mihajlova supruga Marija i kći Aleksandra svjedokinje ubojstva, a ne znajući da su 10-godišnji Dušan i sedmogodišnja Gordana Zec ostali skriveni u kući, „merčepovci" su ih vezali i strpali u kombi bez registarskih tablica te ih odvezli do planinarskog doma Adolfovac na Medvednici. Tu ih je obje ubio Munib Suljić, što je detaljno opisao u u iskazu policiji 20. prosinca 1991. godine: „Cijev Hecklera sam joj (misli se – Mariji Zec, op. aut.) uperio u glavu, zažmirio

sam, okrenuo sam glavu na drugu stranu i ispalio jedan metak. Kada sam otvorio oči, vidio sam da je žena pala na zemlju pored jame. Tada je Igor iz mojih ruku uzeo svoju pušku i ispalio još nekoliko metaka u ženu". Ubojstvo Aleksandre Zec opisao je Siniša Rimac: „Djevojčica je izašla kroz vrata, ruke su joj bile zavezane. Međutim, padao je snijeg pa je ona počela posklizavati na snježnom tlu. Podigao sam je u naručje i nosio je... Netko mi je rekao da joj vežem oči, uzeo sam komad plahte koji joj je visio oko vrata... Potom sam čuo više pucnjeva." Suljić je djetetu ispalio šest metaka u potiljak. Hodak i Rimac su tijelo bacili u jamu. Čuo se hropac, pa je Mikola uzeo pušku i pucao u tijela u jami. Snježana Živanović svjedočila je: „Netko je predložio da Igor i ja idemo u dom po kantu za smeće... Kada smo došli vidjela sam da Munib i Rimac još skidaju krvavu zemlju, i to na onom mjestu gdje je djevojčica pala nakon vriska. Kada su pobacali tu zemlju, istresli su smeće da se ne vidi da je bilo kopano". Naknadna istraga otkrila je da je Siniša Rimac tražio da se Aleksandru ne ubije, ali da su svi drugi bili protiv, jer im je vidjela lica.

Mediji će u kasnijim rekonstrukcijama zločina najčešće spominjati dva moguća motiva za ubojstvo: koristoljublje i nacionalnu mržnju. Prvi motiv ne treba isključiti, jer je Zec slovio za imućnog čovjeka, a Suljić mu je je navodno dugovao novac. Međutim, glavni razlog noćnog upada u kuću ugledne zagrebačke obitelji, koji je završio ubojstvom troje od petero njezinih članova, bio je bez sumnje taj što je Mihajlo Zec bio Srbin, i što su u to ratno vrijeme ispunjeno strahom i mržnjom kružile neistinite priče da je „četnik" i „petokolonaš".

Premda prema iskazima počinitelja ubojstva Aleksandre Zec njezina srpska nacionalnost nije bila neposredan motiv, način na koji su ubojice izbjegli sudski pravorijek pokazuje odnos pravosudnih i državnih tijela prema procesuiranju žrtava Srba ili koje su imale srpske korijene. Premda je, naime, policija počinitelje uhitila samo nekoliko dana poslije ubojstava, oni za te zločine nikada nisu osuđeni. U razgovorima s istražiteljima odmah su priznali ubojstva i potanko ih opisali. Cijelo svjedočenje objavljeno je u zagrebačkom tjedniku *Globus* tako da je javnost iz prve ruke saznala o ovom događaju. Međutim, ta

priznanja dali su bez prisutnosti odvjetnika, što je bila proceduralna pogreška, a kako nije bilo svjedoka ubojstava, početkom 1992. pušteni su na slobodu. Okružni sud u Zagrebu u srpnju 1992. proglasio ih je nedužnima zbog nedostatnih i nezakonito prikupljenih dokaza. Vrhovni sud RH odbio je svojom odlukom od 14. srpnja 1993. zahtjev Državnog odvjetnika za zaštitom zakonitosti u ovom predmetu.

Suljić i Hodak nastavili su se baviti kriminalom, a Siniša Rimac postao je jedan od tjelohranitelja ministra obrane Gojka Šuška i naposljetku pukovnik HV-a. O Mikoli se dugo ništa nije čulo jer je otišao u Hercegovinu, a Snježana Živanović je neko vrijeme potpuno nestala iz javnosti (pojavila se 2012. kao svjedokinja na suđenju Tomislavu Merčepu i na pitanja suca o ubojstvu obitelji Zec „uporno nije htjela odgovarati" pravdajući se time da je „u sudskom postupku koji se zbog tog zločina vodio bila oslobođena". Međutim, objasnila je zašto se pridružila Merčepovoj jedinici – „moj je otac bio Srbin i zbog toga sam u Senju imala dosta problema"). Dana 30. svibnja 1995. Rimac je primio orden Nikole Šubića Zrinskog, visoko priznanje za zasluge u ratu iz ruku predsjednika Franje Tuđmana. U dijelu javnosti to je shvaćeno kao afirmacija zločina i poželjan način ponašanja. Prema tjedniku *Nacional* od 27. IV. 2004. ključnu političku zaštitu ubojicama pružio je sam predsjednik Tuđman. Naime, Stjepan Mesić je 1992. godine, u to vrijeme Tuđmanov bliski suradnik i visoki dužnosnik (tih je mjeseci postao predsjednik Hrvatskog sabora), došao k Tuđmanu s molbom da „svakako osigura da krivci za taj zločin budu adekvatno procesuirani i kažnjeni", na što mu je Tuđman odgovorio: „Pusti, pusti, možda će mi ti dečki još trebati". I uistinu – te su se Tuđmanove prognoze i ostvarile.

Ubojstvo obitelji Zec i pravosudni skandal oslobađanja počinitelja izazvali su praktički trenutnu reakciju u javnosti. Nakon što su o tome izvijestile brojne nevladine organizacije izbio je skandal – o tome su pisale razne novine, u više se navrata govorilo i na državnoj televiziji – HTV-u. Munib Suljić, Igor Mikola i Siniša Rimac ipak su 2005. osuđeni, ali za ubojstvo izvjesnog Aleksandra Antića zvanog Saša u Pakračkoj poljani, gdje je Merčepova jedinica bila jedno vrijeme stacionirana i gdje je također počinila ratne zločine. Suljić je dobio 10

godina (Vrhovni sud kaznu je 2006. povisio 12), Rimac je osuđen na osam, a Mikola na pet godina zatvora kao pomagač u ubojstvu, čemu je pribrojeno protupravno lišavanje slobode i iznuda nad tri druge osobe. Nakon izricanja presude u zatvor je odveden samo Rimac jer se Suljić i Mikola, koji su se branili sa slobode, nisu pojavili na izricanju presude. Mikola je svega godinu dana prije toga izručen Hrvatskoj nakon izdržavanja 27-mjesečne zatvorske kazne koju je odslužio u zeničkom zatvoru zbog pokušaja iznude. Nebojša Hodak je u lipnju 2005. nepravomoćno osuđen na godinu dana zatvora zbog pokušaja iznude. Munib Suljić umro je u zatvorskoj bolnici u Zagrebu 2006. za izdržavanja 12-godišnje kazne, nakon što ga je dva mjeseca ranije nizozemska policija uhitila i predala Međunarodnom kaznenom sudu u Haagu. U cijelom slučaju ostalo je nejasno, kako je o tome pisao novinar Berislav Jelinić u *Nacionalu*, zašto Okružnom sudu u Zagrebu 1992. za osuđujuću presudu nisu bila dovoljna svjedočenja svjedoka koji su vidjeli Sinišu Rimca kad je ubio Mihajla Zeca ni svjedočenja onih pred kojima je Mikola priznao ubojstvo, te zašto sud nije uzeo u obzir činjenicu da je „oružje oduzeto od optuženih identično onomu iz koga je počinjeno ubojstvo", kao i policijsko vještačenje vozila „koje je nedvojbeno pokazalo da su se na sjedalu kombija u kojem su vozili otete Marija i Aleksandra Zec nalazila vlakna tkanine koja odgovaraju vlaknima odjeće s njihovih mrtvih tijela". Istraga je utvrdila da su kombi vozili Mikola i Živanović, a bilo je i svjedoka koji su potvrdili da je taj kombi bio ispred kuće obitelji Zec neposredno prije i za vrijeme ubojstva jer je tad udario u parkirani automobil. Ostalo je nejasno i nedovoljno istraženo što se te noći zbivalo u policiji jer su neki svjedoci ubojstva Mihajla Zeca nazvali policiju i rekli da su vidjeli kako otmičari trpaju ženu i dijete u kombi. O tome, prema navodima medija, postoje pismeni tragovi u knjizi dežurstva policijske postaje i policija je o tome informirala sve svoje ophodnje. Međutim, one se nisu usudile zaustaviti ubojice na kontrolnoj točki ispod Medvednice, jer su vidjele da su to pripadnici „Merčepovih eskadrona smrti". U *Globusu* je novinarka Željka Godeč kritizirala Ustavni sud Republike Hrvatske zbog „mizernih formalno-pravnih propusta" u slučaju Zec „za koje velik dio uglednih pravnih stručnjaka tvrdi da su nategnuta i krajnje sumnjiva interpretacija zakonskih odredbi".

Aleksandra, Marija i Mihajlo pokopani su u Gornjoj Dragotinji pokraj Prijedora, rodnom mjestu Mihajla Zeca. Gordana i Dušan Zec, preživjeli članovi obitelji, koji od 1991. žive u Banjoj Luci, i o kojima je brinula baka, tužili su Republiku Hrvatsku. Vlada Ive Sanadera pristala je 2004. na nagodbu i isplatila im jednokratnu odštetu od 1,500.000 kuna (oko 200.000 eura) „iz moralnih razloga". Ti će moralni razlozi, međutim, 2010. biti ozbiljno dovedeni u pitanje nakon što Žarko Domljan, u trenutku ubojstva Aleksandre Zec predsjednik Sabora, na HTV-u izjavi kako je „mesnica Zec na vrhu Petrinjske ulice" bila „poznato okupljalište kosovaca i udbaša". Na to je saborski zastupnik Milorad Pupovac sa saborske govornice reagirao tvrdnjom kako je Domljan „sugerirao da je obitelj Zec bila s pravom likvidirana". Gotovo 20 godina kasnije Domljan je u memoarima tu tezu ponovio: opisao je higijensko stanje u saborskom restoranu u trenucima kad je on preuzimao predsjedničku funkciju kao „poražavajuće", a onda pridodao „kako je najgore zazvučao podatak da je voditelj restorana neki Škorić, po nacionalnosti Srbin te da meso nabavlja u mesnici nekog sunarodnjaka koja je bila poznato okupljalište udbaša iz Petrinjske i Đorđićeve. Znajući na što su sve spremne komunističke tajne službe" zatražio je od tajnika da Škoriću da otkaz te da „potraži nekog drugog voditelja koji će garantirati da nas barem neće sve zajedno potrovati" (*Visoko podignimo zastavu*, str. 265).

Zločin nad obitelji Zec, a posebno sudbina Aleksandre Zec, potaknuo je s određenim vremenskim odmakom nastanak niza umjetničkih djela hrvatskih autora – bila su to ozbiljna propitivanja o odgovornosti, o istini, o naravi hrvatskih vlasti u devedesetima 20. stoljeća. Jurica Pavičić objavio je 1997. roman *Ovce od gipsa*, djelomice inspiriran tim događajima, prema kojemu je redatelj Vinko Brešan 2003. snimio film *Svjedoci*. Redatelj Oliver Frljić postavio je u suradnji sa Srpskim narodnim vijećem u Rijeci 2014. predstavu *Aleksandra Zec*. Uoči premijere je desetak ratnih veterana prosvjedovalo pred kazalištem ističući natpise „Kad će hrvatske žrtve dobiti kazališnu predstavu?", „86 malih Vukovaraca" i „402 hrvatske djece ubijeno od četničke ruke". Nebojša Slijepčević po vlastitom je scenariju 2018. snimio dokumentarac *Srbenka* u kojemu, prateći probe za Frljićevu

predstavu, dojmljivo progovorio o društvenoj traumi zbog ubojstva Aleksandre Zec i njezinih roditelja, ali i o odgovornosti hrvatske države i društva za taj zločin koji nije kažnjen. Film je dobio tridesetak nagrada i priznanja diljem svijeta, među kojima se ističe nagrada Amnesty Internationala za najbolji film o ljudskim pravima na Festivalu dokumentarnog filma Millennium Docs Against Gravity 2019. u Varšavi.

Na mjestu gdje su ubijene Aleksandra Zec i njezina majka Marija otkrivena je 2023. spomen ploča. „Tog 7. prosinca djevojčica, Zagrepčanka, Aleksandra Zec imala je 12 godina. Ubojice koji su počinili taj strašni zločin, kao što svi znamo, iako su priznali taj zločin, nikad nisu za to odgovarali i to je sramota“, rekao je tom prilikom zagrebački gradonačelnik Tomislav Tomašević te dodao kako spomen ploča znači „uspomenu, mračnu uspomenu koja je ovjekovječena u kolektivnoj memoriji i povijesti Zagreba”. Postoji prijedlog da se jedna ulica u Zagrebu nazove po Aleksandri Zec.

Ubojstvo Aleksandre Zec i njezinih roditelja ostao je u hrvatskoj kulturi sjećanja ne samo simbol zločina protiv čovječnosti, već i simbol goleme nepravde, šutnje visoke politike i pravosudne farse. Pokazalo se, pogotovo nakon zločina tijekom operacije Oluja 1995. godine, da to nije bio izoliran slučaj, nego dio šire politike i organiziranog djelovanja.

Boris Pavelić

LITERATURA:

Domljan, Ž., *Visoko podignimo zastavu : Hrvatska – od negacije do priznanja*, Zagreb 2010.

Globus, 12. I. 2011.

Jutarnji list, 24. IV. 2004., 10. VI. 2006., 16. IV. 2014., 7. XII. 2021.

Nacional, 27. IV. i 28. XII. 2004.; 28. VIII. 2006.; 19. I. 2010.

Novi list, 9. XII. 2021.

Večernji list, 9. I. i 30. VI. 2010.; 24. i 25. X. 2012.

https://www.index.hr/vijesti/clanak/potpredsjednica-vlade-kosor-primila-clanove-obitelji-zec/199678.aspx; https://www.hina.hr/OTS/6701323; https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/mesic-odbio-pomilovati-sobjeslavskog-i-grandica.html; https://www.index.hr/vijesti/clanak/optuzenici-krivi-za-slucaj-pakracka-poljana/282856.aspx; https://www.index.hr/vijesti/clanak/tudjman-stitio-ubojice-mihajla-marije-i-aleksandre-zec/198931.aspx;

https://www.zagreb.hr/gradonacelnik-tomasevic-otkrio-spomen-plocu-ubijen/193470;

https://havc.hr/hrvatski-film/katalog-hrvatskih-filmova/srbenka#; https://net.hr/danas/vijesti/aleksandra-zec-mucni-detalji-ubojstva-aleksandre-zec-157fb38a-575b-11ec-835a-8a71894495e0;

https://arhiva.portalnovosti.com/2010/07/tko-su-pravi-trovaci-iz-1991/;

https://www.slobodnaevropa.org/a/aleksandra-zec-se-vratila-u-zagreb/25386466.html; pristupljeno 9. III. 2025.

Zelić, Gerasim

ZELIĆ, Gerasim (Žegar, 22. VI. 1752. – Pešta, 26. III. 1828.), arhimandrit, dobrotvor, pisac, sin Andreja i Jo(v)ane. Otac mu je bio sveštenik. Na krštenju je dobio ime Kiril. Osnove pisanja učio je kod jedne monahinje u manastiru Krupi, potom u Žegaru pohađa privremenu školu, a posebno mjesto u njegovom formiranju ima boravak u obližnjem manastiru Krupi, gdje je ponajviše naukovao kod jeromonaha Josifa Došenovića. Život u manastiru i njegovo stasavanje u dostojnog kaluđera, doveli su do toga da je zajedno sa još nekolicinom sabraće otišao u Stanjeviće u Crnoj Gori, kod mitropolita Save Petrovića da primi monaški čin. Tada je stekao i ime Gerasim. Đakon postaje 1774., a jeromonah već 1778. godine. Ono što Gerasima Zelića razli-

kuje od monaškog sveštenstva svakog čina i ugleda jesu putovanja koja je poduzimao, uvijek rukovodeći se, njegovim riječima kazano, brigom za svoju svetu obitelj – manastir Krupu i svoj narod. Osim prijeke potrebe kaluđeri sasvim iznimno napuštaju svoju svetu obitelj i onda ne bez velikih razloga i ne bez dopuštenja nadređenih. Prvo takvo putovanje, motivisano manastirskim poslovima, ali i neskrivenom radoznalošću da vidi i upozna nepoznato, Zelić je 1778. poduzeo na Frušku Goru. Obišao je većinu tamošnjih manastira, upoznavao ljude i okolnosti na prostorima gdje su živjeli njegovi sunarodnjaci. Potom je uslijedio povratak u Bukovicu gdje skuplja milostinju za svoj manastir, a voljom igumana je postavljen za paroha u Benkovcu. Krajnje nezadovoljan službom i položajem tu je proboravio četiri godine. Udovoljavajući potrebama manastirskog bratstva, a u namjeri da izuči vještinu ikonopisa Gerasim odlazi na Krf. Međutim, u tome ga su ga osujetile relativno poodmakle godine i nešto slabiji vid, a svakako i njegov nemiran duh koji ga odvodi na druge, neslućene pravce. Zadar, glavni grad provincije i jadranska luka postaje polazna tačka za njegove nedokučive ciljeve – ako ih je uopće imao. Naime, pokazalo se, njemu je put u nepoznato bio važniji. Odlazi potom u čudesni grad Veneciju, prijestolnicu republike u čijem sastavu je bila i Dalmacija, koju posmatra široko otvorenih očiju, bilježi njemu nepoznate običaje i građevine, s posebnom strašću opisuje veličajnost crkve Sv. Marka, trgove, gužve na njima, stil oblačenja i ponašanja domaćih ljudi. Gleda ih kao istinu Božijeg čuda koja do jučer, u svojoj sredini, podvelebitskoj Bukovici, nije imao prilike gledati niti im se tako iskreno diviti.

Otada počinje njegova nezaustavljiva odiseja po evropskim drumovima, azijskim stepama, po promenadama i trgovima velikih gradova, valovima Jadranskog, Egejskog i Jonskog mora, kao i nepreglednim prostranstvima velikih carstava. On putuje i druguje, sklapa poznanstva, koliko je moguće uči jezike, makar samo osnovnog sporazumijevanja radi. Solidno je ovladao talijanskim i novogrčkim. Uvijek sa skromnim sredstvima na raspolaganju, snalazi se kako zna i umije. Piše najvišim državnim službenicima radi dobijanja pasoša, moli ih za novčanu pomoć, bez ustručavanja prosi kao što inače

monasi prose za svoj manastir, ali s nimalo ustručavanja i za vlastitu nagradu, na kraju i za penziju. Zarad toga traži i nalazi pokrovitelje iz nacionalnih redova, listom se radi o trgovcima i veleposjednicima situiranim u velikim gradovima, gostuje na njihovim trpezama, razgovara o svjetskim i privatnim temama, njihova znanja razmjenjuje za vijesti iz Dalmacije. Tako osigurava novac za putovanja u Beč, Trst, Budim, Peštu, Požun, Poljsku, Rusiju i posebno u oblast Novu Srbiju, u današnjoj Ukrajini, gdje se susreće s istaknutim Srbima, tada već ruskim generalima Tekelijom, Horvatom, Piščevićem i Čorbom.

U Beču je bio čak šest puta, gdje je manirom kakvog plemića ili dobrostojećeg trgovca, naručio vlastiti portret kod slikara Johanna Naterera. U crnomorskom gradu Hersonu bio je predstavljen velikom knezu Grigoriju Potemkinu. Neprekinuto zanimanje za ikonopis dovelo ga je u Kijevopečersku lavru, tada najugledniji manastir pravoslavnog svijeta, gdje su se na najvišem nivou izučavale bogoslovske nauke i odvijao bogat monaški život. U Kijevu je prikupljao milostinju za svoj manastir, a vrhunac svega bilo je predstavljanje carici Katarini Velikoj. Odatle 1784. odlazi u Carigrad, pa u Svetu Goru i Hilandar gdje pored ostalog intenzivno uči grčki jezik. Nanovo odlazi u Carigrad, po nesreći, u vrijeme kuge, pa se preko Trsta 1786. napokon vraća u Krupu.

Ostavio je Gerasim živa svjedočanstva o ljudskim vrlinama i manama, doživio zavisti, prijetvornosti i laži, ali osvrnuo se na širi društveni plan pišući o epidemijama, ratnim pogibeljima, brodolomima i drugim tragedijama. Ni sam se nije mogao izmaći brojnim iskušenjima koje je prevazilazio jakim prirodnim sastavom, bio je visok i naočit, kao i stalnim ufanjem u Hristov i posebno Bogorodičin zagovor kojoj je i sam od djetinjstva bio zavjetovan. Teško je nalazio smiraj unutar manastirske porte i već potkraj iste godine, radi sakupljanja priloga za obnovu manastira, bratstvo mu odobrava ponovni odlazak u Rusiju. U beskrajnoj Rusiji, tadašnjem pokrovitelju pravoslavnih, obilazi mnoštvo gradova, crkava i manastira, doživljava brojna i živopisna susretanja. Stvarni ishod ovog putovanja jeste to što se u Dalmaciju gotovo trijumfalno vraća s činom arhimandrita i velikim poklonima u knjigama i odeždama za svoj manastir. Međutim,

samovlasno nošenje mitre kao znaka crkvenog dostojanstva stečenog u Rusiji na pomalo upitan način dovelo ga je u sukob s tadašnjim krčkim arhimandritom Nikanorom Bogunovićem Skočićem – radilo se o pitanju prvenstva, ali i ovlasti unutar pravoslavne crkve u Dalmaciji. O tom burnom vremenu, jednako na vjerskom kao i na političkom planu, u kojem dolazi do prekomponiranja država i uticaja, Zelić je dao vlastiti pogled.

Krupsko bratstvo ga je zbog zasluga 1794. izabralo za igumana, a godine 1796. voljom dalmatinskog svećenstva izabran je za vikara Pravoslavne crkve u Dalmaciji i Boki kotorskoj i na tom je položaju ostao i pod francuskom upravom. Pokazao se kao vrlo strog i beskompromisan upravitelj, toliko da je došao u otvoreni konflikt s crnogorskim sveštenstvom, zbog čega je u jednoj dokumentiranoj zgodi morao doslovno bježati. Zabilježeno je da je grubo, čak i fizički dao kažnjavati sveštenike zbog nepridržavanja reda u službi. Koliko god da se trudio biti svjetski čovjek u njemu je još živio svojeglav i plamtljiv čovjek Bukovice. Otvoreno neprijateljski stav i povremene sukobe imao je i sa novoimenovanim episkopom Benediktom Kraljevićem posebno stoga što je pomenuti pristao na uniju sa Katoličkom crkvom, ali i zato što je i sam Gerasim otvoreno pretendirao na vladičanski položaj. U Beču podnosi pisani protest protiv njega, međutim kako je Kraljević bio na tragu dvorske politike unijaćenja pravoslavnih, Zelić je došao u nemilost vlasti. Vlada nemirnog Zelića 1820. poziva u Beč i silom ga zadržava. Poslije mnogih molbi tek 1824. dopušteno mu je da ode u Budim u jednako tešku internaciju, odvojen od poznatih ljudi i svojih kompatriota. U Budimu od uštedevine osniva dvije zadužbine, jednu za školovanje mladih Dalmatinaca na gimnaziji ili bogosloviji u Sremskim Karlovcima sa glavnicom od 32.000 forinti, a drugu u iznosu od 16.000 forinti za otvaranje svjetovnih škola u Dalmaciji, posebno one u rodnom Žegaru. Tu se, u izgnanstvu, bolestan i napušten, upokojio i bio sahranjen na pravoslavnom peštanskom groblju. Tek 1868. zaslugom Gerasima Petranovića, tada već episkopa bokokotorskog, kosti su mu prenesene i pohranjene u reprezentativnoj grobnici uz same zidove crkve manastira Krupa.

Gerasim Zelić je najpoznatiji po svome *Žitiju* koje je završio 1817., a izdao u Budimu 1823. godine. Prvu redakciju teksta ne dirajući njegove izvorne vrijednosti uradio je Pavle Solarić. Taj autobiografski spis pompeznog baroknog naziva, zacijelo nastao po uzoru na slično djelo Dositeja Obradovića, prvorazredni je izvor za poznavanje crkvenih i političkih prilika u Dalmaciji u to prijelomno doba. U osnovi je pisan tečnim narodnim jezikom srednje Dalmacije, sa značajnim udjelom ruskoslovenskog i srpskoslovenskog lingvističkog sloja. Tekst je svakim svojim retkom bogat realističnim, nerijetko humornim opservacijama, pa je pretočen u istinsko književno djelo, mada to Zeliću sigurno nije bila namjera.

Gerasim Zelić je kao neumorni osvajač Evrope na svojim putovanjima posjetio gotovo svaku važniju evropsku prijestolnicu, poklonio se mnogim okrunjenim glavama carstava staroga svijeta, te plemstvu i crkvenim dostojanstvenicima. Bio je gost na spektakularnom vjenčanju Napoleona i Marije Lujze u Parizu 1810., gdje je čak mimo protokola održao prigodnu zdravicu. Našao se, kako sam kaže, „i kod drugije slavnije dvorova i cara“: cesara Josifa i Leopolda, pri „vladejuščemu imperatoru Francu“, poklonio „se imperatrici rosijskoj Ekaterini Vtoroj“, poljskom kralju Vladislavu, kao i posljednjem, 120. venecijanskom principu, duždu Ludoviku Maninu. Budući da je bio bez formalnog obrazovanja, učio je gledajući i slušajući, neutaživo znatiželjan, ponosan na svoje porijeklo, ali i gladan društva plemenitih i imućnih, na specifičan način je ostvario u osnovi prosvjetiteljsku ideju spoznaje kroz putovanja. Mada njegovo djelo nema ni literarne ni filozofske dosege sličnog Dositejeva rada, može se nadovezati na putopisnu i dnevničku književnost. Međutim, Zelić se ipak pokazuje kao dostojan sin svog kraja, individualac sa s ambicijom da ostvari lične, ali i opće ciljeve vjerskog i nacionalnog sadržaja. Prosvjetitelj je zbog duboke vjere u moć nauke i korisne književnosti, a u mnogome ortodoksni moralista sa potrebom da opravda svoje bivstvo, djela i napose svijet utemeljen na strogo pravoslavnoj dogmi.

Uzimajući u obzir ogromne udaljenosti koje je savladao, limitirana transportna sredstva i posebno velike troškove potrebne za dugotrajna putovanja, Gerasimovi putnički poduhvati podstaknuti

koliko rodoljubnim toliko i individualnim motivima, čak i izvjesnom častohlepljem, bivaju još i veći. Smatra se da je proputovao gotovo dvadeset hiljada kilometara. Izuzetno je važan i kao dobrotvor, jer je svome matičnom manastiru, kao i mnogim hramovima širom Dalmacije, darovao brojne bogoslužbene i vjerske knjige, pojedinačne ikone, naročito carske dveri iz manastira Krupe, kao i odežde. Osim toga, ostavio je i golemu prepisku, svjedočanstvo koliko je intenzivno živio i komunicirao, srastao sa svojom patriotskom i vjerskom misijom. Ipak, kao njegovu najveću ostavštinu danas smatramo *Žitije* kao vrhunski primjer memoaristike ne samo svoga doba i ne samo ove kulture. Zbog svega što je učinio za manastir Krupu i svoju zajednicu, život Gerasimov, jeste jedno veliko i smisleno dovršeno putovanje.

Branko Čolović

LITERATURA:

Албијанић, А., Неке језичке особине у Житију Герасима Зелића, *Јужнословенски филолог* XLI, Београд 1985., 65-89.

Ђурчић, Л., Заједничка места и заједнички људи у мемоарима Доситеја Обрадовића и Герасима Зелића, XVIII столеће, *Аутобиографије и мемоари*, Нови Сад 1993., 111-123.

Ђурић, Ж., *Велико путовање Герасима Зелића*, Београд 2015.

Gerasim Zelić e il suo tempo, Biblioteca di Studi Slavistici, Firenza 2019.

Грдинић, Н., Аутобиографија – проблеми проучавања, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* LIII, Нови Сад 2003., 665-674.

Хафнер, С., Посета архимандрита Герасима Зелића Светој Гори 1784, *Српски средњи век*, Београд – Нови Сад 2001., 101-111.

НЕ 11, 714.

НКЕ 4, 517.

Krešić, O., *Serbian Monk Gerasim Zelić on Late 18th-Century Istanbul,* VIII. International Turcology Congress 30 September – 04 October 2013 – Istanbul, Book of Papers, Vol. 4, 2014, 4, 591-602.

Лазаревић Di Giacomo, П., Венедикт Краљевић, историјски и литерарни чинилац трију животописа из Далмације (Г. Зелић, К. Цвјетковић, А Алексијевић), Научни састанак слависта у Вукове дане, 36/2, Београд 2007., 183-195.

Медаковић, Д., Једно неостварено сликарско путовање Герасима Зелића, *Прилози за језик, књижевност, језик, историју и фолклор* XX/3-4, Београд 1954., 291-293.

Милаш, Н., *Православна Далмација*, Нови Сад 1901.

Радојчић, *Биографије*, III, 1231.

Roksandić, D., *Gerasim Zelić, Homo Mediterranaeus,* Zagreb 2018.

СБР 3, 871-872.

Станојевић, Г., О спору између Герасима Зелића и Никанора Богуновића, ПКЈФ 21/ 1-2, Београд 1955, 87-92.

Стојнић, М., Жанровска обележја и поетика текста о путовањима у Русију у Житију Герасима Зелића, ПКЈФ, LIII/LIV, 1-4, Београд 1988., 45-56.

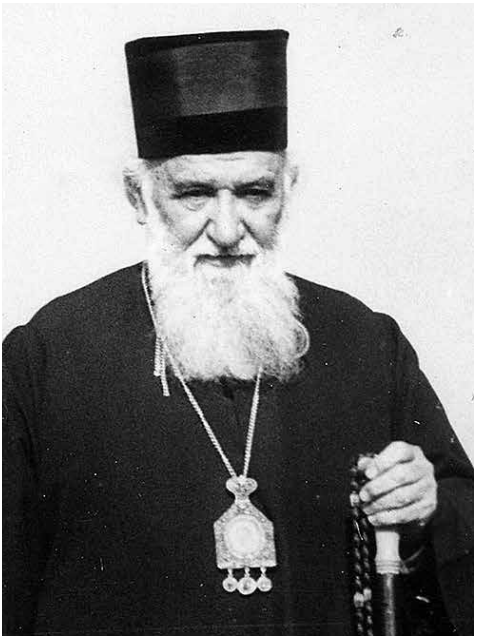
Влачић, Љ., Борба архимандрита Зелића за епископску митру фатална по православну цркву у Далмацији, *Гласник српске православне патријаршије* 14, Београд 1928., 215-220.

Влачић, Љ., Конфинирање архимандрита Зелића у Бечу, *Богословље* год. X, св. 1, Београд 1935., 64-72.

Znameniti Srbi XIX veka, god. I, 38-39.

Радуловић, Ј., *Житије Герасима Зелића*, поговор, Београд 1988., 477- 487.

https://srbi.hr/gerasim-zelic-krupski-arhimandrit-i-svetski-putnik/, https://casopis.skd-prosvjeta.hr/gerasim-zelic-homo-mediterranaeus/, https://p-portal.net/gerasim-zelic-neumorni-borac-protiv-unijacenja, pristupljeno 6. XII. 2024.

Zloković, Simeon

ZLOKOVIĆ, Simeon (Bijela, Boka Kotorska, 7. IV. 1911. – Karlovac, 27. XI. 1990.), vladika, sin Dušana i Anete rođ. Đirović. Rođen je na Blagovijest, kao Ljubomir Zloković. Dušan Zloković bio je kovač, porodica je starinom bila kovačka i svešteničkа. Ljubomir Zloković je niže razrede gimnazije završio u Herceg-Novom, i u istom gradu 1927. upisuje učiteljsku školu, kao svoj prvi izbor budućeg poziva. No, kako je ta škola 1928. zatvorena, Zloković upisuje bogosloviju Svetog Petra Cetinjskog na Cetinju. I u toj školi pokazuje širinu vlastitog interesovanja i angažmana; predsjednik je literarnog društva „Vladika Njegoš“ i čelnik podružnice unitarističke „Jadranske straže“. Kao odličan đak cetinjske bogoslovije Zloković 1934. upisuje

Pravoslavni bogoslovski fakultet u Beogradu. Kolega na fakultetu mu je, pored ostalih, Gojko Stojčević, budući patrijarh Pavle. Član je redakcije studentskog časopisa *Svetosavlje* za koji redovno piše prikaze novih knjiga.

Zloković je diplomirao 1938. godine. Već tada je bio istovremeno ličnost odana tradicijskim vrijednostima, ali i sklona nastojanju da razumije svijet sukladno novostima koje su snažno lupale na vrata Crkve u međuratnom razdoblju. Stoga 1939. upisuje, dobivši Humboldtovu stipendiju, doktorski studij filozofije u Berlinu kod Nikolaia Hartmanna. No, kako je počeo rat, vraća se u zemlju. Zloković je konačno izabrao svoj životni put kad je od patrijarha Gavrila dobio blagoslov za monaški postrig, i u martu 1940. u manastiru Rakovica bio zamonašen primivši monaško ime Simeon, ime svog pradjeda, paroha u Bijeloj. Tokom rata predavao je vjeronauku u VIII. muškoj realnoj gimnaziji u Beogradu, a kada 1949. Sveti arhijerejski sinod donio odluku o obnovi rada Bogoslovije Svetog Save i privremeno je premjestio iz Sremskih Karlovaca u manastir Rakovicu, za njenog je starješinu imenovao protosinđela Simeona. Starješina je na svojoj školi predavao predmete koje je volio i najbolje poznavao: srpski jezik i književnost i filozofiju. A kako je gradio i čuvao svoju školu u prilikama u kojima su se predstavnici vlasti čudili što ona i postoji i što neko dolazi tražiti uobičajene povlastice i za njene polaznike, govori anegdota iz tog vremena. Pošto su mu često odbijali molbe za sve ono što je trebalo djeci, mladim bogoslovima, jer nisu članovi omladinske organizacije, on je iz omladinskog štaba naručio broj članskih knjižica, prema broju svojih đaka, formalno ih sve učlanio, a da oni to nisu ni znali, i knjižice držao u ladici svog stola!

Na Saboru SPC juna 1951. tajnim je glasanjem Zloković izabran za vladiku gornjokarlovačkog. Hirotonisan je u Sabornom hramu u Beogradu u julu te je u svojoj prvoj besedi formulirao misao koja će ga rukovoditi u životu i radu: „Život ne smatram da je išta drugo osim poziva na služenje. Jer vrhovni zakon života je ljubav koja se žrtvuje, koja daje od sebe sve, koja se prinosi…“ Bio je to program primjeren terenu na koji je odlazio: bilo mu je poznato stanje u SPC-u i tadašnje raspoloženje naroda. Prema izvještaju Sinoda iz januara 1951.,

na području Gornjokarlovačke eparhije od 189 hramova porušena su 173, 93 sveštenika su ubijena, svega njih 19 se poslije rata vratilo iz izbjeglištva, iz Srbije. U jednom od prvih izvještaja iz nove sredine Simeon će činjenicu da se nije nastojalo sveštenstvo vratiti u parohije iz kojih je izbjeglo, nazvati „fatalnom". Od organa vlasti nije se imao čemu nadati, naročito lokalnih, u izvještaju iz marta 1952. piše kako se „obnova crkvenog života u ovim krajevima prosto ne želi." Tokom godina dobro se upoznao sa socijalističkom idejom onog vremena. Odnose s lokalnim vlastima, koji su mu zagorčavali život, opisivao je i u svom zadnjem izvještaju Sinodu iz 1990. godine: „najteže nam je bilo u predelima gde pretežno žive Srbi", nazivajući sad otvoreno tamošnje kadrove poltronima i ulizicama koji svojim postupcima u krajnjoj konsekvenci rade za interese Rimokatoličke crkve. Bio je to novi izraz stare istine, da Srbi do identiteta, dakle i vjerske distance, više drže u krajevima u kojima žive pomiješani sa inovjercima. Ko je na krajiškom prostoru znao čuti njegove riječi iz izvještaja za 1953. godinu: „Mislimo da niko pametan ne veruje da je istorija završena ma gde u svetu, a pogotovo na ovom našem vetrovitom tlu! Rim već čini svoje preko mešovitih brakova..."? Domaća javnost je tada bila eutanizirana upravo idejom o završetku historije i prividom modernizacije društva kojoj ništa ne stoji na putu.

Tako je Simeon u startu ostao sam, podržan jedino od svojih suradnika, među kojima su se izdvajali Milan Radeka i njegov sekretar Mane Lazić, bivši paroh čemernički. Ostao je sam oči u oči sa vlastitim podvigom koji ga je doveo u red najistaknutijih crkveno-narodnih vođa gornjokrajiških Srba. Od prvih dana kako je prispio na karlovačku željezničku stanicu krenuće njegove bitke za hramove, u početku više protiv nastavka rušenja, za historiju povjerenog mu naroda, za ljudske duše. Zasipao je sve organe vlasti stotinama dopisa i tako stvorio jedinstvenu arhivski fond i trag u vremenu, od Maršala i Rankovića, do svih instanci u Zagrebu. Opisivao je što sve lokalne čine da spriječe krštenje djece, izdvajajući primjer iz Dabra, gdje je matičar Srbin odbijao da pravoslavnim roditeljima izda izvod iz matice rođenih potreban za krštenje, dok ga je katolicima izdavao. On, koji nije vjerovao u revolucionarni hilijazam i tek je trebao upoznati

mentalitet ljudi, nije se uspijevao doviti do razumijevanja činjenice da je rečeni matičar otkrio kompletno rješenje svog tadašnjeg položaja; ovako se nije zamjerao Hrvatima kojih se zapravo i bojao, i ujedno je ideološkim čistunstvom čuvao pseudoprivilegijalan položaj svog „partizanskog naroda“ u revolucionarnom projektu. Ogorčilo ga je spaljivanje hrama u Zrmanji, pisao je o „stihiji razaranja (...) koja je počela 1941. i kao da se još zadržala u mentalitetu nekih ljudi.“ Hrabra rečenica za rane pedesete. S nevjericom je izvještavao o zabrani lokalnih moćnika da se održi pomen žrtvama u crkvi u Sadilovcu. Vodio je bezizglednu borbu da očuva zidine hrama u Gračacu, koje su odlukom lokalnih vlasti ipak minirane na Veliki petak 1954. godine. Slijedio je pokušaj miniranja crkve u Srbu, pa teška i tužna borba za obnovu crkve u Blatuši. Lokalne vlasti iz Vrginmosta su bile odlučno protiv, upravnik ciglane je radnicima prijetio otkazom ako prime popa, učitelji su harangirali narod i natjerali ga da potpiše peticiju protiv obnove crkve. Slična blatuškom slučaju bila je ogorčena borba sa Milutinom Košarićem i Krnjačanima oko crkve u Budačkom. Vodio je tešku i polovično uspješnu bitku za obnovu crkve u Glini, gdje je morao pristati na promjenu lokacije. Uspio je ipak, u duhu najdublje tradicije da za oltar glinskih mučenika u toj crkvi dobije „česticu moštiju Svetog kneza Lazara Kosovskog“, kako stoji u odgovoru patrijarha Germana na njegovu molbu. Odavanje duga žrtvama rata završio je osvećenjem spomen ploče žrtvama Jadovna, gdje je 23. septembra 1983. služio zaupokojnu svetu liturgiju, a u jamu spustio krst, svijeće i tamjan poslan iz Hilandara.

Istekom 60-ih godina i kakvim-takvim rješenjem teškog glinskog slučaja, kao da je prošlo najteže vrijeme, teška prva polovina njegovog boravka u Karlovcu, a na domaku novih političkih zapleta. Baš nekako u to vrijeme, 1970. godine, Simeon se sastao sa gradskim rukovodstvom Karlovca, koje mu je, vjerovatno ne samo svojom voljom, teško izlazilo u susret. O sastanku je Zagreb izvijestila Anica Šimunčić iz općinske Komisije za odnose sa vjerskim zajednicama. Ona piše da je vladika bio zajedljiv i negativan, pa primjećuje: „On svakom svojom rečenicom zapada u kontradikciju, kad jednom tvrdi da pripadnici Srpske nacije na Kordunu više nisu vjernici i ne žele ob-

novu spomenika niti žele kontakt sa vjerskom zajednicom, da bi odmah iza toga tvrdio da treba podignuti sve uništene spomenike, odnosno crkve...“ Bila je to dobra slika trokuta koji je nastao; suštinski nezainteresovani Hrvati rukovodioci, zadovoljni svojim narodom na Kordunu, i Simeon sa svojom misijom.

Vladika Simeon je 1964. organizovao posjet patrijarha Germana Karlovcu, Lici, Kordunu i Baniji. Tadašnji karlovački gradonačelnik Josip Boljkovac koji je Zlokovića „cijenio kao intelektualca“, prihvatio je da bude suorganizator patrijarhova boravka u Karlovcu. Bio je to pokazatelj dobrih impulsa u odnosima države sa crkvenim zajednicama.

Pa ipak, o 25-godišnjici svog episkopata Zloković je morao priznati da Eparhija nije doživjela preporod, jer religiozni i crkveni preporod nije bio moguć u tadašnjim prilikama, ali je u to vrijeme podignuto, ili iznova ili na ostacima, 52 crkve, a u Eparhiju je ušlo 50 novih sveštenika. Nije to bio preporod, ali je bilo više od stabilizacije prilika. I ti će brojevi kontinuirano rasti do kraja njegovog služenja. Nešto mirnijem tretmanu od strane vlasti doprinio je i jasan stav vladikin povodom događaja iz 1971. godine. U svom izvještaju Sinodu on ga lapidarno sažima: „Nekoliko puta javno smo istupali u korist zajednice jugoslavenskih naroda za jedinstvo zemlje i bratstvo naroda.“

Problem za njega i crkveno vlasništvo nije bilo samo ono uništeno, već i sačuvano. Sakralne predmete, slike, biblioteke iz Plaškog i Gomirja, baštine sačuvane tokom rata u Zagrebu nakon 1945. preuzela je uglavnom „Prosvjeta“, ali su svi njeni ambiciozniji planovi i programi ušli u kritičnu fazu nakon političke likvidacije srpskog partizanskog vodstva 1950. godine. Kad je saznao da „Prosvjeta“ kani rasformirati svoju biblioteku, Simeon je u Berislavićevu 10 uputio prekorno pismo u kojem naglašava interes Eparhije za njeno blago i kaže da bi svako rasturanje tog naslijeđa „smatrali za uvredu Srpskoj crkvi u NR Hrvatskoj iz razloga što bi Srpska crkva bila jedina verska organizacija na teritoriju naše Republike kojoj se ne priznaje ni pravo ni sposobnost da čuva kulturno nasleđe svoje mučne i borbene nacionalne prošlosti...“ Kad od „Prosvjeta“ malo toga ostane, kao rezultat dugog nastojanja, 17. jula 1984. kulturno blago će biti dovezeno

u Karlovac. Ali problem ni tada neće biti zadovoljavajuće riješen, jer grad nije pokazivao nikakvu volju da omogući izlaganje predmeta, što im je Simeon, ne jednom, ljuto zamjerao. Decembra 1986. pisao im je kako nije daleko od odluke „da naše sakralno blago dislociramo iz Karlovca"; žali se i na svoj 36-godišnji podstanarski status, na neprijateljsko okruženje i zaključuje; „da u kući živi Biskup, a ne Episkop, ne bi tako bilo".

Iako je, živeći i boreći se u ovoj „Krajini Pravoslavlja" bio među posljednjima obavezan da brine brigu cjeline, on je to ipak činio zbog stalnog kontakta i neizbježnog poređenja sa ljudima druge Crkve. Ljutio se na srpske bogoslovije koje proizvode sveštenike za prošlo vrijeme, ljutio se na sveštenike koji ne vole knjigu već brinu samo o ličnom standardu, i postavljao sebi i svojoj crkvi teško pitanje: „Kad bi se desilo neko čudo i sav svet poleteo u naše Srpske pravoslavne hramove, očekujući od nas nešto nadahnuto, lepo produhovljeno, u koliko bi se naših Srpskih pravoslavnih hramova taj žedni čovjek mogao napojiti i iz hrama zadovoljan vratiti..." Nije bježao od razmišljanja o smještaju vjerskog osjećaja i prakse na mentalnu mapu savremenog svijeta. Nije uzalud njegovo obrazovanje bilo i filozofsko. U pismu Ivanu Laliću, predsjedniku Komisije za odnose sa vjerskim zajednicama SRH, sa kojim je uspijevao razumjeti se i ponešto postići, piše i ovo: „Ja pratim i zbivanja kod nas i zbivanja u svetu. Čudesna je pojava da se u veku kada se čovek kreće kroz Kosmos, kada je nauka na vrhuncu brojnih svojih dometa, u svetu javlja naglašeno interesovanje za religiju. Svet je umoran i od politike i od ekonomike, pa je željan unutrašnjeg mira i ravnoteže. Osim toga, što sam jednom kazao i u govoru u Dvorima, ovaj po nastanku i finalitetu iracionalni svet, uvek će biti na isti način i prostor za znanja i prostor za verovanje. Smatram da je u interesu i ovog našeg društva zajedničko nastojanje na humanizaciji naših odnosa, s pravom svakog građanina na njegov intimni život prema dispozicijama i uverenjima. Ovo je jedini put da se nađe zajednički jezik za dobro naše države, kojoj su od svega, na ovom geopolitičkom prostoru, najmanje potrebni sukobi i konflikti..." Osjeća se da su ton i jezik prilagođeni korespondentu, ali im to ne umanjuje iskrenost i preciznost.

U nekoliko navrata mogao je otići na mjesta, ako ne lakša, a ono viđenija u svijetu njegovih vrijednosti. Rado bi ga bili vidjeli kao mitropolita zagrebačkog, a i zavičajna Crna Gora mu je nuđena. Ostao je radije u Karlovcu da trpi uvrede stanara u zgradi u kojoj je živio i da vrši misiju koja mu je pripala; da vida rane na najbolnijem mjestu. Sav posvećen obnovi, graditeljskoj i duhovnoj, umro je u zadnji čas da ne doživi zla kojih se bojao i protiv kojih se borio. Još u izvještaju povodom svoje 30-godišnjice (1981.) zapisao je rečenicu koja je bila bolna slutnja: „Ležaće prokletstvo na svima ili nekome ko bi dozvolio da iza nas dođe ovde neko ko će ovu Eparhiju Krsta i Milosti pretvoriti u prostor mržnje, konflikta i neodgovornog ponašanja…“ Radio je do zadnjeg časa u skladu s više puta izraženom vlastitom željom – „djelati dok svjetlosti ima“. Na kraju ni sahrana nije mogla proteći bez traga političkih oluja koje su već vitlale gradom u kojem je živio gotovo četiri decenije. Nije više bilo ni Radeke, ni njega, a u Karlovcu niko nije znao što je propušteno, izgubljeno. Krajišnici su u svojoj ne mnogo sretnoj historiji stvorili mnogo negativnih računa, na mnogo mjesta ostali dužni, pa i svojim najboljim ljudima. Ljubomir Zloković nije postao teolog – filozof njemačke škole, životni put ga je vodio ka poslu saniranja posljedica njemačke nacističke politike na Kordunu, Baniji i Lici. Najbolnije je udarce pri tom primao od svojih, ne samo seljaka koji su crkve razvlačili i gradili štale, takve je on najlakše razumio, nego i od srpske inteligencije koja je propustila da mu se oduži i da ga prihvati kao svoga. Tek pred sam kraj počeo se odvijati jedan proces koji je mogao uroditi normalnim odnosom i situacijom. Ali odjednom je bilo prekasno i zastava SPC na zgradi eparhije u Karlovcu, spuštena na pola koplja povodom njegove smrti, nekoliko večeri kasnije je zapaljena.

Ono što su, ne slučajno, propustili obrazovani, čineći time nepravdu i njemu i svom vremenu, ispravila je jedna stara Ličanka, na putu od Lapca prema Nebljusima. Vladika je putovao na osvećenje crkve Svetog proroka Ilije u tom selu, 2. augusta 1964. godine. Nekoliko kilometara prije sela, sreo je staricu koja je išla k crkvi i primio je u kola. Zahvalna za pomoć s kojom se vjerovatno u životu nije često susretala, starica je Simeonu izrekla blagoslov, koji danas može-

mo smatrati konačnim narodnim sudom o ovom velikom Bokelju i narodnom svecu gornjokrajiških Srba:

„Crnu zemlju nogama svetio."

Ljepše i pravednije to se nije moglo reći. Istinit blagoslov.

Čedomir Višnjić

IZVORI:

Zloković, S., *„Besede" I-III,* Beograd – Šibenik – Karlovac 2004-2000.

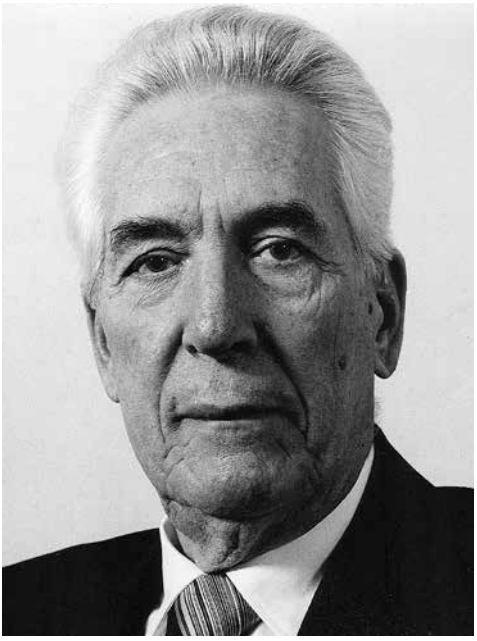
LITERATURA:

Kokotović, B., *Dobri pastir karlovačkog vladičanstva Simeon Zloković*, Beograd – Karlovac, 2020.

Đurić Mišina, V., *Letopis SPC 1946-1958*, Beograd, 2000-2002.

Višnjić, Č., *Vreme sporta i razonode",* Zagreb 2017.

Boljkovac, J., *„Istina mora izaći van...", Sjećanja i zapisi prvog ministra unutarnjih poslova neovisne Hrvatske,* Zagreb 2009.

Žeželj, Branko

ŽEŽELJ, Branko (Benkovac, 14. III. 1910. – Beograd, 20. II. 1995.), građevinski inženjer, konstruktor, znanstvenik, akademik, sin Ljubomira. Ljubomir Žeželj bio je paroh pravoslavne crkve u Benkovcu, član episkopske konzistorije (duhovni sud) u Zadru, jedan od potomaka porodice Žeželja koji su više od 100 godina bili svještenici. Na Sv. Savu 1906. govorio je: „Tuđu vjeru poštujmo, tuđim svetinjama se poklonimo, a svoju vjeru ljubimo, svoje vrijednosti njegujmo, svoje ikone cjelivamo i svojim svetiteljima zapalimo svijeće. To će biti prava naša vjera.“ Porodica Žeželj je stanovala u prostranoj jednokatnoj parohijskoj kući s potkrovljem koju okružuju dvorište i vrt. Ljubomir Žeželj je umro kad je Branko imao pet godina te je sedmeročlana obitelj, majka i starija braća, jedva preživljavala. Već kao učenik zavr-

šnog razreda srednje škole u Splitu Branko Žeželj je morao istodobno raditi u Tvornici salonitnih proizvoda u Vranjicu. Diplomirao je 1932. na beogradskom Tehničkom fakultetu, građevinski odsjek za samo tri godine studij koji je trajao četiri godine i pri tome tijekom prve godine studija paralelno radeći u tvornici.

Nakon završetka studija zaposlio se u Ministarstvu građevina – Odsjek za mostove i to na projektiranju, građenju i ispitivanju armiranobetonskih mostova. Na ovom je radnom mjestu zavolio mostove što je bilo od presudnog značaja na njegovu kasniju karijeru. Sačuvano je sjećanje da je boraveći kod sestre Anke, udate za obrovačkog načelnika Milana Urukala, u kafani te porodice na papiru nacrtao budući most preko Zrmanje. I tako je u Obrovcu 1939. izgrađen armirano betonski most po Žeželjevu projektu ili je on u nekoj mjeri u to projektiranje bio uključen (most je u Aprilskom ratu 1941. srušen). Poznato je da je u Banjoj Luci preko Vrbasa izgradio sličan most. Moguće je da je prije Drugog svjetskog rata projektirao ili bio uključen u projektiranje još ponekog mosta u Dalmaciji i Bosni.

Godine 1938. postavljen je za profesora Srednje tehničke škole u Beogradu. Kao oficir Kraljevine Jugoslavije proveo je Drugi svjetski rat u njemačkom zarobljeništvu, gdje je držao svakodnevnu nastavu za zarobljene inženjere. Uspio je čak od Nijemaca pribaviti knjige iz matematike, otpornosti materijala i statike. Iz logora je pobjegao 1944. i priključio se NOB-u.

Nakon Drugog svjetskog rata obnašao je mnoge visoke dužnosti. Bio je načelnik Odsjeka za mostove Ministarstva građevina FNRJ (1945. – 1948.), direktor Saveznog građevinskog instituta (1948. – 1953.), direktor Instituta za ispitivanje materijala SR Srbije (IMS; 1954. – 1966.), a potom i predsjednik znanstvenog savjeta IMS-a (1966.), gdje je u okviru svojih redovnih dužnosti, rukovodio znanstvenoistraživačkim radom. To mu je omogućilo da postane veliki izumitelj, istraživač i znanstvenik. Naime, bio je u mogućnosti da okupi ekipu mladih suradnika koji su mu pomagali u razradi njegovih ideja, studija, istraživanja i evaluacije do projekta i konačno realizacije projekta. Bio je osnivač i predsjednik Saveza pronalazača Jugoslavije (1957.). Predavao je kao redovni profesor na magistarskom studiju Građevinskog fakulteta u Beogradu, a od 1968. bio je redovni

član SANU-a. Bio je gostujući predavač na međunarodnim kongresima i drugim skupovima, kao i na sveučilištima u Londonu, Moskvi, Petrogradu, New Yorku, Kijevu, Milanu, Pragu, Rimu, Ateni, Budimpešti, Sofiji, Havani i drugdje.

Najveći doprinos građevinarstvu tadašnje Jugoslavije Žeželj dao je uvođenjem i promoviranjem upotrebe prednapetog betona. Od pedesetih godina prošlog stoljeća nastala su njegova vrhunska konstruktorska i istraživačka ostvarenja. Osnovao je 1952. ispitnu stanicu za prednapeti beton, koja je poticala istraživanja i primjenu tada nove vrste konstrukcija. U razdoblju od 1950. do 1958. patentirao je opremu za prednapinjanje betona i montažno skeletni sustav gradnje stambenih i javnih građevina od prednapetog betona pod imenom „IMS-Žeželj". Ti patenti su bili rezultat razvojnih aktivnosti u laboratorijima IMS-a, kojima je rukovodio.

U tom razdoblju projekti visokogradnje realizirani Žeželjevim patentima su hala valjaonice bešavnih cijevi Željezare Sisak (1951.), kompleks od 13 hala tvornice kablova u Svetozarevu (1952.), rezervoar za tekuće gorivo u Ostružnici (1952.), kompleks od pet montažnih hala u Železniku (1952.), hala Brodogradilišta Split (1953.), hala brodogradilišta u Bijeloj (1955.). Gradnja tipskih skeletnih montažnih konstrukcija višekatnih stambenih zgrada u Novom Beogradu započela je 1957. godine. Najznačajnija izvedena građevina je svjetski poznata Hala 1 Beogradskog sajma (1955. – 1956.), jedinstvena montažna rebrasta ljuska kupole u patentiranoj tehnologiji prednapetog betona, s promjerom od 106 metara. Dugo je vremena bila najveća na svijetu. Za taj projekt Branko Žeželj je dobio brojna svjetska priznanja. Ostala je sačuvana priča – kad su s kupole skidani privremeni držači te je kupola prvi put ostavljena da se oslanja na vlastitu snagu, većina prisutnih se izmaknula na stranu, jedino je Žeželj ostao stajati točno ispod nje.

Prije izvedbe ove građevine provedena su detaljna teorijska istraživanja i modelsko ispitivanje u razmjeru 1:10, čime je definitivno provjerena njena nosivost. Taj montažni sustav gradnje primijenjen je i na Kubi, u Mađarskoj, Etiopiji, Angoli, Egiptu, Rusiji, Kini i drugim zemljama.

Žeželj i u narednim godinama usavršava i razvija svoje izume. To je od 1960. do 1963. rezultiralo novom serijom patenata za opremu za prednapinjanje betona i montažnu skeletnu konstrukciju od prednapetog betona za primjenu u visokogradnji. Ovom tehnologijom gradnje izgrađeno je oko 10.000 stanova u Beogradu, Novom Sadu, Banjoj Luci, Osijeku i Tuzli. Godine 1979. patentirao je novi modularni sustav „Sistem 50", koji čini montažna jedinica od četiri stropne šuplje ploče ukupne površine 52 m2 oslonjena na stupove po obujmu jedinice. Elementi su međusobno povezani prednapinjanjem u dva ortogonalna pravca.

Žeželj je najviše volio mostogradnju. Autor je i glavni projektant mosta preko Bosuta (1948.), prvog mosta od predgotovljenih armiranobetonskih nosača raspona 28 m u Jugoslaviji, što je u to doba zahtijevalo veliku hrabrost i poduzetnost projektanta s obzirom na nedostatak opreme za dizanje i osjetljivost betonskih konstrukcija na manipulaciju te vrste. Poslije prvog mosta od prednapetog betona preko Smailske rijeke kod Kraljeva (1952.), i kasnije više mostova izvedenih istom tehnologijom, projektirao je za to doba mostove rekordnih dimenzija u svijetu, dva paralelna lučna mosta jedan za cestovni i drugi za željeznički promet preko rijeke Tise kod Titela (1957.) i izuzetno zahtjevni cestovno-željeznički lučni most preko Dunava kod Novog Sada, poznat kao *Žeželjev most* (1961.), raspona 211 m. Najveći izazovi tijekom gradnje tog mosta bili su da je trebalo osigurati nesmetani prolaz brodova širine 100 m na međunarodnom plovnom putu i da je nosivost temeljnog tla na lijevoj obali Dunava bila slaba. Žeželj je slobodu plovidbe osigurao primijenivši za izvedbu luka prvi u svijetu montažnu lučnu betonsku skelu, raspona 108 m. Za slabo temeljno tlo koje je trebalo preuzeti cijeli horizontalni potisak luka po prvi puta u gradnji lučnih mostova primijenio je inovativni postupak prednapinjanja tla uporabom snažnih hidrauličkih preša uz posebno smišljen sustav betonskih klinova koji su automatski kompenzirali eventualne horizontalne pomake oslonaca. Žeželjev most je srušen 1999. godine u bombardiranju NATO-a, a obnovljen je sličnog oblika u čeliku (2018.). Žeželj je autor i glavni projektant prednapetog betonskog mosta preko Dunava kod Beške na autocesti Novi Sad – Beograd (1975.), ukupne duljine 2250 m. Središnji

dio mosta je sandučasti kontinuirani nosač raspona 105+210+105 m, izveden prema Žeželjevom patentu slobodnom konzolnom gradnjom s laganom pokretnom skelom, koja je nosila samo donju pojasnicu sanduka.

Projektiranje i gradnja bili su Žeželjev život: po struci bio je inženjer-konstruktor, po životnoj praksi istraživač, po sklonostima izumitelj. Tijekom 45 godina aktivnog rada u građevinarstvu patentirao je 42 svoja izuma, koji su svi korišteni u inženjerskoj praksi. Njegova predanost profesiji, hrabrost da krene u nepoznato i povjerenje u teorijska i eksperimentalna istraživanja učinili su da Branko Žeželj ostane do danas jedan od najznačajnijih graditelja i konstruktora na ovim prostorima.

Branko Žeželj je poslije Drugog svjetskog rata znao posjećivati rodni kraj. Jednom prilikom je održao predavanje u benkovačkoj gimnaziji te je spomenuo sljedeći slučaj: kako nije bio prisutan na probnom testiranju jednog mosta koji je projektirao negdje u Dalmaciji, javili su mu telegramom rezultate – u telegramu je stajalo da je istezanje bilo „2 m“. Uznemiren, Žeželj je hitno tražio objašnjenje. Ispostavilo se da je poštanska službenica ispustila jedno slovo: trebalo je pisati „2 cm“ istezanja, a ne „2 m“.

Branko Žeželj je imao brata Mirka (1907. – Zagreb, 1980.), slavista i književnika. Kao profesor historije, pisao je udžbenike i historijske čitanke. Napisao je više romansiranih biografija: Tina Ujevića, Milana Begovića, Antuna Gustava Matoša, Ive Vojnovića i drugih te romane *Umorno stoljeće* i *Most uzdisaja*, s glavnim likom popom Petrom Jagodićem Kuridžom, vođom morlačke „revolucije“ u sjevernoj Dalmaciji 1704. godine.

Ni Branko ni Mirko Žeželj u rodnom Benkovcu nemaju ni jednu ulicu s njihovim imenom, na rodnoj im kući nema obilježja. Kuća je poslije Oluje djelimično zapaljena i devastirana, u ruševnom je stanju i ne obnavlja se.

U Beogradu postoji Građevinska tehnička škola „Branko Žeželj“. Novi most u Novom Sadu - sagrađen gdje je ranije bio onaj koji je konstruirao Žeželj - naziva se Žeželjev most, te ga svi Novosađani i danas tako zovu.

Zlatko Šavor – Milorad Savić

LITERATURA:

Jelić, M., *Branko Žeželj: Sećanje na velikog graditelja i izumitelja,* Bilten SAIN 2/2017 Srpske akademije izumitelja i naučnika, Beograd 2018., 23-40.

Jovanović, J., *Prefabricating non-alignment: The IMS Žeželj system across the decolonized world,* Proceedings of the Seventh International Congress on Construction History (7ICCH), History of Construction Cultures, Lisbon, Portugal, Mascarenhas-Mateus j. & Pires A.P. (eds), CRC Press/Balkema, 311-318.

Радојчић, Биографије, I, 1182-1184.

www.b92.net/biz/vesti/srbija/srbin-koji-je-ukrotio-beton-732653, pristupljeno 16. IV. 2025.

Žicina, Milka

ŽICINA, Milka (Prvča kod Nove Gradiške, 9. X. 1902. – Beograd, 3. II. 1984.), književnica, sindikalna aktivistica, zatočenica, kći Nikole i Cvijete rođ. Milojević. Rođena je u siromašnoj obitelji kao jedno od devetoro djece željezničkog radnika i seljanke. Osnovnu školu i četiri razreda Više pučke škole završila je u Novoj Gradiški, a pola završne godine 1918. u Višoj devojačkoj školi u Novom Sadu. Nakon toga, zajedno s majkom i sestrom seli u Beograd. U Gradiški je već u djevojačkom dobu radila kao služavka, a u Beogradu, paralelno učeći daktilografiju, uspjela se zaposliti u Upravi državnih monopola. Po vlastitim riječima čitala je mnogo, ali je osjećala trajan nedostatak višeg i šireg obrazovanja što će je pratiti kroz život, kao što će taj ne-

dostatak erudicije posebno biti uočljiv kod svakog kasnijeg pokušaja kritičkog vrednovanja književnog opusa Milke Žicine.

Kao 18-godišnjakinja odlazi u Beč gdje radi kao služavka i uči njemački. U Hamburg seli 1923. s namjerom da emigrira u Ameriku. Budući da to ne uspijeva, nakon drugih slabo plaćenih fizičkih poslova i neimaštine, odlučuje krenuti u Francusku i to pješke. Snalazeći se putem, čak i prošnjom, nakon nekog vremena prelazi francusku granicu i stiže najprije u Metz, gdje radi različite fizičke poslove (o tome će pisati i kasnije u romanu *Devojka za sve*, te intenzivno uči francuski). Godine 1925. stiže u Pariz. Uz brojne, nisko plaćene i teške poslove (od kojih su neki poput „umetačice ploča" u trgovini gramofonskih ploča, graničili s bizarnim), najsigurniji posao pokazalo se pravljenje pletenih sandala. Ušla je u sindikat kožarskih radnika. Istovremeno je radnike s prostora tadašnje Jugoslavije podučavala francuski. Prevodi usporedno pisce takozvane socijalne orijentacije i druži se s jugoslavenskim intelektualcima: Veljkom Petrovićem, Milom Milunovićem, Petrom Lubardom, Stojanom Aralicom, Desankom Maksimović, ali i komunističkim revolucionarima: Pavlom Bastajićem i Veselinom Maslešom. Iliju Šakića, kasnijeg načelnika odjela u Ministarstvu vanjskih poslova Jugoslavije upoznala je 1926. te se dvije godine kasnije za njega udala.

Kao socijalno angažirana radnica prodaje ljevičarsku štampu, pa je protjerana sa suprugom u Belgiju, gdje će boraviti do 1931., kada se vraća u Jugoslaviju. U Beogradu je radila kao sobarica i noćni čuvar, a u tom razdoblju će napisati svoj prvi roman *Kajin put*. Roman je objavljen 1934. na preporuku Velibora Gligorića u izdavačkom poduzeću Nolit Pavla Bihaljija, očito iz više ideoloških, a manje književnih vrijednosti i motivacije. Usprkos diletantskoj naivnosti proze, plošnosti i klišeiziranim likovima, kao i slabim vladanjem književnim postupcima i pripovjednom tehnikom roman će brzo doživjeti veliki uspjeh, a potom biti preveden na francuski, njemački, češki i bugarski jezik. U specifičnom razdoblju i ozračju tridesetih godina u Beogradu, Žicina se i ovdje družila s vodećim komunističkim intelektualcima i umjetnicima – Radovanom Zogovićem, Oskarom Davičom, Hugom Klajnom, Aleksandrom Vučom, Dušanom Matićem, Kočom

Popovićem i Milovanom Đilasom. Žena, spisateljica lijeve orijentacije, koja, više iz nužde uvjetovane skromnim znanjem nego umjetničkim izborom, piše socrealističku književnost sa stereotipnim motivom „mukotrpnog života devojke sa sela“ vjerojatno je odgovarala intelektualnoj i ideološkoj vrhušci tada ilegalne KPJ, a kasnije redom političkim i kulturnim moćnicima socijalističke Jugoslavije. Drugi roman *Devojka za sve* izašao je 1940. i također bio uspješan.

Žicina je radila kao daktilografkinja do 1940. kad je otpuštena zbog organiziranja štrajka. Za vrijeme okupacije sklanja se sa suprugom u ilegalu u banatsko selo Dolovo, pod djelomičnim pseudonimom Milica Šakić. Nakon oslobođenja, u Pančevačkom srezu radi na obnovi škola i uspostavljanju kulturnog života. Iako od mladosti lijevo orijentirana, tek 1945. bit će primljena u KPJ, nakon što uspješno organizira izbore u Novoj Gradiški, zajedno s Dušanom Čalićem i dr. Gojkom Nikolišem. Godinu kasnije Agitprop joj je dodijelio i mjesto urednice kulturne rubrike u dnevnom listu *Rad*, a po vlastitom izboru 1948. godine prelazi u slobodne reportere.

S grupom pisaca među kojima je Žicina bila jedina žena, uhapšena je 1951. u Beogradu na ulici pod optužbom da je ibeovka i članica grupe predratnog komunista Voje Srzentića. Pod istragom Žicina će provesti sedam mjeseci u zloglasnoj Glavnjači, a nakon suđenja, 1952., iako bez dokazane krivice, dosuđena joj je kazna od osam godina robije. Pripisano joj je dodatno da je „radila na rušenju bratstva i jedinstva države“ jer je negdje privatno izrekla kritiku da hrvatski pisac Jože Horvat u jednoj priči ismijava Srbe u Hrvatskoj. Robijala je najprije u Beloj Crkvi, pa u Požarevcu, a najduže u zatvoru u Stocu, gdje je ostala do jula 1955. godine. Tada joj je kazna smanjena, nakon čega je puštena. Do 1959. živjela je sa suprugom u Sevojnu kod Užica gdje se on zaposlio nakon što je i sam proveo tri mjeseca u istražnom zatvoru. Tamo je, prema vlastitim riječima, sakupljala materijal za svoju knjigu *Drugo imanje* posvećenu izgradnji željezare. Roman će biti objavljen 1961. s naznakom „Posvećeno radnom kolektivu valjaonice bakra – Sevojno“. Radi se o još jednom socrealističkom romanu, tada već sasvim zakašnjelom u periodu visoke jugoslavenske književne moderne, pa ga je kritika, uključujući, primjerice, utjecaj-

nog esejista Draška Ređepa, s prezirom napala, a Žicinu označila kao „beznačajnu predstavnicu socijalne literature, prevaziđenog realizma". Žicina se vratila u Beograd gdje će se nastaniti u centru, u Dobračinoj ulici i ostati tamo do kraja života. Napisala je i zbirku pripovijedaka *Reportaže* i autobiografske *Zapise sa onkološkog*. Surađivala je u listovima *Pregled*, *Suvremena žena*, *Rad* i drugima.

Roman *Sve, sve, sve* s temom strašnih iskustava logora za ibeovce, pisala je tajno i završila ga 1973. godine. Roman će biti objavljen nakon njene smrti, a izlazit će u nastavcima i u novosadskom *Dnevniku* i to tek nakon raspada Jugoslavije. Posmrtno su joj objavljeni i romani *Selo moje* (1983.) i *Sama* (2009.), te kratka proza *Neka to bude sve* (2014.)

Dokumentarni roman *Sve sve sve* ostat će važan podsjetnik na najopresivniji period druge Jugoslavije u vrijeme obračuna Partije s pravim ili navodnim pristalicama Rezolucije IB-a, odnosno surovog kažnjavanja političkih „neprijatelja" do stanovitog otopljavanja i postupne sve veće liberalizacije književnosti što će uslijediti kasnih pedesetih godina. Iako boljega i iskusnijega pisma u odnosu na rane Žicine knjige, i ova knjiga zapravo spada u književnost niske rezonancije. To je pogotovo razvidno u usporedbi s književnicama jugoslavenskog kruga prijeratnoga doba, počevši od spisateljica popularnih žanrova poput Marije Jurić-Zagorke i Ivane Brlić Mažuranić, dok o bilo kakvom ozbiljnijem vrednovanju uz najvrsnije književnice epohe kao što su bile Isidora Sekulić ili Anica Savić Rebac ne može biti govora.

Vrijedno je zabilježiti i afirmativni stav književnika Drage Kekanovića koji u *Pismu zemljakinji*, napisanom umjesto predgovora Prosvjetinom izdanju knjige (2002.), naglašava: „*Sve, Sve, Sve* jednostavno i lako mirne duše možemo svrstati u najuži izbor naše memoaristike i sasvim ravnopravno pridružiti *Kajinom putu* i *Djevojki za sve*, kao izuzetno romaneskno štivo. Cijelo vrijeme želim baš to želim reći: da ste iz pakla iznijeli – roman. Vaš roman, Milka, o stradanju žena 'po liniji IB-ea' (a Vi ste u taj zatvor dospjeli sa svojih pedeset godina muke), sačinjen od niza dramaturški motiviranih fragmenata, koje diktiraju sama – prisjećanja na Zlo, na neponovljiv način, ne samo

zato što ste postradala Žena, već i zbog toga što ste vrstan Pripovjedač, nadopunjuje i zaokružuje sve ono što je dosada napisano o tom stradanju".

Važnost Milke Žicine prvenstveno je u tome što je bila među prvim spisateljicama realističkog ili socrealističkog pravca, a novitet je proza pisana iz ženske, socijalno i proleterski angažirane perspektive, te neka vrsta prethodnice budućeg tzv. „ženskog pisma". Iako nesumnjive internacionalističke, socijalne i lijeve orijentacije, Žicina je bila svjesna i svoje srpske pripadnosti o čemu svjedoče transkribirani razgovori koje je kao posebno poglavlje njenog vjerojatno najvažnijeg romana objavila SKD „Prosvjeta". Kroz svoju prozu Žicina će ostaviti svjedočanstvo o specifičnoj poziciji i dilemama žene koja je pokušala u ravnoteži držati pripadnost kako lijevoj ideji, tako i vjernost kulturalnim i nacionalno-etničkim korijenima zajednice graničarskih Srba.

Đorđe Matić

DJELA:

Drugo imanje, Beograd 1961.
Devojka za sve, Beograd 1982.
Sve sve sve, Zagreb 2002.
Kajin put, Beograd 2006.

LITERATURA:

Čolović, N., Milkin put, Novosti, 2. VIII. 2021.
СБР 3, 808-809.
Мала енциклопедија Просвета: општа енциклопедија; Жицина, Милка. Beograd, Prosvjeta. 1986.
Kekanović, D., *Pismo zemljakinji*, u: *Sve sve sve*, Zagreb 2002., 5-11.
Nedić, M., *Razgovori sa Milkom Žicinom*, Dodatak, u: *Sve sve sve*, Zagreb 2002., 282-322.
https://portalnovosti.com/milkin-put, pristupljeno 17.01. 2025.

Žigić, Rade

ŽIGIĆ, Rade (Tuk Bjelopoljski, kod Korenice, 18. XII. 1909. – Goli otok, III. 1953.) partizan, general-major, političar, sin Ise i Marije. Osnovnu školu završava u Bjelopolju, a prva tri razreda gimnazije u Korenici, nakon čega 1923. preko „Privrednika“ dobiva u Rumi posao kao trgovački šegrt. Nekoliko mjeseci 1927. radi u trgovini u Splitu, potom odlazi u Beograd, gdje živi do travnja 1941. godine. U Beogradu radi, među ostalim, i kao agent izdavačke kuće Geca Kon, te činovnik kod Minerve i u novinarskom udruženju Sedma sila.

Od 1934. aktivan je u radničkom pokretu, a član KPJ postaje 1939. godine. Zbog rada u sindikatu policija ga više puta hapsi i zadržava u pritvoru. Jednom je protjeran iz Beograda u rodno selo, ali se ubrzo

vraća natrag. Početkom veljače 1941. uhapšen je u provali partijske organizacije i zadržan u pritvoru do 5. travnja 1941. godine.

Početkom rata vraća se u Liku i s Markom Oreškovićem radi na organizaciji ustanka. Od 27. srpnja 1941. jedan je od najistaknutijih vođa ličkog ustanka i NOP-a i tako ostaje tokom cijelog rata. U studenom 1941. postavljen je za političkog komesara Ličke grupe partizanskih odreda. Od rujna 1942. zamjenik je komandanta Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, potom je u studenom postavljen za političkog komesara Šeste ličke divizije, a od listopada 1943. do kraja rata bio je komesar Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. Bio je član AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Istakao se u borbama po Kordunu i u Slavoniji. Prilikom pada aviona 1944. bio je lakše ozlijeđen.

Na izborima u studenome 1945. izabran je u Lici za saborskog zastupnika te na konstituirajućoj sjednici novog saborskog saziva izabran je za člana Predsjedništva Prezidijuma Ustavotvornog sabora NR Hrvatske, a zatim je imenovan za ministra industrije i rudarstva u vladi NR Hrvatske. Bio je član Politbiroa CK KPH i član Glavnog od bora Jedinstvenog narodnog fronta Jugoslavije.

Na osnivačkoj skupštini Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“ u Glini u studenom 1944. izabran je za člana predsjedništva. U listopadu 1945. na Kongresu Srba u Zagrebu biran je za člana Sekretarijata Glavnog odbora Srba u Hrvatskoj.

Žigićeve pozicije počele su slabiti kad je s Dušanom Brkićem i Stankom Opačićem počeo javno kritički govoriti o zapostavljanju srpskih ustaničkih krajeva u Hrvatskoj i potrebi da zbog „idejnog zadobivanja“ treba privredni razvoj poticati u „ustaničkim“ i u „neustaničkim“ krajevima. Političkog vodstva Hrvatske na čelu sa sekretarom CK SKH Vladimirom Bakarićem ocijenilo je da se radi o nacionalizmu, koji potiče seljačko nezadovoljstvo i pobunu. Na sjednici Politbiroa CK KPH u Zagrebu (na kojoj su sudjelovali i Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković), održanoj od 26. do 29. kolovoza 1950. Žigić je htio podnijeti ostavku, ali je suspendiran. Na Petom izvanrednom plenumu CK KPH 10. rujna Žigić, Opačić i Brkić bili su isključeni iz partije kao „neprijatelji socijalističke izgradnje i domovine“. U rezoluciji pod nazivom Rezolucija o razotkrivanju neprijateljske agen-

ture Informbiroa u redovima CK KPH – tada vladajućim političkim rječnikom optuženi su za „antipatriotizam", „rušenje bratstva i jedinstva Srba i Hrvata", „borbu protiv izvršenja plana", „informbiroovske agenture" itd. Brkić je smatrao da se u školama ćirilica zanemaruje na račun latinice, da na položaje dolaze neki ljudi koji su davali navodno proustaške izjave, da na željezničkim stanicama nema natpisa na ćirilici, itd. Tvrdio je i da se „komunistima srpske narodnosti uvijek nešto prvo prigovori".

Žigić se branio od optužbi da je pristalica stavova Informbiroa tvrdnjom da se ne slaže s politikom SSSR-a i „bratskih" komunističkih partija, ali nije krio da su njegovi ideološko-politički stavovi bliži tadašnjem sovjetskom konceptu negoli konceptu koji je počelo tih godina zagovarati jugoslavensko vodstvo. Za optužbe je rekao da protiv njega nemaju ništa konkretno, a na neke se svjedoke posebno obrušio govoreći da lažu. Bio je pod dojmom da je posebno postao sumnjiv pošto je napisao članak za *Socijalistički front* i referat za kalendar SKPD Prosvjete. Niti jedan od tih dvaju radova nije izašao u dotičnim glasilima. Dotakavši se proturuskog pisanja u propagandi, rekao je da mu smeta ismijavanje ruskog jezika i ruske akademije nauka. Smatrao je da se u borbi protiv Kominforma moraju pridobiti simpatije ruskog i ostalih naroda („naša propaganda je neprincipijelna, uvredljiva, ona vrijeđa ruski narod i druge narode, vrijeđa njihovu kulturu, nauku, i u cjelini donosi više štete našoj zemlji nego koristi"). Tvrdio je i da „na polju međunarodne politike Jugoslavija svakoga dana gubi simpatije u redovima radničkog pokreta, moramo već sada da činimo ustupke zapadnim imperijalistima".

Ujedno je prigovarao zbog loše situacije u ustaničkim krajevima ističući da su u pogledu poreza i radne snage izjednačeni s ostalim krajevima. Tvrdio je da se stočni fond stalno smanjuje te da mnogo kuća i škola ostaje neizgrađeno. Nije se slagao ni s načinom na koji se provodio otkup u Lici. Što se tiče stanja u partijskoj organizaciji smatrao je da se u njezine redove uvuklo dosta neprijateljskih elemenata. Naveo je par primjera samovolje partijskih članova, ali i zamjerke na osobne živote njegovih kolega iz Politbiroa, među kojima je bilo i onih koji su mijenjali dolar po crnoburzijanskim cijenama.

Žigić, Opačić i Brkić uhapšeni su 10. rujna 1950. godine, na dan održavanja Petog plenuma te sutradan isključeni iz KPH, pod optužbom da su podupirali prosovjetska stajališta i „protunarodno delovanje", odnosno da su poticali pobune među srpskim seljacima na Kordunu, u Lici, na Baniji, u Cazinskoj krajini i u sjeverozapadnoj Bosni. Istraga protiv Žigića trajala je od 3. listopada 1950. do 19. lipnja 1951. godine. Bio je ispitivan 21 put, nekada i više puta dnevno. Kao visoki funkcionar bio je donekle privilegiran, jer je, znajući se potužiti na neprecizne formulacije u zapisniku, mogao odbiti potpisivanje te stranice zapisnika. Žigić je imao prilike napisati i primjedbe na sam tijek ispitivanja, tvrdeći da su svjedoci protiv njega pripremani ili zastrašivani. Napisao je i da se na njega tijekom istrage vrši psihički i fizički pritisak (bio sam „mučen i teroriziran", postupak UDB-e nazvao je „inkvizitorskim"). Nije se bojao UDB-inih istražitelja, koji su takvo ponašanje nazivali „drskošću" te su tvrdili da je postupak prema Žigiću bio „korektan", a da je Žigić „izmišljao mjere koje nikad protiv njega nisu provađane, da je štrajkao glađu". Štoviše, da su mu davane „izvjesne privilegije u pogledu hrane i ostaloga". Ispitivana je i njegova supruga Amalija. Optužnica protiv Žigića kao prvooptuženog te Brkića i Opačića bila je u svibnju 1951. već napisana, ali se od sudskog procesa odustalo. Tada je Žigiću, baš kao i Brkiću i Opačiću određena „administrativna popravna mjera društveno korisnog rada" u trajanju od 24 mjeseca na Golom otoku. Kad je došao na Goli otok Žigiću je organiziran špalir. On je išao ponosno, ali su ga zatočenici „pljuvali, ne i tukli". Na kraju je bio sav ispljuvan.

Kako nije nipošto htio revidirati svoje stavove, Žigića su čuvari podvrgavali teškim mukama, ali ga tortura nije uspjela slomiti (kao ni još neke, malobrojne), pa je on stalno bio pod kaznom bojkota. O okolnostima njegove smrti postoje najmanje dvije verzije: neki zatočenici su tvrdili da je Žigić počinio samoubojstvo skokom sa stijene. Drugi su, pak, tvrdili da je Žigić preminuo poslije mučenja. Službeni certifikat i uviđaj obavljeni su 5. veljače 1954. godine (11 mjeseci nakon Žigićeve smrti): u njemu stoji da je Žigić izvršio samoubojstvo prerezavši sebi arteriju i vene na lijevoj ruci te da je preminuo od velikog izljeva krvi. No, moguće je da su navodni dokazi (razbijeno stak-

lo) namješteni. Nedvojbenog odgovora na pitanje je li Žigić ubijen ili je počinio samoubojstvo nema. No, jasno je da je golootočka tortura mnoge navela na takav čin.

Prema službenom izvještaju, Žigićevi posmrtni ostaci sahranjeni su na groblju u Rijeci, ali se sumnja da su zapravo bačeni u more.

Josip Broz Tito je tada na sjednici CK KPJ nedvosmisleno povezao slučaj trojice smijenjenih s namjerom Informbiroa da razbije bratstvo i jedinstvo, iako za to pravih argumenata nije bilo.

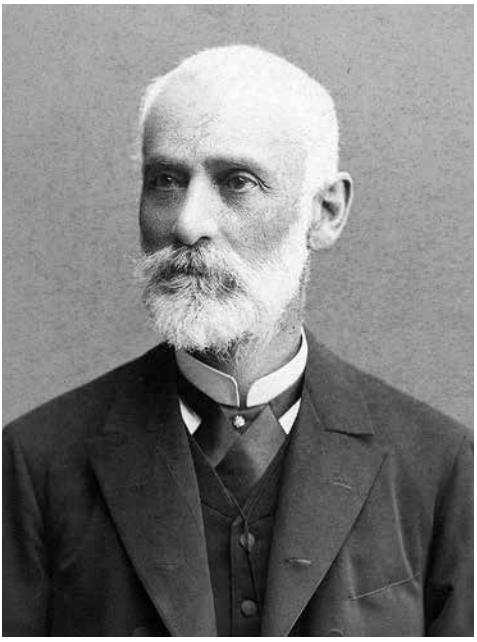
Ivo Goldstein

IZVORI:

Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, sv. 2, prir. B. Vojnović, Zagreb 2006.

LITERATURA:

Banac, I., *Sa Staljinom protiv Tita: informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom vodstvu,* Zagreb 1990.
Bekić, D., *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb 1988.
Goldstein, I., *Hrvatska 1918-2008.*, Zagreb 2008.
Previšić, M., *Povijest Golog otoka,* Zaprešić 2019.
Радојчић, *Биографије,* I, 1994.
Roksandić, D., *Srbi u Hrvatskoj: od 15. stoljeća do naših dana*, Zagreb 1991.
Spehnjak, K., *Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva „Prosvjeta" 1945-1950,* ČSP 1-2, 1900., 111-129.
Višnjić, Č., *Partizansko ljetovanje: Hrvatska i Srbi 1945—1950,* Zagreb 2003.

Živković, Jovan

ŽIVKOVIĆ, Jovan (Sremski Karlovci, 11. IV. 1826. – Zagreb, 8. IV. 1902.), političar, pravnik i bankar, sin Jakova/Jaše (1792. – 1834.). Istaknuti je pripadnik skupine hrvatske političke elite srpske narodnosti druge polovine 19. stoljeća, član jedne od najuglednijih obitelji Sremskih Karlovaca koja po majčinoj liniji vuče porijeklo od srpskog vojvode Jovana Monasterlije, istaknutoga habsburškog vojskovođe u bitkama protiv Osmanlija potkraj 17. stoljeća. Monasterlijina kći Marija, udana de Kalo, Jovanova je prabaka. I djed Jovan (? – 1807.) i otac Jakov bili su liječnici (fizici) u Sremskim Karlovcima.

Jaša Živković imao je tri sina – Teofana, Jovana i Stevana/Stefana, koji će odreda ostvariti iznimno uspješne karijere. Najstariji Teofan

(Sremski Karlovci, 1825. – Plaški, 1890.) postat će sveštenik i kasnije će biti imenovan za episkopa Gornjokarlovačke eparhije u Plaškom, dok je najmlađi Stevan/Stefan (Sremski Karlovci, 1830. – ?, 1887.) bio kapetan austro-ugarske vojske.

Jovan Živković studirao je filozofiju u Egeru/Jegaru (u sjeveroistočnoj Mađarskoj) i pravo u Pečuhu, Bratislavi i Beču. U Beču je pripadao krugu oko Vuka Stefanovića Karadžića. Revolucija 1848. – 1849. zatekla ga je u Novom Sadu i Karlovcima. Tada je agitirao za održavanje Majske skupštine Srba u Karlovcima na kojoj je Josif Rajačić izabran za patrijarha. Nakon završetka sukoba 1850-ih službovao je najprije u Temišvaru kao sekretar Vrhovnog suda Vojvodine Srpske, da bi nakon njezina ukidanja 1860. postao podžupan Srijemske županije, koju od 1861. predstavlja kao zastupnik u Hrvatskom saboru. Te se godine preseljava u Zagreb gdje se povezuje s Ustavno-narodnom, odnosno takozvanom Unionističkom strankom.

Unionisti, često pogrdno nazivani i mađaronima, bili su pristalice nagodbe s Ugarskom i općenito zajedničkog nastupanja Mađara i Hrvata prema Beču, zbog čega ih se i u to vrijeme i kasnije često gledalo u negativnom svjetlu. Jovan Živković je s grofom Julijem Jankovićem i Ignjatom Brlićem vodio frakciju unutar stranke koja je doduše priznavala jedinstvo zemalja ugarske krune, no pri tome je branila hrvatske interese i nastojala osigurati što širu autonomiju. Ostao je u sjećanju njegov saborski govor iz 1861. u kojem je odgovarao Eugenu Kvaterniku. Kvaternik je bio protiv svakog saveza s Mađarskom, a Živković se zalagao za dobre i prisne odnose, uzimajući posebno u obzir probleme srpskog stanovništva u austrijskom dijelu Monarhije. U pregovorima s Budimpeštom sudjelovao je najprije u stvaranju same Ugarsko-hrvatske nagodbe (1868.), a potom je aktivno radio i na njezinoj reviziji.

Ulaskom u Sabor započela je strelovita Živkovićeva karijera. Vrlo brzo postaje član glavnih sudskih organa Trojedne Kraljevine, najprije Banskoga stola (1862.), a potom i Stola sedmorice (od 1871.), da bi 1873. bio imenovan za podbana i predstojnika Odjela za unutarnje poslove Hrvatske zemaljske vlade, u vrijeme kada je ban postao Ivan Mažuranić (1873. – 1880.). Na toj će poziciji ostati punih 10 godina.

Radilo se o po važnosti i moći, drugom mjestu u državi, odmah do banova.

Jovan Živković nadživjet će i odlazak Mažuranića s banske stolice. Dapače, za vrijeme njegova nasljednika bana Ladislava Pejačevića (1880. – 1883.) smatralo se da poluge vlasti u rukama drži zapravo on, vjerojatno stoga što je jedini od hrvatskih zastupnika u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru dobro govorio mađarski (uz, naravno, njemački). Zbog svojih unionističkih stavova, kao i stoga što je zapljenjivao tiskovine koje su kritički pisale o vladi, Živkovića je hrvatska opozicija često napadala. Međutim, on je bio čovjek kompromisa i dogovora, koje je upornim radom često i realizirao. Primjerice, djelomično zahvaljujući njemu provedeno je sjedinjenje Vojne krajine s banskom Hrvatskom 1881. godine.

Živkovića će naposljetku s vlasti srušiti demonstracije koje su izbile u Hrvatskoj 1883. nakon postavljanja dvojezičnih hrvatsko-mađarskih natpisa na urede financijskih ravnateljstava u Zagrebu i Osijeku. Neposredno uoči uspostavljanja nove vlade bana Dragutina (Károlyja) Khuen-Héderváryja u studenom 1883. umirovljen je, odnosno uklonjen s položaja podbana. Naredne godine u listopadu s Pavlom Jovanovićem pokreće *Srbobran*, srpsko glasilo u banskoj Hrvatskoj koji isprva izlazi dva do tri puta tjedno, a od 1900. postaje dnevnik. Nakon što mu nije uspjelo promovirati novu političku stranku centra u savezu s Josipom i Ivanom Draškovićem, poznatu po imenu Centrum, Živković se od 1887. počinje povlačiti iz političkog života u Zagrebu, u kojemu obnaša 1892. – 1902. samo dužnost člana Kraljevinskog suda. U to vrijeme aktivan je u životu srpske pravoslavne zajednice u Zagrebu. Jedan je od osnivača, a kasnije i predsjednik Srpske banke. Sudjeluje i u osnivanju Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, važne srpske gospodarske institucije te u radu Crkveno-narodnog sabora u Karlovcima u kojem je neko vrijeme bio i predsjednik. Zalagao se i za crkveno-školsku autonomiju.

U međuvremenu je svoje stavove povremeno predstavljao u omanjim knjižicama koje je objavljivao na hrvatskom i njemačkom jeziku. Brošuru *Sporazumimo se!* objavio je u siječnju 1872. s idejom da smiri strasti nakon izborne pobjede Narodne stranke – završava

sa sloganom „sporazumimo se, pružimo si ruku“. I događaji su tekli dobrim dijelom kako je Živković priželjkivao – sljedeće godine došlo je do revizije Nagodbe, a na bansku je čast stupio Ivan Mažuranić.

U knjižici *Der Ausgleich zwischen Ungarn und Kroatien* (*Hrvatsko-ugarska nagodba,* objavljena nakon 1881.), predstavlja Hrvatsko-ugarsku nagodbu iz 1868. godine, objašnjava kontekst i daje više informacija o nekim njezinim aspektima. U dodatku objavljuje i dokumente o reviziji Nagodbe iz 1873., 1880. i 1881. godine. Knjižicom *Zur Sanirung der Verletzungen des kroatisch-ungarischen Ausgleiches* (u slobodnom prijevodu – *Kako ispraviti kršenja Hrvatsko-ugarske nagodbe*), objavljenom 1886. godine, u diplomatskoj maniri nastoji pronaći nekakav srednji put koji bi vodio kompromisnom rješenju tadašnje političke krize te je dodao i „nacrt dokumenta“ koji je on kao predsjednik podkomisije hrvatsko-slavonskog kraljevinskog izaslanstva sastavio te poslao kraljevinskom izaslanstvu Kraljevine Ugarske. Naposljetku je 1892. objavio knjižicu *Politički pabirci iz nedavne prošlosti Hrvatske ili Kako je nastala hrvatsko – ugarska Nagodba* u kojoj je u pozitivnom svjetlu opisivao događaje i procese proteklih godina u kojima je osobno i neposredno sudjelovao.

Za vrijeme uspješne političke i pravničke karijere, u kojoj se zalagao za složno djelovanje glavnih političkih snaga Hrvata i Srba u Monarhiji, dobio je više odlikovanja. Ratne kolajne stekao je još 1848. godine. Za zasluge u sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe, dodijeljen mu je 1873. Orden Svetog Stjepana. Uslijedio je potom 1878. Orden željezne krune II. razreda 1878., nakon čega je u kolovozu 1880. uvršten u klasu baruna s predikatom Fruškogorski (Fruschkogorsky). Ove visoke titule službeno su mu dodijeljene zbog sudjelovanja u mobiliziranju vojske za ustanka u Bosni i Hercegovini 1878. i repatrijacije bosanskih izbjeglica, no postojala su i tumačenja da ih je stekao zbog uloge koju je odigrao u sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe, te hapšenja srpskih političara za vrijeme spomenutoga ustanka u Bosni i Hercegovini (1875. – 1878.). Grb koji je pri tome dobio prikazivao je ruke koje se rukuju preko rijeka što bi također upućivalo na isticanje njegove uloge u hrvatsko-mađarskim odnosima.

Nedugo nakon preseljenja u Zagreb, u listopadu 1862., Jovan Živković se ženi s Katarinom (Katinkom) Radoslav, porijeklom iz bogate obitelji iz Segedina u današnjoj jugoistočnoj Mađarskoj, koja će mu donijeti veliki miraz. U braku će im se roditi petero djece, dvije kćeri: Zora (1863. – 1949.) i Irena (1866. – 1942.) te tri sina: Bogdan (1867. – 1905.), Milan (1870. – 1931.) i Fedor (1875. – 1913.). Kumstva otkrivaju usku povezanost Živkovića s tadašnjom političkom i privrednom elitom Srba u južnim dijelovima Monarhije. Kum na vjenčanju bio mu je tako Danilo Medaković, a njegov sin Bogdan Medaković, koji će se kao i Jovan Živković stalno nastaniti u Zagrebu i igrati važnu ulogu u hrvatskom političkom životu, bio je kum pri krštenju sina Milana, a moguće je i ostale djece. Starija Jovanova kći Zora udat će se za Gustava Pongratza, sina Guida Pongratza, najuspješnijeg zagrebačkog poduzetnika druge polovine 19. stoljeća, a mlađa Irena za poduzetnika i kutjevačkog veleposjednika Milana Turkovića. Jovan Živković za svoju je obitelj podigao 1880. – 1883. jednu od najraskošnijih zagrebačkih historicističkih vila u današnjoj Jurjevskoj 27 koju su projektirali ugledni arhitekti Kuno Waidmann i Herman Bollé, a koju će 1894. prodati nećakinji biskupa Strossmayera Albertini Adrowski.

U rukopisu su ostale Živkovićeve *Bilješke iz crkvene povijesti, crkvenog prava i suvremenog političkog života.*

Barun Jovan Živković umro je godinu dana prije negoli će široki narodni pokret označiti kraj banovanja Dragutina Khuen-Héderváryja 1903. godine. Osmrtnice svjedoče da su ga, iako se politički nisu svi slagali s njim, i opozicija i pozicija tadašnje Hrvatske i Vojvodine ispratili s poštovanjem. Jovan i Katinka Živković, kao i sva njegova djeca osim sina Milana sahranjeni su na Mirogoju, gdje je obitelj u arkadama podigla reprezentativan spomenik.

Dragan Damjanović

IZVORI:

HDA, fond br. 839, Osobni fond Živković
Bilješke iz crkvene povijesti, crkvenog prava i suvremenog političkog života, NSK, Zagreb, sv. 6, br. 3633, R 7042

DJELA:

Der Ausgleich zwischen Ungarn und Croatien, Wien, nakon 1881.
Politički pabirci iz nedavne prošlosti Hrvatske ili Kako je nastala hrvatsko – ugarska Nagodba, Zagreb 1892.
Sporazumimo se!, Zagreb 1872.
Zur Sanirung der Verletzungen des kroatisch-ungarischen Ausgleiches, Wien 1886.

LITERATURA:

Bogdanov, V., *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918.*, Zagreb 1958.
Damjanović, D., *Vila Živković-Adrowski-Lubienski: stanari, povijest izgradnje i opremanja historicističke rezidencije u Jurjevskoj 27 u Zagrebu*, Zagreb 2016.
EJ 8, 646-647.
Gross, M., Szabo, A., *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992.
Rumenjak, N., *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskog kluba*, Zagreb 2005.
„†Sectionschef Baron Živković", *Agramer Zeitung*, 80, 8. 4. 1902., 2.
Šidak, J., Gross, M., Karaman, I., Šepić, D., *Povijest hrvatskoga naroda 1860-1914*, Zagreb 1968.
Medaković, D., *Srbi u Zagrebu,* Novi Sad 2004.
Радојчић, Биографије, I, 1994.
„Živkovićev grb", *Obzor*, 230, 7. 10. 1880. 2-3.

Zahvale za fotografije

Stojan Aralica: Fototeka biblioteke SANU, Beograd
Vojin Bakić: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Dimitrije Bašičević Mangelos: Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb
Vladimir Beara: Wikimedia Commons
Sava Bjelanović: Narodna biblioteka Srbije, Beograd
Danilo Blanuša: Fototeka biblioteke SANU, Beograd
Svetozar Borojević: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Jovanka Broz: Fondacija Jovanka Broz, Beograd
Boris Bućan: Davorin Višnjić / PIXELL
Bude Budisavljević: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Julije Budisavljević: dnevnikdianebudisavljevic.com
Boško Buha: znaci.org
Katarina Kantakuzina (Branković) Celjska: Wikimedia Commons
Dušan Čalić: Fototeka biblioteke SANU, Beograd
Đorđe Ćelap: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Đuro Daničić: Narodna biblioteka Srbije, Beograd
Arsen Dedić: Sanjin Strukić / PIXELL
Nikola Demonja: znaci.org
Vladan Desnica: obitelj Desnica, Zagreb
Nada Dimić: Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Mila Dimitrijević: Zavod za povijest hrvatskog kazališta HAZU
Nikola Dobrović: Wikimedia Commons
Borivoj Dovniković Bordo: Srpsko narodno vijeće, Zagreb
Dušan Dragosavac: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Miloš Đurić: Fototeka biblioteke SANU, Beograd
Branko Gavella: Dragan Damjanović, Zagreb
Nikanor Grujić: Narodna biblioteka Srbije, Beograd
Radoslav Grujić: Wikimedia Commons
Nikola Hajdin: Fototeka biblioteke SANU, Beograd

Pavle Jakšić: Boško Jakšić, Beograd
Dara Janeković: Dejan Jović, Zagreb
Stojan Janković: Wikimedia Commons
Đoko Jovanić: Wikimedia Commons
Milan Kangrga: enciklopedija.hr
Milan Kašanin: Matica srpska, Novi Sad
Rade Končar: Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Stanko Korać: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Zagreb
Bela Krleža: Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Đuro Kurepa: Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Pero Kvrgić: Zavod za povijest hrvatskog kazališta HAZU, Zagreb
Omer-paša Latas: Wikimedia Commons
Atanasije Ljubojević: Wikimedia Commons
Tomo Maksimović: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Branko Mamula: porodica Mamula
Lazar Mamula: Wikimedia Commons
Gavro Manojlović: Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Luka Marić: Wikimedia Commons
Nikola Mašić: Wikimedia Commons
Simo Matavulj: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Vladimir Matijević: Wikimedia Commons
Bogdan Medaković: Wikimedia Commons
Dejan Medaković: Fototeka biblioteke SANU, Beograd
Ljubomir Micić: Narodni muzej, Beograd
Mihajlo Mikašinović: Joakim Marković, detalj ikonostasa u Plavšincima
Milutin Milanković: Fototeka biblioteke SANU, Beograd
Nikodim Milaš: Fototeka biblioteke SANU, Beograd
Stjepan Miletić: Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Vojin Milić: Institut za sociološka istraživanja, Beograd
Svetozar Milinov: obitelj Milinov, Zagreb
Milan Milišić: Jelena Trpković, Beograd
Jovan Mirić: Jovica Drobnjak, Zagreb
Sava Mrkalj: naslovnica Mrkaljeve knjige *Azbukotres*
Lukijan Mušicki: Narodna biblioteka Srbije, Beograd
Vera Nikolić: Wikimedia Commons

Gojko Nikoliš: Milan Radanović, Zagreb
Stanko Opačić: Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Zaharija Orfelin: detalj iz Orfelinove knjige *Kaligrafija*
Kata Pejnović: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Božidar Petranović: Narodna biblioteka Srbije, Beograd
Boško Petrović: Žarko Bašić / PIXELL
Gajo Petrović: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Dušan Plavšić: Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Momčilo Popadić: Fjodor Feđa Klarić, Split
Petar Preradović: Wikimedia Commons
Svetozar Pribićević: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Medo Pucić: Narodna biblioteka Srbije, Beograd
Branko Radičević: Narodna biblioteka Srbije, Beograd
Josif Rajačić: Narodna biblioteka Srbije, Beograd
Josif Runjanin: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Pavle Solarić: naslovnica Solarićeve knjige *Bukvar*
Jovo Stanisavljević Čaruga: Wikimedia Commons
Hristofor Stanković: Dragan Damjanović, Zagreb
Pavle (Stojčević): Wikimedia Commons
Sava Šumanović: Galerija Sava Šumanović, Šid
Nikola Tesla: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Petar Teslić: Državni arhiv Sisak
Dubravka Ugrešić: Tomislav Miletić / PIXELL
Ognjeslav Utješenović Ostrožinski: Arhiv Srba u Hrvatskoj
Vladimir Varićak: Wikimedia Commons
Vladimir Velebit: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Grigor Vitez: Hrvatski školski muzej, Zagreb
Vuk Vrhovac: Dragan Damjanović, Zagreb
Milojko Vucelić: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Aleksandra Zec: Srpsko narodno vijeće, Zagreb
Gerasim Zelić: Narodna biblioteka Srbije, Beograd
Simeon Zloković: Budimir Kokotović, Beograd
Branko Žeželj: Fototeka biblioteke SANU, Beograd
Milka Žicina: Čedomir Višnjić, Zagreb
Rade Žigić: Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb
Jovan Živković: Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Kratice

AFŽ	Antifašistički front žena
ANUBiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
AVNOJ	Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
CK	Centralni komitet
DFJ	Demokratska Federativna Jugoslavija
Država SHS	Država Slovenaca, Hrvata i Srba
DSZ	Društvena samozaštita
EHU	Enciklopedija likovnih umjetnosti 1 - 4, Zagreb 1959-1966.
ETH	Eidgenössische Technische Hochschule (Savezna tehnička visoka škola), Zürich
FM.	Feldmaršal
FNRJ	Federativna Narodna Republika Jugoslavija
NOP odredi	Narodnooslobodilački partizanski odredi
HAŠK	Hrvatski akademski športski klub
HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
HBL	Hrvatski biografski leksikon 1 - 9, Zagreb 1983-2021.
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HE	Hrvatska enciklopedija 1 - 11, Zagreb 1999-2009.
HKE	Hrvatska književna enciklopedija 1 – 9, Zagreb 2010-2012.
HNK	Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb
HRSS	Hrvatska republikanska seljačka stranka
HSK	Hrvatsko-srpska koalicija

HSS	Hrvatska seljačka stranka
HTV	Hrvatska televizija
IB	Informbiro
IK	Izvršni komitet
JA	Jugoslavenska armija
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
JNA	Jugoslavenska narodna armija
JRM	Jugoslavenska narodna armija
K.u.k.	Kaiser und König – Car i kralj – geslo Austro-Ugarske Monarhije
KBC	Klinički bolnički centar
KPH	Komunistička partija Hrvatske
KPJ	Komunistička partija Jugoslavije
Kraljevina SHS	Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca
LMD	*Leksikon Marina Držića,* Zagreb 2009.
MoMA	Museum of Modern Art, New York
MSU	Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb
MUP	Ministarstvo unutrašnjih/unutarnjih poslova
Narodno vijeće SHS	Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba
NASA	National Aeronautics and Space Administration, svemirska agencija SAD-a
NATO	Sjevernoatlantski pakt (North Atlantic Treaty Organization)
NDH	Nezavisna Država Hrvatska
NOB	Narodnooslobodilačka borba
NOO	Narodnooslobodilački odbor
NOP	Narodnooslobodilački pokret
NOR	Narodnooslobodilački rat
NOV	Narodnooslobodilačka vojska
NOVJ	Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NR Hrvatska	Narodna Republika Hrvatska
NR Srbija	Narodna Republika Srbija

NRH	Narodna Republika Hrvatska
NSK	Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
ONO	Općenarodna obrana
PEN	Međunarodna organizacija pisaca (kratica od Poets, Essayists, Novelists)
Pl.	Plemeniti
PMF	Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu
PNIŠK	Prvi nogometni i športski klub, Zagreb
PO	Partizanski odredi
RH	Republika Hrvatska
RTS	Radiotelevizija Srbije
RTV Zagreb	Radiotelevizija Zagreb
SANU	Srpska akademija nauka i umetnosti
SAO Krajina	Srpska autonomna oblast Krajina
СБР	Српски биографски речник, 1–7, Нови Сад 2004–2018.
SDK	Seljačko-demokratska koalicija
SDS	Srpska demokratska stranka (od 1990.)
SDS	Samostalna demokratska stranka (od 1924.)
СЕ	Српска енциклопедија, I–III, Нови Сад 2010–2021.
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SIZ	Samoupravna interesna zajednica
SKA	Srpska kraljevska akademija
SKD Prosvjeta	Srpsko kulturno društvo Prosvjeta
SKH	Savez komunista Hrvatske
SKH-SDP	Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena
SKJ	Savez komunista Jugoslavije
SKOJ	Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKPD Prosvjeta	Srpsko kulturno-prosvjetno društvo Prosvjeta

SPC	Srpska pravoslavna crkva
SRH	Socijalistička Republika Hrvatska
SSSR	Savez Socijalističkih Sovjetskih Republika
SUBNOR	Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata
USAOJ	Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije
ZAVNOH	Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske